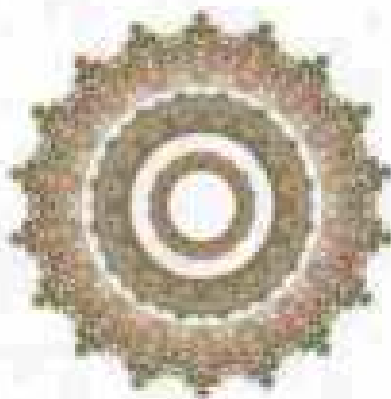

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
АЛИШЕР НАВОЙИ НОМИДАГИ ТИЛ ВА АДАБИЁТ ИНСТИТУТИ

АЛИШЕР НАВОЙИ

Шўла асарлар тўплами

Ўн жилдлик

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги
Ғафур Ғулом номидаги наприйёт-матбаа ижодий уйи
Тошкент — 2011

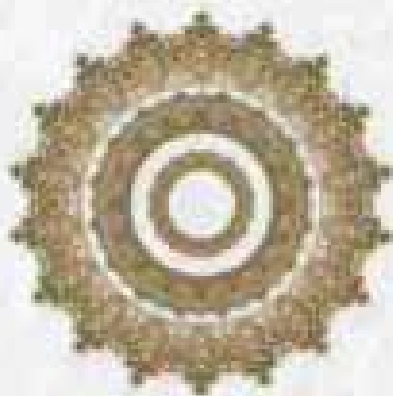
АЛИШЕР НАВОЙ

Шўла асарлар тўплами

Еттинчи жилд

Хамса

Лайли ва Мажнун
Сабъаи сайёр

84(57)1-ўзбек грабачи

10 38616/7
4

2010/1
227

Alisher Navoiy
nomidagi
O'zbekiston MK

Лайли
ва
Мажнун

БИСМИЛЛОҲИР РАҲМОНИР РАҲИМ

I

Эй яхши отинг била сароғоз,
Анжомифақим етар ҳар оғоз¹.

Эй сендин улус хужаста фаржом,
Оғозингга ақл топмай анжом.

Эй ақлға фоизи маоний,
Боқий — сену, борча халқ — фоний.

Эй элга адам бақони айлаб,
Зотингга фанони фони айлаб,

Эй илмингга ғайб сирри маълум,
Мавжуд — сен, ўзга борча — маълум.

Эй йўқ қилибон адамни будунг,
Йўқлугни адам қилиб вужудунг.

Эй ҳуснни дилпазир қилган,
Эй кўнглин анга асир қилган.

Эй ҳуснға айлаганни шайдо,
Мажнунлуг ила қилиб ҳувайдо,

Эй ишқ ўтин айлаган жаҳонсўз,
Ҳар бир шарарини хонумонсўз.

Эй ўртаб ул ўтқа хонумонлар,
Не хону не монки, жисму жонлар.

Эй кимники айлабон париваш,
Мажнун анга юз асири ғамкаш.

Эй кимни қилиб париға мажнун,
Ашки суйин оқизиб жигаргун.

Эи ҳар сориким қилиб тажалли,
Ул мазҳар ўлуб жаҳонда Лайли.

Эй оники Лайли айлаб отин,
Мажнун қилмоқ қилиб сифотин.

Эй Мажнунунг хираддин озод,
Оҳи берибон хирадни барбод.

Эй ақл сенинг йўлунгда ғофил
Ким, телба сенинг йўлунгда оқил.

Эй бандалариға жовидона,
Омурзиш учун тилаб баҳона,

Эй ашк суйидин айлабон паст
Дўзах ўти шуъласини пайваст.

Кўк ер киби пасту муртафиъ — сен.
Балким еру кўкка мухтариъ — сен.

Сунъунг била тўрт зид мувофиқ.
Ҳукмунг била етти кўк мутобиқ.

Тун-кунки қилур сипеҳр новард,
Сенинг талабингдадур жаҳонгард.

Бошдинки қадам қилибдурур меҳр,
Истаб сени бўлди заъфарончеҳр.

Бордур талабингға борча мойил.
Лекин сени топмоқ асру мушкил.

Ҳар негаки деса ўхшамассен,
Сендин дурур ул, сен ул эмассен.

Ҳар не сени деса ройи сойиб,
Ул сендину сен арода ғойиб.

Ғойибсен ангаки бўлса нозир,
Нозирға доғи бор ишда ҳозир.

Афлокка сен шитоб бердинг,
Анжумға бу нуру тоб бердинг.

Кун юзини айладинг мушаккал,
Тун кўзини айладинг муқахҳал.

Ой сиймини айладинг зарафшон,
Туннинг шабасини гавҳарафшон².

Тоққа берибон либоси хоро,
Заррин камар эттинг ошкоро.

Қиш меҳрини чун итикрак эттинг,
Қорнинг садафин арусак еттинг.

Ёз ёмғури етгач, айладинг бот,
Ер чакманини яшил сақарлот.

Лола қадаҳини тошқа урдунг,
Жола гуҳарини бошқа урдунг.

Гул ёфроғини ҳавоға сочтинг,
Фунча гириҳин сабодин очтинг.

Гулга берибон зумуррадий тахт,
Фунча киби айладинг жавонбахт.

Кеча анга бўлмасун дебон бийм,
Бердинг наргисга машъали сийм.

Чун кўкни хусуфзод қилдинг,
Ойнинг кумушин савод қилдинг.

Гоҳики касофат этти маҳтоб.
Меҳр олтунин айладинг сияҳтоб.

Бердинг чу жиҳатқа зеб ила фар,
Боши уза тиктинг олти гавҳар.

Унсурни тузук сарой қилдинг,
Деворини чордой қилдинг.

Кийдурдинг зийнат айламакдин,
Тўқуз хилъат анга фалакдин.

Кўк атласу бору зарҳал этган,
Анжум дуридин мукалал этган.

Жайби аро тугма Тийру Ноҳид,
Эгнида тирози Ою Хуршид.

Йўқ, йўқки, бу етти жирми мовий,
Анда етти чобуки самовий

Ким, борчаларини фоил эттинг,
Сайру ҳаракатга шоғил эттинг.

Обо чу буларға от бўлди,
Ул тўрт ҳам уммаҳот бўлди.

Айлаб бу ато, аноға пайванд,
Уч қилдинг ароларида фарзанд.

Ҳар бирининг ўзгача сифоти,
Ҳайвонию конию наботий.

Андоқ чу тузулди кадхудолиқ,
Бу навъ ўлди ато-анолиқ.

Бир кимсага тўрт агар тарабдур,
Етти аро тўрт бас ажабдур.

Ҳар милға тоқдинг, икки занжир,
Қилдинг лақабин қазову тақдир.

Гардунни сен айладинг сабуксанг,
Давронни сен айладинг куҳанланг.

Гар бўлса сипеҳру арз бир-бир,
Чун сендин эрур сенга не тағйир.

В-ар топса бақойи лониҳоят,
Ҳам сендин эрур ўшул иноят.

Ҳар шоҳки, андин эл ҳаросон,
Йўқ қилмоқ ани қошингда осон.

Ё қайси гадоки, нони йўқ-тўқ,
Шоҳ этсанг ани, ким, ойтқой йўқ.

Зоҳидки улусқа қилғай иршод
Солсанг томуғ ичра кимга ирод?

Фосиқки эрур бор иши муҳмал,
Ёрлиқасанг они кимга мадхал?

Бас, олам ичини айладинг қон,
Бир луқма ютарға ютти минг қон.

Бас жоҳил эрурки беғаму ранж,
Тўктунг этагига махзану ганж,

Бу ишта не билсун эл камоҳи,
Не эркани ҳикмати Илоҳи.

Лекин бу тараф кўнгулға йўлдур
Ким, ҳар неки айладинг иш улдур.

Кимни недин айладинг навосоз,
Топқон анга не кўп эрди, не оз.

Ҳар кимга не берганинг бас эрди,
Андин кўпу оз керакмас эрди.

Топқонға қаноат улки қилмас,
Ўз маслаҳатини сенча билмас,

Биздин неки келса бежиҳатдур,
Сендин неки бўлса маслаҳатдур.

Дойим қилибон савол варзиш,
Хони карамингдин офариниш.

Кундуз — санга бир гадойи руси,
Хуршеддин эғнида кадуси.

Тун — дарғаҳингга тиланчи занги,
Эгнида терисидур паланги.

Дарё санга толиби навола,
Кишти кафида йиғоч пиёла.

Тоғ лола тутуб нечукки сойил,
Очиб этагин тиларга мойил.

Яъни бори узрадур паноҳинг,
Бор улчаки бор гарди роҳинг.

Мулкунг икки боғи икки олам,
Султонлиғ эрур санга мусаллам.

Боғинг икки варди меҳр ила маҳ,
Не боғу не вард, Аллоҳ-Аллоҳ.

Шонин билмай хирадға андуҳ,
«Жаллат олоуҳу ва шаънуҳ»³.

//

*Пастлиғ юзидин муножот ул рафиъ уд-даражот ҳазратидаким, саносида
ақли кулл тили лол, балки ақли кулл тили шикастамақол келди ва ул
бобда маъзиратни унутмоқ ва узр демакдин ўзни маъзур тутмоқ ва ажз
ва номуродлиғ кўйига қочмоқ ва гаддлиқ ашқин сочмоқ ва
«шайъан лиллаҳ»¹ овучин очмоқ².*

Пок сифатингда аҳли идрок,
Сўз сурмади ғайри «мо арафнок»³.

Ҳар навъки айласам хитобинг,
Юз онча бийикдурур жанобинг.

Улким, «ана афсаҳ»⁴ этти даъво,
Фош этти бу даъви ичра маъно.

Кўргузди чу нукта ичра мўъжиз,
Олам фусаҳоси бўлди ожиз.

Ҳамдингни демак чу бўлди коми,
«Ло уҳси»¹ эди анинг каломи.

Ул ажзиға эътироф қилса,
Ҳамдингдин ўзин маоф қилса,

Бас, назмда сўз деган менингдек.
Мен худ неки, юз туман менингдек,

Сўз ажзини зоҳир айламак ҳам,
Ўз ажзини зоҳир айламак ҳам.

Инсоф ила келди носазолиқ,
Йўқ-йўқки, камоли беҳаёлиқ.

Чун ҳамду сано иши бу бўлди
Ким, ақли кулл анда узр қўлди.

Ҳам гунги мақол бўлмоқ авло,
Бу узрда лол бўлмоқ авло.

Қилмай даъвийи хуш адолиқ,
Арз айла, Навоиё, гадолиқ.

Ё Раб, эшигингда ул гадомен
Ким, боштин-аёққача хатомен.

Мушкум бу хатода бўлди кофур.
Кофур ила мушкум ўлди бенур.

Исён ўтидин куюб жаҳоним,
Дуди била тийра хонумоним,

Расволиқ ўтин жаҳонға сочиб,
Учқунларин осмонға сочиб.

Ҳам ушбу ўтум тошиб жаҳондин,
Ҳам учқуни ошиб осмондин,

Атфоли жунун жафо қилиб фош,
Ҳар лаҳза бошимға ёғдуруб тош.

Мажнунлугум ичра гар кўруб дев,
Мендин қочариға айлабон рев.

Девоналигим нечукки мажнун,
Саргашталигим нечукки гардун.

Занжири жунун эрур нишони,
Андух сипехри Каҳкашони.

Жўлида сочим — бу чарх аро тун,
Йўқким, бошима келиб қаро кун.

Бу нав қаро кун ичра қориб,
Яъники, қаро кунум оқориб.

Зуннор белимға нафс этиб чуст,
Куфр ичра белимни боғлабон руст,

Ҳар лаҳза ишимни чархи бебок
Ул ришта била этиб гириҳнок.

Яхшилиқ итиб бу нотагондин,
Ҳолимни десам ёмонроқ ондин.

Ҳолим шарҳики бас узундур,
Бу турфаки, дам-бадам фузундур.

Бу ранжки, келди жовидони,
Ўздин бўлмас кетармак они.

Мен қилсам эди анинг давоси,
Бўлмақ нега эрди мубталоси.

Ҳар неча эмас манга бу осон,
Лекин санга бордур асру осон.

Боқ дарду малолатимға, ё Раб,
Раҳм айла бу ҳолатимға, ё Раб.

Лутф айла ўзунг сори йўлум чек,
Чектинг чу йўлум тутуб қўлум чек.

Тортиб бу мағокдин чиқорғил,
Ғарқоби ҳалокдин чиқорғил.

Чун оллима қўймадинг ёвуз йўл,
Сайр ичра насибим айла туз йўл.

Шукрунгга тилимни қойил айла,
Саждангга бошимни мойил айла.

Ўқсутма ҳидоятингни мендин,
Кам қилма иноятингни мендин.

Бўл роҳнамун манго ул ишга
Ким, бўлса санга ризо ул ишга.

Ул иш манга қил муроду мақсуд
Ким, бўлсанг ўзунг ул ишга хушнуд.

Бир ишки, эмас ризоси сендин,
Эрмас бу қул илтимоси сендин.

Ҳар қиссада шукр сол тилимга,
Ҳар ғуссада сабр бер элимга.

Ҳар зуҳдки ужб эрур анга зам
Қўнглум ҳарамига қилма маҳрам.

Ҳар журмки узр эрур анга ёр,
Ул журмни айлагил манга ёр.

Гар учмоғу гар томуғдурур йўл,
Сен лутф ила анда йўлдошим бўл.

Ралдиға қабулни мутеъ эт,
Журмумға расулни шафеъ эт.

///

*Ул рисолат сипеҳрининг қуёши наътидаким, мағриб соридин тулув қилиб,
Макка авжида камол тутти, балки анвори ашироқи била машириқдин
мағрибқача «Каш-шамси нисфун-наҳор»¹ ёрутти ва куфр шомида ислом
шамъи ёқти ва шомға яқин уёқти².*

Эй жилвагаҳинг сипеҳри ахзар,
Раҳшинг изи рашки меҳри анвар.

Эй машғали меҳр шамъи жоҳинг,
Бал меҳру сипеҳр хоки роҳинг.

Буким санга чарх хок раҳдур,
Меърож туни мунга гуваҳдур.

Эй рифъатинг оллида фалак паст,
Умнатларинг анбиёға ҳамдаст.

Оламда рисолатинг навиди,
Одамға шафоатинг умиди.

Эй «кунту набийян»¹ айлаб оғоз,
Чун хилқатинг ичра айтибон роз.

Одам шажарингға мева монанд,
Фарзандингға олам аҳли фарзанд.

Эй нурунг ўлуб жаҳонға собиқ,
Балким тўқуз осмонға собиқ.

Зотинг била муфтахир жаҳон ҳам,
Сайринг била тўқуз осмон ҳам.

Эй рутбада хайлинг офариниш,
Йўқ-йўқки, туфайлинг офариниш.

Ҳар неча жаҳон бўлуб туфайлинг,
Бўлмай бу туфайл сори майлинг.

Эй зотинга номаи футувват,
Арқосида хотами нубувват.

Ул муҳр хутути васфи зотинг,
Хотам «алиф»ию «те»си отинг.

Эй илм санга ладуни анжом,
Мактаб сори ранжа айламай гом.

Олинггада вале келиб муаддаб,
Илм аҳли нечукки, тифли мактаб.

Эй сунмай иликни хома сори,
Ул навъки хома нома сори.

Номанг вале андаким бўлуб фош,
Хаттидин улус кўтармайин бош.

Эй пўяда маркабингга таъжил,
Оллингда ҳақир пайки Жибрил⁴.

Худҳудға не поя, қадру сомон,
Сайр айласа ел уза Сулаймон⁵.

Эй зумрайи анбиё шафеи,
Олам эли буйруғунг мутеи.

Буйруғларинг элга қарз янглиғ,
Суннатларинг элга фарз янглиғ.

Қадринг ети чарҳдин муалло,
Зотинг худ ики жаҳондин аъло.

Сен бўлмасанг анбиёда кимдур
Ким, нутқи жавомиул-калимдур.

Ваҳ-ваҳ, не каломи муъжиз ойин
Йўқ ўйла русулға ҳаргиз ойин.

Аҳкоми била жаҳон низоми,
Назми ики олам интизоми.

Ҳар бир алифи қилиб синон тез,
Куфр аҳлиға ул синони хунрез.

Микроз ила лом-алифлари руст,
Таън аҳли тилин тутуб кесиб чуст.

Бу номаға нусха зоти поки,
Тенгри сўзидин улусқа ҳоки.

Сунъ илги чекиб бу номаға там.
Орқосига бости нақши хотам.

Хотам дема они, мушки тар де.
Йўқ мушкки, мунхасиф қамар де.

Рухсорики, келди қурси хуршид,
Ул меҳр қамарваш ўлди жовид.

Чун жисми жаҳони бўлди ҳойил,
Нури бу қамарнинг ўлди зойил.

Ул меҳрға гарчи мунҳарифдур,
Чун ҳойили бор мунхасифдур.

Ҳойил дема, бу жаҳони суғро,
Суғро эмас, ул хужаста туғро.

Ким зоти қошида етти торам,
Торам дема, балки Арши аъзам.

Меърож туни табоҳ бўлди,
Борча анга хоки роҳ бўлди,

Бас оламе ўлди зоти кубро,
Юз ончаки, ушбу жирми ғабро.

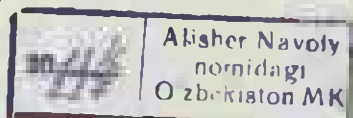
Ғабро неки минг сипеҳр чоғлиқ,
Нур ичра туман бу меҳр чоғлиқ.

Ер узра келиб жаҳондин ортуқ,
Чарх узра эканда ондин ортуқ.

Бўлмаса жаҳондин ортуғ ул пок,
Бас бўлмас эди матофи афлок.

Бўлмаса сипеҳрдин кироми.
Арш ўлмас эди анинг мақоми.

Гар меҳрдин ўлмаса мунаввар,
Қилмас эди ломаконни анвар.

Гардундин ўтар замон буроқи.
Ой-кун бўлубон ики жуноқи.

Ислом таниға ул келиб руҳ,
Асҳоби анга фидо қилиб руҳ.

Ўн ёри жавоҳири нафойис,
Зоҳир қилиб ул баданға ўн ҳис.

Ул тўртки динға келди носир.
Бу руҳ тани учун аносир.

Ул руҳу хавосу тўрт унсур
Ким, ақлға солдилар таҳайюр.

Бу жисмға мустадом бўлсун,
Суҳбатлари бардавом бўлсун.

Олики, риёзиға шажардур,
Авлоди шажар уза самардур.

Борисиға ҳар гузин авқот,
Юз минг салавот ила таҳиёт.

IV

*Ул шоми висолинингким, «Вал-лайли изо яғино»¹ ояти бўла олғай анинг
шонида саводи ёзилмоғи ва мунингдек шомда ул мусофири самовийнинг
шабгир баланд қилмоғи ва субҳи висол эшиклари юзига очилмоғи ва меҳри
мурод топилмоғи².*

Ғам шомида зору ранжпарвард,
Кезмак неча ой хаёли шабгард.

Неча ғам аро тузуб тарона,
Бу шомдин айтмоқ фасона

Ким, тули ҳаётим этти нобуд,
Савдосида ҳеч топмадим суд.

Ваҳ, не кечаким, қаро балое,
Кун ганжини кўмган аждаҳое.

Дилбар сочидек ҳароси жонда,
Мен мунда, нечукки, кўнглум онда.

Бу шом фасонаси узундур,
Ҳаддин қаро қайғуси фузундур.

Фикрида тутар кўнгулни қайғу,
Савдосида кўз бўлур қаронғу.

Жон меҳнати келди зикри онинг,
Умр офати бўлди фикри онинг.

Бу шомға истасанг ниҳоят,
Ул шомдин айлагил ҳикоят.

Ким ранги эди чу мушки ноби,
Ҳар юлдузи рашки офтоби.

Шабнамлариким, сочиб заройир,
Оламини тутуб нужуми сойир.

Тун гардин шабнами қилиб гум,
Ғам тийралиғин доғи ул анжум.

Гардун чиқориб кеча палосин,
Давронға ёпиб саҳар либосин.

Тун даҳр юзидин оритаб менг,
Кундузни ўзига тутмаин тенг.

Кундуз уёлиб бу ҳолатидин
Ким, ерга кириб хижолатидин,

Бу ишга кулуб сипеҳри хазро
Ким, тишларин айлаб ошкоро.

Атфоли нужум айлабон майл
Ўқурғаву ўқумоғи «Вал-лайл».

Чун лаъбу нишот аларға ортиб,
Устои қазо фалакка тортиб

Йўқким бори ранжу ғуссадин шод,
Яъники фалак ғамидин озод.

Қолмай фалак ичра зулмат оти,
Борин супуруб, малак қаноти.

Дегилки, ҳавода юз туман ҳур,
Оразларидин сочар эди нур.

Ораз хайидин сочиб ниҳони,
Шудрун киби оби зиндағони.

Исони таажжуб айлабон лол,
Ҳар ён фалак узра музтарибҳол.

Бот-ботки олиб дами равонбахш,
Оламға эсиб насими жонбахш.

Оқшом демагилки, субҳи уммед,
Не субҳи умед, субҳи жовид.

Мундоқ кеча шамъи жилвасози.
Не шамъки, машъали Тирози.

Машъал демагил, маҳи мунаввар,
Не машъалу маҳки, меҳри анвар.

Тун ўйлаки, меҳри осмони,
Олам элидин бўлиб ниҳони.

Бир хобгаҳи ниҳони ичра,
Манзилгаҳи уммаҳони ичра.

Бор ишдин этиб ўзини маъзул,
Маҳбуб хаёли бирла машғул,

Ким етти бариди нурбахши,
Ҳамроҳ анга маҳз нур раҳши.

Пайкига вужуд то адам гом,
Ул пайкка рахш доғи ҳамгом.

Ҳар ергаки кўзлари тушуб тез,
Ул ергача иккисига бир хез.

Чун етти равандаи самовий,
Ул меҳри самоға бўлди ровий

Ким, васлингга ҳақдур орзуманд,
Бўл сен доғи васлидин баруманд.

Бу рахшки барқи гармравдур,
Йўқ-йўқки, буроқи барқдавдур.

Хилқат аро нурдин сиришти,
Не нур, фариштаи биҳишти.

Йўқ жисмиға кимса ҳамлидин дард,
Не кимсаки, анда қўнмайин гард,

Лойиқ санга келди бу жанибат,
Отланки, маҳал эрур ғанимат.

Бу сўзни эшитгач ул ягона,
Гўёки тилар эди баҳона,

Маркаб уза чиқти секрибон бот,
Йўлдош ила йўлға тушти ҳайҳот.

Кўкта тилаганни ерда топти,
Чун ер уза минди кўкка чопти.

Ул пўяда маркаби сабукпай,
Олам-олам қилур эди тай.

Гардунки ўзин юзига очти,
Анжум дирамин бошиға сочти.

Чун кўрди фуруғи талъатини,
Ой чекмади меҳр миннатини.

Мунший кўрубон хати саводин,
Кайвон юзига сочиб мидодин.

Зухра йўлида тузуб наво зер,
Мутриблардек бўлуб миёнгир.

Исоға етиб чу кимиёси,
Зарбафт бўлуб қуёш либоси.

Баҳром кўруб бийик жанобин,
Ташлаб қиличин. ўпуб рикобин.

Биржисқа чун етиб рикоби,
Иш анга саодат иктисоби.

Сойислиғиға Зухал уруб фол,
Газдаста била қўлида ғарбол.

Савру Ҳамал айлабон фиғонлар,
Қурбони анинг қилурға жонлар.

Жавзо кўзи тўрт ўлуб боқардин,
Топиб Саратон ҳам ул назардин.

Ҳам Шер тутуб йўлида гўша,
Ҳам Хўша бўлуб отиға тўша,

Жонсанж ўлуб изидин Тарозу,
Ақраб топиб анда нўшдору.

Ёй гўша тутуб қоши хамидин,
Қўчқор ўлуб ўчку мақдамидин.

Қўбқа суйи оби зиндағони,
Ул сув била тоза Ҳут жони.

Бўлмай чу бу буржларда собит,
Дурлар йўлиға сочиб савобит.

Қолиб чу ўтиб фалакнаварди,
Гард ичра сипеҳри ложувардий.

Чун юқори секретиб самандин,
Арш эгнига беркитиб камандин.

Курси доғи Лавҳ ила Қалам ҳам,
Рахши изидин бўлуб мукаррам.

Рафраф йўлига қадамни солиб,
Бир-бир оти бирла пайки қолиб.

Борлиғ тўнин эгнидин солиб чуст,
Йўқлуғ камарини боғлабон руст.

Даврида жиҳотдин асар йўқ,
Унсурдин жисмига хабар йўқ.

Не даврида олтидин маосир,
Не жисмида тўртдин аносир.

Тан бирла бориб, вале борур чоғ,
Не ўту не сув, не ел, не туфроғ

Ким, тан анга жондин ортуғ эрди,
Жон икки жаҳондин ортуғ эрди.

Солиб ўзин анда бехудона.
Ўздин чиқибон бўлуб равона.

Қолиб ўзи, ул ўзида қолмай,
Солиб ўзину ўзини солмай.

Бир ерга етибки, ақл етмас,
Ул важҳ ила ақл бовар этмас.

Поя топиб анда қоба қавсайн,
Дийдор ўлуб анга қурратул-айн.

Тун анбари зулфини қарортиб,
«Мозоғ»¹ кўзига сурма тортиб.

Очқоч басарин бу тўтиёдин,
Равшан қилибон «ва мо тағо»⁴дин.

Чун кўзи бу сурмадин очилди,
Мақсуд тилаб назора қилди.

Фаҳм эттики жилва қилмиш ойин,
Шодурвони жалолу тамкин.

Ҳақ очиб ўз оллидин ниқобин,
Етмиш минг пардаи ҳижобин.

Чекти ани ул ҳарамга онсиз,
Не жисму не жон, не жисму жонсиз.

Кўргач ўзин ул ҳарамда маҳрам,
Мавҳ ўлди бу маҳрам, ул ҳарам ҳам.

Чун ёр қошинда бор топти.
Ўзни тилагонча ёр топти.

Ўзни чу кўруб арода нобуд.
Изҳор этиб ўзга арзи мақсуд.

Ҳақдин неки фаҳм этиб хитобин,
Ҳам ҳақ сўзидин топиб жавобин.

Ҳақ ҳар не ато қилиб насиби,
Ҳам ҳақ билибу билиб ҳабиби.

Ҳар неки алардин ўзга ағёр.
Балким йўқ алардин ўзга дайёр.

Бал келди алар демак хатодин,
Иснайният чиқиб ародин.

Айлаб ўз-ўзига арзи мақсуд,
Мақсуди бўлуб ўзида мавжуд.

Уммат ёзуғин тилаб тамоми,
Топиб тилаганни улча коми.

Ҳар неки тилаб хужаста сойил,
Бўлмай нима топмоғига ҳойил.

Ҳар неча талаб қилиб фузунроқ,
Истардин ани топиб бурунроқ.

Топқоч неки Ҳақдин истаб они,
Авд айлади моҳи осмоний.

Юз қўйди бу корғаға пуржўш,
Беҳуш ва лек юз жаҳон ҳуш.

Ой бордию келди меҳри рахшон,
Дур бордию келди баҳри Уммон.

Борурда эди чу дастаи вард,
Чун келди баҳори нозпарвард.

Ҳақ лутфидин илгида бароти,
Мазмуни бори улус нажоти.

Хат жайбида афв хомасидин,
Эл махласи нақши номасидин.

Бориб келури бўлиб ики гом,
Қай бир бурун эрканида ибҳом.

Эй ғамзада қалблар давоси,
Мотамзада жисмлар шифоси.

Ҳар ишки гириҳ калиди сендин,
Ҳар кимдаки бийм — умиди сендин.

Мен хастаки хору зор эрурмен,
Лутфунгдин умидвор эрурмен.

Элга назаринг чу чорарасдур,
Мен хастаға бир кўз учи басдур,

Баҳри караминг чу бўлди маълум
Бир қатрадин этма бизни маҳрум.

*Сўз гавҳари васфидаким, гавҳар сўзи анинг қошида гавҳар оллида
бир қатра сувдек бўла олғай, бир неча сўз сурмоқ ва Ганжа ҳаками
таърифидаким, ганжи Қорун¹ анинг «Панж ганж»²и қошида ганж
оллида вайронадек кўрунғай— ганжфишонлиқ қилмоқ ва Ҳинд
соҳириниким³, Кашмир жодулари анинг оллида ип эша
олмаслар — анинг гавҳари силкига тортмоқ ва
ўз назмининг чуруқ риштасин ва узук торин
ҳам аларға уламоқ⁴.*

Ул дамки йўқ эрди буду нобуд.
Маъдум эди эмди ҳар не мавжуд.

Ҳақ кавнға солмамиш эди пай.
«Коналлоҳу лам якун маъаҳу шай»⁵.

Аввалғи насими офариниш,
Ким қилди вужуд сори жунбиш.

Инсоф ила ҳар киши солур кўз,
Англар сўз эдию мунда йўқ сўз.

Ким бўлди чу амри «кун» хувайдо,
Бўлди «фаякун» гулуси пайдо.

Бас аввалғи садо сўз ўлғай,
Ҳар савтқа ибтидо сўз ўлғай

Эй сўз, не боло ажаб гуҳарсен,
Гавҳар неки, баҳри мавжварсен.

Ул баҳрки, мунча нақши дилкаш,
Бир мавж ила айлади мунаққаш.

Ер қаърию токи чарх авжи
Мажмуи анинг бурунқи мавжи.

Дерлар сени дур, савоб эмас бу,
Сен жавҳари руҳу дур — қуруқ су⁶,

Демакки санга шабиҳ эрур дур
Ул навъдурурки, дурға мўлдур⁷.

Айтиб совумас тарона сен-сен,
Олиб қурумас хизона сен-сен.

Олам эли зарра йиғса жовид,
Нурини кам айлағайму хуршид?

Игна учи бирла жазб этиб нам,
Ким баҳр суйини айлағай кам.

Ҳам қадру атода баҳри афлок,
Ҳам лутфу баҳода гавҳари пок.

Хома била улки сени сизди,
Гавҳарни қаро ипакка тизди.

Тил зикринг ила чу топти таржиҳ,
Тишлар анга бўлди инжу тасбиҳ⁸.

Бу тил била кимса топмади ком,
Жуз ганжфишони Ганжаором⁹.

Айвони шараф нуҳуфта ганжи,
Мизони лутф хизонасанжи¹⁰.

Маъни дирамиға сиккапардоз,
Узлат ҳарамида маҳрами роз.

Сарриштаи диққати гириҳнок,
Ҳар бир гириҳида юз дури пок:

Ганжинаи фикри гавҳаройин,
Андин бори халқ ўлуб гуҳарчин.

Кўнгли садафи бўлуб гуҳаррез.
Килки қамиши доғи шакаррез.

Ваҳдат гуҳарин элига олғон,
Узлат камарин белига чолғон.

Маъни ҳарамин мусаххар этган,
Сўз бикрини ғарқи зевар этган¹¹.

Ҳар Тури фазилат узра Мусо,
Ҳам Қофи қаноат узра Анқо¹².

Мусо эмас эрса, килки ногу —
Жавфи аро музмар этти жоду?

Анқо гар эмас недин ҳамеша,
Сўз Қофида узлат этти пеша?

Назм аҳлининг афсаҳул-каломи,
Сўз дурриға мунтазим Низомий¹³.

Ул Ганжада ганждек ниҳони
Беш ганж қўюб, вале нишони¹⁴.

Ҳар ганжида сайрафии идрок,
Ҳадсиз топибон жавоҳири пок.

Ҳар жавҳари мулклар хирожи,
Шаҳларнинг зебу фарри тожи.

Маъни дуридин бу ганж қисми,
Алфозу иборати тилисми¹⁵.

Улким қўли очса оҳанин диз,
Лекин бу тилисм очарға ожиз.

Кўргач бу тилисм соҳири Ҳинд,
Жодулиғ ишида моҳири Ҳинд.

Килки учи сафҳаға фусунрез,
Ул сафҳа жаҳонға фитнаангез.

Ҳар сафҳада назми гоҳи таҳрир,
Фитна аро бир саводи Кашмир¹⁶.

Ҳар нуқта бу сафҳада балое,
Рухсор уза холи дилрабое.

Ҳам хатлари шоҳроҳи Бобул,
Ҳам килкида жавф чоҳи Бобул¹⁷.

Ҳам соҳири хомаси фусунсоз,
Ҳам жодуви табъи сеҳрпардоз.

Айлаб бу тилисм они ожиз,
Соҳир нетгай чу кўрди муъжиз.

Қочмай вале ўйлаким забуне,
Ул ҳам қилиб ўтруда фусуне.

Беш қалъаки барча эрди хоро,
Беш махфи ганжи ошкоро¹⁸.

Ўтуларида тугатди беш қаср,
Ким ҳар бири келди зийнати аср.

Ҳам тошида нақши дилкаш этти,
Ҳам ичларини мунаққаш этти.

Эъжоз ила сеҳр аро тафовут,
Бор ончаки Каъба оллида бут¹⁹.

Лекин бут ўлуб эмас жамоди,
Йўнғон ани бутгар устоди.

Бор ул бут гулрухи париваш,
Савдосида юз хирад мушавваш.

Бори бошиға тушуб ҳавойи,
Ул ўтруда урди дасту пойи.

Тенглик анга худ гумон эмастур,
Чун яхшидурур, ёмон эмастур.

Чун етти бу базмгаҳға Ашраф,
Бўлди ўзи хўрдиға мушарраф²⁰.

Менким бу тараф гузор қилдим,
Бу ранжни ихтиёр қилдим.

Аввалда кўп айладим тааммул,
То кўнглума кирди бу тахайюл

Ким, Ганжада ганжлар ёшурғон,
Ҳар ганжигаким ясади кўрғон.

Ё ҳинднажоди ҳиндувийзод
Ким, қасрларини қилди обод.

Ҳам қалъа учун керакдурур шаҳр,
Ҳам қасрға боғу сабзадин баҳр.

Бўлса менга фурсат ул қадар чоғ
Ким, шаҳр ила тарҳ солибон боғ.

Боғини риёзи хуррам этсам,
Шаҳрини саводи аъзам этсам.

Бу навъ эди доимо хаёлим,
То бўлди қазодин ул мажолим

Ким, икки бурунғига қўюб гом,
Ком ўлди манга раво саранжом.

Эмдики учунчи номаи дард²¹,
Қилди мени ақлу ҳушдин фард.

Уммедки бу яна ики ҳам
Ким, эрмас ики бурунғидин кам.

Яъни ҳам онингки «Панж ганж»и,
Ҳам сўнгра мунунгки ганжи панжи.

Айтилғон икиси бетааммул,
Ул навъки айладим тахайюл.

Бўлғай бу муродға кушодим,
Етгай бу кушоддин муродим.

Бу комға етмайин не тадбир,
Чун мултафит ўлди ҳолима пир.

*Валоят сипеҳрининг ахтари жаҳонтоби ва ҳидоят маъданининг гавҳари
сероби ва назм авжининг меҳри фалак эҳтимоми ва маоний жомининг
ринди софий-ошоми, яъни Мавлоно Нуриддин Абдураҳмон Жомий¹
мадҳига нукта сурмак ва анинг дурдли жомин сумурмак².*

Сўз гулшанининг шукуфта варди,
Илм оятининг варақнаварди.

Қадриға ул авж узра поя
Ким, меҳр тутуб таҳида соя.

Наълайнидин айлабон малак ҳал,
Суртарга судоъ бўлса сандал³.

Хамдинки, асоси бошида тоб,
Чекмакка ики жаҳонни қуллоб⁴.

Нўгида синони айлагач кин,
Кўр айлаб дев ила шаётин⁵.

Юз донаки субҳаси аро қайд,
Юз файз қушини айлабон сайд.

Ул торки доналар белига,
Бил ҳабли матин⁶ жаҳон элига.

Ибриқи вузуси баҳри гардун,
Ҳар қатраки томса дурри макнун⁷.

Лўла анга файзи новдони,
Андин оқиб оби зиндагони.

Каъби⁸ ери давраи иродат,
Давр аҳлиға ҳалқаи саодат.

Сажжода масжидида меҳроб,
Каъба уйига кирарга абвоб.

Меҳроби уза ёзилғон Аллоҳ,
Эвнинг ияси ишида огоҳ.

Бошига чу билса сажда чоғин,
«Ҳе» даврасидин сунуб аёгин.

Бал саждада жисми чун топиб хам,
Айлаб ани «ҳе» хамига мудғам.

Ҳар саждада Ҳаққа бўйла восил,
Бесажада доғи бу васл ҳосил

Чолиб фалак узра кўси рифъат,
Айтиб малак ичра дарси ҳиммат.

Сочиb лақаби жаҳон аро нур,
Зоти била нурун ало-нур⁹.

Абдурраҳмондин оти номий,
Лекин топиб иштиҳор Жомий.

Эй илм юзига машғалафруз,
Файз ойинасига сайқаландуз.

Эй борча сулук ичинда муртоз,
Фойиз санга файзи бирла файёз.

Чун илминг баҳрига тушуб мавж,
Бу етти ҳубоб уза тутуб авж.

Хомангдин дурри маъни оқиб,
Сўз силкига нутқунг они тоқиб.

Килкинг жавфида сайр этиб ул,
Ул нову бу дур хиромига йўл.

Ул йўл аро кордони маъни,
Балким келибон жаҳони маъни.

Чун хавфдин айлабон қадам фард,
Олам юзида бўлуб жаҳонгард.

Яъни тутубон жаҳон юзини,
Бал арсаи осмон юзини,

Ҳам назминг насрдек келиб хўб,
Ҳам насринг назмдек дилошуб.

Бу назминг ила насринг сипоҳи,
Олам юзини тутуб камоҳи.

Гар «Ҳамса»ни этмай мураттаб,
Килкинг яна сўз қилиб мураккаб.

Ул дамки хороши хома қилдинг,
Ўзга нима нақши нома қилдинг.

Лекин киши бўлса фикратандеш,
Ул ганжга ҳам эрур адад беш.

Чун «Силсила» айладинг хувайдо,
Юз ақлни қилдинг анда шайдо.

Чун «Тухфа»ни эл балоси эттинг,
Жон тухфаларин фидоси эттинг.

Чун «Субҳа»ни килкинг этти тавзиҳ,
Солдинг малак ичра зикри тасбиҳ.

Чун қилдинг «Аҳсанул-қасас» фан,
Ул қисса улусқа бўлди аҳсан.

«Девон»ники айладинг муҳайё,
Сочти бошига гуҳар Сурайё.

Кўргуздунг тортмай ғаму ранж,
Беш ганжларига бўйла беш ганж.

Назминг сифати баёндин ортуқ,
Насрингники дермен ондин ортуқ.

То нукта улусқа ком бўлғай,
Файзи анинг элга ом бўлғай.

Файзинг била баҳраманд олам,
Олам эли поймоли, мен ҳам.

VII

*Ул шоҳ мадҳидаким, Чин ва Ҳинд шоҳлари анинг арсаи базмида
шатранж шоҳларидек ҳаракатдин муарро ва фалаки фарзинрав
пили ҳамул пиллардек остониға рух қўюб саркашликдин мубарродурур
ва Кўкбўз ашҳаби сипеҳри тездав ва Баҳром қамар ноҷахи била
оти оллида бир пиёдарав¹.*

Чун ёварим ўлди бахти фаррух,
Қўиди манга фатҳ ила зафар рух.

Ҳиммат тутубон Жунайди соний².
Очтим бу хазойини маоний.

Бор эрди чу кирдим анда бебок,
Олам-олам жавоҳири пок,

Олдим бу жавоҳири саминдин,
Софи дуру лаъли оташиндин.

Жайбу этагимни айладим кон,
Йўқ эрди кўтармак ўзга имкон,

Андин чиқтим чу шоду хуррам,
Қўйнуи тўла, жайб ҳам, этак ҳам.

Теграмда ҳужум этиб халойиқ,
Мен кимса тилаб ул ишга лойиқ

Ким, арсаи базми ичра етсам,
Борини анинг нисори этсам.

Чун ёр эди бахти жовидона,
Тортар эди мени беҳудона.

То элтти бир хужаста манзил,
Ҳар навъ мурод анда ҳосил.

Жаннат киби анда базмгоҳе,
Тахт устида бир хужаста шоҳе,

Бахт аиттиким, этак, қўюн оч,
Шаҳ боши уза овуч-овуч соч.

Чун сочмоғини шиор қилдим,
Бору йўқини нисор қилдим,

Дедимки, билай не шоҳ эрур бу,
Не арсаи боргоҳ эрур бу.

Бор эди шаҳи сипеҳрамкин,
Яъники, муиззи давлату дин.

Дин нусратининг аламтирози,
Яъни Султон Ҳусайни Ғози¹.

Шаънида нузул ояти шаръ,
Адли бўлубон ҳимояти шаръ⁴.

Дин илмининг андин интизоми,
Исломға пок зоти ҳомий.

Ислом алифи анга ливо бил,
Син кунгири қасри Аршо бил.

Ҳам лом ливоға зумри парчам,
Бу қаср сутуни сўнг алиф ҳам.

Мимин қилибон асо назири,
Мусодек ул анга дастгири.

Мусо киби ҳақ ишига маъмур,
Тахти ислом анга келиб Тур.

Бу Тур уза топқали тасалли,
Ҳақ ҳар нафас айлабон тажалли.

Йўқса анга тахтдин танаффур,
Ҳақ дарғаҳи туфроғи таҳассур.

Олам уза шоҳ зоти поки,
Дарвеш замири дардноки.

Пили фалак оллидин гурезон,
Пашша пари синса ашкрезон.

Шер узра қиличи барқ чоқиб,
Мўр ўлса шикаста ёши оқиб.

Тиғи гар этиб фано жаҳонни,
Хулқи тузотиб яно жаҳонни.

Шаҳлар аро ўрни тоқи афлок,
Дарвешлар оллида овуч хок.

Кибр аҳли қошида Арши аъзам,
Фақр аҳли қошида заррадин кам.

Дарвеш десам улус уза шоҳ,
Шоҳи дарвеш боракаллоҳ!⁵

Десамки, эрур сахо анга фан,
Демаклик эрур қуёшни равшан.

Десам бордур жаноби аъло,
Гардунни демак дурур муалло.

Умр этмай илм касбиға сарф,
Боқмай варақ узра ҳарф-барҳарф.

Лекин зиҳни борин қилиб ҳал,
Ул янглиғким, набийи мурсал⁶.

Ҳар илмда бир кишики аълам,
Етгач оча олмай оллида дам.

Олам аро илм илми диндур,
Жин илми фикҳ эрур яқиндур⁷.

Базми аро ҳар фикҳи моҳир,
Бир масъала қилди эрса зоҳир,

Юз шубҳа қилиб бори муважжаҳ,
Ким, ноқил эмас биридин оғаҳ.

Чун масъалагў қолиб муаттал,
Ўз шубҳаларин ўзи қилиб ҳал.

Ул деб не ўқуб варақда мутлақ,
Бу дею неки кўнглига солиб Ҳақ.

Чун масъала бобида сочиб дур,
Юз мужтаҳид айлабон таҳайюр,

Ҳар ердаки ул дебон масойил,
Андин фуқаҳо ёзиб расойил.

Кўнглига масойил онча маълум
Ким, бўлмай юз кутубда марқум:

Кўшиш илан они ёд тутмай,
Бир қатлаки эшитиб унутмай.

Ҳар нуктаки кўргузуб вузуҳин,
Шод айлаб Абу Ҳанифа руҳин⁸.

Йўқ фикҳ фақат ҳадису тафсир.
Ҳар қайдаки, дахл қилди бир-бир,

Ҳар ёнки таважжуҳ этти — етти,
Андоқки керак такаллум этти.

Кўнглиники, шар бўлуб муназзаҳ,
Хайроти била улус мураффаҳ.

Ҳар сори бино қилиб масожид,
Одамча малойик анда сожид.

Ёлғуз демайинки қиблагаҳлар,
Фақр аҳлига турфа хонақаҳлар.

Ҳар шарбат аёғи жоми Жамшед,
Ҳар садқа фатири қурси хуршед⁹.

Марғуб ғизо еб анда муҳтож,
Матбуъ либос олиб яланғоч.

Ҳар йўлдаки офат эҳтимоли,
Гардунға чекиб работи олий.

Бори сафар аҳлиға паноҳ ул,
Ҳориб етганга такъянгоҳ ул.

Чун топти мусофир анда ором,
Оч ўлса таому кирса ҳаммом.

Мулкида қаёнки, эл хироми,
Саҳрои адам тутуб ҳароми,

Чун жазм қилиб бу ишни тожир,
Суд истаю мулкидин муҳожир.

Манзил қилур ўлса тоғ уза боғ,
Тамғодин кўнгли ичра йўқ доғ.

Дилхоҳ ила топмаса харидор
Колосини қилмайин падидор,

Гар йиғса бериб қумошиға печ,
Таклиф эта олмайин киши ҳеч.

Шаҳр ичида хожавор жавлон
Айлаб не саломию не ҳавлон.

Тожир бу сифат яна раоё,
Бир навъ фароғ этиб муҳайё

Ким, ҳар бири ўз ишиға машғул,
Ҳосил қилиб улча коми маҳсул.

Дона тутубон жаҳон юзин жум,
Ул навъки кўк юзини анжум.

Бугдой била арпа берса сойил,
Бўлмай агар инжу бўлса мойил.

Донаға гадой майл қилмай,
Бал шаҳрда бир гадо топилмай.

Бу амн ила адли бениҳоят
Шаҳр аҳлиға боиси кифоят.

Ҳар судки беҳасорат айлаб,
Бўстону саро иморат айлаб,

Ул элгаки дашт соридур майл,
Турку арабу булужу ҳар хайл,

Лола киби зоҳир айлабон кўрк,
Эгри қўюбон қизил тери бўрк.

Қўйға бўридин бўлуб амонлиқ,
Қўйчи ити бирла посбонлиқ.

Десам бу деганча ўну гар юз,
Мингдин бир эмас бу сўзни бил туз.

Бу турфаки ул жаҳонхудованд,
Юз мунчаға ҳам эмас ризоманд.

Ё Рабки, бер улча коми онинг
Олам юзин эт тамоми онинг.

Бўлмоққа жаҳонда адлу доди,
Мундин доғи кўп эса муроди,

Айдоққи тилар муяссар айла,
Оламни анга мусаххар айла.

VIII

*Хилофат тахтиға зеб ила зайн ва салтанат шахсиға қурратул-айн,
яъни Султон Бадиуззамон Баҳодир ибн Абулғози Султон Ҳусайн
Баҳодирхон «халладаллоҳу таоло мулкаҳумо ва султонаҳумо
ва авзаҳа алал-оламина бирраҳумо ва эҳсонаҳумо»
ҳазратида ниёз арзи¹.*

Ким баҳри сифотин этса идрок,
Тонг йўқ сифат айласа дурин пок.

Гардун сўзин айлаган шумора,
Хушед ҳадисидин не чора.

Гулшан сифатин дегонга бир-бир,
Гул васфин этарга қайда тadbир.

Айтилди чу шоҳ учун саное,
Шаҳзодаға ҳам керак дуое¹.

Шаҳзода неким, шаҳу шаҳаншоҳ,
Шаҳлар эшигида хоки даргоҳ.

Ҳам кишвари адл тоза боғи,
Ҳам салтанат авжининг чароғи,

Шаҳлиғ чаманида сарви гулчеҳр
Адлу эҳсон сипеҳрида меҳр.

Олам эли ичра қаҳрамон ул,
Яъники, Бадиуззамон ул¹.

Гар оти ўлуб замон бадии.
Зоти келиб инсу жон бадии.

Аллоҳ, Аллоҳ! Не от эрур бу,
Не поку хужаста зот эрур бу.

Андоқки малакваш ўлди зоти,
Келди малакий бори сифоти.

Жуди илайида тўққуз афлок,
Афлок қошида тўдаи хок.

Ройи жанбида меҳри анвар.
Меҳр оллида заррадек муҳаққар.

Адли ёрутуб жаҳонни жовид,
Ул адл бошида айни хуршел.

Чун қаҳри шарори кўкка рожиъ,
Ул шин уза нуқта Насри Воқиъ

Якрони бўлиб чу чархпаймой.
Нун ўрнига наъл анга янги ой.

Кин вақтики очилиб каманди,
Дол ўрнига фатҳ зулфи банди.

Ўқи юнги шаҳпари малакдин,
Отқоч ўтубон тўқуз фалакдин,

Чавгонга⁴ чу қилса азми майдон,
Майдон аро қилса майли чавгон.

Чавгони боши ҳилоли тоби,
Даста анга ҳайъати шиҳоби.

Майдон фалак этгали таку пўй,
Анжум талашиб бўлур учун гўй.

Ҳар қайсиға текса савлажони⁵,
Қадр ўткарибон фалакдин они.

Разм ичра қитоли умрфарсо,
Базм ичра жамоли оламоро.

Базмида сипеҳр хони мину,
Ул хонда нужум қурси лиму.

Хунёгару нағмасоз Ноҳид,
Лекин даф анинг қўлида хуршед.

Тахтига келиб сипеҳр соя,
Чиқмоғиға не меҳр поя.

Ҳар пояки келди меҳр ё бадр,
Толиб бори пойбўсидин қадр.

Бу поя била ясалғач ул тахт,
Тахт устида хусрави жавонбахт

Эгри қўюбон боши уза тож,
Юз тожвар итлариға муҳтож.

Қўлларни қовуштуруб йироқдин,
Фармониға мунтазир қироқдин.

Ўлтур, деб ангаки бўлса фармон
Ким, йўқ анга мундин ўзга армон.

Бош ерга қўюб сано демакдин,
Турфа буки бош ўтуб фалакдин.

Базмида бу навъ дўш-бардўш,
Шаҳлар бори ёндашиб қадаҳнўш.

Соқийлари ҳур ё паридек
Кўк даврида меҳри ховаридек.

Май кимга тутуб бу навъ соқий,
Қолмай анга ақлу ҳуш боқий.

Май дема, зулоли зиндагоний,
Соқийси ҳаёти жовидоний.

Шаҳким, ичиб ул майи равонбахш,
Базм ичра бўлуб ҳадиси жонбахш.

Гаҳ сўз била элга жон бағишлаб,
Бир сўз била гаҳ жаҳон бағишлаб,

То бўлғусидур жаҳон шоҳи,
Офоти замон учун паноҳи.

Ҳам шоҳ жаҳонпаноҳ бўлсун,
Ҳам аҳли жаҳонға шоҳ бўлсун.

IX

*Ул тун маҳобати таърифидаким, савдойи ишқ аждаҳоси дами
ўтининг бухори ва анжуми ул оламсўз ўтининг шарори эрди
ва мундоқ тунда хаёл мусофири савдо адҳамига миниб,
ҳар ён азм этмоқ ва ишқнинг юз офатлиқ даиштига
етмак ва офат ёғинларидин бало тўфонига қолмоқ*

*ва бало чоқинлари анинг жониға шавқ ва муҳаббат ҳарорати
солмоқ ва ишқ дури шабчароғин ул кеча топмоқ ва ул шамъи
ҳидоят била сўз майдони жавлониға чопмоқ ва Лайли хаёли
била кўрушмоқ ва Мажнун савдосиға тушмоқ¹.*

Ўтган кечаким сипеҳри пурфан.
Нур устига бўлди зулматафкан.

Даҳр узра эсиб насими шабгир.
Кўк жавфи аро сочар эди қир.

Мен гунбази қиргунда маҳбус.
Ул қир этибон эшикни мадрус.

Дарвон узра абри қирмонанд.
Тун қири юзига қирпайванд.

Жисмим бўлубон бу қир асири.
Кўнглумга мақар сипеҳр қири².

Маркаб анга тавсани таҳайюл.
Ҳар ён чопар эрди бетааммул.

Шабранги жаҳонда кўп югурди.
Чун барри Арабқа етти. турди

Ким, топти машоми ишқдин бўй.
Тарк этти бу бўй ва ила таку пўй³.

Чун водийи ишқ топти манзил.
Ўтмаклиги мушқил эрди, мушқил.

Рокибға доғи даранг бўлди,
Маркабнинг аёғи ланг бўлди.

Ҳам сарсари оҳ этиб ҳаво фош
Юммай тўкар эрди ҳам булут ёш.

Яъни эсар эрди ел доғи тез.
Ёмғур доғи эрди ваҳшатангез.

Тун тийралиги демакдин ортуқ
Кўзни юмуб истаган ёруғлуқ.

Гаҳ Тур уза ламъа кўргузуб барқ.
Андоқ ёрубонки, меҳрдин шарқ.

Ё Мусо этиб аён таманно,
Ҳақ Тур уза айлабон тажалло.

Ул навъки Туру соҳиби Тур
Бўлгон киби ғарқи лужжаи нур.

Гаҳ Ясриб⁴ уза бу барқ иниб тез
Зулматқа ашъаси зиёрез.

Андоқки расули Ҳошимийкеш⁵.
Ҳажр ичра чу бўлди вуслатандеш

Меърож туники авж тутти.
Юз ламъасидин жаҳон ёрутти.

Чун барқваш ўлди осмондав,
Ясрибқа бу барқи солди партав.

Гаҳ Кудс уза ул чоқин сочиб нур.
Тун мушкига тўкар эрди кофур.

Андоқки Ҳалил ўтин замона⁶,
Чектургай дуд аро забона.

Ё ўтқа борурди барқкирдор.
Намруд⁷ юзига солиб анвор.

Ҳар лаҳза аён бўлуб Ямандин.
Ташлар эди оташин камандин⁸.

Андоқки Суҳайл⁹ бўлса толеъ.
Бўлғай қаро тун Яманға ломеъ,

Йўқ, йўқки, Увайс¹⁰ кўнгли тоби.
Қилғай қора тунни моҳтоби.

Гаҳ солиб Абуқубайс¹¹ уза тоб,
Андин бўлубон ҳарам сафоёб.

Ё нур бўлуб ҳарамга нозил,
Ул тоғ уза ҳам ёруб манозил.

Гоҳи Изам¹² узра лаъмаафган,
Шох узра нечукки нори Айман¹³.

Андоқки салам ёғочларин дур,
Зийнат бергай аён этиб нур.

Гаҳ Нажд¹⁴ уза ўт чоқиб жаҳонга,
Шуъла чекиб ул ўт осмонга.

Ҳижрон қаро шоми зору маҳзун.
Чеккан киби ўтлуқ оҳ Мажнун.

Гаҳ Шом¹⁵ уза чатри бемадоро,
Субҳ айлабон анда ошкоро.

Андоқки қилиб карашма майли,
Зулф ичра жамолин очса Лайли.

Секрир эди ул чоқин паёпай,
Андин кўрунуб қабилаву ҳай¹⁶.

Йўқким чоқилурда бетааммул,
Юз ҳайю қабилани қилиб кул.

Бўлгон сойи барқ нури паррон,
Ҳар ён кўрунуб сибои даррон.

Қаплон била бабру шери хунрез,
Қон тўккали чанглар қилиб тез.

Ушшоқ таники бўлди туфроқ,
Ҳар ён кўрунуб сўнгаклари оқ.

Сўксўк кибиким чу бўлди суда,
Ётқай ёзи узра тўда-тўда¹⁷.

Кун ганжин итуруб аждаҳолар.
Тун хайли келиб қаро балолар.

Ёғин демаким булут адувдек.
Пайкон тўкуб элга қатра сувдек.

Ҳар сори қаро булутқа жунбуш,
Айлаб қора девдек гурунбуш.

Ҳар дамки бўлуб алар мисоси.
Кўк тоқини дарз этиб садоси.

Оқшом дема зулмати махофат,
Жон қасдиға ҳар сари юз офат.

Ҳайратда мусофири сабукпай,
Бўлмай оёғида бир қадам тай.

Худ қайда қадам урар мажоли,
Ул бир нимаким йўқ эҳтимоли.

Юз офат ичинда жон овучлаб,
Минг маҳлакадин ниҳон овучлаб.

Қўймай анга хавфу заъф гаҳ тоб,
Ул тор кибики кўрса маҳтоб.

Не ақл анинг рафиқи не ҳуш,
Бежон ва гар ўлса жони беҳуш.

Юз қатла кечиб рамида жондин,
Оҳанги раҳил этиб жаҳондин.

Офатдин очмай икки кўзни,
То четки саҳарға тегру ўзни.

Тонг ели чу тун кулин супурди,
Меҳнат булутини доғи сурди.

Бетоб мусофири рамида,
Бир лаҳзае бўлди орамида.

Деб ўзигаким: «Эрур бу тунму?
Ё дашти балода тийра кунму?

Мунчаму бўлур жаҳонда офат,
Ҳар ён қадам урса онда офат?

Не водий экин бу тийра води
Ким, дам йўлини тутар саводи».

Ул бўлмайин ушбу ишта воқиф
Ким, қилди нидо хужаста ҳотиф¹⁸.

Ким: «Келди бу дашт — ишқ дашти,
Жон офати келди саргузашти.

Ҳар барққи кўрдунг озари ишқ,
Ҳар ламъаси барқи ханжари ишқ.

Ҳар тийра саҳоб зулматандуд,
Гардун уза ишқ ўтидин дуд.

Ёмғур дема, қатраи баҳорон,
Ишқ айлабон анда тийрборон.

Дарранда сибўким солиб шўр.
Бу даштда ҳар тараф ушоғ мўр¹⁹.

Аждар келиб ул фазода ноле,
Шери яла мўри хастаҳоле.

Қиш олдоротиб ҳумуми элни,
Ёз элбаратиб самуми елни.

Офат алифи киби тиканлар,
Лоласида ишқдин тутанлар.

Кимса бўла олмай анда сокин,
Сокин неки, йўқ мурури мумкин.

Жуз бир кишиким, сипеҳри булбод,
Билмас яна бир анинг киби ёд²⁰.

Ғам туфроғу суйидин сиришти,
Ишқ ўтию ели сарнавишти.

Сарғаштау пўягарниҳод ул,
Ғам бодиясида гирдбод ул.

Жисмида аносири мураттаб
Ким, айлади пайкарин мураккаб²¹.

Ҳар тупроғи дард кўйидин гард,
Ҳам суйи зулоли чашмаи дард.

Ҳам елига қисм сарсари оҳ,
Ҳам ўти самуми ишқи жонкоҳ.

Вайрон тани ғам қуши макони,
Синғон боши ҳам қуш ошёни.

Савдо тутунига сочи монанд,
Ҳар тори жунун аёғига банд.

Ишқ ичра жунун анинг сифоти,
Мажнун дейилиб жаҳонда оти.

Бу дашт анга мақому маскан,
Ўти — гулу, хори дашти — гулшан.

Бир нодира ишқи мубталоси,
Не нодираким жаҳон балоси.

Андин Ажаму Араб аламда,
Йўқ мисли Араб била Ажамда²².

Ишқ ичра нечукки ул ягона,
Бу — ҳуснда офати замона.

Афсоналари жаҳонда номий,
Назм айлаб Ҳусраву Низомий

Ким, ишқ сўзин ривоят айлаб,
Ҳам бу икидин ҳикоят айлаб.

Андоқки бўлуб демакка майли,
Назм авжининг ахтари Суҳайлий²³

Ким, ҳолати назм аро эрур фард,
Дурпош баёни назмпарвард.

Хусрав руҳиға еткуруб шайн
Лекин бу бирига қурратул-айн.

Ҳар неча қилиб бирига бедод,
Руҳин яна бирнинг айлабон шод.

Чун сурмиш килки дурфишонни,
Таҳрир этмиш бу дostonни.

Мақсудки бўйла турфа мақсуд,
Йўқ даҳр саҳифасида мавжуд.

Бу хайлки бу дам ўлди маълум
Ким, айладилар бу қисса манзум.

Бу даштқа қилмайин гузар ҳеч
Топмай бу балийядин хабар ҳеч.

Эшитган ила авомдин сўз,
Ё ровийи нотаомдин сўз

Бу қиссаға онча бердилар зеб
Ким, бўлмас васфи ичра сўз деб.

Сенким бўлубон сипеҳр ёринг,
Бу бодияға тушуб гузоринг.

Билдинг анга ҳол не экандур,
Андуху малол не экандур.

Мунда етиб ул кишики ёнғай,
Не дегаю, деса ким инонғай?

Менким отим ўлди ҳодии ишқ,
Маскан манга ушбу водии ишқ.

Айтай Мажнун сўзин санга рост,
Лайли ғами ичра бекаму кост».

Бу сўз дебон этти қисса оғоз,
Охирғача бўлди нуктапардоз

Ким, бўйлау, бўйла ҳоли онинг,
Андуху ғаму малоли онинг.

«Чун қиссани англадинг равон бўл,
Сунғил варақу қалам сори қўл.

Сендин рақам айламак ҳикоят,
Биздин санга сўз сори ҳидоят.

Сабт айламасанг аларча рангин,
Маъниси дақиқу лафзи ширин.

Лек ўлғуси дарду сўзи кўпрак,
Ҳангомаи дилфурўзи кўпрак.

Ул ён гулу сунбул ўлса мавжуд,
Сен ўт ёққунг аён қилиб дуд.

Кўрсанг ул ён дури ягона,
Сен қилғунг кўз ёшини дона.

Бўлса ул ён сарви дилхоҳ,
Бўлғуси бу ён фиғон била оҳ».

Чун ишқ ҳаволасини билди,
Сидқи дил ила қабул қилди.

Жониға етишти завқу ҳолат.
Рафъ ўлди бори ғаму малолат.

Сўз дерга белини боғлабон руст,
Ул маркаби узра секриди чувст.

Еткурди чу ҳужраға иқомат,
Муаззин чекти салойи қомат.

Чун қилдим адои фарзи Бори.
Қўл борди давоту хома сори.

Ул навъки ҳотиф этти иршод.
Мен ҳам қилдим фасона бунёд.

*Қайсининг адам мажлисидин қутулуб, вуҷуд маҳдиға тутулғони ва қон
ютмоқдин ҳўриш ва ишқ доясидин парвариш топқони ва ишқ зоти
чошнисидин эл кўзига ширин ва дарди азалий ҳароратидин халойиқ
назариға исиг кўрунғони¹.*

Бу силсила ҳалқасида дилгир,
Бу навъ чекар садои занжир:

Ким, барри Арабда комроне.
Бор эрди Арабқа ҳукмроне.

Маҳкуми анинг неча қабила.
Иқболиға истабон васила.

Бечора улусқа чорасоз ул.
Хонгустару, меҳмоннавоз ул.

Осмоқдин анинг қозони тушмай,
Тун-кун ўти ўчғали ёвушмай,

Ким бодия ичра йўл қилиб гум.
Бу ўт анга тийра оқшом анжум.

Дониш анга касбу жуд — пеша,
Дониш била жуд этиб ҳамеша.

Оту теваси ҳисоб ила жўп,
Кую қузиси ҳисобдин кўп.

Айлаб ани умри суръатойин.
Бир ёши йўқидин асру ғамгин.

Моли кўпу, умри сустпайванд,
Фарзандга эрди орзуманд.

Ким, эскирибон ҳаёти рахти,
Майл этса йиқилғали дарахти,

Нахли бўлғай ёнида навбар,
Раънолиғи ўйлаким санавбар².

Итгач шажари баландпоя,
Солғай бошига бу нахл соя.

Яъни дури бўлса гум садафдин
Хайли ёруғдай дури халафдин.

Бутротқали молини ҳаводис,
Кўймағай агар бор ўлса ворис.

Умрига уёқса меҳри ховар,
Туққон эса ёна меҳри анвар.

Ул меҳр чу иртифоъ тутқай,
Мажмуи қабиласин ёрутқай.

Ғофилки, қуруди чун гулистон,
Гулбонг этмас ҳазордастон¹.

Ё ғам туни ўчса шамъи анвар,
Парвонадин ўлмас уй мунаввар.

Комингни анингдек эт тахайюл
Ким, топмасанг этгасен таҳаммул.

Чун Тенгрига қилди кўп тазарруъ,
Топти неким айлади таваққуъ.

Чун коми анинг бор эрди фарзанд,
Берди халафе анга Худованд.

Қайси халафи, халифазоди,
Ишқ аҳлига қиблаи муроди.

Нутфаки бўлуб бу мазҳари ишқ,
Маъни садафида гавҳари ишқ

Тан махзанининг нуҳуфта сими,
Жон гулшанининг ёруғ насими.

Меҳр ояти оллида ҳувайдо
Маншури вафо юзида пайдо.

Ҳукм айлади мулки ишқ шоҳи
Ким, даҳрни моҳ то ба моҳи

Сур ичра яроғласунлар ойин,
Кўк тоқини боғласунлар ойин⁴.

Ул тоқ уза дарди жовидона,
Чолсун бу тарабда шодиёна.

Ғам хайли аро хурўш тушти,
Савдо черикига жўш тушти.

Очти кўзини бало сунуб қўл
Ким, сели балога айлагум йўл.

Бошин силади фироқи авбош
Ким, ёғдурғум бу бош уза тош.

Юб оғзини дард ҳар ёмондин
Ким, оҳ ўти кўкка чеккум ондин.

Кўнгли сори ишқ бўлди мойил
Ким, йўқ манга бўйла пок манзил.

Алқисса атоси топқач ул дур,
Кўп сочти гуҳар, қилиб тафохур.

Қайс айлади ўгли отини бот
Ким, ўз атосига бу эди от.

Ҳифз айлади они неча доя,
Ҳар навъ ишидин топарға воя.

Чирмаб яна кишу ос бирла,
Гунча киби юз либос бирла.

Ётқуздилар они маҳд ичинда,
Гул ёфроғи тушти шаҳд ичинда⁵.

Доя киби бахт ила саодат,
Алқисса нечукки бўлса одат.

Мардум киби кўзда асраб они,
Ғофил эмас эрдилар замоне.

Кўз уйида ҳифзини қилиб фош,
Ким кўз ичида ажаб эмас ёш.

Кўз маҳди аро тутуб ул ором,
Зарфу мазруф, мағзу бодом⁶.

Қўймас эди теграсидаги эл
Ким, эсгай анинг сори совуқ ел.

Сут бўғзидин ўтгач-ўқ бўлиб қон,
Бағри бу баҳонадин тўлуб қон.

Маҳд этмак ила танини ранжа,
Тифл эрканида кўруб шиканжа.

Ерда юруй олмасида бешак,
Варзиш қилибон кичикдин эмгак.

Ўт кўрсаки майл этиб ниҳони,
Ишқ ўти тасаввур айлаб они.

Бўлмай ғофил даме ғаму дард,
Улғайтибон они дардпарвард.

Маҳд ичраки тортибон фиғонлар,
Афғонида дарлдин нишонлар.

Бўлғоч тили лафздин хабарлиқ,
Ҳар лафзки деб бори асарлиқ.

Чун эл била бошлади такаллум,
Эл ҳушин этиб такаллуми гум.

Рухсорида ламъаи малоҳат,
Гуфторида нашъаи фасоҳат?

Ҳар нуктаким ул ривоят айлаб,
Эл кўнгли аро сироят айлаб.

Не қилса баён хирадға маъкул,
Бошдин аёғи назарда мақбул.

Ҳар сори хабар топиб қабойил,
Кўрмаклигига тилаб васойил.

Атрофдин эл келиб талоша,
Ул нодирани қилиб тамоша.

Баъзи юзидин топиб таҳайюр,
Баъзи сўзидин қилиб тафаккур.

Жондин суйуб они бенаволар,
Ҳар кимки кўруб, қилиб дуолар.

Бас тифли ажабки, юз куҳансол.
Бўлғайлар васфида анинг лол.

Севмакда ато-ано мувофиқ,
Маъшуқ бир эрди, икки ошиқ.

Беҳад эшитиб чу булажаб сўз.
Дебким анга тушмасун ёмон кўз.

Жон пардасидин ёпиб паранди,
Кўз мардумидин сочиб сипанди*.

Етгач ёши тўрту беш ароси,
Таълим сўзин солиб атоси.

Истатти қабойил ичра пире,
Таълим берурга беназире

Ким, мактаб аро хужаста фарзанд,
Бўлғай бори илмдин баруманд.

Чун илм ила аржуманд бўлғай.
Офоқ аро сарбаланд бўлғай.

Эй пири муаллими муаддаб.
Ақл ўлди қошингда тифли мактаб.

Бу тифл илигига бир варақ бер.
Лекин манга ишқдин сабақ бер!

XI

*Қайсининг хирад мактабида улум авроқин эвургони ва ишқ тундбоди етиб,
ул авроқни совургони, яъни Лайли ҳусни гулшанидин заъф хазони канора
қилиб, сихҳат баҳори насимидин латофат гуллари очилиб, мактаб азми
қилғони ва ул гуллардин Қайс кўнгли аёғига ошиқлиқ
тиканлари сончилғони!*

Сўз дарсини улки берди таълим,
Бу навъ этти фасона тақсим

Ким, Қайсга илм учун мурағғиб,
Ҳар ён чу тилаттилар муаддиб.

Топилди ҳунарвар устоде.
Одам ичида малакниҳоде.

Лек асру ҳай ичра эрди побаст,
Дарс ичра топиб каломи пайваст.

Ул турфа қабилада сарафроз,
Ҳар ишта ҳай аҳлиға навосоз.

Шахсе эди бас азим шони,
Рифъатда сипехрдин нишони.

Қаҳр этса дами самум янглиғ.
Хоро илигида мум ёнглиғ.

Хони карамида меҳри ховар,
Бир қурси фатирдек муҳаққар¹.

Тун атласиға чу йўқ карона,
Хайлида бир эски хайлхона.

Ўт қаҳриға бўлмайин ҳамовард,
Ел хайлидин элта олмайин гард.

Қўймай ғами даҳрдин табоҳи,
Ул элга ихотаи паноҳи.

Ганжида кўп эрди гавҳару дур,
Бир дурдин этиб, вале тафохур.

Бўстонида юз гул эрди худрўй,
Бир гулдин анинг димоғи хушбўй.

Бир машғал ила кўзи мунаввар
Ким, учқуни эрди меҳри ховар.

Бир шамъ ила ҳажласи музайян
Ким, чарх уйи андин эрди равшан.

Шамъею не шамъ чашмаи нур,
Нуреки ёмон кўз оллидин дур.

Нахлею, не нахл, сарви озод,
Сарвию, не сарв, рашки шамшод.

Ойею, не ой, бадри толеъ,
Бадрию, не бадр, меҳри ломеъ³.

Шаҳд икки лаби, вале ратабнўш,
Бадр икки юзи, вале қасабпўш.

Зулфи тунида узори хуршед,
Хуршед уза зулфи шоми уммед.

Не шомки чун очиб саводин,
Қўймай кўнгул ичра субҳ ёдин⁴.

Бошким қўшиб икки эгма қоши,
Хусн ичра икисининг талоши.

Чун воқиф ўлуб бу можароға,
Мушкин хутаба кириб ароға.

Чун вусма бериб аларға тазйин,
Минойи ўлуб ҳилоли мушкин.

Йўқким ики сарви навдамида,
Ҳар сори насимдин хамида.

Кўзлар ики шўх кофири маст,
Ҳар қайсиға боқса уйқу ҳамдаст

Ул сарвлар остида узолиб,
Уйқу тамаиға соя солиб.

Мужгон сафининг қаро балоси,
Кўзлар уза соянинг қароси.

Йўқ сояки, тўрт саф чекиб занг,
Мажмуи либоси сурмаиранг.

Очқунча юмуб кўз ул сипаҳ тез,
Бир-бирга тегиб қилурға хунрез.

Дема бу сипаҳни хайли ҳинду,
Чин дашти кийикларига мўнду⁵.

Мушк онча сочиб бу оҳуйи Чин
Ким, айлади мўндуларни мушкин

Юз, равзаи хулддин нишона,
Хол анда фиреб этарга дона.

Ул донаға сайд ўлуб бир одам,
Бу донаға борча аҳли олам⁶.

Шаҳди лабидинки коми ширин,
Андин келибон каломи ширин.

Лаълида йиғиб захираи жон,
Оғзи суйи анда шираи жон.

Жон топибон улки ўпса они,
Мундин дебон оби зиндағони.

Ҳам жон келиб икки лаъли майгун,
Ҳам тавқи зақан келиб анга нун⁷.

Бир тоза ниҳоли сарвқомат
Ким, жилвасидин солиб қиёмат.

Не айб қиёмат этса ҳар дам,
Кўрганга стар чу ўзга олам.

Бел риштаи жони зор янглиғ,
Жон пардаси ичра тор янглиғ.

Торики ёпиб либоси они,
Жон пардасида бўлуб ниҳони.

Ҳам гавҳари ришта шуғлидин пок,
Ҳам лаълиға йўқ газанди ҳаккок⁸.

Пок эрди нечукки рост даъви,
Бикр эрди нечукки хос маъни.

Йўқ икки сочи тунига ғоят,
Яъни ики лайли бениҳоят.

Андин бўлуб оти жилваорой,
Андоқки Бароту қадр аро ой⁹.

Кимнингки бўлуб демакка майли,
Малфуз ўлмай бағайри Лайли.

Гулдек юз ила бу тоза гулшан,
Айлаб отанинг кўзини равшан.

Бир уй қилибон ота мураттаб
Ким, бўлғай ул уй бу ойға мактаб.

Лутф ичра нечукки хиргаҳи моҳ,
Сокин бўлуб анда моҳи хиргоҳ.

Уйни ёрутуб дабири мазкур,
Таълим олибон фариштадин хур.

Атфол тутуб ул уй ичин жум,
Кўк хиргаҳини нечукки анжум.

Ул хайл аро моҳи мажлисорой,
Андоқки нужум аросида ой.

Чун Қайс сўзи дейилмиш эрди
Ким, волиди фикр қилмиш эрди:

Устодға қилмоқ они таслим,
То қилғай анга улум таълим.

Йўқ эрди қабилаларда мактаб,
Бу мактабдин ўқурға ансаб.

Андоқки бўлур арабда маъхуд,
Айлаб неки расм бўлса мавжуд.

Топшурдилар они нуктадонға,
Гавҳарни Муҳити бекаронға.

Чун топти бу навъ гавҳари пок,
Баҳр ўлди бу завқдин тарабнок¹⁰.

Соатни чу ихтиёр қилди,
Лавҳ узра сабақ нигор қилди.

Айлаб анга лавҳи сийм таслим,
Филҳол этти сабақни таълим.

Таълимиға белни чуст қилди,
Не ул деди, бу дуруст қилди.

Ҳар неча сабақ дебон фузунроқ,
Гўёки билиб эди бурунроқ.

Ҳамдарслари бу ҳолатидин,
Ожиз эдилар хижолатидин.

Бир кун эди ҳамсабаққа ҳамтак,
Икинчи кун ўтмиш эрди бешак.

Кун бор эдиким беш-ўн сабақни,
Англаб эвурур эди varaқни.

Оз вақтда айлади замона,
Они бори илм аро ягона.

Ул вақтки ул замона фарди
Мақтабга келурни бошлаб эрди.

Лайли дема, ул бути паризод,
Бир ориза¹¹ бирла эрди ношод.

Таъбида қуёш киби ҳарорат,
Айшиға солиб эди марорат¹².

Ҳар таъки зоти ўлса маҳрур,
Оз ҳирқат этар танини ранжур.

Зореки ўчук ёнор чароғи,
Бот ўртанур ортуқ ўлса ёғи.

Кун қумни қилур неча қизикроқ,
Ўт ёнса бўлур яна исикроқ¹³.

Бор эрди қуёш мизожи нори,
Қумнинг ҳам эсиб насими ҳори.

Марғуби эди ратаб била шахд,
Май ичғали ҳам қилур эди жаҳд.

Шаҳду маю таъ ила ҳаво тўрт,
Чун муштаил ўлди солдилар ўрт¹⁴.

Жисмики бор эрди ёсамин гул,
Ҳуммо қилур эрди оташин гул!

Терким гулидин бўлуб равона,
Уйни қилибон гулобхона.

Гунча киби ҳуллаларда ноёб,
Хурда киби ўт анга солиб тоб.

Кам бўлса мизожиға ҳарорат,
Титратма қилур эди шарорат.

Шамшодиға титрамак паидор,
Тонг елидин ўйлаким сапидор.

Чун зилзила бўлди эрса хора
Бўлур нафас ичра пора-пора.

Ул танғаки лутфдин эди гул,
Ел титратурига не таҳаммул.

Боши уза жамъ ўлуб аҳиббо,
Ҳозир қилур эрдилар атиббо¹⁵.

Беморға мушқил эрди парҳез,
Андоқки кўзи қилурда хунрез.

Бу ҳол ила эрди сарви гулхад
Ким, бўлди мизожи заъфи мумтад.

Ҳар неча сипеҳр эди ҳасадгор,
Ҳам бўлди табиати мададгор.

Заъф ичра табиат ўлса мушфиқ,
Беҳроқки, туман табиби ҳозиқ.

Йўқ эрса мизожидин мувосо.
Жон берса не суд элга Исо¹⁶

Ким, бўлса табиати муолиж,
Жисмидин этар маразни хориж.

Чун қилди табиати мурувват,
Заъф ўлди гуму етишти қувват.

Ёр ўлди ҳақимнинг иложи,
Сихҳат сори қўйди юз мизожи.

Майл этти мизожиға саломат,
Таъбиға юз урди истиқомат.

Лаъли лаби нўшханд бўлди,
Нахли қади сарбаланд бўлди.

Май таъбиға бўлди ишратангез,
Қон тўкмак учун ушатти парҳез,

Бўлди яна ул узори гулгун,
Хусн ичра бурунғидин ҳам афзун.

Бир кун эрикиб маҳи муаддаб,
Тушти бошиға ҳавои мактаб.

Машшотаи ҳусни оламоро,
Оройишин этти ошкоро.

Ул ҳуснки зеби олам эрди,
Зеб устига ёна зеб берди.

Зулфу юзи хад ёнидағи дол,
Фам нуқтаси оғзи устида хол¹⁷.

Айлаб юз ўтин ёқорға таъжил,
Гугурд ўти юзда ҳар тараф нил.

Ўтдин гул очиб чу гулситонға,
Ул гул била ўт солиб жаҳонға.

Фарқи уза зулфи анбаролуд,
Гулфом ўтиға анбарин дуд.

Ораз уза зарварақ нигори,
Ул ўту бу дуднинг шарори.

Юз узраки ўт ёқиб жабини,
Ахтар анга лаъли оташини.

Жодулиғи бирла холи ҳинду,
Лаъли ўтида ниҳон қилиб су,

Йўқким лаби оби зиндағони,
Сув ичра ўт айлабон ниҳони.

Ул лаъл ўтидин жаҳонға куймак,
Йўқ-йўқ, не жаҳонки, жонға куймак.

Ўтлуғ ики кўзи сурмаолуд.
Ул ўтға дағи бу сурмадин дуд.

Бу ўтлар ароки орази ғарқ,
Ўртарға жаҳонни ҳосилан барқ.

Не барқки, барқи офат ул юз,
Ё бориқаи латофат ул юз.

Юз гирдида иқди гавҳар андоқ
Ким, ой ила бўлғай ахтар андоқ.

Миғжар сочи узра тори ноёб.
Ул навъки васл шоми маҳтоб^{1*}.

Ҳусн ичра аёғидин боши хўб.
Бошдин аёғиға тегру маҳбуб.

Кўргач бу балои жовидона,
Кўзғолмай найласун замона.

Бу шакл ила ул жаҳонға ошуб,
Солиб секиз осмонға ошуб.

Кейнида неча канизи ҳамқад.
Борча гулрўю арғувонхад.

Мактаб сори жилва айлади соз,
Боштин аёғиға ҳусн ила ноз

Ким, сайр ила кўнгли хуррам ўлғай,
Ҳамдарслариға ҳамдам ўлғай.

Хуррам кўруб они фаррух устод,
Қилғай бори сарвларни озод.

Қизлар била азми гулшан этгай,
Гулшанни жамоли равшан этгай.

Мактабни ёрутғач ул пари чехр,
Андоқки сипехр гунбадин меҳр.

Борча қилиб эҳтиромин онинг,
Юқори ясаб мақомин онинг.

Шод ўлди жамолидин дабистон
Андоқки баҳордин гулистон.

Лекин бу баҳори зиндагони
Бир нахлни айлади хазони.

Йўқ, йўқки, тутошти сарбасар ўт,
Боштин аёғ ўлди ул шажар ўт.

Ё шуълаки ҳар бирига етти,
Эл барги хазон тасаввур этти.

Яъни кўруб они Қайси маҳзун,
Рухсорини қилди қаҳрабугун.

Ҳам чехраси ранги қаҳрабодек,
Ҳам кўнглида қўзғалон сабодек.

Ҳар дам йиқилурға жисми мойил,
Ҳуши доғи лаҳза-лаҳза зойил.

Топиб анга жисми нотавон заъф.
Кўнглида доғи замон-замон заъф.

Тағйирпазир кўзга ҳоли,
Кўзга неки, ҳар дам ўзга ҳоли.

Чун зўр кетурди ишқи бебок,
Аввал қадаҳ олди ҳушини пок.

Чун кирди ароға бўйла сурат,
Азм айлади Қайс ҳам зарурат.

Чун Қайс аларға бўлди йўллош,
Гулшан ичидин чиқордилар бош.

Эй гулшани ишқ боғбони,
Гулгун қадаҳе кетур замоне.

То гулки бу гулшан ичра сочкунг,
Маълум этайин не гуллар очкунг.

XII

*Баҳор фарроши нафас-нафас эсган насимлар пувламаки била лола
чароғин ёрутқонда ва саҳоб мушаъбиди лаҳза-лаҳза тушган
чоқин чушкурмокидин тоғ димоғин қурутқонда ул кўзин ҳусн
чароғи ёрутқон ва димоғин ишқ савдоси қурутқонининг гулрухлар
била боғ тавфиға азм этгани ва Лайли ҳусни гулининг насими
димоғиға етиб бир йўли ўзидин кетгани¹.*

Меҳр истаги чун Ҳамал фароғи,
Дашт узра буталар қўзи қулоғи.

Гул шамъи ҳавои гулшан айлар,
Гулшанни фуруғи равшан айлар.

Тўти бўлуриға чарх этар завқ,
Ким қавси қузаҳни² айлағай тавқ.

Гар тўти ўлурға қилмас оҳанг,
Айлар нега ерни тўтаги ранг³.

Ё тўти ўлуб сипеҳри хазро,
Бўлур анга жўжа фарши ғабро⁴.

Аъзосидаким бутуб янги пар,
Тутқон бори ерни сабзаи тар.

Тун-кунни қилур бинафш сизғон,
Кофур ила мушкдин соқизғон.

Сориғ гул уза сабуҳи ёмғур,
Олтун табақ ичра кўргузур дур.

Ёхуд ярақон⁵ ўтин қилиб тез,
Сориғ юзига бўлур арақрез,

Марз узра кияр себарга жавшан,
Шашпар кўтарур бошига савсан⁶.

Ғунча боши узра кўргузур худ,
Ях тиғи қилур чаманни падруд⁷.

Мева йиғочиға сийм ўкулур,
Андоқки дирам аро кўмулур.

Илгин кўрубон чинор холи,
Куйдирур ичин дирам хаёли.

Тоғ бағрида сел йўқки, ҳар тош,
Фарҳод⁸ фироқидин тўкар ёш.

Саҳрода не лола бўлса барбод,
Парвез⁹ кулоҳидин берур ёд.

Ҳар ғунчаи лола ҳуққаи лаъл,
Очилса ливода шуққаи лаъл¹⁰.

Чун барги тушарга майл қилди,
Бағри қаро дашт уза ёйилди.

Дашт узраки сайр ўлур сабоға,
Бағри қаролар учар ҳавоға.

Сув ичра бинафша ҳар замони,
Сўна бошидин берур нишони.

Ёш ғунчаға истамак бўлуб иш,
Жола тушуб оғзига бўлур тиш.

Ё ғунчаки кулгусин узотур,
Давон тоши оғзини қонотур.

Ҳар балбалани қилур макони,
Турна кўзию тазарв қони¹¹.

Наргис олур ўлса боладин ком,
Норанж терисидин ясар жом.

Насрин барги тўкулса саҳбо,
Куп ёғини айлар ошкоро.

Занбақ варақи аро сепар мушк
Ким, атри димоғини қилур хушк¹².

Гўё тутулуб шамими чоғи,
Боғ ичра бинафшанинг димоғи.

Дол ўлди димоғи заъфиға бу
Ким, шабнам бирла оқизур су(в).

Шудрун тўкулуб чаман қилур фош,
Хашхош гул юзинда хашхош¹³.

Ҳар қушқина жуфти бирла пуржўш,
Ҳампар бўлур учса, қўнса ҳамдўш.

Баргикки бўлур йиғочқа хилъат,
Қушларға бўлур мақоми хилват.

Ҳар хайлки рафъ этиб надамни,
Саҳро сори қўйсалар қадамни.

Чун азми шароби ноб этарлар,
Жайран қўзисин кабоб этарлар.

Бу фаслда ул гуруҳи чолок,
Гулшанға ёйилдилар тарабнок.

Боғе эди равзадин нишона,
Шом аҳли ясаб нишотхона.

Ҳар нахли фалакка тегуруб бош,
Парвин била Хўша айлабон фош.

Нажд этагидин чиқиб булоғи
Ким, тоза бўлуб бу навъ боғи.

Даврон тоши эмди они кўммиш,
Ул чашма сувин кўзини юммиш.

Асҳобға майли лолаву боғ,
Ул икки'⁴ ичинда лоладек доғ.

Асҳобға ғунча сори оҳанг,
Ул икки нечукки ғунча дилтанг.

Ишқ ичра неча етиб малоли,
Маҳваш қилур эрди забт ҳоли.

Бедилға бу ҳифз мушкил эрди
Ким, ҳуш ила ақли зойил эрди.

Эл ҳар неки сўрса фаҳм қилмай,
Фаҳм этса жавоб дерни билмай.

Ишқин неча айламай дебон фош,
Андин ажаб амрлар уруб бош.

Гаҳ кўзидин оқиб ашк ногоҳ,
Гоҳи чекиб ихтиёрсиз оҳ.

Аҳволида ҳар замонки тағйир,
Кўнгли ғамин айлаб элга тақрир.

Тағйириға топиб они чора
Ким, ёриға айлағай назора.

Лекин солайин дегач назар тез,
Кўнгли ўти тортибон шарар тез.

Боқай деса доғи қуввати йўқ,
Боқмай деса доғи тоқати йўқ.

Кўз учи била боқиб бу чу гоҳи,
Жондин чекиб андоқ ўтлуғ оҳи

Ким, боғ юзин хазони айлаб,
Кўк баргини заъфарони айлаб.

Маҳваши қилибон назора ногаҳ,
Бўлмоққа анинг ўтидин огаҳ.

Ҳам жисмида печу тобин англаб,
Ҳам кўнглида изтиробин англаб.

Ўз кўнглида ҳам толиб асарлар,
Онинг ғами ўтидин шарарлар.

Бир фуржа топарға кўп қилиб майл
Ким, бир нафас ўлса ғофил ул хайл.

Мақтулиға еткуруб ҳаёти,
Сўрмоқ била қилса илтифоти.

Ангатса ўз изтирорини ҳам,
Ишқи ўтининг шарорини ҳам.

Боғ эрди васиу, халқ — сойир,
Ашжор ғулуси элга сотир.

Гулбун чаманининг иттисоли.
Ишқ аҳлиға пардаи висоли¹⁵.

Атфол бўлуб ўюнға машъуф,
Сарву гул ўлуб аларға маълуф.

Сайр ичра етишти моҳи дилхоҳ,
Бир гул чамани ичига ногоҳ.

Гулбун била руст тўрт ёни,
Кирса киши кимса топмай они.

Киргач анга ул шукуфта гулзор,
Кўрди тикон ичра булбули зор.

Кирмиш эди анда Қайси ғамнок,
Гул янглиғ этиб яқосини чок.

Ўз ҳолиға зор йиғлар эрди,
Бесабру қарор йиғлар эрди.

Оғзида таронаи фироқи
Ким, ёр етишти иттифоқи.

Чун булбулини гули шукуфта.
Топти бори халқдин нухуфта.

Ҳар неча йўқ эрди сўзга тоби,
Кўнглида кўп эрди изтироби.

Йўқ эрди гузири неча сўздин.
Борғудек ўлуб дегунча ўздин.

Бунёд этти ҳижоб бирла,
Бал хижлати беҳисоб бирла:

«К-эй турфа йигит, не ҳолатинг бор,
Не навъ ғаму малолатинг бор?

Ким, шодлигинг йўқ ўзгалардек,
Ободлигинг йўқ ўзгалардек.

Асҳобға майли боғу гулзор,
Ҳам тан санга решу ҳам кўнгул зор.

Бу дамки эсиб насими наврўз,
Гул атрини қилди мажлисафрўз.

Боғ ўлди баҳордин гулафшон,
Сунбул бу гул узра кокулафшон.

Бу фаслда азми гулшан этгай,
Бўстон ҳарамини маскан этгай.

Бор онинг учунки шод бўлғай,
Ҳар бандиға бир кушод бўлғай.

Сен нола қилиб ғамин недин сен,
Ашқинг оқизиб ҳазин недин сен?

Ишрат чоғи меҳнатинг не яъни,
Шўробаи ҳасратинг не яъни?

Бу ғам санга қайдин ўлди ҳодис
Ким бўлди бу шиддатингга боис?»

Боисни чу сўрди ул дилафрўз,
Бедил чекибон бир оҳи жонсўз,

Ширин сўзидин бўлуб эди лол,
Қон ёш ила юзга ёзди аҳвол.

Йўқ, йўқки, забони ҳол бирла,
Шарҳ айлади бу мақол бирла:

«К-эй жонима ҳайрат ўти солғон,
Кўнглумни бурун назарда олғон.

Аввалки жамолидин сочиб барқ,
Ўт ичра вужудум айлаган ғарқ.

Зулф очмоқ ила олиб қарорим,
Қилғон қаро рўзу рўзгорим.

Аввалки фасона зоҳир этгон,
Кўнглумнинг ишини охир этгон.

Қилғонни ёшурмоғинг не эрди?
Мендин яна сўрмоғинг не эрди?

Эл онгламасун дебон намуна,
Урмоқ не бу наъли бозгуна!¹⁶

Сендин етибон бу шиддат охир,
Кимга тоқойин бу тухмат охир?!

Кўнглумники олмишанг ниҳоний,
Сендин ола олмоғум худ они,

Ким ажами айлаб ўзни ёна,
Бу навъ сураб лабинг фасона!¹⁷

Жонимники ўртадинг бас эрди,
Тонмоқ бу сифат керакмас эрди.

Ўт узра не эрид қуймоғинг ёғ!
Куйганга не эрди қуймоғинг доғ!

Чун бўйла неча хуруш қилди,
Заъф эттию тарки хуш қилди.

Туфроқ уза бўлди ул сифат паст
Ким, ердагиларга бўлди ҳамдаст.

Қўйнига олиб нигор бошин,
Сочиб кўзидин юзига ёшин.

Беҳушга айлаб изтироби,
Ҳар дам юзига уруб гулоби.

Ўлтурганига ўзи ебон ғам.
Йиғлаб тутар эрди бўйла мотам.

Истаб ани бир-ики дилором,
Ул воқиа ичра қўйдилар гом.

Гар зулф ила мушкбез эдилар,
Иккиси анга каниз эдилар.

Кўзларига даҳр ўлуб қаронғу,
Қўрқуб дедилар: «Не ҳол эрур бу?»

Маҳваш ишидин чу парда қўпти,
Иккисининг оллида ер ўпти.

Ул ишники воқия ўлди беҳост,
Бир-бир деди ул икисига рост.

Даҳр этти чу сиррин ошкора,
Йиғлаб тилади ғамига чора.

Бор эрди бириси дардпарвард,
Филҳол санамга бўлди ҳамдард.

Деди: «Ема ғамки, бок эмастур.
Ким ишқ ўтидин ҳалок эмастур.

Сен қўпгилу бизга топшур они,
Азм айла қабилаға равони.

То бўлмасун эл бу ишдин огоҳ,
Биз фикр этали нечукки дилхоҳ».

Маҳваш ул иков дегандек этти,
Кўнглин қўюб анда эвга кетти.

Бедил кишисин топиб алар ҳам,
Қилдилар ул ишга ёру маҳрам.

Чун бўлди рафиқ анга мулозим,
Бўлди ул иков ҳам уйга озим

Эй сода рафиқ, бенавомен,
Ишқ илгига зору мубталомен.

Беҳудмену ўлтурур навойиб,
Бир лаҳза бошимдин ўлма ғойиб!

XIII

*Қайсининг ҳажр шабистонида шабнам гулоби юзига сочилғонидин кўзи
очилғони ва булбули шабхез била ишқ достонлари адосида нола қилғони
ва булбул соясидек туфроққа йиқилғони ва атоси анинг булбулдек
фиғонларин эшитиб бошига етгани ва маҳмил қафасига солиб
олиб кетгани¹.*

Чун гулшани чарх гулузори,
Мағриб сори тортти амори.

Анжум гули бирла бу шабистон,
Олам юзин айлади гулистон.

Ул тоза баҳори нозпарвард,
Гунчадек ичини қон қилиб дард.

Соз этти қабила сори оҳанг,
Бедил ғамидин валеқ дилтанг.

Беҳол қабиласиға кетти,
Ғамдин анга етти улча етти.

Гулшан аро Қайс ҳушдин фард
Ётиб эди ерда ўйлақим гард.

Ҳам мағзида ҳушдин хабар йўқ,
Ҳам жисмида руҳдин асар йўқ.

Ёрим кечақим насими гулбез
Бўлди чаман аҳли узра гулрез.

Гул атри димоғига солиб ҳуш,
Очти кўзин ул ғариби мадҳуш.

Кўрди ўзини чаман ичинда,
Сарву гулу ёсуман ичинда.

Булбул боши узра нағмапардоз,
Аҳволиға навҳа айлаб оғоз.

Гул ҳолиға чун назора айлаб,
Гулгун ёқасини пора айлаб.

Наргис шабнамдин ашк этиб фош,
Аҳволиға юммайин тўкуб ёш.

Чун кўксида ҳажрдин кўруб доғ,
Кўкси уза лола куйдуруб доғ.

Заҳми кўкидин бинафшада ғам,
Сўтиға? кийиб либоси мотам.

Топиб чу вуқуф бу азоға,
Ашжор алам чекиб ҳавоға.

Сунбул қилибон қаро узорин.
Очиб қаро зулфи мушқборин.

Сўғига оқар су зор йиғлаб,
Ун тортибу сўгвор йиғлаб.

Сарв ўлмай меҳнатидин озод,
Қолмай шамшод дардидин шод.

Дебким ани қилди ишқ бежон,
Чирмониб ўзига ишқпечон.

Сабза қилиб ўзни сарбасар тил.
Айтиб ғамидин фасона ҳар тил.

Бу сўғлар айлаб ул назора,
Топмай ўлмакдин ўзга чора.

Ҳар ён боқиб анда ёр топмай,
Андухи ўти қарор топмай.

Не даврида хайли дўстдори,
Не оллида сарви гулузори.

Хуршед кетиб, келиб қаро шом,
Ё ҳажр кун, вале сияҳфом.

Ё ҳажр ўти бутратиб духонин¹,
Айлаб қора даҳр хонумонин.

Кўнглига ўкулди кўҳи андуҳ,
Андухи йиғилди кўҳ то кўҳ.

Соғинди қачон назора қилди
Ким, чарх уйи бошиға йиқилди.

Чун дардиға топмади карона,
Дард ашкини айлади равона.

Чок айлади тортибон яқосин,
Чекти тан офият либосин.

Йўқким, бу либосини сувурди
Ким, жисмидин они ўтқа урди.

Чун булди либоси оташолуд,
Гардунға етишти оҳидин дуд.

Йўқ, йўқки, бу дуд оҳи эрди,
Ўртангучи жисми қоҳи⁴ эрди.

Гоҳи бу осмонда шуъла, гаҳ дуд,
Андин тутубон жаҳонни қаҳдуд⁵.

Қаҳдуд фалакка еткуруб бош,
Афлок кўзига келтуруб ёш.

Кож урди сориг юзига онча
Ким, они кўк этти ул тапонча⁶.

Гарчи юзи эрди заъфарони,
Бўлди гулидин кўки нишони.

Кўнглида бу заъфарондин озор,
Кулмак ўрнида йиғлатиб зор.

Кўксига уруб фироқдин тош,
Ерга уруб иштиёқдин бош.

Кўкси аро шуълаи фироқи,
Бу ўт била доғи иштиёқи.

Кўнглига сипаҳ чекиб аламлар,
Оҳи ўти кўргузуб аламлар⁷.

Солиб бу сипаҳ ичига ошуб,
Кўнгли мулкин қилиб лагадкўб.

Ўтмай бу сипаҳ эли қамоҳи,
Етиб яна бир бало сипоҳи.

Ҳар хайли жафо қўлин сунуб кенг,
Ул мулкни ер била қилиб тенг.

Ҳам хайли ичинда сондин ортуқ,
Ҳар нечаки десам ондин ортуқ.

Бу навъ эди ҳажри ибтилоси,
То чекти алам саҳар ливоси.

Тун урди кўмурларини дарҳам,
Меҳр ўтини субҳ айлади дам.

Кўк гулшани гуллари тўкулди,
Гулларки тўкулди гунча кулди*.

Кўк боғида гуллар ўлди нобуд,
Ер боғида гуллар ўлди мавжуд.

Ул боғда ҳар неким сочилди.
Гўёки бу боғ аро очилди.

Бедил кўрубон ёруғ жаҳонни,
Чекти яна оҳ ила фиғонни.

Гул бошига эврулуб сабодек,
Учраб кўзига гул ошнодек.

Дебким: «Қани ул гули шакарханд
Ким, бу гул эрур юзига монанд?»

Ул чеҳрадин эрди ёдгори,
Бўлмаса эди ёнида хори.

Гунча сори боқибон уруб печ,
Ўхшатмайин они оғзига ҳеч.

Гаҳ сарв аёғига қўюб юз,
Оҳин яна сарвдек чекиб туз.

Дебким: «Гар эмас қади равони,
Лекин қадидин эрур нишони».

Гаҳ меҳр қилиб бинафшаға фош,
Бир лаҳза кўтармай оллидин бош.

Атридин ўлуб мурод коми,
Ул турра иси топиб машоми⁹.

Гаҳ сабзаға суртубон узорин.
Кўкка чекибон фиғону зорин

Ким: «Гулшан аро хиром чоғи,
Тегмиш санга гулрухум аёғи».

Наргис кўзи айлаб они волиҳ,
Ёри кўзидек кўруб биайних.

Йиғлаб кўруб онча ранжу темор
Ким, заъф қилиб нечукки бемор.

Туфроғда кўруб аёғ нишони,
Ёпиб ики кўзи бирла они

Ким: «Ёр аёғи етмиш эркин,
Туфроғини сурма этмиш эркин».

Гоҳи тилабон сувдин нишона,
Ашкин қилибон сувдек равона

Ким, «Жилва қилурда ул суманбў,
Аксини топиб эди экин сув».

Булбул била соз этиб навони,
Булбулдин ошар эди фиғони

Ким: «Бежиҳат ўлди бу малолинг,
Чун ёринг ила эрур висолинг.

Маскан санга бўлди тоза гулшан,
Гулбун уза айладинг нишиман.

Гулшан аро маҳрами ҳарамсен,
Гул суҳбати ичра муҳтарамсен.

Гўё бу мурод эмас писандинг,
Ё ёр висолидин ўсондинг

Ким, шому саҳар қилиб мароға,
Минг тил билан ун солиб ароға.

Элга етуруб унунгдин озор,
Айтурсен ўзунгни ошиқи зор,

Ким сен киби урса ишқдин дам,
Ишқ аҳли қачан тутар мусаллам.

Сен аҳли висолсен, дам урма,
Ҳажр аҳли қошида нукта сурма!

Мискин мени дардманди мажруҳ,
Топмай тан аро нишонаи руҳ.

Яъни ғам ўтида жисми зорим,
Йўқ жон киби сарви гулузорим.

Сен тортма нола мубталовор
Ким, нола эрур манга сазовор.

Оллингда сенинг висолдин боғ,
Бағримда менинг фироқдин доғ.

Ёнингда сенинг гули баҳори,
Кўнглумда менинг фироқ хори».

Чун чекти бу ерга навҳаи дард,
Бўлди яна ақлу ҳушдин фард.

Ул навъ йиқилди тортибон оҳ
Ким, жони дегилки чиқти ногоҳ.

Бош устидаги нигоҳбони
Ким, топшуруб эрди қизлар они.

Бир гулбун аро тутуб канора,
Аҳволин этар эди назора.

Чун ҳолин анинг бу навъ билди,
Кўптию қабила азми қилди.

Етгач қилибон қадамни раҳқўб
Уй ичра худ эрди беҳад ошўб.

Бу воқеадинки Қайс ул шом,
Тутмайдур эди ватанда ором.

Ҳар ён кишилар қилиб равона,
Андин тилар эрдилар нишона.

Чун ул иш эди хилофи одат,
Ҳар дам эди ғамлари зиёдат

Ким, етти хужастафол қосид,
Бўлди бориға раво мақосид¹⁰.

Андин бўлуб ул гуруҳ афгор,
Итгон Юсуфларин талабгор¹¹.

Ул доғи қилиб тарона оғоз,
Кўрганга бўлуб фасонапардоз.

Ҳар қиссаки англабон тамомин,
Шарҳ этти ёшурмайин каломин.

Чун бўлди аён бу можароси,
Беҳол ўлубон ато-аноси.

Бўлдилар ани тиларга озим,
Бал аҳли қабила ҳам мулозим.

Қосид дағи хайл аро қадамкаш,
Ул ерга дегинки ул ситамкаш.

Кўргач ани айлабон назора,
Кўнглак дема, кўкси пора-пора.

Туфроғ ила ер уза ҳамоғуш,
Айлаб ғами ишқ ғорати ҳуш.

Бори қилибон фиғону зори,
Ҳозир қилибон равон амори¹².

Айлаб анга маҳмил ичра манзил,
Манзил сори азм қилди маҳмил.

Эй маҳмили ишқ сорбони.
Азм айлади дард корвони.

Бир гом қабила сори солма.
Ҳар сори бу хайл борса қолма.

XIV

*Қайснинг ҳажр шомиди андуҳ хайлхонасидин чиқиб, висол қабиласига азм
этгони ва ул қабила ўти била ҳамзабонлиқ ва ити била ҳамдостонлиқ
қилиб, қабила қироғига етгони ва Лайли анинг унидин ҳашамдин чиқиб,
бир-бирин кўргач, ҳам ул ва ҳам бу ўзидин кетгони¹.*

Бу номаи дард уза қаламкаш.
Мундоқ қаламин қилур рақамкаш:

Ким. Қайси рамидахуш беҳол.
Билмас эдиким етишти не ҳол.

Чун мағзида ҳуш бўлди пайдо.
Очди кўзин ул заифи шайдо.

Ато-аносида ғам уза ғам,
Не ғам уза ғамки, сўгу мотам.

Бу меҳр ила манглайин ўпти,
Ул бошиға эврулурға кўпти.

Фаҳм айлади Қайс чун бу ҳолат,
Сув қилди вужудини хижолат.

Ул бирга хижолат айлабон фош,
Бу бир оёғидин олмайин бош.

Яъники уётдин ўзда қолмай,
Андоқки юқори боқа олмай.

Чун кўрди ато било аноси
Ким, они ҳалок этар ҳаёси.

Аҳволиға қилдилар мувосо,
Сўз демадилар насиҳатосо

Ким, бу иш анга шигифт тушмиш,
Бу ҳодиса ногирифт тушмиш:

«Биз кўп сўрсак бу сўз мақоли,
Нобуд этар они инфиоли².

Бу воқиа тарки тутти эркин,
Ул васвасани унутти эркин.

Тутқай они эмди табъи софи,
Бу ишгаки айлағай талофи.

Иффат ҳарамида кеш тутқай,
Тақви билан зуҳд пеш тутқай».

Қўптилар этиб бу фикр лойиқ,
Йўқким ул иков, бори халойиқ.

Бу деб: «Анга турфа ҳол тушмиш».
Ул дебки: «Ажаб хаёл тушмиш».

Халқ оллида дев уруб анга йўл,
Билмай муниким пари эмиш ул¹.

Ҳар ким уйи сори гом солиб,
Ғам ҳужраси ичра Қайс қолиб.

Бир лаҳза енгиб ани тафаккур.
Ўз ҳолатиға этиб таҳайюр.

Бир дам ишига қилиб назора,
Топмай қатиг эмгакига чора.

Ишқ ичра тутарға кўху води,
Манъ айлаб ато-аноси ёди.

Тутмоққа салоҳ ишқ этиб зўр,
Кўнгли мулки аро солиб шўр.

Ул чоққачаким сипеҳри худком,
Офоқ уза ёйди пардаи шом.

Кофурни ёпти мушки суда,
Кўк шамъи жаҳонға сочти дуда.

Тийра уй ичида ул ғамандуд,
Тўлғониб ўзига ўйлаким дуд.

Чеккач яна ишқ ўти забона,
Қўймади вужудидин нишона.

Ғам хайли кўнгул ҳисорин олди,
Ишқ илгидин ихтиёрин олди.

Лайли ғами ўйла қилди бедод
Ким, ато-анони қилмади ёд.

Ошиқлари ҳолини унутти,
Маъшуқ уйининг йўлини тутти.

Юз урди бало қабиласиға,
Ул моҳлиқо қабиласиға.

Не гом солурда ҳуши ёри,
Не пўя қилурда ихтиёри.

Ҳар дам йиқилиб — қўпуб уруб гом,
Эс бирла не сайр анга, не ором.

Қўпуб йиқилури мастлардек,
Бехудлуғи майпарастлардек,

Чун бўлди қабила ўти пайдо,
Ул ўт била куйди зори шайдо.

Кўнгли аро қўзғолиб шарори,
Қолмоди шарорадек қарори.

Кўкка чекиб оҳи оташолуд,
Ўт сори юз урди ўйлаким дуд.

Тил чекти демак учун тарона,
Ул навъки ўт чекар забона.

Ўтдек дам ила тутуб сароғоз,
Ўтқа боқиб ўлди нуктапардоз:

«К-эй ҳажр тунида ахтари ишқ,
Раҳшанда нечукки гавҳари ишқ.

Бал машъалаи фароғ сенсен,
Ё гавҳари шабчароғ сенсен.

Дуд ичра шарарларинг ҳужуми,
Ғам шоми таҳарруки нужуми⁴.

Саргаштаи ғамға тун саводи,
Ламъанг келибон хужаста ҳоди⁵.

Дудунг била даҳр анбаролуд,
Йўқ дудким, ул саводи мақсуд.

Кўмган кулунг ичра ҳар фатири,
Кўк хони аро маҳи мунири.

Ҳар кўзники ул етиб ёшортиб,
Учқон кулунг анга сурма тортиб.

Ғар қилмаса кўз ёрутмоқ оҳанг,
Кўзга нега келди сурмаи ранг.

Ё онингдек очарға кўзни,
Хокистари этти сурма ўзни.

Аҳгар санга ҳар бири самин лаъл.
Ўртарға кўнгулни оташин лаъл

Ранги норию, табъи нори,
Руммони ўлуб бу лаъл бори⁶.

Тож устида лаълдин тарабдур,
Лаъл устида тожи зар ажабдур.

Ғам шоми аро қўлумни туттунг,
Ҳижрон тунида кўзум ёруттунг.

Мадҳингни этай не навъ зоҳир,
Шукрунгни не тил била дей охир.

Ой-кун санга икки манқал ўлсун,
Ҳеминг бори уду сандал ўлсун⁷.

Дойим бу тариқу шевани тут,
Ҳам ёру ҳам жаҳонни ёрут».

Кам қилмамиш эрди бу навони
Ким, ҳайдин келди ит фиғони.

Ҳам жисмиға печу тоб тушти,
Ҳам кўнглига изтироб тушти.

Фарёд қилиб равон ул итдек,
Юз навъ чекиб фиғон ул итдек.

Андоқки жафои осмондин,
Оқшом киши қолса корвондин.

Истаб ани чекса наъра ёри,
Ул ҳам чекгай фиғону зори.

Дашт узра ул ун сўнгича кетгай,
То мақсаду манзилиға етгай.

Солур эди гоми беҳудона,
Оғзида валек бу тарона:

«К-эй муждаи жон ҳазин нафиринг.
Рухумға ғизо бийик сафиринг».

Ҳам ғам туни кўргузуб вафо сен,
Ҳам гумшудаларға раҳнамо сен.

Ул кўйга эврулуб қўюб бош
Ким, бошинга мен ҳам эврулай кош

Ул кўйга ким бўлуб бадандеш,
Чанголу тишинг танин қилиб реш.

Эл қони аёғларинг хиноси
Ким, жоним аёғларинг фидоси.

Мен гар топмай бу комронлиқ,
Сен айлабон анда посбонлиқ.

Бу ким сену мен биз икки ҳамдам,
Мен хору валек сен мукаррам.

Сен ёр эшигида шоду масрур,
Маҳрум мен ғарибу маҳжур.

Сен кўйида ҳар тараф шитобон,
Мен зорға жилвагаҳ биёбон.

Сен кўйида тош уза қўюб бош,
Бошимға фироқи ёғдуруб тош.

Сен мендин ўлуб вафода афзун,
Ҳам сидқда, ҳам сафода афзун.

Йўқса не учун фалак хироми,
Хор этти мени, сени кироми?

Бу шукрғаким сипеҳри хунхор,
Қилди сени муҳтарам, мени — хор

Ким, соз этибон фиғонни мендин,
Гоҳи ўп ул остонни мендин».

Ит бирла тузуб бу можаросин
Ким, кўрди қабиланинг қаросин.

Ошуфта ичига юзланиб шўр,
Қолмади юрур аёғига зўр.

Ҳар неча юрурға саъй қилди,
Чирмашти аёғию йиқилди.

Нечаки йиқилди, қўпти ёна,
Ер ўпмак эди анга баҳона.

Чун ҳайға йиқила-қўпа етти,
Жон оғзига етти, ҳуши кетти.

Гаҳ ҳушида, гоҳ ҳушидин фард,
Ҳай давриға айлар эрди новард⁹.

Ғам хайли баланд пояси ул,
Фитна черики талояси¹⁰ ул.

Ҳар лаҳза чекиб фиғони жонсўз,
Тортиб ўтлуғ дамин жаҳонсўз.

Лайлики эди араб балоси,
Ҳам бор эди Қайс мубталоси.

Кўнглида қилиб нуҳуфта дардин,
Фориғ бўлуб эрди хобу ҳўрдин.

Тун-кун ичида анинг хаёли,
Жониға мурод анинг висоли.

Ул кеча бу чоққа тегру қайғу
Қўймайдур эди кўзига уйқу.

Ҳар дам урар эрди зулфдек печ,
Оғзи киби сабри йўқ эди ҳеч.

Тийра қилибон кунин қаро тун
Ким, ногаҳ эшитти бир ҳазин ун.

Ул ундин ичига тоб тушти,
Кўнглига ҳам изтироб тушти.

Қўпти доғи қўйди ул сари гом,
Кўнглидин итиб қарору ором.

Мажмуи қабила уйқу масти,
Илло буки ишқ пойбасти.

Беишқ улусқа ком уйқу,
Ишқ аҳлиғадур ҳаром уйқу.

Воқиф эди доя ҳолатидин,
Ишқ офатияу малолатидин.

Ҳам Қайсга эрди меҳрибон ул,
Шавқидин этиб фидои жон ул.

Мактаб аро золи меҳрпеша,
Кўнглини сўруб анинг ҳамеша,

Ҳам бу ясаб ўзни доя монанд,
Ҳам ул мунга айлаб ўзни фарзанд.

Ул ой чу югурди, чиқти доя,
Борди сўнггича нечукки соя.

Ойни чекар эрди ишқи бебок,
Ул ерга дегинки Қайси ғамнок.

Бир-бирини кўргач икки дилхоҳ,
Чектилар анингдек оташин оҳ

Ким, ўтларидин жаҳон ёрушти,
Хирманлариға бу шуъла тушти.

Эмдики кул ўлди хирмани ҳуш,
Беҳуш йиқилди икки мадҳуш.

Дояки бу ишқи пок кўрди,
Ул шуълаи сўзнок кўрди.

Бу навъ ики ишқ ўтиға тафсон,
Оғизлари ноладин садафсон¹¹.

Бўлғонда бир васл ошкоро,
Нутқ урғали йўқ бирига ёро.

Не бу анга дарду розин айтиб,
Не ул ғами жонгудозин айтиб.

Хуршед уёқти бўлмайин лайл,
Девор йиқилди етмайин сел.

Кўп ғам еди сўгвор йиғлаб,
Иккисига зор-зор йиғлаб.

Ваҳм эттики кимса билса ногоҳ,
Бўлгунча ул икки ўздин огоҳ.

Бўлғай икисига хавфи жон ҳам,
Бўлғай талаф икки нотавон ҳам.

Эгнига қўюб бирини ҳоли,
Андоқки қўёшни чарх золи,

Ул ҳамлда ҳам қилиб қадин ҳам.
Ул навъки золи чархи қадхам¹².

Келтурдию бистариға солди,
Ётқуздию ёнди пўя олди.

Ул ерга дегинки Қайси бедил
Туфроғ уза ётмиш эрди ғофил.

Куюб онадек ғамида жони,
Ғаҳ судради, ғаҳ кўтарди они.

То чекти қабиладин йироқроқ,
Эл ваҳму гумонидин қироқроқ.

Ким кўрса бу ҳоли бадписанди,
Жониға тегурмағай газанди.

Девонани чун йироқ чиқорди,
Ёндию пари қошиға борди.

Еткурдию ётти доягона,
То тонгла не ўйнағай замона.

Эй золи замона, доду фарёд!
Атфолинга неча зулму бедод!

Бу хайлниким, ҳалок этарсен.
Ўз бағринг эрурки чок этарсен!

XV

*Қайсинг ғойиб бўлғониға қабила аҳли ҳозир бўлуб, елдек тоғ ва водиға
етиб, анинг бир қум ичинда беҳуд ётқонин назора этиб, ел хошокни
элтгандек уйға элтганлари ва анинг ул пари ишқида хирад тариқин
унутқони ва Мажнунлуққа шуҳрат тутқони'.*

Меҳнат тунидин фасонаовар.
Бу қиссаға буйла тоқти зевар

Ким, ул кеча Қайси зори бедил
Ким, бўлди қабила сори мойил.

Лайли ҳашамиға чун ёвушти.
Тушти анга ҳар не ишки тушти.

Кундуз кўруб уйда они ғойиб,
Тушти элига яна масойиб.

Ҳам қилди атоси йиғламоқ соз,
Ҳам этти аноси навҳа оғоз.

Ҳар ён кишилар қилиб равона,
Андин тиламак учун нишона.

Жамъики изин топиб саранжом,
Лайли ҳашами сари уруб гом.

Ул пай чу етиб муҳозийи ҳай?
Ҳайдин чиқибон яна ики пай.

Бўлғоч учов иккиси узолиб,
Қум узра анинг нишони қолиб.

Андоқ топибон бу хайли човуш
Ким, бўлғон экин ул икки беҳуш

Ким, қум уза қолибон нишона,
Ёнмоқлари вазъи беҳудона.

Бир ётғони судралиб шитобон,
Девона киби тутуб биёбон.

Бир ётғон ўлуб ниҳон паридек,
Ёхуд кеча меҳри ховаридек,

Бир из ёнибон қабила сори,
Келган сари-ўқ тушуб гузори

Ул жамъ билибки, бўйла ҳолат,
Не ишларга қилур далолат.

Судралган хат била тутуб йўл
Ким, қум уза йўл ясаб эди ул.

Топиб ани қум аросида гум,
Ел эсибу жисмини ёпиб қум.

Туфроқ аро ғарқ пой то фарқ,
Онинг била йўқ ўлук аро фарқ.

Қум ичра нуҳуфта зор жисми,
Жонсиз киби хоксор жисми.

Ул хайл этибон яқоларин чок,
Йиғлаб боши узра зору ғамнок.

Андоқ соғинибки, гўйи они,
Қўммишлар ўлтуруб ниҳони.

Тортиб ани туфроғини очиб,
Туфроғни бошлариға сочиб.

Англаб бир асири дарду оҳи,
Оғзига нафас келурни гоҳи.

Шукр айлабон ўлдилар яна шод,
Девона кўнгулни айлаб обод.

Тонгиб биров устига ани руст,
Азм айладилар қабилаға чуст.

Ҳолин кўрубон бу навъ атоси,
Йиғлодию голиб ўлди ёси.

Айлаб аноси дағи фиғонлар,
Кўздин тўқубон юзиға қонлар.

То қўпти келиб димоғиға ҳуш,
Боши қуйи эрди, оғзи хомуш.

Ўз ҳолида кўрмайин саломат,
Эл ҳар саридин қилиб маломат.

Ул дебки: «Санга бу не ҳавасдур»,
Бу деб: «Ҳавас ўлса мунча басдур».

Ҳар ёндин ўлуб насиҳатангез,
Ҳар панд анга бир синони хунрез¹.

Қаттиғ сўз илаки панд этиб фош,
Девона бошиға ёғдуруб тош.

Бу тошки зоҳир ўлмай отиб,
Тан йўқки, сўнгалларин ушотиб.

Бу деди: «Керак қулоғиға панд»,
Ул деди: «Керак аёғиға банд».

Ул кун дағи бўлди сўз била кеч,
Ошуфта йигитга йўқ хабар ҳеч.

Не зажр мизожи ичра нохуш,
Не лутф табиати аро хуш¹.

То даҳр ёшурди кун чароғин,
Савдозада қилди тун димоғин.

Эл айлабон уйқу сори оҳанг,
Савдо қилиб они уйда дилтанг.

Секриб чиқибон қабиладин тез,
Дилбар ҳашами сори солиб хез.

Тонгла яна зору нотагонлар,
Ҳар ён югуруб қилиб фиғонлар.

Толиб яна они зору маҳзун,
Дард ичра бурунғидин ҳам афзун.

Ҳар тун бу сифат анинг фирори,
Ҳар кун бу бўлуб алар шиори⁵.

Чун ошти қиёсдин балоси,
Ислоҳдин ўтти можароси.

Девонаға ҳуш аҳлидин панд,
Мажнун сўзидур доғи хирадманд⁶.

Ҳар лаҳза ошиб анинг балоси,
Ҳар кун тилабон анинг давоси⁷.

Тадбирида эл фусуни ошиб,
Дам бирла ўти батар тутошиб⁸.

Ожиз бўлубон ато-аноси,
Балким бори хайлу ақрабоси.

Носиҳлари дам-бадам забунроқ,
Савдоси замон-замон фузунроқ.

Эл етмоғида чу бўлдилар суст.
Ул доғи жунунин айлади руст.

Савдо қилиб они мухталифҳол,
Тинмай югуруб сўнгича атфол.

«Мажнун» била айлабон хитобин,
Ким ҳар не деса бериб жавобин.

Эл деб чу етишса ул жигархун:
«Келди Мажнуну, келди Мажнун».

Ул бўлуб отин билуридин ет,
Мундин доғиким, не нимадур от.

Ўз отию қавму хайли оти,
Йўқ ёдида ғайри Лайли оти.

«Лайли, Лайли» дебон чекиб ун,
Эл деб: «Мажнундур, ушбу Мажнун».

Бу сурат ила ҳар сабоҳу ҳар шом,
Лайли ҳашами сори уруб гом.

Атрофига эврулуб неча давр,
Ўз кўксига тошдин қилиб жавр.

Ҳар гомки кўксига уруб тош,
Аввал қадам ўрнига қўюб бош.

Ҳар даврда деб: «Тўкулса қоним
Ким, садқа қабиласига жоним».

Андин сўнг ашкидин тўкуб сел,
Саҳро сори чун қилур эди майл.

Манзури қабилаи дилором,
Сайр ичра кейин-кейин уруб гом.

Ул дамки ароға кирса ҳойил,
Бўлур эди дашт сори мойил.

Эй даштнн айлаган ватангоҳ,
Йўл озмишам, ўл замоне огоҳ.

Қолдим ўронишда, тут қўлумни.
Кўргуз карам айлабон йўлумни.

XVI

*Мажнунни беҳабар ошқлиғидин Лайли атоси хабардор бўлуб, Мажнун
атосига тил синони, балки синон лисони била захмзабонлар йиборгони
ва ул бу ҳалоҳил захрин нўш этиб, сингуруб, Мажнунни салосил
ва ағлол била муқайяд қилғони¹.*

Бу сафҳани айлаган нигориш,
Афсона бу навъ этар гузориш:

Ким, қилди чу гардиши замона,
Мажнун сўзин эл аро фасона.

Ҳар ким тилига бу эрди мазкур,
То барча Арабда бўлди машҳур.

Лайли атосиға ҳам ниҳони,
Арз этти бир-икки меҳрибони

Ким: «Омир элида Қайси бадрўз,
Бу ҳайдаки эрди донишомўз.

Топиб илму хирадға пайванд,
Ҳам олим эдию, ҳам хирадманд.

Бўлмиш боридин фароғи гўё,
Хабт этмиш анинг димоғи гўё².

Дашт узра фиғон қилиб ҳамеша,
Кезмак анга бўлмиш эмди пеша.

Ошуфталиғиға йўқ ниҳоят,
Девоналиғиға ҳадду ғоят.

Лекин эл аро будур иборат
Ким, ақлу ҳавосиға бу ғорат.

Бир ишқ ғаму балосидиндур,
Бир ҳурсифат ҳавосидиндур».

Сомий³ чу эшитти бўлди ғамгин,
Тишлаб илигин дедики: «Мискин!

Таърифида кўп ўтар эди сўз,
Гўёки анга тегурдилар кўз.

Бас қобил эдию дилписанд ул,
Озодавашу ниёзманд ул.

Ақли комилу каломи маъқул,
Бор эрди манга ҳам асру мақбул.

Не эркин анинг атоси ҳоли,
Бечора аносининг малоли?

Не ўтдин экин бу тоби оё,
Кўнгли аро изтироби оё?

Қай гулдин экин бу хорхори,
Қай сарвдин ашки жўйбори?

Бу ҳолига ким васила эркин
Қиблагаҳи не қабила эркин?»

Ноқил деди: «Эй хужаста сурат!
Чун сўрдунг эрур демак зарурат;

Бу ишқ гар ўлса зишт ё хўб,
Айларлар улус бу ҳайға мансуб.

Гўёки улус гумони жупдур
Ким, бу ишига далил кўпдур.

Бу даштда кўпдурур қабойил
Ким, кўнгли эмас бирига мойил.

Лекин анга ҳар сабоҳу ҳар шом,
Етмай бу қабилаға йўқ ором.

Ҳам қиблаи жони бу қабила,
Ҳам жону жаҳони бу қабила.

Бу ҳажла эрур ҳарими иффат,
Эсмай анга жуз насими иффат⁴.

Атрофида пардалар намуди,
Исмат била зуҳд тору пуди⁵.

Лек оҳи ели етишса бебок,
Кўк пардаси бўлса ҳам қилур чок.

Афғонида барча беҳабарлиқ,
Алфозида барча пардадарлиқ.

Табъи хушу назми ҳам равондур,
Андоққи санга доғи аёндур.

Назмида бори бир исм мазкур
Ким, эрмас зикри бизга мақдур⁶.

Биз ойнук эмди сен билурсен,
Бу ишта не фикрким қилурсен».

Эшитгучи билдиким недур ҳол,
Тўлғонди ўзига ўйлаким нол⁷.

Бошин тутуб ўлди бир замон геч,
Сўз демади яхши, ё ёмон ҳеч.

Чун яхши тааммул этти лахте,
Тил чекти нечукки шўрбахте.

Ноқилға дедик: «Тез уруб гом,
Қил саййиди омирийға эълom:

«Ким, бўйла ҳадиси номуносиб,
Не бизгаву, не санга муносиб.

Бор эрмиш улус тилида жори,
Сендин бу ажаб кўрунди бори

Ким, мундоқ иш англаб ошкоро,
Бу чоққача айладинг мадоро

Ким, топса иши жунунға пайванд,
Мажнунға илож банд эрур, банд.

Билмангму шукуҳу савлатимни,
Аъроб аро молу шавкатимни?

Ҳам ўғлунга, ҳам санга билурмен
Ким, ҳар не қилай десам қилурмен.

Лекин санга бу тағофул ўлмиш,
Ғафлат юзидин тажохул ўлмиш.

Қил забтин анинг чу бўлдинг огоҳ,
Мундин нориким, наузу биллоҳ!..⁸

Бўлса яна бўйла амр зоҳир,
Аввал ани айлагумдур охир.

Сўнгра санга доғи қаҳр сургум,
Хайлингни бу даштдин итургум!»

Бу қаҳр ўқидин чекиб забона,
Сўз ҳомилин айлади равона.

Қосид келибон анинг паёмин,
Айтур кишига деди тамомин.

Сомий чу эшитти сўз ҳисобин,
Сўз топмади дегали жавобин.

Кўнглини ул иш малул қилди,
Чора йўқ эди — қабул қилди.

Қосид қўпубон чу бўлди раҳқўб,
Тушти бу қабила ичра ошуб.

Тўш-тўшқа чиқиб бори қабила,
Мажнунга топиб йиғор васила.

Топиб ани бир қум ичра нолон,
Қилғон кишидек қароқчи толон.

Дашт узра анга қарор бермай,
Келтурдилар ихтиёр бермай.

Солдилар ани уй ичра беҳуд,
Занжир ила айлабон муқайяд.

Андоми салосил ичра маҳкам,
Ҳар силсила печ-печу, хам-хам⁹.

Эй силсилаи жунун аро банд.
Бўлғил бу салосил ичра хурсанд.

Бу қайд ила кимки шод бўлди.
Маставжиби юз кушод бўлди¹⁰.

XVII

*Мажнуннинг фироқ чоҳида танур ичидаги ўтдек тоби ва ҳажр
бандида тузоққа тушган қушдек изтироби ва ҳаким фусунидин
жунунининг туғғени ва табиб парҳезидин иситмасининг ғалаёни
ва ўз заҳр қомлиғига тўккан талх-талх шўробаси ва бу шўробадин
қомида аччиғ-аччиғ хунобаси ва кўнгли ўтидин темур банди
сув бўлғони ва сувдек саҳро азми қилиб ашки суйидин
водилар тўлғони¹.*

Бу ҳалқа аро асири қуллоб,
Сўз риштасидин бу навъ очар тоб:

Ким, телба чу бўлди банд асири.
Ул банд аро юз газанд асири.

Бир неча кун уйда эрди побаст.
Фарёд анга гоҳ баланду гоҳ паст.

Йўқ кундузи кеча хўрду хоби,
Дом ичида қушдек изтироби.

Уйқу кўзидин тутуб канора,
Ҳар кирпики уйқуға катора.

Ул кўзда не навъ турғай уйқу
Ким, бир нафас анда турмағай сув.

Кўнгли аро ҳушдин хабар йўқ,
Не ҳушки кўнглидин асар йўқ.

Қолмай чу солиб бало ўти жўш.
Танда кўнгулу кўнгул аро ҳуш.

Савдо ўтидин сениб чароғи,
Дудига мақар бўлуб димоғи.

Бу дуд чу ул уй ичра ортиб,
Тақвою хирад юзин қарортиб.

Эмдики бу икки тошибон рахт,
Анда урубон жунун шаҳи тахт

Ул дуд бўлуб сипоҳи савдо,
Ҳар дам солиб ул сипоҳ ғавго.

Бу навъ димоғи ичра ошўб,
Кўнглини жунун этиб лагадкўб².

Ғам харжари бирла ёра кўнгли,
Не ёраки, пора-пора кўнгли.

Онинг бу сифат ғаму балоси,
Бу турфаки нотавон атоси

Боши узра келтуруб ҳакиме
Ким, бергай анга умеду бийм.

Ул ишқ балосидин хабарсиз,
Кўнгли бу забонадин шарарсиз.

Англаб чу табиб изтироби,
Ҳар лаҳза анга қилиб азоби,

Ғаҳ нукта суруб насихатомез,
Ўтин бу нафасдин айлабон тез.

Шарбат ичарин ирода айлаб,
Қон ютмоғини зиёда айлаб.

Берганда ғизо олур учун баҳр,
Оғзиға наволалар келиб заҳр³.

Чун манъ этиб ашки хунфишонин,
Афзун қилиб оҳ ила фиғонин.

Чун дебки: «Фигонни айлагил кам».
Қон ёши бўлуб фузун дамодам.

Гоҳики ёғоч олиб, уруб руст,
Кулгу қилибон рамидани суст.

Чун кулгусидин топиб хижолат,
Йиғламоғи еткуруб малолат.

Ҳар лаҳза анга қилиб жафое,
Кўрмак ани хастаға балое.

Фаҳм айламайин ҳаками бедард
Ким, ўртар ани не сўзу, не дард.

Пайкондин этай дебон танин пок,
Жисмин қилур эрди ҳар тараф чок.

Бу чок тикарга меҳрибонлар,
Игна чекибон демай, синонлар.

Пайкон учун ул танини ёриб,
Тикмакка бу хайл ўқ чиқориб.

Жаврида буларға бу такупў,
Пайкон худ ўлуб ғам ўтидин сув⁴.

Ул сувлар оқиб бори кўзидин,
Бечора судек бориб ўзидин.

Гаҳ ўзида, гаҳ йўқ ўзида,
Гаҳ сув, гаҳ қон анинг кўзида.

Бу навъ эди неча вақт ҳоли,
Лаҳза-лаҳза ошиб малоли.

Бир тунки сипеҳри зулматандуд
Кун сафҳасин этти анбаролуд.

Ваҳ, тун демаким қаро балое,
Кун ганжини кўмган аждаҳое.

Ғам дўзахининг бухор уди⁵,
Оташкадаи фироқ дуди.

Дудидин ўлуб малак сияҳбол,
Тулидин ўлуб фалак куҳансол.

Тонг булбули тумшуғи тутуб руст,
Хуффош қанотларин қилиб сушт.

Бир учи унутиб ибтидони,
Бир учи соғинмай интиҳони.

Тун йўқки, қоронғу меҳнатобод,
Ошиқлару хасталарға жаллод.

Ҳар телбаки нотаवони савдо,
Ул кеча анга жаҳони савдо.

Бедардни масти хоб қилган,
Дард аҳли ишин хароб қилгон.

Бу кечада дардманди маҳзун,
Ҳижрон тунининг асири Мажнун.

Ўз ҳолиға чун тааммул этти,
Ғам барқи вужудини кул этти.

Ўз ҳолиға қилди навҳа оғоз,
Ҳар дардиға бўлди навҳапардоз

Ким, «Бўлмаса неткай эрди будум
Ё бўлса эди адам вужудум?

Мен хастани айламакта мавжуд.
Не эрди экин қазоға мақсуд?

Жисмимға қадарки руҳ берди.
Бермаса эди не бўлғай эрди?

Чун жисмима руҳ бўлди йўлдош,
Туққон нафас ўлсам эрди, эй кош.

Маълум этибон чу ўлганимни,
Ит оллиға солибон танимни.

Жонимни халос эти анодин,
Қутқорсалар эрди минг балодин.

Жисмимни талашса эрди итлар,
Қонимни ялашса эрди итлар.

Қут айласа қону рағларимни,
Чайнаб, ушотиб сўнгақларимни.

Ул туъманинг устида улушуб,
Қут айласалар эди урушуб.

Бал ит дағи ҳайф бу ғизоға,
Солмоқ недур итни ҳам балоға.

Ит жисмимаким тиш урғай эрди,
Урғон нафас-ўқ қутурғай эрди.

Телба бўлуб ўт жаҳонға солиб,
Юз хастаи нотапонға солиб.

Тор айлар ўкуш нафас чароғи,
Ўлтурғай эдилар они доғи.

Авло бу эдики шайн бошлаб,
Куйдурсалар эрди ўтқа тошлаб⁶.

Ул ўт аро печу тоб бирла,
Куйса эди изтироб бирла.

Қолғоч кули ўт аро нишони,
Совурсалар эрди кўкка они.

Ул кўкка дағи етиб касофат,
Бўлғай эди шояд абри офат.

Эмдики не бу ва не ул ўлди,
Жисмимға бақо сори йўл ўлди.

Етмасдин бурно ишқдин зўр,
Кош ўлғай эди ики кўзум кўр.

Изҳор этибон бу бенаволик,
Қилсам эди қут учун гадолик.

Муҳтож бўлуб илик-иликка,
Сайр этсам эди эшик-эшикка.

Бир луқмаға мен бўлуб балокаш.
Бир луқмахўр олима асокаш.

Бу ҳодисаи ҳалок ичинда,
Онсиз йиқилиб мағок⁷ ичинда.

Тортиб бу машаққату балони,
Кўрмагай эдим бу ибтилонин⁸.

Кўздин у аноға учрамишмен,
Юз дарду балоға учрамишмен.

Бўлмаса ул икки⁹ мотамангез,
Бошимға ики балойи хунрез,

Бўлғайму эдим назарда маъзур,
Қилғайму эдим кишини манзур?

Машъуф бўлуб назар ишига
Бергайму эдим кўнгул кишига?

Хосса, не кишики, жон балоси.
Не жонки бари жаҳон балоси.

Улким ел агар очиб ниқобин,
Кўргузса жамоли офтобин.

Бир ламъадин¹⁰ ўт жаҳонға тушгай,
Балким тўхуз осмонға тушгай.

Ул ўт ичида қуёш фатири,
Ойни не дейинки, курс қийри¹¹.

Мен даҳрда бир заиф хасмен
Ким, жисмда хасча ҳам эмасмен.

Кўз кўрмак ила йиғиб ҳавасни,
Ул ўтға ғаним этар бу хасни.

Неткай неча бўлса ишқ бебок,
Минг барқнинг ўтрусуда хошок.

Чун зўр қилиб бу мубталоға.
Солғай бу азим ибтилоға.

Қўймағай ул ўтқа хос бўлмоқ,
Ўртанмак ила халос бўлмоқ.

Хижрон ўти ўлғай анга рўзи,
Ким бўлғай минг бу ўтча сўзи.

Ҳажр ўтида ҳам жунунға солғай,
Ҳам меҳнати гуна-гунға солғай.

Бўлмай бу балия бирла хурсанд,
Зиндонға солиб ҳам айлағай банд.

Чун ҳуш ила ақлини итурғай,
Бошиға ҳаким ҳам кетурғай.

Юз меҳнату бийм дарди бир ён,
Бедард ҳаким дарди бир ён.

Жон ёра қилурға ул қўюб юз,
Панд аҳли сепиб яросиға туз.

Юз мунча ғам ўлса умр фарсой,
Бўлсам эди кўху даштпаймой,

Гаҳ тоғ уза нола урсам эрди,
Гаҳ бодияда югурсам эрди.

Филжумла бор эрди эҳтимоли,
Қилмоқ нафасе кўнгулни холи.

Бир уй қачон ўлса ўтқа маскан,
Боғланса эшик, тутолса равзан¹².

Чок ўлмоқдин маоф бўлғай,
Бал ҳар тарафи шикоф бўлғай.

Ўт ҳар тарафин шикоф қилмоқ,
Бўлғай анга мужиби йиқилмоқ.

Кўнглум уйин этти қайғу зиндон.
Жисм уйи яна қаронғу зиндон.

Зиндонки танимдур анда маҳбус,
Ҳам тунглуки, ҳам эшики мадрус.

Ичкаррак уй ичра ғусса тоби,
Бал фурқат ўтининг илтиҳоби.

Уйлар не ажаб ёрилмоқ охир,
Бир-бири уза йиқилмоқ охир.

Бу икки-уч уй чидорға не ҳад,
Бал етти-секиз рафиъ гунбад.

Ул ўт тафидин аён қилиб ларз,
Очилғали ҳар бирига юз дарз.

Овахки, бу ўтдин ўлди тобим,
Йўқ, йўқки, ичинда изтиробим.

Кулбамдаву масканимда бу ўт,
Жонимда бу ўт, танимда бу ўт.

Ўт ичра бировниким солурлар,
Бандини аёғидан олурлар.

Ўт банд ила бўлди жилвагоҳим,
Мундоқму азим эмиш гуноҳим?

Ўт онча эмаски, бу қаро дуд,
Йўқ дудки, шоми дудаандуд.

Жонимда онинг қаро балоси,
Кўнглумда ҳам онинг ибтилоси.

Тун йўқки мени қаро босибдур.
Ё кўҳи ғаму бало босибдур.

Ғар босмади жисмим ул оғир юк,
Мундоқ нега бўлди бетаҳаррук.

Ё жон қуши учти жисми хасдин,
Азми ватан айлади қафасдин?»

Танға не таҳаррук ихтиёри.
Ўлган ҳаракатдин ўлди ори.

Жисмини қилиб мазанна сокин,
Толпинмоқ эди иши ва лекин¹³.

Чун жисми эди наҳиф асру,
Оёғ, илиги заиф асру.

Солғонда оёғ-илик уруб тоб,
Жон ришталариға келтуруб тоб.

Ҳам синғон эмиш йиғочға пайванд,
Ҳар чиқмиш аёғидин темур банд.

Чун топти бу изтироби таскин,
Чеккач оёғ ул ғариби мискин.

Кўрдик халос эрур аёғи,
Икки қўли, балки бўйни доғи.

Юз шуқр ила ерга қўйди бошин,
Кўздин оқизиб ниёз ёшин.

Оҳиста қупуб эшикни очти,
Борғонча заиф оёғи қочти.

Бир даштқа кетти ул макондин
Ким, қатъи йироқ эди гумондин.

Эй қайди замона бирла хурсанд,
Бўлғон сенга ўзлукунг оғир банд.

Ўзлукдин ўзунгни айла озод,
То дашти фаноға киргасен шод.

XVIII

*Лайлининг сарви хиромони гулшандин уйга хиром қилғонда
Ибн Салом¹ кўнгли қуши ул сарв сори ҳаво қилғони ва ул ҳавода
баҳор насими шукуфа яфроғин тўккондек дирампошлиқ қилиб,
умед гулбунидин муроди гули очилғони ва ул насим таҳаррукидин
сарви гулрўх соядек такассур туфроғига йиқилғони².*

Мундоқ деди сўз гуҳарфишони,
Айтурда бу нуктадин нишони.

Ким, уйга суманбари гуландом,
Чун боғдин этти азм ул шом.

Олам аро чехрадин гул очиб,
Хай³ бирла гулоб ерга сочиб,

Зоҳир қилиб ул гулу гулоби,
Ишқ ўтидин ўзга обу тоби.

Ҳар бир монгишида юз латофат,
Йўқ, йўқки, сочиб жаҳонға офат.

Гул баргига сарв узра манзил,
Ҳам сарви равони гулга ҳомил.

Таъриф қилурча юз жамоли,
Васф этгуча юз минг эътидоли.

Лекин ғами ишқдин мушавваш,
Уйга борур эрди ул париваш.

Йўлда они кўрди навжувоне,
Хайли араб ичра комроне

Солим анга барча айбдин зот.
Бахт Ибни Салом деб анга от⁴.

Ҳам отиға йўқ шумора пайдо,
Ҳам қўйиға йўқ канора пайдо.

Саҳрони тутуб теваси якбанд.
Ҳайкал аро барча қўҳмонанд.

Чун молиға кимса билмайин сон,
Ҳар мушкил ўлуб қошида осон.

Меҳнат тунида йўл айлаган гум.
Ғам йўқ чу кўрар дирамдин анжум.

Чун Ибни Салом кўрди они.
Шавқ ўтиға тушти хаста жони.

Ул чора ишига бўлмади сушт,
Пайванд ҳаёлин айлади चुшт.

Азм этти қабиласиға филҳол.
Йиғди неки мумкин эрди амвол.

Юз навъ ҳадияи кироми,
Юз туҳфаи нақд барча номи.

Ҳоди қилибон неча хирадманд.
Афсона гузору шайх монанд.

Шарҳ айлаб аларға орзуни,
Ул бобда барча гуфтугўни.

Мақсудға сўзни банд айлаб,
Эл барча сўзин писанд айлаб.

Юклаб бори туҳфаву хизона,
Мақсад сари бўлдилар равона.

Лайли отаси бўлуб хабардор,
Ул муждадин ўлди баҳра бардор.

Чун Ибни Саломни бурунроқ
Тонир эди барчадин фузунроқ.

Ким ёр анга ҳуш ила хираддур,
Молию жиҳоти беададдур.

Ҳам хайли Бани Асадга⁵ воли,
Юз хайли Бани Асадча моли.

Толиб чу бу навъ комронлиқ,
Юз меҳр ила қилди мизбонлиқ.

Меҳманлар ани чу кўрдилар гарм,
Фош айладилар шафоату шарм.

Тортиб неки тухфаи кироманд,
Андин сўнг ўлуб фасона пайванд.

Изҳор этибон виқору тамкин,
Юз нукта суруб балоғат ойин.

Таърифлар ўйлаким сазодур,
Мазкур этиб улча муддаодир.

Мақсудларин чу айлабон фош,
Посух тилаю⁶ қуйи солиб бош.

Сомеъ чу қилиб ғаразни таҳқиқ
Дедики: «Худой берса тавфиқ,

Ул қилса ўғуллуғум ҳавоси,
Бўлғаймену мен дағи атоси.

Дуррум анга зеби торак ўлғай,
Иншооллоҳ муборак ўлғай.

Лекин анга сабр ҳам керакдур
Ким, шохи гулум шикастарақдур.

Ҳам наврас эрур бу нахли уммед.
Яъники ҳилол эрур бу хуршед⁷.

Ҳам табъида қолмасун малоли.
Ҳам сарвиға етсун эътидоли.

Андин сўнг бу хужаста фарзанд,
Не комки бўлмиш орзуманд.

Келсун доғи жоми васл этиб нўш,
Сарв ўлсуну гул била ҳамоғўш».

Уммид ила барча шодмона,
Уйлар сари бўлдилар равона.

Ул вақтким ул бути дилоро,
Гулшан сари бўлди маҳфилоро.

Боғ ичра кезарда ҳар тараф тез,
Гуллар анга очти ишқи хунрез

Ким, рози очилди ҳар биридин,
Бал қон иси келди ҳар биридин.

Яъники суғурди тиғи бебок,
Кўнгли аро солди чок уза чок.

Чун ғунчани пора-пора қилди,
Ишқ ичра анга бу гул очилди.

Йўқким чаманида ғунчаи дард.
Чок ўлғач очилди оташин вард.

Чун ишқ бу оташин гул очти,
Гулбарг киби шарора сочти.

Бу ўт била қуиди жони доғи,
Балким тани нотаवони доғи.

Бас йўқ эди ишқ ўти гудози,
Етти ғами ҳажр турктози».

Ул равзадин ул нишонаи ҳур,
Ҳам ошиқу ҳам заифу маҳжур

Ҳосил ҳўру хоби кетмиш эрди,
Ул сори азимат этмиш эрди.

Ҳар дам бўлур эрди нотававроқ,
Аҳволи нафас-нафас ёмонроқ.

Лекин бу сўз эрди қийлу қоли
Ким, сайрда авд этиб малоли⁹.

Бўлмиш таниға иситма озим,
Заъф ўлмиш анинг била мулозим.

Деган анга ўзни ёру ёвар,
Бу сўзни қилурлар эрди бовар.

Лекин билур эрди баъзи они
Ким, ўзга балодурур ниҳони.

Доя била неча маҳрами роз,
Бор эрдилар анга ғуссапардоз.

Ранжида ғамин эрурлар эрди,
Дардида кўнгул берулар эрди.

Англаб эди дояи жигарсўз,
Ҳар ул неча маҳрами ғамандўз

Ким, Ибни Салом ишини ул ҳур
Фаҳм этгач ўлур мизожи ранжур,

Ҳам жисми забунроқ ўлғусидур,
Ҳам дарди фузунроқ ўлғусидур.

Андин ёшурурлар эрди беҳад
Ким, билмағай они сарви гулҳад.

Ул ишқ ўтидин мушавваш эрди,
Бу шуъла ичинда саркаш эрди.

Бир кун неча хайлу ошноси,
Нисбат ара хешу ақрабоси

Келмишлар эди иёдатиға,
Бал меҳнатининг зиёдатиға.

Бир золи рамидаҳуши фартут,
Тадбири хатову ақли мабхут¹⁰.

Бедилни даме қилурға хушдил,
Тил чекти, не тилки тиғи қотил.

Зоҳир қилиб ул ғами ниҳони,
Солди ароға бу можарони –

Ким: «Ғам ема, эй гули суманбар,
Зулфунг сепиб ул юз узра анбар.

Тонглаки етиб замони сиҳҳат,
Топса баданинг нишони сиҳҳат.

Бахт ичра аён бўлуб кушодинг,
Ҳосил бўлғай бори муродинг.

Ул навъки йўқ санга назире,
Ёринг дағи тушти дилпазире.

Маҳвашлар аро бу гуфтугўдур,
Иқболинг аларға орзудур.

Лекин бу талаб натижа бермас,
Давлат иши саъй бирла эрмас.

Бахтинг майи тўлди шукрилиллоҳ,
Бас турфа иш ўлди шукрилиллоҳ»

Ул кимсаки достонин айтиб,
Ҳа отину ҳам нишонин айтиб.

Бу сўзлар эшитгач ул дилоро,
Билди не иш ўлмиш ошкоро.

Кўнглин бузуб ул сифат масойиб,
Заъф этти ўзидин они ғойиб.

Эй махфий ўлуб, валеқ зоҳир,
Кўзга ғойиб, кўнгулга ҳозир.

Чун ёрутқунг кўнгул чароғи,
Қил жилва аён кўзумга доғи.

XIX

*Ул ғазоли мушкин сайдиға Бани Асад аҳли қасди маълум бўлиб,
қуёш заррин ғазоласи мағриб хилватгоҳида сорғориб титраб,
шафақ хунобин тўқкандек хилват уйда туфрoғ ва қон аро изтироб
кўргўзғони ва фалак золидек аноси ул ишдин воқиф бўлуб анинг
ҳолиға навҳа тузғони¹.*

Сўз чашмасин улки қилди ковиш,
Бу навъ су айлади таровиш²:

Ким, заъф ила сарви сидрапоя
Ким, ётмиш эди нечукки соя³.

Чун ҳушиға келди айлади ёд,
Ул сўзники андин эрди ношод.

Ортар эди дам-бадам малоли,
Кўнглин қила олмас эрди холи.

Кўрдик ҳалок бўлғудекдур,
Умри тўни чок бўлғудекдур.

Доясиға кўп тазаллум этти,
Юз ажз била такаллум этти:

«К-эй ҳолима айлаган мадоро,
Сиррим назарингда ошкоро.

Сендин ишим ўлмаган ниҳони,
Ҳар меҳнатим ўлса билган они.

Бир сўз эшитиб дурур қулоғим
Ким, шуъласидин куяр димоғим.

Гўё они сен дағи билурсен,
Лекин мендин ниҳон қилурсен.

Гар дафъ эта олсанг эрди они,
Қилгунг эди анда саъйи жони.

Сен дафъ этмак эмас чу мақдур
Тонг йўқ сени тутсам анда маъзур.

Лекин эрур ушбу илтимосим,
Бир дам тутсанг эшикда посим.

Ким, кўнглум эрур халул асру,
Ғавғодин эрур малул асру⁴.

Эл кирмаса хилватимға бир дам,
Қўйса мени меҳнатимға⁵ бир дам».

Доя кўзига кўюб иликни,
Чиқти дағи боғлади эшикни.

«Турманг — деди — уйга ёқин ул бу
Ким, кирмиш ул ой кўзига уйқу».

Лайли кўруб элдин уйни холи,
Чок этти уруб яқони ҳоли.

Гаҳ бахти кўзига урди туфроқ,
Гаҳ боши уза совурди туфроқ.

Кўксинки уруб фигур қилди,
Тирноғи била шиёр⁶ қилди.

Экти сочибон сиришки анбуҳ,
Тан мазраи ичра тухми андуҳ⁷.

Рангин ёшидинки тўкти хуноб,
Юз сафҳаси ичра чекти абвоб.

Ҳар бобида ёзилиб ҳисоби,
Ғам дарсида бир бало китоби.

Ҳасрат овучин қоқиб, чекиб оҳ
Ким, тортар эди фиғони жонкоҳ.

Ул унлар ила топиб дамодам,
Иқболу нишот қушлари рам.

Эгар эди кож уруб қамарни,
Кун чашмаси ичра нилуфарни.

Ул юзга бўлурга ғайр маҳрам,
Кийдурур эди либоси мотам.

Дебким: «Недур, эй сипеҳри золим,
Солмоқ бу шикасталикка ҳолим.

Нахлимғаки эрди зердастинг,
Не эрди шикаст уза шикастинг?

Нахлики ушоттинг они осон,
Туфроқ ила қадди бўлди яксон.

Тортиб яна тешаи жафони,
Юз пора не эрди қилмоқ они?

Эмдики қилиб жафо писандин,
Бедодинг айирди банд-бандин.

Недур яна жузв-жузвин олмоқ,
Оташкадаи балоға солмоқ?

Мен бор эдим ул ниҳоли наврас.
Йўқ шохима хору теграма хас.

Шохи тарабим бу дам қилиб гул,
Бошим уза тонгла очилиб гул.

Не нахлима мевадин нишони,
Не баргима офати хазони

Ким, бағриға хор тиктим эркин,
Не кўкка бошимни чектим эркин.

Ким ишқ елига қоттинг они,
У сарсар ила ушоттинг они.

Ишқ они ушоткач ошкора,
Ҳижрон қулиға бериб катора.

Боштин-аёғини ёра қилдинг,
Ажзосини пора-пора қилдинг.

Чун айладинг они неча парканд,
Қилмай мунга ҳам ўзунгни хурсанд.

Куйдурғали жузв-жузвин олдинг,
Ғам дўзахи ичра доғи солдинг.

Дўзах манга эмди бу хабардур.
Ким, жонима ўтидин шарардур.

Йўқ, йўқ, не шарарки, барқи офат,
Андин бори даҳр ғарқи офат.

Офат ўти даҳр аро тутошса
Ким, дуди онинг фалакдин ошса.

Андин манга тушса бир шарора,
Кул бўлмоқдин йўқ ўзга чора.

Хосса, тутошиб бу нотапонға,
Андин шараре тушуб жаҳонға.

Ҳам даҳрни қилғай оташолуд,
Ҳам кўкка етишгай ўтидин дуд.

Ул ўт аро бу заифи ғамнок,
Қайси ғамнок, балки хошок.

Хошок дема, шикаста мўре,
Жони юкидин таниға зўри.

Ул мўрға тушса бўйла дўзах,
Овах, нечук этгусидур, овах.

Ул мур мени шикастапомен
Ким, бу томуғ ичра мубталомен.

Бир мўр не қилмиш ўлғай, эй чарх,
Қилмоқни не билмиш ўлғай, эй чарх

Ким, қасдиға тез ўлуб хироминг,
Минг барқ ила бўлғай интиқоминг.

Мен худ бу сифат бало асири,
Юз меҳнату ибтило асири.

Ул зори заифи ногузирим
Ким, бордурур менинг асирим.

Оё не экин ғамимда ҳоли,
Чирмонмоқ ила тани чу ноли?

Ишқум ўтида ёдарму эркин,
Ҳажрим ғамида чидарму эркин?

Шавқум чиқорурму эркин оҳин,
Оҳи учурурму жисми коҳин?

Савдоки сочим ғамида тортар,
Ҳар лаҳза нечук жунуни ортар?

Чун қаддим учун тузар навони,
Не навъ бийик бўлур фиғони?

Чеҳрам тилаб ўлса навҳаангез,
Айларму экин сиришки гулрез?

Зулфум шиканида қилса атноб,
Жисмиға нечук тушар экин тоб?

Ғамзам сари бўлса фикратандеш,
Сончилур экинму бағриға неш?

Лаълимки сув оқизур кўзидин,
Борурму экин судек ўзидин?

Оғзим сўзин айлагач такаллум,
Бўлурму экин адам аро гум?

Белим сори чун тушар хаёли,
Қолурму вужуди эҳтимоли?

Қошим хамидин чу тортқач вой,
Қадди ҳам ўлурму ўйлаким ёй?

Фикрики мижамдин айлар эркин,
Юз хор аро кўнгли найлар эркин?

Кўзум сари сурса можарони,
Кўрмас экин оқ ила қарони.

Эрним ғами ашкин этса Жайхун⁸,
Борурми экин ул ашки майгун?

Холим ғами еб тўярму эркин,
Кўз мардумини ўярму эркин?

Ёд этса тазарвдек хиромим,
Бўлурму экин асири домим?

Истарму экин юзумни ҳар кун,
Йўқларму экин сочимни ҳар тун?⁹

Дардимдин ўзи ёдоб экинму,
Ҳажримдин иши хароб экинму?

Бас йўқ анга мунча меҳнату ғам
Ким, билгусидур бу қиссани ҳам.

Бу ишки эмас хужастафоли,
Худ бўлмоғининг не эҳтимоли.

Олам эли бир ён ўлса яксар,
Мумкин эмас ўлмоғи муяссар!

Соғинғай ул эмгак ошноси,
Мендин бўлмоқ бу иш ризоси.

Гар ҳар ғам аро ўзумни солмон.
Бу ғамға нетайки туза олмон.

Фарёдки ўлгудек ғамим бор.
Тонг йўқ гар ўзумга мотамим бор».

Хилватда анга бу навҳалар иш.
Онгиб аноси каминда эрмиш.

Англаб они бўйла мунқалибҳол.
Кўп бўлди бу ғамда музтарибҳол.

Тун-кун иши моҳпора фикри.
Бу дарду ғамиға чора фикри.

Эй чоранамо, илик йиғиштур
Ким, дардима чора саъб иштур.

Чора тиламакдин эт канора,
Бечоралиқ англа бизга чора.

XX

Мажнуннинг атоси ани ишқ бодиясидин келтуруб, Казба тавофига олиб борғони ва ул мунғажот баҳонаси била кўнглидаги чирни ёзғони ва дуо қилмоқ таронаси била хотиридаги махфий мақосидин тилидин чиқорғони ва Арафот¹ аҳлидин арасот² қўпорғони³.

Мундоқ деди ноқили маоний,
Қилғоч бу бадий сўз баёни.

Ким, қочти чу ул рамидапайванд.
Ул тун эвидин рамида монанд.

Кундуз эли уйда топмай они,
Бошлаб яна навҳаю азони.

Ҳар ён чиқибон яёғу отлиқ,
Қайтиб бори топмайин уётлиқ.

Лол этти яна атосини ғам,
Беҳолу ҳазин аносини ҳам.

Ўлтурдилар икки зори беҳуд⁴,
Кўп фикр этиб эттилар яна рад.

Кўп сўз юзин ул очиб бу ёпти,
Охир мунга сўз қарор топти

Ким, ҳар саридин узуб таваққуъ
Тенгрига-ўқ айлабон тазарруъ.

Ҳақдин иков они истагайлар,
Пайдову ниҳони истагайлар.

Хушвақт қилиб ниёз аҳлин,
Осудазамир роз аҳлин.

Ҳар гўшанишину бенавое,
Қилғайлар анинг учун дуое.

Ҳақ раҳм этиб икки бенавоға,
Бергай они ул ато-аноға.

Ҳаж мавсими эрди иттифоқи,
Айлаб бори Каъбанинг яроқи⁵.

Бориб неча кун тилаб ўзу ёт,
Мажнунни топиб кетурдилар бот.

Қилдилар ани ул ишдин огоҳ,
Ул иш анга ҳам бор эрди дилхоҳ.

Ўлтуртуб ани амори ичра,
Ўтни манқали ҳисори ичра.

Фурсатни бори билиб ғанимат,
Каъба сори қилдилар азимат.

Чун бўлдилар ул ҳарамға маҳрам,
Йўқ, йўқ, не ҳарамки, Арши Аъзам⁶.

Ер узра сипеҳрдин нишоне,
Туфроқ уза балки осмоне.

Ер мақдаминдин фалакка монанд,
Ул бу фалак узра Аршпайванд.

Ҳар рукни келиб сукунға мақрун,
Аркон анга мисли рубъи маскун⁷.

Ё сӯфийи мазҳари жамоли,
Жуз ҳақдин ўлуб замири холи.

Ер натъида ўлтуруб мураббаъ
Сӯфи киби эғнида мураққаъ.

Ўрнида нечукки қутби собит,
Атрофи ушоқ тоши савобит.

Не қутбки теграсида ақтоб,
Мужгон била хокрӯби абвоб.

Меҳнат хасин анда топмайин эл,
Азбаски малак қанотидин ел.

Авжида малоик учмоғи фош,
Ҳар кеча нечукки хайли хуффош⁸.

Сўздек топибон асоси маҳкам,
Кўздек кийибон либоси мотам.

Тавфидин улусқа зилли шоҳи,
Атрофи сипеҳр саждагоҳи.

Мажнунға кўрунғач ул салобат.
Кўнгли сари юзланиб маҳобат.

Ишқ этти димоғини мушавваш,
Кўнгли аро шавқ ёқти оташ.

Ёғдурди кўзи ёшин ёғиндек,
Оҳ урдию секриди чоқиндек.

Даврида ҳарамнинг ўлди дойир.
Ер гирдида мисли чархи сойир.

Юз бирла қилиб тошини заркор.
Ашқин оқизиб нечукки паргор.

Рухсори супургач ул эшикни,
Ҳалқасиға урди чуст иликни.

Ҳар бормоғиғаки руст ўлуб тоб
Бир ҳалқаға тушти неча қуллоб.

Ул тавқи мурод ичига дарҳам
Қуллоби муҳаббат ўлди маҳкам.

Қуллоби чу бўлди ҳалқаға банд.
Занжири тазаллум ўлди пайванд.

Бир навъ тазаллум оҳи чекти,
Ул дуд ила ғам сипоҳи чекти

Ким, чарх либосин этти ул дам,
Қаъба тўнидек либоси мотам.

Айлаб ани бўйла мотами зор.
Фарёд кўтарди мотамивор.

Дедик: «Аё ҳақими доно,
Ҳар ҳукмда ҳоқиму тавоно!

Эй ишқ ўтин айлаган жаҳонсўз.
Андин мени нотагонни жонсўз.

Эй урғон ул ўтни хирманимға,
Хирман неки, жон била танимға!

Эй ишқ ангаким, мулозим этган,
Ҳижрон ўтин анга лозим этган!

Эй кимгаки ишқдин солиб банд,
Талх айлаб анга насиҳату панд!

Эй ишқ ила ониким қилиб фош,
Атфолдин анга ёғдуруб тош!

Эй кимники айлаган паричехр,
Девонаси сори бермаган меҳр!

Эй жон аро солиб озари ишқ,
Кўнгул садафида гавҳари ишқ⁹.

Ишқ ичра букун мени шикаста
Келмиш мен асиру пойбаста.

Ҳар рағи танним ичра ишқ банди,
Жон риштаси ишқнинг каманди.

Тори баданим аро бўғунлар,
Ҳам ишқ танобидин тутунлар.

Жисмим аро доғи бекарона,
Ишқ ўтларидин келиб нишона,

Мамлу анинг ўти бирла жоним,
Жоним неки, мағзи устухоним.

Бу ишқ ўтиким баён қилурмен,
Муҳлик ғамини аён қилурмен.

Демонки, мени тарабға хос эт,
Ёхуд ғами ишқдин халос эт!

Дерменки, манга бу ўтни ҳар дам,
Афзун қилу, қилма заррае кам!

Чек, айнима ишқ тўтиёсин,
Ур қалбима ишқ кимиёсин!

Кўнглумга фазо ҳарими ишқ эт,
Жонимга ғизо насими ишқ эт!

Ишқ исидин эт дамимни мушкин,
Ишқ ўтидин эт юзумни рангин!

Бўйнум уза, «айн»ин айлагил тавқ,
«Шин»ин қил ичимга шуълаи шавқ.

«Қоф»ни манга айла кўҳи андуҳ,
Кўнглумга ғамини кўҳ то кўҳ,

Уч нуқтасини шарора айла.
Иккисини икки хора айла¹⁰.

Ул шуълаға ҳам керак шарора,
Бу қофға доғи хора пора.

Жонимға сол ул шарорани ҳам,
Бошимға ур ушбу хорани ҳам.

Юз мунчаға элни монийъ этма,
Минг мунчаға мени қонийъ этма!

Кўнглум ғам ила тўқ айла, ё Раб!
Ишқ ичра мени йўқ айла, ё Раб!

Дерлар манга: «Ишқни унутғил,
Лайли ғамидин канора тутғил».

Аллоҳ-аллоҳ, бу не сўз ўлғай,
Ул қавмға тенгри узр қўлғай.

Ё Рабки, бу хушгубор бода,
Жоми талабимға қуй зиёда!

Ул бодадин ўйла тут манга қўш
Ким, ёдима ҳаргиз ўтмасун хуш!

Лайли ишқин танимда жон қил,
Лайли шавқин рагимда қон қил¹¹.

Дардимни нажотим эт, Илоҳи,
Ёдини ҳаётим эт, Илоҳи!

Ҳар дамки эмас анинг ҳаёли,
Кўнглум уйин андин айла холи!

Ҳар ўтки, йўқ анда ишқ сўзи,
Мен хастаға қилма они рўзи!

Ҳуйики эмас анинг ғамидин,
Фонн этма бу телбанинг дамидин.

Дардимға ҳаёлини табиб эт!
Жонимға висолини насиб эт!¹²

Ғайрин назаримда фони айла,
Меҳрин манга жовидони айла!

То бўлса ҳаётдин нишоним,
Садосини қил тан ичра жоним!

Жон чиқса бу жисми нотагондин,
Ёди била-ўқ чиқор жаҳондин.

Танлар тирилурга қўйсалар юз,
Қўйи елидин танимни тиргуз!

Дўзах манга етса жовидони,
Ишқи ўтидин қизитқил они.

Жаннат сари чекса сарнавиштим,
Васли ҳарамини қил биҳиштим.

Онсиз мени бир дам этма мавжуд,
Будумни қил онсиз ўлса нобуд!»

Ғарм айлабон они бу муножот,
Атрофида лол аҳли ҳожот.

Ул қойилу юз асири ғамгин,
Борининг ўлуб ҳадиси «омин».

Беҳуд қолибон фақир атоси,
Ҳайрон бори хешу ақрабоси.

Бу навҳаву ашқу нолишидин,
Бори юдилар илик ишидин.

Ул ҳам чу тугатти навҳаи дард
Бӯлди яна ақлу ҳушидин фард.

Охир кўтариб неча дилафгор.
Манзилларин ўдилар талабгор.

Ишқ ўти кўнгулни куйдурур чоғ.
Манъиға су қуйсалар бўлур ёғ.

Ҳаж тавфида ишқини ирода.
Кам айлабу ул бўлуб зиёда.

Эй, зойири Каъбаи саодат,
Лутфунгдин этармен истифодат

Ким, бизни дағи дуода ёд эт,
Бу ишқ ўти шуъласин зиёд эт!

III

*Мажнуннинг ваҳшатлиғ элдин улфат риштасин узғони ва биёбон
ваҳшийлари била унс навосин тузғони ва кийиклар била Навфал'
ови аро қолғони ва Навфал висол ваъдаси камандин анинг бўйниға
солғони ва кийикларни озод қилиб, они сайд қилғони ва
кўнглин овлағони².*

Қилғон бу фасона ков-кови,
Бу қиссаға бўйла бўлди рови

Ким, ёнди чу ҳаж тавофидин хайл,
Ҳар ким ватаниға айлади майл.

Мажнун атосиға ранжи жовид,
Ўғлидин ўлуб тамом навмид.

Забтини билибки мумкин эрмас,
Бефойда иш натижа бермас.

Авд этти тутуб жаҳонни ёши.
Маъюс бори уруқ-қаёши

Девона дағи ёниб шитобон,
Қатъ айлаб тоғ ила биёбон.

Ҳар кун яна бир тараф хироми
Ҳар тун яна бир даман мақоми.

Не турғонида қарори онинг,
Не азмида ихтиёри онинг.

Йўқ ҳеч сўз айтмоққа майли.
Айтур сўзи бу қадарки: «Лайли».

Ҳай Лайли ўлуб тилида зикри,
Ҳам Лайли ўлуб ичида фикри¹.

Ҳар ён назар этса ошкоро,
Лайли назарида жилваоро.

Тасвир этиб юзи хаёлин,
Кўзга кетуруб қади мисолин.

Иккисига чун қилиб тааммул,
Сарв узра гул айлабон тахайюл.

Ҳам сарвнинг оллида қўюб бош,
Ҳам ул гул учун равон қилиб ёш.

Лайли ғамидин қилиб тафаккур,
Юз байту ғазал деб ўйлаким дур.

Ҳам қофияси анинг сифоти,
Ҳам барча радифи онинг оти.

Эшитгач ани ғамину дилшод,
Юз завқу нишот ила тутуб ёд.

Абётиға маъни оташолуд,
Назми чиқориб димоғдин дуд⁴.

Ҳар лафзида шавқ ҳарфи мубҳам,
Ҳар ҳарфида ишқ сирри мудғам.

Ул назм илаким тузуб навойи,
Солиб улус ичра ҳой-ҳойи.

Пажмурдаға жон мулосиқ айлаб,
Афсурдани зору ошиқ айлаб.

То ҳуш димоғиға солиб тоб,
Абъёт деб ўйлаким дури ноб.

Чун монии ҳуш ўлуб жунуни,
Ёва сўз ўлуб анинг фунуни.

Эл ҳар не такаллум этса билмай,
Ўз сўзини доғи фаҳм қилмай.

Ўртаб кўнглин жунун ғам ичра,
Ҳар дам солиб ўзга олам ичра.

Келмай нафасе ўзига ҳуши,
Сахро вуҳуши киби хуруши.

Не йиғлариға ғазаб муайян,
Не кулмагига сабаб муайян.

Рухсори тапонча бирла мажруҳ,
Аъзосида йўқ нишонаи руҳ.

Бу ҳолатидин гаҳи қилиб ҳавл,
Ўз ҳолиға айлар эрди лоҳавл.

Ул нақшни ёна ишқи бебок,
Филҳол юр эрди кўнглидин пок,

Тоғ ичра уни тушуб сабодек,
Қум узра тани қуруқ гиёдек.

Ёшлардек этиб йиғию фарёд.
Қилмай ато-аносин, вале ёд.

Ёр айлабу ошно балони,
Соғинмай ёру ошнони.

Андух еб, этиб жафо майи нўш,
Ичмак-емаги бўлуб фаромуш.

Кўз ёшидек ўлмай орамида,
Жайран киби халқдин рамида.

Нафс итлигинин кечиб тамоми,
Дашт узра кийик мутеу роми.

Хар қумғаки мақдами етишиб,
Бир дашт кийик они эришиб.

Гирдида кийик тўла ябони,
Ул ўртада ўйлаким шубони.

Гоҳи ўпубон мунунг жабинин,
Гоҳи силабон анинг суринин.

Хар ён бўри посбон итидек,
Йўқ, йўқ, не дедим, шубон итидек.

Бу даштқаким тушуб гузори,
Ким, кўкка етиб фиғону зори.

Навфалки Арабда эрди нодир,
Тиғиға қадар, ўқиға қодир.

Яхшилик ила Арабда мавсум,
Оромғаҳи бу марз ила бум.

Ул кун қилибон ҳавои нахчир,
Ов амриға қилимиш эрди тадбир.

Хар хайлдин эл қилиб мураттаб,
Сахро сори сурмиш эрди маркаб.

Чарга аро қолмиш эрди Мажнун⁴,
Даврида кийик ададдин афзун.

Хар сайдки, ул сипаҳни кўрди,
Тўш-тўшдин анинг сори югурди.

Борисиға иш анга ялинмоқ,
То мумкин анинг сори сиғинмоқ.

Навфал кўруб ул хилофи одат,
Ҳайрат анга ажз этиб зиёдат.

Сўрди элидинки: «Бу ғаробат
Ким. кўнглум аро солур маҳобат.

Сиз ҳам кўрасизму, йўқса йўқму,
Ё келди менинг кўзумга-ўқму?»

Ул хайлда баъзи эрди ҳамроҳ,
Мажнун ишидин саросар огоҳ.

Навфал қошида суруб ҳикоят,
Ул қиссани қилдилар ривоят.

Навфал дағи ишқ кўрган эрди,
Ғам дашти аро югурган эрди.

Бу ишники билди йиғлади зор,
Ул сайд қилурдан ўлди безор.

Дедики: «Не кимиё эрур ишқ,
Не бориқаи зиё эрур ишқ

Ким, ҳар кишиники қилди ғамноқ,
Ғашдин қилур ўйла қалбини пок.

Ким ваҳши бўлмас эл била ром,
Сахро аро тутмас онсиз ором.

Ишқ ўйла вужудин оритибдур,
Андоқ башарияти итибдир

Ким, ваҳшга йўқ қошида даҳшат,
Чун кетти башарлиқ, итти ваҳшат».

Тарк айлади сайдга жафони,
Элга деди: «Ташланг ўқу ёни,

Ҳам итлигингизни ташлангиз чушт,
Ҳам итларингизни боғлангиз руст!»

Чун хайлиға қилди бўйла аҳком,
Тушти, дағи қуйди ул тараф гом.

Мажнун кўруб они ошноваш,
Келмаклиги келди кўнглига хуш.

Гарчи даду дом қилдилар рам,
Мажнуни рамида турди бир дам.

Етгач, Навфал салом қилди,
Мажнун анга ихтиром қилди.

Дедиким: «Аё хужаста дийдор,
Чеҳрангда хужасталиқ падидор.

Ҳам меҳри сафо юзунгда толеъ,
Ҳам нури вафо эгингда ломеъ⁶.

Юз ком санга насиб келди.
Сендин кўзума ғариб келди

Ким, гофил улус киби чекиб ўқ,
Баҳш этидан ўзни истамак тўқ.

Чун йўқ бу ғизоға эҳтиёжинг.
Озор недин тилар мизожинг

Ким, нафс нишотиға чекиб хайл,
Қон тўккали кўнглунг айлағай майл.

Бу зулм ила ул ғизому бўлғай,
Сендин бу сифат равому бўлғай?

Гар урса тикан аёгинга неш,
Кўнглунг аёгинг учун бўлур реш.

Не мазлима ёйин ўлди қурмоқ,
Ўқ чекмаку жонварни урмоқ?

Ҳақ берди буларга доғи жони,
Ойини ҳаётдин нишони.

Бу неча рамида жонидин кеч,
Бежурм гуруҳ қонидин кеч!»

Навфал кўруб ул каломи дурпош,
Ер ўптию қўйди оллида бош.

Дедиким: «Аё фаришта пайванд,
Келмай сифатинг башарга монанд!

Бу сўзки муродинг эрди билдим,
Ҳар неки дединг қабул қилдим.

Жонимға раво кўрай қилич, ўқ,
Лекин бу сурук рамидаға йўқ,

Чун сен қилдинг ҳикоят изҳор,
Эмди манга ҳам ҳикояте бор».

Мажнун анга берди буйла посух,
Ким: «Айтқил, эй жамоли фаррух».

Навфал деди: «Улки қилдинг иршод
Ким, қилма рамидаларға бедод.

Билдим нафасинг ҳаловатини,
Қўйдум борининг адоватини.

Сенким, элдин қилиб жудолик,
Қилмишсен аларға ошнолик.

Йўқ эл била улфатинг зиёдат,
Бу иш ҳам эрур хилофи одат.

Инсонки эрур чароғи биниш,
Бал чашму чароғи офариниш».

Андин ўзин айламак рамида,
Ҳайвон била бўлмоқ орамида.

Ақл оллида бесабаб курунди.
Сендин манга бас ажаб кўрунди.

Андоқ дедиларки: Гулузоре,
Солмиш юрагингга хорхоре*.

Гар андоқ иш ўлғон эрса ҳодис,
Бўлғон эса мундоқ ишга боис.

Бўлғил бу рамидалардин озод.
Кезгил неча кун менинг била шод.

Ул ердаки зору мубталосен,
Ғам домида бастаи балосен.

Имкони боринча айлайин жаҳд.
Токим қилай они санга ҳаммаҳд.

Ер тутмаса нақду молу дархост,
Ҳар сори сипоҳ ишин қилай рост.

Ё туҳфау моли хост бирла,
Ул бўлмаса зарби рост бирла.

Гар даври фалак муовин ўлғай,
Ҳар навъ билаки мумкин ўлғай.

Бу уқдадин истабон кушодинг,
Коминг била еткурай муродинг.

Гар бўлмаса ул ғараз муяссар,
Бордур худ анга эваз муяссар.

Фарзанд қилай сени ўзумга,
Миннатни қўяй ёруқ кўзумга.

Лекин даду домдин чекиб гом.
Тутқил бу рамида бирла ором.

Одам била ваҳш келди кам жинс,
Одамга ҳам одам ўлди ҳамжинс.

Гар ёр висоли ўлса коминг,
Бу ишда керакдур эҳтимоминг».

Чун васл сўзин эшитти Мажнун,
Шавқ ўлди бурунғидин ҳам афзун.

Хушҳоллиқ этти они беҳол,
Беҳоллиқ этти нутқини лол.

Юз саъй била қилиб такаллум,
Кўзида сув, оғзида табассум.

Деди: «Неким айладинг хитобим,
Борисиға бор эди жавобим.

Чун васл сўзин дединг унуттум,
Ул барчасидин канора туттум.

Бу ваъдаки қилдинг ошкоро,
Бўлмаса вафосиға мадоро.

Юзумдуру — ашҳабинг тувоғи⁹,
Бошимдуру — маркабинг аёғи».

Икки сори мундоқ ўлғоч озарм,
Бир-бирларини сўруштилар гарм,

Ул пояда ихтилот бўлди,
Ким мужиби юз нишот бўлди.

Чун васл ила берди муждағони,
Навфал олиб уйга борди они.

Эй ҳажрда жисми нотаваонинг,
Чун муждаи васл топти жонинг.

Гар васл иши маҳолвашдур,
Филҳол бу мужда бори хушдур.

*Навфалнинг Лайли гавҳарин Мажнун иқди силкига тортар учун
гавҳардек сўзлар назм силкига тортиб Лайли атосига йиборгони
ва анинг сўз гавҳарин ушотиб, пайванд риштасин узғони ва
Навфал сипоҳ чекиб, ул доғи адоват ясолин тузғони ва кин
арсасига от суруб дов тилашгонлари ва фалак мансубаларидин
бир-биридин қойим айрилишқонлари ва берк ерлар
ҳисор қилиб тушгонлари!.*

Бу дашт тай айлаган мусофир.
Бу навъ этти фасона зоҳир

Ким, ёр ўлуб ул ики яғона,
Чун бўлдилар уй сори равона.

Навфал тилади неча суҳанвар,
Ҳар мушқил иш ичра ройи анвар.

Шарҳ айлаб аларға сурати ҳол.
Лайли ҳашамаға қилди ирсол.

Айлаб атосига бўйла пайғом:
«К-эй тавсани бахту толеинг ром!

Қайс улки Арабда бебадалдур,
Ҳар фазлда эл аро масалдур.

Лайли сари ишқи покпайванд.
Қилғон эмиш они орзуманд.

Ифроти ҳаёву инфиоли,
Қўймай қилуриға шарҳи ҳоли.

Қавму хайлин унутқон эрмиш.
Ул ишқ ила дашт тутқон эрмиш.

Садо аро бўлмиш ўйла мафтун
Ким, эл дер эмишлар они «Мажнун».

Хайлинг аро касби илм қилмиш,
Оламда не илм бори билмиш.

Сен доғи ишин билур эмишсен,
Дойим сифатин қилур эмишсен.

Бўлғонда бу ишқ мубталоси,
Не фикрни айламиш атоси.

Гар худ санга эрмас эрди фарзанд,
Фарзандинга худ бор эрди монанд.

Сен доғи илик чекиб ишидин,
Аҳволини англамай кишидин,

Қўймишсен они асири андух
Ким, тутмиш гаҳ дашт, гаҳи кўҳ.

Мундоқму бўлур мурувват охир?
Мардумлиғ ила футувват¹ охир?

Ўткандин шиква этса бўлмас,
Ҳар негаки ўтти, этса бўлмас.

Мен дашт аро тилаб нишони,
Уйга кетурубмен эмди они.

Этибмен ўзумга ёру фарзанд,
Бўлмиш яна воқифу хирадманд.

Эмди будур илтимосу дархост
Ким, қилсоқ иков никоҳ ишин рост.

Кўз устида улча расму ойин,
Жон ўртада улча ақду кобин.

Дур тож уза айбдин йироқдур,
Лаъл ўлса ёнида яхшироқдур.

Гар тўлғар эсанг бўюн бу ишдин,
Ваҳм айлагасен кўнгул қолишдин.

Бу сўз била кўп бериб табаррук,
Айлаб алар ул сори таҳаррук.

Лайли атоси ҳам ўлғоч огоҳ,
Мажлис ясабон нечукки дилхоҳ.

Пайғом аҳлини айлаб икром,
Икромини айлаб аҳли пайғом.

Сомийға қатиг келиб бағоят,
Тўлғонди ўзига бениҳоят.

Бевақт ўлуб этти бўйла тақрир:
«Ким, мундоқ эмиш азалда тақдир

Ким, ул бути Чину моҳи Фархор,
Бу боғда гар гул ўлса, гар хор.

Бир ўзга муҳиб ҳабиби бўлғай,
Ўзга кишининг насиби бўлғай.

Алқисса қазойи осмони,
Еткурди яна бировга они.

Гар бўлмаса эрди ҳам бу сурат
Йўқ эрди манга баче зарурат,

Навфал сўзига итоат этмак,
Ҳар ишгаки амр қилди етмак.

Хоссаки қилиб сўзини тақсим,
Бир қисмин умед этиб, бирин бим.

Уммед ила кўнглум айлағай хуш,
Бийми била хотирим мушавваш.

Ул ойки асири беададдур,
Бу лаҳза бировга номзаддур.

Гар топса бу сўзидин надомат,
Ул норую биз бери саломат.

Бу сўз била топмас ўлса таскин,
Гар лутф аён қилуру ва гар кин.

Лутф айласа фориғ ўлтуруббиз,
Кин кўргузур ўлса ҳам туруббиз.

Андоқ дағи бўлмасун анга фаҳм
Ким, кинидин этгумиздурур ваҳм.

Разм айласа азм қилғумиздур,
Азм айласа разм қилғумиздур».

Сўзни чу бу ерга хатм берди,
Деди: «Борингизки сўз бу эрди!»

Қўптилар ул эл топиб хижолат,
Навфалға кетурдилар малолат.

Навфалға чу бўлди қисса маълум,
Бўлди у хабардин асру мағмум¹.

Ул навъки ваъда қилмиш эрди,
Бу иш бўлуруни билмиш эрди.

Жамъ айлади ҳар қабиладин хайл,
Филҳол урушқа айлади майл.

Мажнунни қилиб ёнида ёвар,
Ўт остида эл киби таковар.

Ҳам тўниға еткуруб шамома,
Ҳам бошиға чирматиб амома.

Ул ҳар не қилурдин ўлмай огоҳ,
Гаҳ нола қилиб, гаҳи чекиб оҳ.

От қай сариким борур дам урмай.
Турса дағи йўл юруга сурмай.

Тайёр қилиб сипоҳи жаррор⁴,
Жаррорлиқ ичра барча тайёр.

Мажнун иши саъю ҳииласиға.
Сурди Лайли қабиласиға.

Оғаҳ бўлғоч алар доғи бот,
Ойини жалодат айлаб исбот.

Ҳар ён киши чоптуруб йиғиб эл
Ким, амрида маҳкам айлабон бел.

Ўтру чиқибон адувға ҳоли,
Кўшиш била туздилар ясоли

Ким, фаҳм этиб ўйла қаҳру кинлар,
Чарх айлади ҳар дам офаринлар.

Навфал черики доғи чекиб саф,
Усрук тевалар киби сочиб каф.

Бу навъ ики сипоҳи хунрез,
Қон тўккали барча ваҳшатангез.

Бир-бирга етиштилар ғазабнок,
Қатл этгали барча тунду бебок,

Маркаб ели арсани супурди,
Озарм гияҳларин совурди⁵.

Андоқки ёғин ёғар баҳорон,
Майдонға сув урди тийрборон

Дашт узра эгаргучи ҳаюнлар,
Ошубда ўйлаким қуюнлар.

Печ урмоқ ишида ҳар синони,
Бошин киши янчғон йилоне.

Дол ўлди синони шед янглиғ,
Ҳайат била барги бед янглиғ⁶.

Итик қилич истаб эл ҳалоки,
Бош қирқар учун нечукки поки.

Поки киби тезлик қилиб фош,
Қирқиб, лекин соч ўрнига бош.

Ўқ тойириким учуб ҳавога,
Йўл ҳайъати кўргузуб балога.

Чун учқали очилиб қаноти,
Аъдо танидин учуб ҳаёти.

Пайконлар ўлуб ҳавога мойил,
Юз кавкаби наҳс барча қотил.

Ҳар танғаки марг ўтини ёқиб,
Умр ахтари турмайин уёқиб.

Ҳар сори шиҳобвор ҳарба,
Чун майл қилиб тамом зарба.

Бўлса зириҳ андоқ ўтуб ондин
Ким, игна ҳариру парниёндин?

Ханжар қилиб ўзни муттасил тил,
Қон тўкмак этиб они қизил тил.

Ул захми забон ила ҳамеша,
Эл бағрини ёрмоқ анга пеша.

Гурз айлаб ўзин улусга саркўб,
Эл мағзида ҳар дам андин ошўб.

Ногаҳки зуҳур этиб хилофи,
Бош косалари бўлуб ғилофи.

Наъра била кирди абри ғаррон,
Ул абрға барқ тиғи буррон.

Ул абри бало, бу барқи офат,
Андин бори даҳр ғарқи офат.

Остида ҳаюни ваҳшатангез,
Ел ўйлаки, абрни қилур тез.

Парранда хажанги жавҳазир хурдум,
Сайр амрида ражъат ичра анжум.

Суръат аро барқдин дарахши,
Ражъат аро барқгом рахши.

Рокиб анга қатлдин уруб дам,
Пархош куни⁸ нечукки Рустам.

Ҳар бир араби таассубойин,
Равшан қилиб онча шуълаи кин

Ким, кўкка бўлуб шарори пайваст,
Дарё суйи айлай олмайин паст.

Бу навъ ики сипоҳи қотил,
Бир-бирга чу бўлдилар муқобил.

Навфал сипаҳи қалинроқ эрди,
Қаҳрининг ўти ялинроқ эрди.

Аъдоси бу шуълани кўруб гарм,
Фарз ўлди тариқи ҳазму озарм⁹.

Чун бор эди элга бими офот,
Ер беркига мойил ўлдилар бот.

Гўё бўлуб эрди кун доғи кеч,
Бир сори шикаст тушмади ҳеч.

Навфал дағи ёнди шоду хуррам,
Ер топти сипаҳ тушарга маҳкам.

Чун икки черикка бўлди таскин,
Кин аҳлиға зоҳир ўлди бас кин.

Зулмат сипаҳи чу солди соя,
Анжум юрутуб анга талоя.

Чин хусрави қилди тарки авранг,
Ер юзини тутти хусрави ранг¹⁰.

Ул икки сипах қилиб мадоро,
Ҳазм ўлди аларға ошкоро.

Ҳар сори талоялар равона,
То тонгла не айлағай замона.

Эй ишқ элининг силоҳшўри,
Келди манга ғам сипоҳи зўри.

Тут майки, даме фараҳ топойин,
Ул хайлға бош яланг чопойин.

XXIII

*Лайли атоси ўз хайлин Навфал сипоҳи қошида забун кўруб, адувға
чеккан тигни ўз жигарига урмоқ истағони, яъни Лайли қонин оқизай
деғони ва ул қуёшни Мажнун тушта кўруб, заволини равшан
қилғони ва мотамзада тундек Навфал олдида ахтари ашқин
оқизғони ва Навфалнинг разм ўти таркин тутуб ёнмоғи¹.*

Роқимки узотти тил синонин,
Бу навъ эвурур қалам инонин.

Ҳам, ул кун уруш чу бўлди қойим,
Қўнмоққа сипоҳ бўлди нойим.

Навфал чу урушқа эрди толиб,
Хасми сори бўлди ваҳм ғолиб.

Лайли атоси кўруб элин суст,
Чора сори боғлади белин руст.

Чорлатти равон уруқ-қаёшин,
Солди ораға ул иш кенгошин.

Кўп гуфту шунид ароға тушти,
Кўп тул бу можароға тушти.

Охир мунга қилди сўзни кўтаҳ,
Ким: «Эл қочибон наузибиллаҳ².

Навфал сори ўлса фатҳ ёвар.
Сурса ҳашаами сори таковар,

Ҳукмин сурубон амирлардек.
Лайлини чекиб асирлардек,

Хайлим аро солса бўйла афсус,
Тушса қара ерга нангу номус,

Ул лаҳза ажаб бало бўлур иш.
Ё ўлмаку ё жало бўлур иш.

Бўлур қаро ер тубига бормоқ.
Бўлмас араб ичра бош чиқормоқ.

Бўлгунча бу навъ амри нохуш.
Бир фикр келур баче манга хуш

Ким, тонгла ул ойни ҳозир айлай.
Бир дамда иштини охир айлай.

Ўқ игнасинин тикай либосин,
Ханжар суйидин эзай ҳиносин.

Туфроққа солай қади ниҳолин,
Ерга киярай қоши ҳилолин.

Ҳар неча кўзум чароғи улдур,
Жоним тару тоза боғи улдур.

Офат елидин ўчуб чароғим,
Торожи ҳазонга қолса боғим,

Хушроқки, адувга ком бўлғай,
Номус манга ҳаром бўлғай».

Чун сўзни бу ерга айлади банд,
Таҳсин этиб ўлди барча хурсанд.

Навфал сори нусрат эрди ҳосил,
Хайлу сипаҳи эди қавий дил.

Мажнунға ғариб ҳолат эрди,
Ғаҳ завқу ғаҳи малолат эрди.

Чун ёр висолин айлабон ёд,
Кўнгли бу умид ила бўлуб шод.

Лек ўлмоғи ёр хайли мағлуб,
Кўнглин анинг айлар эрди манкуб.

Ошиқлик иши эрур забунлуқ,
Меҳнат чаҳи ичра сарнигунлуқ.

Бедилни енгиб эди бу қайғу
Ким, бахт кўзига солди уйғу.

Кўрдик келур нигори зебо,
Ботин-аёғига хаззу дебо¹.

Йўқ, йўқ, не нигор, сарви гулчехр,
Не сарву, не гулки, ғайрати меҳр.

Кўз чашмасида зулоли беғаш,
Жон гулшанида ниҳоли саркаш.

Саҳрои латофат ичра лола,
Не лолаки, мушкбў ғазола.

Дарёи малоҳат ичра гавҳар,
Гавҳар неки, акси меҳри ховар.

Кўз мардумидек кўнгулга ёққан,
Яъники ҳамиша ашки оққан.

Ҳажр уйида шамъи оламафрўз,
Яъники иши гудоз ила сўз.

Кўз ёшини субҳдек ёшурғон,
Яъни гули меҳрдин дам урғон.

Сабрини оқизғон ашки сели,
Яъни маҳу меҳр рашки Лайли.

Ҳам оғзида оҳи иштиёқи,
Ҳам савтида навҳаи фироқи.

Етгач алиф қадин қилиб дол,
Мажнун аёғини ўпти филҳол.

Сўнгра кучушурға бўлди мойил,
Бўйниға қўлин қилиб ҳамойил.

Дедиким: «Аё рафиқи жони,
Йўқ, йўқки, аниси жовидони,

Ишқингда отам яроқ қилмиш.
Эл ҳам ори иттифоқ қилмиш

Ким, қатлима тонгла айлаб оҳанг,
Қоним била ерни айлағай ранг.

Меҳримға қарин завол қилғай,
Қонимни шафақмисол қилғай.

Меҳримни шафақваш этса қоним,
Ер остини айлағай маконим.

Ишқингда манга бу эрди мақсуд
Ким, кўрсам ўзумни анда нобуд.

Даврон бу муродима етурди,
Не истадим оллима кетурди.

Ишқингда не орзуки эттим,
Ул навъки комим эрди еттим.

Тушти менинг оллима ажаб йўл,
Сен яхши қол эмдию тирик бўл».

Бу сўз била кўздин оқизиб руд,
Девонаси бирла қилди падруд.

Мажнунға дегаҳ бу сўзлар ул ой,
Сесканди анингдек айлабон: «Вой!»

Ким, ўчти улус кўзидин уйқу,
Эл ҳайрат этибки: «Не эди бу?».

Мотамзадалар киби ўкурди,
Навфал сори ашкидек югурди.

Етгач ер ўпуб сўз этти оғоз:
«К-эй хасмға ғолибу сарафроз!

Тенгри учун эмди чекмагил тиг,
Қўй, кинаю разм қилмоғил биг!

Ким, тиғинг этар кўнгул шикофи,
Жон қасди этар анинг масофи.

Тонгла яна разм тузма охир,
Пайванди ҳаётим узма охир!

Кин ёйин иликдин айлагил йўқ
Ким, жонима тегмагай менинг ўқ».

Ҳайрат била Навфал этти тафтиш
Ким, эрди хилофи одат ул иш.

Арз айлади кайфиятни Мажнун,
Навфалки эшитти, бўлди маҳзун.

Жазм эттики: «Бу қазия чиндур,
Мажнун туши бегумон яқиндур»⁴.

Англаб эди кўнглининг сафосин,
Бал ойинаи жаҳоннамосин

Ким, айламас анда ошкоро,
Жуз сидқ жамоли жилваоро.

Чун тун араби мусофирона,
Ҳар сори тушурди хайлхона.

Кўк мазраи ичра бетаваҳҳум,
Оқ уйини тикти турки анжум»⁵.

Ҳам бу хабар ўлди элга таҳқиқ,
Эл барча қилиб сўзига тасдиқ.

Навфал ҳашамига қўйди юз бот
Ким, етмагай ул санамга офот.

Мажнун дағи қилди дашт азми
Ким, фатҳ қарини бўлди разми.

Эйким, манга ҳамдаму қаринсен,
Муставжиби юз минг офаринсен.

Бандангмен, агар қилиб мени шод,
Бошингдин эвуруб этсанг озод.

XXIV

*Мажнуннинг Навфалдин айрилғони ва бодпойин девбоддек суруб,
бодия азми қилғони ва Зайдга¹ йўлуқуб аҳволин маълум этғони
ва анга етган бедоддин мунинг ҳам кўнглига алам етғони ва
анинг истирзоси учун ҳарне борин анга бериб, Лайли ҳашами
кўчган ерга кетғони².*

Бу сафҳани айлаган мунаққаш,
Сўзга бу сифат бўлур рақамкаш:

Ким, ёнди чу Навфали вафокеш,
Лайли эли бўлди фикратандеш

Ким, Навфал иши ажаб кўрунди,
Ёнмоғлиғи бесабаб кўрунди.

Ваҳм айладиларки; «Макре этгай,
Ғофиллой озор бошига етгай».

Ул даштдин эттилар равон кўч,
Қилгон киби ҳажға корвон кўч.

Боғланди чу бухти узра маҳмил,
Оромгаҳ ўлди ўзга манзил.

Ул толии корсоз бўлгон,
Аъдосиға сарфароз бўлгон.

Бош тортгон ўйла шамъи бахти
Ким, куйган уйию барча рахти.

Иқболи саманди секриган чуст.
Туфроқ уза они ташлаган руст.

Бахти чаманида бутган ул вард
Ким, бошиға атридин етиб дард.

Яъни Мажнуни дилрамида
Борур эди бўлмай орамида.

Ногоҳ йўлуқти дардманде,
Етган анга даҳрдин газанде.

Мажнун кўруб анда ғам нишони,
Ғамгин бўлдию сўрди они¹.

Ким: «Чарх не иш бошингға солди,
Ким бўйла гириҳ қошингға солди?»

Мендек не учун малолатинг бор.
Де, Тенгри учун не ҳолатинг бор?»

Ғамгин чекиб оҳи дардпарвард,
Бу навъ дедики: «Эй жувонмард!

Мен, мен араб ичра хоксоре
Бемояу тийрарўзгоре.

Ул пояда ажзу бенаволиқ,
Ким рўзи учун қилиб гадолиқ.

Лайли ҳашами менинг паноҳим,
Ул ҳай туфроғи такягоҳим.

Ул хайл отим хитоб этиб Зайд,
Бир хайли аёл этиб мени қайд.

Бу вақтки Навфали жафогар
Мажнунға бўлуб мутиу чокар.

Озармға садди роҳ чекти,
Лайли элига сипоҳ чекти.

Ҳеч иш бўлмай арода воқеъ,
Бўлди яна манзилиға рожеъ.

Лайли эли ваҳм этибки ногоҳ,
Ул вақтки ўлмаса эл огоҳ.

Ғофил қилиб элни эмди кетгай,
Ёнғай дағи этгай улча этгай.

Борди эса ихтиёр иликдин,
Очилмас иш ул замон биликдин.

Журъатдин эрур нишот қилмоқ,
Лекин керак эҳтиёт қилмоқ.

Машъуф ўлубон бу нукта дерга,
Чектилар улусни берк ерга.

Чун қилди қабила аҳли шабгир,
Тун олам аро сочар эди қир.

Чун кўч элидин назарни ёздим,
Очқунча юмуб назарни оздим.

Манзилда бўлуб алар қарори,
Мен тушган эмишмен ўзга сори,

Чун меҳр саҳар йўлин ёрутти,
Икки тевалик йўлумни тутти.

Навфал сипаҳини тарқатиб жазм,
Қилғон эмиш уйга ул иков азм.

Тутмоқ мутааззир эрди гўша,
Анбончада ҳарне эрди тўша⁴.

Олдилару икки, уч дирам ҳам,
Бал ҳар не бор эрди бешу кам ҳам.

Бу онча эмас эдики ёна,
Чектилар иковла тозиёна⁵:

«Нақдингни нетибсен, айтғил!» деб,
«Кўмган ери сори қайтғил» деб.

Урмоқ била жисмим айлабон реш,
Чун тортмадилар нима каму беш.

Солдилару қилдилар азимат,
Мен фурсатни билиб ғанимат,

Гом урғали бу тараф ошуқтум.
Токим санга бу замон йўлуқтум.

Сен доғи агар алардин ўлсанг,
Саҳрода киши талардин ўлсанг.

Йўқ кисада нақдин нишоним.
Бордур керак эрса нақди жоним».

Мажнун эшитиб бу можарони,
Отдин солиб ўзни, қучти они.

Йиғлаб деди: «Эй рафиқи мажруҳ!
Нетгай санга айласам фидо руҳ?

Жоним баданинг шифоси бўлсун,
Бошим қадаминг фидоси бўлсун⁶.

Навфал элидин не бўлса ҳодис,
Мажнун анга ўлгон ўлса боис.

Мажнун мени тийра рўзмен бил,
Тиғ ол, неки хотиринг тилар қил.

Жисмим тилаганча айла ёра,
Кўнглумни худ айла пора-пора.

Ваҳм этма бу ишда тангдилмен
Ким, ҳарнеки айласанг биҳилмен⁷.

Гар қатлима айламассен оҳанг
Ким, олам элигадур бу иш нанг.

Ҳар нақдинг учун эваздур отим,
Ҳар ўзга жиҳотингга жиҳотим»,

Деб ҳарнеки киймиш эрди сўиди,
Мажмуин анинг қошида қуйди.

Ҳам қошиға чекти бодпойин,
Қолқону қиличу ўқу ёйин.

Кўп бўйла қилиб рамиддаллиқ,
Ўпти аёғин тилаб биҳиллиқ.

Дедик: «Агар азимат этсанг,
Лайли ҳашамиға ёна етсанг,

Не тил била дей, етур саломим,
Ё бўйлаву бўйла де паёмим

Ким, онча менинг хижолатим бор,
Ул пояда сазъ ҳолатим бор

Ким, мумкин эмас такаллум этмак,
Худ бўлмас ани таваҳҳум этмак.

Бўлдунг чу балода раҳшуносим,
Бордур санга мунча илтимосим

Ким, ёр қабиласин эришгил,
Қай сорики бордилар етишгил.

Ҳам олма юзунгни ул макондин,
Бошингни дағи ул остондин.

Жисминг ул эшиқда хоксор эт,
Шукронаға жонни ҳам нисор эт.

Жон бергали бермаса кўнгул ёр,
Менда доғи жон била кўнгул бор.

Иккисини санга топшуромен,
Туфроғ аро танни ёшуромен.

Жоним эшигида айла помол,
Кўнглумни итининг оллиға сол».

Они бу фасона айлабон тез,
Эшитгучи кўнгли ҳайратангез.

Билгач ўзин, англабон каломин
Ер ўптию қилди эҳтиромин.

Дедиким: «Аё гузини айём,
Ишқ ояти ичра ҳарфи идғом!

Ул ҳажр тунига субҳи уммед,
Не субҳи умед, меҳри жовид.

Меҳрига саодат авжи матлаъ,
Исмат ҳуллали юзига бурқаъ.

Ул навъ ғамингда нотавондур
Ким, элга ҳадиси дostonдур».

Ҳам оғзи аро сенинг мақолинг.
Ҳам кўнгли аро сенинг хаёлинг.

Гар қилсанг ишоратики, сурсам,
Сендин хабари анга етурсам.

Бу муждадур анга жондин ортуқ,
Бал ҳарнеки дермен, ондин ортуқ.

Неким манга сен риоят этинг,
Мунча нимаким иноят этинг.

Сендин анга айтсам фасона,
Ул бергуси икки мунча ёна.

Ҳар сўз десанг анга еткурурмен,
Амр ўлса жавоб келтурурмен.

Ҳам ком топар ики дилором,
Ўртада манга дағи этар ком».

Мажнун деди: «Эй рафиқи ҳамдам!
Жонбахш даминг ярамға марҳам,

Ҳижрони тилимни лол этибдур,
Сўз дерни манга маҳол этибдур.

Лекин чу ишимни сўрдунг охир,
Ҳолим бу дурурки кўрдунг охир

Ким, мен мени дардманди маҳжур.
То бўлғай отим қошингда мазкур.

Сен чунки бу ёрлиқ қилурсен,
Ҳарне дер эсанг ўзунг билурсен.

Ойини вафо шиоринг ўлсун,
Бор эмдики Тенгри ёринг ўлсун».

Зайд ўлди фалакрав узра рокиб,
Сурди андоқки Нажми Соқиб⁹.

Ул тез қабила сори сурди,
Мажун дағи ёнди пўя урди.

Ул ерга дегин югурди жондин
Ким, кўчмиш эди қабила ондин.

Эй ёр манозили насими,
Жон атри берур даминг шамими.

Етгач бу шамим беҳуд ўлдум,
Жонон хабарин де, йўқса ўлдум!

XXV

*Куёш чашмаси саратон макони бўлгондаким, ҳарорат фартидин
ҳаво ҳубоб' сардоба'ларида пинҳон ва ўт хоро мусомот'ида ниҳон
бўлурда Мажнуннинг ўтдек изтироб ва ҳаводек шитоб била
Лайли ҳашами ўрнига етиб, қўтур итни назора этгони
ва ит ошноға ялингондек ул ошнорўй итга ялинғони
ва элдин ҳайратангез хитоб эшитиб, ваҳшатомез жавоб
бергони ва ул ит қошидин кийиклар суҳбатиға етгони
ва Зайднинг мушкин ғазолидин рақами мушкбор еткурғони'.*

Бу арсада айлаган таку пўй,
Сўз соҳатида' бу навъ урур гўй

Ким, етти чу ул даманға Мажнун
Ким, сайр этиб эрди меҳри гардун.

Кун туш эдию тамуз фасли,
Жавзо била меҳртоб васли'.

Кун гарм бўлуб ҳалоки жонға,
Лайли киби ўт солиб жаҳонға.

Ҳар елки эсиб ҳароратомез,
Мажнун дамидек жароҳатангез.

Тинмай югуруб қуюн тагидин,
Қум узра аёғи куймагидин.

Хуршед ҳароратидин анжум,
Ер сояси остида бўлуб гум.

Кўк табъиға чун ҳарорат ошиб,
Жисмиға шафақдин ўт тутошиб.

Тоғдин кишиким тилаб нишони,
Бир тўда қизиқ кул англаб они.

Жисмидағи оташин гуҳарлар,
Андоқки кул ичра ўт кўмарлар.

Дарёга солиб исиг ҳаво тоб,
Тўлғонмоғи ўз-ўзига гирдоб⁷.

Ўрдак анга чун аёғ узотиб,
Сув жўшин аёгин элпиротиб.

Ул сув тафидин тилаб фароғин,
Парда аро чирмабон аёгин.

Оқартиб экинни меҳри пурнур,
Кўк хатни нечукки табъи маҳрур⁸.

Бугдой бори хўшадин орилиб,
Тоба нахуди киби ёрилиб.

Хирман ерида тазарву дуррож,
Ер тобасидин теруб қовурмоч.

Ўргамчи шабоққа парда солиб,
Ул парда ичинда соя олиб.

Итлар тили ерга тегуруб бош,
Гурра асад ичра айлабон фош.

Қуртеки ҳарорат ўртаб они.
Тармева аро кириб ниҳони.

Ул мевани меҳр парваришта,
Айлаб бори хом эканда кишта⁹.

Кўллар ери сувни жазб этиб пок,
Сув ҳасратидин танида юз чок.

Ул кўнглини ҳажр чок қилғон,
Ғам жонини дарднок қилғон¹⁰.

Ул ерга етишти ногаҳондин
Ким, кўчмиш эди қабила ондин.

Эврулди ҳамул даманни бисёр.
Не ақл, вале анга не ҳис ёр¹¹.

Кўчмиш эди бори хайлхона,
Ерда қолиб ўрнидин нишона.

Ҳар ердаки кўрди уи маконин,
Юз бирла супурди остонин.

То сайр ила етти иттифоқи,
Ул ергаким ул санам висоқи.

Кўнглига тутошти ўйла нийрон¹²
Ким, хилқати мулкин этти вайрон.

Ҳам жисмига печу тоб тушти,
Ҳам кўнглига изтироб тушти.

Билхосса ишқи хонапардоз,
Кўнгли аро солди махфи ул роз

Ким, ёр мақоми бу дамандур
Ким, туфроғи жонига ватандур¹³.

Ҳам дилбар исин топиб димоғи,
Бўлди яна тоза ишқ доғи.

Кўнглини ғам айлади лагадкўб,
Жони аро тушти онча ошўб

Ким, даҳрни қўзғади ниҳони,
Кўнглидаги ишқ қўзғолони.

Бир дам чу бу ўти топти таскин,
Қўпти яна ул ғариб мискин.

Манзилга юз урди гом-баргом.
Юз қўйдию сажда қилди ҳар гом.

Жонон уйи ўрнини чу топти,
Жон пардаси бирла они ёпти.

Кирпиклар ила ерин супуруб,
Туфроғини кўз аро ёшуруб.

Ашки била балчиғ айлаб они,
Беркитгали равзани балони.

Бир лаҳза танур ичинда итти,
Ўтлуғ дамидин ани қизитти.

Кулларни кўзига сурма тортиб,
Кўз уйини сурмадек қарортиб.

Охур аро лаҳзае қўюб гом,
Қаҳ баргидек анда тутти ором.

Ҳар донани томидинки чекти,
Кўнгли аро меҳр тухми экти.

Киз порасин оҳи куйдуруб чувт
Боши ярасига боғлади руст¹⁴.

Ҳар ён югурур эди уруб оҳ
Ким, бир қўтур итни кўрди ногоҳ.

Эти тери заҳматидин ориб,
Аъзоси харошдин қизориб.

Ҳам суйи равон оғиз-бурундин,
Ҳам жисми жудо бўғун-бўғундин.

Қон қўймай солча рағларига,
Жилди ёпишиб сўнгақларига.

Аъзосида унда-мунда бир тук.
Ул ҳам бўлуб анга бир оғир юк.

Қилмай юрумакка майл ҳаргиз,
Қуйруғи юкин чекарга ожиз.

Эрники ёпилмайин тишига,
Яъники кулумсуб ўз ишига.

Кўзики ўзин чуқурға солиб,
Аъзосига боққали уёлиб.

Оғзи нафаси насими меҳнат,
Қуйрут анга зайли мими меҳнат.

Юз йўл таниға ясаб жароҳат,
Меҳнат кирибон чиқарға роҳат.

Баским тани равзан узра равзан,
Равзан-равзан бўлуб анга тан.

Яралари ичра қайнашиб қурт,
Ҳам анда аларға туъма, ҳам юрт.

Қилғоч ярасини қурт дарҳам,
Тил бирла яламоқ анга марҳам.

Балким бу адувға қаҳр сурмак,
Ҳар лаҳза аларға тил тегурмак.

Қонлиғ жасадида бир сурук зоғ,
Бир лолада ўйлаким неча доғ.

Учуб-қўнуб айлаб анга қинлар,
Заҳм устида ўйлаким чибинлар.

Йўқ анга чибин қўрур мажоли,
Қуш қовғали худ не эҳтимоли?

Мажнун кўргач бўлуб мушавваш
Кўнглига бу зулм келди ноҳуш.

Итга қўюбон тани итоат,
Ул хайлға бошлади шафоат:

«К-эй талъату лавнингиз муборақ,
Бўлгон манга барча тожи торак.

Бошимдаки юз яра нишони,
Ҳар бир-бирингизнинг ошёни.

Кўнглумдаки юз тешук тешиб оҳ,
Ҳар бир-бирингиз учун ватангоҳ.

Айланг бу харобани нишиман
Ким, жавру жафо чекар кишиман.

Кўзумни чўқунг, танимни тишланг,
Онинг кўзину танин бағишланг.

Қасдингиз агар наҳиф итдур,
Бу хаста доғи заиф итдур».

Кўрдик бу узру лобау печ
Қушларға тафовут айламас ҳеч.

Фарёд ила ваҳшат этти оғоз,
Рам топиб, аларға бўлди парвоз.

Келдию ул ит табонин ўпти,
Гаҳ пайкари нотагонин ўпти.

Кўп кўргач анинг танида ёра,
Ўз кўнлагин этти пора-пора.

Олдию оритти ёрадин қон.
Ул пайкари пора-порадин қон.

Қонин танидин чу айлади кам,
Боғлади яроларини маҳкам.

Ўз кўнлагини анга жул этти,
Қон ёшидин они гул-гул этти.

Чун бўлди ани тонгордин озод,
Юз дард ила нудба қилди бунёд:

«К-эй меҳру вафо била сириштинг,
Андуҳу малол сарнавиштинг.

Ул дамки танингда сиҳҳат эрди,
Кўнглунгда шуқуҳу қувват эрди.

Таъбинг топибон мизожи хуффош,
Ҳазминг берибон язакка хашхош¹⁵.

Ваҳминг қилибон бўри кўзин тўрт,
Ҳар тун таниға кўзи солиб ўрт.

Чангингга паланг кўз солур чоғ,
Боштин-аёғи бу ғуссадин доғ.

Бабр оллингга ўйлаким сақатлар,
Тирноғингдин танида хатлар¹⁶.

Барс отламоғинг малолатидин,
Боғлаб кўзини хижолатидин.

Насрин дебон эл кафинг маконин,
Парвин деб улус изинг нишонин¹⁷.

Илгингга ҳино ёқиб муайян,
Ғаҳ жайрану гоҳ гавзи жайран¹⁸.

Бўйунунг аро шўхлар таноби,
Бошинг уза шоҳлар рикоби.

Гоҳики ғазаб била ирилдаб,
Гардун асади сори хирилдаб.

Бу дамки малол ила бўлубсен,
Яъники бу ҳол ила бўлубсен.

Сендин қилур эрса эл танаффур,
Бордур манга суҳбатинг тафохур.

Бир кун неки кўйи ичра ҳурдунг,
Итлар била ҳар тараф югурдунг.

Ҳар тун неки тортибон фиғони,
Бўлдунг эшигида посбони.

Бир вақт неким вафо йўлидин,
Бошингга сўнғак единг қўлидин.

Бир чоғ неки лутф этиб арода,
Солиб эди бўйунунга қилода¹⁹.

Жоним бўлсун танинг нисори.
Бағрим бўлсун тишинг фигори.

Ё Раб, фалак айлабон ғаминг рафъ.
Бўлсун бори заъфу меҳнатинг дафъ.

Ҳам бурнодин эмди чустроқ бўл.
Ҳам тозау тандурстроқ бўл.

Ул дам яна бўлса бахт ҳамдам.
Бўлсанг яна ул эшикка маҳрам.

Ётлиғ сифатини тутмағайсен.
Мен хастани ҳам утунмағайсен.

Жоним олиб ул тараф гузор эт,
Туфроғиға кўйининг нисор эт.

Итлар била айласанг таку пўй.
Мендин борининг қошида юз кўй.

Кўйида сўнғак ғизо қилур дам.
Ёл эт бу заиф жисмини ҳам.

Ғар толиу бахт ёр топсанг.
Жонон ҳарамиға бор тосанг.

Бор аҳли қовуб ул остондин,
Кимса сени «чиқ!» демаса ондин.

Тун бўлсаву ул ҳарам паноҳинг.
Даҳлези ичинда такагоҳинг.

Ётиб энгакинг иликка кўйсанг,
Тумшугунг ўшул эшикка кўйсанг.

Мендин ул эшикни ўп ниҳоний.
Йўқ ўйлаки кимса билгай они».

Оғзиға кўзини суртубон кўп.
Дедик: «Аёғи туфроғин ўп.

Иккисини тирноғинг била ўй,
Бир ердаки ул аёғ босар қўй».

Бу нукталар ул қилиб шумора,
Ўткунчилар айлабон назора.

Ҳар ким таниб они зор йиғлаб,
Ғам кўнглин этиб фиғор йиғлаб.

Тонимағон айлабон таҳайюр,
Аҳволиға йўл топиб тағайюр.

Кўнгли куюб ўйла можародин,
Бир сўхта сўрди ул ародин:

«К-эй ишқ ўти ичра аҳгар ўлғон,
Не аҳгарким, самандар²⁰ ўлғон.

Бу ўт била пайкарингга таркиб,
Бу ўт била хилқатингга тартиб.

Зотинг бўлуб ўт била сиришта,
Тонг йўқ, десалар сени фаришта.

Ҳам келди фариштаваш сифотинг,
Ҳам бўлди малак сифот зотинг.

Мунчаки топиб сен итга улфат,
Ит бирла малак аро не нисбат?

Ҳар уйдаки бўлса итга манзил,
Бўлмас малак ул уй ичра нозил.

Невчун аронгиздадур масофот,
Чун бор ул иков аро мунофот?»

Мажнун деди йиғлабон чекиб оҳ:
«К-эй ишқдин ўлмоғон сен огоҳ!

Йўқ, сени малак десам ғариби
Ким, йўқ санга ишқдин насиби.

Мендекни эрур малак демак рев
Ким, кўрса мени қироқ тутар дев.

Ишқ ўртади ул сифат вужудум
Ким, бўлди набуд барча будум.

Ул ўт аро айласанг тааммул
Топқунг баданимни тўдаи кул.

Не тонг агар ит хиром қилса,
Тўда кул аро мақом қилса?

Ҳар итгаки етса бир жароҳат,
Кулдин етишур таниға роҳат.

Бу итнинг эрур жароҳати кўп,
Демак, бўлмас кул устидин кўп.

Йўқ, йўқки, эмастур итлик онда,
Итлик манга хатм эрур жаҳонда.

Ит мен, мен, улусқа ор мен, мен,
Бошдин-аёғи фиғор мен, мен!

Кўп захм танимни урди барҳам,
Ул келди бу захмларға марҳам

Ким, бўлса танида кўп фиғори,
Ҳар захмдин ўлса изтирори

Ким, марҳам ила давоси қилса,
Жонин не ажаб фидоси қилса?

Бўлса эди менда юз туман жон,
Бир топмағай эрди бу бадан жон.

Борин анга зор қилғай эрдим,
Йўлиға нисор қилғай эрдим».

Бу эрди фасонаву фусуни
Ким, қилди яна ғулу жунуни.

Ёдиға чу кирди ваҳшии дашт.
Қилмоқ кийику қулон била гашт.

Ул итнинг аёғ-илигин ўпти,
Нахжир азиматиға²¹ қўпти.

Бўлди яна сойири биёбон,
Маънусларин²² тилай шитобон.

Ул лаҳзаки Зайд бўлди қосид.
Лайли сари топибон мақосид.

Ҳай ичида чун қарор топти,
Хилватда ул ойға бор топти.

Ул пардалар ичра ғунчакирдор.
Бу ташқари бўлди анга сирдор.

Неким билиб эрди ёридин сўз,
Девонаи беқароридин сўз.

Кўргузди демакда эҳтимомин,
Арз айлади оллида тамомин.

Лайли чу анинг сўзин эшитти.
Кўнгли темирин дами эритти.

Жони аро андоғ ўт туташти
Ким, дуди анинг бошидин ошти.

Гисусиму эрди анбаролуд,
Ё чиқмиш эди бошиға ул дуд?

Гису киби печу тоб топти,
Тоб ичра ўзин хароб топти.

Юз узр ила Зайд сори боқиб,
Ҳасрат суйи кўзлоридин оқиб:

«К-эй тан аро жон бериб каломинг,
Жисмимға равон бериб паёминг!

Жон дардиға чоракўш сен сен,
Одам демайин, суруш²³ сен сен».

Кўп узр қилиб сўзига пайванд,
Нақдина бaсe топиб кироманд.

Ташқари йибордиким: «Муни ол,
Оз эрди қошимда нақд филҳол.

Узрунгни бу навъ қўлмоғумдур,
Юз мунчаға қони ўлмоғумдур.

Бўлғаймуки лутф ила вафодин,
Бир руқъа бу зори мубталодин

Девонавашим сори етурсанг,
Ҳам мунда жавобини кетурсанг?»

Зайд этмади дилситонға миннат,
Дедики: «Эрур бу жонға миннат.

Бот бўлки ҳариф мунтазирдур,
Бу амрда макс бас музирдур»²⁴.

Лайли тилабон давоту хома,
Филҳол муҳаррар этти нома.

Эл англаридин ичида юз бим,
Қосидға ниҳони этти таслим.

Қосид олиб ўлди даштпаймо,
Ул ергаким, ул ғариби шайдо.

Иш кайфиятин солиб ароға,
Топшурди битикни бенавоға.

Не эрканини чу билди Мажнун,
Заъф этганидин йиқилди Мажнун.

Жисмиғаки ерга паст тушти,
Нома киби юз шикаст тушти.

Ул номаға чун купод берди,
Мазмуни ўқур замон бу эрди.

XXVI

*Лайлининг «лайталут-бадр»дек сафҳа баёзида «лайлатул-қадр»дек
номаси саводин Мажнун ўқуб, оғзи висол шаҳидин ширин бўлғонда
комиға занбур ниши сончилғони ва занбур нишидек хома нўгин
тез этиб жавобида коғаз табақини шаҳдолуд қилғони¹.*

«Ул тенгри оти била бу маншур
Ким, берди кўнгулга ишқдин нур.

Урғоч майи ишқнинг салоси,
Одамға етишти ибтилоси.

Бир журъаки чекти ул жигархун,
Маст ўлди, не маст, балки мажнун.

Ул май била кимгаким бериб баҳр,
Талх этти фироқдин қотиб заҳр.

Берганга муфорақат балосин,
Еткурди мувосалат шифосин².

Булбулники қилди зору ғамнок,
Гул кўнглагини ҳам айлади чок.

Парвона гудозу сўзи андин,
Ўт шамъға доғи рўзи андин».

Чун бўйла сочиб басе жавохир,
Андин сўнг этиб бу нукта зоҳир

Ким: «Ушбу рақамки нақши Чиндур,
Бир хастаға бир шикастадиндур.

Яъни мени зори мабталодин,
Сангаки, қутулмадинг балодин.

Эй ишқ ўтида хасим, нечуксен,
Эй бедилу бекасим, нечуксен?

Эй бўлғали ишқим ичра мадҳуш,
Бир журъаи васл қилмагон нўш!

Эй фурқатим ичра гар ёғиб тош,
Минг тош ебон яшурмайин бош!

Эй ҳажрим ўтида гар бўлуб кул,
Ҳар шуъла кўрунубон анга гул!

Эй хори ғамимни жонға урғон,
Гулбонгин анинг жаҳонға урғон!

Эй силсилаи жунун элингда,
Дад қуйруғидин расан белингда¹.

Ҳолинг недурур фироқим ичра?
Фикринг недур иштиёқим ичра?

Сочингга ёпушса хору хошок,
Ким тортар экин бирин-бирин пок?

Фарқингки эмиш қуш ошёни,
Ким уркутур эркин андин они?

Бошингки, сипеҳр ушотти дарҳам,
Ким боғлар эркин аларға марҳам?

Ўлтурса юзунгга гарду хори,
Ким оритутор эркин они бори?

Жисмингки қонаса ғам тошидин,
Ким юр экин они кўз ёшидин?

Хореки, кафингга борур эркин,
Кирпик била ким чиқорур эркин?

Ҳажр ўти танингни куйдурур чоғ,
Ким сочар экин ул ўтқа туфроғ?

Қум узра йиқилса жисми зоринг,
Ким бор экин анда ғамгусоринг?

Ҳар ён югурурда зору бекас,
Соянг санга ҳамраҳ эркину бас.

Тоғ ичида иссиғ ўлса маълум,
Соя қилур эркин устунга бум.

Вайронада муҳлик ўлса андуҳ,
Чуғз айлар экин бошинг уза «уҳ».

Ҳижрон туни жонинг олса бебок,
Субҳ айлар экин санга яқо чок.

Ғам заъфида дашт узра ётсанг,
Қум бистар экин аёғ узотсанг.

Тун бошинга ваҳш ўлур экин жамъ,
Оллингда бўри кўзи экин шамъ.

Қон ютқали истасанг пиёла,
Топилмас экин магарки лола.

Ўлтурур экин чибин қошингға,
Эврулур экин қуюн бошингға.

Эй кош сипеҳри тийраанжум,
Бергай манга доғи ул танаъум⁴

Ким, туну кун ўлғамен рафиқинг,
Йўлсиз югурурда ҳамтариқинг.

Сен бўлсангу мен жаҳонда мавжуд,
Бўлса яна коинот нобуд.

Гаҳ собиту гаҳ жаҳонда сайёр,
Йўқ даҳр диёри ичра дайёр.

Дилхоҳ ила иккимиз маоши,
Ойини висол бетаҳоши⁵.

Маъман баданимга қўйнунг ўлса,
Маскан илигимга бўйнунг ўлса.

Гаҳ эғнима така қилса бошинг,
Тавқи зақанимда бўлса қошинг.

Гаҳ юзума тутса юзунг ором,
Оғзинга етурса лабларим ком.

Етса танима тиларда воя,
Ҳамхобалигинг нечукки соя.

Найлайки, сипеҳри ҳарзановард
Қилди бу муроддин мени фард.

Сенинг нечаким ғамингга йўқ маҳл,
Чун эр кишисен бу саҳл эрур, саҳл.

Ҳар сори урай десанг такингни,
Тутқучи тикандур этагингни.

Эток дағи пойбандинг эрмас,
Даври зиҳи ҳам камандинг эрмас.

Мискин мени зори пойбаста,
Йўқ, йўқки, заифи пошикаста.

Не майли сукун, не хадди ҳафтор,
Юз қайди бало аро гирифтор.

Бўлмоқ юз алам уйида маҳбус,
Бир ён, яна бир ён ўлди номус.

Эр мажлиси ичра роҳ эрур зеб,
Хотун кишига салоҳ эрур зеб.

Бу меҳнати ишқ печ-дарпеч,
Номус чу кетти барчаси ҳеч.

Пардасини ғунча айласа чок,
Барбод этар они чархи бебок.

Сенсизки ғамим даме кам эрмас,
Сендин гар эмас кўп, оз ҳам эрмас.

Сен тортибон оҳи оташолуд,
Мен ўт ёқибон чиқормайин дуд.

Ҳар неча ғамимдин оҳ чектинг,
Навфал билаким сипоҳ чектинг.

Хайлим юзига бало уруб кож,
Аҳлу ҳашамимға бийми торож.

Истаб ато ҳам ҳалоки жоним,
Тўкмак тилабон ер узра қоним.

Мен мунча балият ичра хушдил
Ким, ёрға ком бўлса ҳосил.

Гар воқеа жуз ҳалок эмасдур,
Юз мунча ҳам ўлса бок эмасдур.

Мундоғ дағи дедилар фасона
Ким, Навфал ила бўлуб ягона.

Чун ҳажласи сори кўз солибсен,
Қўлмоққа қизини сўз солибсен.

Бўлсун санга бахт ёру ёвар,
Биллаҳ, манга тушмади бу бовар.

Бўлса дағи чун санга эрур ком,
Не ком санга, манга эрур ком.

Боғ ичра қўюб қадамни бир кун
Кўрмиш эдим ул санамни бир кун.

Ҳам хўбу ҳам элга меҳрибондур,
Неча деса яхшиғина жондур.

Ёвар санга Ҳақ таборак ўлсун,
Бу хайр ишинг муборак ўлсун.

Бўлсанг неча онинг ила хуррам,
Ёд айла гаҳи бу хастани ҳам.

Инсофға ҳам канора тутма,
Бизни дағи бир йўли унутма».

Мажнун ўқугунча бўйли нома,
Заъф этти тани мисоли хома.

Зайд оллиға ҳар замон қўюб бош,
Арз айлади селдек тўжуб ёш:

«К-эй чок юракка чораандеш,
Марҳам аро ёшуруб басе неш.

Бу номаки жонни қилди бетоб,
Ёзмоққа жавоб йўқтур асбоб».

Зайд айлаб эди борин мураттаб,
Қоғаз дағи хомаву мураккаб.

Қўйди борисин қошиға бир-бир,
Ул қилди жавоби нома таҳрир,

Зайд олдию йўлға хез солди,
Ҳар лаҳза қадамни тез солди.

Пўяда сабақ бериб сабоға,
Топшурди битикни дилрабоға.

Хилватға кириб очиб суманбар,
Кўрди суман узра гарди анбар.

Чун солди саводиға назар тез,
Бу навъ бўлуб эди гуҳаррез.

XXVII

*Мажнуннинг кўз қароси ва қирпик хомаси била жон сафҳасида ёзғон
кўнгли ширҳалари шарҳин Лайли ўқуб ишқ иттиҳоди иқтизоси
анинг кўнгли жароҳатларидин мунинг ҳам кўнглин оғритқони
ва анинг талхком бўлғонидин мунунг доғи комин очитқони¹.*

«Ул тенгри оти била бу нома
Ким, ишқ элидин кўтарди хома.

Фардики йўқ аввал ибтидоси
Ҳаййики йўқ охир интиҳоси.

Тоғ балчиғи узра жола урғон,
Қум туфроғи узра мола урғон.

Ҳар кимники айлабон парирўй,
Таън айлаган анга одату хўй.

Ҳажр эмгокини қатиг яратқон.
Ғам шарбатини ачиг яратқон.

Ишқ ўтиға кимни куйдуруб чум.
Маъшуқига бермаган тараҳхум.

Қилғон неча ошиқ ўлса ношод,
Маъшуқига иқтизоси бедод.

Ошиқ ичи юз минг ўлса парканд,
Маъшуқни қилмай анга хурсанд.

Маъшуққаким эсиб насими,
Ошиқ ичига солиб жаҳими!»

Чун бўйла бўлуб фасонапардоз,
Андин сўнг этиб бу нукта оғоз

Ким: «Ушбу ғаму алам баёни,
Жон сафҳасида боғир нишони.

Мендинки ичим ғамингда қондур,
Сангаки ғаминг танимда жондур.

Яъни, бу жунун фасонасидин,
Расволиқ ўти забонасидин.

Гулруҳлар аросида париға,
Анжум аро меҳри ховариға,

Не ҳаддим ила дуо дегаймен,
Юз мадҳ била сано дегаймен?

Мадҳинг дегали дағи қони тил?
Бўлса де олурму ҳам они тил?

Кун васфини қилмоқ ошкоро,
Хуффош тилига қайда ёро.

Ҳар нечаки чекти тилни савсан,
Гул васфида келди лолу алкан.

Ҳар неча бу навъдур назирим,
Йўқ бир неча нуктадин гузирим:

Эй кишвари ҳусн подшоҳи,
Ҳусн аҳли бу кишваринг сипоҳи.

Эй нозу карашма боғида вард,
Не вард, баҳори нозпарвард.

Эй лутф жаҳонининг баҳори,
Юзунг бу баҳор лолазори.

Бўлғонда саҳар ели гулафшон,
Зулфингниму айламас паришон?

Машшота² қилурда вусмани пок,
Қошингниму айламас гиреҳнок?

Сармаст кўзунгки эрди бемор,
Соғ ўлмоғи бўлдиму падидор?

Рухсоринг ўтида холи ҳинду,
Ўзидек улусни куйдурурму?

Гулбарг уза сунбулунг тушуб ҳеч,
Қил янглиғ урурму ўт уза печ.

Юзунг ҳайию сочинг таноби,
Борму ул иковнинг обу тоби.

Оғзингки адамда бор эди гум,
Айларму аён ани такаллум.

Қаддинг қилибон ҳавойи рафтор,
Айларму жаҳон элин гирифтор?

Ноз уйқусидин очармусен кўз,
Юз ноз ила элга дермусен сўз?

Кўюнгадаки йўқ менинг киби хас,
Хасдин дағи қадр ичинда вопас¹.

Бу эрмиш иродаи Илоҳи
Ким, сиррини билмас эл камоҳи

Ким, кўзки ўюлғай эрди, эй кош,
Не кўзки, кесилғай эрди бу бош.

Ул орази дилрабоға тушгай,
Жон бирла кўнгул балоға тушгай.

Фикр этсам эди бу навъ ўзумни,
Кўр этгай эдим ики кўзумни.

Мен ким эдиму бу дарди жовид,
Зарра бошида ҳавои хуршед.

Бехост юзунга бир нигоҳим
Тушганга менинг недур гуноҳим

Ким, мунча келиб бало бошимға,
Юз дарду бало қаро бошимға.

Девона бўлуб чиқиб жаҳондин,
Овора диёру хонумондин.

Ҳар кун ватаним бир ўзга води,
Ҳар тун яна бир даман саводи.

Кум натъи бўлуб менинг саририм,
Кун қурси бўлуб менинг фатирим.

От манга жибол қулласидин,
Тўн манга самум ҳулласидин.

Гаҳ ёру мусоҳибим даду дом,
Гаҳ тутмай алар била ҳам ором.

Дашт узра чу ваҳшатим топиб тул,
Рам топиб ваҳш, бал қочиб гул.

Ҳайратда вуҳуш ваҳшатимдин,
Меҳнатда туюр меҳнатимдин⁴.

Андуху боло гумондин ортуқ,
Заъф ончаки, бўлмас ондин ортуқ.

Бир таври адам бўлуб манга жисм
Ким, анга вужуд берибон исм.

Бу заъф била чу пўя қилиб,
Ўргамчи танобидин йиқилиб.

Кўксумники тиғи ҳажр этиб чок,
Кириб ҳашарот ичимга бебок.

Кўксум ичида чибин солиб шўр,
Кўзум уйида ватан қилиб мўр.

Бу навъ қотиғлиғу ириклик,
Ёдингдин ўлуб манга тириклик.

Бу дамки гуҳарнисор хоманг
Таҳрир этибон етишти номанг.

Алфозин ўқурда руҳ топтим,
Ҳар ҳарфида юз футуҳ топтим.

Лекин ики сўз эди муҳаррар
Ким, жонима солди ўт муқаррар.

Аввалки назарга бўлди маълум,
Навфал иши бўлмиш эрди марқум

Ким: «Тортиб иков сипоҳи хунрез,
Ҳайлим сари тиг чектингиз тез».

Аллоҳ-Аллоҳ бу не балодур,
Ким риштани дерки аждаҳодур.

Пашша киму пиллик ҳаёли,
Ё мўрға шерлик мажоли.

Бу мундоқ эдиким: ул сипаҳбад,
Етганда манга сипаҳ эди дад⁵.

Билгач ғами нотафонлиғимни,
Ишқинг аро хастафонлиғимни.

Бўлмиш нафасе қошимда сокин,
Сўзлар дағи демиш улча мумкин.

Мен бир дам ўзумдамен, даме йўқ,
Мундин ажаб элга оламе йўқ.

Сўз ичра чу кўрдум изтиробин,
Билмон не дедим анинг жавобин.

Ул олди мению уйга кетти,
Улар ерга етишти ишки етти.

Чун кинаву қатлин англадим рост,
Қилдим неки мумкин эрди дархост

Ким, қиниға солди ханжари кин,
Тутти ёнибон уйида таскин.

Бўлғонда фусун қилурға ҳамдам,
Уйланмак ишин деди экин ҳам.

Не англадим айлаган хитобин,
Не оники, не дедим жавобин.

Кўнглумдин ўлуб ҳам эрди барбод,
Номанг ўқуғондин айладим ёд.

Қилмоқ манга мундоқ ишни мансуб,
Тутғайму мурувват аҳли маҳсуб?

Мен мунча бало чекиб вафода,
Сен бўйла хаёлу муддаода.

Неким битидинг нечук қилай рад,
Не қилса қилур ким ўлса беҳуд⁶.

Фавғойи жунунга мубталомен,
Боштин-аёғимғача хатомен.

Номангга фидо кўнгул, кўзум ҳам,
Лекин санга бор бир сўзум ҳам.

Навфал сўзиким қилиб эдинг забт,
Мендин эмас эрди воқеъ ул хабт⁷.

Ул ишқу жунундин ўлди ҳодис,
Сен ишқ била жунунга боис.

Уйланмак ишики нисбат этдинг,
Бизга ўз ишингни туҳмат этдинг

Ким, Ибни Салом этиб хаёлинг,
Балким тамаъ айлабон висолинг.

Кўнглини, атонг қилиб тарози,
Бўлмиш не ул истаганга рози.

Сен рози эрур — эмасни билмон,
Билмас нима туҳматини қилмон.

Ҳай. ҳай, не фасоналар бўлур бу,
Хориж не тароналар бўлур бу?

Гўё савдо йўлумни урди,
Ҳушумни жунун ели совурди.

Чун сўзда шуур эмас шиорим,
Йўқ ҳарза демакда ихтиёрим.

Девонамен, эй пари сифат ҳур,
Маъзурдур улки тутса маъзур.

Бўлдум чу сенинг гамингда нобуд,
Нобудға нукта қайда мавжуд?

Йўқнинг неки сўз бўлур хитоби,
Тутмоқ керак они йўқ ҳисоби.

Йўқлуқ манга гар урубтурур йўл,
Сен бор бўлу бу йўққа ёр ўл.

Иқбол ила бахт ёринг ўлсун,
Жонлар нақди нисоринг ўлсун».

Мактуб ўқугунча шўҳи марғуб,
Кўп топти шикан нечукки мактуб.

Ҳар бир сўзи ичра фикр этиб кеч,
Кўп урди ўзига номадек печ.

Инсофға чунки дахл берди,
Ўз сўзларининг жавоби эрди.

Ўз номасидин бўлуб мушавваш,
Бу нома замирини қилиб хуш.

Таъвиз этиб ул саводи мавзун,
Онинг битигин нечукки Мажнун».

Эй қосиди номабар хабар не,
Дегил санга равшан ўлса ҳарне.

Бир сўз ила дардима даво бер.
Номанг бор эса, чиқор манга бер!

XXVIII

*Мажнуннинг атоси девбоддек дашт атрофиға эврулуб ўз
девонаниҳодин саргашталиқда топмоғи ва жунун дашти қароқчилари
ҳар дам анинг ҳуши корвони хайлин савдо сипоҳиға асир этгондин*

*ғариб ҳолат мулоҳаза қилғони ва насойиҳ ҳуш доруси била ани
лаҳзае ўзига келтурғони ва ўзи била уйига еткурғони¹.*

Бу номани улки қилди марқум,
Афсонани бўйла этти маълум

Ким, телбаи бенаво атоси,
Юз ғуссаға мубтало аноси.

Чун муддати ўғлидин эди фард,
Кўнглини жароҳат айлабон дард.

Ғолиб бўлуб анга иштиёқи,
Саҳро сори тушти иттифоқи

Ким, топса фиғону зор қилғай,
Шоядки ичига кор қилғай.

Афғониға мулҳақ айлабон панд,
Шояд ани айлағай забонбанд².

Юз нуктага тилни қойил этгай,
Шояд ани уйга мойил этгай.

Руҳин қилиб ул умед тоза,
Ҳар сори сурар эди жамоза³.

Чун неча кун ул талабда чопти,
Охир ани бир бузуғда топти.

Хушроқ бузуғ анга хонумондин,
Лекин ўзи кўп бузуғроқ ондин.

Ошуфталиғи гумондин ортуғ,
Не келса гумонға ондин ортуғ.

Ғаҳи тутуб ўлтурур эди мўр,
Ғаҳ туфроқ ила ясар эди гўр.

Ғаҳ шуғли кесак тошурга таъжил,
Ясар эди ул кесак била мил⁴.

Гаҳ сочар эди бошиға туфроғ,
Гаҳ тиш била олур эди тирноғ.

Гаҳ томға қупуб минар эди чуст,
Ҳар сори аёғларин этиб руст.

Чимдир эди энгларини ҳар дам,
Чайнар эди энгларини ҳар дам⁵.

Гаҳ чуғз била навода ҳамдард,
Гаҳ бум юзидин оришиб гард.

Ҳам чуғз қўнуб қулиға густох,
Ҳам бум бошиға суртубон шох.

Том узра не хатки чекса ногоҳ,
Ул хат келиб ихтиёрсиз «оҳ».

Бошиғаки урди захм гардун,
Боши тукидин ададда афзун.

Қонлиғ кўзида тикан била чўп,
Кирпикларидин ҳисоб аро қўп.

Кўргач атоси бу навъ ҳолот,
Ҳайрат ани қилди ўрнида мот.

Дедики: «Недин, мисол экин бу,
Субҳоналлоҳ, не ҳол экин бу?

Ким кўрди бу навъ одамизод
Ким, бермагай ўйла одами ёд».

Ҳар нечаки саъб эди бу сурат,
Гом урди анинг сори зарурат.

Кўргач атосин канора тутти,
Гўё атолиғ ҳақин унутти.

Йиғлаб атоси яқо қилиб чок,
Бунёд этти ҳазину ғамнок:

«К-эй юз яралыг боғирға пора,
Мендин нега айладинг канора».

Мажнун атоси эканни билди,
Оҳ урдию олиға йиқилди.

Бошин кўтариб кучуб атоси,
Жонин тилаб айламак фидоси.

Чирмаштилар ўйла चुсти маҳкам
Ким, жинс ики ҳарф ўлса мудғам.

Бир лаҳза йиғидин эрди ошуб,
Ҳижрон ачиғидин эрди ошуб.

Ошублари чу топти таскин,
Бунёд этиб ул заифи мискин.

Дедиким: «Аё рамида фарзанд!
Пайванд бағирға, балки парканд.

Кўксим ярасини сўкма мунча,
Бағрим қонини тўкма мунча.

Сенинг танинг ўлса ёра ғамдин,
Менинг жигарим бўлур аламдин.

Бир дам жигаримға қилма ковиш,
Кўргилки не навъ этар таровиш.

Ул лаҳзаки йўқ эди нишонинг,
Қоним аро музмар эрди қонинг.

Айлаб тиларингни муддаолар,
Садақа берибу қилиб дуолар.

Оч тўйғурубон ялангни ёптим,
Ўлдум деганимда сени топдим.

Уч-тўрт ёшингға тегру пайваст,
Ғам қолмади бермаган манга даст.

Сен қатраи сутдин олғуча ком.
Юз қатраи қон қилиб мен ошом.

Айлаб тобонингни чун тикан реш,
Менинг жигаримга санчилиб неш.

То илму адабини ком қилдинг,
Мактаб тарафи хиром қилдинг.

Ғофил бўлмай ишингда ғамдин,
Борур-келурунда ҳар қадамдин

Ким, фазлу камол ёринг ўлғай,
Илму ҳунар ихтиёринг ўлғай.

Қилғонда таним раҳил ёдин,
Етса манга чархи бевафодин.

Ул ишки ато-аномға етти,
Бир-бир андоқки барча кетти^а.

Сен бўлғасен ул замон қошимда,
Ғаҳи оёғимда, ғаҳ бошимда.

Рух этган ила танимни маҳжур,
Чун шамъи ҳаётим ўлса бенур.

Ришта киби печу тобинг ўлғай,
Парвонадек изтиробинг ўлғай.

Сен умрға бўлғасен василам,
Сендин ёруғай яна қабилам.

Ғар нуридан ўлса шамъ маҳжур,
Машъал солғай қабилаға нур.

Гум бўлмағай эл ичиндин отим,
Бегонаға қолмағай жиҳотим.

Йиққон неки маҳзани ҳисори,
Бўлғай нақдим қўлида бори.

Ел ҳажлама солмағай гузар тез,
Кимса ҳашамим сори назар тез.

Руҳум бўлубон халаф била шод,
Қолғай бори қавму хайлим обод.

Эмдики бу иш қошимға келди,
Ҳар неки дедим бошимға келди.

Субҳимға етишти шоми меҳнат,
Шомимға юз урди субҳи рихлат.

Туш-тушдин ичимға қуйди юз ғам,
Бу бир ғаму сендин ўлди юз ғам.

Шамъимғаки зулмат ўлди ходис,
Оҳинг бўлуб ўчмагига — боис.

Жон қуши тилаб учарни ҳар дам,
Фарёдинг анга яна бериб рам.

Ишқ ичра тушарға жони зоринг,
Билдукки йўқ эрди ихтиёринг.

Ҳар амрки бўлса ғояти бор,
Ҳар маҳлаканинг ниҳояти бор.

Ишқ аҳли жаҳонда кўрмадукму?
Бу води аро югурмадукму?

Бўлмоқ бу сифат бир ишда мағлуб.
Аҳли хирад оллида эмас ҳўб.

Ўт ичраки тушти бенавое,
Чиқти агар урди дасту пое.

Толпинса чиқар ғариқ юмкин,
Толпинмаса ўлмайин не мумкин.

Сен ҳам бу балода қолма мундоқ,
Бир йўли ўзунгни солма мундоқ.

Тушса қадаҳи булур аро мўр,
Тадбир керак чиқорға, йўқ зўр.

Ҳар дардки Ҳақ кишига берди.
Ҳам Ҳақдин анинг давоси эрди.

Ҳақким, санга солди бу балони,
Ожиз эмас этгали давони.

Бу дағдағадин канора иста,
Ҳар фикр ила ўлса чора иста.

Бир йўли агар гумон эмастур,
Тадриж ила ҳам ёмон эмастур.

Тадриж ила тифл ўлур хирадманд.
Сокинлик ила қамиш бўлур қанд¹.

Юз йил киши умр агар тилар бил
Ким, сабр керакдур анга юз йил

Ким, этса манора учи воя,
Бирдур чиқару тушарда поя.

Чиқмоқлиғида агар керак маҳл,
Лекин тушари баса эрур саҳл.

Сен доғи бу ергаким етибсен,
Тадриж ила йўлни қатъ этибсен².

Ёнмоққа ҳам ўлдунг эрса мойил,
Келганчадурур йўлунгда манзил.

Ён эмдики раҳна баста эрмас,
Мундоқ сафаринг хужаста эрмас.

Мен бўйла ҳазину зор сенсиз.
Анонг дағи беқарор сенсиз.

Оқшомдин тонгға жони маҳзун,
Тонгдин оқшомға ашки гулгун.

«Ўғлум» деру ул сифат чекар вой
Ким, чарх ўқининг қадин қилур ёй.

«Бўтам» дебон айлар ул сифат печ
Ким, қолмас руҳидин асар ҳеч.

Йиғлаб урар ўйла тош уза бош
Ким қолур аламда бошидин тош.

Бу ўт чу димоғин этти маҳрур,
Оқ сочи сочар юзига кофур.

Билмиш чекарингни кўҳи андуҳ,
Андуҳи бўлубдур ўйлаким кўҳ.

Туфроққа йиқилмоғинг чу билмиш,
Туфроқ уза ул дағи йиқилмиш.

Сенсиз эрур ўйла дарду ғамлик
Ким, қолмишдур бир-икки дамлик.

Мен бўйлаву ул заиф бўйла,
Кел иккаламизга чора ўйла!

Уммеди ҳаётимиз кетибдур,
Оҳанги раҳилимиз етибдур.

Бегонани уй сори ёвутма,
Ўрнунгки қизикдурур совутма.

Биз икки сенинг ғамингдин ўлсак,
Сен ўлмаю мотамингдин ўлсак.

Бу ишта Ҳақ айласа хитобинг,
Фикр этки, не бўлғуси жавобинг?»

Сурди чу атоси бўйла афсун,
Йиғлаб оёғига тушти Мажнун.

Кирпик билан чун йўлин супурди,
Посухда бу навъ нукта сурди⁹.

«К-эй хайлинг эшиги қиблагоҳим.
Дардинг ўтини ёрутқай оҳим.

Ҳар чораки сен қилиб тахайюл,
Кўнглум ўти хирманин қилиб кул.

Ҳар сабрки сен топиб ниҳони,
Ашким сели оқизиб они.

Бу неча тақаллумики сурдунг,
Куйган кўнгул ўтига су урдунг.

Йўқ-йўқки, қўярға доғ уза доғ.
Ўт ёқдингу куйдунг устига ёғ.

Нутқунг неки айлади рақамзад,
Айтурға жавоб йўқ манга ҳад.

Ҳукмунг манга орзуи жондур,
Бошимға бу ҳукм ҳам равондур.

Оллингда не сўз де олғамен чўқ,
Гар бўлса жавобим ул дағи йўқ.

Лекин санга бу эмас ниҳони
Ким, бўйла қазойи осмони

Ким тори ўлуб бу нотапонга,
Расво қилди бори жаҳонга.

Бу навъ бало бўлурға жори,
Бўлмас кишининг ўз ихтиёри.

Ишқ ўтики бир шарора ондин,
Тўфон қўпорур бори жаҳондин.

Юз шуълани масканимға урди,
Минг барқни хирманимға урди.

Хирман сари тушса бир шарора,
Куймакдин эмастур анга чора.

Минг барқ тушурса ишқи бебок,
Нетгай анинг ўтрисида хошок.

Не буйруғунг ўлса сўз демасмен,
Мажнун мен, лек Қайс эмасмен.

Сарвеки, сен айладинг тааммул,
Хас бўлди-ю, хас бу дам эрур кул.

Бу кулга магарки гирлбоди,
Бергай яна сарвдек саводи.

Етгандаки айладинг назора,
Кўрдунгки мени сияҳситора.

Йўқ майли сукуну азми рафтор,
Не меҳнат аро эдим гирифтор.

Қочмоқлиғим эрди тонимасдин,
Балким тонирингға арзимасдин.

Дад ҳар сори кетса кетмак ўлмас,
Насносни одам этмак ўлмас¹⁰.

Бўлмоғлиғ итинг эрур муродим,
Йўқ итча ўзумға эътимодим.

Ит кимсага бевафолиғ этмас,
Бошин олиб ўзга сори кетмас.

Мен иясига узр қўлғон итмен,
Бу даштда телба бўлғон итмен.

Мумкин эса телба ит ойилмоқ,
Ёхуд анга эътимод қилмоқ.

Сен доғи мени хирадниҳод эт,
Ҳар иштаки қилсам эътимод эт.

Узрумни қошингда қўлдум охир,
Ҳар ишта маоф бўлдум охир».

Чун этти узрининг тамомин,
Тез урди жамоза сори гомин.

Ешти расани жиҳозидин чуст,
Ўз бўйнига боғлади ани руст¹⁾.

Топшурди расан бошин атоға,
Деди: «Не десанг бу мубталоға,

Итмен илигингда бўйни боғлиқ»,
Деб қилди ўзини тўрт аёғлиқ.

Ешти ато бўйнидин расанни,
Азм этти ҳаво қилиб ватанни.

То тутти жунун йўлин Навоий
Ким бўлди ватанга раҳнамоий?!

Мажнундек атоси доғи йўқтур,
Масканга ҳавоси доғи йўқтур.

XXIX

*Навфалнинг Мажнун қабиласи меҳмонлиғидин уйига борғоч,
Мажнун атосига мизбонлиқ қилғони ва пайванд риштаси ораларида
маҳкам бўлуб, меҳмон уйига келгунча Мажнун биёбонга азм қилиб,
Лайли шубониға йўлуққони ва шубон итидек лоба қилиб, шубон ани
қўйлар аросида яшурғони ва Лайлини кўргач қурбон қўйи биле
Хўтан жайранининг йиқилмоғи ва ҳар қайсини бир васила биле
ўз қабилалариға элтмоқлари¹⁾.*

Сўз ноқасининг раҳилкўши
Бу навъ чекар ҳуди хуруши²⁾

Ким, чун ҳашамиға келди Мажнун
Шод ўлди аларки эрди маҳзун.

Ҳам қўйди атоси нотавонлиқ,
Ҳам бўлди аноси тоза жонлиқ.

Кийдурдилар анга хаззу дебо,
Хилъатлари барча чусту зебо.

Ҳар сори етишти бу ҳикоят
Ким, «Ҳуш анга айланиш сироят».

Эл кўнглида бу ҳаёл пишти,
Навфалға дағи хабар етишти.

Ул худ еб анинг ғамин ҳамеша,
Зикрин қилиб эрди ва вирду пеша.

Кўнглига ҳаёлидин тафаккур,
Жониға висолидин таҳайюр.

Бу сўзни эшитгач ўлди хушдил,
Бориб кўрарига бўлди мойил.

Отландию сурди ул тараф от,
Мажнун эли ҳам хабар топиб бот.

Соз айлаб асоси меҳмони,
Хушдиллиқ ила тушуруб они.

Мажнун била ул сипаҳбади чуст,
Юз меҳр била қучуштилари руст.

Оқшомғача комронлиғ айлаб,
Бу хайл анга мизбонлиғ айлаб.

Ул худ бўлубон бу ишга хушҳол,
Мажнун ўз ишига қолибон лол.

Чун Навфали меҳр юз ёшурди,
Мажнуни фалак ёшин ошурди¹.

Раҳтўша кулича ёйди кавкаб,
Навфал дағи йўлға солди маркаб².

Борур эди барча йўл аро шод,
Мажнун қолибон уй ичра ношод.

Лекин атосига юзланиб ком
Ким, Навфал анинг сори қўюб гом.

Ҳам айлади шоду хуррам они,
Ҳам хайл ичида мукаррам они.

Кўнглига тушуб бу сўзки Навфал,
Мажнунни чу кўрмиш эрди аввал.

Лайли эли бирла ҳарб этиб биг
Ким, чекти анинг иши учун тиг.

Мажнун ғамини чу ер экандур,
Пайванд сўзин дағи дегандур⁵.

Шак йўқки, эрур бу ишга мойил
Ким, қилди бизинг ҳашамни манзил.

Йўқса Мажнунга йўқтур ул йўл
Ким, келгай ани кўрар учун ул.

Эмди будурур адаб манга ҳам
Ким, ҳай элини қилиб фароҳам.

Онинг сари хизмат этгабиз фош
Ким, бўлғай анинг ишига подош⁶.

Топсақ яна лутф ила мадоро,
Ул сўзни ҳам этсак ошкоро.

Рози эса бахтдин қувонсоқ,
Йўқ деса қабила сори ёнсоқ.

Истатти ҳашам улуғларин бот,
Арз этти аларға бу мақолот.

Борисиға дилпазир тушти,
Қилмоқлиғи ногузир тушти.

Мажнун иши чунки эрди матлуб,
Онинг борури кўрунмади ҳўб.

Ҳар неки керак қилиб муҳайё,
Ёрим кеча ўйлаким Сурайё.

Жамъ ўлубон айлабон бу тадбир,
Қилдилар ўшул гуруҳи шабгир.

Бу гом аро юз фасона бошлаб,
Ҳар бирки туганди ёна бошлаб.

Борур эдилар дебон бу сўзни,
Бу сўз била хушдил айлаб ўзни.

То даштни онча қилдилар тай
Ким, Навфал уйиға қўйдилар пай.

Ул ҳам қилиб улча шарти икром,
Манзилда бериб аларға ором.

Қилди тарабу нишот онча,
Ул хайл ила инбисот онча.

Ким бори кўруб маҳални қобил,
Бўлдилар ўшул ғаразға қойил.

Навфалга ғараз чу бўлди масмуъ,
Кўнглига бу нукта келди матбуъ.

Дедики: «Бу сўз дейилмиш эрди,
Мажнунға бу ғам ейилмиш эрди.

Қилдим чу қабул анга рақамзад,
Эмди дағи қилмоғумдурур рад.

Сиз эмди қўюнг ҳашам сори гом,
Мен сур ишини қилай саранжом⁷.

Сизга дағи улча дастрасдур,
Ортуқ манга орзу эмасдур.

Соз айлаб этинг буён азимат
Ким, фурсат эрур базе ғанимат.

То ўйлаки бўлса шарт пайванд,
Мажнунни қилай ўзумга фарзанд».

Миоди никоҳ топти таъйин,
Ул хайлға ёнмоқ ўлди ойин.

Шод уй сари бўлдилар равона,
Билмайки не феъл этиб замона.

Ул тунки аларға қолмай ором,
Навфал сари урмиш эрдилар гом.

Мажнунки уй ичра қолди дилтанг,
Кўздин тўқар эрди ашки гулранг.

Чун қўймади ҳажр ўти қарорин,
Ишқ илгидин олди ихтиёрин.

Шавқ ўти чекиб забона чиқти,
Уйдин яна беҳудона чиқти.

Дашт узра югурди бесару пой,
Гаҳ тортиб ҳую, гаҳ чекиб вой.

Ёй эрди қадди-ю, новак оҳи,
Гардунни қилиб нишонагоҳи.

Бу ёйиға чун қураб эди ўқ,
Гардун кўзига урар эди ўқ.

Ойини ҳаволаниб таку дав*,
Ул навъки меҳри осмонрав.

Элтур эди ёр меҳри они,
Бош урғуча меҳри осмони.

Чун Жадйин соғди чарх золи,
Сут қатраларин оритти ҳоли.

Ул сут била санъат айлабон зол,
Кўргузди панир қурси филҳол⁹.

Оллиға етишти бир сурук қуи.
Чўпони кўрунди ошнорўй.

Мажнунни дағи шубон чу кўрди,
Аҳволини лутф бирла сўрди.

Мажнун деди: «Эй юзи ҳумоюн,
Қайда сени кўрмиш эрди Мажнун

Ким, талъатинг ошно кўрунди,
Дардиға сўзунг даво кўрунди.

Сен ҳам анга айладинг навозиш,
Ул доғи навозишингға нозиш».

Чўпон қўюбон аёғиға бош.
Бу навъ такаллум айлади фош.

Ким, «Менким ишим эрур шубонлиқ,
Қўй бирла қўзиға меҳрибонлиқ.

Тилсиз гала ҳамзабонидурмен,
Лайли қўйининг шубонидурмен.

Сени кўруб эрдим ул ҳашамда,
Мактабда сабақ ўқур аламда.

Ишқинг аламин дағи билурмен,
Ҳар чора қилай десам қилурмен».

Мажнун тобониға қўйди бошин,
Наъл этти ўтуқлариға қошин.

Дедик: «Аё даминг равонбахш,
Нутқунг ўлган танимға жонбахш.

Исодек ўлукни тиргузурсен,
Хуш мўъжизадурки кўргузурсен.

Йўқ-йўқки, шубонлик ичра Мусо,
Илгингда асо ҳам аждаросо.

Мусо неки. Хизри¹⁰ роҳим ўлдунг.
Ғам зулматида паноҳим ўлдунг.

Еткур манга оби зиндагоний,
Яъники, кўрай йироқдин они

Ким, ҳажрида хастажонмен асру.
Раҳм айлаки нотавонмен асру».

Чўпон деди: «Эй хужаста соҳиб,
Оқшомғача бўл манга мусоҳиб.

Чора тарафи назора айлай,
Бирнавъ ишинга чора айлай».

Мажнун чекибон дуосига тил,
Бўлди анга ул кун ўйлаким йил.

Мағриб сари меҳр айлагач рўй,
Сурди чўпон ҳашам сари қўй.

Бир қўй терисин чиқорди филҳол,
Мажнунга дедик: «Эгнинга сол.

Қўйдек бу терини хилъат айла,
Бошдин-аёғинга кисват айла.

Қаддингни ғанам¹¹ ичинда ҳам қил,
Ошиқ эсанг они муғтанам бил

Ким, келгусидур бути паричеҳр,
Андоқки Ҳамал фазосига меҳр.

Қизлар била ўйнаю талошо,
Қўй соғмоғин этгали тамошо.

Етганда бошинга сен билурсен,
Не навъ назораким қилурсен».

Мажнун ёпиниб терини маҳкам,
Қўйлар аро айлабон қадин ҳам.

Борур эди турт аёғланиб тез,
То қилди замона фитнаангез.

Қўйлар чу қабилаға ёвушти,
Қизларға хиром жўши тушти.

Анжум киби чиқтилар шитобон,
Лайли ул арода моҳи тобон.

Чун ишқ аро кўп бўлуб малоли,
Ошуфтаву тийра зулфу холи.

Ҳижрон ўтидин узорида тоб,
Гулбарги сиришк бирла сероб.

Гисуки бўлуб йўлиға жоруб,
Оламға сочиб ғубору ошуб.

Фитнаки кўзига сурма тортиб,
Жон нақдин олурға кўз қарортиб.

Мужтоники қатл айлаб оҳанг,
Юз шуъласи дудидин тутуб занг.

Ўтлуғ юзиким бўлуб дилафрўз.
Мажнункушу балки нуктадонсўз.

Бу навъ жамол ила етишти,
Юз ғанжу далол¹² ила етишти.

Мажнунға кўрунғач ул паризод,
Ойини ҳаёти бўлди барбод.

Бир охи фалакшикоф чекти
Ким, кўкни анга ғилоф чекти.

Қўй ичра йиқилди зору бедил,
Қўйдекки қилурлар они бисмил.

Ул нолаки чекти бемадоро,
Қўйларға рам ўлди ошкоро.

Бутрашти чу ҳар бириси бир ён,
Қолди орада ғариб гирён.

Лайли ичин ўртаб ўтлуғ оҳи,
Келди билайин дебон камоҳи.

Боқса ётур эрди ер уза пўст,
Ул пўст аро ниҳон бўлуб дўст.

Баским ғам ўти танин қарортиб,
Ул мушк ўзига нофа тортиб.

Мушкин кўруниб тани низори,
Лайли сочининг нечукки тори.

Гулруҳға чу бўлди қисса маълум,
Оҳ урдию ҳуши бўлди маъдум.

Ёр узра йиқилди сарвқад ҳур,
Туфроқ уза тушти гўиё нур.

Ишқ ичра тани низор бирла,
Ҳамхобалиғ этти ёр бирла.

Ошиқки эрур ишида содиқ,
Маъшуқ бўлур бошида ошиқ.

Қизлар бўлубон ул ишдин огоҳ
Ким, бўйла йиқилди икки дилхоҳ.

Гулрухни кўтардилар ҳамул дам,
Васл ўлмай аларға ҳушсиз ҳам.

Азм айлаб ўкуш фасона бирла,
Ул амрда юз баҳона бирла.

Саҳрода қолиб ғарибу бехеш,
Ҳайратда шубони чораандеш.

Ким топса хабар қабила аҳли,
Бир дам йўқ анга ҳаёт маҳли.

Мундоқда ики жамозалиқ тез,
Еттилар этиб жамозалар хез¹³.

Бу ҳолат ичинда топқоч они,
Бир ноқа¹⁴ чўкурдилар равони.

Ноқа уза они қўйдилар чуст,
Илгин, аёғини тонгдилар руст.

Воқиф бўлмай қабилада эл,
Азм ўлди аларға ўйлаким ел.

Мундоқ деди ровийи фасона
Ким, келгач атоси уйга ёна.

Билдики кетибдур ул ҳамул шом,
Кўп йиғлади уйда тутмай ором.

Йиғлай-йиғлай изин иришти,
Ул ерда етиштиким етишти.

Боғлаб тева узра чунки топиб,
Келтурди уйига тегру чопиб,

Еткургунча ҳашамға они,
Юз қатла лабиға етти жони.

Чун етти қабилага ёбондин,
Ёд этмади қўй била шубондин.

Эй водийи Айман¹⁵ ичра қўйчи,
Итмен санга ўз қошингда қўйчи!

Шуғлунг била бошладим йўлумни,
Тут лутф ила сен дағи қўлумни.

XXX

*Мажнун атоси ўғлини кўп насиҳатлар билан Навфал ҳашамига
олиб борғони ва Навфал сур асбобини сурур билан чиқарғони ва тазвиж
риштаси ақди тузулғони ва ул гириҳ маҳкам бўлмасдан бурун узулғони
ва бир ошиқ маъшуқи васлидин ком топқони ва яна бир ошиқ
маъшуқи васлин тилай гом урғони¹.*

Машшотаки сўз дурини терди,
Бу бикрға бўйла жилва берди

Ким, уйга чу келди зори шайдо,
Мағзи аро бўлди ҳуш пайдо.

Йиғлаб атоси қилиб шикоят,
Этиб яна панди бениҳоят.

Ул сўз демайин малолатидин,
Боқмай атоға хижолатидин.

Фаҳм ўлғоч атосининг малоли,
Туфроғ этиб ани инфиоли.

Юз ерга қўюб тутуб қулоғин,
Кўп ўпти атосининг аёғин.

Дедик: «Кечур гуноҳим охир
Ким, лутфунг эрур паноҳим охир».

Кўргач ато ажз эътирофи,
Деди: «Бу ишинггадур талофи².

Қилғон боридин ружуъ қилсанг,
Не ишга десам шуруъ қилсанг.

Мендин тиласанг ризо қабул эт.
Не шаръ этар иқтизо қабул эт».

Мажнунки футувват аҳли эрди,
Иҳсону мурувват аҳли эрди.

Ҳуш ўлса димоғи ичра сокин,
Тарки адаб эрмас эрди мумкин.

Одоби ҳидоят аҳли янглиғ,
Ойини валоят аҳли янглиғ.

Андоқки тилаб Худо ризосин,
Андин сўнг ато-ано ризосин.

Деди: «Санга ҳар неким ризодур,
Қилмоғлиғ ани манга сазодур.

Ҳукм этки не навъ этай шиорим,
Этмакда ани не ихтиёрим?»

Бўлди атоси бу нуктадин шод,
Навфал ишидин сўз этти бунёд

Ким, Навфалким Арабдадур тоқ,
Йўқ, йўқ, не Арабки, тоқи офоқ.

Кўп бўлди сенинг учун аламсанж,
Кўнглига ишингда етти кўп ранж.

Чунким йўқ эди азалда тақдир,
Топмади ишинг бутарга тадбир.

Эмгаклари бўйнунга эрур қарз,
Узрин қилмоқ санга эрур фарз.

Эмди будурур анинг ризоси,
Ҳам хаста атонгнинг илтимоси

Ким зоҳир этиб тариқи пайванд,
Қилсоқ анга доғи сени фарзанд.

Бир ётлиғи бор эмиш париваш,
Боштин-аёғи латифу дилкаш.

Иффат ҳарамида ул жамила,
Савдосида зор юз қабила.

Васлин тилар элга худ адад йўқ,
Айтурға анга валеқ ҳад йўқ.

Бу иш биладур манга мубоҳот,
Таъхирда келди бийми офот.

Мендин тиласанг ризо, ризо бер,
Бу қисса ризосини манго бер!»

Мажнун тилин андоқ айлади банд
Ким, бўлди ризоси бирла хурсанд.

Хушвақт ўлубон қўпуб тарабнок,
Индатти қабила аҳлини пок.

Ҳар неки керак ул иш яроғи,
Омода қилиб зиёда доғи.

Мажнунни ясаб либос бирла,
Тун-кун киби кишу ос бирла¹.

Ҳеч иш била фавт қилмай авқот,
Навфал сори азм қилдилар бот.

Ул ҳам чу эшитти можарони.
Жамъ айлади хешу ақрабони.

Жашн анжуманин⁴ азим қурди,
Ул хайлни базм аро тушурди.

Ойини тарабға қўйдилар юз,
Ичку эди неча кеча-кундуз.

Чун бўлди тараб ишига анжом,
Бир дам кўтарилди базмдин жом.

Кўп зийнату зеб этиб иковни,
Гулчеҳра келин била куёвни.

Қизни асраб ҳижоб ичинда,
Ойдек тўқуз ниқоб ичинда.

Базм ичра куёвга қуидуруб гом,
Бердилар эл ўртасида ором.

Ўлтурди хатиби Исо эъжоз⁵,
Ҳақ ҳамду саносин айлаб оғоз.

Ой бирла қуёшни боғлади ақд,
Боши уза сочтилар баса нақд.

Чун меҳр келин киби ёшунди,
Тун ерга куёв киби юкунди.

Гардун кўрубон бу иш мувофиқ,
Келтурди тўқуз табақда сочиқ.

Ул уйгаки урмиш эрдилар тахт,
Тахт устида солмиш эрдилар рахт,

Бошладилар ул икковни хандон,
Йўқ кулгу вале аларға чандон.

Мажнунни қарин қилиб париға,
Топшурдилар ойни Муштариға.

Уй гирдидин элни сурди Навфал
Ким, қолмади анда элга мадхал.

Ул теграда жамъ ё жариди,
Алқисса йўқ эрди офарида⁶.

Бир пос чу тундин ўтти ул хайл,
Тушлуқ-туши қилди уйқуға майл.

Навфал йироқ ўлтуруб ичиб мул,
Ҳар дам қилур эрди бир тахайюл.

Савдоси бу йўлға тутти они
Ким, уй ёниға келиб ниҳони

Сокин қилиб уй кизини пора,
Ул фуржадин айлади назора.

Кўрди еридин қизинки қўпти,
Мажнун қошига келиб ер ўпти.

Бунёд эттики: «Эй ягона,
Ишқ ичра ягонаи замона.

Ҳам меҳри сафо юзунгда толиъ,
Ҳам нури вафо энгингда ломиъ.

Бу нукта эрур қошимда равшан,
Эл оллида ҳам эрур муайян

Ким, Лайли ишида нотавонсен,
Ишқида жаҳонга дostonсен.

Кўнглунгдур анинг ғамида маҳкам
Ким, ишқи эрур санга мусаллам.

Кўнглунг ўтидин совутмоғунгдур,
Ул борида ёр тутмоғунгдур.

Иккимиз атосининг ризоси,
Солмиш санга бу иш ибтилоси.

Чун кишвари ишқнинг шаҳисен,
Ишқ аҳли ўтининг оғаҳисен.

Бордур манга доғи дардманде,
Ишқим расанига пойбанде.

Дардим ўти ичра тоби онинг,
Мен доғи келиб хароби онинг.

Лекин иккимиз ўти ниҳони,
Не мени улус билиб, не они.

Фикр айлаки, ул асири маҳжур,
Фаҳм этса сенинг била манга сур.

Бу кеча анинг не ҳоли бўлғай?
Умри кўнининг заволи бўлғай!

Сирримни санга чу айладим фош.
Сендин манга будур эмди подош

Ким, рози бўлуб ғароматимға⁷,
Бўйнунгни қўюб маломатимға.

Қилмай мени эл аро фазиҳат⁸,
Қўпсанг дағи айласанг азимат.

Ҳар кимгаки бу фасона етса,
Ул хайл сени маломат этса,

Мен бўлмасам эл аро муотаб,
Қилсанг сен ўзунгни-ўқ мухотаб⁹.

Бу навъ мурувват ўлса сендин,
Изҳори футувват ўлса сендин.

Уммедим эрурки қодири пок,
Лайлиники келди нодири пок.

Ўз ҳифзи аро зимонда тутғай,
Ҳар маҳлакадин амонда тутғай.

Ҳам ҳажрида ўлмоғой шикибинг,
Ҳам васлини айлағай насибинг».

Мажнунға етиб бу сўздин озор,
Ул хаста ишига йиғлади зор.

Дедиким: «Аё рамидапайванд!
Бўл ишқу муҳаббатингға хурсанд.

Ёрингға вафо шиоринг ўлсун
Ким, Тенгри ҳамиша ёринг ўлсун.

Мен худ тушубон ичимга андух
Қилғум эди азми водию кўҳ.

Кўнглунгни қилур учун риоят,
Ошўфтазамир эдим бағоят.

Бу лутфки сендин ўлди зоҳир,
Узрунгни нечук қўлай мен охир?

Кетмаккаки жазм ниятим бор,
Кетсам санга худ не миннатим бор.

Мен худ кетар эрдим ушбу соат
Бердинг сафаримга иститоат.

Миннат санга йўқ, ўзумга қўйдум,
Жон бирла ики кўзумга қўйдум», —

Деб қўпти анга дуолар айлаб,
Мундоқ караму атолар айлаб.

Соз этти оғолиғу сингиллик,
Кўп истади синглидин биҳиллик.

Чиқти дағи азми пўя этти.
Ғам бодиясиға кирди кетти.

Навфал кўрубон бу турфа ҳолат,
Қиз бирла куёв аро мақолат.

Қўпти доғи уйга тебради данг,
Май ичра киши еган киби банг.

Кўргониники ёд этиб уёлиб.
Не асрай олиб, не айта олиб.

Уйнинг яна сори қаҳру кинда,
Қиз ошиқи бор эмиш каминда.

Илги аро дашнае¹⁰ тутуб тез
Ким, бўлса ул икки ишратангез.

Ул иккини ҳам ҳалок қилғай,
Ўз кўксини доғи чок қилғай.

Пок эрди чу ишқи ичра ул зор,
Ишқ айлади анга ўтни гулзор.

Мажнунга тутуб ўзини таслим,
Кўп топти тариқи ишқ таълим.

Туфроғига суртубон жабинлар,
Таврига деди кўп офаринлар.

Ҳам дилбаридин топиб нишона,
Ойини вафода ғойибона.

Бехуд қилибон бу ҳолат они,
Ул меҳру муҳаббати ниҳони.

Чун шавқида тоқати бўлуб тоқ,
Уй ичра кириб ҳарифи муштоқ.

Ер устида айлади танин паст,
Туфроққа жонни қилди ҳамдаст.

Маъшуқ чу кўрди нотавонин.
Юз саъй ила асради фиғонин.

Меҳр ила бошига соя солди,
Бошини кўтарди кўнглин олди.

Йилларки бу ишқ арода эрди,
Кундан-кунга зиёда эрди.

Бермайдур эди иковга пайваст,
Бу тунгича васл давлати даст.

Бир-бирига меҳр этиб падидор
Бўлдилар иковла масти дидор.

Жуз нафс муродиким йўқ эрди,
Ўзга бори ком даст берди.

Тонг отғуча гунгу лол эдилар,
Сармасти майи висол эдилар.

Чун тонг қуши нола ёд қилди
Ошиқ дағи хайрбод қилди.

Бош олдию кетти васлдин шод,
Маъшуқаси қолди ғамдин озод.

Чун субҳ арусининг юзида,
Кўргузди сапидадам сапида.

Машшотаи чарх тутти ўтру,
Кун чашмасидин юзига кўзгу¹¹.

Сур эли юз урди бомдодон,
Қиз бирла куёв қошига шодон.

Ул уйда бири эди, иков йўқ,
Қиз ёлғуз эди, вале куёв йўқ.

Тўлди яна ғамдин ул арози,
Мажнун эли худ ўлумга рози.

Навфал билибонки недур аҳвол,
Айтурға вале тили бўлуб лол.

Мажнун элига баса кўлуб узр,
Айтур сўри сарбасар бўлуб узр

Ким: «Тенгридин эрди бўйла тақдир,
Неким тақдир эрур, не тадбир!¹²

Не сиздин эди бу иш, не биздин,
Балким не ўғулдину не қиздин.

Тақдирдин эрди бўйла ҳолат,
Шукр айлангу рафъ этинг малолат».

Бу узр ила барчани узотти,
Ёнди ўзию узолди ётти.

Ул навъ нуҳуфта ранжу темор,
Бистар уза жисмин этти бемор¹³.

Бемормен, эй табиби ҳозиқ,
Ташхисинг эмас вале мувофиқ.

Жонимни олур ғами ниҳоним,
Дафъ айлаву ё бағишла жоним.

XXXI

*Фалак золи мушаббидлигининг буқаламунлуғи Мажнунни
Навфал қизи висолиға еткурмасдин бурун айирғондек, Лайлини доғи
Ибн Салом малолатидин саломат айириб, ҳажр қаро тунда икки
номуродни муродға еткурғони ва бадансиз руҳни руҳсиз баданға
кивурғани ва руҳ била бадан васли муяссар бўлғоч тиғи фироқ
сурғони ва ул сув била бу висол ўтин ўчурғони¹.*

Килкики бу сафҳа қилди хориш,
Афсона бу навъ этар нигориш:

Ким, ул неча кунки чархи пурфан
Ким, кўпроқ анга фиреб эрур фан.

Ҳазл этти не ҳазл, беҳаёлиқ,
Мажнунға буюрди кадхудолиқ².

Ҳам Ибни Салом иттифоқи,
Соз айлади уйланур яроқи.

Ҳар неки керак қилиб мураттаб,
Лайли ҳашамиға сурди маркаб.

Чиқтилар алар дағи топиб ком,
Бердилар анга уй ичра ором.

Хайлини дағи тушурдилар бот,
Базм ичра қадаҳ кетурдилар бот.

Ул навъки расм эрур зиёфат,
Айлаб анга дағи кўп изофат.

Айш айладилар неча туну кун
Ким, не куни майсиз эрди, не тун.

Чун бўлди маҳалки, ақди тазвиж
Бергай бу нишот ишига тарвиж'.

Бўлмиш эди соат ихтиёри,
Жамъ ўлди қабила аҳли бори.

Тил чекти хатиби ҳарзапайванд
Ақд ичра куёвни айлади банд

Чун топти никоҳ иши саранжом,
Лайли ҳарамига урдилар гом

Ким, майл этибон туман жафога,
Бергайлар ул ойни аждаҳога.

Ёр илги чу илгига ёвушти,
Мискинга ғариб қисса тушти.

Табъи хафақондин эрди маълул,
Кўп бўлса эди қадаҳқа машғул,

Андоқ солур эрди жисмига печ
Ким, келмас эди анга нафас ҳеч.

Ичти неча кун чу бемадоро,
Ул заҳмати бўлди ошкоро.

Ул навъки тарки ҳуш қилди,
Ўлган кишилар киби йиқилди

Ул бўлди ҳаётидан чу маҳжур,
Мотамга мубаддал ўлди ул сур.

Ўлган соғиниб халойиқ они,
Бир уйга кетурдилар равони.

Ғавғо бўлди куёв бошига
Ким, келмади эл келин қошига.

Бечора келинни лол этиб фикр,
Товуси шикастабол этиб фикр.

Кўнгли аро эрди юз тафаккур,
Ул бордию келди минг таҳайюр.

Ўз қатлини айланиш эди биғ,
Пинҳон қилиб эрди заҳрлиқ тиг

Ким, хасм топар нафас анга ком,
Ўлтургай ўзини кому ноком.

Ағёрдин ўзни ори этгай,
Ўз ёри вафоси бирла кетгай.

Тиг ўзига ихтиёр қилди,
Хасми баданиға кор қилди.

Кўргузди бу тун фалак нифоқи,
Кўп амри ғариб иттифоқи.

Бу эрди бирики, ул ики фард
Ким, жонлари эрди дардпарвард.

Баҳри фалак урди ул сифат мавж
Ким, айлади икки фардни завж.

Ҳар бирни яна биров била жуфт,
Еткурмади ҳеч дур аро суфт⁴.

Бир буки бу навъ ики кудурат.
Бир кеча ичинда тутти сурат.

Ҳам ул кеча айрилиштилар бот.
Ўз бўлмайин ўлдилар яна ёт,

Гўёки мунажжими назарбин,
Бир эрдик соат этти таъйин.

Бу ишда мунажжим ар забундур,
Яъни «казабал-мунажжимун» дур⁵.

Алқисса куёв чу бўлди беҳол,
Заъф айлади пайкарини помол.

Мажмуъ эл онда эрди ул тун.
Кадбонуву золу бикру хотун⁶.

Лайли бўлуб ул балодин озод,
Топти ғамгин замирини шод.

Кўрдик қошида кимса йўқдур.
Эл барча куёв қошида-ўқдур.

Кўнгли тўла эрди, ҳужра холи.
Уй ёнида бир қум эрди оли.

Уйдин ташқари қўйди гомин,
Ул қум уза кўргузуб хиромин.

Тутмас эди лаҳза-лаҳза ором,
Сокин-сокин урар эди гом.

Ҳар лаҳза дер эрди шукри бори.
Борурда йўқ эрди ихтиёри.

То онча масофат айлади тай
Ким, қилса назар кўрунмагай ҳай.

Мажнун дағиким тутуб биёбон,
Бу сори келур эди шитобон.

Ул мунга, бу анга чун ёвушти,
Иккисига изтироб тушти.

Лайли танибон анинг навосин,
Навҳа аро назми жонфизосин.

Мажнунга етиб анинг насими,
Қолмай ичида фироқ бийми.

То бир-бирига етиштилар бот,
Ким кўрди висол бўйла, ҳайҳот?

Чун бир-бирисин таништилар жазм,
Рух этти бадан ҳаримиға азм.

Яъни бадан ўлди зору мажруҳ,
Маъшуқи ўшул бадан аро руҳ.

Руҳи қудсий нузул қилди,
Хоки тан аро ҳулул қилди.

Икки гуҳар ўрни бўлди бир дурж,
Икки қуёш авжи бўлди бир бурж.

Бир соғар аро тушуб ики мул,
Бир ғунча аро бутуб ики гул.

Бир жисмда икки руҳ ўлуб гум,
Бир кўз аросида икки мардум.

Васл айлади иккиликни боқий,
Ваҳдат қадаҳини тутти соқий.

Бу бода бирини маст қилди,
Ул бирини майпараст қилди.

Йўқ, йўқки, икиси маст бўлди,
Ҳам икиси майпараст бўлди.

Бу турфаки, гар ики эди от,
Топилмас эди бағайри бир зот.

Икки қадаҳи оби зиндагоний
Қўшулса, ким айру англари они?

Бу қанд эди, ул зулол монанд,
Жазб айлади ул зулолни қанд.

Бу сув эди ул ҳубоб ҳосил,
Бир оҳ ила ўлди анга восил.

Бир лаҳза сипеҳр ўлуб мулойим,
Фитна кўзин этти кеча нойим.

Афлок вафоға бўлди боис,
Афлок уйидин чиқиб ҳаводис.

Амн ила замонаи мушаъбад,
Атрофиға даҳрнинг чекиб сад.

Ёр эрди сипеҳру давр ёвар.
Ақл айламайин бу ишни бовар.

Ҳар неки ҳисоби офариниш
Айлаб ул иковга васл хоҳиш¹.

Ўргамчи шабоққа жулни тирмаб,
Тумшуғини ришта бирла чирмаб.

Хуффошки сайри давр топиб,
Оламға қаноти парда ёпиб.

Юзига тушуб бўри қулоғи,
Андин ёпилиб кўзи чароғи.

Ногаҳ уку чекмагай дебон ун,
Тумшуғи этиб кўзини чобун.

Кўйчи итин уйқу деви босиб,
Кўйлар юнги риштасидин осиб.

Макр ила саводи анбаролуд
Дўлту тўшугига солибон дуд.

Осуда чарандаву паранда,
Уйқуда газандаву даранда.

Имдол аён қилиб табойиъ,
Бўлмасқа бу навъ васл зойиъ.

Не гард кўпуб, не ел равона,
Сув сокину чекмай ўт забона.

Ёпмоққа ҳаво мизожи мойил,
Ўтнинг қураси юзига ҳойил.

Ҳам парда тироз ўт ҳарири.
Инмасга сипоҳи замҳарири.

Ул доғи фалак юзин тутуб пок,
Бир-бир юзини тўққуз афлок.

Наҳсиятидин кечиб савобит,
Сайёр саодат ичра собит.

Ой қурсида йўқ зиё нишони,
Ер анга қуёш кўмочдони.

Тонг отқуча юммайин кўзин Тир,
Айлар эди «ин якоду» таҳрир.

Зухра не ўқуб, не чолибон чанг,
Парда аро кирмак айлаб оҳанг.

Кун шамъики ер тубига бориб,
Хилват кеча шамъни чиқориб.

Баҳром чекиб синон, солиб шўр,
Ким боқса ёмон кўз айлагай кўр.

Биржис қўл очубон дуоға,
Фурсат тилаб икки дилрабоға.

Наҳсиятидин Зухал юмуб чанг,
Тунга берур эрди юзидин ранг.

Тун қирға булғабон қўлини,
Берк айлар эди саҳар йўлини.

Совуқ нафасини урмайин субҳ,
Тун куллариин совурмайин субҳ.

Содиққа нафас урар ҳавас йўқ,
Козибга худ ул кеча нафас йўқ.

Тун дуди тутуб фалак хамини,
Тутмиш эди субҳлар дамини.

Йўқ элга ёруғ чароғи биниш,
Уйқу аро қолиб офариниш.

Ул икки нечукки бахти бедор,
Бўлуб бири-бирга масти дийдор.

Йиллар бўлғай фалак хилофи,
Бир кечада топибон талофи.

Чирмаштилар ўйлаким тану жон,
Ё сарви сиҳию ишқпечон.

Гоҳи бу ўпуб анинг аёқин.
Гоҳ ул ислаб мунунг сақоқин.

Бу гоҳ қилиб қўлини қуллоб,
Ул танга сочи киби уруб тоб.

Ул гоҳ тутуб мунунг қўлин туз,
Гаҳ суртубон анга кўз, гаҳи юз.

Бу гоҳ очар эди қулочин,
Чирмар эди қўлга ёр сочин.

Яъни анга ганжким ҳавасдур,
Чирмашса йилон ажаб эмасдур.

Ул гоҳ мунга аён қилиб дард,
Жўлида сочидин оритиб гард.

Яъни бу саводи ғам ғубори,
Беҳким манга нофаи тотори".

Мажнун соғиниб ўзини Лайли,
Айлар эди нозу ишва майли.

Лайли ўзини соғинди Мажнун,
Шукр эттики, ёри эрди макрун.

Ул бу бўлдию лек бу ул,
Топмади арода иккилик йўл.

Ҳар ишки ўтуб ҳалокликдин,
Айру эмас эрди покликдин.

Ишқ аҳли бу навъ бўлсалар пок,
Гар васл муаббад ўлса не бок?

Ошиқки муроди ком бўлғай,
Ошиқлик анга ҳаром бўлғай.

Алқисса ул икки ёри дилбанд,
Чун бўлдилар ўйла васл пайванд.

Пайванди сипеҳрнинг узулди,
Оҳанги жафо яна тузулди.

Ёлғон куларига бўлди роғиб
Ким, қилди тулуъ субҳи козиб⁹.

Чун субҳ шарори тоғидин ошти,
Мажнун юрагига ўт тутошти.

Лайлидин ўлуб тараб гурезон,
Тонг шамъидек ўлди ашкрезон.

Билдилар иковки чархи бемеҳр
Ўз меҳрига зоҳир этгуси чехр.

Юз уэр ила қўпти сарви навхез,
Наргисларин айлаб арғувонрез.

Шарҳ эттики фитнаи ҳаводис,
Оқшом не иш этмиш эрди ҳодис.

Яъни: «Тураримға юз жиҳатдур,
Борсам дағи айни маслаҳатдур».

Бағри ярасин бу доғи сўкти,
Баъзи кеча ўткан ишни тўкти.

Бир-бирларининг ўпуб аёғин,
Тоза қилибон фироқ доғин.

Девонаға қолди ғам туни дард,
Ўз буржиға чиқти моҳи шабгард.

Хуш давлат эрур висол шоми,
Очилмаса субҳи ҳажр доми.

Ул шом юз илча гар ҳавасдур,
Чун субҳ дам урди бир нафасдур.

XXXII

*Мажнуннинг фироқ тоши кўксига урар учун Нажд тоғини¹ оромгоҳ
қилғони ва ул тоғда кўзидин тўккан бағир хунобаси била лолазор
очилғони ва ғазоли мушкбўйи ёдидан мушкін ғазоли била такаллум
тузғони ва насими мушкафшон била наво кўргузғони².*

Афсонасаройи дардпарвад
Мундоқ деди бу фасонаи дард:

Ким, ул кечаким ики дилором
Бир-бирининг васлидин олиб ком,

Дашт узра бириси қолди ёлғуз,
Қўйди бириси қабилаға юз.

Холи қолиб эрди хирғаҳи моҳ,
Солди ўзин анда моҳи хиргоҳ³.

Эл бўлмади ҳолидин хабардор,
Ким васлидин ўлди баҳрабардор.

Ул зумраи номурод ғофил
Ким, бўлди анга мурод ҳосил.

Чун субҳ куёвдек айлаб оро,
Жилва била бўлди ошкоро.

Танги нафас этти они асфар,
Ул ранг илаким гули муасфар⁴.

Соҳиб хафақон куёв кўз очти,
Бошидағи эл сари сўз очти.

Дедики, кетурдилар амори,
Азм айлади ўз висоқи сори

Ким, заъфи қачонки бўлса зойил,
Бўлғай яна айлар ишга мойил.

Лайлики уй ичра тутти таскин,
Ҳажр андуҳиндин кўп ўлди ғамгин.

Ёр иси топиб эди димоғи.
Онсиз бўла олмади фароғи.

Ҳам дардида бор эди қатиглиқ,
Ҳам айшида бор эди ачиглиқ.

Мажнунғаки етти давлати васл,
Фаҳм этмаган эрди лаззати васл.

Куюб ғам ўтиға ўйлаким хас.
Васл оти эшитур эрдию бас.

Чун васл ила тоза бўлди жони,
Нўш этти юз оби зиндагоний.

Тўкти бу ҳаёт нўшин айём.
Тутти яна заҳр тўла юз жом.

Ҳажрики анга мураттаб ўлди,
Аввалғидин эмди асъаб ўлди.

Кўнгли аро юз балойи ҳойил,
Бўлди яна Нажд сори мойил.

Ул қуллаки Нажд дерлар они,
Ёр узра келиб сипеҳри сони.

Авжики етиб фалак симоин,
Қоплондин олиб қамар низоин.

Ҳам қоплонидин Асадға эмгак,
Ҳам таккаси Жадй бирла ҳамтак¹.

Гулгунау вусмадин юзи фард,
Яъники йўқ анда сабзау вард.

Қолқониға ойнинг уруб тиг,
Бал меҳр юзига еткуруб тиг.

Тиғи уза пора-пора хора,
Андоқки қиличда сангпора.

Хоро эди жисми кўҳ то кўҳ,
Ошиққа нечукки кўҳи андуҳ.

Ошиққа жафо қилур учун фош.
Кўйнию этаклари тўла тош.

Ҳар хор анга ҳажр нешидек тез.
Ҳар хора фироқдек ғамангез.

Мажнунға бу тоғ авжи маскан,
Ул авжда хорарўбу хаскан.

Яъни буки тутқоч анда манзил,
Манзури эди бори қабоил.

Лайли ҳашамин қилиб нишони,
Кўзидин итурмас эрди они.

Бу навъ қилиб ғамиға чора,
Ул ҳайни қилур эди назора.

Чиқса эди ул қабиладин дуд.
Айлар эди кўзни сурмаандуд.

Гард ўлса фалак сори аламкаш,
Бор эрди кўзига тўтиёваш.

Урди яна ул тараф қадамни,
Тортиб яна оҳи дам-бадамни.

Ул тоғ уза чиқти оташангез,
Андоқки бийикка ўт чиқар тез.

Тикти яна ул қабилаға кўз,
Дей бошлади ўз-ўзи била сўз.

Даврида вуҳуш бўлди пайдо,
Ҳуш ичра алар, вале бу — шайдо.

Гирдида туюр бўлдилар жамъ,
Парвона алар, вале бу—шамъ.

Бу навъ бўлуб шиори онинг,
Ул хайл ила рўзгори онинг.

Ул ваҳшки эрдилар жалиси,
Бир жайран эди анинг аниси.

Ҳам кўзию бўйни шўху нозук,
Ҳам пайкару шахси чусту чобук.

Сурат анга лутф хомасидин,
Нофа анга жон шамомасидин⁶.

Девонаға ёру ошно ул,
Тақя қилур ўлса муттақо ул.

Бўйнини қучар эрди кўргузуб меҳр,
Суртар эди чеҳрига анинг чеҳр.

Ашкин аритиб қулоғи бирла,
Жисмини қашиб тувоғи бирла

Васфи аро соз этиб тарона,
Дер эрди қулоғига фасона:

«К-эй дилшудаларга ошнохўй,
Бошдин-оёғингга ошнорўй.

Молидатанинг ипак киби жум,
Остингда ипак ерига қоқум.

Ҳам тоза куфул била сарининг,
Ҳам турфа узор ила жабининг⁷.

Оғзинг аро лоладин навола,
Тилдин қолиб анда барги лола.

Тишлар санга лола узра мўлдур,
Мўлдур демайинки, риштаи дур⁸.

Қилмоқ била лола баргидин қут,
Эрнинг ёпибон дур узра ёқут.

Ранг ичра ики кўзунг қароси
Позаҳри⁹ ила қаро ароси.

Юз нўшдин элга еткуруб баҳр,
Ҳар кўз юмуб очқуча бу позаҳр

Ё қатл қилурға келди хашминг,
Позаҳрдин ўлди заҳрчашминг?

Позаҳр дема, қаро бало ул,
Жон бирла кўнгул аро бало ул.

Лайли кўзидек фусунгару шанг,
Бесурма валек сурмаи ранг.

Нозук қаламинг назарда мутлақ,
Йўнғон қаламидурур учи шақ¹⁰.

Туйноқ эмас англасам камоҳи,
Юқмиш қалам учиға сиёҳи.

Раъно сўнгагинг сўнгакка пайванд,
Андоқки қаламда ҳам бўлур банд.

Бу турфаки ёзғали рақамни,
Йўнмишсен бандлиқ қаламни.

Ушбу қаламинг била хиром эт,
Лайли ҳашами сари мақом эт.

Чиққанда баҳор гашти сори,
Гар тушса сенинг сори гузори.

Давр айла бурун, югур қироқдин,
Эврул бошиға, вале йироқдин.

Чун давр ила айласанг таку пўй.
Туфроққа ҳар ўн қадамда юз қўй.

Тут сайрда йўл валеқ мендин,
Хоки раҳи бўл валеқ мендин.

Ҳам юзни сенинг юзунгга суртай,
Ҳам кўзни сенинг кўзунгга суртай.

Ул ёнки хиром этар равон бўл,
Лола била гул аро ниҳон бўл.

Етгач оёғиға сурт юзни,
Хоки қадамиға икки кўзни.

Бўзлаб ғамим айла ошкоро,
Мунграб мунгум айт бемадоро».

Бу навъ кийик била ниёзи,
Қушлар била ўзга навъ рози.

Ҳар бирга деб ўйла қиссаи ғам
Ким, қуш тили ёлбориб дамодам.

Жон сафҳаси узра нома ёзиб,
Ҳар лафз ёзарда кўнгли озиб.

Жон риштаси бирла номани чуст
Боғлабон алар қанотиға руст.

Гаҳ тайри ҳаводин айлаб эълон,
Гаҳ боди сабодин айлаб эълон.

Кўнгли ҳаваси висол бирла,
Лекин бу ҳавас хаёл бирла.

Ул васлки топмиш айлабон ёд,
Онинг била кўнглин айлабон шод.

Юз иил киши ҳажр аро чекиб дард,
Бўлса нафасе висолпарвард.

Ғам йўқ яна бўлса ҳажр пайваст,
Ул ҳам санга¹¹ ваҳки, бермади даст!

XXXIII

*Мажнуннинг ато-аноси анинг муҳлик фироқидин ҳалок ўлуб,
ул аларнинг бу навъ воқиаларини воқиада кўруб, туфроғлариға
елдек етиб, ато гўри бошида ятимлик дарди била ва ано
қабри тошида асирлик мунги била навҳа қилғони¹.*

Бу базми ғам ичра дардпарвард,
Бу навъ чекар суруди пурдард:

Ким, Навфал уйидин ул жигархун,
Яъники ғариби хаста Мажнун,

Чун бодия сори азм қилди,
Тонглаки ато-аноси билди.

Баским келибон улус уёти,
Қатъ ўлди икисининг ҳаёти.

Озим бўлиб уига зорлиғидин,
Эл оллида шармисорлиғидин.

Юзланди атосиға иситмоқ,
Тер суйини жисмидин илитмоқ.

Бистар уза ётти дард бирла
Иссиғ теру оҳи сард бирла.

Кўпрак неча қилдилар иложи,
Сихҳатқа юз урмади мизожи.

Ҳикмат эли кўргузуб маҳорат,
Кам бўлмади табъидин ҳарорат,

Шарбат киби ичса эрди кофур,
Табъи ўти айлар эрди маҳрур².

Чун нахли ҳаёт бўлди бебарг.
Шарбат бўлур элга шарбати марг.

Гар берса табиб тухмиёна,
Бил заҳргияҳ бутарга дона³.

Ич қабз топар таранжабиндин,
Сафро ортар сиканжабиндин⁴.

Бўлур таъвиз бирла афсун.
Боис бори ранж ўлурға афзун.

Бас муҳлик эди мариз ранжи.
Бўлмади илож чорасанжи.

Чун етти суруши осмони,
Топшурди вадияти ниҳони⁵.

Азм айлади тайри сидрамаскан,
Ўз масканин этгали нишиман

Юзланди қабилаға азойи.
Сўг аҳлиға тушти ҳой-ҳойи.

Бу воқиа ичра нотавон зол⁶,
Андинки дегайлар ўлди бадҳол.

Бир ёндин ўғул ғаму шиканжи.
Бир ёндин абушқа⁷ дарду ранжи.

Баским ўзин этти пора-пора,
Йўқ эрди ҳаётидин шумора.

Оқ сочин узубки елга берди,
Бир тор заиф жисми эрди.

Они доғи гунбази жафокўш,
Ўз жуфтиға айлади ҳамоғўш.

Гар ўғли фироқи бирла кетти,
Не бўлса абушқасига етти.

Туттилар анинг дағи азосин,
Кийдилар анинг дағи қаросин.

Гўристонийи муайян эрди
Ким, ул ҳай элига мадфан эрди.

Чун етти кўз очмас уйқу чоғи.
Ёндошти иковла анда доғи.

Мундинки не феъл қилди гардун,
Нажд узра хабарсиз эрди Мажнун.

Бир кун ошибон ичига қайғу,
Келди нафасе кўзига уйқу.

Чун кўзлари бўлди роҳатомез,
Кўргузди ҳаёли суратангез

Ким, икки кабутари ягона,
Бир уйда чиқордилар жавона⁸.

Чун чиқти жавонаға пару бол.
Чарх айлади они музтарибҳол.

Ошуфта бўлуб димоғу ройи,
Бўлмиш эди муддате ҳавойи.

Ато-анодин тамом узулди,
Саҳройи хиял аро қўшулди.

Ул иккиси келтурурга они,
Парвоз ила туттилар ҳавони.

Топтилару ром бўлмади ҳеч,
Жўёйи мақом⁹ бўлмади ҳеч.

Ёндилар алар иковла навмид
Ким, бўлди аён балойи жовид:

Юқоридин инди икки бургут,
Қилдилар ики ҳамомани қут¹⁰.

Чун воқиа кўргучи кўз очти,
Кўздин қонлиғ сиришк сочти.

Чун истади ул тушига таъбир,
Ўз ҳолиға дол топти бир-бир.

Билдики ато-аноси ўлмиш,
Хуршеди ҳаёти тийра бўлмиш.

Тоғдин қўпуб айлади қуйи майл,
Ҳар қўлға тўқуб сиришкидин сайл.

Ул ергача айлаб оҳу зори,
Гом урдик хайлининг мазори.

Қилди чу қубурни¹¹ назора,
Бўлди ики қабр ошкора.

Туфроғлар аро янги ясалғон,
Ғам балчигидин юзи сувалғон.

Устига ёғиб ғубори меҳнат,
Бутгон аёғида хори меҳнат.

Меҳнат тиканидин очилиб вард,
Райҳони машаққату гули дард.

Лоласидаким, кўрунуб анбуҳ,
Хуноби фироқу доғи андуҳ.

Тоши ушотиб нишот аёғин,
Гарди ёшуруб тараб чароғин

Вазъи ики шамъким йиқилғон,
Андуҳ шамоли тийра қилғон.

Мадфунлари ики ғамсиришта,
Ул навъки шамъ ичинда ришта.

Дема ики шамъи мунхасифдек¹².
Ошиқ танида ики алифдек.

Қилғон ани жисми хоксори,
Жони била кўнглининг мазори.

Чун кўрди ато-ано мазорин,
Гўё чоқин урди жисми зорин,

Бошиға совурди онча туфроқ,
Гўёки йиқилди бу куҳан тоқ,

Тош урмоқ ила тани нажандин,
Гўёки ойирди банд-бандин.

Чекмак била оҳ ўти духонин,
Тор айлади даҳр хонумонин.

Урди атоси мазориға бош
Ким, кул-кўмак этти бошин ул тош,

Чун чекти фиғони жонгудозин
Мундоқ тўкти нуҳуфта розин:

«К-эй бодия аҳли аржуманди!
Кўк тоқиға ҳимматинг каманди.

Не бодия, балки Макка то Шом,
Дашт аҳлиға хони раҳматинг ом.

Аъроби кироми зердастинг,
Мендин етибон бори шикастинг.

Ҳам кўнглунг ўлуб ғамимда ношод,
Ҳам умрунг ўлуб ишимда барбод.

Истаб мени бўлғали фароғинг,
Мендин ўчубон ёруқ чароғинг.

Топмоқда мени сочиб дирамлар,
Топмай мендин, бажуз аламлар.

Гавҳар била зеблиғ тилаб бош,
Бошиға ҳамул гуҳар бўлуб тош.

Захмингғаки истабон фатила,
Доғ ўртағали бўлуб васила.

Тиғики тилаб нечукки поки,
Ҳам андин ўлуб танинга чоки.

Шамъ истабон уи қилурға равшан,
Андин куюб уи демайки, хирман.

Яъни мени мубталони истаб,
Икки юзи чум қарони истаб.

Олиб бу қаро эсинг, қароринг,
Айлаб қарорўз — рўзгоринг.

Бу ғамда нетиб тирик бўлай, вой?
Узрунгни не тил била қўлай, вой?

Амринг била чунки тутмадим йўл,
Рухунгға нечук дейин биҳил бўл?

Ногоҳ ар мендин ўйла тўйдунг
Ким, ғам тоғин орқам уза қўйдунг.

Бир-бир сўнгагим ушоттинг охир,
Туфроқға танимни қоттинг охир.

Ҳар нечаки бор эсам бадахтар,
Қилғон эса толеим рад ахтар.

Афв айла қарам била гуноҳим,
Рухунгни-ўқ айла узрхоҳим».

Тош узра қилиб танини сарқўб,
Мижгонини айлабон заминрўб.

Чун бўлди ватан аноси гўри,
Тушти яна олам ичра шўри.

Кўксин еқа ўрнига қилиб чок,
Урди юрагига тиғи бебок.

Ерни тенгиз этти ашкидин сел,
Болиғдин ўлуб қубури бир хайл.

Қум устида лек тоби оҳи,
Ўз жисмини этти тоба моҳи¹³.

Тоба уза жисми сўзноки,
Бугдой киби кўкси узра чоки.

Андоқ тани дарднок бирла,
Йўқ, йўқки, бу жисми чок бирла,

Кўп абри баҳордек ўкурди,
Каф сел киби юзига урди.

Қилди аносиға мўя оғоз,
Юз дард ила бўлди навҳапардоз:

«К-эй жонима қибла, қиблама нур.
Мушкунг бўлуб эмгакимда кофур.

Жоним тараби кўзум чароғи,
Кўнглум хуши хотирим фароғи.

Сен Каъба мангаву мен тилаб дайр,
Тавфунг сори ҳеч қилмайин сайр.

Солиб санга изтироб ҳар дам,
Каъбамни қилиб хароб ҳар дам.

Каъбам бўлмиш менинг харобим,
Тенгрига не бўлғуси жавобим?

Жисминг садафида чархи авбош,
Солғон эмиш инжу соғиниб тош.

Туққонда не бўлғай ўлсам эрди,
Туғмогон ила тенг ўлсам эрди.

Ўлмай мени мудбири сияҳрўз,
Бўлдум санга чун балои жонсўз.

Меҳримға кўнгулни мойил эттинг,
Кўл маҳдим уза ҳамойил эттинг.

Ҳар кун ичинга ишимда қайғу,
Ҳар тун кўзунга ҳаром уйқу.

Уйқунгни ҳаром этиб фиғоним,
Тинмай кеча зор йиғлагоним.

Кундуз-кеча меҳнатимда тинмай,
Ичмакни, смакни ҳам соғинмай.

Гар луқмаи нонки айлабон қут,
Андин ғаразинг бўлуб манга сут.

Бу навъ умед илаки ногоҳ,
Бўлса санга золи чарх кинхоҳ.

Меҳнат юкидин қадинг ҳам этса,
Чин бирла юзунгни дарҳам этса.

Жисмингга зарурат ўлса бистар,
Бошинг доғи бўлса тақя истар

Мен ҳам қад ила туруб қошингға,
Гардун киби эврулуб бошингға.

Қул янглиғ ўғуллуғунгни қилсам,
Ўғул киби қуллуғунгни қилсам.

Ҳар навъ етишса чархдин банд,
Менинг била кўнглунг ўлса хурсанд.

Чун бўлди бу иш аён ҳамоно,
Сен зору заифу мен тавоно.

Ҳам шайбға қолди хаста жонинг,
Ҳам жилвагар ўлди навжувонинг.

Мундоқда мени лаими мудбир,
Бўлмай нафасе бошингда ҳозир.

Шафқат била тутмайин қўлунгни,
Кўз бирла супурмайин йўлунгни.

Ранжинг тани нотавонға қўймай,
Ушбу миннатни жонға қўймай.

Йўқ кам хизматлиғ айладим кўп,
Кофири неъматлиғ айладим кўп.

Сендин туну кун жудолиғ эттим,
Билмаслигу бевафолиғ эттим.

Солғондек ўзумни телбаликка,
Кўнглунг ола олмадим иликка.

Дардингға худ этмадим давое,
Бу турфаки ҳар нафас балое.

Мендин сени нотавонға етти,
Кўнглунг аламимда жонға етти.

Гўёки бу ранжи бекарондин,
Чиқтинг ғаму дард ила жаҳондин

Мен ҳарзасарои даштпаймой,
Йўқким Мажнуни бесару пой.

Рухунгники, равзадур паноҳи,
Жанноти наим жилвагоҳи.

Мендин билсамки шод эмасдур,
Ўздин ўзума бу зулм басдур.

Бечорамен ўзга найлагаймен.
Дардимға не чора айлагаймен?»

Деб бўйла суруди бенаволиқ,
Ё навҳаки айлагай азолиқ.

Машғуф бу навъ сўзни дерга,
Кўп урди синук бошини ерга.

То заъф қилиб яна димоғи,
Паст ўлди ер узра жисми доғи.

Ўздин яна ул масоба кетти
Ким, кўйи ато-аноға етти¹⁴.

Эй дўст, бошимға бир нафас ет,
Мотамзадалиққа боқу раҳм эт

Ким, бўлди бу бекасу фақиринг,
Ҳажр ичра ятимингу асиринг.

XXXIV

*Мажнуннинг ёр ҳажри ўтидин куйган танига ато-ано сўги яна
икки муҳлик доғ қуйган жиҳатдин меҳнати қаттиғ бўлғонин
Лайли эшитиб ул сўхтани кўйдирғон ўтлар тобидин иситиб
дудидин рўзгори ҳаёти қаро бўлғони¹.*

Бу сафҳани айлаган зарафшон
Сўз бу сифат этти гавҳарафшон

Ким, телбаки бор эди навосиз,
Чун бўлди атосизу аносиз.

Ўртаб эди они ёр доғи.
Зам бўлди бу икки зор доғи.

Ҳижрон бериб эрди заҳри қотил,
Ўлгунча бу сўги қилди бисмил.

Фурқат ушотурға тошин отти,
Синғонни бу сўг ҳам ушотти,

Дард устига дарди чун узолди,
Ул гўристон ичида қолди.

Бор эрди мақоми ул ҳазира,
Олам анга мисли гўри тийра.

Ҳар кун иши шайну нола қилмоқ,
Юз ғамға ўзин ҳавола қилмоқ.

Ўз жониға айламоқ жафолар,
Тутмоқ ўзи-ўзига азолар.

Ато-ано фурқати ики доғ
Ҳижрон қуюб икки ўт уза ёғ.

Гарчи ики доғ эди ниҳонсўз,
Ҳижрон ўти эрди барқи жонсўз.

Чун мунча ғаму бало йиғилди,
Ул ғамкаши мубтало йиқилди.

Заъф ўлди таниға ўйла голиб
Ким, ётти ҳамул даманда қолиб.

Боши уза дому дад солиб шўр,
Кийиклар эдию ул қолин гўр.

Бўлди анга иш чу бўйла мушқил,
Бу навъ ривоят этти ноқил:

Ким, андаки гулрухи паризод
Бўлди Мажнуни васлидин шод.

Ул васлни чархи бемуҳассал,
Қилди яна ҳажр ила мубаддал.

Марҳам ярасиға ёққач-ўқ бот,
Ўт ёқти талошиб они ҳайҳот.

Ўртар эди бу ўт ул санамни,
Дўзахқа солиб гули Эрамни².

Маҳзун эди жони зори асру,
Бетоб тани низори асру.

Чун ёриға етти бўйла мотам
Ким, ўлди анга ато-ано ҳам.

Бу дард ғамин фузунроқ этти.
Андуҳи йўлин узунроқ этти.

Ул воқеаларки даст берди.
Билмиш эдиким сабаб ул эрди.

Мажнун анинг эрди дардноки.
Мажнуннинг ато-ано ҳалоки.

Бу ишгаки чарх қилди ҳодис.
Бир восита бирла эрди боис.

Бу меҳнат ани нажанд қилди.
Андуҳ ўтиға сипанд қилди.

Йиғлар эди бу фасонани деб.
Навҳа била бу таронани деб

Ким: «Эй кажрав сипеҳри худрой.
Зулмунгдин войу юз туман вой!

Жонимға неча ситам қилурсен?
Кўнглумға насиб алам қилурсен?

Бир гулга неча тапонча урмоқ.
Япроғларини узуб совурмоқ?

Ҳар баргки бўйла бўлди ҳоли.
Қилмоқ бори халқ поймоли.

Ул барг ғам элга бермас эрди.
Бир кавкаби наҳсинг эрмас эрди.

Бир сарвға зарби даст бермак.
Ҳар шохига юз шикаст бермак.

Ўртаб ўтунини бетааммул.
Шохин ўту ўтин айламак кул.

Ул сарв эмас эрди зузанобинг,
Наҳсиятидин жаҳон харобинг.³

Бир лаълға неча хора отмоқ,
Икки тош аросида ушотмоқ?

Ҳам бўлмайин иктифо бу поя,
Тошлар аро айламак салоя.

Баҳроминга⁴ эрмас эрди ҳамсанг,
Қони била тутмамиш эди ранг.

Чун кўмак бир ғазоли мушкин,
Чекмак қатлиға ханжари кин.

Бисмилдин ҳам канора қилмоқ,
Ҳар узвини бошқа пора қилмоқ.

Бу бор эди бир ғазоли хушбў,
Худ шум Асадинг эмас эди бу.

Бир турфа тазарв учун қўюб дом,
Тутқоч қатлида тутмай ором.

Юлмоққа парин шитоб қилмоқ,
Ўт узра ани кабоб қилмоқ.

Не бўлса бу эрди бу тазарв-ўқ
Сайд этгучи Насри Тойиринг йўқ.

Лайли заифу бенавони,
Юз дарду балоға мубталони

Ўлтурмак ила ҳам этмайин бас.
Ҳажр ўтиға солмоқ ўйлаким хас.

Бу Лайли эди недур хаёлинг,
Эрмас эди ҳийлапеша золинг?!

Соврулғасиз, эй раванда афлок!
Қўзғолғасиз, эй нужуми бебок!

Жисмимни қатил қилдингизло!
Жонимни залил қилдингизло!

Бугдой киби неча қоврулойин,
Сомон киби неча соврулойин?

Ҳам ҳужраи хилқатим бузулди,
Ҳар риштаи тоқатим узулди.

Жисмим гардин учурди оҳим,
Эй чарх, аримадиму гуноҳим?!

Бузди кўнглум уйин шиканжинг,
Эй даҳр, туганмадиму ранжинг?!

Бу дарду шиканж ҳам мангадур,
Ёримдағи ранж ҳам мангадур.

Онингки ато-аноси ўлмиш,
Гўёки манга бу сўг бўлмиш.

Ул гар бўлуб эрса дардпарвард,
Лекин манга икки ончадур дард.

Анга ато-анонинг ғамидур,
Ҳам бу манга, ҳам анинг ғамидур.

Лайлики балои фурқати бор,
Ики Мажнунча меҳнати бор.

Умр анга ғалат ҳавасдур охир,
Жон тарки ажаб эмасдур охир!»

Чун навҳаси ўти ҳаддин ошти,
Жисмиға ҳарорати тутошти.

Ул ўтдин иситти меҳри гулчеҳр,
Андоқки завол чоғида меҳр.

Гулбаргики тердин ўлди сероб,
Ҳам топти иситма ўтидин тоб.

Тер суии била арақнишин гул,
Ҳуммо ўти бирла оташин гул⁵.

Бор эрди ано ишидин оғаҳ,
Чун қизни бу навъ кўрди ноғаҳ.

Кўнгли иши изтироб бўлди,
Гўё жигари кабоб бўлди.

Бағри куяридин ул жигархор.
Қилди атосин дағи хабардор.

Юзланди анга дағи малолат
Ким, кўрди қизида саъб ҳолат.

Йиғлаб ато-ано, бал аҳиббо,
Бошиға кетурдилар атиббо.

Кўп бўлди қуёшнинг изтироби,
Юзда сориғи, танида тоби.

Сихҳатқа табиб хаста толиб,
Хаста баданида заъф ғолиб.

Саъй этти ҳаками Исавий дам,
Бўлмоди қуёш ҳарорати кам.

Йўқ эрди муолажатда беҳбуд,
Чун етти ажал илож не суд?

Ҳар кун тани заъфи ортар эрди,
Андухи узоққа тортар эрди.

Афзун эди дам-бадам судои
Ким, тушти бу сўз ҳам истимои —

Ким: «Дарддин ул асири мотам,
Ўлгудек ўлубтурур дамодам.

Гўристон ичра зору маҳжур.
Ўлгон кишидек ҳаётдин дур.

Гоҳ ўзида, гоҳ йўқ ўзида,
Маййит⁶ киби нур йўқ кўзида.

Ўз мотами бирла жисми ранжон
Дарлинг худ олур бу жисмидин жон.

Бўлмиш анга юз ғам узра мотам,
Сенсиз иши мотам узра мотам.

Жони ғаму дард поймоли,
Ҳаддин тош эрур хароб ҳоли».

Маҳваш чу эшитти бу фасона,
Ўти бир эди минг ўлди ёна.

Умри кемаси ваҳалға ботди,
Кўнглини ўлумга қўйди, ётти.

Қилмон яна, эй табиб, парҳез,
Дардим ўти дам-бадам бўлур тез.

Шарбатдин эрур ичимда тоби,
Бергил илигимга шарбат оби!

XXXV

*Хазон ели боғ зеболари ҳаёти шамъин ўчурганда Лайли ҳаёти
баҳорининг гулларини ажал хазони тундбоди кўкка совуруб
Мажнуннинг доғи булбули руҳи бадан қафасин гулбун узра
ташлаб, ул ҳаволанғон гул барги сўнгинча ҳаво тутқони¹.*

Чун етти хазон елининг оҳи,
Бўстон чиройини қилди қоҳи.

Ёфроғ юзи бўлди барча сориг,
Ойин магар ўлди сориг оғриғ.

Ҳар баргки хаставор ётти,
Ер бистарида оёғ узотти.

Гўё тубида узун сабоғи,
Бўлди узун айлаган оёғи.

Ел ўйла етишти Маҳражондин
Ким, барг кўтарди меҳр жондин².

Титратмага қуйди юз шажар ҳам,
Ўй кунжига чекти юк самар ҳам.

Сарсар солибон чаманга торож,
Бўстон элин айлади яланғоч.

Ул ўтки чинор ичига тушти,
Гардунга шарораси ёвушти.

Бўстон тифли топиб бу ҳийла,
Ул ўт била куйдуруб фатила.

Ел баргин учурса боғ сори,
Гулрез тўкуб бори чинори.

Гард айлади боғни шабистон,
Яфроғ ани қилди кавкабистон.

Бу турфаки юз туман кавокиб,
Туфроқ сори бўлди барча ғориб.

Бир кўзгу ҳар ахтари хужаста,
Зоҳир қилибон сабоғи даста.

Юз кўргузмай не келса ўтру,
Ул навъки олтун ўлса кўзгу.

Сориғ варақ ол обкашдин,
Ошиқ юзи ашки лаълвашдин.

Ул ашк чекиб бу юзда хатлар,
Қатра киби ҳар сори нуқатлар.

Ҳар барги шажарга номаи марг
Нукталари янглиғ айрилиб барг.

Ел сув уза барги асфарафшон,
Мови варақи ясаб зарафшон¹.

Йўқ, йўқки, оқар сув тиги софи,
Олтундин ўлуб онинг ғилофи.

Алвон била ток барги раъно,
Раъно каф аро нигору ҳинно.

Ул фасл кетибки гулда сунбул,
Очқай гулгун юз узра кокул.

Лола кафига хизоб бергай,
Зулфиға бинафша тоб бергай.

Бир вақт етибки тунд сарсар
Ёпқай сув ҳарири узра мрамар.

Гул сўгини боғ тоза этгай,
Гардун уза ел хуруши етгай.

Булбул топмай ўзин азосиз,
Бўлғай пари бўйниға қаро киз

Чун етти бу навъ рўзгори,
Учради хазонға навбаҳори.

Гулшанға хазон бўлуб ситезон.
Ашжориға солди баргрезон.

Гулбаргини қилди ер уза паст,
Нахлин қора ерга қилди ҳамдаст.

Ҳам лоласин этти заъфарони,
Ҳам қилди баҳорини хазони,

Чун солди хазон совурди ҳар ён,
Гул баргларин учурди ҳар ён.

Лайлиғаким эрди ҳусн боғи,
Жаннат гули бошидин-аёғи.

Ул заъф насими тез бўлди,
Бўстониға баргрез бўлди.

Очилди каманди зулфидин тоб,
Жонлар бўйининин олди қуллоб.

Хусни шаҳин этти заъф ношод,
Тутқунларин очиб этти озод.

Озодлар ўлди тезрафтор.
Тек қолди ҳамонда бир гирифтор.

Қошлари ики қулочин очиб,
Бўлди кўзи уйлариға ҳожиб.

Яъники ҳам анда кирмасун ноз,
Ҳам бўлмасун ул улусқа танноз.

Қон ёш этти гулини тоза,
Машшотаи марг урди ғоза.

Яъни «чу ишқ айирса жондин,
Чиққунгдур сурхрў жаҳондин».

Хай сайлидин ур рухи арақнок,
Юб ғозау нилу вусмадин пок.

Яъни итуруб хазонда боғи,
Гул бирла бинафша, сабза доғи.

Шаҳди лаби тобдин қурушти,
Йўқ, йўқ, бири-бирига ёпушти.

Яъни лабин этти нуктадин банд,
Бўлди учуғ анда муҳр монанд.

Чоҳи зақан оғзин очти дилхоҳ,
Нилин холи кабутари чоҳ⁴.

Яъни бу кабутар ўлгусидур,
Туфроғ ила чаҳ кўмулгусидур.

Ёпти чу етишти бўйла банди,
Гул узра бинафшагун паранди.

Яъни уёқурда меҳри дилкаш,
Юзида бинафш абр эрур хуш.

Бу ҳолда нозанин мусофир
Қилди сакароти мавт⁵ зоҳир.

Жазм эттики кетмаги керакдур,
Жон таркини этмаги керакдур.

Хилват талаб айлабон замоне,
Эл касратидин топиб амоне.

Ўз оллиға истабон аносин,
Арз этти нуҳуфта можаросин:

«К-эй жонинг ўлуб менинг маконим
Ким, жонинга садқа хаста жоним.

Ранжимни ўзунгга олдинг асру,
Дарду аламимға қолдинг асру.

Минг йил ҳам агар тирик бўлойин,
Узрунгни не тил била қўлойин?

Хоссаки гулум хазонға тушти,
Дай ели бу гулистонға тушти.

Бедоди сипеҳр қилди ноёб
Боғимда гулу гулум аро об.

Сарвумға ажиб сурач ўлди
Ким, тарки чаман зарурат ўлди.

Ҳар ҳол ила кетмагим етибдур,
Бу боғда бўлмоғим кетибдур.

Бу дамки эрур маҳалли падруд,
Қиссамни яшурмоғимда йўқ суд.

Сен билдингу айладинг мадоро.
Мен эмди қилурмен ошкоро.

Бу лаҳзаки топшуруб вадиат,
Туфроғ сори айлағум азимат.

Десамки азоға қилма кўп маил,
Ҳар сори оқизма ашқдин сел.

Юз қилма тапонча бирла мажруҳ,
Бедод ила ранжа айлама руҳ.

Ер тутмағуси бу сўз билурмен,
Бир ўзга васиятинг қилурмен

Ким, тутма бу сўт аро азо кўп,
Кийдурма узоринга қаро кўп.

То мумкин ўзунгга сабр ёр эт.
Таскину шикеб ихтиёр эт.

Тенгри санга сабр ёр қилсун,
Хайлинг уза пойдор қилсун.

Гул борса чаманға бўлмасун дард.
Кун ботса фалакка етмасун гард»⁶.

Кўп бўйла дуолар айлаб они,
Фош айлади нуктаи ниҳони

Ким: «Бўлса бу мотам ошкоро,
Фаҳм этгуси аҳли кўҳу саҳро.

Шак йўқки, менинг ғариби зорим,
Фам шомида тийрарўзгорим.

Жисмида ҳаёт ёдим ўлғон,
Ўлмаклиги хайрбодим ўлғон.

Гар дашт уза сайр этар сабодек,
Гар тоғ аро чирманур садодек.

Бу сўз қулоғига етгусидур.
Бу ҳодисани эшитгусидир.

Юмкинки қачон бу роз эшитгач,
Бу қиссаи жонгудоз эшитгач.

Рухум сори руҳи истабон йўл
Ўз қолибин айлағай тиҳи ул⁷.

Ё улки бу ён азимат этгай,
Умрум кунидек бошимга етгай.

Ўздин кеториб фироқ жаврин,
Кўргузгай улусга ишқ таврин.

Туфроғима туфроғини қотгай,
Рухини менинг сори узотгай.

Жонсиз бўлубон тани низори,
Туфроғ уза ётса жисми зори.

Зинҳорки айлаб эҳтиромин,
Ёнимда ясоғасен мақомин.

Ул жисми шариф худ эрур пок,
Ёшинг била ҳам юсанг эмас бок.

Қўй кинау лутфу меҳр фан қил,
Жон пардасидин анга кафан қил.

Чирма мени доғи ул кафанга,
Бир жинс кафан ики баданга.

Фарзанддек айлаб анга асбоб,
Фарзандинг ила қил они ҳамхоб.

Чун руҳ ила руҳ топти пайванд.
Бир аҳд аро ётқур икки фарзанд».

Юмди тутатиб аносиға сўз,
Ҳам сўздину ҳам аносидин кўз.

Жонин Мажнун сўзида берди,
Ҳаргиз Лайли дегил йўқ эрди.

Чун кўрди аноси бу қаро кун,
Чекти бу қаро кун ичра бир ун

Ким, бағри сипеҳрнинг тешилди,
Ул нола ўқи гузора қилди.

Эврулди бошиға дилрабонинг,
Андоқки ажал бошиға онинг.

Кўз урди табони узра йиғлаб,
Уйғотғали кирпики қичиғлаб.

Яъни: «Эмас уйқу вақти, кўз оч,
Хандон чекибон аёғни, сўз оч».

Гаҳ қўйниға тортибон қўлин чуст,
Титраб, йиғлаб қучар эди руст.

Яъни анга уйқу ҳаддин ортиб,
Уйғотмоқ учун қўлини тортиб.

Ошуфта сочин гаҳи қилиб жамъ,
Ул тийра тун ичра кўргузуб шамъ.

Яъни: «Кеча қолмади қаронғу,
Кўз очки муносиб эрмас уйқу».

Гаҳ оразиға юзин тегурди,
Рухсориға ашкдин су урди.

Яъни су тегиб юзига ногоҳ,
Сескангай ўз уйқусидин ул моҳ.

Кўп урди бу навъ печ ила тоб,
Кўз очмади маҳваши гаронхоб.

Уйғонмоғидин чу бўлди навмид,
Тушти қуёшиға шоми жовид.

Оқ сочини ёйди навҳа тузди,
Ҳар нечаки урди борин узди.

Оҳидин этиб жаҳонни маҳрур,
Таскинига сепар эрди кофур.

Кўксини яқодек этти пора
Ким, кўнглидин урди ўт шарора.

Андоқки яқони субҳ этиб чок,
Чеккай шарарини меҳри афлок.

Тирноғларин чу юзга қўйди,
Тирноғ, тирноғча ерлар ўйди.

Ўйғонлар ичиндаким сизиб қон,
Кўз чашмаларидек оқизиб қон.

Деб навҳа била бу тортибон вой
Ким: «Не оғир уйқудур, бўтам, ҳой?

Кўз очки эрур ҳавойи равшан,
Қизларға эрур ҳавойи гулшан.

Бориға тавофи боғ майли,
Мавқуфки, майл этарму Лайли.

Юз зевару дур тоқибдурурлар,
Йўлунгға сенинг боқибдурурлар.

Марғулаи сунбулунг очойин*,
Оламға абиридин сочойин.

Зоҳир қилайин юғонда они,
Зулмат аро оби зиндағони.

Очқонда ани тарарда қўллар,
Зулматда қилай падида йўллар.

Ўрмак очилурнинг ўлса дафъи,
Ганжинг уза ташлай икки афъи⁹.

Афъи неки анбарин таноби,
Боғларға кўнгуллар анда тоби,

Вусмадин этай қошингни рангин,
Кўз туки қиличиға яшил қин.

Кўзунгга саводи сурма тортай,
Эл кўзига даҳрни қарортай.

Гулгуна чекарга қилсам оҳанг,
Зам айлай анга бу чеҳрадин ранг.

Ҳар сори узоринга чекиб нил,
Ёмон кўз учун ани қилай мил.

Шаҳди лабинг остида қўяй хол,
Ул нуқта кибики ёзсалар «бол»

Холе қўяйин юзунгга ёна,
Бўстонафрўзи ичра дона¹⁰.

Сочинг қилай ўйла миъжароро¹¹,
Ҳам анда ниҳон, ҳам ошкоро.

Эгнингга солай либоси гулранг
Ким, ранги хирадни айлагай данг.

Ясаб сени офати замона,
Гулшан сори айлайин равона.

Қизлар била ул тараф хиром эт,
Дин аҳлиға зуҳдни ҳаром эт.

Мажнун дағи интизор тортар,
Боғ ичра фиғону зор тортар.

Сен кеч бориб ул батанг келса,
Истаб сени бедаранг келса.

Сўз айтса не қилай хитобин?
Сўрса сени не берай жавобин?

Ҳам мени, ҳам они зор қилма,
Андин мени шармсор қилма».

Ул бўйла қилиб жаҳонни тийра,
Оҳи била осмонни тийра.

Ташқори ато яланг қилиб бош,
Йиртиб яқо, кўксига уруб тош.

Ялғуз ато йўқки қавму хайли,
Тортиб бу азода войи-вайли.

Лайлиға солиб бу ҳол тақдир,
Мажнун сўзин айлай эмди тақрир:

Ётмиш эди ул қубур ичинда,
Урён аҳли нушур ичинда.

Гўристон ичра жони поки,
Гўр аҳли киби вужуди хоки.

Лайлиға чу бўлди нотавонлиғ,
Йиқти ани доғи хастажонлиғ.

Маъшуқ чу дарднок бўлди,
Ошиқни не дей. ҳалок бўлди.

Онинг била барча ҳол бирла,
Гаҳ туш била, гаҳ хаёл бирла.

Гаҳ пок замиру гоҳ хотиф.
Дилдоридин айлаб они воқиф.

Ул кунга дегинчаким париваш
Бўлди ажал илгидин қадаҳқаш.

Девонада эрди печ ила тоб,
Титраб кўнгли нечукки сиймоб

Ким, етти қулоғиға хуруше,
Айтур эди бу хабар суруше:

«К-эй дарду бало сипоҳига шоҳ!
Ишқ аҳли қошингда хоки даргоҳ!

Ҳам кишвари дард қаҳрамони,
Ҳам зумраи ишқ ҳукмрони.

Ишқ аҳлиға қуллуғунг ҳавасдур,
Қупқилки ётурға вақт эмасдур

Ким, тушти хазонға тоза боғинг.
Тонг елига учради чароғинг.

Булбуллуғунг ўлса айла парвоз,
Парвоналиғингни қилғил оғоз!

Ёр ўлди сафар ишига машъуф,
Ҳамраҳгадурур валек мавқуф.

Ҳамраҳлиғинг айлагунгму зоҳир,
Ё бўлсунму ул ой мусофир?»

Девона чу билдиким недур ҳол,
Гарчи тани эрди заъфдин нол.

Қоплон киби секриди ётоғдин,
Ё ўйлаки кўк ғазоли тоғдин.

Юз урди қабила сори ҳоли,
Оғзида тараннуми висоли.

Жон қўлға тутуб нисорлиққа,
Секриб ўзи жонсипорлиққа.

Ҳам ашки нишот анга ёғиндек,
Ҳам пўяда секриди чоқиндек.

Меҳри ўти ёритуб жаҳонни,
Бал меҳр киби тутуб жаҳонни.

Не кўнглида қатлдин ҳароси,
Не душманидин ичинда поси.

Эл ваҳм қилиб салобатидин,
Баъзи даду дом офатидин.

Урди Лайли эшигига гом,
Дадлар тутубон йироқроқ ором.

Хайл ичра шукуҳидин таваҳҳум,
Андоқки қилиб илик-аёғ гум.

Чун етти ул остонға боши,
Кирди уй ичига бетаҳоши.

Лайли қилибон сафарға ният,
Айларда аносиға васият.

Ҳар нуктаки айлабон гузориш,
Мажнунни қилур эди сипориш

Ким, кирди уй ичра ёри жони,
Йўқ, йўқки, рафиқи жовидони.

Бир-бирга назар кушод топти,
Ҳам бу ва ҳам ул мурод топти.

Жонониға ул фидо қилиб жон,
Бу жон берибон нечукки жонон.

Ул азм этти чу топти йўлдош,
Бу олмади йўлидин анинг бош.

Эл кирди уй ичра бешумора,
Мажнун сори қилдилар назора.

Жисми ётиб эрди ерга мақрун,
Лайли била бормиш эрди Мажнун.

Ҳайрат қилиб ул қабилани лол
Ким, топти вуқуъ бўлмоғон ҳол.

Айлаб бори элни ишқи поки,
Ишқ ичра бу ўлмаги ҳалоки.

Чун таъзият ўтин эттилар паст,
Бу турфа ҳадис ўтти пайваст

Ким, дафн иши бордурур зарурат,
Ул тутқусидур не навъ сурат.

Бори дедилар: «Бу икки ғамнок,
Ҳар шойибаи фасоддин пок

Ким, умрларида ишқи қотил,
Қилмай нафасе аларни хушдил.

Ҳажр ичра тўюб рамида жондин,
Армон билан бордилар жаҳондин

Чун руҳлариғадур ниҳони,
Жаннатда висоли жовидони.

Нетгай қўшулуб ики бадан ҳам,
Гўр ўлса аларға бир кафан ҳам.

Васл ўлди чу руҳларға ҳосил,
Туфроққа туфроқ ўлса восил».

Ҳам шўх васиятин қилиб ёд,
Барча бу фасонадин бўлуб шод.

Айлаб не кераклик ўлса мавжуд,
Маййитни ясаб нечукки маъхуд¹².

Бир наъшқа солдилар иковни,
Жонсиз келину ўлук куёвни.

Кирди ики жисм бир кафанға,
Йўқ, йўқ, ики руҳ бир баданға.

Бир наъш ила ул ики дилором,
Андоқ эдиким дугона бодом.

Йўқ, йўқ, дема они ики дона,
Ул дона эмас эди дугона.

Дугонағаким ики бадандур.
Ҳар бириға бошқа бир кафандур.

Бир дона эди, вале ики жузв,
Бир-бириға уйла муттасил узв

Ким, шиддати ваҳдати висоли.
Бермай анга иккилик мажоли.

Донадек ўлуб ики бадан бир,
Дона қобуғи киби кафан бир.

Алқисса, ул икки ёри жони,
Топқоч бу висоли жовидони.

Наъш узра ёпиб ҳариру дебо,
Ранги хушу нақши доғи зебо.

Бош устига элтмак қилиб фан,
Ул ергачаким бор эрди мадфан.

Тобут ила икки дилрабони,
Мадфан ичига кириб ниҳони.

Етқурдилар ўз нишонасиға.
Туфроқ ғарибхонасиға.

Туфроққа қўюб аларни ҳайҳот,
Чун тийра уй эрди чиқтилар бот.

Ёшурди чу ою кун юзин абр,
Чун гўр бир эрди, бўлди бир қабр.

Ишқ аҳлиға ўчти шамъи уммед
Ким, ер қуйи ботти ою хуршед.

Не ишқ элиға шоҳ қолди,
Не ҳусн авжида моҳ қолди.

Лайли атоси аноси бирла,
Хайли дағи ақрабоси бирла

Ҳар кун ики вақт эди йиғилмоқ,
Ул қабр бошида навҳа қилмоқ.

Бир-бир берди мурури айём¹³,
Туфроққа аларға доғи ором.

Эй навҳагар, айла навҳа бунёд
Ким, умр биноси келди барбод.

Гар бўлди ул икки ёр озим,
Не мен қолғуму, не дилнавозим!

XXXVI

*Ишқ таърифидаким, айнининг нурлиғ тоби туфроғни «айн» қилур
ва шинининг шароралиғ шуъласи кўнгуллар хайлиға шайн солур
ва қофининг гаронсанг тоғи ҳар кимга юкланса нобуд этар
ва нукталарининг тоза доғи ҳар чок кўнгулга тушса
лоланинг беш баргидек қонға бўяр¹.*

Э ишқ, ғариб кимиёсен,
Бал ойинаи жаҳоннамосен.

Ҳам зотинга дарж кимиёлиқ,
Ҳам ойинаи жаҳоннамолиқ.

Буким сангадур бу иккидин зот,
Бир-бир қилайин икисин исбот.

Қилдим эса кимиё хитобинг,
Андин ҳам эрур бийик жанобинг.

Берди анга бу натижа гардун,
Ким мисга етишса қилгай олтун.

Инсонники халқ қилди Халлоқ,
Йўқ тийнат анга бағайри туфроқ.

Сенким анга ошнолик эттинг,
Туфроққа кимиёлиғ эттинг.

Олтун қилдинг узорин онинг,
Балким тани хоксорин онинг.

Бу навъ ила доғи қилмадинг бас,
Хажр ўтиға солдинг ўйлаким хас.

Ул ўтда чу ихтизоз топти,
Андоқки керак гудоз топти².

Хар ғашлиғдинки эрди ноқис,
Бўлди бу гудоз бирла холис.

Ҳам олтун ўлуб бу пайкари хок,
Ҳам ўлди бу навъ холису пок.

Чун холису поку беғаш ўлди,
Олтун неки кимийеваш ўлди.

Гарчи ситаму жафо қилурсен,
Туфроғни кимийе қилурсен.

Иккинчи дедим ёрутсен асру,
Андоқки жаҳоннамой кўзгу.

Мунда доғи топилур тафовут,
Ким очса назар билур тафовут.

Ул ойинаким Скандар³ этти,
Пўлоддин ўйла пайкар этти

Ким. Рум аро чекиб манори,
Боқтурди ани Фаранг⁴ сори.

Чун берди жамолиға кушойиш,
Кўргузди Фарангдин намойиш.

Топқоч ани бу сифат зиёлиқ,
Тоқти отиға жаҳоннамолиқ.

Бу навъки ул демиш эмасдур,
Менким не дедим ҳамону басдур.

Хуршеди жаҳонкушой сен-сен.
Миръоти жаҳоннамой сен-сен.

Ким қилди санга назарни равшан,
Кўрди еру кўкдагин муайян.

Чун боққали ихтиёр топти,
Ҳар сорики боқти ёр топти.

Ҳам нақши вужудин этти фони
Ҳам топти бақои жовидони.

Бу ишқки бахти комрондин
Холи бўлмай замоне ондин.

Гарчи ики навъ ўтти рози,
Аввалғини англағил мажози⁴

Ким, дарду гудозу сўз бирла,
Юз шуълаи жонфурўз бирла.

Чун айлади покликка мавсуф,
Ул навъ қилур бировга машъуф

Ким, ишқ аро фироқ ила дард,
Ўзлукдин этар тамом ани фард.

Бил сўнграғи ишқни ҳақиқий
Ким, давлат эрур анинг рафиқи.

Аввалғи вужудин этса зойил,
Чун бўлса икинчисига мойил.

Йўқ-йўқки икинчи они чекса,
Кўнглига висол тухмин экса,

Ул навъ кетурса турктози⁶
Ким, қолмаса сурати мажози,

Мазҳардин кўрмайин нишони,
Мазҳарда ўзини топса фони.

Мақсуд будур, ҳаётдин бу,
Бал хилқати коинотдин бу.

Мажнунға бири бўлуб мусаллам,
Баҳра топти икинчидин ҳам.

Эрмас эди ўзидин бу ишлар
Бал ишқдин эрди ул кашишлар.

Ҳар кимгаки ишқ юз кетурса,
Ё машғали шавқ шуъла урса.

Тоғ эрсаки сув қилур вужудин,
Нобуд этар набуду будин.

Тур узра тажалли айлагач фош,
Чайқалди сув янглиғ ул қатиг тош.

Бу шуъла кўнгулга тушса кори,
Куймакда анинг не ихтиёри.

Бу ўт не кишига бўлса рўзи,
Куйдирса не тонг жаҳонни сўзи.

Ишқ ичраки жисми тўлғонур бил,
Ул навъдурурки ўт уза қил.

Тонг йўқ бу ўт этса ашк аро ғарқ,
Ёмғур ёғар андаким тушар барқ.

Гар ашк бу ўтни айламас кам,
Ёмғур сувидин чоқинға не ғам?

Ким зарку риёву шўр бирла,
Ошиқ этар ўзни зўр бирла.

Ишқи ўти бўлмас элга жозиб,
Андоқки, зиёда субҳи козиб⁷.

Рангин кўпалак эрур дилафрўз
Парвона киби эмас жигарсўз.

Ошиқ дема кимни кўрсанг асфар
Ким, бўлмади заъфарон муасфар.

Бежазб сариг эрур риёлиқ,
Самғ айлай олурму қаҳраблиқ.

Сафратда нечаки қилса тавбиҳ,
Олтун била тенг бўлурму зирних*.

Ҳар оҳки шайдға ёвуқдур,
Не иссиғ ул оҳу, не совуғдур,

Ошиқ совуғ оҳ чекса ногоҳ,
Оламға солур ўт ул совуқ оҳ.

Чун урди хазон ели совуқ дам,
Ёфроғни қурутди, чуркади ҳам.

Бедард кишики ашк тўккай,
Ул қатрадурурки машк тўккай.

Сўз аҳли эрур тўкар замон ёш.
Бир шамъки ашкин этса дурпош.

Ишқ ўлди кишига боиси дард,
Қилмоқ ики кавн фикридин фард.

Парвонани ишқ этмаса маст,
Урғайму ўзини ўтқа пайваст?

Ул дамки куярда кечти жондин,
Не фикри анинг ики жаҳондин?

Телба ўзин ўтқа солса ногоҳ,
Кавнайн ишидин қачандур огоҳ.

Ўт секриса тифл эмас хабардор,
Ким ҳирқатида не навъ асар бор?

Кўрган киши ўт кўрар забона,
Куйган киши кўргузур нишона.

Ким ишқ насибидур азалдин.
Ул ишқ эрур барий⁹ халалдин.

Парвонада холлиқ қаноти,
Ишқ ўтидин ўлди доғ зоти.

Бу доғдин ибтидои аҳвол,
Ишқ этмади они фориғулбол¹⁰.

Бу ишқ ўтиға давому бўлғай?
Ҳар ким тиласа равому бўлғай?

Ё Раб, мени дардманди маҳжур.
Ким ишқ ўти жоним этти маҳжур.

Бу ўтдин кўнглум этма маҳзун,
Бал шавқини қил дамодам афзун.

Ҳам ахгаридин таним қурутқил,
Ҳам шуъласидин кўзум ёрутқил.

Оҳимни лудидин нишон эт,
Ул дуд ила кўз ёшим равон эт.

Кўнглум қушиким самандаройин.
Оташқадасида топти таскин.

Сочқил шараридин анга дона,
Бер ҳемаси узра ошёна.

Ул дона била тўқ айла они,
Бу шуъла аро йўқ айла они.

Ёқ муғбача шуълаи мажуси
Ким, дуди ғамимдур обнуси¹¹.

Яъники муғона соғаринг ол,
Бир соғар ила ичимга ўт сол!

XXXVII

*Шаҳзодаи сипехржаноб ва сипехри хуршед интисоб,
яъни Султон Увайс Баҳрдир мадҳида сўз интиҳоси ва насбиҳ
бисотида кўп лаъл ва дурри макнун ва мавоиз хонида фавокиҳ
ва ниами гуногун ул ҳазратқа қулоққа олмоқ ва
оғизға солмоқнинг салоси¹.*

Эй соқийи давр! Бир қадаҳ тут,
Ҳузн аҳлиға соғари фараҳ тут.

Аввал қадаҳингни айла гардун.
Қуйғил анга бодаи шафақгун.

Чун бўлди лаболаб ул пиёла,
Қил они менинг сори ҳавола.

Кўргач ани ҳушдин боройин,
Бир дам била ўйла сипқоройин

Ким, топмасун ул сипехри соғар,
Атрофида қатрадин бир ахтар.

То сўзда фалакнишонлиғ айлай,
Ахтар киби дурфишонлиғ айлай.

Топқач дури баҳру лаъли кони,
Шаҳзода нисори айлай они.

Шаҳзодаи маъдалатшиор ул,
Етти ато шоҳу шаҳриёр ул²

Султони замон, Увайс ул шоҳ³
Ким, чарх анга келди хоки даргоҳ.

Зотиға сиришта иззу тамкин,
Ҳам лутф ишида чуст ҳам кин.

Кин андаки, бўлса разм чоғи,
Лутф андаки, ичса базм аёғи.

Базм ичра демайки, барча авқот,
Махлуқ анга лутфи маҳздин зот.

Зотида ҳаё била адаб ҳам
Ул навъки амму холу аб ҳам⁴.

Табъида саҳо била шижоат
Даҳр этса не тонг анга итоат.

Васфида неча дейилса маъни,
Гардунни бийик демак, не яъни.

Ҳам ақл ила будурур мувофиқ
Ким, улки сўз ичра бўлса содиқ.

Сафҳа уза килк этиб равона,
Ёзғай неча панди мушфиқона.

Эй гулшани мулк сарвинози!
Қай нозки, сарви сарфарози!

Бу бир неча сўз қулоққа олғил,
Балким неча дур қулоққа солғил.

Билким не жаҳондадур вафое,
Не умр биносиға бақое.

Ҳам сув узадур жаҳон қарори,
Ҳам ел била умрнинг мадори

Ким, тупроғу сувға шод бўлғай,
Елга қачан эътимод бўлғай?

Юз йил киши гар жаҳонда шахдур,
Йўқ эрса гадои хонақаҳдур.

Марг аждари чун оғиз очар кенг,
Ютмоққа шаху гадо эрур тенг.

Гар айш аро сен ва гар ғаму дард,
Ҳақ ёдидин ўлма бир замон фард.

Ҳам қаҳриға боқу тарсгор ўл,
Ҳам раҳматидин умедвор ўл!

Шаҳлар десанг ўлғай оллинг паст,
Паст ўл дарвешларға пайваст.

Топсанг неча шаҳлар узра шаҳлиқ
Фақр аҳлиға айла хокираҳлиқ!

Бўл банда ато-аноға яксон
Ким, Ҳақ деди волидайн эҳсон⁵.

Куллуқларин айла расму одат,
Кавнайн аро бил муни саодат.

Давлат талаб айласанг Худодин,
Бош тортма шаръи Мустафодин⁶.

Жаннатқа борурға истасанг йўл,
Бу жодда бирла мустақим ўл.

Нафс айласа фисқ ила табаҳкор,
Ҳақ оллида ўзни бил гунаҳкор.

Чекса гунаҳ ўти шуъла пайваст,
Қил они надомат ашкидин паст.

Тоат қилу кўзга илма они,
Кўрмак била ҳеч қилма они.

Тоатқа риёни айласанг зам,
Соғинмағил они фисқдин кам.

Журмеки ёнидадур надомат,
Ул келди нажотдин аломат.

Ким чекса қадаҳ ниёз бирла,
Хушроқки риё намоз бирла.

Чун Тенгрига зоҳир ўлди тоат,
Ҳам шаръ тариқиға итоат.

Андин сўнг шоҳ хизматин қил,
Ул зилли Илоҳ⁷ хизматин қил.

Топсанг қаю ишта муддаосин,
Саъй айлаю ҳосил эт ризосин.

Шоҳики атонг анга ағодур,
Ул санга ағодуру атодур.

Бу икки атоға қил ўғуллуқ
Йўқ-йўқки, бу икки шаҳға қуллуқ.

Бу навъ ики жаҳон худованд
Ким, сен бўлдунг аларға фарзанд.

Ўздин икисини айла хушнуд
Ким, дуняю охиратдадур суд.

Қул бўлсанг аларға шоҳ сен-сен,
Доройи жаҳонпаноҳ сен-сен.

Бўлса биридин ризо бағоят,
Етса яна биридин иноят

Ким, бир кишварға ҳукм сурсанг,
Иқболу шукуҳ кўсин урсанг.

Зинҳорки зулм риштасин уз,
Инсоф ила адл қасрини туз.

Мулк аҳлиға меҳрибонлиқ айла,
Андоқ рамаға шубонлиқ айла.

Ким бўрилиқ этса қовла они,
Ул ер ити бирла овла они.

Бедоди етар замонда асра,
Қўйни бўридин амонда асра!

Мазлумға золим этса бедод,
Додин бериб айла хотирин шод.

Мақсудини айлай олмаса арз,
Такрор ила сўрмоғини бир фарз.

Лутф айла ани сўрарда ойин
Ким, топқай изтироби таскин.

Таскин била англа ҳолатини,
Адл айлабон ол малолатини.

Не зулм қилурға элни қотқил,
Не зулм қўлин ўзунг узотқил.

Қассобдин қўй гар хўришдур,
Ултурғали они парваришдур.

Ўйға не асиг қилур бу парвор,
Ким, ўлсау биҳи келса харвор*.

Эл молин ўзунгга мол билгил,
Хайлин ўзунга аёл билгил.

Яъни нечук асралур аёлинг,
Маҳфуз нечукки турса молинг.

Андоқ бори эл аёлин асра,
Ўғридин амонда молин асра.

Бедодға борса халқ моли,
Маҳшар куни шаҳадур саволи.

Гар шаҳрда истасанг раёсат,
Саҳрода анингдек эт сиёсат

Ким, дағдаға топмағай муҳожир,
Хоҳи гузарию, хоҳ тожир.

Тожирғаки даст топти раҳзан
Ногаҳдур анинг ёнида қаҳзан.

Бу турфаки ҳар не қолса ондин
Чун шаҳрға етти бийм жондин,

Тамғочи этиб бошиға жавлон,
Ҳар дам тилағай закоти ҳавлон⁹.

Мундоқ нималардин эҳтиёт эт,
Чун нафъини топтинг инбисот эт.

Ҳар фисқ хаёли қилса хотир,
Тенгрини бошингда англа ҳозир.

Нафсингга не зулм бўлса мақсуд
Шаҳни илайингда англа мавжуд.

То барча ишинг дегандек ўлғай,
Кўнглунг нечук истагандек ўлғай.

Дунёда ишинг бутуб камоҳи,
Уқбода ҳам ўлмағай табоҳи.

Дин жонибидин етиб кушодинг,
Етгай ики даҳр аро муродинг.

Соқий, қадаҳики шаҳзода,
Тутқай манга ул қадаҳда бода.

Ложуръа¹⁰ бурун ўзи сумургай,
Ул навъ манга дағи ичургай.

XXXVIII

*Бу дард навҳаси итмомининг тараннуми ва бу ҳасрат номаси
ихтитоминаинг такаллуми ва тартиби авзоининг фасонасин тузмоқ
ва тақсими атворининг таронасин кўргузмоқ ва савҳу хато арқомиға
зътироф варзиш этиб ҳақдин ул бобда талаби омирзиш қилмоқ¹.*

Юз шукрки бу фасонаи дард,
Ҳар лафзида юз нишонаи дард.

Жон пардаларидин анда авроқ,
Жондин бериб ул варақни ушшоқ.

Ёзғонда мидоди кўз қароси,
Ёзғон қаро қайғу можароси.

Ҳар ёзғон алиф келиб нишонда,
Бир кесган алиф нишони онда.

Нукта асари ниҳон тикондин
Йўқким, қора солмоғон тугондин.

Ҳар доли анинг қади хамида,
Дард икки ёнида орамида.

Айни нечаким назарға келган,
Ул наълки ҳажр аро кесилган.

Сўз бошлари ичра ҳарф бар ҳарф.
Бу қондин ўлуб ёзарда шингарф.

Сафҳа юзи дард жилвагоҳи,
Мистар хати ҳажр шоҳроҳи².

Андух сипоҳиға тушуб шўр,
Жон мулкин олурға келтуруб зўр.

Ҳар сатр келиб ясоли анда,
Пархош элидин мисоли анда.

Йўқким, бори меҳнату ғам аҳли,
Ғам дашти ичинда мотам аҳли.

Мажнун ғамидин бори азолиқ,
Лайли ўлуми учун қаролиқ.

Яъни бу сифат фироқнома,
Бўлди манга қатрарез хома.

Сўтин нечаким узаттим охир,
Йиғлай-йиғлай тутаттим охир.

Эй боди сабо, қарор тутма,
Тинмоқни мизожинга ёвутма.

Кез кишвару тоғу дашту води,
Етмай қўйма жаҳон саводи.

Ишқ аҳлиға даҳр аро нидо қил,
Бу қисса туганганин адо қил!

Ҳар қайдаки бўлса беқароре
Овораи тийрарўзгоре.

Барча бу тараф азимат этсун,
Тинмай нафасе қошимға етсун.

Кирсун бу саводи аъзам ичра,
Кезсун бу билоди мотам ичра.

Бу хиттаки ишқ кишваридур,
Саргаштаси меҳри ховаридур.

Ишқ аҳли учун мадорис онда,
Дард аҳли тутуб мажолис онда.

Ҳар кимдаки бор эса ҳаёле
Касб этмак ишқ аро камоле,

Бир мадрасада ясай висоқин
Ҳужра аро соз этай яроқин.

Аввал сабақин нигориш айлай,
Ул мадрасада сипориш айлай

Ким, оллиға қўюб ул варақни
Десун биров анга ул сабақни.

Ҳар кимсага улча қобилият,
Кўрсун сабақи ғаму балият.

Бор анда ғизо ғами жигартоб,
Сув ўрнида қатра-қатра хуноб.

Кундуз ўқумоқ бало ҳадисин,
Ишқ ичра юз ибтило ҳадисин.

Шом улса емак чароғ дуди,
Андуҳ ўти бирла доғ дуди.

То ҳар ким иши қилиб баромад,
Ишқ аҳли аро бўлуб саромад.

Мағзи аро тушса ишқ жўши,
Чиқса унидин бало хурўши.

Меҳр ўтиға ўртаниб вужуди,
Ёшурса қуёш юзини дуди.

Оҳи ели туфроғин учурса,
Ашки суйи ўтини ўчурса.

Ҳам жисмидин ўлмаса асар ҳеч.
Ҳам кўнглидин ўлмаса хабар ҳеч.

Бу хиттаниким қилиб иморат
Эл кирмагин айладим ишорат.

Ул икки ягонаи замона
Ким, ишқда келдилар ягона.

Чун чиқтилар ушбу хокдондин
Жаннат сари бордилар жаҳондин.

Мунда берибон қарор аларға,
Олий ясадим мазор аларға.

Айвон била тоқ бешумора.
Ул навъки гунбазу манора.

Ул чарх киби рафиъ гунбад
Ким, бўлди алар икковга машҳад.

Қандили ичинда шамъ мастур
Кеча анга баски тўқулуб нур.

Лутф ичра кабутари паридек,
Йўк-йўқки, ҳарам кабутаридек.

Ожиз булуб ул дағи бир ишта,
Азбаски қанот уруб фаришта.

Беишққа анда бор бўлмай,
Завқу тараб ошкор бўлмай.

Беишқ кўрунмай анда кўзга,
Ҳар ён зойир малакдин ўзга.

Бу хайлки тортибон ғаму дард,
Ҳар ким ғами ишқ аро чиқиб фард

Ким, барча тутуб мусаллам они
Ул пардада йўл топиб ниҳони.

Чун бу ҳарам ичра бўлди маҳрам,
Юз файз етиб юзига ҳар дам.

Ё Раб, ангаким мурод эрур ишқ,
Сармояи эътиқод эрур ишқ.

Бу равза сори кетургил они,
Бу мартабаға етургил они.

Ҳар дам яна завқу ҳол бергил,
Ишқ ичра анга камол бергил.

Ҳам ишқини жовидони айла,
Ҳар ишқда они фони айла.

Нопокки бўлса ишқдин ёт,
Ошиқ кўюб эрса ўзига от,

Қон ёш тўқуб ўйлаким суроҳи³,
Тўфони фасод ичинда роҳи.

Кўргузмак иши йилон киби печ,
Йўқ захрдин ўзга кўнглида ҳеч.

Ишқ ичра тутуб ўзини номи,
Мақсуд анга бўлса нафс коми.

Ул ком ила кунглини овутма,
Бу равза сори ани ёвутма.

Мен хастаки бу рақамни чектим,
Таҳрири учун қаламни чектим.

Ёзмоқта бу ишқи жовидона
Мақсудум эмас эди фасона.

Мазмуниға бўлди руҳ майли,
Афсона эди анинг туфайли.

Лекин чу рақамға келди мазмун,
Афсона анга либоси мавзун.

Бу эрди ғаразким ул гуруҳе
Ким, сўзда аён қилиб шукуҳе,

Бу нома учун бўлуб рақамкаш,
Сафҳа юзин эттилар мунаққаш.

Гар нукталари жаҳонни тутти,
Ғавғолари инсу жонни тутти,

Чун форси эрди нукта шавқи,
Озроқ эди анда турк завқи.

Ул тил била назм бўлди малфуз
Ким, форс англари ўлди маҳзуз⁴.

Мен туркча бошлабон ривоят,
Қилдим бу фасонани ҳикоят

Ким, шуҳрати чун жаҳонға тўлғай,
Турк элига доғи баҳра бўлғай.

Невчунки букун жаҳонда атроқ⁵.
Қўптур хуштабъу софи идрок.

Гар модда камрак эрса не ғам
Чун завқдур асл ул эмас кам⁶.

Инсонға эрур камол матлуб,
Андин дағи дарду ҳол матлуб.

Ҳар кимга улум бўлса восил,
Гар дардию ҳоли йўқ, не ҳосил?

Ўт солса жаҳон элига Мажнун,
Бир куйгучи бўлғуси Филотун⁷.

Анқони киши қачон қилур ёд.
Ул лаҳзаки булбул этса фарёд?

Сомиъ неча бўлса дардпарвард.
Афсонада ҳам керакдурур дард.

Эшитгучи бўлса дардпайванд,
Ёрур ичи онинг ўтқа монанд.

Қил ўтқа назораким куяр чоғ,
Сув ўчурур они, ёндурур ёғ.

Мен доғи бу майниким сузубмен,
Туркона суруд анга тузубмен.

Эл кўнглига андин ўлғуси жуб
Ким, келди бу навҳанинг мунгғи кўп.

Мунглуғ мену мунг била паёмим,
Мунглуғ кишилар сўзи каломим.

Шак йўқки қачонки бу ўқулғай,
Ким ўқуса хотири бузулғай.

Кўздин чу оқизса ашк сели,
Мажнун киби ёд этарда Лайли.

Номамки юзин қаро қилибмен,
Исёну гунаҳ аро қолибмен.

Ул сув етибон юғай қаросин.
Ёзгон бори журм можаросин.

Ё Раб, бу рақамки бўлди марқум.
Хар ким ўқумоқдин этса маълум.

Хар неки ўқур тааммул этса,
Деган ғаразим тахайюл этса,

Айб истамак ўлмаса муроди,
Бер борча ҳунар сори кушоди.

Боғла аёғига ишқ домин,
Қуй бўғзига дарду шавқ жомин.

Занжири жунунға баста айла,
Бу бандин анга хужаста айла.

Қилсанг ғами ишқ ила ани шод,
Бергил мени доғи кўнглига ёд!

Шояд бу маҳал бир оҳ урғай,
Ким, гарди жаройимим учурғай.

Ул ел учуруб тани низорим,
Раҳмат уйида бериб қарорим.

Исёнима афв бўлғай, омин!
Ё Рабки, бу навъ бўлғай, омин!

Сабъаи
сайёр

БИСМИЛЛОҲИР РАҲМОНИР РАҲИМ

I

Эй сипосинг демакда эл тили лол,
Элга тил сендин ўлди, тилга мақол.

Сендин инсонға тору пуди жасад,
Жасад ичра кўнгул, кўнгулда — хирад.

Сен қилиб фарқ уйида пинҳоний,
Коргоҳи димоғи инсоний.

Кўк топиб сайру ер сукун сендин,
Бири саркаш, бири нигун сендин.

Тунд сендин сипеҳр Баҳроми,
Чангзан Зуҳранинг Дилороми.

Чектинг этганда даҳр бунёдин,
Етти гунбад сипеҳри минодин.

Сунъунг этти бу етти кохи рафиъ,
Нажм гавҳарлари била тарсиъ,

Етти кох ичра етти фарзона,
Дегали ҳикматингдин афсона.

Етти афсона борчаси дилбанд,
Иккиси бир-бирига йўқ монанд.

Етти гунбад агарчи миноранг,
Етти афсона лек ранго-ранг.

Сен чекиб муртафиъ ети афлок,
Мунҳат айлаб бу тийра маркази хок.

Етти гардун демайки етти лаган,
Ҳар бири ичра шамъ нурафган.

Ҳар лаган дуржи кавкабафрузи,
Кавкаби гавҳари шабафрузи.

Ҳар бирисинда ўзга хосият,
Ўзгача рангу ўзга моҳият.

Арз жирмин қилиб ети тақсим,
Айладинг ҳар бирини бир иқлим.

Ул ети кавкаби жаҳонпаймо,
Не жаҳон, балки осмонпаймо.

Ким ети кўкта келдилар сойир,
Сувда андоққи, сиймгун тойир.

Ҳар бири солибон қилурда зухур,
Етти иқлимдин бири уза нур.

Раҳматингдин зиё тутуб ҳар шамъ,
Бир шабистонни ёрутуб ҳар шамъ.

Шамъ йўқ, етти луъбати раққос,
Ҳафтанинг ҳар куни бирисига хос.

Борча кундуз гули нуҳуфта киби,
Кеча лекин маҳи ду ҳафта киби.

Ҳафтаву ою йилни тез эттинг,
Умр ила ишларин ситез эттинг.

Боғ очилмоқ алар муруридин,
Гул сочилмоқ алар юриридин.

Туну кун адҳамию ашҳабини,
Чархи тавсаннинг икки маркабини,

Кеча кундуз шитоб аро солдинг,
Туну кун изтироб аро солдинг.

Ким қилиб бўйла пўяу новард,
Еткуруб кўкка даҳр элидин гард.

Кўкка туфроғини етургайлар,
Туфроғ ичра танин итургайлар.

Йўқ эди одамики бор эттинг,
Кишилик бирла эътибор эттинг.

Йўқ ҳам этсанг ани-ўқ этгунгдур,
Бор қилгунгдуру йўқ этгунгдур.

Адам эрканда айламак мавжуд,
Бўлса мавжуд, қилмоғинг нобуд.

Не учун эрканин киши билмас,
Киши ҳар неки Ҳақ иши билмас.

Ақлга гарчи бесабаб кўрунуб,
Ясабон бузмоғи ажаб кўрунуб.

Лек чун ақл росткеш эрмас,
Иш анга бир далил, беш эрмас.

Бу иш ўлмоқ қабул ё рад анга,
Ақли бўлгон билурки йўқ ҳад анга.

Ақлнинг бор иши табоҳи ўлуб,
Андаким, ҳикмати Илоҳи ўлуб.

Чун кўруб ақл ройи мухталифи,
Кўзини кўр этиб қазо алифи.

Кўр билмас ёруғ эканни қуёш,
Кундуз учмоғ ғариб эрур хуффош.

Макманидинки, кундуз учқой бум,
Учушидин амо эрур маълум.

Буми зулмони ўлди пинҳони,
Кўр этар они меҳри нурони.

Сенсен ул меҳри беадилу бадал
Ким, санга матлаъ ўлди субҳи азал.

Чунки ул субҳ нурунг этти зухур,
Уйлаким, тийрашом жабҳаи хур.

Ҳарне катми адамда эрди ниҳон,
Хоҳ аҳли жаҳону хоҳ жаҳон.

Бориси кийдилар либоси вужуд,
Буд хайлиға кирди ҳар нобуд.

Зоҳир этти адам шабистони,
Юз минг озод сарви бўстони.

Топти ранги вужуд лолаву гул,
Ҳам ўшул ранг турраи сунбул.

Наргис ул нур бирла очти басар,
Адам уйқусидин кўзинда асар.

Боғ рухсори топти сабзаи хат,
Дона бирла ул хат ичра нуқат.

Сабза атрофида насими баҳор,
Суману сунбул очти лайлу наҳор.

Ҳаракат бирла ул хужаста насим,
Сочти гул бошиға сумандин сийм.

Туррасиға тўкуб бинафша абир,
Атри этти димоғиға таъсир.

Жола жисмин уруб нигун қилди
Ким, танин зарби нилгун қилди.

Сув ёқосиғаким ёғиб мулдур,
Бу ёқо тугмаси бўлуб, ул – дур.

Қилғали жилва гулрухи бўстон,
Сунъ машшотаси ясаб достон.

Ясади беқийёсу андоза,
Сабзадин вусма, лоладин ғоза.

Равшан айлаб зулолдин кўзгу,
Тутти гул чехрасин анга ўтру.

Гулга чун берди тоб ҳусну жамол,
Анга булбулни қилди шефтаҳол.

Анга ҳар неча обу тоб ортиб,
Мунга ишқида изтироб ортиб.

Бу фиғондин солиб чу рустохез,
Айлабон ул жамоли ўтин тез.

Ул қилиб жилва, бу бўлуб шайдо,
Ишқ бўлди жаҳон аро пайдо.

Бўлди ошиқ бири, бири маъшуқ.
Йўқки, ул оташину, бу — маҳруқ.

Ҳам анга ўртамак буюрғон ишқ,
Ҳам мунунг жониға ўт урғон ишқ.

Булбулу гул баҳонадур бориси,
Балки сендин фасонадур бориси.

Келди бу икки сарбасар нобуд,
Сенки мавжуд, балки айни вужуд.

Ишқ сенсен доғию ошиқсен,
Яна маъшуқлуққа лойиқсен.

Айни маъшуқлуқда жилваи зот,
Ўзини кўргали тилаб миръот.

Ҳуснунга ҳар дам ўзга сурат ўлуб,
Кўзгу таккори ҳам зарурат ўлуб.

Неча ҳусн ичра жилва зоҳир анга,
Кўзгулук айлабон мазоҳир анга.

Ҳуснунг айлаб ўкуш сифот ичра,
Ҳар замон жилва коинот ичра.

Балки мазҳар либосида ёшунуб,
Ўз жамоли зуҳурига овунуб.

Ўзунга ўзни дарднок айлаб,
Ўзни ўз ҳуснунга-ўқ ҳалок айлаб.

Барқи ҳуснунг чу ҳар нафас чоқилиб,
Ғайр ўшул барқ ўтига ёқилиб.

Кулин айлаб фано ели маъдум
Ким, асар андин ўлмайин маълум.

Сенсену сендин ўзга худ нима йўқ,
Гар кўрунса сен ўлғунг ул нима-ўқ.

Ҳеч нима йўқ сен эдинг мавжуд,
Ҳам сен ўлғунг бори бўлуб нобуд.

Васфи зотингда сабт ҳарфи қидам,
Йўқ вужудунг юзига гарди адам.

II

*Муножоти Борий ул бобдаким, ўзи айни вужуддурур ва андин ўзга
борча нобуд, балки номавжуд ва ҳоҷот изҳори ул маънидаким,
нобудлар гуноҳиға анинг баҳри раҳмати қошида не вужуд бўлғай
ва бевужудлар хатоси анинг дарёи вужуди оллида не мавжуд*

Эй Худовандлар Худованди,
Йўқ Худоликда кимса монанди.

Азамат бобида гумондин улук,
Неким андин улук йўқ, ондин улук.

Жабарутунг ҳавосида хуршид,
Заррадек бўлмайин назарда падид.

Офаринишқа тортқонда алам,
Маҳчаси Лавҳ ўлуб сутуни Қалам.

Қаламингга кеча сипеҳр аро,
Ложувардий давот ичинда қаро.

Лавҳунга бўлмайин рақам маълум,
Ҳар не маълум эмас, анга марқум.

Қудратинг оллида фалакка ҳисоб,
Сарсар эсганда олти-етти ҳубоб.

Неки махлуқ ичига қотилғон,
Сен ёротқон, алар ёротилғон.

Даҳр халқиға сен келиб Халлоқ,
Халқ аро Холиқи алал-итлоқ.

Кимниким, бут қошида паст айлаб,
Сажда қилмоққа бутпараст айлаб.

Бериб ўз ҳуснунга бут ичра зухур,
Айлаб ул ҳусн ила ани мағрур.

Ҳар кишиким қуёшқа обид ўлуб,
Анга ҳар субҳу шом сожид ўлуб.

Ҳам сенинг талъатинг зиёсинда,
Заррадек чарх уруб ҳавосинда.

Шуълаларға солиб юзунг чу укус,
Қуйдуруб ўзни ўт қошинда мажус.

Мазҳари ҳусн чун қилиб гулни,
Ўртабон шуъласиға булбулни.

Шамъ ўтиға куярда парвона,
Ҳам сенинг ишқинг ичра девона.

Ҳам ибодат элига сен маъбуд,
Ҳам таашшуқ элига сен мақсуд.

Ким, парастииш қилур Худосен анга,
Ким, тааллуқ сотар балосен анга.

Ҳар сувар ичра жилвагар ҳам сен.
Жилвагар демайин, сувар ҳам сен.

То не етгай ангаки ўзга Илоҳ,
Эл дегай: Ло илоҳа иллаллоҳ.

Жалла олоуҳу не ҳаййи қадим,
Амма наъмоуҳу не фарди азим.

Қодиро, ул заифи осиймен
Ки, бошимдин-аёқ маосиймен.

Улки, сендек бошимда Холиқдур.
Мен демоклик, не беҳаёлиқдур.

Оёғ остида паст туфроғи,
Лек гардунча уштулум чоғи.

Тоат айларда мўри хаста барин,
Лек исён маҳали шеро арин.

Нимжон пашша кўнглум айла гумон,
Зўри нафсим нечукки пили дамон.

Мен бўлуб буйла пил аёғига паст.
Поймол айлаб ул мени пайваст.

Мўри мажруҳға не иш етгай
Ким, ани пил поймол этгай.

Мени гар ожиз этти феъли табаҳ,
Хостинг бу эди, манга не гунаҳ?!

Нафси аммораға гар ўлдум асир,
Мен нетай гар будур санга тақдир.

Менинг эгрилигим эса санга хост,
Мен не янглиғ ўзумни айлай рост?!

Не гузар яхшилиққа бор манга,
Не ёмонлиқда ихтиёр манга.

Сен ёмон айласанг мени не ҳад,
Айламак сендин ўлғон амрни рад.

Яхшилиқ қилки, нотавонинг мен,
Ёмон ўлсам, сенинг ёмонинг мен.

Бу ёмонингга кўргузуб эҳсон,
Яхши қилмоқ эрур санга осон.

Манга не ҳад демак сангаки, не қил,
Неки бўлғай санга ризо ани қил.

Лекин эҳсонингга чу ғоят йўқ,
Лутфу инъомингга ниҳоят йўқ.

Караминг ганжи юз жаҳон чоғлиқ,
Баҳри фазлинг минг осмон чоғлиқ.

Етишиб мен гадойи мазлуме,
Ҳар не матлуби бўлса маҳруме.

Лек муътий атоси бепоён,
Йўқ берурдин хазойинига зиён.

Тиламак худ гадо шиоридур,
Лек бу ерда изтироредур.

Не талаб қилсам ихтиёрим йўқ,
Чун демас они кирдигорим-ўқ.

Ё Раб, ошуфтамен фиғонима ет,
Карам айлаб хатоларим афв эт.

Гарчи бордур жаҳон-жаҳон гунаҳим,
Ҳам сен-ўқсен ниҳон-ниҳон панаҳим.

Юз жаҳон журмум ўлса ҳам не бок,
Баҳри афвунг қошиндадур хошок.

То бу оламгадур асир таним,
Руҳ тўтисиға қафас баданим.

Ул сори мойил эт хаёлимни
Ким, сенга тегурай маолимни.

Нега мойилки, бу гадонг ўлғой,
Анга тутким, сенинг ризонг ўлғой.

Хаста кўнглум ишига сомон эт,
Талабинг дардин анга дармон эт.

Нафасим мояи ҳаёт айла,
Рақамимни хати нажот айла.

Ушбу жаннатки айладим маъмур,
Ҳам қусур анда, ҳам қусур аро хур.

Етти қаср анда борчаси дилкаш,
Етти хур ул қусур аро маҳваш.

Қасрларни назарда марғуб эт,
Хурларни кўнгулга маҳбуб эт.

Шухратин олам ичра пайдо қил,
Олам аҳлин аларға шайдо қил.

Ўқур эл кўнглига сафо еткур,
Ўқуғондин манга дуо еткур,

Жон қўши жисмдин ҳаво қилса,
Сидра сои уза наво қилса,

Унсур ажзоси бўлса хокнишин,
Туфроғу ўту суву елга қарин.

Ароларида ҳажр ўлуб воқеъ,
Ҳар бири бўлса аслиға рожеъ,

Ул замон луфт бирла қўлда қўлум,
Доғи ўз жонибингга йўлда йўлум.

Ҳар не журмумки, бўлса ҳам мавжуд,
Қил ҳабибинг туфайлидин нобуд.

III

Ул шоҳи рисолатпаноҳ наътиким, «лавлока» ливойи била «ана афсаҳу» алифи анинг сипоҳи давлатиға ливо келди, «ва мо тағо» то ва ғайни била «асро» роси анинг мисоли субутиға туғро ва ул мисолда икки олам салтанати мубайян ва ул мисол юзи меҳри нубувват била музайян

Ё Расулаллоҳ, алфа-алфа салом,
Бика мин зил-жалоли вал-икром.

Қураший асл, Абтаҳий маҳмил,
Ҳошимий кеш, Ясрибий манзил.

Ул қуёшким, арабқа бердинг зайн,
Ул сифатким, араб боши уза айн.

Лек чунким қуёшинг этти зухур,
Қилдинг икки жаҳонни ғарқай нур.

Бу жаҳондин кетарда чун зулумот,
Ул жаҳон аҳлиға етурди ҳаёт.

Аллоҳ, Аллоҳ, не нури воло бу,
Йўқ эди офариниш, илло бу.

Асру катми адам қаронқу эди,
Равшан этган чароғ ани бу эди.

Не ажаб меҳри осмонпоя
Ким, жаҳондин йўқ айласа соя.

Чун сени Тенгри бебадал қилди,
Ҳар латофат аро масал қилди.

Сояни андин этти қаддинг рад
Ким, гаҳи бўлмағай санга ҳамқад.

Соядин чун қадингға ор ўлди,
Соя ер узра хоксор ўлди.

Кўлаканг топса эрди жирми туроб,
Анга гардундин ўтгай эрди жаноб.

Ҳам жанобинг рафеъ Кайвондин,
Ҳам матофинг бу тўқуз айвондин.

Ул кечаким, санга валодат ўлуб,
Матлаъи ахтари саодат ўлуб.

Тун ёпиб чун жаҳонга тийра ниқоб.
Туғубон офтоби оламтоб.

Макка ёруб бу нури аълодин.
Тур ул навъким тажаллодин.

Кўрунуб етти кўк равоқи ҳам,
Бал Мадойин манору тоқи ҳам.

Ўйлаким, туғса меҳри рахшанда,
Тоқ лавҳи бўлур дурахшанда.

Лоту Уззоға пур шикаст бўлуб
Ким, бори тийра ерга паст бўлуб.

Сарнигунлуқ аларға зотингдин,
Бош қуйилиқ етиб уётингдин.

Чун улўғроқ бўлуб шубонлиғ этиб,
Қўй гуруҳиға меҳрибонлиғ этиб.

Қўзиға меҳр кўргузуб жондин
Ким, набийға гузир эмас ондин.

Кўргузуб анда чун яди байзо,
Қўюбон пушти даст юз Мусо.

Бу таназзул шараф қилиб санга фош,
Ҳамал айвонида нечукки қуёш.

Чун шубонлиғ аро бўлуб соий,
Бўлубон олам аҳлиға роий.

Олам аҳли раиятинг бўлубон,
Бориға дин васиятинг бўлубон.

Бу раиятқа раҳмат айлаб Илоҳ
Ким, бериб бошлариға сен киби шоҳ.

Хайи жабҳанг аларға мой маин,
Тори зулфунг аларға ҳабли матин.

Хай демай, қатраи зулоли ҳаёт,
Тор йўқ, риштаи каманди нажот.

Дема гисуки топтинг икки каманд,
Қилғали икки даҳр сайдини банд.

Очиб ул чеҳри дилкушой ичра,
Лайлатул-қадр ики бир ой ичра.

Ё ики афъийи муанбар де,
Ганжи зотингға ики аждар де.

Ё Муҳаммад ҳуруфи чун очилиб,
Икки мими этаклари осилиб,

Куфр элининг саводи мотами ул,
Дин элининг саводи аъзами ул.

Гар саводинг йўқ эрса не ғамдур.
Бу саводинг чу андин аъзамдур.

Гар қалам тутмадинг қўлунгға не ғам,
Азбар эттинг чу сирри Лавҳу Қалам.

Бу азодин қалам бўлуб ғамнок,
Юзин айлаб қаро, яқосини чок.

Хома тутмай вале сурарда мақол,
Нукта элин қилиб қалам киби лол.

«Ана афсаҳ» чу айлабон даъво,
Фусаҳо ўзда топмайин маъно.

Бу хабардин бўлуб нишони деҳ,
Сирри «Фаъту бисуратин мислиҳ».

Чунки лаълинг бу навъ бўлуб дурфош,
Тошдин бас недур дуруннга харош.

Дурру лаълингга чун шикаст қилиб,
Лаъли маҳлул оқиб дура сочилиб.

Яъни оғзингга-ўқ мусалламдур,
Буки ҳам лаъл сочқою ҳам дур.

Дурри зотингга етти баҳр садаф,
Бир ўғулдин етти атоға шараф.

Қайси етти атоки, етмиш ато,
Сени бори ўзига этмиш ато.

Балки Одам ўғуллуғингдин шод,
Валадингга жаҳон эли авлод.

Анга зоҳир тақаддуми оти,
Санга лекин тақаддуми зоти.

Сен муқаддам демайки, Одамдин,
Қайси Одамки, борча оламдин.

Анбиё хайликим, келиб мурсал,
Ҳам сен охир аларға, ҳам аввал.

Барчанинг фарқи узра бўлмоқ тож,
Санга фош этти лайлатул-меърож.

IV

*Ул мусофири баводипаймо, балки ул рокиби самовотпаймо меърожи
кечасининг таърификим, буроқи барқғомлиқ ва пайки буроқ хиромлиқ
қилди ва ул рахш била пайк хаёл етмас ергача чопти ва ул чопмоқ
била ҳақими хирад фаҳми бовар этмас нималар топти*

Ул кечаким эди абирсиришт,
Қадр аро ғайрати саводи биҳишт,

Ҳур гисуларин жаҳонға очиб,
Анбару мушкин осмонға сочиб,

Гисуйи мушкбў жаҳонни тутуб,
Мушкининг атри осмонни тутуб.

Ҳалқаи зулфдин руҳи анвар,
Ҳар ён ул тунда кўргузуб ахтар.

Йўқки, ҳуро ёйиб жаҳон уза дом,
Юз сори ҳалқамўи мушкинфом.

Сувдек ул дом ичинда чехра очиб,
Қатра хайлардин анда дона сочиб

Ким, чу давлат қуши бу ён етгай,
Бу суву дона бирла сайд этгай.

Ё туман минг чароғи байзогун,
Ҳайъату табъ ичинда гуногун.

Шом зеболари қилиб зоҳир,
Тун шабистонида бўлиб сойир.

Очибон ҳар чароғи кофурий,
Дуд ила бир ниқоби занбурий.

Дуд йўқ, уду мушк била бухур,
Тун димоғи иси била масрур.

Чарх мижмар ёйиб бу дуд узра,
Атри мушку бухур уд узра.

Чархи атласки бу риёҳ топиб,
Атласин бўйла мижмар узра ёлиб.

Ер юзига малак бўлуб нозил,
Чарх абвоби фатҳ ўлуб ҳосил.

Юз туман сабзпўши руҳони,
Зоҳир айлаб фалак шабистони.

Бўйла тун ул маҳи мунири жаҳон.
Уммаҳоний уйида эрди ниҳон.

Даҳр шўру шарридин осуда,
Кўнгли уйғоғу кўзи уйқуда

Ким, етиб қосиди жаҳонпаймо,
Илгида рахши осмонпаймо.

Чун алар етти, хожа очти кўз,
Ер ўпуб қосид, айта бошлади сўз.

Ҳақ саломин чу топти маҳбуби,
Бўлди ошиқ висоли матлуби.

Қосид отландуруб ани қўлдаб,
Ёнди келган йўли сори йўлдаб.

Сурди чун рокиби ҳумоюнфол,
Остида маркаби ҳумоюнбол.

Туфроғу сув юзидин айлаб хез,
Ўтти ўт, елдин ўту елдек тез.

Маркаби урди ой юзига тувоғ,
Ўйлаким, қолди жабҳаси уза доғ.

Чун Аторидқа барқдек сурди.
Хораи сум хомасин синдурди.

Қилди чун Зуҳра сори оҳангин,
Зуҳра ёшурди ваҳмидин чангин.

Меҳр худ кавкаби жалолатидин,
Ерга кирмиш эди хижолатидин.

Савлатиға чу солди кўз Баҳром,
Тиғиға берди қин аро ором.

Муштарий тушти минбаридин тез,
Юзни гардидин этти нуромез.

Зухал асбобин айлади бир-бир,
Ҳиндуелекки, бўлса маъракагир.

Қайси бир кишвар ичраким етти,
Савлати бирла эҳтисоб этти.

Секкизинчи фалакка сурди чу рахш,
Нуридин собитот олди дарахш.

Гавҳариға фалак чу бўлмади дурж,
Қолди ҳар гўшаи аро бир бурж.

Ҳамалу Савр қолди нола қилиб,
Тўшалиққа ўзин ҳавола қилиб.

Бўлди Жавзоға тўрт кўз ҳайрон,
Беш аёғ бирла рахш этиб Саратон.

Асад ўзни саги шикори этиб,
Сунбула донасин нисори этиб.

Адлидин ростлиқ топиб Мизон,
Нўш Ақраб самумидин резон.

Қавс бўлди йўлида чилланишин,
Жадй наззорасида қуллагузин.

Далв йўлида сув уруб гоҳи,
Ҳут онсиз сувдин йироқ моҳи.

Чархи аъзам хамиға сургач от,
Ёдин ўқ янглиғ андин ўтти бот.

Қолди Курсию Аршу Лавҳу Қалам,
Борининг авжи узра урди алам.

Рахшин андоқ чу тезпай қилди,
Водийи ломаконни тай қилди.

Ўтти Рафраф мақомидин чун тез,
Тез ҳамроҳи бўлди узрангез.

Ҳамраҳи доғи ўзидин борди,
Раҳрави доғи пўядин ҳорди.

Қолдилар чун йўл узра пайк ила от,
Ёлғуз ул йўлға қўйди юз ҳайҳот.

Ўзидин ўзлути доғи итти,
Ўздин ўзлук хаёлин оритти.

Топмайин ўзда хожаи сафари,
Ўту туфроғу елу сув асари.

Ўзлутидин доғи асар топмай,
Балки ўздин доғи хабар топмай.

Не ҳавосида бир не хомис ҳам,
Не жиҳотида бир не содис ҳам.

Қолмайин тўрт жавҳар, олти араз,
Олтию тўртдин бир анга ғараз.

Қўпти ҳадсиз ҳижоби пинҳоний,
Қўпи зулмоний, ози нуроний.

Чун бори бўлди муртафиъ, филҳол —
Жилва қилди аён ҳарими висол.

Ул ҳарим ичра доғи урди қадам,
Ҳараму парда борча бўлди адам.

Топтилар васл ошиқу маъшуқ,
Борча Холиқ, арода йўқ махлуқ.

Ёр мавжуду анда йўқ ағёр,
Ёрдин ўзга, балки йўқ дайёр.

Чун карам баҳри мавжзан етти,
Меҳмон арзи илтимос этти.

Ҳеч ҳожатда нукта топмай тул,
Истамасдин бурун бўлуб мақбул.

Ҳожат аввал анга ижобат ўлуб,
Сўнгра изҳори арзи ҳожат ўлуб.

Истабон уммати гуноҳларин,
Оқ тилаб номаи сиёҳларин.

Бўлмай ул ҳожатида шарманда,
Карам айлаб борини бахшанда.

Чун не истаб борин топиб бир-бир,
Ёнмоғин ошкор этиб тақдир.

Хожаи комёби Аршжаноб,
Бўлубон баҳри васлдин сероб.

Қайтибон минг бу лаҳза борғонча,
Демайин мингки, юз туман онча.

Маркаби бирла ҳамраҳиға етиб,
Юзидан иккисин мушарраф этиб.

Икки ҳорғон малак йўлида қўпуб,
Бири илгин, бири аёғин ўпуб.

Тоний олмай ҳамул киши эканин,
Бўйла суръат анинг иши эканин.

Ул яна маркабиға секриб тез,
Чиққанидек қилиб инарга ситез.

Маркаби арқосини айлаб ҳам
Ким, анга юкланиб ики олам.

Баҳр сори булут бориб холи,
Тўлуб аммо гуҳар била холи.

Борурида нечукки сарви равон,
Лек ёнғонда тубийи ризвон.

Ҳар фалак тушмагига бир поя,
Юзидин ул фалакка пироя.

Малакут аҳли ичра жўш тушуб,
Таҳният айлаю хуруш тушуб.

Юз туман минг малак нечукким хур,
Кулларида табақ, вале тўла нур.

Борча хуррамлик ошкор айлаб,
Дам-бадам бошига нисор айлаб.

Чарх жавфин тутуб саросар саф,
Юз туман минг малак келиб ҳар саф.

Гирдида ҳар тараф сипоҳ киби,
Ул мунунгдек сипаҳда шоҳ киби.

Ҳар саф ул ергача бўлуб ҳамроҳ,
Ки қуйи амр қилмай андин Илоҳ.

Борча ул юздин ўзни шод айлаб,
Хам қилиб қадни хайрбод айлаб.

Чунки ҳар саф тутуб йўлида тараф,
Анга қойим мақом ўлуб ёна саф.

Қилибон бўйла сайри шоҳона,
Тушти ер қиблагоҳига ёна.

Қайдаким бўлди сайри афлоки,
Ҳамраҳ эрди анга тани хоки

Ким, анга жисм агарчи хок эрди,
Лекин ул хок нури пок эрди.

Ангаким жисми хоки ўлғай нур,
Руҳини йўқ манга демак мақдур.

Жисми била бориб, ёниб келди,
Дўст васлини қозғониб келди.

Бормоғу келмаги бўлуб ики дам,
Қайси дам бурна эркани мубҳам.

Эй қароғингга сурмаи «мозоғ»,
«Мо тағо» маркабингга қўймай доғ.

Анбиёға итоатинг жовид,
Борча боғлаб шафоатингга умид.

Анбиё демайинки, жинси башар,
Ишлари хоҳ хайру хоҳи шар.

Илтифотингга сарбасар муҳтож,
Сендин олмай назарни ҳар муҳтож.

Ҳар кишиким жаҳон аро мавжуд,
Борчанинг баҳшиши санга мавъуд.

Сен буларга ўкуш тафаққуд этиб,
Ҳар не исёнларин тааххуд этиб.

Бўлса жинси башарга бўйла карам,
Шак эмас андадур Навоий ҳам.

V

*Сўз таърифида бир неча сўз сурмак ва сўз аҳлига андин неча сўз
тегурмак ва коинотқа тақаддумининг сифоти ва мумкинотқа
тааххурининг исботи ва онинг пардасидин бошқа маоний бикри
жилвадин прий ва кўнгул кунжида мутаворий эрконининг изҳори*

Андаким, не жаҳонға эрди вужуд,
Не жаҳон аҳли эрдилар мавжуд.

Истади устои нақштироз,
Мунча нақши ғариб қилмоқ соз.

Тортмоқ етти кўкни бўйла баланд,
Бирин ул бирга айламак пайванд.

Айламак паст жирми ғаброни,
Ундур этмак сипеҳри хазрони.

Чунки мавжуд бўлди нуктаи «кун»¹
Бўлди мавжуд тоза, йўқса куҳун.

Сунъ килки варақнигор ўлди,
Юз ажаб нақш ошкор ўлди.

Бу сифат нукта неки бўлди аён,
Сўз демак худ бўлур, ким этса баён.

Сўзга бас васф будурур мужмал
Ким, неким аввал, ул анга аввал.

Сўз келиб аввалу жаҳон сўнгра,
Не жаҳон, кавн ила макон сўнгра.

Элга топиб тақаддуми зоти,
Эмди айлай тааххур исботи.

Ҳар киши даҳр аро ҳаёт топиб,
Сўнгги дам сўз била нажот топиб.

Англа ул сўзни нуктаи тавҳид,
Ваҳдат аҳлида йўқ мунга тардид.

Бас сени аввал ул қилиб зоҳир,
Санга ҳам аввал ўлди, ҳам охир.

Аввалу охирингга солғил кўз,
Бил: ҳам аввал сўзу ҳам охир сўз.

Топмади кохи олий андоза,
Бир анингдек ҳарифи рўтоза,

Шоҳиди бошидин-аёқ дилкаш,
Ҳусн бозори ичра Юсуфваш.

Очилиб чун ниқоби дебоси,
Бўлубон халқ ҳуши яғмоси.

Демагил ўзу ёт аро ғавғо
Ким, солиб коинот аро ғавғо.

Ҳам нубувват уида шур андин,
Ҳам набийға далер мўр андин.

Ҳаққи инсонни қилди маҳрами роз.
Ҳайвондин ул айлади мумтоз.

Шаҳд эрур ул, валеқ бас ширин,
Лаъл эрур ул, валеқ бас рангин.

Не латофатдурурки гоҳи баён,
Қўзга пинҳондурур, қулоққа аён.

Мунча ҳусну жамолу зеб била,
Мунча дулкашлигу фиреб била,

Нақши заркаш либос, де они,
Бу либос ичра шоҳиди маъни.

Маъни ул шўхи сиймбар бўлди
Ким, бу қисватда жилвагар бўлди.

Шоҳиди маъни онсизин урён,
Жилвагар бўла олмайин ҳар ён.

Ҳужраи қалб ичинда бош сиғуруб,
Ўзни ул ҳужра кунжида яшуруб.

Чунки андин билинмайин асаре,
Элга маънидин ўлмайин хабаре.

Билиқ аҳлиға сирри номаълум,
Файзидин аҳли дарқ ўлуб маҳрум.

Комиле чунки муддао қилса
Ки, дури маънини адо қилса.

Сўз либосидин этмайин оро,
Хўблар ўйлақим хазу хоро.

Чиқа олмай оғиз даричасидин,
Нафъ топмай биров натижасидин.

Чун кийиб сўз ҳариру дебосин,
Дилкаш айлаб жамоли зебосин.

Боладин юзни лаълфом айлаб,
Кўнгул айвонида хиром айлаб,

Чиқса тошқори тан саройидин,
Балки ҳалқум тангнойидин.

Солур андоғ жаҳонда ғавғое,
Коинот ичра бир алолое

Ким, халойиқни дарки лол айлар,
Лол йўқ, балки хушмақол айлар.

Бу бири сўзда кўргузур муъжиз
Ким, қилур элни нуктаси ожиз.

Берур ул бир ўлукка жон сўзидин,
Тан аро киргузур равон сўзидин.

Муни дерлар: «Муҳаммади араби»,
Ул бирининг «Масих» эрур лақаби.

Аллоҳ, Аллоҳ, не сўздурур бу сўз,
Мундин ортуқ яна бўлурму сўз?!

Жисм бўстониға шажар сўздур,
Руҳ ашжориға самар сўздур.

Гулшане келди жисми инсони,
Нутқ онинг булбули хуш алҳони.

Бўйла булбул навоси сўздуру бас,
Нағмаи жонфизоси сўздуру бас.

Бўлмаса сўз ажаб бало бўлғай,
Булбули нутқ бенаво бўлғай.

Ё Раб, ушбу ҳадиқаи пургул,
Ким анга нутқ айладинг булбул.

Бўйла булбулни бенаво тутма,
Бенаволиғ анга раво тутма!

Хосса сўз булбули Навоий зор
Ким, анга нукта боғидур гулзор.

Боғиға барг, анга наво бергил,
Барг ила боғини туто бергил!

Айла гулзори гулларин тоза,
Булбулин қил баланд овоза.

Гулининг шамъини мунаввар қил,
Атридин даҳрни муаттар қил.

Булбулиға баланд айла хурўш,
Сол хурўши била улус аро жўш.

Боғи атрини судманд айла,
Қуши лаҳнини дилписанд айла.

Лаҳнин эл кўнгли ичра мақбул эт,
Ҳар не мақбул иш они машғул эт!

VI

*Сўз насридин назми хушроқ ва парокандасидин жамъи дилкашроқ
эрканин даъво қилмоқ ва бу жамъиятни «беш ганж» жомеъи
Низомий ва ҳинд шакаррези, балки ширин каломига мусаллам
тутмоқ ва ул баҳрайнға қатра нишон ва ул наййирайнға
заррасон ўзин еткурмак*

Сўзки, жон гулшанида келди насим,
Бал кўнгул баҳри ичра дурри ятим.

Улки, сўз нақдиға мубассирдур,
Васфи ичра тили муқассирдур.

Бўйла сўз фаннида чиқорғон исм,
Қилди услубини анинг ики қисм.

Ҳар киши қилмоқ истаса маълум,
Бири мансур эрур, бири манзум.

Насру назми ангаки мудракдур,
Назмнинг пояси бийикракдур.

Негаким, яхши сўзки зоҳир эрур,
Лафз теъдодидин жавоҳир эрур.

Худ жавоҳир нечаки дилкашроқ,
Назм силкига чексалар хушроқ.

Икки сори дури самин яхши,
Арода лаъли оташин яхши.

Кўрунур яхши дурри уммони.
Бўлса феруза ёнида кони.

Жавҳарий бу сифат бериб тартиб
Айласа, риштани анга таркиб.

Жавҳарий ҳис ангаки қойимдур,
Муни англarki, бас мулойимдур

Ким, жавоҳирни олиға тўкса,
Талли ғафлат киби ани ўкса.

Ҳам ёмон худ кўрунмагай, лекин
Лутфи аввалғича эмас мумкин.

Бас мунунг онча зийнати йўқдур,
Бир-бирисига нисбати йўқдур.

Назму наср ичра ҳам бу нисбат бил,
Иккисин бу икига нисбат қил.

Наср аро элга худ мақолат бор,
Лек назм ичра ўзга ҳолат бор.

Назмким топти бу сифат таржих
Ким, эмас анда ҳожати тавзих.

Бўйла назм ичра ҳам эрур неча шиқ,
Фаҳм этар ул кишики бўлса мудиқ.

Лекин ул барчадин дағи хуби,
Бордурур маснавийнинг услуби.

Ўзгаларни гар этмадим мазкур,
Бок эмас, чун бори эрур машхур.

Маснавийким, бурун дедим они,
Сўзда келди васиъ майдони.

Вусъатида юз ўлса маъракагир,
Қўргузур санъатин бори бир-бир.

Буйла майдонда чусту чолоки,
Рахш жавлон берурда бебоки.

Шаҳсуворики рахши айласа хез,
Айлагай кўк саманди бирла ситез.

Қилибон тез эканда жавлони,
Ой узорини доғ чавгони.

Қойили хуш каломи зебогўй
Ким, бу майдон элидин элтти гўй'.

Ганжа аҳлиға базласанж эрди,
Даҳр вайронасида ганж эрди.

Килки нўгини нақш этарда варақ,
Нукта айлаб чучуклигидин шақ.

Шақидин нукта йўқ, шакар тўкулуб,
Қаро ўрниға мушки тар тўкулуб.

Сафҳани мушк ила шакар тўқари,
Гоҳ мушкин қилиб, гаҳи шақари.

Шақаридин кўнгулға ширин ком,
Жонға осуда мушки бирла машом.

Бўйла мушку шакарга ҳамдастон,
Не топиб мулки Чин, не Ҳиндустон.

Килки нўтидаги равон дуда,
Шакаролуду мушкандуда.

Нуктаси диққат ичра риштаи жон,
Риштаға чошни сириштаи жон.

Назми авроқи пардаи жондин,
Ҳам сиёҳиси оби ҳайвондин.

Оби ҳайвонға ҳамнишонлиғини,
Фаҳм этиб кўрган эл равонлиғини.

Қилибон хомаси нечукки жаҳон,
Оби ҳайвон сиёҳи ичра ниҳон.

Элга жон бергали давоти онинг,
Келибон чашмаи ҳаёти онинг.

Килки Хизрин аташ қилиб бетоб,
Ҳар дам ул чашмадин бўлуб сероб.

Аҳли назм афсаҳулкаломи ул,
«Ҳамса»нинг нозими Низомий ул².

Ҳамса йўқ, панж ганжи Қоруний³,
Ёйибон элга Ганжа мадфуни.

Лек ҳарким бўлуб жавоҳирсанж.
Топиб ул ганжларда юз минг ганж.

Ҳар самин дурри мамлакатга хирож,
Анга лойиқки, бўлғай устида тож.

Сўз йўлин уйла қатъ этиб чолок
Ким, ипакда югурса гавҳари пок.

Бу югурмакда бўлмайин пайрав,
Анга ҳар раҳрави магар Хусрав⁴.

Дема Хусравки, ҳиндуйи жоду,
Айлабон элни назмиға ҳинду.

Дема, ҳинду, қаро бало де они.
Не бало, офати Худо де они.

Ҳар қачон хома илкига олибон,
Назмидин олам ичра ўт солибон.

Ўтки, оламини ўртабон асари,
Келибон қўнгли ўтининг шарари.

Ишқ оташғаҳининг аҳгари ул,
Балки ул шуъланинг самандари ул.

Назми рифъат аро сипеҳри барин,
Нукталар анжуми сипеҳрнишин.

Ҳар варақ назми дилкушосинда,
Бир жаҳоне сипеҳр аросинда.

Не жаҳонким, жаҳони маъно ул,
Лафз жисмида жони маъно ул.

Ҳам биноси фалак ниҳоди киби,
Ҳам саводи жаҳон саводи киби.

Не савод ул, висолнинг шоми,
Балки дилдор зулфининг доми.

Чун саводи бу навъ қайд ўлғой,
Анда маъно туюри сайд ўлғой.

Не бино солса бурноғи меъмор,
Ул қилиб зебу зийнатин заркор.

Ул очиб юз гули риёзи Эрам,
Гуллар узра бу ёғдуруб шабнам.

Келтуруб ул нигори рўтоза,
Анга суртуб бу вусмау ғоза.

Йўқки, ҳар сарвнотким ул экиб,
Яна бир зод сарв ҳам бу чекиб.

Ул не гулруҳки, жилвагар айлаб,
Яна бирни бу пардадар айлаб.

Муни кўрган киши ҳамон соғиниб,
Иккисин балки тавъамон соғиниб.

Ўзга ҳар роқими хунаrpеша,
Нозукандешу чобукандеша,

Кўп уруб сўз демакда тоб ила печ,
Сиға олмай булар аросиға ҳеч.

Гарчи бир нуктагўй Ашраф⁵ ўлуб,
Ўзи мақдуриға мушарраф ўлуб.

Яхши ёхуд ёмон деди, ғам эмас,
Яхши гар бўлмаса, ёмон ҳам эмас.

Мени девонасори бечора,
Ўзум ўз жонима ситамкора.

Қатра ичгунча дастрас манга йўқ,
Ғайри дарё чекар ҳавас манга йўқ.

Йўқ илигимда бир овуч туфроқ,
Ясамоқ ком гунбази нуҳ тоқ.

Хома нолича тобу ранж манга,
Аждаҳодек хаёли ганж манга

Ким, ул икки аросиға тушубон,
Юз минг эл можаросиға тушубон.

Сўзни айлаб алар сўзига адил,
Балки тағйир этиб, бериб табдил.

Табъи бебоки ноҳаросондин,
Тортиб андоқ сипаҳ Хуросондин

Ки, қилиб зоҳир ул сипаҳ била зўр,
Руму Ҳиндустонға солиб шўр.

Тутубон Руму Ҳинд кишварини,
Ҳинд ройию Рум қайсарини.

Йўқ-йўқ, ушбу ғариб лофдурур,
Лоф йўқ, сарбасар газофдурур.

Чекса, шатранж ики саф оқу қаро,
Хас не қилғай, чу тушса арса аро.

Ўзни топқай бисот аро пайваст,
От ила пил аёғи остида паст⁶.

Рум элининг саманди ошуби,
Ҳинд эли пилининг лагадкўби

Ҳам магар мўри ранжпарварде,
Топиб андоқ сипоҳдин гарде,

Кўрубон ўз ҳақиру пастлигин,
Қаро туфроққа ҳамнишастлигин.

Пастликдин баландлик топқай,
Зўрдин баҳрамандлик топқай.

Солғай ошуб шери гурронға,
Нойиб этгай ўзин Сулаймонға.

Не ажаб, гар Навоийи бедил,
Қилса бу навъ коми дил ҳосил,

Ким тутубтур анинг сари ҳиммат,
Қутб тамкину осмон рифъат.

VII

*Жаноби сипеҳр макон хидматкорлиғи ва саҳоби гавҳарафшон
ҳаводорлиғи, яъни ҳазрат шайхул-исломи мавлоно Нуриддин*

*Абдурраҳмон Жомий мадда зиллаҳул — олий мадҳида хома найининг
шакарборлиғи ва кўнгул садафининг гавҳарнисорлиғи*

Фазл конию илм дарёси,
Баҳру кон сиррининг шиносоти.

Илми дарёсиға ҳубоб сипеҳр,
Йўқки, ул баҳр ичинда гавҳар-меҳр.

Кашфи ҳикмат иши камоҳи анга
Ҳам табию ҳам илоҳи анга.

Худ риёзида фикри гардунрав,
Айириб чарх мазраини жав-жав.

Арабиятда дарс анинг вирди,
Ибни Ҳожиб¹ камина шогирди.

Ибни Ҳожиб демайки, Жоруллоҳ²,
Онча тафсир³ ишинда йўқ огоҳ.

Тили зикри Каломи Раббони,
Ҳарф бар ҳарф забт этиб они.

Нуқтаи бо «бисм» учун тафсир,
Юз мужаллад қила олиб таҳрир.

Ҳам ҳадис ичра сарбаланд шажар,
Ким етишмай анга юз Ибн Ҳажар⁴.

«Арбаин» ики⁵ айлабон тартиб,
Арабий бирла форсий таркиб.

Арбаин аҳли даркидин ожиз,
Кўрмайин бўйла «Арбаин» ҳаргиз.

Фақр ичинда имоми олам ул,
Қайси олам, имоми Аъзам ул⁶.

Сўзидан фикҳ элига зебу баҳо,
Масъала деса ҳайратул-фуқаҳо.

Фаръ эдиким, дейилди — бу неча фасл,
Илми фақру фано бўлуб анга асл.

Онча айлаб фанода нафйи вужуд
Ки, бўлуб мужиби бақоу шуҳуд.

Ўз вужудин шуҳуд аро ёпибон,
Ҳақ вужуди аро бақо топибон.

Ўйла Ҳақ зоти ичра мустағрақ
Ки, асар қолмайин анга Ҳақ.

Чун тасаввуф келиб сифот анга,
Бу фан ичра мусаннафот анга

Ким, қаю бирга кимки топса вуқуф,
Барча мақсуд анга бўлуб макшуф.

Солди шарҳи «Рубоиёт» андин,
Рубъи маскун аро ҳаёт андин.

Килкидин чун «Лавомеъ»⁷ этти зуҳур,
Солди офоқ ичинда ламъаи нур.

Табъидин чун «Лавойиҳ»⁸ ўлди падин,
Жилва қилди лавойиҳи тавҳид.

Зоҳир этгач «Ашиъатул-ламаот»⁹,
Ламъа қилди аён ашиъаи зот.

«Тову Мимия»ғаки¹⁰ чекти рақам.
Ибни Фориз равони дедики: «Там!»

Чун «Шавоҳид»ға¹¹ бўлди нуктатироз,
Қилди юз шоҳид анда жилваи ноз.

«Нафаҳот»¹² ичраким, футуҳ андин,
Нафҳаи унс топти руҳ андин.

Чун рақам қилди «Тухфат ул-аҳрор»¹³,
Сочти оламға махзан ул-асрор.

«Субҳа»¹⁴ икдиға берди чун тавзиҳ,
Солди хайли малак аро тасбиҳ.

Чунки таҳрик топти «Силсила»си¹⁵,
Телбалик бўлди ақл масъаласи.

Чун рақам қилди «Ошиқу маъшуқ»¹⁶,
Бўлди ишқ аҳли ўтидин маҳруқ.

Чун «Қасойид»ға¹⁷ қасд этиб ройи,
Дур сочиб табъи гавҳароройи.

Фазалиёти¹⁸ ўт жаҳонға солиб,
Шуъласи юз шарора жонға солиб.

Ўзга ҳар фандаким расойил анга¹⁹,
Борча Ҳақ васлиға васойил анга.

Гар борин бир-бир айласам тафсил,
Зоҳир айлар калом аро татвил.

Ҳам таадудда нафъ чандон йўқ
Ким, демакдин туганмак имкон йўқ.

Гар тугансун дағи кутуботи,
Андин ортуқ анинг камолоти

Ки, агар мунча юз калом ўлғай,
Васфи зоти анинг тамом ўлғай.

Поясин ҳар киши деса афлок,
Бўлғай афлокни демак хошок.

Ройи покин демакки меҳри мунир,
Демак ўлғай қуёшни қурси қир.

Илмин онинг тенгизга қилса хитоб,
Мутлақ ўлғай демак тенгизни сароб.

Не камолот аро ниҳоят анга,
Не маротибда ҳадду ғоят анга.

То камол аҳлидин мақол ўлғай,
Одами зийнати камол ўлғай.

Ҳам малак доначини доми анинг
Ҳам хирад журъахўри жоми анинг.

Баҳравар андин Одам авлоди,
Олам аҳлиға зилли иршоди.

Майи ҳуш аҳли жонфизойи ҳам,
Жомидин баҳравар Навойи ҳам.

VIII

*Бу етти гулшани жаннатосо ва етти қасри сипеҳрфарсо
тарроҳлигининг жиҳати ва меъморлигининг кайфияти ва бисотин
тарҳини тағйирлар била хушроқ ва қусур биносин табдиллар
била дилкашроқ қилмоқ ва густохликлар узрин демак ва
бебокликлар маъзиратин айтмоқ*

Бу кечаким, сипеҳри шуъбадабоз,
Олам аҳлиға бўлди шуъбадасоз.

Нилгун арсаға фазо берди,
Булъажаб муҳра анда кўп терди.

Муҳралар хосиятда гуногун,
Ҳам талаввун ичинда буқаламун.

Ҳар бири табъи ичра юз найранг,
Булъажабликқа айлабон оҳанг.

Муни пайдо, ани ниҳон айлаб,
Ҳар бирин фитнаи жаҳон айлаб.

Бирига наҳслиқни одат этиб,
Бирисин машъали саодат этиб,

Қайси бирнинг не бўлса тақдири,
Ёйилиб олам ичра таъсири.

Демайин муҳрабози шуъбадафан.
Балки луъбатнамойи лаъбфикан.

Юз туман, луъбати сийминпайкар,
Йўқки, сиймин ниқобу сийминбар.

Барча юз ноз бирла жилванамай,
Жилваи ҳусн бирла ҳушрабой.

Пардада қай бири бўлуб мастур,
Парда юзинда ёна бирга зухур.

Бу таажжуб хирадни лол айлаб,
Ҳар нафас ўзга бир ҳаёл айлаб.

Манга гаҳ ваҳму гоҳ фикрат ўлуб,
Дам-бадам ҳайрат узра ҳайрат ўлуб.

Кўнглум уйинда йўқ хирадга субут,
Ҳам хирад, ҳам кўнгул бўлуб мабхут.

Фаҳм қилмай булар ҳақиқатини,
Топмайин фикр ила васиқатини.

Ғолиб ўлғоч кўнгул аро қайғу,
Кўз уйин тийра айлади уйқу.

Зоҳир этти ҳаёли суратгар,
Фикрат уйида гуна-гуна сувар.

Кўрдум ўзни ажаб мақом ичра,
Бир фазо тавфида хиром ичра.

Ул фазо ҳар тараф назарға васеъ,
Етти гунбад бори матину рафеъ.

Топибон ҳар бири ичида мақом,
Лек бир дам бирига йўқ ором.

Барча кўк гунбади киби дойир,
Бир-бири давриға бўлуб сойир.

Лавн аро ўзга навъ ҳар гунбад.
Ўзга навъ элга ҳар бири маъбад.

Етти гунбаддаким, хиром айлаб,
Етти нодирсифат мақом айлаб.

Ҳар бирига бир иш сари оҳанг,
Тўни ўз гунбади била ҳамранг.

Ранги аввалгининг қаро эрди,
Юзи ҳам бўйла ранг аро эрди.

Яна бир хилъате кийиб заркаш,
Зардваш уй ичра роҳи асфаркаш.

Яна бирнинг мақоми хазроранг,
Тўни ахзар, узори сабзоранг.

Яна бирга либос ўлуб гулфом,
Ҳам бу ранг уй аро анга ором.

Бири азрақ либосу аҳли хирад,
Бўлуб оромгоҳи кўк гунбад.

Бирининг тўни сандалиойин,
Сандалий уй аро топиб тамкин.

Яна бирнинг либоси кофури
Ҳам бу ранг ичра байти маъмури.

Ҳафтанинг ҳар куни бирисига хос,
Бўлуб ул кун қадаҳкашу раққос.

Ҳар бири ҳукми ичра бир иқлим,
Хоҳ уммед анда, хоҳи бим.

Мен чу бу хайл аро гузар қилдим,
Бориға етти кун сафар қилдим.

Ҳар бир уйнинг муқими фарзона,
Манга қилди баён бир афсона.

Ким ўз иқлими ичра воқитъ эди,
Ўзи кўрган ажаб мавоқитъ эди.

Ҳар бир афсонада ғаройиб кўп,
Ҳар ғариб иш аро ажойиб кўп.

Мен бу афсоналарни туттум ёд,
Айладим жон саҳифасида савод.

Чунки қилдим, бу навъ таҳрири,
Келди олимға Хизрваш пире —

Деди: «Эй, сойири фалакпаймой!
Чарх гунбадларида жилванамой!

Етти уйда сангаки, майл эрди,
Англадингму булар не хайл эрди?

Етти гунбадда номукаррар лавн,
Лутф аро ўзга навъ ўлуб ҳар лавн.

Анда етти ягонага маскан,
Ҳар бириким, қилиб бир уйда ватан.

Лаҳзае бўлмайин бирига даранг,
Тўнлари бирла уйлари ҳамранг.

Етти афсонаким, санго дедилар,
Ёд туттунг борини то дедилар.

Сенки мундоқ ажаб сафар қилдинг,
Бу ғаройиб сари назар қилдинг.

Кайфиятини айладинг мафҳум,
Бўлдиму бу иш ҳақиқати маълум?»

Сўргучига дедим ниёз била,
Савлатидин юз эҳтироз била:

«К-эй ҳумоюнруху ҳужастажамол,
Акли Кулл шахсидин юзунг тимсол.

Мен бу ғурбат ароки, сойирмен,
Эмди етган ҳазин мусофирмен.

Билмадим ҳар не бўлди жилванамо
Ки, демишлар «ғарибу кал-аъмо»¹.

Санга маълум эса аён айла,
Сиррин шаммас баён айла».

Деди фаррух суруши руҳоний:
«К-эй насибинг бу сирри пинҳоний!

Муждаким, чархи ложувардандуд,
Ахтари бахтинг айлади масъуд.

Ганжа ганжуриким², чекиб кўп ранж,
Қўймиш эрди жаҳон аро беш ганж³,

Ким қилиб Ҳинд соҳири⁴ кина,
Ул дағи қўйди онча ганжина⁵

Ки, эрур онча, гарчи онча эмас,
Яхшидур, лек ул дегонча эмас.

Ким чекиб сен дағи ики йил ранж,
Ҳосил айлаб эдинг ики-уч ганж⁶.

Вақт бўлдики, тортибон хома,
Эмди тўртунчи⁷ ёзғасен нома.

Тўрт гавҳарга бергасен тартиб,
Тўрт унсурни қилғасен таркиб.

Бўлубон бахту давлат иқболи,
Рубъи маскунға бўлғасен воли.

«Ҳафт пайкар»⁸ ки, келди мушксиришт,
Яна онинг ёнида «Ҳашт биҳишт»⁹.

Сен дағи топибон фазои васеъ,
Ўтруда солғасен бинои рафеъ.

Неки кўргуздилар санга бир-бир.
Айлай они бирин-бирин таъбир:

Ҳар биридин санга башоратдур.
Ушбу сўз шуғлига ишоратдур.

Етти гунбадки, англадинг олий,
Етти айвон аро етти воли.

Бу эти гунбади сипеҳр эрди,
Ичида етти меҳрчеҳр эрди.

Санга будур бу қисса исноди,
Ки олиб етти қаср бунёди.

Чун тугатгайсен ул рафеъ қусур,
Солғасен етти қаср аро етти хур.

Ул сифатким, алар келиб ҳамранг,
Топқай ул навъ ила булар ҳам ранг.

Етти афсона кўрганин ёна,
Дегасен етти турфа афсона

Ким, латофатдин элга жон бергай,
Тан аро руҳдин нишон бергай.

Ақл оғзиға келтуруб кулгу,
Кўзига руҳнинг солиб уйқу.

Ҳар бири зоти юз ғаройиб ила,
Жилва қилғай ўқуш ажойиб ила.

Сен бу даъвода хуррам ўлғайсен,
Нукта дерда мусаллам ўлғайсен!»

Сўз тугагач, қошида ер ўптум,
Бўлубон шод, сесканиб қўптум.

Борчани хотиримда тутмиш эдим,
Пиру таъбирини унутмиш эдим.

Тушума чунки йўқ эди таъбир,
Юзланиб хотиримға кўп тағйир.

Талаб этгим муаббири комил¹⁰,
Бори таъбир иши анга шомил.

Топтим ул навъ комили офоқ,
Шарҳ қилдим тушумни боштин-оёқ.

Неки, хотирда эрди топти баён.
Ғайри улким топиб эди нисён.

Нуктапардоз эшитти чун розим,
Бўлди филҳол нуктапардозим.

Борини ўйла айлади таъбир.
Ким, тун оқшом тушумга кирган пир —

Рози боис бўлуб кушодимға,
Тушдаги пир кирди ёдимға.

Сўзи ҳамким, бўлуб эди масмуй,
Жилва қилди хаёлима мажмуй.

Иккиси нуктаси мувофиқ эди,
Бу ҳам андоқ сўзида содиқ эди.

Нуктаким суруш қилди хуруш,
Бу ҳам этти хуруш мисли суруш,

Менки, топтим бу навъ ики далил.
Сўз демак сори айладим таъжил.

Жазм қилдимки, Холиқи азалий
Ким, анинг ҳукми келди ламязалий.

Манга бу мулкни насиб этмиш,
Фатҳ қилмоқни ҳам қариб этмиш.

Улки Ҳақдин бировга рўзидур,
Даҳрнинг сози, йўқса сўзидур.

Неча узр ўлса ошкора анга,
Жуз шуруъ айламак не чора анга.

Табъ ҳам гарчи асру роғиб эди,
Лек кўп эҳтиёт вожиб эди.

Ким, аларким, бурун чекиб хома,
Сайъ ила нақш қилдилар нома.

Нукталар борча сар-басар рангин
Ҳар бири бир нигоҳонаи Чин¹¹.

Даҳр элиға қабул эрур, рад йўқ,
Васф қилмоқлари манга ҳад йўқ.

Дуржи маънини чун очибдурлар.
Олам аҳлиға дур сочибдурлар.

Дурждин ким десунки, баҳр ила кон,
Нақдини сочиб ончаким имкон.

Лек гавҳар сочарда аҳли карам,
Бир сари кўп тушар, яна сори кам.

Ҳар тараф дур сочилмоғи яксон,
Эҳтиёт айламай эмас осон.

Кўп киши ерга обпош ўлди,
Кўпдан ози гулобпош ўлди.

Дурни суфт айламак аро ҳақкок,
Кўп қилур саҳв — бор эса бебок.

Кўпрак устои чобукандеша,
Қилди бебоклик фанин пеша.

Ким маҳорат ани қилиб мағрур,
Воқиф ўлмай тушар ишига қусур.

Лек шогирд эрур ишида ваҳим,
Кўнглида саҳв айламақдин бим.

Туну кун эҳтиёт қилмоқ иши.
Саҳв озроқ топар ишида киши.

Ул иков устоди моҳир эди.
Ким, маҳорат аларда зоҳир эди.

Чун тузуб бу бисот ўтмишлар,
Қилмайин эҳтиёт ўтмишлар.

Мен деёлманки, саҳвлар тушмиш,
Беҳабар тушмиш, ул агар тушмиш

Ким, бу дафтарки, бердилар, минг зеб,
Боштин то оёғ фусуну фиреб.

Ясағанда бу турфа афсона,
Ҳазмдин айлаб ўзни бегона.

Неча навъ ишни қилдилар тақсир,
Гар тутарсен қулоқ, қилай тақир:

Бири буким, йўқ, анда мояи лард,
Қилдилар ишқ сўзидин ани фард¹².

Ким биров меҳрдин бари бўлғай,
Боқма, гар меҳри ховари бўлғай!

Бўлса тарих аларға гар матлуб,
Анда сўз боғламоқ эмастур хўб.

Сўз ясардин чун топти пироя,
Ишқдин хуштур анда сармоя

Ким, кўнгулга ўти асар қилғай,
Жонга куйдурмаги хабар қилғай.

Йўқса ёлғон демакдаким, базадур,
Чун узоқ чекти асру бемазадур.

Ишқдин сўзи бўлса бок эрмас,
Ўртар оники, сўзнок эрмас.

Яна бир буки анда баъзи иш,
Зоҳиран номуносабат тушмиш.

Бўйла тухматки, айш учун Баҳром
Ясади етти қаср сургали ком.

Етти иқлим шоҳидин ети қиз,
Ҳар бири лутфу ҳусни ғоятсиз.

Етти қасри ичига келтурди,
Ком ҳар куни бири била сурди.

Турфа буким, чу бўлди бодапараст.
Қилди оқшомға тегру ўзни маст.

Уйқу комин олурға мастона
Шўхларға буюрди афсона.

Бу ажабким, алар дағи дедилар.
Қиссахон қизлари магар эдилар?

Тонгдин оқшомға тегру пайдарпай,
Улки, ичгай қадаҳ тўла-тўла май,

Анга худ ғафлат ўлди даъбу сифат,
Уйқусига фасона не ҳожат?

Бўлса ҳам ақл, манъ қилмасму?
Қисса айтур киши топилмасму?

Ким, неча нозанин ҳарамларини,
Жон ҳаримида муҳтарамларини

Ки, алар ғамзаси қилиб жоду,
Юз туман кўздан элитгай уйқу,

Лаблари қатл учун шароб олуд,
Кўзлари ишва бирла хоб олуд.

Ҳукм қилғайки, сиз фасона денгиз!
Демангиз, узру, бебаҳона денгиз!

Бўлунг уйғоқлик ичра фарсуда,
Мен бўлай уйқу бирла осуда.

Буйла таклиф кимса қилғайму?
Одамидин бу сўз очилғайму?

Бўлди, фарзан, бу навъ булжажаб иш,
Булжажаброқ яна бу иш бўлмиш.

Ким мунунгдек ики ваҳиди замон¹³,
Ҳар бир ўз вақтида фариди замон.

Бўйла нодон учун¹⁴ ёзиб авсоф,
Анга қилғайлар ўзларин вассоф.

Мадҳини беҳисоб ёзғайлар,
Балки мавзун китоб ёзғайлар.

Ҳар бир ул назмида кўруб кўп ранж,
Қилғай ўз «Панж ганж»идин бир ганж.

Аллоҳ, Аллоҳ! Не ганж бўлғай бу!
Сарбасар элга ранж бўлғай бу!

Бўла олмас бу иш магар бу тавр,
Ки, десанг ул ики ягонаи давр.

Баски, устод эдилару комил,
Бўлдилар ғарралиғ била гофил.

Кимки, бир ишта бўлса мустағни.
Ёшунур кўнглидин баса маъни.

Менки, шогирди бебизоат мен,
Ул иковга мутеи тоатмен.

Ваҳмдинким, тушуб хато ногаҳ,
Етмагай кулфате манго ногаҳ.

Ишим ўлмишдур эҳтиёт этмак,
Нуктанинг тору пудиға етмак.

Мунда доғи ишимға етса кушод
Ҳам алар руҳидиндур ул имдод.

Табъ бу шуғл ароки озим эди,
Чунки кўп эҳтиёт лозим эди.

Бу сабабдин бу хуш фасона аро,
Балки бу хуш наво тарона аро

Йўқ эди ҳеч чораву тадбир,
Ким, бирор ерда бўлмағай тағйир.

Айтмақ мунда ҳожат ўлмағуси,
Кимки, ул ерга етса, англағуси.

Ё Раб, иш мушкилу бу хаста заиф!
Пашшаға пил иши эрур таклиф!

Чарх томиға нардбон ясамақ,
Меҳр шамъиға шамъдон ясамақ!⁵.

Қилибон анкабут ипини каманд,
Айламак аждаҳо анинг била банд,

Келди душвордин дағи душвор.
Лек мен телба масту беҳушвор,

Ким, бу ишга илик нетиб урдум,
Лутфунга эътимод этиб урдум.

Неча иш ранжи беадад бўлса,
Сендин ар лутф ила мадад бўлса,

Заррада меҳрни ниҳон айлай,
Баҳрга қатрани макон айлай!

Хома нўғи сафирин айлаб тез,
Солайин олам ичра рустохез!

Килкни чун варақнигор этайин
Онча аъжуба ошкор этайин!

Ким солай олам ичра офатлар!
Балки зоҳир қилай қиёматлар!

Ҳамул авлоки бу сифат эъжоз,
Шоҳ мадҳидин этгамен оғоз.

Чун дейилгуси шоҳлар қавли,
Шоҳ мадҳин бурун демак авли.

IX

*Салтанат баҳрининг дурри ноби ва хилофат мавданининг лаъли
сероби, офариниш тожиға жавҳари зоти зеб ила зайн,
муиззус-салтанати вад-дунё вад-дин Султон Ҳусайн Баҳодирхон
халлада мулкаҳу ва султонаҳу мидҳати кўсин урмоқ ва бу баҳона
била заррани қуёшқа соғиндурмоқ*

Сўз демакка қилур ҳаво кўнглум,
Килк унидин тилар наво кўнглум.

Келу ҳужрам супургил, эй иқбол,
Гирдболишт равзан оллиға сол.

Човуши бахт, эшикда ҳозир бўл
Ким кирар майли бўлса, узрин қўл.

Эй фалак, Хизмат ошкоро қил,
Меҳрнинг сафҳасин муҳайё қил.

Қил давотимни, эй Зуҳал¹, мамлу,
Хайи рухсорадин солиб қаро сув.

Муштарий², йиртқил амома учин,
Мен аритмаққа анда хома учин.

Қинға солғил қилични, эй Баҳром³,
Фитна хайлиға бер даме ором.

Меҳр⁴, сафҳанг юзин дурахшон эт,
Зарварақдин ани зарафшон эт.

Зухра⁵, бир лаҳза чалма соз охир,
Чекмагил лаҳни дилнавоз охир.

Эй Уторид⁶, ўп остонимни,
Қўйгил оллимға жузвдонимни.

Эй Қамар⁷, сен қаламтарошим йиғ,
Қил ҳилолингнинг учидин анга тиг.

Бир гаҳ хомам учини айлаб тез,
Қилайин сафҳа узра гавҳаррез.

Дур киби пок нуктаронлиғ этай,
Шоҳ мадҳида дурфишонлиғ этай.

Қай шаҳ улким, азалдин этти Илоҳ,
Ани офоқ шаҳлари уза шоҳ.

Дин ливоси, аламтирози ул,
Аҳли дин ичра Шоҳи Ғозий ул.

Шоҳ Султон, Ҳусайн бин Мансур,
Ким бериб нусрати жаҳонға сурур.

Хонлар узра етиб атоси анинг,
Хон бин хон ато атоси анинг.

Ҳам ато хону ҳам анга ано хон⁸,
Йўқ жаҳонда анинг киби яно хон.

Анга Чингиз улуг ато келган,
Аноси худ Алонқуво⁹ келган.

Фахр йўқ анга салтанат оти,
Ул бўлуб салтанат мубоҳоти.

Шоҳлар қуллуғин кўруб марғуб,
Анга дарвишлик бўлуб матлуб.

Гарчи шаҳларни зердаст айлаб,
Ўзни дарвишларга паст айлаб.

Аждаҳо зӯр вақти илгида мӯр,
Қила олмай валеқ мӯрға зӯр.

Пили гардун қошинда пажмурда,
Пашша лек ўлмаи андин озурда.

Туфроғ айлаб фалакни кин чоғи,
Лекин аҳли ниёз туфроғи.

Разм аро барқи тиғи оламсӯз,
Базм аро шамъи ройи меҳрафрӯз.

Табъи соҳибкамол ҳар фанда,
Аҳли фанну камол анга банда.

Адлидин онча элга бахшойиш,
Ким раиятқа йўқ жуз осойиш.

Андаким, даҳр аро тушуб ошуб,
Сарсари кин бўлуб саломатрӯб.

Олам аҳли аро тушуб пархош,
Олам ичра қиёмат ўлғай фош.

Жонға тан ичра изтироб ўлғай,
Тан фано селидин хароб ўлғай.

Ики саф бўлғай ики кўҳи боло,
Қуллалар анда рахшлар масало.

Рахш уза ҳар хадиви тигафкан,
Рустаму Кўҳа бирла Рўйинтан.

Фитна даҳр ичра карру фар солибон,
Чарх жавфида шўру шар солибон.

Бодпо сарсари жаҳонпаймо,
Устида рокиби саҳобнамо.

Йўқ саҳоб, айт қатраафшон миғ,
Қатра пайкону, барқ-ламъаи тиг.

Барқ ажал чобукига маркаби тез,
Солибон руҳ хайли ичра гурез.

Жон ботиб жисм захмидин қонда,
Тан бўлуб жони бирла дармонда.

Тиғлар кавкаби хиром айлаб,
Гарди оламни тийра шом айлаб.

Сен бу зулмат ичинда меҳр киби,
Барқрав ашҳабинг сипеҳр киби.

Тортибон тиғ ўйлаким Баҳром,
Қаҳр ила айласанг не ерга хиром:

Тиғ ила қонни қилғасен Жайхун¹⁰,
Гурз ила тоғни этгасен ҳомун.

Титрагай чарх айлабон шеван,
Бир булутдекки, бўлса нолафикан.

Ул булутдин бу ларз ила нола,
Кавкабин сочқай ўйлаким жола.

Яъни ул навъ фатҳ қилсанг фош,
Чарх бўлғай бошингга гавҳарпош.

Тиғ селобидин бериб бас кин,
Кин ўти илтиҳобиға таскин.

Қўймайин олам аҳлида бийме,
Фатҳ этиб бир дам ичра иқлиме.

Разм майдонидин ёниб шодон,
Қасри давлатни қилсанг ободон,

Силкибон тийра гард майдонни,
Бода бирла ёрутсанг айвонни,

Масканинг бўлса маснади Жамшид¹¹,
Қадаҳинг бўлса соғари хуршид.

Давраи базминг ичра тургон эл,
Шоҳлар қуллуғунгга боғлаб бел,

Ишлари ерга кўз тикиб турмак,
Кимга ҳад демагунча ўлтурмак.

Чун бўлуб ҳукм, ўлтуруб бори,
Ерлик ўз ерига ики сори.

Тутубон соқийи париваш май,
Гулда шабнам киби узорида хай.

Илгидин май чу боданўш олибон,
Май била ул гулоби хуш олибон.

Лек мажлис шукуҳидин не ҳад,
Кўзни ердин олурга аҳли хирад.

Тушгач аҳли наво чалиб дерга
Зухрани кўктин индуруб ерга.

Ики ёндин муғанний ики хайл,
Жонға тандин чиқорға солиб майл.

Ўнгда туркинавоз уруб дастон,
Қўзғолиб ҳар навода Туркистон.

Тортқон турк нағмасида суруд,
Оқизиб халқ кўзларидин руд.

Сўл сори форси суруду нағам,
Фитнаи Форс, бал Ироқу Ажам¹².

Кавкаби жом акси ламъафикан,
Тоб аро ўйлаким, Суҳайли Яман¹³.

Тоб ила ул Суҳайл ранги раҳиқ,
Чеҳра рангин ясаб нечукки ақиқ.

Нўш этарда бу роҳи райҳоний,
Юз гул очиб юзунг гулистони.

Базмни бу биҳиштваш бўстон
Айлабон ҳар замон баҳористон.

Ҳам кулуб сен баҳори хандондек,
Ҳам тўкуб ашк абри найсондек.

Ҳар сурудеки истимоъ айлаб,
Бевафо даҳрға видоъ айлаб.

Бўлубон жисминг ўйла руҳоний,
Ким кўруб даҳр базмини фоний.

Салтанатдин ҳавасин бас айлаб,
Фаҳр султонлигин ҳавас айлаб.

Не ҳавас, маҳз сўзу дард бўлуб,
Бенаволиғ йўлида гард бўлуб.

Онча ҳар ён тўкуб ниёз ашқин,
Шамъдек сўз ила гудоз ашқин,

Ким қаёнким, уруб юз ул селоб,
Айлабон мастлиғ уйини хароб.

Чун жаҳон бевафолиғига боқиб,
Кулуб аммо кўзунгдин ашқи оқиб.

Кулубон лек ёш тўкуб дурдек,
Ғули хандон юзида мўлдурдек.

Андаким, тиғи хунфишон олибон,
Тиғ зарби била жаҳон олибон.

Бу нафас кимки, бир тарона чекиб,
Дард ила оҳи беҳудона чекиб.

Мунга борин ани нисор айлаб,
Балки қилмай писанду ор айлаб.

Май ичиб беҳисобу маст ўлмай,
Нафс ҳукмиға зердаст ўлмай.

Май санга мужиби фано бўлубон,
Сарбасар нур ила сафо бўлубон.

Не ажаб бўлса бода нуру сафо,
Ким, эрур ҳар қадаҳда истиғно.

Бода моҳиятин табаҳ билмак,
Ичмагин дам-бадам гунаҳ билмак.

Барча мазҳабда фосиқи ранжур
Яхшироқдурким, зоҳиди мағрур.

Бўйла май нўш этибки, сурдум сўз,
Мастлиғ уйқусида юмсанг кўз.

Тунқотор онда бахти бедоринг,
Субҳға тегруким Худо ёринг.

Тортқоч субҳ муаззини ё ҳай,
Учубон кўздин уйқу, боштин май.

Оқизиб узр кўзларидин сув,
Айласанг ул сув бирла пок вузу.

Қиблагаҳ сори рой келтурсанг,
Тенгри амрин бажой келтурсанг.

Чун неким Тенгри амри бўлди тамом,
Айласанг адл тахти сори хиром.

Қўюбон бошингға Каёний¹⁴ тож,
Ҳукм қилсангки, сўз десун муҳтож.

Эшитиб ҳукм ҳар тараф мазлум,
Бори омингға айлаганда ҳужум,

Анда ширин калому хандон юз
Бирлаким, халқдин сўрарсен сўз.

Дафъ этиб халқ бошидин бедод,
Берибон додким, қилурсен шод.

Бирнинг айлаб қилурға чорасини,
Бошидин дафъ саршуморасини.

Бирисидин «алафбаҳо»¹⁵ кўтариб,
Сабзайи умри айшдин кўкариб.

Ҳар бирининг неким бўлуб коми,
Бир дам ичра бўлуб саранжоми.

Ким, ёнарлар ўкуш мурод била,
Уқдалиғ ишлари кушод била.

Анда Нуширвон¹⁶ керак боққай,
Бошини ирғатиб овуч қоққай.

Чун қилиб ёд ўз адолатидин,
Мутағаййир бўлуб хижолатидин.

Адлдин токи, бўлғай овоза,
Ҳар кун ўлсун адолатинг тоза.

Шоҳлиқ хилъати қадинг била жуб,
Шоҳлар қадди ҳам аёғингға кўб.

Доду адлинг била жаҳон обод,
Ким, бу бўлғай жаҳонда адл ила дод.

Мулкунга Аршдин келиб бу нидо:
«Халладаллоҳу мулкаҳу абадо»¹⁷.

X

*Исмат баҳористоннинг шукуфта боғи ва иффат шабистонининг
гавҳари шабчироғи, рўнўшлиғ Қофининг асмои париси, маҳжублиғ
сипеҳрининг меҳри ховарийси, ахлоқи ҳамида ва авсофи писандидасидин
шаммайе изҳор қилмоқ*

Чунки наққоши сунъ этарга рақам,
Офаринишға чекти нўти қалам.

Не учун келди гунбади мину,
Гунчадек неча парда тў бартў.

Чун тамом ўлди бу рафеъ айвон,
Нега тортилди неча шодурвон.

Таҳ-батаҳ пардалар аро парда,
Бир-бир ичра тўкуз саропарда.

Пардалар бир-бирига айлангон,
Дури анжумдин инжу турлангон.

Малак ушбу рафеъ парда аро,
Эврулуб ул сифатки, хожасаро.

Пардалар даврида муҳофиз ўлуб,
Ташқи ходим киби мулоҳиз ўлуб.

Эсмай ул теграга насими шамол,
Қилмай ул ён хиром пайки хаёл.

Ақл бу фикр аро эди мадҳуш,
Ким нидо айлади хужаста суруш:

Ким, эрур бу тўкуз ниқоби баланд,
Ким, чекилмиш паранд узра паранд.

Бир ҳаримики, анда йўқ маҳрам,
Демайинки, пари, малойик ҳам.

Анда маснаднишин фалакжоҳе,
Фалаки исмат авжида моҳе.

Ҳам Сулаймони аҳдга¹ ҳамдам,
Ҳамдаму ҳамнишину мунис ҳам.

Чун Сулаймонға ёр эрур не ажаб,
Анга Билқиси соний² ўлса лақаб.

Қайси Билқис, Сорайи Узмо,
Қайси Сора, Хадичаи Кубро³.

Пок зотики, кўрмайин афлок,
Даҳр баҳрида ўйла гавҳари пок.

Суйи гавҳарининг абри найсондин,
Гавҳари онинг оби ҳайвондин.

Бу жиҳатдин ҳадисидур жонбахш,
Кафининг баҳри дурри Уммонбахш⁴.

Гирдболиштида қуёш кўзгу,
Кела олмай жамолиға ўтру.

Кўзгу йўқ, эв қизи дурур жовид,
Меҳр деб гоҳ отин, гоҳи хуршид.

Ул чу тутмай юзини пинҳони,
Хизмати силкидин қовуб они.

Чун бу навъ они ўзидин айириб,
Титраб ул сарғарибу ерга кириб.

Барча ходимлари пари янглиғ,
Ёшурун кундуз ахтари янглиғ.

Пари уй қизлиғида хидматкўш,
Не учунким, эрур пари рўпўш.

Исммати боғидин қочиб булбул,
Ёшунуб гунча гунбади аро гул.

Тутмаса ўзни пардада пинҳон,
Кўркутуб они сунбулу райҳон.

Ваҳмдин қилса ҳам назора ҳавас,
Кўзни ердин кўтармайин наргас.

Иффати забтидин жаҳон ичра,
Эл аёли кириб амон ичра.

Ой тун ақшом чу чиқти олам аро,
Дедиким, қилдилар юзини қаро.

Иффати забти андоқ айлар жид,
Ким де олмас кўҳни эл шоҳид.

Итларининг танобидин ҳар тор,
Узулуб чарх сори қилса гузор.

Чарх ани риштаи мадор этгай,
Малак ўз субҳасиға тор этгай.

Эй ҳариминг сипеҳри иззу жалол,
Анда йўқ ўттали малакка мажол.

Ою кун йўқ агарчи монандинг,
Икки саъд ахтар икки фарзандинг⁶.

Фазл аро нодири жаҳон бириси,
Лутф бирла жаҳонға жон бириси.

Бириси тахти маъдалат шоҳи,
Бириси авжи салтанат моҳи.

Тонг эмас бўлсалар Масиҳодам⁶,
Ким аларнинг аносидур Маръям.

То жаҳон бўлғай ул иков бўлсун,
Қўлларида жаҳон гаров бўлсун.

Сен дурисенки, шаҳға рўзисен,
Шоҳнинг дурри шабфурузисен.

Ики ёнингда оташин гавҳар,
Дур ики ёнида самин гавҳар.

Бахтға тожи торак ўлғайсиз,
Шаҳға ҳар кун муборак ўлғайсиз.

Чатри иқболингиз қилиб олий,
Шоҳи офоқ зилли иқболи.

Чун азалдин шаҳи жаҳон сизсиз,
Бўлмасун бир нафас жаҳон сизсиз.

XI

*Шоҳ Баҳром достониға шуруъ қилурдин бурун бир неча сўзга муртакиб
бўлмоқ ва ул достонида тағйир ва табдил воқеъ бўлгоннинг узрин
қўлмоқ ва ҳар ганжға бир уй макон бўлгондек ҳар достонни бир
байтда ниҳон қилмоқ*

Сўз тилисмидин улки очти ганж,
Бўлди мезони табъи гавҳарсанж.

Бу жавоҳирға тузди чун мезон,
Бўйла қилди жавоҳирин резон.

Ким, тугатти чу сунъ меъмори,
Тарҳ этиб коинот бозори.

Ер тутуб эл бошида савдолар,
Тушти бозор ичинда гавғолар.

Ақл саррофи бу ғулу ичра,
Очти дўконни чорсу ичра:

Терди ҳар ён қафасда гавҳари пок,
Бир тараф тўкти лаъли оташнок.

Чун жавоҳир ҳақойиқин билди,
Сирридин бу сифат хабар қилди:

Ким: жаҳон баҳри ичра ҳар луълу,
Ки, эриб обутобидин мамлу.

Киши фаҳм этса асл ила будин,
Англар ул дурни қатраи судин¹.

Яна ёқуту лаъли тобанда,
Борча хородин ўлди зоянда.

Қайси жавҳарки, йўқ баҳоси анинг
Кон ано, тоғ эрур атоси анинг.

Неча хороға шиддат ўлса аён,
Андин ўлмас жавоҳириға зиён.

Одами ҳамки, келди жавҳари пок,
То билур кимки айласа идрок.

Ота дуну ўғул шариф ўлмоқ,
Бу латиф ўлмоқ, ул касиф ўлмоқ¹.

Ким Халилуллоҳ Озар ўғлидур¹,
Бутшикан кўрки, бутгар ўғлидур.

Бу сифат келди нисбат ичра тамом,
Тавр аро Яздажурд⁴ ила Баҳром⁵.

Ул келиб тийрарў садаф монанд.
Тонг йўқ, ўлмақ садафга дур фарзанд.

Ҳар не ул бузди, бу борин тузди,
Бу борин тузди, ҳар не ул бузди⁶.

Кимни ўлтурди ул қилиб мажруҳ,
Бу қўюб марҳам, ўлди жисмиға руҳ.

Шоми дайжур зулмати кетти,
Тийра тундин қуёш тулуъ этти.

Бу қуёш ўйла бўлди нурафкан,
Ки, жаҳон мулкин айлади равшан.

Ўйлаким, меҳр тиғу, жом била,
Тутти олам юзини ком била.

Салтанат тахти узра топти нишаст,
Кимда кўрди бийиклик этти паст.

Гарчи саркашни зарби паст этти,
Пастларни фалакнишаст этти.

Ким қуюндек эди ғуборангез.
Ани туфроққа паст айлади тез.

Аёғ остида чун гуҳар кўрди,
Тож авжиға они еткурди.

Мулк боғин баҳори адл била,
Сувориб жуйбори адл била.

Ўйла сарсабз қилдию тоза,
Ким жаҳон бўлди жаннатовоза.

Ҳар не вайрон қилиб эди бедод,
Дод ила қилди барчасин обод.

Улча ул қилди комронлиғидин,
Шоҳлар ичра паҳлавонлиғидин.

Ҳеч тарих аро топилмас нақл,
Бўлса ҳам нақл, бовар этмас ақл.

Роқимеким, бурун қалам чекти,
Номасиға анинг рақам чекти.

Қилди тарихини чу элга аён,
Ишларин этти шарҳ бирла баён.

Қилди татвил ила чу ул такмил,
Мен не такмилға берай татвил.

Бир деганни ики демак хуш эмас,
Сўз чу такрор топти дилкаш эмас.

Айтмоққа агарчи қолғум йўқ,
Аввал айтқонча айта олғум йўқ.

Лек баҳам ўтсам айламай мазкур,
Мени табъ аҳли тутмағай маъзур.

Бас бу авло дурурки, аввали ҳол
Сўз жамолиға бергамен ижмол:

Ҳар не бир дostonға солди садо,
Мунда бир байт бирла топқай адо.

Мужмал онинг сўзин қилиб такмил,
Ўз ҳадисимға бергамен тафсил:

Шоҳ Баҳром анинг киби шаҳ эди.
Ким сипеҳр анга хоки даргаҳ эди.

Аввал ўлғоч Суҳайлдек толеъ,
Бўлди мулки Яман уза ломеъ.

Чун Яман бўлди нури ичра ғариқ,
Туфроғи мушку тоши бўлди ақиқ.

Шоҳ Нуъмон' атобек ўлди анга.
Шафқат ичра атодек ўлди анга.

Бўлди Мунзир⁸ рафиқу дамсози,
Ҳамнишину надиму ҳамрози.

Араб ичра тутуб мақом аввал,
Қаъбада мисли Аҳмади мурсал⁹.

Ҳам Ажамдин қилиб Арабда мақом,
Ҳам Арабдин этиб Ажамға хиром.

Ишратидин Яманға равнақ ўлуб,
Қасри айши анинг Хаварнақ¹⁰ ўлуб.

Бўйла қасрин ясар замон меъмор,
Чарх меъморидек келиб Симнор.

Иши ов овламоққа чекмак жом,
Тортибон жом, қилмак овға хиром.

Ов аро коми борча бодау руд,
Бодау руд аро нишоту суруд.

Гарчи жуз жом дам-бадам чекмай,
Адл қонунидин қадам чекмай.

Овдаким, шер қилди гўрға зўр¹¹,
Зўр ила шер уйини айлади гўр.

Ики шер олидин чу тож олди,
Отаси мулкидин хирож олди.

Шерлар оллидин чу олди кулоҳ,
Шервашларни айлади рўбоҳ.

Аждар ўлтурди чунки тортиб ранж,
Топти ул ранж дастмузди ганж¹².

Кишваридин кетарди чун торож,
Етти йиллик маоф тутти хирож.

Ким ети йил кетарса элдин ранж,
Не ажаб етса Тенгридин анга ганж,

Хайли гардун сифатлиғ айладилар,
Хасмиға якжиҳатлиғ айладилар.

Кишварин олди, ўлғач ул пинҳон,
Неча юз минг черик била хоқон.

Неча юз кимса бирла гоҳи ситез,
Бир шабихун чу айлади ангез.

Ўйла хоқонни торумор этти,
Ким сипеҳр оллидин фирор этти.

Асаре қолмади бу тўфондин,
Не сипоҳидину не хоқондин.

Бўлмади бўйла фатҳ дамсози
Файри Баҳрому Хусрави Ғози¹³.

Топти чун хасмидин бу навъ кушод,
Онча олам элига айлади дод.

Ким наво топти баски, нозу наим,
Секиз учмоқ киби ети иқлим.

Достонларки, айттим мужмал,
Манга йўқ ҳеч анда баҳсу жадал.

Дей олурменки, борча рост дурур,
Ўйладурким, кўнгулга хост дурур.

Нимаким, ростдур демиш ул иков.
Булъажаб ростгӯй эмиш ул иков.

Нимаким, анда интибоҳ ўлғай,
Солиб ўтсам, манга гуноҳ ўлғай.

Ложарам анда айлагум печиш,
Айблиғ бўлмасун дебон ҳеч иш.

Сўзда тарих ихтилофи бор.
Аҳли тарихнинг хилофи бор.

Буки мен айлагум дурур мастур,
Бўлмади эркин ул замон манзур.

Бу таворихким манга тушмиш,
Илгима улча муддао тушмиш.

Кош аларға¹⁴ ҳам ўлғай эрди насиб,
Ким, фасона дегайлар эрди ғариб.

Чун бу дафтар эмиш манга рўзи,
Етти бўстони¹⁵ мажлисафрўзи.

Авло улким, наво кетургаймен,
Тенгри шукрин бажо кетургаймен.

Истабон Тенгридин сўзумға кушод,
Достон тарҳин этгамен бунёд.

Чун бу маъно кўнгулға ком ўлди,
Сўзга бу ерда ихтимом ўлди.

Эй Навоий, не бўлса гуфторинг,
Айла бунёдким, Худо ёринг.

XII

*Достон оғози ва шоҳ Баҳромнинг сайдға парвози ва Монийи суратгардек
ғариб қушни сайд қилғони, балки анга сайд бўлғони, ва Монийи фалаки*

*нақшбоздин ажаб сурат юз кўргузгондек Дилоромнинг дилрабо суратин
кўргузгони ва Баҳромнинг риштайи тоқатин ул суратдин узгони*

Мўбадеким вараққа чекти рақам,
Ким, не навъ ўттилар мулуки Ажам¹.

Шоҳ Баҳром ишин қилиб оғоз,
Қилди тарих сафҳасига тироз.

Бўйла ёздики: чун сипеҳри баланд,
Қилди жоҳин анинг фалакпайванд.

Салтанат сурди моҳ то моҳи,
Моҳ то моҳи эл шаҳаншоҳи².

Руму Чин бўдилар анга маҳкум,
Балки хоқони Чину. қайсари Рум.

Шамъи давлат фалак ёругги анга
Рубъи маскун қарор тутти анга.

Саркаш эл қилди сарфикандалигин.
ЕТТИ иқлим шоҳи бандалигин.

Тожварларга бож этиб таъйин,
Шоҳларга хирожэтиб таъйин.

Мулк аро қўйди бу сифат дастур
Ки: «Агар ройи ҳинд, агар фағфур.

Ҳар неким, қилдилар қабули хирож,
Кимса бормоққа бўлмайин муҳтож.

Ҳар йил они Хизона қилғайлар,
Тахт сори равона қилғайлар».

Жонға миннат қўюб бу ишда мулук,
Тутубон бу тариқни маслук.

Неки дастур эди билурлар эди.
Ҳар йил они адо қилурлар эди.

Яна ҳар тухфайи гаронмоя,
Ким, бўлур шоҳларға пироя.

Қайси мулк ичра не бўлур ҳосил,
Бўлур эрди Хизонаға восил.

Озу кўп ҳарне бўлса қиймат аро
Тутулур эрди молдин можаро.

Шаҳғаким, ишрати мудом эрди,
Соз бирла суруд ком эрди.

Кўп эди хизматида руд аҳли,
Базмида жонфизо суруд аҳли.

Ҳар тараф ҳамки, бўлса эрди бу хайл,
Ҳозир этмакка айлар эрди майл.

Шавқида ихтиёри йўқ эрди,
Кўрмай они қарори йўқ эрди.

Сайдсиз бўлмас эрди ороми,
Анда руду суруд эди коми.

Ўқи ҳар сайд сори топса кушод,
Захмидин сайд емас эди озод.

Тўқубон сайд қони пай-дарпай,
Анга ҳамранг тортар эрди май.

Сайд айлаб ўтар замон ногоҳ,
Бўлса сарманзиле анга дилхоҳ.

Тушубон топиб анда кому фараҳ,
Айш этиб тортар эрди неча қадаҳ.

Лаҳни чангу рубоб эди бир ён,
Сайд этидин кабоб эди бирён.

Бир кун ушбу сифат шикор айлаб,
Бир бийик пуштаға гузор айлаб.

Топибон жонфизо ҳавосин анинг,
Кўрубон дилкушо фазосин анинг.

Базм асбобин айлаб омода,
Тушуб анда ичар эди бода.

Ҳам муғанний чекиб фалакка хурўш,
Ҳам етиб кўкка бонги нўшо-нўш.

Шаҳни май ул бисоти хуррам аро,
Солибон ҳар дам ўзга олам аро.

Кўрубон олам ичра шоҳ ўзин,
Олам аҳлиға қиблагоҳ ўзин.

Ҳам димоғини бода айлаб хуш,
Ҳам қулоғида нағмаи дилкаш.

Чун тааммул қилиб бу жоҳу жалол,
Кўнглига ҳар дам ўткариб бу хаёл:

«Ким, бу шукронағаким, қилди Илоҳ,
Мени бу навъ олам аҳлиға шоҳ.

Элни шод айламак керакдурмен,
Адлу дод айламак керакдурмен.

Комсиз комин айламак ҳосил,
Бенаволарни айламак хушдил».

Ишни мундоғ шумора айлар эди,
Лек ҳар ён назора айлар эди.

Бўйла ишлар тутар эди ўзига,
Дашт аро учради биров кўзига,

Ким, борур эрди йўлға солиб хез,
Лаҳза-лаҳза хиромин айлаб тез.

Шаҳ хаёл эттиким эрур ноком,
Ёёқ этмак бу навъ йўлға хиром.

Кўнгли майл айлади бағоят анга,
Айламак истади риоят анга.

Бир мулозимга ҳукм қилдики: «Бот
Миниб отингга элт яна бир от.

Ул мусофирни отга миндургил,
Чолтуруб хизматимга еткургил».

Қосид ул ён чу маркабин сурди,
Шаҳ буюргандек они келтирди.

Шоҳ чун сўрди лутф этиб они,
Ўпти ер сойири биёбоний.

Қўптию сурди сўз фасоҳат ила,
Сўзида чошни малоҳат ила.

Бўлубон сўз демакка афсунсоз,
Қилди андоқ саноу мадҳ оғоз.

Ким, эшитганлар офарин дедилар,
Пок лафзин дури самин дедилар.

Кўрмади шаҳ муносиб ул турмоқ,
Яқинида буюрди ўлтурмоқ.

Кўюб оллиға гуна-гуна таом,
Егач-ўқ туттилар тўла-тўла жом.

Чун мусофир бошиға чиқти май,
Шаҳ сўрар эрди нукта пай-дарпай.

Неки шаҳдин бўлуб хитоби анинг,
Шаҳ писанди тушуб жавоби анинг.

Билди шаҳким, ҳарифи даштнавард
Бор эмиш кордону оламгард.

Сўзда чун кўп ғаробатин кўрди,
Яна ондин ғариб сўз сўрди:

«К-эй жаҳон мулкига қадам урғон,
Пушти по бал жаҳонга ҳам урғон,

Ўйла маълум ўлур каломингдин,
Яна сарсар киби хиромингдин.

Ким санга қуп улум эрур маълум,
Ҳам урубсен баче маконга қудум.

Ҳам ўз аҳволинг эт аён бизга,
Ҳам ани айлагил баён бизга —

Ким, чу урдунг мусофиратга қадам
Шаҳр қатъ эттингу, биёбон ҳам.

Шак эмаским, баче ғариб умур³,
Санга бўлмиш сафар аро манзур.

Неки андин ғариб кўрмайсен,
Турфа андоқ ажиб кўрмайсен,

Ўзунг бизни соҳиб асрор эт,
Ул ниҳон нуктадин хабардор эт.

Сенки, борсен замон элида ғариб,
Санга бўлғон жаҳон ичинда ажиб.

Икки бас турфа ҳол бўлғусидур,
Иш алардек маҳол бўлғусидур.

Иккисин⁴ деки бархабар бўлали,
Икки нодирга баҳравар бўлали».

Ер ўпуб раҳрави жаҳонпаймо,
Деди: «К-эй комрони лутфнамо,

Гарчи бу сўз демакда ожизмен,
Демас эрдим бу сўзни ҳаргиз мен.

Ким ниҳони ривоятим бордур,
Бас ажойиб ҳикоятим бордур:

Менки, бу дашт раҳнавардимен,
Ўз ишимда замона фардимен.

Бўлмади кимса ёру дамсозим,
Демадим ҳам кишига ўз розим.

Асрадим ҳам ўзумни пинҳони,
Ҳам бу розеки, айтқум они.

Фаразим бу эдики, пўя уруб,
Даштлар қатъ айладим югуруб.

Шоҳ Баҳромким, жаҳон шаҳидур,
Чарх анинг ғубори дарғаҳидур.

Дарғаҳиға ўзумни еткурсам,
Туфроғиға кўзумни еткурсам.

Ҳам анга айтибон нишонимни,
Ҳам десам нуктайи ниҳонимни.

Анга етмай бу сўзни сўрдунг сен,
Булъажаб иш манга буюрдунг сен.

Демасам, сендин асру мамнунмен,
Десам, ўз мақсадимга мағбунмен.

Гарчи сен ҳам азим шон кишисен,
Олам аҳлида шаҳнишон кишисен.

Анга ўхшарки, бўлмасанг Баҳром,
Санга ҳам бас баланд келди мақом.

Шибҳисен, гар йўқ эҳтимоли анинг,
Мисли сен, гарчи йўқ мисоли анинг.

Баски, мардумлуғунг манга етти,
Мен киби турфа қушни сайд этти.

Лек мақсудим ўзга ҳол эрди,
Анинг олинда қийлу қол эрди.

Кўнглума қўйдунг ики ғам доғи,
Демасам ҳам ёмон, десам доғи».

Шаҳ бу сўздин очилди боғ киби,
Тил чекиб шуълайи чароғ киби.

Деди: «К-эй, дашт аро шитобанда,
Билки жўянда, келди ёбанда».

Бахт комингни айламиш ҳосил,
Ким топибсен мурод, сен ғофил.

Ташналаб бўлма, баҳр ёнинда,
Қилма шеван, тараб маконинда.

Нукта сурғилки, ҳосил ўлмиш ком,
Ким топибсен, гар истадинг Баҳром».

Билди раҳравки, гарчи чекмиш ранж,
Рўзи ўлмиш анга не янглиғ ганж.

Саждаи шукр айлабон тоза,
Деб дуо беқиёсу андоза.

Ер ўпуб, ўлтуруб адаб бирла,
Қилди оғоз сўз тараб бирла:

«Ким, шаҳ ики ҳадис қилди савол,
Бир бу эрдик: «Айт ўзунгдин ҳол».

Мустамиъ бўлса арз этай они,
Мени дерлар жаҳон эли Моний».

Кўп билик бирла хотирим маъмур,
Лек тасвир ила бўлуб машҳур».

Шаҳ худ эркан дурур анга толиб,
Шавқи васлиға асру кўп роғиб.

Кўнглини ўйла шодмон топти,
Дегасен ўлмиш эрди жон топти.

Қучуб этти кўп илтифот анга,
Янги боштин бериб ҳаёт анга.

Лутфу эҳсон ила кўп этти карам,
Сўрди лекин икинчи сўзни' ҳам.

Берди рови фасонаға тақсим,
Деди: «Сайр айладим ети иқлим.

Ҳар не офоқ аро ғариб эрди,
Они кўрмак манга насиб эрди.

Онча эрмас эди булар бори,
Ким чу қилдим гузар Хито сори.

Тожире етти моли ҳаддин кўп,
Моли кўп тожире ададдин кўп.

Дур ила лаъли баҳру кон чоғлиқ.
Қадри юз хожайи жаҳон чоғлиқ.

Нақди юз минг тумандин ортуғроқ.
Жинс анга худ дегандин ортуғроқ.

Ҳар сифат тухфаси ниҳоятсиз,
Бебаҳо лаълу дурри ғоятсиз.

Лек бир дур бўлуб анга рўзи,
Қайси дур, моҳи мажлисафрўзи.

Маҳваши луъбати хитойизод,
Кўруб андин Хитоу Чин бедод.

Ҳуснича одами нишон бермай,
Киши кўрмай аники, жон бермай.

Кўрган ўлмакка қилмаса оҳанг,
Вой ул дамки, олса илгига чанг.

Чанги чун жонфизо садо чекса,
Ўзи ул савт ила наво чекса.

Кўрса ёхуд эшитса ким они:
Қолмағай бир, гар ўлса минг жони.

Мен киби кимса чекса юз минг тил,
Бўлмағай васфи шарҳи юз минг йил.

Хожа зебин анинг изофа ясаб.
Сандалу уддин маҳофа ясаб.

Пўши дебои Чин, вале неча ранг,
Ким анга атласи фалак ҳамранг.

Лаълу дурдин мукалал ул дебо,
Ичида моҳпайкари зебо.

Уду сандал била ясаб анга чанг,
Зухраваш чолмоғ айлабон оҳанг.

Хожа байъин тилаб паривашнинг,
Зухра бир, муштари вале юз минг.

Бўлуб аҳли ғино жавоҳирсанж,
Ҳаддин ортуғ тўқуб жавоҳиру ганж.

Ганжу гавҳар анга баҳо бўлмай,
Муштари* ҳожати раво бўлмай.

Васлиға элнинг эҳтиёжи бўлуб,
Анга қиймат Хито хирожи бўлуб.

Майл қилди бурун Хито хони,
Байъ қилмоқ бериб баҳо они.

Бўлмай аркони давлати хушнуд,
Дедиларким: «Бу ишда йўқтур суд,

Ким чу сен бу хирож анго бердинг,
Бўлғонингни анга баҳо бердинг.

Ўзунг ўлдунг сипоҳ маҳжури,
Шаҳ худ истар хирождастури.

Ёғий ўлсанг анга сипоҳинг йўқ,
Бўлса ҳам, разму дастгоҳинг йўқ.

Нафс комиға изтироб этма,
Ўзнию мулкни хароб этма».

Шаҳ бу сўзни эшитгач, ўлди хамуш,
Халқ — бемоя, хожа — сайрфуруш.

Менки, бор эрди хидматинг комим,
Ёр ўлуб бахти неқфаржомим.

Қуллуғунг сори чун мурур ўлди,
Туҳфае топтоғим зарур ўлди.

Ранг ҳайвон сувиға зам қилдим,
Ул пари суратин рақам қилдим.

Гар биайниҳ ул ўлмаса бори,
Шак эмаским эрур намутори»,—

Деб чиқарди ҳарир чинисоз,
Ким юзинда рақам эди бу тироз.

Кўзи бирла аритти гардин анинг,
Кўпти филҳол очиб навардин анинг.

Қўйди шаҳ хидматида фарзона.
Шаҳ пари кўргач, ўлди девона.

Мавҳ ўлуб кимса бирла демади сўз,
Андин ақшомғача кўтармади кўз.

Тинмайин айлар эрди наззора,
Шоҳни қилди ишқ бечора.

Жониға сурати бало тушти,
Булъажаб сурате⁹ анго тушти.

Кўрди Моний чу ҳолида тағйир,
Деди: «Шоҳо, ишингға қил тадбир.

Ким фалак ҳодисотидин ногоҳ,
Бўлмағай амре ўлғуча огоҳ.

Гар иликдин ўшул пари кетгай,
Анга ул дам илож ким этгай?»

Деди шаҳ: «К-эй бу ғамда дармоним,
Роҳати жону офати жоним!

Мени бу сурат айлади шайдо,
Ақл шайдоға бўлмағай пайдо.

Ҳам сен-ўқ меҳнатимга парво қил,
Дардманд айладинг, мудово қил!

Айтким, найламак керакдур бот
Ким висолиға етгамен ҳайҳот!»

Деди Моний: «Йиборайин кишилар,
Чобук андешу хурдабин кишилар.

Анга ҳар кимнинг эҳтиёжидур,
Байъи онинг Хито хирожидур.

Гар санга ул пари висоли керак,
Назаринг оллида жамоли керак.

Қиймати чун топибдурур. таъйин,
Бера олурсен ўтунга таскин.

Ёки бир йил Хито молидин ўт,
Ё хито луъбати хаёлидин ўт».

Деди шаҳ: «Гар будур кўнгул ҳоли,
Не Хито моликим, жаҳон моли.

Бергамен қиймат ўлса жононға,
Миннатин дағи қўйғамен жонға», —

Дебон амр айладики, юзча киши,
Донишу поклик аларнинг иши.

Неча хожасарой бирла каниз,
Тутқали сарв сиймбарни азиз.

Бот хито кишвариға борсунлар,
Ойни ул уқдадин чиқорсунлар.

Нома хоқонға доғи топти вуқуъ
Анга бўлди баҳо ҳусули ружуъ.

Билиб ул хайл азм ишин лозим,
Бўлдилар айтқон тараф озим.

Қолди Баҳрому нотавон жони:
Илгида сурат, оллида Моний.

XIII

*Дилоромнинг дилоро ҳусни камолинда сўз сурмак ва ани Баҳроми
бедилға еткурмак ва васл шамъин ишрат шабистонида равшан
қилмоқлари ва ҳажр хазонидин қутулиб, висол баҳорида ғунчадек
кўнгуллариининг гул-гул очилмоғлари*

Чун ул эл урдилар Хито сори гом,
Ўйлаким ҳукм этиб эди Баҳром.

Манзил ўлғоч аларға ул кишвар,
Азм этиб ул гуруҳи донишвар,

Кўрубон хонни бердилар нома,
Туздилар ул сўз узра ҳангома.

Хон илик кўзга қўйди миннат ила,
Юз мубоҳот этиб бу хидмат ила.

Йибориб хожани талаб қилди,
Сўзда изҳори юз тараб қилди.

Айлади байъ завқу ҳолатидин,
Сарв гулрухни шаҳ ваколлатидин.

Жонни ёрмоққа сотти хожаи хас
Ким, бу савдони тожир этгаю, бас.

Чун баҳоси хирожи мулк эрди.
Ҳам қабул этти, ҳам борин берди.

Айлаб ул элга дағи кўп инъом,
Сарвға равза сори берди хиром.

Ёнди ул хайл ҳам қилиб таъжил,
Қатъ ўлур эрди дашт мил-бамил.

Шаҳки, ҳижрондин оҳ тортар эди,
Нолаи умрқоҳ тортар эди.

Заъф этиб эрди жисмини қилча,
Ҳар кун эрди кўзига бир йилча.

Туну кун афғони зор чекмак ила,
Меҳнати интизор чекмак ила.

Кўнгилдин сабр чун канора қилиб,
Яна сурат сори назора қилиб,

Кўрубон чун ҳабиб суратини,
Рафъ этиб ҳажрининг кудуратини.

Кучмоғиға очар эди оғуш,
Гоҳ беҳушу гоҳ кўнглида ҳуш.

Уйда бир соат ўлтура олмай
Қаср ё боғ аро тура олмай.

Қаср уза базм ошкора этиб,
Ўлтуруб йўл сари назора этиб.

Кўрунуб гард ё қаро кўзига,
Бир нафас келмай эл аро ўзига.

Заъфдин титрамак танин йиқибон,
Зилзила эски масканин йиқибон.

Ўзига чун келиб тани зори,
Кимсалар озим айлаб ул сори.

Чунки топмай нишона жонондин,
Яна ўтлуғ фиғон чекиб жондин.

Тура олмай нишотхонасиға,
Бўлубон рокиб ов баҳонасиға.

Лекин айлаб Хито йўли сари азм,
Хабаре ёрдин топай деб жазм.

Кўзига ҳар сифат кўрунса киши,
Хабарин сўрмоқ ўлуб онинг иши,

Дилбари мулкидин фасона сўруб,
Неча топса жавоб ёна сўруб.

Моний ошуфта шоҳ ҳолатидин,
Мутаҳаййир бўлуб малолатидин.

Ҳар замон ўзга нукта соз айлаб,
Яна бир нақшни тироз айлаб.

Бериб афсоналар адосида тул,
Шоҳ кўнглин қилай дебон машғул.

Ёрдин ўзга ҳар не деб Моний,
Ешитиб, лек англамай они.

Кимки, ишқ ичра мубтало бўлғай,
Ҳар не жуз васл, анга бало бўлғай.

Ҳажр ўти неча қўйса жониға доғ,
Сабр қилмоқ эрур ул ўт уза ёғ.

Ҳажр қилмас нечаки зор айлар,
Улча ошиққа интизор айлар.

Ҳосилан неча вақт чун Баҳром,
Ишқ дардидин ўлди беором.

Етти ногаҳ раванда қосид анга
Ҳосил айлаб бори мақосид анга.

Шаҳға еткурди муждаи мақсуд
Ки, мадад қилди толиъи масъуд.

Ул қуёшдинким эрди шаҳ маҳжур,
Солғуси тийра шоми ҳажриға нур.

Шоҳ жисмиға изтироб ўлди,
Қўнглининг ҳоли худ хароб ўлди.

Ошиқи хастаға малол чоғи,
Ҳажр муҳлиқдурур, висол чоғи.

Қилди, алқисса, сарви сийминтан,
Шоҳнинг шоми ҳажрини равшан.

Еттилар ул гуруҳким бори,
Азм этиб эрдилар Ҳито сори.

Келибон бахтдин кушод била,
Қўрдилар шоҳни мурод била.

Қилдилар арз хон мақолотин,
Ҳар нечук тухфа бирла савғотин.

Они ҳамким, хирож қилди қабул,
То суманбар баҳоси топти вусул.

Они ҳамким, париваши гулчеҳр,
Байъиға муштари анинг юз меҳр.

Келди бўлмай сафардин озурда,
Гули иссиқ ҳавода пажмурда.

Шоҳ аларға кўп айлаб эҳсонлар,
Онча юзким, гумон этиб онлар.

Ҳукм қилдики: «Сарви раънони,
Олам аҳлиға шўру яғмони

Ҳарами хос аро тушурсунлар,
Ҳужраи хос аро киярсунлар».

Уйлаким, шоҳ ҳукми қилди зуҳур,
Равза ичра мақом тутти ҳур.

Ҳур чун равзани мақом этти,
Хусрав онинг сари хиром этти.

Қасри зарринға зоҳир этти шитоб,
Жисми бетоб, лек кўнглида тоб.

Ишқдин масту, бодадин сархуш,
Кирди ул уйгаким, бути маҳваш.

Топти жаннатда қасри пурзийнат,
Қаср ичинда вале яна жаннат.

Қайси жаннатки, ҳури руҳоний,
Демагил, ҳур, меҳри нуроний.

Фарқидин то қадам фусуну фиреб,
Бошидин то аёғи зийнату зеб.

Юзи ёнида гисуйи мушкин,
Келтуруб корвон нофаи Чин.

Йўқки, ул корвони мушксиришт,
Манзил айлаб фазои боғи биҳишт.

Зулф йўқ, лайлким¹, очиб ики дом,
Лек ҳар доми лайлдин бир лом.

Доми остида лолау насрин,
Тушуб анда ики ғазолаи Чин.

Кўзи жайран, қароси мушки Хўтан²,
Томизиб холи мушкин ул жайран.

Нуқтаи холи ранги шоми висол,
Юзининг субҳи нуқтаси ул хол.

Юзи гулзору ики лаб анда,
Икки гулбарги булжажаб анда.

Ҳар бири тўла шираи жондин,
Эзилиб шира оби ҳайвондин.

Кимки, они шакарфишон топибон,
Нечаким, ўлган эрса, жон топибон.

Лаблари ичра оғзи ўйла нухуфт,
Ким дегайсен, бу лаъл топмади суфт³.

Турфароқ буки, сўзга чун очилиб,
Нукта ўрнига борча дур сочилиб.

Лаъл ким кўрди дурфишон мундоқ?
Гулда жон шираси ниҳон мундоқ?

Лаълни қўйки, жон бўлуб лаб анга,
Жонга нун даври тавқи ғабғаб анга.

Жон ёзар чоғда котиби тақдир,
Нуни сигмай, қуйи қилиб таҳрир.

Зақани даври нун бўлуб не ажаб,
Нуқта кўргузса ул чаҳи ғабғаб⁴.

Тишлари лаъл ичинда риштаи дур,
Ёки ҳайвон суйи аро мўлдур.

Қошлари дайр тоқидек пайваст,
Тоқлар ичра икки кофири маст.

Тоқни қўйки, анбарин меҳроб.
Устида холи анбарина зубоб⁵.

Ҳар қулоғида дурри рахшанда,
Икки кавкаб киби дурахшанда.

Меҳр атрофида макон айлаб,
Фитна қилмоқ учун қирон айлаб.

Дема қад. нозанин ниҳоли биҳишт.
Руҳ сармоясидин анга сиришт.

Жилва қилмоқтаким, равон кўрунуб,
Руҳдин гўйиё нишон кўрунуб.

Беликим, риштаи хаёл келиб,
Топмоқ ул риштани маҳол келиб.

Торким, йўқ келиб назир ичра,
Ёшуруб ҳуллау ҳарир ичра.

Келиб улким, ҳарир гулнори,
Ҳулла онинг юзида зангори.

Бу гулу сабзаким, келиб зебо,
Тўни лекин бинафшагун дебо.

Ани тарсиё этиб жавоҳир ила,
Жавҳари руҳға мазохир ила.

Тўни ранги хираддин олиб ҳуш.
Руҳ жавҳарлариға ҳалқа багўш.

Хур! Йўқ-йўқ. не хур, балки пари.
Не пари, балким офати башари.

Лаби сўз дерда элдин олиб жон,
Лабларин чун кўруб уёлиб жон.

Ҳам лабидин ҳаёт нўши оқиб,
Ҳам кўзидин ажал хаданги ёғиб.

Мунчаву мунча юз жамол била,
Яна юз ғанжу юз далол била.

Шаҳни чун кўрди: қўпти сарви сиҳи,
Шаҳиға банда, банда анга шаҳи.

Ўпти ер юзи туман ниёз била,
Ҳар ниёзи сиришта ноз била.

Шаҳ чу кўрди нигори зебони,
Ондин ўз кўнгли ношикебони.

Сурати қилди кўнглини беҳол,
Онча юзким, варақдағи тимсол —

Улки, коғазда сурати бежон,
Не қўюб эрди жисм анга, не жон.

Асл суратға боқа олғайму,
Боқса доғи ўзида қолғайму?

Хосилан, шоҳ топти чун комин,
Демагил комким, Дилоромин⁶.

Хилват эрди нечукки, матлуби,
Ёна маҳкуми амри маҳбуби.

Не дей ўзга, не қилди пинҳони
Ки, топар улки, фикр этар они.

Найлайинким, не бўлди ул дам ҳол,
Етмади анда чун насими шамол.

Ёр. маҳваш, ҳариф-ошиқу шаҳ,
Қилганин билмаган эрур аблаҳ.

Элга сўз дер маҳал бу ер-ўқдур,
Манга лек ул салоҳият йўқдур.

XIV

*Моҳи Зухражабиннинг нағмаси шаҳни зор қилғони ва кўнгли қуши
анинг чанги ришталариға гирифтор бўлғони ва чангдек кўнглин
анинг ғайридин холи қилиб, жон ришталаридин фиғон тортқони
ва аниг захмаси илгидин, балки илги захмасидин жони
ришталарининг фиғони дам-бадам ортқони*

Чун шаҳи комёбу комраво,
Топти ул навъ васл бирла наво.

Анга иш ўзга жому руд эрди,
Бодаи ноб ила суруд эрди.

Гоҳ жаннатмисол гулшан аро,
Қасри жаннат намуна маскан аро

Соз этар эрди базми шоҳона,
Равза ул ҳурдин парихона.

Сарви гулрух жамолиға шайдо,
Дам-бадам ҳушу ақли нопаддо.

Сарв қад олса эрди майдин ком,
Настаранни чу айлабон гулфом.

Чанг олиб торини тузар эрди,
Лек жон риштасин узар эрди.

Демагил чанг, солики хамқад,
Чангқадлар била бўлуб ҳамқад.

Бўлубон ул сулукдин муҳбир,
Бош қуйилиқда бўлмоғи зокир.

Ердин олмай қадам, юругали йўл,
Лек ўлуб сойири мақомот ул.

Чун ибодатга қоматин хам этиб,
Ики-уч ерда белни маҳкам этиб.

Дема солик, дегил хароботий,
Савтидин дайр эли мубоҳоти.

Кургузуб дайр сори йўл элга,
Неча зуннор боғлабон белга.

Ҳар қачон ун чекиб, тарона тузуб,
Базм аро нағмаи муғона тузуб.

Ҳар қаён ул муғона нағма бориб,
Элни, йўқ, динки, ақлдин чиқориб.

Йўқки, қақнусдурур¹ намудори,
Косасидин ажуба минқори.

Суқба минқори ичра сар-тосар
Ки, бўлуб анда торларға гузар.

Тор ила нағма беадад бўлубон,
Тор йўқ, нағмаларға мад бўлубон.

Чунки ҳар суқбадин чиқиб бир лаҳн,
Бўлубон пурсадо етинчи саҳн.

Чунки қақнуслиқ айлабон изҳор,
Ўт солиб олам ичра қақнусвор.

Суқбадин лаҳни зорлар билиниб,
Секрибон ўтки, торлар билиниб.

Бўйла қақнусқа бу сифат товус,
Ҳамнаволиғ аро бўлуб маънус.

Гарчи товусдек жамоли анинг,
Булбул алҳон ила мақоли анинг.

Булбул осо чекиб чу минг дастон,
Бўлубон қақнус анга ҳамдастон.

Ул наволардин ўртаниб олам,
Хоссаким, булбул ўлса, гулрух ҳам.

Шоҳ Баҳром ўйла зори анинг
Ки, йўқ онсиз даме қарори анинг.

Кўзин олмай лиқосидин бир дам,
Қулоғин ҳам навосидин бир дам.

Кўз юзида, қулоқ навосинда,
Жон ғамида, кўнгул ҳавосинда.

Бўлубон жонсиз, ўлмайин онсиз,
Онсиз ўлғон замон, бўлуб жонсиз.

Туну кун лаҳни бирла бода ютуб,
Юзидин базми айшини ёрутуб.

Кўрмаса они қолмайин жони,
Кирибон жони кўргач-ўқ они.

Май ичардин ғараз навоси анинг,
Жилваи ҳусни жонфизоси анинг

Гоҳ бўстони дилкушо ичра,
Қасру айвони жонфизо ичра

Шаҳ тузуб базм ул пари бирла,
Чарх хуршеди ховари бирла.

Ул наво чекса, бу фиғон тортиб,
Ул чу рухсор очиб, бу жон тортиб.

Гоҳ саҳронаварду даштхиром,
Ичибон сайднинг нишотиға жом.

Онда ҳам ҳажрин иттифоқ этмай,
Ойни ўздин даме йироқ этмай.

Аслида ул ғазолаи мушкин,
Чин фазосида эрди ҳажланишин.

Ҳам Хўтан² даштида мақом этган,
Ҳам гулу сабзада хиром этган.

Дашт узра ғазоли мушкинбў,
Лолау сабза узра қилғон хў.

Чун анга бу сифат шамойил эди,
Дашт сайриға асру мойил эди.

Шаҳға худ дашт сори иш чопмоқ,
Сайд қилмоқ била фараҳ топмоқ.

Иккиси табъиға мулойим сайр,
Бу жиҳатдин аларға доим сайр.

Сайр аро шаҳға сайд эди ойин,
Ҳамраҳи моҳрӯйи маҳднишин.

Нечаким, шоҳ сайд этар эрди,
Шаҳни ул моҳ сайд этар эрди.

Қайси бир сайдким, шаҳ этса ҳалок,
Нағмаёе тортиб ул бути чолок —

Шўру ғавғо жаҳонға солур эди,
Бал шаҳи комронға солур эди.

Шавқ ўти ичра шоҳи озода,
Маҳвашидин тилар эди бода

Ки, ўтин бу сув била паст этгай,
Шуъла ул сув била нишаст этгай.

Май бўлур эрди худ шарарангез,
Шавқининг шуъласин қилур эди тез.

Нағмадин ўти дам топар эрди,
Бодадин ёғ ҳам топар эрди.

Чунки бу ўт забона тортар эди,
Нолаи беҳудона тортар эди.

Манзиле топибон тутуб ором,
Дилбари васлидин топар эди ком.

Не учун ҳосил ўлмағай коми
Кимки, ҳамроҳидур Дилороми.

Нечаким, комёб ўлуб афзун,
Кўнглига изтироб ўлуб афзун.

Васл аро кўнгли изтироб айлаб,
Фурқати худ ани хароб айлаб.

Бўйла машғуф анга шаҳи олий,
Васлу ҳажрида бу эди ҳоли.

Ўт солиб жониға висоли онинг,
Ҳажри ёди не эҳтимоли онинг.

Ёри ул эрдию аниси ҳам ул,
Ҳамраҳи ул эрдию жалиси ҳам ул.

Ўйла хўй этти ой жамоли била,
Бўлди машғуф анинг висоли била

Ки, даме онсизин ҳалок эрди,
Ёқа ўрниға кўкси чок эрди.

Иш анга еттиким, бу янглиғ шоҳ,
Мулк ишидин эмас эди огоҳ.

Боқмайин мулк ила сипоҳ сори,
Қилмойин майл додхоҳ сори.

Ўтти уч-тўрт йил бу ҳолат ила,
Ҳолатидин улус малолат ила.

Эл бу ишдин шикоят айлар эди,
Ҳар киши бир ҳикоят айлар эди.

Ишқ ила кимки, ошно бўлди,
Офият мулкидин жало бўлди.

Ишқ хайли чу турктоз этгай,
Фарқ шоҳу гадода оз этгай.

Сарсари ишқ чун етар бебок.
Тенгдур учмоғда тоғ ила хошок.

Ишқ сели йиқорда кошона,
Тенгдур обод бирла вайрона.

Мўр этар топса аждаҳо янглиғ,
Шоҳни зор этар гадо янглиғ.

Ҳосил ул навъ шоҳи оламгир,
Ишқ хайлиға ўйла бўлди асир

Ким, чиқиб дудлар ниҳодидин,
Чиқти мулку сипоҳ ёдидин.

Иши ул ой била хиром этмак,
Ҳар замон ўзга ер мақом этмак.

Сайд этиб айламак ани дилхуш,
Токи ул чекса нағмаи дилкаш.

Сабаб ўлғай тарабга омода,
Ичгай ул ҳусну ун била бода.

Бодаким, олса ихтиёр элдин,
Не ажаб чиқса, ҳар не бор элдин.

Ишқ ҳам майға айласа имдод,
Тонг эмас борса, бору йўқ барбод.

XV

*Баҳромнинг ишқ тўфони тугёнидин беҳирад ва май ўти ҳарорати
ғалаёнидин беҳуд бўлғони ва ўз ғазоли шерафканига ғазол отқонида
таҳсин қилмағондин оҳуғирлик бошлағони ва домға беркиган кийикдек,
ани ўз камандиға беркитиб, кийиклар кунюмида тошлағони*

Шаҳғаким, бўлмиш эрди ошиқу маст,
Булъажаб ики иш бериб эди даст.

Шаҳ чу ул лаҳв ила бўлуб машъуф,
Ишидан топмас эрди ҳеч вуқуф.

Мулк иши забту рабтсиз бўлди,
Салтанат амри забтсиз бўлди.

Қилмади шаҳ чу додхоҳни ёд,
Эл илик сунди қилғали бедод.

Мулк чун шоҳ адлидин қолди,
Қилди ҳарким неким қила олди.

Ҳам қаламзан¹ тушуб ҳавола аро,
Бўлубон халқ рўзгори қаро.

Ҳам қароқчи узотти ҳар сори қўл,
Банд бўлди алар қўлидин йўл.

Чекти ғавғо баланд бодапараст,
Бўлди муъзин била имом уни паст.

Сўфи ибриқиға халал бўлди,
Бода тунги била бадал бўлди.

Куртдек бўри бирла тўлди ёбон,
Дема қўй, балки туъма бўлди шубон².

Бир неча маҳрами тилаб хилват,
Қилдилар арз шаҳға бу ҳолат

Ки, халойиқда қийлу қол недур,
Мулк бирла улусқа ҳол недур.

Шаҳ чу билди, тааммул этти баса,
Ишга чора тахайюл этти баса.

Лек ошиқ ишига не чора,
Ишқ этар ул элни бечора.

Не ул ойсиз анга қарор эрди,
Не илигинда ихтиёр эрди.

Билдиким, мулк иши хароб ўлмиш,
Мулк эли ҳоли изтироб ўлмиш.

Ишқдин гарчи хастаҳол эрди,
Лек кўнглида бу ҳаёл эрди

Ки, не навъ ишга айлагай тадбир
Ки, бу тавриға айлагай тағйир.

Мулкдин йўқ гузир анга ҳосил,
Ёрдин худ гузир эрур мушқил.

Лек кўнгли чу беҳузур эрди,
Анда ҳар лаҳза бу хутур эрди

Ки: «Агар бўлса шоҳлиғ боқий,
Топилур бўйла моҳваш соқий.

Буки, васлини топмишам пайваст,
Шаҳлиғ ўлмаса, бермас эрди даст.

Мулк эли¹ бўлмаса, не ул бордур,
Не тириклик уйига йўл бордур.

Лек то бўлғусидур ул мавжуд,
Не анинг ғайридур эрур нобуд.

Иккисини ким деса қилойин жамъ,
Шуша муздин дегай ёсоймен шамъ⁴.

Кўнгли чун мулк ила Хизона тилаб,
Ишқ тарк эттали баҳона тилаб.

Ишқ ила шоҳлиғ мувофиқ эмас,
Ишқ лофида шоҳ содиқ эмас.

Ишқ учун бедиле керак фони,
Ўртаган шавқ шуъласи они.

Кавн аро навбати фано урғон,
Икки оламға пушти по урғон.

Жон бериб ёри муддаоси учун,
Балки юз жон анинг ризоси учун.

Вақф этиб дилбарига жон мулкин,
Садқа айлаб ики жаҳон мулкин.

Шоҳким, мулк очарни қилса насақ,
Юз туман қон тўкар бари ноҳақ.

Ошиқ ўлғонки кечмагай жондин,
Ишқ беҳад йироқдурур ондин.

Шоҳ, алқисса, бу тахайюл ила,
Айш айлар эди тааммул ила.

Иши доим шикори бирла эди,
Чопмоғи ўз қарори бирла эди.

Ичибон ёр илгинин майи ноб,
Салтанат фикридин вале хуноб.

Бир кун ов ичра шоҳ эди сархуш,
Ёнида эрди ул бути маҳваш.

Кўрди раъно ғазоли чобукхез,
Суръати кўк ғазоли янглиғ тез.

Шаҳ ўқ отмоққа ўйла қодир эди,
Сайд урмоққа ўйла моҳир эди

Ким, не навъ ўлса элга рағбату тавъ,
Ўлтурур эрди сайдни ул навъ.

Қой тукин сайднинг нишона қилиб,
Ўқи ул ерни ошёна қилиб.

Деди гулрухқа: «К-эй пари талъат,
Бу ғазолики кўргузур суръат.

Не ерига десанг хаданг ураин,
Ул сифатким буюрсанг, ўлтураин».

Шўхнинг табъида чу диққат эди,
Рамз ила нуктаи дақиқ деди

Ки: «Бурун сол ики қўлиға шикол,
Ўйлаким, турғай ўз ерида ғазол.

Сўнгра отмоққа яхши кўзла ани,
Ҳам йироқтин туруб бўғузла ани»⁵.

Шаҳ чу билди санам таманносин,
Топти филҳол анинг муаммосин.

Демади нозанин ҳадисини йўқ,
Чекти ул садоқдин иничка ўқ.

Сайд сори чекиб, даранг била,
Тикти икки қўлин хаданг била

Ким, ул ўқ ўтмади яросидин,
Тери бирла сўнгах аросидин.

Чунки бўлди ғазол қўллари банд,
Ёйиға кайбур айлади пайванд.

Урди ул навъ бўғзиға они
Ки, кесилдию оқти ҳам қони.

Не хаёлеки, айлаб эрди моҳ,
Борисини бажо кетурди шоҳ.

Килди бир ишки, кимса бермас ёд,
Кимса йўқким, сипехри кўҳнаниҳод.

Шаҳ чу кўргузди ишда бу ойин,
Тамаъ этти нигоридин таҳсин.

Анга чун ҳусндин бор эрди ғино,
Келди ҳусн иқтизоси истиғно:

Шаҳ дуосиға чекмади тилини,
Ўпмади шоҳи комрон илини.

Деди: «Ҳар, ким бир ишни варзиш этар,
Иш камолини кўр, не ерга етар!»⁶.

Демади шоҳники: «Еттинг хўб»,
Ишни идмонға айлади мансуб.

Шўх бу нукта айлагач тақрир,
Шаҳ мизожиға топти йўл тағйир.

Қошининг ёси узра солди гирех
Ким, пари чехрадин эшитмади: «Зеҳ!»

Шўх кўрдик, шаҳ итоб этти,
Деди, ислоҳ этай, хароб этти.

Дедиким: «Шаҳға не итобдурур
Ким, бу сўзким дедим, савобдурур.

Менки, бир нағмасоз қилсам чанг,
Рух чиқмоқ сари қилур оҳанг.

Йўқ эди бу мулоямат бирла,
Мунга етти мудовамат бирла.

Шоҳким, бир кийикка урди хаданг,
Десам идмонни ишга келди батанг».

Шаҳки исмои бу мақол этти,
Ғазаби ўти иштиол этти.

Икки қаттиқ ҳадис⁷ эшитти ажаб,
Ихтиёрин иликдин олди ғазаб.

Шоҳким қаҳри ўлса муставли,
Ул диёр ичра бўлмамоқ авли.

Салтанат ғайрати чу зўр этти,
Лутфу эҳсон кўзини кўр этти.

Истади қатл айламак они,
Кесмак озод сарви раънони.

Деди баъзи: «Бу навъ дилкаш эмас,
Зуафо қатли тиг ила хуш эмас»

Дедиким, неча хориж андеша,
Қатл аларға ҳунар неким пеша.

Маҳддин ойни чиқордилар,
Бир биёбонға элта бордилар.

Хар гиёҳи анинг нечукким ўқ,
Даврида неча кунчилик сув йўқ.

Жонвар умрини қилурға табоҳ,
Бутмай анда бағайри заҳр гиёҳ.

Икки гисусидин каманд айлаб,
Ташладилар ғулула банд айлаб^а.

Гисусиким, улусқа эрди каманд,
Оқибат бўлди ўз ҳалокига банд.

Ёнибон сурдилар ватан сори,
Келдилар шоҳи жаврфан сори.

Шаҳки бу даҳшат айлади ул дам,
Беҳуд эрди маю ғазабдин ҳам.

Ул кун оқшомға тегру ичти май,
Ғазаби ортар эрди пайдар-пай.

Шомким, бодадин хароб ўлди,
Масти май, балки масти хоб ўлди.

Субҳ роҳ истаб этти майли сабуҳ,
Ёнидин ғойиб эрди роҳати руҳ.

Сўрдиким: «Моҳваш қаён кетмиш?»
Беҳабарким, не шоҳкор этмиш.

Дедилар қилганин неча маҳрам,
Тийра бўлди анга ёруғ олам.

Қуйи солиб бошини фикр этти,
Қилгани борча кўнглига етти.

Билдиким, қаҳр сарсари эсмиш,
Ўз қўли бирла ўз бошин кесмиш.

Деди: «Ушбу замон ўзум борайин,
Ул биёбонни бир-бир охтарайин.

Қайда бўлса топай нигоримни,
Қилайин садқа жони зоримни.

Тирик ўлса, бўлай фидоси анинг,
Берибон жон топай ризоси анинг.

Ўлган ўлса, ўзумға тиг урайин,
Диятиға ўзумни ўлтуруайин».

Қўймади тожу тахт номуси,
Айламакка ўлук заминбўси.

Топмас эрди хирад далолати ҳам,
Моний эрди улус хижолати ҳам.

Чун мумаййиз хирад қилур эрди,
Хирад ул ишни рад қилур эрди.

Хотири топмайин хирадқа русух,
Ишқ айлар эди ани мансух.

Жони икки бало аросинда,
Мўр икки аждаҳо аросинда.

Не ўлук эрди, не тирик сони,
Бўлмас эрди тирик демак они.

XVI

*Баҳромнинг ғазаб мастлиғидин ҳушёр ва ғафлат уйқусидин бедор бўлуб,
ул ошуфта тушлардин паришон, балки уйғоқлиқда қилғонларидин
пушмон бўлғони ва мушкбў ғазолин истай биёбонға ўзи кетиб,
ани топмай, ўзидин кетгани*

Қилди Баҳром чун бу янглиғ иш,
Йиғлағу йўқки, кулгу янглиғ иш.

Ўзида икки кунгача йўқ эди,
Кўнглида шуъла, жонида ўқ эди.

Келди ҳолиға чун учунчи кун,
Кўрди умри ёруғ кунин қаро тун.

Ишқ хайлу сипоҳи айлаб зўр,
Кўнгли мулкига солди горати Ғўр¹.

Тамаъ ўз мулкин айлади обод,
Кўнгли мулкин ҳам айлади барбод.

Баҳр аро тожир истар эрди суд,
Ғарқ ўлуб бўлди моя ҳам нобуд.

Боғбон мева кўп қилиб эди ком,
Жола шохин доғи ушотти тамом.

Тушти онинг ичига андоқ барқ
Ким, вужудин ўт ичра айлади ғарқ.

Тожиға лаъл шавқи ўлтурди,
Чарх бошиға хора ёғдурди.

Мулки ҳифзиға чекти тиғи ҳалок,
Кўксин ул тиғ бирла айлади чок.

Истади сурма айлабон таъжил,
Сурмаи чарх чекти кўзига мил.

Чунки наззора қилди ўз ишига,
Кўрди ҳолеки, бўлмасун кишига,

Зор жисмида юз шикан тушти,
Хаста кўнглига минг тикан тушти

Жони тандин тўюб, тани жондин,
Кўнгли ранжур мундину ондин.

Зол чархи киби тани бузулуб,
Риштаи жони торидек узулуб.

Чарх ажзосидек фиғон қилибон,
Сўнгоги бир-биридин айрилибон.

Ҳажрдин жон чу оғзиға етти,
Кўпти беихтиёру азм этти.

Ул навоҳиға тегру қилди шитоб
Ки, суманбарға қилмиш эрди итоб

Ким, бор эрса ҳаёти имкони,
Бўлғай ул руҳға фидо жони.

Ўлукин топса мотамин тутқай,
Ун чекиб навҳаи ғамин тутқай.

Кўтариб зор сарви чолокин,
Солибон маҳд аро тани покин,

Навҳадин кўнглин айласа холи,
Ўзин ўлтургай устига ҳоли.

Ёри хилватғаҳиға хос ўлғай,
Фурқатидин ўлуб халос ўлғай.

Ҳар неча кезди дашту саҳрони,
Топмади зод сарви раънони.

Сарвға жилвагаҳ гулистондур,
Хосса сарвеки, норпистондур.

Не тилар сарв дашту водий аро,
Сарв ўлур бўстон саводи аро.

Ани топмоқдин ўлди чун маъюс,
Юзга урди тапонча, ўйлаки кўс.

Чекти навъи ғирев ила фарёд
Ким, чу Ширинни топмағай Фарҳод.

Тушти ерга маризи бедилдек,
Толпиниб сайди ним бисмилдек.

Онча қон ёшини равон қилди
Ки, фалакнинг ичини қон қилди.

Деди: «Ўз жонима не қилдим, вой!
Бўлурун бўйла иш не билдим, вой!

Ким ўзи кўксин ўзи чок этгай,
Ўзи жонин ўзи ҳалок этгай!?

Улча мен қилдим, айлагайму киши,
Бу иш эрмас эди кишининг иши!

Кимса бўғзиға тиг сургайму,
Умр шамъин пулаб ўчургайму?

Жон учун жисми нотавонға эваз
Айласам, жисм ўлурму жонға эваз?

Қилмасам ҳам танимни юз пора,
Ўладурмен, не навъ этай чора!?

Ўзни ўлтурмасам ўлармен ло!
Кимга тушти жаҳонда бўйла бало!?

Манга не қилдинг, эй сипеҳр, охир,
Йўқ эмиш сенда зарра меҳр, охир!

Меҳрсизлик ишим аро қилдинг,
Рўзгорим юзин қаро қилдинг.

Меҳрдин сенда бўлса эрди нишон,
Кўзум ўлмас эди ситорафишон.

Сенда чун меҳр йўқ эди мавжуд,
Меҳрчеҳримни айладинг нобуд.

Ашким анжум масаллик оқтурдунг,
Давлатим меҳрини уёқтурдунг.

Меҳри иқболим ўлди ерга ниҳон,
Жоним олғилки, ер қуйи бу жаҳон.

Найлайин бу жаҳонни жонсиз мен?
Бал жаҳон бирла жонни онсиз мен?

Жони олғилки, тўймишам, биллоҳ!
Кўнгул ўлмакка қўймишам, биллоҳ!

Жонни найлай жаҳонда жононсиз!?
Жоним онсиз танедурур жонсиз!

Танки жонсиздурур нетай они?
Ер қуйи танки, бўлмағай жони!*

Дашт аро бўйла эрди ошўби,
Жони ғам хайлининг лагадкўби.

Тахт ила мулк ёдидин кетти,
Ваҳшдек дашт аро мақом этти.

Йўқ эди шаҳру мулкдин огоҳ,
Бодия ичра этти манзилгоҳ.

Ул биёбон ичинда афғонда,
Балки бир шаҳр эли биёбонда.

Кўргач элким, анга тааб тушти,
Тушти иш, лек бас ажаб тушти.

Қўйдилар борча водию маскан,
Шоҳдек дашт аларға бўлди ватан.

Юз ёшурғоч қуёш Дилороми,
Сочти ашкин сипеҳр Баҳроми*.

Тийраликдин фалак толиб озор,
Ҳажр шоми нечукки, ошиқи зор.

Шоҳ Баҳромға тун айлади зўр,
Кўзига олам ўлди ўйлаки гўр.

Қаро қайғу била қолиб ғам аро,
Кўрди ўзни ғариб олам аро.

Дема олам, фироқ зулмоти,
Шоми ҳижрон келиб, анинг оти.

Бари олам юзин тутуб зулмот,
Лек мумкин йўқ анда оби ҳаёт.

Минг Хизр анда гар макон айлаб,
Борисиға ҳалоки жон айлаб.

Бўлубон чарх жавфи қийрандуд,
Элга айлаб нафас йўлин масдуд.

Дам йўли чун тутулди қийр ила пок,
Не ажаб анда Хизр бўлса ҳалок.

Балки зулмат эмас эди ул тун,
Ҳажр ўтидин тутуб жаҳонни тутун.

Фурқат ўти чу жон аро бўлғай,
Дуди бирла жаҳон қаро бўлғай.

Ҳажр ўтиға чу истасанг ҳема,
Зор танлардин ўзга йўқ нима.

Ўтки, ошиқ тани эрур ўтуни,
Тонг йўқ ар ошиқ ўлтурур тутуни.

Не ажаб ўтки, танни куйдургай,
Дуди боғлаб нафасни, ўлтургай.

Ҳажр аро ул чу мубтало бўлди,
Буйла тун жониға бало бўлди.

Гарчи тун бўлди халқ аро парда,
Тиктилар оқ ую саропарда.

Сурдилар теградин улусни йироқ,
Хосият бўйла берди шоми фироқ.

Мутаҳаййир бўлуб улус бори,
Ҳар бири гўша тутти бир сори.

Борча махсуслар кўзи тўла ёш,
Сойир эл фикр ила солиб қуйи бош.

Ул деди: «Дев анинг йўлин урмиш»,
Бу дебонким: «Паридин ўлди бу иш».

Ҳар бири айтибон бир афсона,
Бўлуб ул ўрта ерда девона.

Оқибат зоҳир этти бу қайғу,
Қайғулуғлар кўзи аро уйқу.

Қолди Баҳром печу тоб ичра,
Фурқат ўтидин изтироб ичра.

XVII

*Ҳажр шоми тулининг имтидоди ва саводининг бедоди ва ул шомда
Баҳром жонига андуҳ хайлининг шабихунлари етмак ва ул шабихун
аҳлининг жон ва кўнглин асир этмак ва ул асирона навҳа била
ўзидин кетмак ва аркони давлати бало даштидан ани даво
шаҳри сори элтгонлари*

Шоҳ Баҳром қилди чун ул шом,
Гўрлар жилвагоҳи ичра мақом¹.

Гўрдек тийра эрди дайри куҳун²,
Чарх ул тийраликда бесару бун.

Шаҳға ҳажр ўти ул сифат туютиб
Ким, анинг дуди етти кўктин ошиб.

Чархдек тийра, доғи саргашта,
Қон ёшиға шафақдин оғушта.

Зоҳир айлаб сиришки сели ҳалок,
Кўзидин элтиб уйқу хайлин пок.

Жонидин ҳажр ўти забона уруб,
Неча ашки ўчурса ёна уруб.

Ишқ ўтиким, кўнгулдин олди фароғ,
Ашк ул ўтқадур — сув ўрниға ёғ.

Анга ул ўт ҳам эрди хайли бало,
Ҳам кўзи ёғи эрди сайли бало.

Кўнгли мулкига ғам ҳужум этти,
Балки торожи марзу бум этти.

Нечаким ошти беқарорлиғи,
Етмади ҳеч кимса ёрлиғи.

Ёр ҳажри чу тийра қилса мизож,
Ҳеч ёр айламас ул ишга илож.

Кирди бир хилват уига пинҳони
Ким, малул эрди халқдин жони:

Ичкаридин эшикни боғлади тез,
Ёндию зоҳир этти рустохез.

Онча чекти фиғону вовайло
Ким, жаҳони ичра тушти шайни бало.

Уруб аввал яқосин айлади чок,
Танға урди тапончаи бебок.

Бори узвиға зулм кўргузди,
Қайси узвинки тишлади — узди.

Онча ерларга урди бошини руст
Ким, сари мў йўқ эрди анда дуруст.

Бошини баски, айлади пора,
Ҳар туки сою бўлди бир ёра.

Дард хоки танини гард этти,
Гардни қўйки, кўҳи дард этти.

Танидин баски, узди паргола,
Дард боғида очти юз лола.

Тун ёримиға тегру бу эди иш,
Узар эрди уруб тани уза тиш.

Ул қадар чекти нолау фарёд,
Ўзига онча айлади бедод

Ким, тани сустойиб, қўли толди,
Ҳажр жисмиға сустлуғ солди.

Толпинурдин чу бўлди ороми,
Солди жониға ўт Дилороми.

Дард ила навҳа айлади оғоз,
Ёр ёди била бўлуб ҳамроз.

Бошиға солиб ул қаро гису,
Ҳар туки сою бир қаро қайғу.

Ул хаёл ичра печу тоб урубон.
Чарх жисмиға юз таноб урубон.

Қошининг шавқидин қади ҳам ўлуб,
Заъф ичинда ҳилолдин кам ўлуб.

Танин айлаб ҳилолдек хаста,
Анинг икки ҳилоли пайваста.

Кўзининг жайранин назарда кўруб,
Кўнгли даштида юз қулон югуруб.

Ул кийикдин чу қолмайин жони.
Чарх Баҳроми Гўр дейиб они.

Кирпики йўқким, ул сифат ҳинду,
Сончибон бағри ичра юз мўнду.

Ҳар бири чунки юз яро айлаб,
Дуди оҳи юзин қаро айлаб.

Орази ёдидин чу тортиб вой,
Ўртаниб кўкда ҳам қуёш, ҳам ой.

Оқизиб кўздин онча гулгун ёш
Ким, шафақ ичра қолиб ою қуёш.

Холи бўлғон учун назардин гум,
Қолмайин кўзлари аро мардум.

Ул чибин чун кўзини айлаб кўр,
Кўнглининг захми ичра солиб шўр.

Лаблари шавқидин чиқиб жони,
Лаъл этиб даштни кўзи қони.

Лаъл йўқким, ақиқу маржон ҳам,
Кўнгул ондин топиб зарар, жон ҳам.

Оғзидин зарра айламай маълум,
Кўзга андоқки нуқтаи мавҳум.

Ҳеч йўқ ерда юз таваҳҳум этиб,
Адам ичра вужудини гум этиб.

Тиши нақшики келди риштаи дур,
Кўзидин дурдек оқизиб мўлдур.

Умри бошига ёғдуруб бу тагарг,
Мўлдур ўрнига борча жолаи марг.

Айлабон чун тараннуми ёдин,
Чекиб андоқ фиғону фарёдин

Ки, унин ҳарким истимоъ қилиб,
Аллоҳ-Аллоҳ, ўлуб яна тирилиб.

Соғиниб чун чоҳи занахдонин,
Чекибон борча риштаи жонин

Ким, эрур кўнгли изтироб била,
Тортқой они бу таноб била.

Қади фикрида чунки пўя уруб,
Оҳ ўтидин ниҳоли умри қуруб.

Унутуб сарви бўстонни доғи,
Сарв йўқ, руҳ ила равонни доғи.

Бели торини чун хаёл қилиб,
Жисмини ул хаёл нол қилиб.

Бадани нолдек булуб бежон,
Кўзига нол афъийи печон.

Солибон сийм жисми кўнглига тоб,
Сиймгун ашкини қилиб сиймоб.

Сиймдек ашк кўзи фош айлаб,
Бори оламға сиймпош айлаб.

Чангининг ҳайъатин соғинган дам,
Эгри қаддин фиғони айлаб хам.

Дилкаш истаб бу эгри афғони,
Тор ўлуб анда риштаи жони.

Ҳар замон кўнгли бир ҳаво қилибон,
Чангдек ўзга бир наво қилибон.

Лек ўз ҳолиға наво топмай,
Дард топиб, вале даво топмай.

Заъфи ортиб ҳаду гумондин ҳам,
Дарди ишқи фузунроқ ондин ҳам.

Кўзи қон тўкмак ичра қонмай ҳеч,
Ўзи ҳолин ўзи инонмай ҳеч.

Дебки: «Ё Раб, не ҳолат эркин бу!
Не туганмас малолат эркин бу!

Менмудурменки, чунки қилдим зўр,
Аждаҳо савлатимдин ўлди мўр.

Эмди ишқ аждаҳоси зўр этти,
Аждаҳокуш танимни мўр этти.

Менмудурменки, зоҳир этгач кин,
Ожизим бўлди икки шери арин!³

Дард ила ҳажр қилғоч арслонлик,
Муш ўлубман, вале ярим жонлик.

Менмудурменки, разм чун туздум,
Чин сипоҳини ёлғузун буздум.

Ишқ чун разму кин шиор этти,
Хайли сабримни торумор этти.

Менда бор эрди ақл ҳам, дин ҳам,
Фамда тоқат, балода тамкин ҳам.

Не боло ишқ бошима солди
Ким, саросар бу хайл қўзғолди.

Оҳ ўтидин тугунниму айтай,
Йўқса, бу тийра тунниму айтай?!

Ким кўрубтур кеча бу янглиғ узун,
Фам кунидин қаролиғ ичра фузун?

Ҳам қаро, ҳам узуну ҳам дилбанд,
Маҳвашим сочидин келиб монанд.

Мунда мен, анда нотавон кўнглум,
Мунда мен зору анда қон кўнглум.

Мен дағи гарчи қонда бўлғай эдим,
Кош кўнглумдек онда бўлғай эдим!

Мени бу кеча музтар айлабдур,
Зор кўнглумни абтар айлабдур.

Гўрдек тун эрур қаронғу манга,
Бўлса не эрди сўнгги уйқу манга.

Чарх қатлимға тиғи кин олди,
Гўр ичига тириклай-ўқ солди.

Кош, тиғин бошимға сурса эди,
Бошни тандин уруб тушурса эди.

Қавму хайлики бандам эрдинглар,
Не десам сарфикандам эрдинглар.

Борчаға неъматим ҳақи бордур,
Бу сифат юз ҳақим тақи бордур.

Хидматим ичра лоф урар эдингиз,
Лофи разму масоф урар эдингиз!

Қиличингиз ушолдиму охир!
Илгингиз тошқа қолдиму охир!

Мени юз минг бало аро кўрманг,
Ҳар замон ўлмагим раво кўрманг.

Тиг ила кўкрагимни чок айланг,
Бир-ики зарб ила ҳалок айланг.

Қутқоринг жони нотавонимни,
Биҳил эттим бориға қонимни.

Демайинким, биҳилдурур қоним,
Музд бергаймен ўлса юз жоним.

Ёрлиқ қайда кетти, ёронлар!?
Йўқ мусулмонлиқ, эй мусулмонлар!

Ўлтуруб ғаврима етинг охир!
Минг ўлумдин халос этинг охир!»

Иши то субҳ навҳа қилмоқ эди,
Қону тупроқ аро йиқилмоқ эди.

Тонг қуши чун саҳар кўтарди хуруш,
Заъф қилдию кетти андин ҳуш.

Элти ўзидин ўйла заъф они
Ки, гумон этки, йўқтурур жони.

Чарх чун қилди бўйла иш ангез,
Тушти ҳар ён эл ичра рустохез.

Шоҳларким, анга мулозим эди,
Қуллуғи борчасиға лозим эди.

Яна беклар неким, кичику улук,
Бори боши яланг, сақоли юлуқ.

Қилдилар беқарорлиқ беҳад.
Ҳар бири сўгворлиқ беҳад.

Кўрдиларким, жазаъда йўқтур суд,
Мундин иш чораси эмас мавжуд.

Оқибат мажмаие тузоттилар,
Сўзни ҳар нуктада узоттилар.

Рой охир бу ишга тутти қарор
Ким, даво бирла паст ўлур бу шарор.

Ул даво дашт аро муносиб емас,
Ҳукамо бу ҳавони ҳўб демас.

Бўлдилар чун бу навъ нуктасаро,
Солдилар шоҳни маҳофа аро.

Даштдин шаҳр сори сурдилар,
Шаҳни гулшан аро тушурдилар.

Шомға тегру йўқ эди ҳуши,
Кўнглида ўти, жисмида жўши.

Тахт чун бўлди шоҳдин холи,
Фитнадин холи ўлмас эл холи.

XVIII

*Баҳромнинг ўз париваши ҳажридин девона бўлғони ва ҳукамо анинг
ошуфта димоғи танқиясиға иштиғол кўргузуб, мумтад замонлар
муолажа асбобин тузуб, кўп заҳматлар била анинг оз нима ўзига
келғони ва савдоси дафъиға тамошо учун етти иқлим салотинининг
етти қаср бино қилғонлари*

Шоҳ чун тахти узра топти мақом,
Хираду ҳуши йўқ эди то шом.

Жисмин айлаб эди ўлукдек бахт,
Тахта¹ янглиғ бўлуб эди анга тахт.

Кимки, тахт узра айлади маъман,
Тахтадур оқибат анга маскан.

Чунким ул кунга шом бўлди қарин,
Ёйди тун хайли пардаи мушкин.

Мушк иси солди шоҳ мағзиға ҳуш,
Кўзин очтию бир дам эрди хамуш.

Яна чун келди ёдиға ёри,
Етти гардунға нолау зори.

Яна бунёд қилди шўру шағаб,
Ошуруб кўктин оҳ ила ё Раб.

Чарх тоқи аро фиғон солди,
Хайли анжумға қўзғолон солди.

Чекти гардунға нолаи жонкоҳ,
Тикти анжум кўзига новаки оҳ.

Бурноғи тунча юз хароблиғи,
Меҳнат ўти уза кабоблиғи.

Оҳи елиға чарх соврулубон,
Ўзи ҳижрон ўтиға қоврулубон.

Тонгғача бу эди анга аҳвол,
Тонг ели қилди жисмини беҳол.

Яна то шом ҳуши зойил эди,
Жисми ҳар дам ўларга мойил эди.

Неча кун чун бу навъ эрди хароб,
Қўймади изтироб — жисмида тоб.

Ишқ муҳлик, фироқ эди золим,
Жисм ила акли қолмади солим.

Сихҳат онинг мизожида кетти,
Тори жисми узулгали етти.

Солди савдо димоғи ичра халал,
Ақлу ҳуши жунунға бўлди бадал.

Бир замон ўзда, ўн замон беҳуд²,
Не саломат мизожида, не хирад.

Қолмади чун тан ичра тоби анинг,
Борди ошубу изтироби анинг.

Зўри афғон қилурға етмас эди,
Унини балки эл эшитмас эди.

Гаҳ-гаҳи чекса эрди нолаи зор,
Жисми зори топар эди озор.

Сўзи ичра йўқ эрди ҳуш асари,
Йўқ эди ўз дегонидин хабари.

Хайлида кимда-ким бор эрди билик,
Борча йиғлаб, ювдилар ондин илик.

Қилибон ул балоға чора тамаъ,
Айлаб аркони давлати мажмаъ.

Ҳукамо барча илм аро моҳир,
Улча тахтида эрдилар ҳозир.

Тўрт юз эрди борчасиға адад,
Ҳар бири ожизи ҳақими хирад.

Борини ҳозир эттилар бир-бир,
Сўзни бу навъ қилдилар тақрир

Ким: «Шаҳи комрон неча йил эрур
Ким, борингизға улча ком берур.

Барча мамнуни миннатидурсиз,
Тарбиятеби неъматидурсиз.

Бу навозишлару иноятлар,
Борчангизга ўкуш риоятлар.

Онинг учун эдики ногоҳе,
Чархдин етса дарди жонкоҳе.

Дафъи ранжи мизож қилғайсиз,
Маразиға илож қилғайсиз.

Эмди ул кун етибдурур билингиз,
Не қила олур эрсангиз қилингиз.

Мунча элгаки шоҳ этар шафқат,
Бордурур ҳар бирига бир хидмат.

Қилса эрди адуси туғёнлар,
Биз фидо айлағай эдук жонлар.

Разму кин ошкор қилғай эдук,
Жонимизни нисор қилғай эдук.

Ўзни ул ишда то эрур мақдур,
Шаммае тутмағай эдук маъзур.

Лек мундоғ маразки воқеъдур,
Сизга онинг иложи рожеъдур».

Ҳикмат аҳлиға бўлди чун бу хитоб.
Дедилар фикр бирла бўйла жавоб

Ким: «Бу сўзларки дедингиз, чиндур,
Борчасиға маҳалли таҳсиндур.

Лек ишқ ичра заъф топса киши.
Дафъи онинг эмас ҳаким иши.

Ишқ ўти кимни айласа маҳрур,
Айламас дафъ хирфа, бал кофур.

Ҳар кўнгул ичра солса ишқ ўти тоб,
Керак ул баҳри васлдин сероб.

Бўлса табъ ичра хилтдин иллат,
Моддий бўлса ҳар нечук заҳмат,

Бизга ишдур анга илож этмак,
Тиб ила сиҳҳати мизож этмак.

Лек бу заъф ишқдиндур, бас —
Ишқ ўтдур, бизнинг муолажа — хас.

Неча бу навъ бўлса саъй этали,
Чоранинг тору пудиға етали.

Улча имкони бор этиб тадбир,
Қилмали жидду жаҳд аро тақсир.

Бори мақсуд эрур буким, Маъбуд,
Бергай онинг мизожига беҳбуд.

Хирадиға етиб саломат ҳам,
Табъиға киргай истиқомат ҳам».

Ҳукамо чун қилиб бу навъ қабул,
Бўлдилар шаҳ иложига машғул.

Чора топмоққа жозим эрдилар,
Кеча-кундуз мулозим эрдилар.

Юз кишига ибодат ўлди ружуъ,
Тун ила кун ниёз бирла хушуъ.

Сиҳҳати зотиға дуо қилмоқ,
Садқаю назрлар адо қилмоқ.

Юз киши қилдилар яна оҳанг
Айламакка фусун ила найранг —

Солибон дафъи жин қилурға навид,
Ўқубон руқя, ёзибон таъвид.

Юз киши сафҳаға назар айлаб,
Тажриба сори ҳам гузар айлаб.

Ҳам таважжуҳ, ҳам ижтиҳод қилиб,
Айлаб онинг иложин, улча билиб.

Яна юз удсўзу лахлахасоз,
Аклу шурб ичра улча бўлса ниёз.

Не илож ичраким керак асбоб,
Айлаб онинг таҳиясиға шитоб.

Бу сифат тўрт юз хужастазамир,
Рубъи маскунда йўқ бирига назир.

Икки йил тарки хўрду хоб айлаб
Иш саранжомиға шитоб айлаб.

Қилдилар ончаким шаҳи бедил,
Жузве сикҳат айлади ҳосил.

Қилдилар кўп иложи ичра фусун
Ким, анга камрак ўлди заъфу жунун.

Жисмиға ҳам ғизодин ўлди мадад,
Ҳам димоғиға кирди нури хирад.

Топти чун бу қадар шифо ранжур,
Ҳукамо бўйла қилдилар мазкур

Ким: «Керак қилмоқ ўйла иш пайдо
Ким, ул иш бўлса дофии савдо:

Бири ул жумладин, иморат эрур
Ки, тамошоси кўп натижа берур.

Тарҳ қилса муҳандиси моҳир,
Ҳар замон ўзга шакл этар зоҳир.

Ҳар киши ғолиб ўлса савдоси,
Дафъи савдо қилур тамошоси.

Айлаб аркони давлат ишга шитоб,
Бўлди омода не керак асбоб.

Етти иқлим хону хоқони
Англабон шаҳда заъфи жисмони.

Чун бор эрдилар анга тобеъ хайл,
Борча айлаб мулозамат сори майл

Қуймиш эрдилар остониға юз,
Айлабон қуллуғин кеча-қундуз.

Ангаким саъб бўлса келмак иши,
Эвазига йибормиш эрди киши.

Ини янглиғ ва ё ўғул янглиғ,
Шаҳға хидмат қилурға қул янглиғ.

Бўйла етти шаҳи рафеъ макон,
Қуллуғин айлаб ончаким имкон,

Бори жондин тилаб давосин анинг,
Истабон туну кун шифосин анинг

Ҳар бири истар эрди бир хидмат
Ким, агар шаҳға қўйса юз сиҳҳат

Ишида элга гуфтуғўй ўлғай,
Анга ул ишдин обрўй ўлғай.

Чун иморат ҳадиси топти тул,
Ер ўпуб етти шоҳ қилди қабул

Ки, қилиб ҳар бири бино бир қаср,
Ҳар бири зеб ичинда зийнати аср.

Туну кун эҳтимом қилғайлар,
Саъй бирла тамом қилғайлар.

Ҳар кун ул ишки қилса банноси,
Шаҳ келиб айлағай тамошоси.

Шаҳға арз айлабон топиб рухсат
Ҳар бири жониға қўюб миннат.

Шоҳнинг тахтидин ети шаҳроҳ,
Олам аҳлиға гоҳу бегаҳ роҳ.

Бор эдиким улус юрур эрди,
Элга йўллар уза мурур эрди.

Шоҳлар азм этиб, ул ишга бори,
Йўл узаким борур диёри сори.

Солдилар етти қасри чархниход,
Бўлди иш қилмоқ ул сифат бунёд

Ким, садо тушти чарх тоқи аро,
Эл нафири фалак равоқи аро.

Чарх еткурди ою кундин хишт,
Ясалур деб ер узра етти биҳишт.

Ҳар замон ўзга шакл этиб пайдо,
Шаҳ тамошосиға бўлуб шайдо.

XIX

*Етти фалакдек етти қасрнинг туганғони ва Монийи мусаввир
ҳар қасрни ўзга бир ранг била нақшбандлиқ қилғони, доғи етти иқлим
салотинининг қизларин, ул етти қасрда Баҳром била ақд қилғонлари
ва ҳафтанинг ҳар куни Баҳром бир қасрда суҳбат тутқони*

Чун муҳандислар эҳтимом этти,
Ҳар бир ўз қасрини тамом этти.

Лек топкунча қасрлар итмом,
Топти ҳар лаҳза нафълар Баҳром.

Ҳар замон бир ажабға наззора,
Бўлди савдосиға басе чора.

Гарчи ҳар қаср эди фалакпайванд,
Рифъату вусъати фалак монанд.

Бир фалакқадр чун эди Моний,
Саъй била тутаттилар они.

Хастанинг боқи эрди савдоси,
Хаста кўнглида ишқ васвоси

Ким, тамом ўлди ул ети паргор,
Шоҳ қолди назорадин бекор.

Ҳукамо бўлдилар чу комраво:
Дедиларким: «Бу иштур эмди даво

Ким, неча нақшбанди рангомез,
Бўлғой ул қасрларда санъатрез.

Кўргузуб санъат ичра юз найранг,
Айлагайлар бу қасрларни ранг.

Қилса не ранг ични наққоши,
Тоши ҳам бўлғай ул сифат қоши».

Борча Монийни қилдилар ҳозир,
Дедилар: «К-эй фунун аро моҳир.

Чун сен эрдинг бурун ул иш сабаби
Ким, бўлуб эрди шоҳнинг тараби.

Сихҳатиға яна сабаб бўлғил.
Табъиға боиси тараб бўлғил.

Қасрлар зийнатиға оҳанг эт,
Бу ети қасрни етти ранг эт.

Нақшини улча сен билурсен, қил,
Неки кўнглунг тилар қилурсен, қил.

Санга, не навъ қил, демак сўз эмас,
Ҳар киши сўз билур, бу сўзни демас»

Ажз кўргач бу навъ чорасигол,
Кўзига қўйди бармоғин филҳол.

Деди: «Сиз истагонни келтурунгуз,
Не масолиҳ керакса еткурунгуз!».

Ул деганни булар қабул этти,
Ул иши бошиға кўпуб кетти.

Мулк аро ҳар не бор эди наққош,
Борчаға иш буюрмоқ айлади фош:

Қалам аҳлин қилиб ети саркор,
Ё дегил нақшбанд, ё заркор.

Ўзи иш тарҳу расмин туз этиб,
Ҳар замони бир иш бошиға етиб.

Сайр этар эрди субҳдин то шом
Ҳар иморатға бир замон Баҳром.

Ҳар нафас кўргач ўзга бир тимсол,
Анга машъуф ўлуб, ул ишда хаёл.

Кўнгли ҳар ён чу кўп бўлуб мойил,
Майл савдосин айлабон зойил:

Нақшлар жонибин хаёли тутуб,
Ўз хаёлотин нақшинин унутуб!

Ҳам бу янглиғ чу ўтти оз фурсат,
Қасрлар топтин зеб ила зийнат.

Ҳар бирин ўзга навъ этти ранг.
Бўлди ул ети қаср етти ранг.

Шаҳ мизожида ишқ ўтиға гудоз
Гарчи қолиб эди ва лекин оз.

Ҳукамо кўп қилиб яна тадбир,
Кўп уруб рою айлабон таъбир.

Дедилар: «Эмди қувватиға сабаб,
Заъфи рафъию сиҳҳатиға сабаб —

Бу дурурким, чу бутти буйла қусур,
Бўлғай ул етти қаср аро ети ҳур.

Шоҳлар ичра ҳурваш фарзанд,
Кимда бор эрса лойиқи пайванд.

Мутааддид анга никоҳ керак,
Қасрлар ичра руду роҳ керак»².

Чун тафаҳҳусға бўлдилар машғул,
Ҳосилан борча ком топти ҳусул:

Бор эди етти шаҳда етти пари.
Парда кейнида ақл пардадари.

Ҳар бири ақлу жонға офат ўлуб,
Ақлу жон йўқ, жаҳонға офат ўлуб.

Поклик пардасида меҳри сипеҳр,
Пардада ўйлаким, сипеҳрда меҳр.

Ҳусн буржида равшан ахтарлар,
Лутф дуржида пок гавҳарлар.

Ахтар, аммо булут ичинда нуҳуфт,
Гавҳар, аммо анга етишмай суфт.

Ҳар бири васфида баён қосир,
Не баён, килки нуктарон қосир.

Ҳусн аро моҳу меҳрға фойиқ,
Шоҳ ақдиға ҳар бири лойиқ.

Етти иқлим ҳукмронлариға,
Етти сўз ўтмаган гумонлариға —

Парда ичра ҳадиси пинҳони,
Ўйлаким фаҳм қилдилар они.

Борча ер ўптиларки: «Бизга не ҳад,
Айламак ё қабул, ёхуд рад.

Неки шаҳ ройи оламоройи,
Муттафиқ анга борчамиз ройи.

Зарраларни қуёшқа еткурадур,
Қатраларни тенгиздин ошурадур».

Чун бу сўз ўтти, топтилар дастур,
Шоҳлар расми бирла қилмоқ сур.

Сур дастури топти чун тарвиж,
Шоҳ ила топти моҳлар тазвиж³.

Ҳар бири бир тараф хиром этти,
Отаси қасрини мақом этти.

Ҳукамо бўлдилар чу вақтшунос⁴,
Бўйла соат ишига бўлди қиёс

Ким, шаҳи комкори комраво,
Ҳарам аҳлиға айламак парво.

Кўнглини мойили ҳарам қилмоқ,
Ҳарам аҳлини муҳтарам қилмоқ.

Тонгла шанба кун муносибдур
Ким, кавокиб шарафға косибдур⁵.

Қасри мушкин аро тузуб авранг,
Мушкбў майга айламак оҳанг.

XX

*Шанба кун Баҳромнинг мушкфом либослар кийиб, гунбади мушкинга
хиром қилиб, ғазоли мушкбў била бодаи мушкин ичғони ва бу машғуллуқ
била ҳижрон ўтининг дуди қаро қилғон кунни шомға еткурғони*

Субҳи шанбаки, шоми дайжурий,
Юзига ҳулла ёпти кофурий¹,

Қасри мушкинга қўйди юз Баҳром,
Ичғали мушкбў ғазол ила жом.

Луъбати ҳиндзоду чинийваш,
Лаъли жонбахшу сунбули дилкаш.

Хулласин ойдек айлабон шабгун,
Дурлар ул ҳулла узра кавкабгун.

Тахту рахтини айлабон мушкин,
Мушк уза ер тутуб ғазолаи Чин².

Тутубон уйни мушкдин зулмот,
Маҳваш ул зулмат ичра оби ҳаёт³.

Шаҳ дағи ҳулла мушкфом айлаб,
Кирди маҳваш сари хиром айлаб.

Тахт уза чиқти вориси Жамшид⁴,
Анга ёндошти ғайрати хуршид.

Ичилур эрди мушкбӯ бода,
Мушку анбар бухури омода.

Анга тегруки мушк сочиб шом,
Қилди олам юзини анбарфом.

Элга эрди тарабфизо шанба,
Шаҳға эрди, валс азо шанба.

Ҳукамо айлаб амри бўсу канор,
Ўзга ишдин буюрмиш эрди канор.

Муни маҳваш дағи билур эрди,
Ўзни шаҳдин йироқ қилур эрди.

Шаҳға кундуз илож эрди нишот,
Кеча уйкуға айламак ифрот.

Солди ғам шоми кўнглига қайғу,
Ўйлаким учти кўзидин уйқу.

Маҳваш ўз пардасида бўлди ниҳон,
Шаҳға ҳижрон қаронғу этти жаҳон.

Тўлғонур эрди тийра ҳоли била,
Дилбари зулфининг хаёли била.

Кўрди ғам шоми кўп азоб айлар,
Уйқусизлиқ ани хароб айлар.

Ҳукм қилдики бир-ики ходим,
Бўлубон ушбу йўл сори озим

Ким, эрур ушбу қаср ул сори,
Айлабон саъю жаҳд изҳори.

Ким йўлуқса, манга кетурсунлар,
Байтул-аҳзонима етурсунлар

Ким, неча нукта ошкор десун,
Саргузаштин фасонавор десун.

Шояд уйқу кўзумга майл этгай,
Андин осойише манга етгай.

Борғоч-ўқ топтилар жаҳонгарде,
Сайр қилмоқта чархнаварде.

Парда кейнига келди чун сойир,
Бўлди ҳукми жулус анга зоҳир.

Ер ўпуб чун мусофир ўлтурди,
Шаҳ анга қисса ҳукмини сурди.

Сойир ўлди чу қиссадин огоҳ,
Топти ҳар не, анга эди дилхоҳ.

Шоҳни кўп қилиб дуо била ёд
Ки: «Бўл андуҳу қайғудин озод».

XXI

Аввалги иқлим йўлидин кетурган мусофирнинг фасона демаги

Бору йўқ чун дуоки билди, деди,
Деди: «Бир бор эдию бир йўқ эди.

Ҳинд мулкида бор эди шоҳе
Шоҳлиғ ишларидин огоҳе.

Черикига канора йўқ пайдо,
Махзаниға шумора йўқ пайдо.

Тиғи ҳиндий чиқорса кишваргир,
Олибон то Хитой, бал Кашмир.

Ҳам фалакпар ҳумои бахти анинг,
Ҳам Сарандиб¹ пойтахти анинг,

Лақаби Хон эди, оти Жасрат²,
Мулкидин шоҳларга юз ҳасрат.

Жумлаи олам ичра ҳашматрон,
Эл ани дерлар эрди: Жасратхон.

Бор эди бир хужаста фарзанди,
Кўнгли қутию бағри пайванди.

Барча дониш аро ягона келиб,
Ҳусн аро нодири замона келиб.

Отаси кўнглига сурур андин,
Ҳинд элининг кўзига нур андин.

Лутф ила хулқи ҳадду ғоятсиз,
Фаҳму идроки худ ниҳоятсиз.

Бори илму камол аро моҳир,
Зотидин юз камол ўлуб зоҳир.

Борча бир сорию бу бир сори
Ким, кишига етишмай озори.

Зухду тақво келиб шиори анинг,
Бўлубон поклик ҳисори анинг.

Оти Фаррух, жамоли фархунда,
Хулқи олам элин қилиб банда.

Отаси қирқ йил суриб хонлиқ,
Қилмиш эрди улусқа султонлиқ.

Ёши сексонға тегру етмиш эди,
Кўнглидин умр завқи кетмиш эди.

Истар эрди тириклигида ўзи
Ёрумоқ ўз чароғи бирла кўзи.

Ўғлиға мулку тахту тожин ҳам,
Ҳинд молин, Хито хирожин ҳам —

Берибон юз тафохур айлар эди,
Лек Фаррух танаффур айлар эди.

Фақр этиб эрди кўнглини машғул,
Айламас эрди салтанатни қабул.

Ҳам келиб шоҳлиқ ишида батанг,
Ҳам тааххул ишида эрди ланг.

Шаҳға бу икки иш эди мақсуд,
Иккиси шаҳзодаға мардуд.

Отасиға бу жустужўй эрди,
Анга манъида гуфтугўй эрди.

Бир кеча бор эди ибодат аро
Нурдин матлаи саодат аро.

Субҳ чун саждаи ниёз этти,
Кўзига уйқу турктоз этти.

Жилва қилғоч хаёли руҳони,
Минг сувар зоҳир ўлди пинҳони:

Ўзини кўрди бир биёбонда
Ким, улус беҳисоб эди онда.

Борча кўч аҳлию сафар хайли,
Бир тараф лек борчанинг майли.

Бор эди ул арода бир маҳмил,
Бухтийи чарх ўлуб анга ҳомил.

Маҳмил³ устида махмали мушкин,
Мушк сочиб нечукки нофаи Чин.

Мутаҳаррик бўлуб насими сабо,
Чунки маҳмилдин ўлди пардарабо.

Ул аморида худ пари эрди,
Не пари, меҳри ховари эрди.

Ул қуёш ламъаси кул айлади пок,
Нотавон жисмин ўйлаким хошюк.

Боқти Фаррух чу ул тараф бетоб,
Тўлун ойни ёшурди тийра саҳоб.

Улча етти қулоққа халқ дери,
Бу эдиким: «Ерур бу Қудс ери».

Фаррух уйғонди секриб уйқудин,
Кўзидин уйқу ўчти қайғудин.

Ҳар замон печу тоби ортар эди,
Кўнглининг изтироби ортар эди.

Кўрдиким фикре этмаса нофеъ,
Ишқ зулми ани қилур зойеъ:

Кўнглига айлади сафарни жазм,
Айламак Қудс дашти сори азм.

Ё не матлуб эрур анга етмак,
Ё талаб ичра тарки жон этмак.

Тонг ели чунки сурди тун дудин,
Йиғди кўк чатри анбаролудин⁴.

Очти фархунда талъатин кундуз,
Куйди Фаррух атоси тахтиға юз.

Супуруб ер жабин била бисёр,
Айлади муддаосини изҳор

Ким: «Жаҳонгардлиғ эрур ҳавасим,
Йўқ ани манъ этарга дастрасим.

Хирадим қилди бу ҳавас беҳуд⁵,
Чун ҳавас ғолиб ўлди кетти хирад.

Бу азиматда ихтиёрим йўқ,
Азм то қилмоғум қарорим йўқ.

Бўйла ишким манга таваллодур,
Шоҳдин рухсат ўлса авлодур.

Бўлмаса рухсат, ўлғуча оғаҳ.
Кетгудекмен бошим олиб ноғаҳ».

Шоҳ эшитти чу бу сифат падруд,
Куйди андоқки, чиқти бошиға дуд.

Чекти паргола бағридин лола,
Дедиким: «Эй боғирға паргола,

Фурқатинг бирла урма бағрима ўқ,
Ҳар не сўз дер эсанг дегил, муни йўқ!

Ким. букун-тонглалиқ бўлубдурмен,
Умру жон узрини қўлубдурмен.

Ханжари ҳажр кўнглума урма,
Мен худ ўлгум, бурунроқ ўлтурма!».

Кўп фиғон чекти барча дардолуд,
Ишқ чун ғолиб эрди қилмади суд.

Кўрдиким, ўғли сўзи ошубдур,
Анга бир навъ ўт тутошубдур

Ким, ато ашки они паст этмас,
Кўнгли топмас қарор, то кетмас.

Кўзи ёшин ошурди тўфондин,
Юди нокомдин илик жондин.

Черикидин ёримин ойирди,
Ганж нисфини ҳам анга берди.

Мунга лойиқ асоси шоҳона,
Ҳар ғаройибки ҳам керак ёна.

Ясади ул сифат асосин анинг
Ки, хирад топмағай қиёсин анинг.

Берибон рухсат они шод этти,
Жон била жисми хайрбод этти.

Ёнди Жасрат қўюб бало сори рух,
Кўч-баркўч тебради Фаррух.

Юрумак эрди туну кун коми,
Йўқ эди ҳеч ерда ороми.

Шаҳр-баршаҳр эди хироми анинг,
Етгунча мақсадиға гоми анинг.

Ул замон кимки қилса азми тавоф,
Каъба ўрнида Қуддус эрди матоф⁶.

Ҳам етиб эрди вақту юз минг хайл,
Айлаб эрди тавоф сори майл.

Фаррух ул пок ерга чун етти,
Пок кўнгли била тавоф этти.

Қўйди туфроққа юз ниёз била,
Шамъдек йиғлади гудоз била.

Истади ҳожатинки Холиқи даҳр,
Анга матлубидин етургай баҳр.

Кўзига учрағай дилороми,
Ҳосил ўлғай висолидин коми.

Неча кун чун бу навъ эди анга ҳол,
Зоҳир эрмас эди ишига маол.

Тавф аҳли ёнорға боғлаб бел,
Кетти тўшлуқ-тўшига келган эл.

Ул кеча ғамдин асру бедил эди
Тушта бири анга бу нукта деди

Ким: «Агар айласанг мурод талаб
Турмайн, тонгла айла азми Ҳалаб»¹.

Уйғониб сабру тоқати кетти,
Қўпти доғи Ҳалабга азм этти.

Ҳалаб аҳли кўп эрди ғоятсиз,
Йўлда сув оз эди ниҳоятсиз.

Черикин қайтариб ижозат ила,
Йўлга келтурди юз иродат ила.

Бўлди чун қайтмоқ сипоҳ иши,
Била қолди юз-ики юзча киши

Ким, маҳол эрди қайтмоғлиғ алар,
Шаҳлари таркин этмоғлиғ алар.

Мунга лойиқ яроғ бирла тамом,
Айлади Фаррух ул йўл узра хиром.

Эл Ҳалаб озими кўп эрди базе,
Ватани сори борчанинг ҳаваси.

Шоҳзода алар била ҳамроҳ,
Лек ҳамрози дарду муниси оҳ.

Бордилар гоҳ-гоҳу туштилар —
То Ҳалаб мулкига ёвуштилар.

Шаҳр эли доғи чиқмиш эрди ғулу,
Кўю дашт эрди халқдин мамлу.

Фаррух ул қисса изтирорида,
Кўзи ҳар лаҳза бир аморида

Ки, кўрунди кўзига бир маҳмил,
Ноқаси шаҳр сори мустаъжил.

Тушта кўрган киби ёпуғи қаро,
Изтироб ўти тушти жони аро.

Буйла ҳолатда тунд етти шамол,
Очти маҳмил канорасин филҳол.

Чун очилди булут, кўрунди қуёш,
Тушта кўрган қуёши бўлди фош.

Истаганни бу лаҳзаким топти,
Яна хуршидни булут ёпти.

Кунни чун тийра абр қилди ниҳон
Бўлди Фаррух кўзига тийра жаҳон.

Чунки ул нур қолмади кўзида,
Кўнгли бир лаҳза йўқ эди ўзида.

Ўзига келгач очти кўз ҳоли,
Дашт ўлуб эрди халқдин холи.

Шаҳр аро кирмиш эрди аҳли сафар,
Ватани бўлмиш эрди элга мақар.

Ғайри Фаррух дағи неча ходим
Ким, анинг бирла эрдилар озим.

Кўрди Фарруҳки, иш қатиқ тушти,
Заҳри ҳижрон бас ачиқ тушти.

Нечаким куйди нотаваон жони,
Элидин асради ниҳон они.

Жаҳд ила айлади шикеболик,
Бўлмасун деб ишида расволик.

Эли ҳолида англабон тағйир,
Бир-бирига сўз айтибон бир-бир.

Чун анинг ҳолиға тағайюр ўлуб,
Билмайин хайлиға таҳайюр ўлуб.

Бори бир навъ ҳол ила ноком,
Манзиле топтилар қилурға мақом.

Лек шаҳзода бор эди беҳол,
Элтибон ҳар дам они ўзга хаёл.

Қилмайин фаҳм гуфтуғў чоғи,
Эл сўзин доғи, ўз сўзин доғи.

Очти тун хайли чун қаро парда,
Ё қаро ранглик саропарда.

Англабон шаҳзодани ғамгин,
Бўлубон қавму хайли борча ҳазин.

Элин англаб асир қайғуға,
Солди шаҳзода ўзин уйқуға.

Они уйқу аро кўруб хайли,
Борча қилдилар уйқунинг майли.

Кўзларин юмғоч ул сурук маҳзун,
Борчасин уйқу хайли этти забун.

Элни шаҳзода масти хоб кўруб,
Ишқ ўтидин ичинда тоб кўруб,

Қўптию олди коғазу хома,
Ёзди хайлиға бу сифат нома

Ким: «Ҳаводис еридурур олам,
Ондин озод эмас бани Одам.

Ҳар не эл олиға ёзибдур Ҳақ,
Чора йўқ они кўрмайин мутлақ.

Манга оворалиқ эмиш тақдир,
Ишқу бечоралиқ эмиш тақдир.

Ғурбат ичра бўлурға овора,
Манга тақдир бўлса не чора.

Тушти оллимға уйла қаттиғ ҳол
Ки, баёнида келди нотиқа лол.

Ғар манга бўйла саъб суратдур,
Чунки тақдир эрур — заруратдур.

Сиз бу ғурбатда турмангиз зинҳор,
Мени истаб югурмангиз зинҳор

Ким, тилаб мунда топқунгиз йўқтур,
Топишур еримиз ватан-ўқтур.

Мен балиятда жондин ар тўйғум,
Тирик ўлсам ватанға юз қўйғум.

Агар ўлсам биҳил қилинг охир,
Мени ўздин биҳил билинг охир!

Тутмангиз бу диёр ичинда мақом,
Қайтингиз, вассалому вал-икром».

Руқъанинг коғазига берди навард,
Ўрнида қўйди ул саҳифаи дард.

Эгнидин солди шоҳвор либос,
Кийди ўрниға шомранг палос.

Қўптию чиқти уйдин оҳиста,
Айлар эрди хиром пайваста.

Шаҳр аро пўя урди кўй-бакўй,
Телба янглиғ югурди сўй-басўй.

Оқибат кунжи гулхани топти,
Ётиб ўзга палосини ёпти.

Гарчи гулхан кули макони анинг,
Лек дўзах ўтида жони анинг.

Анга бу ҳол солди кофир ишқ,
То не қилғай ишини охир ишқ.

Субҳ чун тузди кўрау дамни*,
Меҳр ўтидин ёрутти оламини.

Қўпуб ул хайл бешикебу тавон,
Бўлдилар шоҳзода сори равон.

Они ўрнида кўрмайин мавжуд,
Чектилар борча оҳи дард олуд.

Урдилар пўя бирла ҳар сори юз,
Истаб они ики кечаву кундуз.

Топмадилар нишонае ондин,
Тўйдилар ул фироқ аро жондин.

Руқъаским ёзиб эди, ногаҳ
Топиб, ишидин ўлдилар огаҳ.

Билдилар бедаво эрур бу алам,
Тутубон ҳолиға анинг мотам.

Фурбатидин дебон кўп афсона,
Навҳа кўп чектилар ғарибона.

Судсиз эрди чунки ул ошуб,
Ҳам ватан сори бўлдилар раҳкўб.

Бу тараф шоҳзодаи бедил,
Чун вуқуф онча айлади ҳосил

Ким, эли они топа олмай жазм,
Йиғлаю қилдилар ватан сори азм.

Кўнгли ўз ҳолига бузулди баче,
Куйди ҳам ўтига нечукки хаче.

Шоҳлиқдин тушуб гадолиққа,
Юз бало ичра мубталолиққа.

Кўзғабон ҳар дам они бекаслик,
Ишига ҳеч чора билмаслик.

Юз туман мунгда жони афғори,
Борча бир сорию бу бир сори

Ким, анга мунча ранж ўлуб рўзи,
Куйдуруб кўкни оҳи жонсўзи.

Мунча иш боиси ниҳон эрди,
Не ниҳон, балки бенишон эрди.

Бўлмай ул шаҳрға канора падида,
Не маҳаллотиға шумора падида.

Анда юз йил киши бўлуб сойир,
Етмаги барча ерга йўқ зоҳир.

Уйи саҳро қуми ҳисобиға жўб,
Эли худ неча ончадин ҳам кўп.

Фаррухи нотавон неча кун эди
Ки, не сув ичти, не таом еди.

Кимсаким, топмағай таом ила баҳр,
Нўш қилғай таом ўрниға заҳр.

Ишқдин жонда бўлғай озори,
Тани гурбат ўти гирифтори.

Ҳажрдин ҳам анга малол ўлғай, —
Фикр қилким, анга не ҳол ўлғай.

Анга бор эрди мунча ҳам бори,
Шоҳлиғ тарки, лек бир сори.

Хаста жонига юз тааб тушти,
Кўрки иш туштию-ажаб тушти.

Деди: «Бу ажз бирла бутмас ишим,
Бордурур Тенгрим, ар йўқ эрса кишим.

Нечук ўлса оёқ уза турайин,
Ётиб ўлгунча дасту-по урайин».

Қўптию қилди шаҳр ичига хиром,
Ҳар тараф солур эрди билмай гом.

Бир-икки кун бу навъ урди қадам,
Заъф анинг вужудин этти адам.

Ишқ чун туъмадин қилиб эди фард,
Қуввату қути эрди ишқ ила дард.

Жисмким, топмади ғизо била қут,
Бўлди — сувдин йироқ тушган ҳут.

Ғурбат ичра юрур эди бекас,
Кишиси дарди ишқ эрдию бас.

Ики-уч кун чу бўйла кезди ябоб,
Не анга сабру ҳуш, не ҳўру хоб.

Кўрди беҳад эрур бало асру,
Бордурур дарди бедаво асру.

Ҳаракатдин қолур тани зори,
Ўзини чекти бир бузуғ сори.

Қўйди бошининг остига бир тош,
Деди: «Бош ўлмоғой эди манга кош!»

Сунди туфроқ уза тани зорин,
Бошқа чекти палоси идборин.

Кўнгли андоқ ҳаётдин тўйди,
Жон берурга яқин кўнгүл қўйди.

Хожае бор эди Ҳалабда ғани,
Меҳмондорлиқ шиору фани.

Эътибори кўп эл аро беҳад,
Жоҳу молиға йўқ ҳисобу адад.

Анга уй эрди меҳмонхона,
Анда кўп ошнову бегона.

Кўнгли беҳад раҳиму табъи сахий,
Шаҳр халқи ичинда оти Ахий.

Сайр айлар эди гаҳу бегоҳ,
Сурубон маркабин раҳу бегоҳ.

Гоҳ йўл бошлари сари борибон,
Гоҳ вайроналарни ахтарибон

Қайда топса ғариби мазлуме,
Хастау номуроду марҳуме.

Бўлубон бир нафас анга ҳамдам,
Ёқибон кўнгли захмиға марҳам.

Негаким бўлса муқтази зоти,
Айлабон ул қадар муурооти.

Шаҳр эли андин эрди шарманда,
Карами борчани қилиб банда.

Гўё ул кун Ахийи соҳибхайр,
Шаҳр атрофини қилур эди сайр

Ким, бузугни ватан қилиб Фаррух,
Қўйди идбор туфроғи уза рух.

Хожаким ул бузукқа ёвушти,
Кўзи ул нотаваон сори тушти.

Суруб ул ён Ахийи давлатманд,
Туштию берди қуллариға саманд.

Келиб олига деди: «Эй марҳум,
Кимсен, аҳволинг эт манга маълум!»

Нотавон юз очиб салом этти,
Ўлтуруб беҳад эҳтиром этти,

Деди: «Эй хожаи хужастажамол,
Бор йўлунг бирла, сўрма мендин ҳол.

Юқмағай кўнглунга ғамим асари,
Тушмағай жонингга ўтум шарари».

Хожа чун кўрди ул рухи маҳваш,
Сўнгра бу навъ посухи дилкаш.

Ҳам юзи они беқарор этти,
Ҳам сўзи они ашкбор этти.

Не кўруб эрди ўйла турфа жамол,
Не бу янглиғ эшитмиш эрди мақол.

Билдиким, бас азиз пайкарлур,
Англадиким, шариф гавҳарлур.

Саъй ила маркаб узра миндурди,
Хидмат айлаб уйига еткурди.

Чун тушурди азиз меҳмонни,
Юзидин равшан этти айвонни.

Чекти аввал таом ила шарбат,
Меҳмон қилди ул сори рағбат.

Улча мумкин Ахийи равшанрой,
Мизбонлиқ ишин кетурди бажой.

Ҳар тарафдинки сўз суол этти,
Посухи они гунгу лол этти.

Гавҳарафшон жавобидин сойил,
Бўла олмай саволға мойил.

Ҳужрае хилват айлади тартиб,
Кеча бўлмоққа меҳмони ғариб.

Кечалар меҳмон тутуб хилват,
Муниси эрди андуҳу ғурбат.

Ишқдин тортибон ҳазин нола,
Заъфарон узра ёғдуруб жола.

Кундуз ўлғоч хамуш ўлуб ёна,
Маскани эрди меҳмонхона.

Ёрутуб кўз Ахий анинг юзидин,
Топибон баҳра дурфишон сўзидин.

Арз этар эрди гуна-гуна либос,
Меҳмон қилмас эрди тарки палос.

Хотири чун бор эрди асру шариф,
Мизбон қилмас эрди кўп таклиф.

Неча кун чунки анда тутти мақом,
Кеча хилватқа айлар эрди хиром.

Хожа таъйин этиб мулозимлар,
Гирдида қўймиш эрди ходимлар.

Бўлдилар бир кеча алар ногаҳ,
Ёшурун оҳу ашкидин огаҳ.

Хожага арз қилдилар они,
Хожа ҳам кеча келди пинҳони.

Ёшурун борча халқ ётқон чоғ
Хилвати равзанига қўйди қулоқ.

Билдиким, ранжи ҳаддин ошибдур,
Буљажаб ўт анга тутошибдур.

Ўртанур оҳи умрқоҳ била,
Қизитур уйни ўтлуғ оҳ била.

Нудба ўз ҳолиға қилур пайваст,
Лек эл ваҳмидин бағоят паст.

Хожа доғи бор эрди ғам кўрган,
Ишқ бедодидин ситам кўрган.

Кўнглини бузди меҳмон дарди,
Нолау оҳи дардпарварди.

Тўла айлаб сиришк бирла кўзин,
Кўп қулоқ тутти англамоққа сўзин.

Ғаҳ сулар эрди нукта дилбаридин,
Ғаҳ дер эрди сипоҳу кишваридин.

Ғарчи фаҳм айлаб эрди фарзона
Ким, эрур тавру тарзи шоҳона.

Эмди жазм айладики, шоҳдур ул,
Салтанат авжи узра моҳдур ул.

Лек бир иш ани низор этмиш,
Ғурбат ичра асиру зор этмиш.

Қўптию тарк қилди наззора
Ким, не қилғай бу иш учун чора.

Деди: «Бу дард ангаки пинҳондур,
Англамоқ они худ не имкондур

Ким, эрур дарду ишқ таврида чуст,
Демак имкон эмас ғамини дуруст.

Магар эл они майпараст этгай,
Розини англағой, чу маст этгай».

Субҳким кийди ҳуллаи кофур,
Қўйди боши уза амомаи нур⁹.

Урди меҳмонсароға хожа қадам,
Келди чун хожа, келди меҳмон ҳам.

Тушқа тегру таому суҳбат эди,
Егулукларда зебу зийнат эди.

Ҳам қуёш айлади заволға майл,
Ҳам ҳаво қилди эътидолға майл.

Хожа мажлисда ҳозир айлади май,
Чиқти савти рубобу нағмаи най.

Онча базм ичра қилди зийнату зеб
Ки, ичар элдин олди сабру шикеб.

Кўрага олиға кўпуб борди.
Юкунуб бир қадаҳни сипқорди.

Яна қул сунди жоми бодаға ҳам,
Юкунуб тутти шоҳзодаға ҳам.

Меҳмон андин эрди кўп мамнун,
Йўқ, дебон қилмади ани маҳзун.

Олдию лутф бирла айлади нўш,
Ул ичиб бода олди элдин ҳуш.

Даврни чун тугатти соқийи базм,
Ўзга соқий қадаҳға айлади азм.

Чун неча давр ўтти пай-дарпай,
Мажлис аҳли бошиға чиқти май.

Ҳам тараннумгар ўлди нағмасаро,
Ҳам такаллум узолди нағма аро.

Кўкка етти садойи нўшо-нўш,
Муттасил бўлди базм элига хурўш.

Жоми май чун иликдин олди зимом,
Бўлди эл гуфтугўйи беандом.

Хожа ғавғодин айлаб ўзни халос,
Тутти шаҳзода бирла мажлиси хос.

Бу тутуб андин ўзни шарманда,
Ул ўпуб туфроқ ўилаким банда.

Чун ҳижоб олди ақлдин бода,
Бўлди беихтиёр шаҳзода.

Ёдиға кирди мулку маъвоси.
Бўлмоқ имкони йўқ таманноси.

Тўла айлаб сиришк бирлан кўз,
Айта бошлади ҳолатидин сўз.

Хожа майдин риоят айлаб эди,
Эҳтиётин бағоят айлаб эди.

Сўз демакда мудовамат бирла,
Юз фусуну мулоямат бирла

Мутаоқиб суолу посухдин,
Чекар эрди ҳадис Фаррухдин.

То насаб бирла гавҳарин билди.
Гурбату мулку кишварин билди.

Ҳашмату ганжи беқиёсин ҳам,
Жасратхон киби атосин ҳам.

Тушта ишқин ҳам айлади мафҳум.
Бўлди маъшуқи ҳам анга маълум

Ки, Ҳалаб мулкида эмиш бешак,
Андин ўлмиш анга бу навъ эмгак.

Чун нишонин суларға тушти ҳариф.
Айта бошлади нотаवону заиф.

Хожа жисмиға тоб тушти баче,
Кўнглига изтироб тушти баче

Ки, бу янглиғ нишоналарки деди.
Ҳарамии иффиға содиқ эди.

Бор эмиш буйла ўртаган они,
Хожанинг машъали шабистони.

Жазм қилди Ахийи дарёдил,
Қайдин ўлғонни хаста шайдо дил.

Деди, фикр айлабон мурувват ила,
Топти бу нуктани футувват ила

Ким: Бу янглиғ ғарибу ҳам ошиқ,
Ишқ таврида бу сифат содиқ

Ки, бу гурбатни ихтиёр этган,
Тарк оламда ҳар не бор этган.

Ишқ аро кирмайин жаҳон кўзига,
Тутмиш ўлғой ўлумни ҳам ўзига.

Эмгакидек кишида эмгак йўқ,
Ҳажр аро ўлғусидурур шак йўқ.

Менки онинг ғамиға қолурмен,
Дардиға чора айлай олурмен.

Қилмасам. ўлса. ул мурувват эмас,
Они яхши мурувват аҳли демас.

Киши бу ишга чора қилмасму,
Манга аҳли ҳарам топилмасму?

Лутф ила деди хожаи доно:
«Ғам ема, эй мусофири барно!

Санга бу ғамки офати жондур,
Манга тадбири беҳад осондур.

Сени қилғон бу навъ бечора,
Хонумонингдин этган овора,

Гарчи жонингға ҳусни офат эрур,
Бизнинг элдур, манга қаробат эрур.

Сени комингга еткурурмен бил!
Лек ҳар неки дермен, андоқ қил!»

Оқизиб хаста шодлиғдин ёш,
Қўйди филҳол Ахий аёғига бош

Ким: «Не сўзким десанг, манга не ҳад
Айламаклик эшитмайин они рад.

Дардима гар қилур эсанг дармон,
Қилайин ҳар не айласанг фармон».

Чун бу навъ ўтти сўзлари пайваст,
Тун кеч эрди, уюдилар ики маст.

Чун саҳар хутбасини чекти хурўс,
Жилвагар бўлди кун, нечукки арўс¹⁰.

Уйқудин қўпти икки озода,
Қўйди юз хожа сари шаҳзода

Ким: «Агар ваъдани унутмойсен,
Дегонингдин канора тутмойсен.

Мени ҳам нега айласанг маъмур,
Ўзни ул ишда тутмайин маъзур».

Хожа ҳаммомга йиборди ани,
Чирки ҳижрондин оримоққа тани.

Чиққоч ондин худ эрди омода,
Таҳ-батаҳ тўн киярга шаҳзода.

Бўлди шабгун палосидин озод,
Кийди шоҳона тўн маҳи Навшод.

Ҳам чекилди саманди шоҳона,
Отланиб борди уй сори ёна.

Уй дема, қасри зарнигор эрди,
Анда шаҳзодаға қарор эрди.

Қуюбон они юз наво ичра,
Хожа кирди ҳарамсаро ичра.

Қўпти Гулчеҳра юз ниёз била
Демайинким ниёз, ноз била.

Ахий ўлтурди, ул ҳам ўлтурди,
Хожа юз нукта сори келтурди

Ки: «Неким Тенгри айламиш тақдир
Айлай олмас киши анга тадбир.

Сангау бизга васл даврони,
Мунча ёзмиш қазойи Яздони.

Васл айёми ичра эрдуқ шод,
Шукр этиб қайғудин эдуқ озод.

Эмди бўлди муфорақат чоғи,
Шукр вожибдурур бу дам доғи.

Ҳарнеким ёзди Кирдигор манга,
Айламакда не ихтиёр манга.

Сенки умре манга анис эрдинг,
Ёри ҳамхобау жалис эрдинг.

Ҳар не сендин бўлубтурур мавжуд,
Неки мен, бал Худой ҳам хушнуд».

Хожа сурмак аро бу навъ мақол,
Айлабон сарвқадни ҳайрат лол.

Чун бу ерга фасонаси етти,
Сарв Гулчеҳрани талоқ этти.

Чекти гулрух нафир ила фарёд,
Ки: «Недин мундоғ айладинг бедод.

Не кўруб манга бу ситам қилдинг?
Қисматим то абад алам қилдинг!»

Онча сурди Ахий фусун ила дам,
Онча кўргузди меҳрибонлик ҳам.

Дираму мол беадад берди,
Лаълу дур беқиёсу ҳад берди.

Деди: «Бу эрди улча олдинг нақд,
Бир киши бирла айлағум сени ақд

Ким, эрур авжи салтанат моҳи.
Даҳр уза тахти макрамат шоҳи!»

Хуснини доғи қилди кўп таъриф.
Тиғ бирла ҳам этти кўп тахвиф.

Қилди ҳар навъким эди мумкин,
Сарви гулчеҳра шайнини сокин.

Ҳар не маҳвашқа рўзи этти қазо,
Топмади ҳеч чора ғайри ризо.

Иш пайиға Ахий кўпуб кетти,
Ҳар нечукким керак яроғ этти.

Махзану ганж қуфлини очти,
Нақд онча яроғ учун сочти

Ким, бори иш ёсолди шоҳона,
Сарв ила гулни қилди ҳамхона.

Ақд учун келтуруб бир аҳли салоҳ,
Қилди ул вақт расми бирла никоҳ.

Йўл яроғин қилиб эди тайёр.
Икки кавкабни қилғали сайёр.

Юз адад банда — турку румию занг
Йўлда қуллуққа қилғоли оҳанг.

Хачиру тева борчаси зебо,
Борчанинг рахти атласу дебо.

Уй ила боргоху шамёна,
Анга лойиқ гилеми ҳам ёна.

Мутакаллиф маҳофа доғи ракиб,
Улча мумкин қилиб эди тартиб –

Борчасин Фаррух олиға сурди,
Хизмати аҳли бирла топшурди.

Ҳамраҳ ўлди аларға бир манзил,
Андин ўлғоч яна равон маҳмил

Мижадин қон ёшин кушод этти,
Меҳмон бирла хайрбод этти.

Деди: «Етгил диёру кишваринга,
Эя бўл мулку тахту афсаринга».

Ёдгор истади палосин анинг,
Тилаб олди қаро либосин анинг.

Ёнди йиғлаб Ахийи озода,
Йиғлою йўлга тушти шаҳзода.

Онча эрди Ахий учун бад ҳол,
Ҳам анинг ишлари хаёлида лол

Ким, паривашқа бўлғоли мойил
Ул ғаму изтироб эди ҳойил.

Ҳажр ўтининг чу бўлди сўзи паст
Қилди Фаррух висол уйига нишаст.

Айлади майл гулрухи сори,
Кўрди ашкин юзида гулнори.

Юзни тирноқ ила фиғор этган,
Барги насринни лолазор этган.

Яна ҳайратқа қолди булбули зор,
Гулга бўлғондин ул сифат озор.

Деди: «Эй махваши парипайкар,
Сен киби элга бахт ўлуб ёвар,

Бўлса ақду никоҳ амрида сур,
Етишур юз нишот бирла сурур.

Сендаким бу ғаму тааб кўрунур,
Ҳикматин деки, бас ажаб кўрунур»,

Деди махвашки: «Эй улус аро тоқ!
Хушдил айлар — никоҳ, йўқки — талоқ!»

Деди Фарруҳки: «Эй париваш ҳур!
Ўйла деки, топай сўзунгга шуур!

Сўзда лафзи талоқ — не яъни
Васл ичинда фироқ — не яъни».

Махваш айлаб равон кўзидин ёш,
Шаҳға ўз саргузаштин айлади фош.

Фарруҳ англаб сўзин, бўлуб ғамнок,
Яқин эрди ўзин қилурға ҳалок.

Масху мабхут ўлуб тағайюридин,
Лол қолиб Ахий таҳайюридин.

Деди махвашқа: «К-эй ҳамида хисол,
Кўрмаган ақл суратингга мисол!

Гарчи ишқингда чекканим бедод
Ўйладурким, сипеҳр бермас ёд».

Ул доғи саргузаштини бир-бир
Қилди боштин-оёққача тақрир.

Деди: «Дардимға гар даво кўрмон,
Бўйла зулми санга раво кўрмон.

Айлабон лутф беҳисоб асру,
Қилди бизни Ахий хароб асру.

Моли базлиға бизда эрди печ,
Бу иши они айлади худ ҳеч.

Гар анга бу қадар мурувват бор,
Бизда ҳам шаммас футувват бор.

Шукрим етти лутфи Яздоний,
Қолмади зулми нафси зулмоний.

Сен ҳам эмди шукуфтадил бўлғил!
Манга ики жаҳон сингил бўлғил», —

Дедию қўпти оллидин шодон,
Кўнгли маҳвашнинг ўлди ободон.

Сингил эрди ҳарамсаро ичра,
Лекин ул элга можаро ичра.

Йўл борурлар эди туну кун ҳам,
Қўйғуча Ҳинд кишвариға қадам.

Шоҳ Жасрат бўлуб эди фоний,
Деб валиаҳд ўзига они.

Халқ англабки қўйди юз иқбол,
Чиқтилар борча айлаб истиқбол.

Тенгрига шукрлар адо айлаб,
Жони ширин анга фидо айлаб.

Мулк эли кўзларин ёрутти анга,
Ато тахти қарор тутти анга.

Сайъ этиб шоҳи комрон Фаррух
Ким, малул ўлмағой бути гулрух.

Ўз диёрида қаср ила боғи,
Тоқу даҳлезу ҳужраси доғи.

Шоҳ ёдида эрди мўй-бамўй,
Балки бўстону боғ жўй-бажўй.

Тарҳ қилди шаҳи муҳандисваш,
Андағи вазъидан дағи дилкаш.

Дедиким: «Юз ҳунарвари моҳир,
Айлабон ўз ҳунарларин зоҳир.

Иш қилурға илик узотсунлар,
Қаср ила боғни тутотсунлар».

Неки ҳукм этти шоҳи чархмақом,
Топти оз чоғда борчаси итмом.

Зебу-зийнат ичинда ул паркор,
Топти ҳар неки бор эди даркор.

Ўйла монандким, соғинғай ақл
Ки, Ҳалаб Ҳинд сари қилмиш нақл.

Ҳукм бўлдики, моҳи Зухражабин
Топсун ўз манзили аро таскин.

Маҳваш ул уйга чунки солди кўзин,
Уйидин чиқмоғон соғинди ўзин.

Шоҳға синглидек азиз эрди,
Юз суманбар анга каниз эрди.

Нозу неъматқа ҳарнеким асбоб,
Ончаким ақл топмай анга ҳисоб.

Ҳинд аро бўйла қилди шоҳи сахий,
Энди кўрким, нетар Ҳалабда Ахий:

Кўнгул ул дамки, узди гулрухдин,
Айрилиб ёнди шоҳ Фаррухдин.

Буржидин борғон икки саъд ахтар,
Кавкаби толиига етти зарар¹¹.

Экини доғи офат этти аён,
Борча савдоси дағи топти зиён.

Ҳар неким рой қилди — келмади туз,
Қўйди аҳволиға тазалзул юз.

Билгач аъдоси бу ишни ногоҳ,
Шаҳр шоҳини қилдилар огоҳ

Ки: «Ахий мамлакат қилурға хароб,
Яна бир шоҳға ясаб асбоб,

Шоҳнинг шаҳридин узотибдур,
Ўзни¹² душманлар ичра қотибдур».

Ушбу сўз бирла шоҳи давлатманд
Ғазаб айлаб Ахийни айлади банд.

Олди ҳар неки бор эди моли,
Ўлтурур ерга етти аҳволи.

Қойид англаб иши не навъ экани,
Раҳм этиб қайддин қочурди ани.

Тутмағайлар деб эл, қилиб тadbир,
Берди ўз вазъу тавриға тағйир.

Авр ўлуб, гулхан этти кошона,
Кул аро ўзни қилди девона.

Шоҳ Фаррух палосини топти,
Ул ёпинғондек ўзига ёпти.

Топмай ўз мулки ичра яхши мақар,
Қилди Фаррух диёри сори сафар.

Муддате тоғу дашт қатъ этти,
То Сарандиб тахтиға етти.

Жони қолмайдур эрди меҳнатдин,
Йўл аро ҳар замон бир офатдин.

Оҳ ўқин кўк ҳисориға отти,
Бир бузулғон ҳисор аро ётти.

Уйқуда хастау асирона,
Ери ул йўл бошида вайрона.

Шоҳ то келмиш эрди ғурбатдин,
Ёд этиб ғурбат ичра меҳнатдин.

Ахий ишин шиор айлаб эди,
Таврини ихтиёр айлаб эди.

Меҳмонхонае ясаб олий,
Ғурабо андин ўлмайн холи.

Гоҳ ўлур эрди отланиб сойир,
Шаҳрнинг давриға бўлуб дойир.

Ушбу кунким, Ахийға эрди бу ҳол,
Сайр аро эрди шоҳи фаррухфол.

Ул бузуқ сори чунки солди назар,
Қилди ўз аҳли хотириға гузар.

Сўрди ул ёнки: «Не ғариб эркин
Ки, бу меҳнат анга насиб эркин?»

Ўз палосини ошно кўрди,
Нотавоне палос аро кўрди.

Деди: «Кўп, эй ғариби тийра маош!»
Ахий уйғондию кўтарди бош.

Шаҳни ул тонидию они шоҳ,
Отидин тушти шоҳ тортиб оҳ.

Шоҳ тушган замон Ахий қўпти,
Ул муни қучтию бу ер ўпти.

Зор йиғлаб қучуштилار лахте,
Бир-бирисин сўруштилар лахте.

Файри маъҳуд ишки айлаб шоҳ,
Қолибон ҳайрат ичра хайлу сипоҳ.

Иккиси шукрлар бажо кетуруб,
Шоҳ ани қасру боғ аро кетуруб.

Аввал андоғки, ул қилиб икром,
Шоҳға амр этиб эди ҳаммом.

Ҳукм қилди шаҳи хужастажамол,
Кирди ҳаммом аро Ахий филҳол.

Тани йўл гардидин чу пок ўлди,
Чиқибон хожа завқнок ўлди.

Турфа хилъатлар эрди омода,
Кийди борин Ахийи озода.

Онча ходим эди мурассаъпўш
Ки, эдилар Ахийға хизматкўш.

Ким, Ахий фаҳми лол эди ҳардам,
Табъи ошғуфтаҳол эди ҳардам.

Шаҳ қошиға кетурдилар они,
Шаҳ дағи тузди базми меҳмони.

Неча кун қилдилар фароғу нишот,
Ҳар таманнода бор эди ифрот.

Ҳажр ўти саврати чу бўлди паст,
Жашн тузди шаҳи нишотпараст.

Тахт уза чиқти бори ом этти,
Хожаға ҳадсиз эҳтиром этти.

Тилаб олиға давлат арконин,
Қилди оғоз хожа дастонин.

Неки ул қилмиш эрди ғурбат аро,
Бўлди мажмуиға фасонасаро.

Эшитиб эл шаҳи замона сўзин,
Шоҳдин хожаи ягона сўзин.

Маҳзи ҳайрат била бориси қўпуб,
Офаринлар дебон аёгин ўпуб.

Шаҳ дедиким: «Агарчи шоҳ бўлай,
Хожанинг узрини не навъ қўлай.

Менга бордур қаробат аҳлида фош,
Пардаи исмат ичра қиз қардош.

Они дермен қилай мунунг била жуфт.
Эл аро ошкор, йўқки нуҳуфт.

Улки, жуфтидин ўзни айлаб тоқ,
Манга жуфт айламакка қилди талоқ.

Гули давлат топиб шукуфт анга.
Не ажаб синглим ўлса жуфт анга!»

Сўзни шаҳ чун бу ерга банд этти,
Шаҳ сўзин борча эл писанд этти.

Ул сифат сурки қилди шаҳ бунёд
Ки, куҳан дайр бермас андоқ ёд.

Тарбиятлар Ахийға соз айлаб.
Бори оламда бениёз айлаб.

Топшуруб ҳар не йўқу борин анга,
Берди ўз мулки ихтиёрин анга.

Ёд этиб ҳадди йўқ мурувватини,
Жонға чекти хати ухувватини¹³.

Бўлуб иккиси Мусою Ҳорун¹⁴,
Ганж ила лек ани қилиб Қорун.

Хутба амрини ифтитоҳ этти,
Ҳожаға синглини никоҳ этти.

Хожани бошладилар ул сори
Ки, ниҳон эрди моҳ рухсори.

Хожа андинки бурноғи дарбанд,
Токи ул қасри осмонпайванд,

Ҳар қаён боқти опино кўрди,
Ҳайрат ўз хотири аро кўрди,

Токи ул ҳажла бўлди жилвағаҳи
Ким, ниҳон эрди анда сарви сиҳи.

Хожа ул уйга чунки қўйди аёқ,
Бошлағон халқ бори чиқти йироқ.

Бир-бирин кўргач ул икки маҳжур,
Онча ҳайрат ғулувси қилди зуҳур

Ким, чекиб кўкка беҳудона хуруш,
Йиқилиб борди иккисидин ҳуш.

Чун келиб ўзга, ёш тўкуб кўздин,
Йиқилиб борур эрдилар ўздин.

Топти ҳажр изтироби чун таскин,
Шўхдин сўрди хожаи мискин.

Ки: «Баён айлаким, не ҳолатдур?
Ки, манга ҳайрат узра ҳайратдур.

Ҳолатимға назора қил охир,
Ҳайрат ўлтурди, чора қил охир».

Лаъли қуфлидин очти гулрух банд,
Нуктадин зоҳир айлади гулқанд.

Хожадин токи айрилиб эрди,
Бошиға ҳар неким келиб эрди.

Шоҳнинг иффату мурувватини,
Покравлиғ фанида қувватини —

Айлади борчасин Ахийға адо
Ким, яна ҳуши бўлди нопаддо.

Неча кун ҳолин англамас эрди,
Гоҳ ўзинда, гаҳе эмас эрди.

Оқибат ҳуши топти чун ором,
Муниси бўлди сарви сиймандом.

Ўз уйи эрди, ўз гуландоми,
Дегасен, бор Ҳалабда ороми.

Гарчи зарбафт хилъат ичра мудом
Шаҳ ёнида тутар эди ором.

Уйга киргач қаро палоси эди
Ки, сафарда анинг либоси эди.

Тенгри шукридаким, тили эди лол,
Тоат айлар эди кийиб қаро шол.

Ки: «Палос ичра етти чун дебо,
Ташласам они бўлмағай зебо»,

Қаро тун қаддин этти саждаға дол,
Ончаким, толеъ ўлди субҳи висол.

Етти — бўлғонда тийрау ранжур,
Қўнглига ғайб оламидин нур.

Қаро шол ичра ўйлаким зулмот,
Хизрдек нўш қилди обиҳаёт.

Бўлубон бўйла ҳолидин огоҳ,
Кисватиға татаббуъ айлади шоҳ.

Чунки шаҳ хилъати қаро бўлди,
Қаро киймак улус аро бўлди.

Қаро ранг элга тожи торақдур,
Ким бу ранг ичрадур, муборақдур¹⁵.

Шоми ҳижронға қолмағай жовид,
Қайда субҳи висол тутқай умид»¹⁶.

Шаҳни хушҳол этиб бу афсона,
Деди: «Эй нуктагўй фарзона!

Кимсену қай диёрдинсен? — Айт!
Кимга хешу табординсен? — Айт!»

Деди ровийки: «Ҳинд эрур ватаним,
Ахий авлодидин яқин эканим.

Бери келдим кўнгул балоси била,
Шоҳнинг қуллуғи ҳавоси била».

Шоҳ ани фоқадин халос этти,
Ўз қошинда надими хос этти.

Бўлубон шод ул ҳикоят ила,
Уйқуға борди хуш фароғат ила.

XXII

*Якшанба куни Баҳромнинг қуёшдек зарбафт либос кийиб,
гунбади зарнигорға азм қилиб, сариғ ҳуллалиғ ҳур била базми айш тузуб,
олтун соғарда асфар май ичғони, йўқким, қуёшнинг сариғ гули очилғони
чоғдин офтоб зардиғача анга бир йилча кечғони*

Чунки якшанба урди меҳр алам,
Кийди зарбафт ҳулла кўк торам.

Кўк аруси тўнин қилиб заркаш,
Чиқти андоқки гулрухи маҳваш¹.

Шаҳ дағи меҳрдек қадам то фарқ
Айлади ўзни олтун ичра ғарқ.

Сочиб олтун қуёш киби беҳад,
Бўлди манзилғаҳи сариғ гунбад.

Жилва қилди нигори румийчеҳр.
Сариғ олтун аро нечукким меҳр.

Жоми зар ичра бодаи асфар,
Озар ичра эди яна озар.

Ламъа ҳар сори уйдин ошқондек,
Шуъла гунбад аро тутошқондек.

Шоҳ ул шуълада самандарваш,
Не самандарки, меҳри анварваш.

Майи асфарға ҳамнабард ўлди,
Ончаким, офтоб зард ўлди.

Кундуз этти қаро, сариғ тўнини,
Кун сияҳтоб қилди олтунини².

Моҳи румийнажод айлади фош
Пардаға кирмагин нечукки қуёш¹.

Хобгаҳ бўлди шаҳға заррин тахт,
Уйқуси келмас эрди ўйлаки бахт.

Яна ҳукм айладики: «Ҳар сафари
Ким, бу йўлдин эрур анинг гузари,

Кетурунгким, бўлуб фасонатироз,
Билганидин сўз айласун оғоз».

Борғоч ул кимсаким, йўлуқти нахуст,
Раҳнаварде эди бағоят чуст.

Шаҳ қошиға кетурдилар филҳол,
Ҳукм ила раҳрави фасонасигол.

Нукта оғоз этиб дуо бирла,
Деб дуо дилпазир адо бирла.

XXIII

Иккинчи иқлим йўлидин кетурган мусофир ҳикояти

Изтироб айламай баёнинда,
Деди: «Жамшиднинг замонинда.

Рум аро заргаре эди моҳир,
Иши элга қуёш киби зоҳир.

Дам анга субҳ, кўра жирми сипеҳр,
Ҳар бир олтун кулича давраи меҳр¹.

Рум шоҳи қошида жоҳ анга,
Жоҳи ҳўрдида коргоҳ анга.

Шаҳрда соҳиб иёр² ҳам ул,
Шаҳ қошида хазинадор ҳам ул.

Неча кондин неким чиқиб зару сим,
Бўлур эрди бори анга таслим.

Зоти аҳли ҳунар мубоҳоти,
Зайди Заҳҳоб³ ўлуб анинг оти.

Ҳам ҳаким эрди, ҳам муҳандисваш,
Гоҳ зарпош эдию гаҳ заркаш.

Туну кун шоҳнинг надими ҳам ул,
Пойтахти аро ҳакими ҳам ул.

Бошидин то аёқ ҳунар эди пок,
Айб анга буки, эди кўп бебок.

Айш бирла ўтуб маҳу соли,
Бор эди шоҳ моли — ўз моли.

Чун амонатда бедиёнат эди,
Иши шаҳ молиға хиёнат эди.

Чун ҳунаrmанд эди ниҳоятсиз,
Анга шаҳ лутфи эрди ғоятсиз.

Ҳунари васфи эрди шоҳ иши,
Айбини айта олмас эрди киши.

Бўлса ҳам айби ошкор анга,
Қилмас эрди шаҳ эътибор анга.

Қилса ҳам эътибор филҳол ул,
Санъати жониби узотиб қўл.

Турфайе ошкор айлар эди,
Шаҳни беихтиёр айлар эди.

Юз фусун бирла айлар эди фиреб
Ки, анга онсиз ўлмас эрди шикеб.

Деди бир кунки: «Шоҳи оламгир,
Ким, бўлбтур анинг макони сарир.

Шоҳ чун келди шоҳлардин фард,
Тахти доғи анга керак дархўрд.

Ўзгаларга йиғочдиндур тахт,
Лойиқ улдурки, шоҳи фаррухбахт.

Тутқай олтун сарир уза маскан,
Кўзни ул маскан айлагай равшан.

Ганж аро беҳисоб эрур олтун,
Яна афзун дағи бўлур ҳар кун.

Анда турмоқда ҳеч фоида йўқ,
Мунда эрур тамоm фоида-ўқ.

Ҳам бўлур шаҳға ўзга фарру жамол,
Ҳам муҳайё эрур ўз ўрнида мол».

Шаҳға келди бу нукта мустаҳсан,
Деди: «Эй борча фан аро якфан!

Бу хаёлингга яхши келмишдур,
Бот илик урки, дилпазир ишдур».

Икки минг ботмон⁴ олтун этти талаб,
Бутгали ул мақоми айшу тараб.

Хукм бўлдики: «Олсуну кетсун,
Тахт бутмокка жидду жаҳд этсун!»

Наҳдни олди файласуфи жаҳон,
Бўлди ўз корхонасида ниҳон.

Туну кун эҳтимом айлар эди,
Саъю жаҳди тамом айлар эди.

Токи бир йилда топибон тартиб,
Топти ажзоси борчаси таркиб.

Вазъи ул тахтнинг мусамман ўлуб,
Рубъи маскун шаҳиға маскан ўлуб.

Ҳам секиз бурж даврида пайваст,
Тўрти онинг баланду тўрти паст.

Пастида тўрт тўтийи маънус,
Бийики узра тўрт ўлуб товус.

Даврида дурру лаъл пироя,
Зинасида доғи секиз поя.

Лек ул навъ кўргузуб санъат
Ки, чиқар бўлса, шоҳи Жамрифъат

Поялар мақдамида бўлғай паст,
Айлағай бир-бири юзига нишаст.

Чун секиз поя қатъ бўлди тамом,
Айлагач шоҳ ўз ерида мақом.

Яна ул поялар баланд ўлғай,
Тахтидин шоҳ баҳраманд ўлғай.

Чунки ўлтурди тахт уза дилхуш
Тўрт тўти наво чекиб дилкаш.

Айтқайларки: «Шаҳға ком ўлсун,
Анга бу тахт мустадом ўлсун!».

Тўрт товус ҳам очиб пару бол,
Шоҳ боши уза ҳумой⁵ мисол,

Топибон ҳар бири бийик поя,
Айлагайлар қанот ила соя.

Поя ўрнида секиз анга сутун,
Остида беркитиб секиз гардун

Ким, қайн шаҳ бўлур нишотангез,
Оз ишорат била югургай тез.

Бермагай эл чекарга тобу тавон,
Бу экин олам ичра «тахти равон»⁶.

Бу сифат тахти осмон тазйин,
Кўрмаган ўйла ҳеч тахтнишин.

Чунки топти тамом оройиш,
Устида шаҳ топарға осойиш.

Келтуруб шоҳ базмида тузди,
Тузари ичра сеҳр кўргузди.

Топти чун шоҳ тахт уза таскин,
Ҳадсиз эҳсон била қилиб таҳсин.

Дастгоҳин баландроқ қилди,
Қошида аржумандроқ қилди.

Анга бор эрди неча ҳампеша,
Санъаторою чобукандеша.

Жазм эдиларки, тахти гардунваш
Ойдур. аммо гунаш била рўкаш.

Вазн аро тенгдур улча нақд олмиш,
Лек олтун аро кумуш солмиш.

Фикри буким, бу санъату ойин
Бирлаким бермишам анга тазйин.

Мумкин эрмастур ани бузмоқ шоҳ,
Токи бўлғай бу роздин огоҳ.

Урдилар рой борчаси йиғилиб,
Ул иш ифшосига ҳужум қилиб.

Зайд ваҳми валек ғолиб эди
Ким, анга шоҳ асру толиб эди.

Чора бу навъ қилдилар охир
Ул ниҳон ишни қилғали зоҳир

Ки, топиб икки тўтийи дилкаш,
Иккисин нотиқ айлағайлар хуш.

Бири дегайки: «Тахт рўкашдур»,
Бири дегай: «Мусаннифи ғашдур».

Топтилар икки тўтийи мавзун,
Ранг ичинда сипеҳри ахзаргун.

Айлаб ул икки нукта ичра фасиҳ,
Зайдни айламоқ учун тафзиҳ.

Тахт асрар кишини ёр айлаб,
Нақд аёғига кўп нисор айлаб.

Рози айлабки шоҳи тахторой
Субҳ тахт узра бўлса жилванамой.

Махфи ўлуб ики дағопардоз,
Тутқай ўрнида ер ики ғаммоз¹.

Икки тўтини ҳеч қилмай бийм,
Сийм олғонға қилдилар таслим.

Ул ҳам андоғки маслаҳат билди,
Иккени иккига эваз қилди².

Субҳким шоҳ қилди майли сарир,
Икки тўти чекиб фалакка сафир,

Дедилар шаҳға бешикасту қусур
Сўзником, бўлди юқори мазкур.

Шаҳни айлаб ул ишда ҳайрат лол,
Ул ғаробатдин этти истидлол

Ки: «Бу иш қилғон ул киши бўлғай
Ким, анинг Зайд ила иши бўлғай.

Ваҳм этиб андин айламиш ноком,
Айбини қуш тили била эълوم.

Ул агар Зайддин ҳаросондур,
Бизга таҳқиқи беҳад осондур».

Бўлди бир пояси чу суҳонсуд,
Ошкор ўлди қалби рўяндуд.

Бу хиёнатки Зайд кўргузди,
Шаҳға озарм риштасин узди.

Бору йўқ молин этти девоний,
Солдилар чаҳга банд этиб они

Ки, анинг оғзи тор эди, туби кенг,
Оғзи равзанча, туби уй била тенг.

Ясаб эрдилар ониким, ногоҳ
Анда маҳбус бўлса аҳли гуноҳ.

Бўлса ул чаҳда нечаким сокин,
Қочмоғи бўлмағай анга мумкин.

Тийраликда фироқ шоми киби,
Қайд қилмоқда ҳажр доми киби.

Зайдға ротибаки бўлди дақиқ,
Нон икки қурс эди, су бир ибриқ.

Ангаким ўйла қалблиқ иш эди,
Ўйла кунни ўзига тутмиш эди:

Ханжаре асрар эрди пинҳони,
Ёшурун ҳам бор эрди суҳони.

Ханжар кўнглак ичра эрди ниҳон,
Ханжар ичра ниҳон эди суҳон.

Деди, ҳар нечаким оғирдур банд,
Ёки муҳлик бу ғуссагоҳи газанд.

Гарчи бўлғай фитодалик чекмоқ,
Чорадин бўлмағай илик чекмоқ.

Ҳар кун ул нону сувки олур эди,
Нонни бир гўша ичра солур эди.

Ханжари бирла қозибон туфроғ,
Болчиғ айлар эди су олғон чоғ.

Чоҳ оғзи тўши тилаб воя,
Болчиғидин ёсор эди поя.

Кесмиш эрди аёқларидин банд,
Нон иси бирла бор эди хурсанд.

Ҳар кун афғону зор тортар эди,
Сув учун интизор тортар эди.

Суви келгач яна ясаб болчиғ,
Ибтидо айлар эрди баннолиғ.

Заъф анга гар газанд ўлур эрди,
Поя ҳар кун баланд ўлур эрди.

Неча ой мундоқ айлабон кина,
Етти равзаннинг оғзиға зина.

Равзан оғзида эрди оғир тош,
Чиқибон зина узра санъатфош,

Ханжари нўги чун анга етти,
Тошни бир ёнидин шикоф этти.

Нақбканлик фанини фош айлаб,
Ерни ханжар била харош айлаб,

Саъй ила ул қадар тўшук очти
Ким, ўшул чоҳдин чиқиб қочти.

Билди, шаҳ топса ўлтурур ани жазм,
Турмай этти Фаранг⁹ сари азм.

Қочқонидин чу бўлдилар огоҳ.
Халқдин ул хабарни англади шоҳ.

Фаҳм этибким, не чоралар этмиш
Ким, ўшул чоҳдин чиқиб кетмиш.

Онча макру фиребу навъи билик,
Тишлатиб шаҳға лаҳза-лаҳза илик.

Бу тараф Зайд ўлуб, заминпаймой,
Жонни қутқорғали қадамфарсой.

Йўлда ҳар лаҳза топиб ўзгача ранж,
Бўлгунча жилвагоҳи мулки Фаранж.

Чунки бўлди макони ул иқлим.
Йўл қилур эрди қатъ қилмай бийм.

Неча кун қатъ этиб неча маҳфил,
Қилди Кустантанияни¹⁰ манзил.

Чун анга бўлди мунтаҳи ул сайр,
Шаҳр тошида бор эди бир дайр.

Йўл ани қилмиш эрди фарсуда.
Бўлди ул дайр ичинда осуда.

Дайр эрди биноси бесару бун,
Ўйлаким бу рафеъ дайри куҳун.

Тўрида бир васеъ кошона,
Дема кошона, балки бутхона.

Сақфу атрофин айлабон заркор,
Олтуну ложувард бирла нигор.

Борча яшму самоғ изора,
Лек фарши рухоми якпора".

Тоқлар боғлабон ниҳоятсиз,
Зеб ҳар тоқи ичра ғоятсиз.

Лек ҳар тоқ аро бир олтун бут,
Эл парастиш қилурға ҳар кун бут.

Чун такаллуф ниҳоятиға етиб,
Кўп жавоҳир била мурассаъ этиб.

Икки пўлод эшик фалакпайванд,
Ранг ила сайр аро фалакмонанд

Қуфли олтун, валеқ раҳбонлар,
Маҳкам айлаб нечукки дарбонлар.

Субҳ ила шом ул эшик очилиб,
Эл парастиш ишига майл қилиб.

Тарқагач борча эл бараҳман чуст,
Ул эшикни муқаффал айлаб руст.

Кўрди чун файласуф ул сару кор,
Анда айланди ўйлақим паргор.

Деди: «Бу ерда мунча олтун муфт,
Мен қилурмен шаҳ олтунин нуҳуфт?»

Келдию ўзни бутпараст этти,
Дайр даргоҳида нишаст этти.

Куфр аҳлиға ҳар не эрди русум,
Қилди оз чоғда борчасин маълум

Кеча-кундуз ибодат айлар эди,
Ҳар дам они зиёрат айлар эди.

Кўргузуб ҳар санамға бир ихлос
Ки, самал саждасида бандаи хос.

Макру рев онча айлади пайдо
Ки, ул эл бўлдилар анга шайдо:

Бори арзи иродат айладилар,
Амри бирла ибодат айладилар.

То парастиишдин ул баланд мақом,
Дайрнинг ихтиёрин олди тамом:

Анда бутхонанинг калиди дағи,
Бутгару бутпараст умеди дағи.

Ишни чунким бу ерга еткурди,
Бутшиканликка раҳшини сурди.

Кеча эл айлаганда уйқуға майл,
Юз урар эрди ҳар ён ўйлаки сайл.

Баҳрнинг соҳилида кўҳсоре,
Топти ул кўҳсор аро ғоре.

Аҳли диндин анга бир-ики рафиқ,
Бор эди қатъ этар маҳалда тариқ.

Жоҳу давлат замони ходим анга,
Ранжу меҳнатда ҳам мулозим анга.

Лек ул бутпараст бўлғон чоғ,
Тушубон жонлариға дард ила доғ.

Андин ушбу ажиб суратдин,
Айрилиб эрдилар заруратдин.

Топиб ул иккини талаб бирла,
Арзи ҳол айлади тараб бирла.

Ул икав ҳам тараб шиор этти,
Бу ул иккини ёри ғор этти.

Чун амин эрдилар анга пайваст,
Ғор саҳни аро буюрди нишаст.

Деди: «Заргарлик ичра не асбоб
Ки бўлур, айлангиз топарда шитоб.

Неки омода қилсангиз они,
Келтурунг ғор ичига пинҳони».

Алар айлаб неким керак тайёр,
Хожа ҳар тун алар сори сайёр.

Элнинг оллида сўмнотпараст,
Тонгдин оқшомға тегру лотпараст¹².

Кўзда чун уйқу хайли жо қилди,
Хожа ул дайрдин ҳаво қилди.

Ғорни коргоҳ айлаб эди,
Эл кўзидин паноҳ айлаб эди.

Ясар эрди буте темурдин чуст,
Дайрнинг ҳар¹³ бути шабиҳи дуруст.

Жузве олтун бирла қилиб рўкаш
Ки, кўрунгай назарға зарринваш.

Ҳам жавоҳирға дасткор фаранг,
Айлаб омода шиша ранго-ранг.

Узв-узвиға андоқ айлаб банд
Ки, бўлуб мутлақо анга монанд.

Рост бўлғач, муҳандиси комил
Ул икавни қилур эди ҳомил.

Ёшуруб яхшию ёмон элдин,
Дайрға еткуруб ниҳон элдин.

Айлабон фатҳ боби бутхона,
Очиб эшикни ҳушмандона.

Қайси бутким анга назир ясаб,
Ўхшамоғликда дилпазир ясаб.

Уйдаги бутни бемаҳал қилибон.
Ясағон бут била бадал қилибон.

Бутни элтиб ул икки ғор ичра,
Бу қолиб дайри зарнигор ичра.

Боғлаб очқон эшикни оҳиста,
Асраб ул махфи ишни сарбаста.

Муддате бўйла эрди онинг иши,
Ишига воқиф эрмас эрди киши.

Токи куффор илоҳидин бир илоҳ
Қолмади «Ло илоҳа иллоллоҳ»¹⁴

Балки олтун лаган била қандил
Борча топти темур била табдил.

Чун не бут қолдию не ташту лаган,
Хожа арз этти хорхори ватан.

Ул чу қилди бу маъни изҳори,
Бўлди куфр аҳли тангдил бори

Ким: «Бу дайр ичра элга муршидсен,
Куфр аро муттақию зоҳидсен.

Нега ҳижрон навосини туздунг?
Тенгрилардин нетиб кўнгул уздунг?»

Деди: «Узмак кўнгул не сўз бўлғай?
Ҳажр узрин киши нетиб қўлғай?

Ҳам алар амридин бу азм ўлмиш,
Сафар этмак хаёли жазм ўлмиш.

Мени бу навъ воқиф айлади Лот
Ки, туганган эмиш ономға ҳаёт.

Воқеъ ўлғон замон бу иш ҳодис,
Нақд кўп, мендин ўзга йўқ ворис.

Борибон ул нуқудни эгалай.
Яна Лоту Манот сори келай.

Назр этибмен неким бўлур ҳосил,
Дайр харжиға қилғамен восил.

Молу неъмат муродим эрмастур
Ким, манга дайр неъмати басдур.

Ҳажр аро гарчи ғам била тўлғум,
Қайда бўлсам алар била бўлғум».

Куфр аҳли малолат айлаб фош,
Бори қўюб анинг аёғиға бош,

Дедилар сарбасар бўлуб ғамнок
Ким: «Мусаллам санга ақидаи пок.

Дининга куфрдин вабол ўлсун,
Кофир ўлмоқ санга ҳалол ўлсун.

Фурқатингдин хароб эрур бу эл,
Соғ борғил дағи саломат кел.

Лек сен куфрни чу фан қилдинг,
Муддате дайр аро ватан қилдинг,

Чун тиларсен диёринга кетмак,
Бизга вожибдурур яроғ этмак».

Ҳожат эрмас дебон бу қилди хурўш
Асру таклиф бўлғач, ўлди хамўш.

Йиғилиб дайр аро шарифу вазий
Ўлтуруб борча қилдилар тавзий,

Кўргузуб жидду жаҳд ғоятсиз,
Мол жамъ эттилар ниҳоятсиз.

Анга борин такаллуф айладилар.
Хожа борин тасарруф айладилар.

Гарчи бор эрди борғали машғуф,
Бўлди улкун яроғ учун мавқуф.

Ҳар не бутким, бор эрди ғор ичра,
Иккисин солди бир қарор ичра.

Токи эллик қарор бут тўлди,
Ҳар қарор ичра икки бут бўлди.

Тиқибон пухта қилди маҳкамвор,
Зарфларнинг ароларин ҳамвор.

Тоғ этогинда эрди чун соҳил,
Келиб ул ерга айлади манзил.

Бу қадар чунки воя тутмиш эди,
Турфа жунге кироя тутмиш эди.

Ғор аро ҳарне эрди пинҳони
Жунг аро тошитиб эди они.

Ҳар жиҳотеки сўнгра бердилар,
Сув ёқосига тошиб эрдилар.

Хожа солди аларни ҳам кемага,
Эҳтимом айлабон бори нимага.

Борчадин чун кўнгулни шод этти,
Ёрлар бирла хайрбод этти.

Фурқат ўтиға туштилар борча,
Зор йиғлаб қучуштилар борча.

Хожа асҳоб аро алам қўйди,
Юрубон кемага қадам қўйди.

Деди: «Бир руқъайе битибдурмен,
Дайр ичинда ниҳон этибдурмен.

Тилабон ул хужаста иншони,
Лот олида топкунгуз они.

Ўқунгузким, баса фавоид эрур
Ким, сизнинг ҳолингизга оид эрур».

Кемани сурди бу уруб хода,
Ёнди ул дайрға сурук лода.

Руқъасин олдилар фиғон айлаб,
Суртубон кўзга ҳирзи жон айлаб.

Ўқуғоч ул сурук асири фироқ,
Қилғонин ёзмиш эрди бошин-оёқ.

Қолдилар ул фасонадин бори данг,
Кишидекким, егай хумор уза банг.

Чун тафаҳхусда қилдилар тадқиқ,
Ёзғони чиқти борчаси таҳқиқ.

Тушти куффор ичинда тўфонлар,
Ақлу дониш кўрунг, мусулмонлар.

Бу тараф ҳийласози дарёғард
Неча кун елдек эрди баҳрнавард.

Шуртасида чу бор эди қувват,
Шурта елида ҳам ажаб суръат.

Саратон бирла Ҳут манзилидин
Ўтубон чиқти Рум соҳилидин.

Рум шоҳида бор эди бир ранж
Ки, солур эрди пайкарига шиканж.

Бўлғоч ул заъфдин шикаста мизож,
Файласуф анга айлар эрди илож.

Чунки бўлди ҳаким мутаворий,
Ул мараз бўлди шоҳға торий.

Шаҳғаким ул мараз музоҳим эди,
Табъига умр номулойим эди.

Ҳеч ким айлабон мудоросин,
Қила олмас эди мудовосин.

Қилғонидин топиб парешонлиқ.
Суд қилмай вале пушаймонлиқ.

Кўрубон жисми нотавадони
Ёд кўп айлар эрди додони.

Чунки чиқти ҳаким дарёдин.
Қилди бас турфа қисса бунёдин.

Гарчи бори иши ажиб эрди,
Лек бу борчадин ғариб эрди.

Элига қўйди борча ашёни,
Урди юз шаҳр ичига пинҳони.

Оёғига солиб ҳам ул бандин
Ки, кесиб кетмиш эрди пайвандин,

Тутти пинҳон ҳамул чаҳ ичра қарор
Ки, чиқиб андин этмиш эрди фирор.

Чунки зиндон муаккили билди,
Югуруб шоҳға хабар қилди.

Шаҳки, бу қиссадин нишон топти,
Гўйиё ўлмиш эрди, жон топти.

Чун йўқ эрди таниға тобу тавон,
Дедиким: «Келтурунг қошимға равон».

Лутфу эҳсон бекарона қилиб,
Хосса хилъатларин равона қилиб.

Балки ул навъ лутфлар чоғи,
Йибориб хосса маркабин доғи.

Хожаға чун кетурдилар пайғом,
Чиқмойин шаҳға айлади эълom

Ки: «Чу мен шоҳдин ғазаб кўрдум,
Чoҳ аро ранж ила гааб кўрдум.

Не хиёнатки айладим, билайин,
Бирига ўн эваз адо қилайин.

Яна бир арзим ушбу нуктаки, шоҳ
Тортибон ҳар йил икки қатла сипоҳ.

Рум молини айлабон барбод,
Айлар аҳли фаранг бирла жиҳод

Ки, алар бутларини синдурғай,
Кўнглини дин ишида тиндурғай.

Лекин ул ён чекиб ҳусом ҳанўз,
Даст бермайдурур бу ком ҳанўз.

Мен алар бутларин тамом ушотай,
Олтунин шаҳ хазинасиға қотай.

Шаҳ бошиға сочай жавоҳирини,
Зоҳир айлай ниҳону зоҳирини.

Яна шаҳ комини раво айлай,
Ҳар неким дарди бор, даво айлай.

Лек вақтеки шоҳи оламгир,
Солиб аъдом аёғиға занжир.

Борчасин олима равон қилғай,
Мени сарсабзу комрон қилғай,

Мен этиб шаҳ сори хиромимни.
Асрағайлар алар мақомимни.

Тошқори бўлмади ерим холи,
Чаҳда ҳам холи ўлмағай ҳоли.

Манга гар бу мурод бермаса даст,
Чоҳ қаъриндадур ерим пайваст».

Айлади чунки нукта итмомин,
Шаҳға еткурдилар бу пайғомин.

Шаҳ алардин кўруб жиноят кўп,
Ҳам бўлуб эрди беиноят кўп.

Мунсиз истар эдики банд этгай,
Чоҳу зиндонға мустаманд этгай.

Жисми мулкин чу заъф тутмиш эди,
Бу жиҳатдин ани унутмиш эди.

Эмдиким, бу фасона бўлди анга,
Бас муносиб баҳона бўлди анга.

Дедиким, қилдилар борин маҳбус,
Чоҳ қаъри аро буюрди жулус:

Хожа уйни аларға топшурди,
Уйидин тошқори қадам урди.

Қилмайин банд тошламоққа даранг,
Кийди шаҳ тўнларини ранго-ранг.

Отланиб шаҳ сори хиром этти,
Ўпубон даргаҳ эҳтиром этти.

Чунки шаҳ хилватиға қўйди оёғ,
Ер уза тушти ўйлаким туфроғ.

Шоҳ туфроғдин кўтарди ани,
Кучқали тахт уза чиқарди ани

Кучубон борча ҳолини сўрди,
Илгин онинг қўлиға топшурди.

Ўпти шоҳ илгин ул нечукки русум,
Айлади набзи ҳолатин маълум.

Набзидин ранжи дафъини билди,
Тўрт-беш кунда-ўқ даво қилди.

Чунки шаҳ табъи ичра қолмади ранж,
Оллида тўкти ул кетурган ганж.

Шоҳни ҳайрат айлади беҳуд
Ким, ул ишни инонмас эрди хирад.

Деди: «Шарҳ айла бу ҳикоятни,
Булъажабликда бениҳоятни».

Деди борин муҳандиси моҳир,
Шаҳға ихфосин айлади зоҳир.

Шоҳ табъига айлаб ул қавли,
Ажзини лаҳза-лаҳза муставли.

Борча ишни чу арз қилди ҳаким,
Ганж хозинға айлади таслим.

Шаҳ анга онча айлади эҳсон
Ки, эмас шарҳин айламак осон.

Сурди бутларға ҳукм якбора,
Қилдилар ҳар бирини юз пора.

Ганжи Қорунни ҳеч қилмай бийм,
Этти дин аҳлиға борин тақсим.

Ҳукм қилдики тўнин оқу қаро,
Қилдилар ғарқ сариғ олтун аро.

Чунки зарбафт ҳар бисот ўлди,
Ҳар бисоти юз инбисот ўлди.

Олтун ул элни кулдуруб чандон,
Заъфарон¹⁵ уйлаким қилтур хандон.

Нечадин сўнг бўлуб ишорати хос,
Чоҳу зиндон эли ҳам ўлди халос.

Элга ҳар дам¹⁶ қилиб назора чоғи,
Чеҳрадин олтун ул гуруҳ доғи.

Элга бу доғи кулгу келтурубон —
Бағри қотқунча балки кулдурубон.

Каҳрабо ранг гар муфарриҳ эмас,
Не учун ул чекар самоннию бас.

Кимки ишқ этса рангини коҳи,
Бот кўнгулга асар қилур оҳи.

Бўлмайин субҳ заъфароний чеҳр,
«Чарх кўргузмас анга ҳаргиз меҳр»¹⁷.

Шоҳи Баҳром чун эшитти тамом,
Шод ўлуб сўрди: «К-эй хужаста калом!

Сенки бу сафҳа айладинг таҳрир,
Ўз ҳадисингни доғи қил тақрир.

Борча ҳолингдин эт хабар бизга
Ким, даминг қилди кўп асар бизга».

Дедиким: «Рум мулкидур ватаним,
Тиббу ҳикматдурур шиору фаним.

Бу муҳандиски айладим ёди,
Манга ободур онинг авлоди.

Фаразим бўлғали бу ён озим,
Бўлмоқ эрди санга камин ходим.

Шукру лиллаҳ, неким мурод эттим,
Давлатингдин муродима еттим».

Шаҳ чу фаҳм этти бу таманнони,
Нудамосидин айлади они.

Сурмоғи муждасин чу бермиш эди,
Ўйку шаҳнинг кўзига кирмиш эди.

Ўйла уйқуға солди они бу сўз
Ким, қуёш чиқмоғунча очмади кўз.

XXIV

Душанба кун Баҳромнинг навбаҳор монанд ахзар либос била
гунбади ахзарға юз қўйғони ва сарви сабзоранг сабз ҳулла била
жоми зумуррадфом ичинда зулоли ҳаёт нўш қилғони ва ул чашмаи
зиндагонидин Хизр ҳаёти касб этғони

Чун душанба сипехри зангори
Зангдин қилди кўзгусин ори.

Қилди юз реву ранг ила гардун,
Субҳ чодиршабин зумуррадгун.

Чашмаси бирла меҳри оламтоб,
Қилди кўк сабзаворини сероб¹.

Шаҳ қилиб хилъатини райҳони,
Рост андоқки, сарви бўстони.

Сабзазор устига хиром этти,
Яшил айвон аро маҳом этти.

Жилвагар бўлди сарви сабзоранг,
Айлабон хилъатини миноранг.

Ўзи сабзу табассуми шакарин,
Хуштурур сабз гар эрур ширин.

Ноз бирла нигори яғмойи,
Шоҳға тутти жоми минойи.

Олибон дам-бадам, ичиб Баҳром,
Ойдин ул соғари зумуррадфом.

Ангачаким зумуррадин гардун —
Бўлди тун хайли дудидин шабгун².

Солди шаҳ кўнглига хаёл газанд,
Кўзи уйқуға бўлди ҳожатманд.

Яна андоқки бор эди маъҳуд,
Бўлди қуллар равон, нечукким дуд.

Топибон раҳрави биёбони,
Шаҳ қошиға кетурдилар они.

Деди шаҳ: «Парда тошида филҳол
Ўлтуруб бўлсун ул фасонасигол».

Ҳукм бирла мусофир оҳиста,
Айлади нуктасини пайваста.

Сўзни бошлаб бурун сано бирла,
Шаҳға мадҳ айлади дуо бирла.

XXV

Учинчи иқлим йўлидин кетурган мусофир айтқон афсона

Чун дуони ошурди гардундин,
Дедиким: «Муддате бурун мундин

Мисрда хожае бор эрди ғани,
Эшиги ҳожат аҳлининг ватани.

Молиға ғояту ниҳоят йўқ.
Хони базлиға ҳадду ғоят йўқ.

Бор эди бир хужаста фарзанди
Ки, йўқ эрди жаҳонда монанди.

Борча фазлу ҳунар аро моҳир,
Юзидин ҳушмандлиғ зоҳир.

Миср шоҳича нақду мол ичра,
Юсуфи Мисрича жамол ичра¹.

Ато молиға ихтиёри анинг,
Атосининг йўқию бори анинг.

Зоҳир аҳли жаҳон улуми анга,
Илму фазл аҳлининг ҳужуми анга.

Оти Саъд эрди, кавкаби масъуд,
Атоға ул ҳаётидин мақсуд.

Ясабон турфа меҳмонхона,
Йўл топиб анда хешу бегона.

Сафар аҳлиға бори ом бериб,
Ҳар мусофирки, етса ком бериб.

Меҳрибонлиқ била сўруб они,
Айлаб улча риоят имкони.

Чун уётлиқ қилиб риоятдин,
Лутфу эҳсони бениҳоятдин.

Сўрубон билганию кўрганини,
Не билик касбида юрганини.

Чун билиб борча рози пинҳони,
Не кироманд ўрганиб они.

Чун бу ишни шиор қилмиш эди,
Кўп улуми ғариба билмиш эди.

Ўрганиб эрди касб этар чоғи,
Сеҳру найрангу кимиё доғи.

Етти бир кун қазодин икки ғариб,
Бу тараф солибон аларни насиб.

Иккиси жисмида неким асвоб,
Бор эди сарбасар яшил мошоб.

Саъд очти риоят абвобин,
Тузди ҳар ён зиёфат асвобин.

Ўйлаким бор эди шиори анинг,
Анда йўқ эрди ихтиёри анинг.

Онча мардумлиқ ошкор этти
Ким, ул иккини зери бор этти.

Лутфу хулқидин икки ахзарпўш,
Лоллиқдин бор эрдилар хомўш.

Бир кун истаб аларға осойиш,
Сухбати қилмиш эрди оройиш.

Ҳар неким табъ истабон ҳоли,
Базм андин эмас эди холи.

Бода айлаб эди димоғини гарм,
Муртафиъ бўлмиш эрди пардаи шарм.

Саъд дилжўлуқ айлабон беҳад
Айлар эрди ул иккини беҳуд.

Лутф ила кўп чу қийлу қол этти,
Бурна кишварларин савол этти

Ки: «Қаю мулк сизга бўлди мақар?
Недин ўлди либосингиз ахзар?»

Дедилар: «Кишваре дурур дилкаш,
Оти ҳам Шаҳрисабз эрур ҳам Каш¹.

Хизр монанд сабзадин ранги,
Сабзаси суйи кўзгуси занги.

Шаҳрисабз ўлди бизга чун мулкат,
Йўқ ажаб гар яшил дурур кисват».

Дедиким: «Эмди ҳар ғариб умур,
Айлангиз кўрмиш ўлсангиз мазкур».

Бир дедики: «Ул диёр сори,
Равза монанд сабззор сори —

Бордурур тоғ ичинда бир кишвар.
Кишвар аҳли отин дебон Китвар.

Анда бутхонаи дурур оли,
Рифъат ичра сипеҳр тимсоли.

Етибон кўкка тоқининг боши,
Тош ила ҳам ичию ҳам тоши.

Ичию тоши сарбасар тасвир,
Жонвар шакли тортилиб бир-бир.

Ҳар киши анда айласа манзил,
Будур анда ғариб иш ҳосил

Ки, анга даҳр созию сўзи,
Ҳар неким Тенгри айламиш рўзи.

Кирибон ул саводи минуға,
Кеча ким кўзи борса уйқуға.

Туш кўрар ҳеч шаксизин ул шом
Ки, ики сурати ғариб андом

Келиб онинг қошиға дерлар сўз,
Тикиб онинг юзига ҳар бири кўз.

Ҳар бири бир ҳадис анга айтур,
Келгачу дегач ўрнига қайтур.

Бири бир яхшилиқки кўргуси ул,
Бир танаъум сорики топқуси йўл.

Бири дер¹ ранжким қўяр анга юз,
Толии солибон суға юлдуз.

Бу ики ишдин ўлғоч ул оғаҳ,
Уйқудин сесканиб қўпар ноғаҳ.

Яхшироқ иш сори шитоб айлар,
Не ёмон бўлса, ижтиноб айлар».

Бир мусофир чу нуктасин сурди,
Яна бир доғи нукта келтурди

Ким: «Ҳамул дайр ичинда пиридур,
Анга кундек ёруғ замиридур.

Кимки дайр ичра кўрди ул тушни,
Топти ўзида айшу кўрқушни.

Туштаги коми сори топмаса йўл,
Ё машаққатга чора топмаса ул,

Ҳолидин гар хабар топар ул пир,
Анга айлар ҳамул замон тадбир.

Шарт будурки, улки туш кўргай,
Ўзни ул икки ишга тўш кўргай.

Борибон пири кордон қошига,
Ҳолини айлагай аён қошига.

Қайси бир ишга қилса ул иршод,
Қилса ул навъ жустужўй мурод».

Саъдким бу фасона гўш этти,
Орзусида тарки ҳуш этти.

Ул кун алқисса ком ё ноком,
Тутти суҳбат алар била то шом.

Кеча ул ғамда бўлди савдойи,
Жазм қилди мусофират ройи

Кўнглига дайр солибон қайғу,
Кўзидин ул туш элтибон уйқу.

Субҳидамким, сипеҳри миногун,
Ерни байзодин этти байзогун.

Ул шааф кўнглидин қарорин олиб,
Ҳавас илгидин ихтиёрин олиб.

Атоси хидматиға қилди хиром,
Арз қилди неким анга эди ком.

Хожа манъида қилди кўп тадбир,
Қилмади кўнгилга анинг таъсир.

Чун ҳавас қилди элни бечора,
Файри таслим ўзга не чора.

Хожа кўрдик манъи мумкин эмас,
Сув била азми ўти сокин эмас⁴.

Гарчи йиғлаб ғамида оҳ урди,
Лек Тенгрига они топшурди.

Оллида арз қилди молу манол,
Деди: «Ончаки кўнглунг истаса ол!»

Айлади амр Саъди озода,
Сафар асбобин этмак омода.

Ишчилар ўн кун этти жаҳду шитоб,
Токи бўлди мураттаб ул асбоб.

Неки андоқ топилмағай ёна,
Комгорона, балки шоҳона.

Бухтийи симкаш қатор-қатор,
Юки ичра дирам ҳазор-ҳазор.

Тўрт юз қул камар базар бори,
Лаълу дурдин безаб камар бори.

Ҳар неким одами хаёл этгай,
Ё неким эл гумониға етгай.

Балки ваҳм этмаган ирода дағи,
Борча мавжуд эди зиёда дағи.

Айлади кўп риоят айлаб фош,
Ул ики сабзпўшни йўлдош.

Оқизиб икки кўзидин ики рўд,
Атоси бирла айлади падруд.

Ато ўлмак ўзига жазм этти,
Тутубон мотам, ўғли азм этти.

Ўйла сурмакда эрди мустаъжил
Ким, бир айлар эди ики манзил.

Ул ики раҳрави зумуррадпўш,
Раҳнамои анинг, нечукки сурўш.

Гаҳ мунга, ул қарину гоҳ анга,
Худ бу иккиси Хизри роҳ⁴ анга.

Муддате айлабон биёбон тай,
Қўйдилар истаган диёрға пай.

Бошлади йўлни ул ики ҳамсайр,
Анга тегруки бор эди ул дайр.

Тушубон анда топтилар ором,
Олдилар шарбату таом ила ком.

Дайр аҳлига кўп риоят этиб,
Лутфу дилжўйлуқ бағоят этиб.

Саъднинг ғолиб ўлди савдоси,
Қилғали дайрнинг тамошоси.

Қўптию дайр ичига қилди хиром,
Икки ҳамроҳи бирла гом-багом.

Сайр айлаб назар солур эрди,
Лек ҳайрат аро қолур эрди.

Чунки меҳрин ёшурди дайри сипеҳр,
Тун ҳам ўлди сипеҳрдек бемеҳр⁵.

Саъд ул дайр ичига қилди майл,
Бўлғоч огоҳ дайр гирдида хайл

Келибон, бердилар насиҳату панд
Ким, кўп ўлмиш бу ишдин элга газанд.

Ҳавас этмиш эди ани мағлуб,
Тушмади панд кўнглига марғуб.

Кирибон дайрни паноҳ этти,
Бир қироғинда хобгоҳ этти.

Боғлади барҳаман⁷ эшикни чуст,
Ҳисни Хайбар⁸ эшиги янглиғ руст.

Дайр даврида Саъд эли ношод,
Қилғонидин ўзига ул бедод.

Анга худ ваҳм ул сифат ғолиб
Ки, бўлуб чиқмоғига кўп толиб.

Жуз надомат хаёлига етмай,
Ул надомат валеқ суд этмай.

Мутааззир кўзига уйқу иши,
Бўлмайин уйқу туш кўрарму киши?

Тонгга тегру ичига ваҳму ҳарос,
Ҳар замон кўнгли ичра юз васвос.

Борча тун оғзи ичра уйқу сўзи,
Субҳдам уйқудин қизиқти кўзи.

Тушига кирди ҳам бу олий дайр
Ким, қилур эрди анда ҳар сори сайр.

Кўрдиким, икки сурати дилкаш,
Қуш киби, лек ранги ахзарваш.

Мутаҳаррик бўлуб, наво айлаб,
Дайрдин учтилар ҳаво айлаб.

Учубон эврулуб анинг бошига,
Қўндилар иккиси келиб қошига.

Бириси чекти мужда бирла хурӯш,
Қилди мундоғ нидо нечукки сурӯш

Ким: «Насибинг сенинг пари бўлмиш
Ки, юзи меҳри ховари бўлмиш!»

Яна бир бийм бирла қилди нидо,
Этти мақсудини бу янглиғ адо

Ким: «Сени дев қилғусидур асир,
Солиб икки аёғинга занжир».

Қилибон ҳайрат ул ғаробатдин,
Сесканиб қўпти бу маҳобатдин.

Ҳар сори солди кўз, чекиб афғон,
Субҳдин ёруб эрди дайри муғон.

Қўпубон чун эшик сори қочти,
Келибон барҳаман эшик очти.

Чиқғоч ошуфтарой савдойи,
Айлади ул туш они шайдойи.

Кечага тегру беқарор эрди,
Иши ҳар дам фиғону зор эрди.

Қавму хайлига изтироб тушуб,
Ҳар бирининг ичига тоб тушуб

Қўйдилар икки кордон сори юз
Ки: «Бирингиз сўзи худ ўлди туз.

Телба бўлмиш ғариб овора,
Чора вақтидур, этсангиз чора».

Яна бир кордони комил ақл
Ки, иккинчи сўз этмиш эрди нақл.

Келди Саъд олиға ниёз била,
Оғзи ичра нуҳуфта роз била

Ки: «Сўзекимен айлاديم тақрир
Ки, бу дардингга чора айлар пир.

Қўпки, онинг сори қўёли қадам,
Шояд ўлғай гум ушбу дарду надам».

Саъд бўлди алар била ҳамроҳ,
Бошладилар йўл икки кор огоҳ.

Қилдилар азм кўҳсор сори,
Тоғ аро бир қоронғу ғор сори.

Ғор аро кирдилар ҳарос била,
Раҳрави икки раҳшунос била.

Кўрдилар ғор ичинда айвоне,
Кўҳкан тешаси қозиб они.

Гўшада муътакиф дейилган пир,
Халқдин ғор ичинда узлатгир.

Жавҳари жисми тийра кон ичра,
Олами мухтасар макон ичра.

Жисми ошғуфта сочи ичра ниҳон,
Ўйлаким, тун саводи ичра жаҳон.

Кўнгли ичра улуми пинҳони,
Кон ичинда жавоҳири кони.

Фош ҳикмат шукуҳи зотидин,
Етти юз йил ўтуб ҳаётидин.

Не жаҳондин анга умед, не бийм,
Деб отин халқ Пайлақус ҳаким⁹.

Кўргач-ўқ ҳайрат эттилар турубон,
Кўксига қўлларин қовуштурубон.

Воқиф эрди ҳаками равшанрой,
Очибон сочин ўлди чехракушой.

Юзи нури ёрутти айвонни,
Ўйлаким меҳр нури давронни.

Мизбонлиқ хаёли бот этти,
Меҳмонларға илтифот этти.

Кўрубон ул шукуҳ ила тамкин,
Кўйдилар тийра туфроғ узра жабин.

Саъдға дедики: «Эй саодатманд,
Зотинга бермасун замона газанд.

Чунки кўрди кўзум жамолингни,
Айладим фаҳм борча ҳолингни.

Сенму дерсен, сўзунгни мў-бамў,
Йўқ эса мў-бамў мен айтайму?»

Ер ўпуб деди дардманди замон,
«Ҳикмат айтурға яхшироқ Луқмон»¹⁰.

Солди доно бошин табассум ила,
Бошлади дилкушо такаллум ила.

Аввали ҳолидин фасона деди,
Ҳар ишидин неча нишона деди,

Шаҳру мулку ато-аносидин,
Базл ила меҳмонсаросидин.

Касби илм айламак, ҳунар доғи,
Тутмоқ эл ҳолидин хабар доғи.

Сафар аҳлиға мол этиб мақсум,
Айламак турфа қиссалар маълум.

Бу иков қиссасига бўлмоқ асир,
Бўлмайин меҳнати иложпазир.

Тарки ул кишвару диёр этмак,
Бу тараф ғурбат ихтиёр этмак.

Уюбон дайр ичинда кўрмак туш,
Нукталарким, дебон анга ики қуш.

Бориға бўлди ул сифат қойил
Ким, алар ҳушин айлади зойил.

Саъди бедилға кўп кўнгул берди
Ки: «Юзунг бизга орзу эрди.

Ҳам тушунгга дегумдурур таъбир,
Ҳам ҳусулиға айлагум тадбир.

Лек бу ишда уйла суратдур
Ки, санга айтури заруратдур.

Санга мендин нечукки бордур суд,
Манга ҳам сендин ўлғуси мақсуд.

Мен бу дайр ичра пешво эрдим.
Ҳикмат аҳлиға муқтадо эрдим.

Ушбу эрди манга ҳавас дойим
Ким, ўшул ерда бўлғамен нойим.

Яна ҳикмат бўлур эди монёъ,
Бўлур эрдим хаёл ила қонёъ.

Ҳавасим оқибат гулу қилди,
Ўзини ақл чоражў билди.

Кечага тегру музтариб эрдим,
Кеча бўлғоч шуурсиз кирдим.

Гўшае туттуму юмуб кўзни,
Солдим уйқуға куч била ўзни.

Чун кўзум уйқуға ниёз этти,
Уйқу кўзумга турктоз этти.

Тушума ўйла кирдиким ул дайр
Ким, анинг ноимиға бўлсун хайр.

Бўлди юз минг мисол жилвагаҳи
Ки, димоғим хираддин ўлди тиҳи.

Сўнгра келди учуб ики тимсол,
Ки, санга ҳам яқин экин бу ҳол.

Хушнаво икки қуш тараннум аро,
Иккиси кирдилар тақаллум аро.

Деди бир қушки: «Эй ҳаваспайванд,
Тушғусидур ики аёғинга банд.

Ишратинг шамъи кўр бўлғусидур,
Ватанинг тийра гўр бўлғусидур».

Яна бир қуш дедики: «Қилма тааб
Ки, санга саъд бўлғуси кавкаб.

Эгнинга чиққусидур икки қанот,
Қатъ қилғунг учуб тариқи нажот

Ким, қанотдин анга тараб бўлғай,
Анга учмоқ қачон ажаб бўлғай?»

Ул ики қуш паёми сўзлардин
Сесканиб уйқу ўчти кўзлардин.

Кўнглума тушти изтироб баче,
Қилди савдо мени хароб баче.

Ваҳм бўлди ҳаёлима ғолиб,
Бир муаббирға бор эдим толиб

Ки, ҳаёл улча айлади тасвир,
Солғай илгимга муждаи таъбир.

Анга таъбир кимса билмас эди,
Тилаб эрдим, вале топилмас эди.

Жисмим ўлди заиф меҳнатдин,
Жонима еттим ул машаққатдин.

Кўнглума ҳар дам эҳтизоз эрди,
Танима ҳар нафас гудоз эрди.

Не ажаб яхши сўздур ул масало
Ки: «Бало яхшироқки бийми бало»¹¹.

Жонни меҳнатқа айладим таслим,
Ҳар замон ўлтурур эди мени бийм.

Иш анга етти ранжи даврондин
Ки, тамоми илик юдум жондин.

Файри ўлмак йўқ эрди тадбири,
Етти бошимга Хизрваш пире¹².

Хирқаси ахзару асо ахзар¹³,
Гўйи ул эрди Хизр пайғамбар.

Деликим: «Эй рамида, қайғурма,
Жонинга бийму хавф ўқин урма.

Мен тушунгни йўрай, вале сен ҳам,
Шарт қилким, не айтсам мен ҳам

Узр демай, қабул қилгайсен,
Йўқки, ўзни малул қилгайсен».

Ер ўпуб айттимки: «Фаврима ет,
Сўнгра не ҳукмким этарсен, эт

Ким, қабул айладим сўзунг жондин,
Не десанг қилмайин ибо ондин».

Деди: «Жомоспнома»¹⁴ арқомин,
Назар айлаб ўқуғил аҳкомин

Ким: ёзибдур бу қиссани бир-бир
Ки, тушунгга не навъдур таъбир.

Санга шартики илтимос эттим,
Тут қулоқким адосиға еттим.

Шарт будурки, боқмай ўзга улум,
Айла таъбир илмини маълум.

Сендин ул фанда айламак кўшиш,
Биздин онинг кушодиға бахшиш.

Ким бу дайр ичра улки зор ўлғай,
Туш кўруб буйла беқарор ўлғай.

Сен давои мизожи қилғайсен,
Ул ғамининг иложи қилғайсен».

Ғойиб ўлди тамом этиб сўзни,
Мен изи ўрниға қўюб кўзни,

Изига ашк гавҳари сочтим,
Сўнгра «Жомоспнома»ни топтим.

Тушти очқоч ҳамул маҳаллиға кўз
Ки, ёзиб эрди ҳолатимдин сўз.

Деб эдиким: «Фалон замонда киши
Ки, анинг илму ҳикмат ўлса иши.

Уюб ул дайр ичинда туш кўрса,
Ўзига дарду ғусса тўш кўрса,

Чора будурки, кўҳсор ичра,
Ватан этгай қоронғу ғор ичра.

Қўймағай тошқари аёқ ондин,
Юз йил ўлғунча қатъ даврондин.

Ишига мундоқ айласа тадбир,
Банд ила гўрға будур таъбир.

Чунки юз йил ўтар нажот стар,
Жониға муждаи ҳаёт стар.

Тийра шомики қатъ ўлур минбаъд,
Кўзини ёрутур бир ахтари саъд¹⁵.

Яъни ул лаҳза бир саодатманд
Ишига дайр ичига тушган банд.

Оти Саъду жамоли фархунда,
Саъди акбар жамолига банда.

Тийра ғори аро тулуъ айлар,
Анга таъбирини ружуъ айлар.

Узлатойин ҳаками ғорнишин
Анга таъбирин айласа талқин,

Йўлиға Саъд чун хиром этгай,
Жаҳд ила муддаойи ком этгай.

Етгусидур муаббириға мурод,
Кўргуси уқдалиғ ишига кушод.

Бўлғусидур топиб кўп ишга вуқуф.
Чарх мушкиллари анга макшуф.

Фикр ила бўлғуси фалакпаймой,
Чарх бўстони ичра жилванамой.

Ройи гардунға даст топқусидур,
Кўкни олида паст топқусидур.

Ул риёзатки, чекти ғор ичра,
Нафсини тутти хорхор ичра.

Рафъ ўлуб барча қайди жисмони,
Бўлғуси зоти уйла руҳони

Ки, неким аҳли ҳикмат айлади ком,
Монеъ ўлди ҳаводиси айём.

Бўлғусидур бори анга рўзи,
Ройи афлок машғал афрўзи.

Тушининг сўнгғи қисмиға таъбир
Будурурким, хабар етурди пир¹⁶.

Чарх авжиға илтифоти анинг,
Будур эгнидаги қаноти анинг.

Мен бу сўзларга чунки солдим кўз,
Ёдима келди Хизр айтгон сўз.

Онча таъбир ишига чектим ранж
Ки, Ҳақ этти манга насиб ул ганж.

Юз йил ўлмишки бу мағора аро
Муътакифмен улусқа чора аро.

Кимки, бу дайр аро гузар солди,
Тушдин онинг балосиға қолди.

Келдию арз қилди аҳволин,
Олидин рафъ қилдим ашқолин.

Кўз юзунга умедвор эрди,
Жонда юз доғи интизор эрди

Ки, қачон топқамен висолингни,
Ёруғай кўз кўруб жамолингни.

Шукр юз йил неким мурод эттим,
Мақдамингдин муродима еттим.

Бу эди улча менда топти вуқуъ,
Қилай эмди сенинг ишингга шуруъ.

Тушта қушким чекиб навойи ғариб,
Санга улким, деди, парини насиб.

Ул эрур шоҳи сабзпўш қизи
Ки, қуёш куҳлидур оёғи изи.

Шаҳрисабз ўлди тахтгоҳи анинг,
Ер уза сабзадек сипоҳи анинг.

Анга фарзанд бир паривашдур
Ки, пари ҳуснидин мушаввашдур.

Қила олмай пари юзига ситез,
Ҳури жаннат анга камина каниз.

Юзи машшотаси ажузи сипеҳр,
Ҳусни кўзгуси ул сипеҳрда меҳр.

Балки ул ҳусн олиб қуёшдин бож,
Ҳеч кўзгуга бўлмайин муҳтож.

Ҳусни васфида нутқ гунги мақол,
Юзи зикрида нафси нотиқа лол.

Лаби лаъли зулоли ҳайвоний,
Хизр янглиғ либоси райҳоний.

Ҳулла узра юзики жилва қилиб,
Сабза узра гули биҳишт очилиб,

Шоҳнинг мояи фароғи ҳам ул,
Не фароғи, кўрар қароғи ҳам ул,

Шоҳға қалъасе дурур оли,
Рифъат ичра сипеҳр тимсоли.

Бир бийик қулла узра ул кўрғон,
Буржи кўк қалъасига таън урғон.

Шоҳ кўрғон аро ясаб бир қаср,
Анда сокиндурур ул офати аср¹⁷.

Қаср даврида уч ҳисор дурур,
Буржлар анда чархвор дурур.

Ҳар ҳисорида бир бийик дарбанд,
Рифъат ичра келиб фалакпайванд.

Лек дарбандлар очилмай ҳеч,
Ҳаддин ортуқ йўлида тоб ила печ.

Бурноғи банд аро топиб кўрғон,
Девсон зангию оти Қатрон.

Зури олинда пил уилаки мур,
Ҳар туки соию пил чоғлиқ зўр.

Разм вақти қаро бало келибон,
Танида ҳар рағ аждаҳо келибон.

Қалъанинг кутволи ул занги,
Кутволи сипехрдек ранги.

Яна дарбанд аро ҳамиша муқим,
Очиб авроқ бир хужаста ҳаким.

Ҳар сифат илм аро келиб моҳир,
Илму тақво жамолидин зоҳир.

Ул бўлуб қалъа вазъиға бони,
Яна бир қалъанинг ниғаҳбони.

Ўтгач андин келиб яна дарбанд,
Анда золе фусун била хурсанд.

Умрида макру ҳийла айлаб вирд,
Ҳийлада золи чарх анга шогирд.

Қаср давридин ул бўлуб оғаҳ
Ки, насим ул ён эсмағай ноғаҳ.

Куш ўтарда ўчуб ҳаёти анинг,
Чибин учса куюб қаноти анинг.

Сеҳр ўтин ҳисн ичинда ўйла ёқиб
Ки, эриб тошу чашма янглиғ оқиб.

Асл фикратда моҳи сангиндил,
Жуфт шуғлиға бўлмайин мойил.

Шоҳдин истаб ўйла ҳисни ҳасин,
Чиқиб элдин, бўлуб ҳисорнишин.

Ҳусниким, даҳр аро солиб ғавғо,
Тушубон ҳар кишига ул савдо

Ким, анинг васли орзу айлаб,
Келса ул ишда гуфту-гў айлаб.

Шоҳ бўлсун, йўқ эрса шаҳзода,
Йўқса ҳар ишда фарду озода.

Шарт мундоқ қилиб бути гулчеҳр
Ки, анга улки гарм айлаб меҳр.

Чун ҳисориға ногаҳон этса,
Ақд амрини ошкор этса.

Кинау макр тарҳини солғай,
Уч ҳисорин не навъ этиб олғай.

Чунки аввал етушса қўрғонға,
Қўргузуб дастбурд Қатронға.

Қўлларин айлағай саро-сар банд,
То анга фатҳ бўлғай ул дарбанд.

Бўлса иккинчи ҳисниға мойил,
Бўлғусидур ҳаким анга сойил.

Неки сўрса беҳижоб деса,
Мушкилига анинг жавоб деса.

Қилса сойилни сўз била ожиз,
Фатҳ бўлғай анга икинчи диз.

Яна бир қалъа сори сурса саманд
Ки, фусунгарда бўлди ул дарбанд.

Илм ила қилса чора оҳангин,
Ботил этса фусуну найрангин.

Сеҳрини ботил айлагач ҳоли,
Бўлғай учунчи қалъаға воли.

Уч ҳисор узра бўйла урса алам,
Онинг ўлғай бути ҳисори ҳам.

Йўқ эса қайси бирга бўлса асир,
Қатлиға онинг айламай тақсир.

Тиғи хунрез тортибон бебок,
Айлагайлар ҳамул дам они ҳалок.

Итлар олиға ташлабон лошин,
Қўюбон кунгира уза бошин.

Қавму хайлини айлабон торож.
Айлагайлар диёридин ихрож.

Ҳар неча кун эмаски бир мазлум,
Бўлмағай умру жонидин маҳрум.

Кунгира устида нучукким тош,
Қўюлбтур ўшул ҳисор уза бош.

Лек сен ҳеч навъ қайғурма,
Ваҳм даштиға маркабинг сурма

Ким, ани Ҳақ санга насиб этмиш,
Васл топмоққа вақт ҳам етмиш.

Ҳар не қилғум санга таълим,
Андоғ этмак керак, сен этмай бийм», —

Дедию неча лафз қилди савод
Ки: «Керакким буларни тутсанг ёд»,

Муҳрае доғи жайбида эрди,
Чиқориб онинг илгига берди.

Яна бир руқъа доғи қилди рақам,
Саъд таслими айлади они ҳам.

Деди: «Қўп, эмди йўлға тушкил бот,
Раҳбаринг ушбу икки Хизрсифот.

Сурубон Шаҳрисабз жониби кет,
Турмайин йўлда ул диёрға ет.

Чун яқинлаштинг икки ахзарпўш,
Шаҳға бориб нучукки икки сурўш.

Ҳар неким сенда бўлса сурати ҳол,
Айласунлар шаҳ оллида ирсол.

Чун ҳаёлингни шоҳ англади жазм,
Бурна Қатрон била буюрғуси разм.

Неча лафзики ёзмишам зинҳор
Ки, они тинмай этгасен такрор.

Муҳрани доғи оғзинга олғил,
Суйини ҳасм жониби солғил.

Берур ул лафзлар санга шавкат
Душманингдин олур вале қувват.

Муҳрадин доғи ҳар не сочсанг сув,
Келтурур ҳасм кўзига уйқу.

Чунки зангини айладинг мағлуб,
Шод бўлғилки қўйди юз матлуб.

Ҳам ўшул девсор фатҳ ўлди,
Ҳам бурунғи ҳисор фатҳ ўлди.

Қўйсанг иккинчи уқда сори қадам
Ким, эрур комили Масиҳодам.

Бурун ондинки ул ҳикоят дер,
Чиқориб илкига руқъани бер.

Ўқуғоч кўргузуб ниёз санга,
Мендек ўлғуси чорасоз санга.

Шод бўлғилки, ул хирадпайванд,
Менга шогирд эрур, дағи фарзанд.

Санга бўлуб шафиқу ғамхора,
Ул фусунгарга қилғуси чора.

Сеҳрларни чу айлади ботил,
Санга борча мурод эрур ҳосил».

Мунча сўзни чу нақл қилди дуруст,
Ўпти манглайини, қучуб они руст.

Бўлубон шодмон деди: «Шод ўл,
Бизни обод қилдинг, обод ўл!

Қўпқилу эрта кунни айлама кеч,
Йўл юрурда таваққуф айлама ҳеч», —

Дедию анга хайрбод этти,
Қолди бу, ул нишот ила кетти.

Туну кун қатъ этар эди води,
Йўлини бошлаб ул ики ҳоди.

Токи бўлди падида хиттаи Каш,
Туфроғи ранги чархи ахзарваш.

Икки раҳбарға амр қилди хиром,
Қиссасин шаҳға айлабон эълوم.

Ўзи ул марз уза ешиб маҳмил,
Сабза устида айлади манзил.

Ул икав шаҳ қошинда бор топиб,
Нукта сургунча эътибор топиб.

Шоҳға қиссалар дебон дилхоҳ,
Саъд ҳолидин эттилар огоҳ.

Васф кўп қилдилар камолотин
Ки, шаҳ англади борча ҳолотин.

Шаҳ тонур эрди ул икавни ҳам,
Эрдилар балки ходиму маҳрам.

Сўзлари сидқи шаҳға эрди яқин,
Билдиким, бордур улча дерлар чин.

Кўрмайин бўлди Саъдға мушфиқ,
Чун'н бу икки бор эрдилар содиқ.

Хукм қилдики: «Ул тараф сурунгуз,
Тонгла бошлаб йўлини келтурунгуз!»

Борибон тонгла ҳозир айладилар,
Шаҳни осуда хотир айладилар.

Кўргач онинг хужаста талъатини,
Топти кўп кўнглида муҳаббатини.

Кўрушуб они сарфароз этти,
Ул яна ер ўпуб ниёз этти.

Кўп сўраб қилди сандали таъйин,
Тахт олида топти ул таскин.

Чун чекилди таоми шоҳона,
Олди баҳр ошноу бегона.

Шаҳға айлаб эди ул икки хабир
Саъднинг муддаосини тақрир.

Дедиким: «Бориб ўлғил осуда,
Йўл аро бўлдунг эрса фарсуда.

Букун осудалиқ ғанимат бил,
Тонгла қўрғон сори азимат қил».

Саъд ер ўпти доғи азм этти,
Ўз висоқида майли базм этти.

Ичибон май кўнгул муроиди била,
Санамиди моҳчеҳра ёди била.

Кечадин чунки ўтти бир-икки пос,
Ишқ ила бода андин олди ҳарос.

Бошида бода, кўнглида маҳбуб,
Ёр кўйини айлади матлуб.

Аҳли мажлис тамом маст эдилар,
Борча уйқуға пойбаст эдилар.

Саъд чиқти чоғир хаёли била,
Кўнгли дилдорининг висоли била.

Зоҳир этти хиром ёр сори,
Кўйди мастона юз ҳисор сори.

Қавму хайли бори қолиб ғофил,
Ул қаро тунда масту лояъқил.

Урар эрди ҳисор даврида гом,
Йиқила-қўпа тутмайин ором.

Ошиқона чекиб суруду наво,
Ҳардам айлаб юқори кўнгли ҳаво.

Ушбу ҳолатда зангийи хунхор,
Тоғ аро ул сифатки тийра бухор¹⁹.

Қалъа даврин кезиб тутар эди пос,
Кўнглида бийм йўқ, ичинда ҳарос.

Етти ногаҳ қулоғиға бир ун,
Ғазабидин бошиға чиқти тутун.

Тушубон борди ун пайи била тез,
Тутуб илгига дашнаи хунрез.

Кўрди мастики ҳуш йўқ анга ҳеч,
Жуз фиғону хурўш йўқ анга ҳеч.

Аввал ўлтурмак истади они,
Яна қилди хаёл пинҳони

Ки: «Ани кеча асрағай маҳкам,
Тонглаким ёруғай бари олам.

Маърака ошкор қилғонда,
Саъд ила корзор қилғонда.

Аввал ўлтургай они бермай амон,
Токи қилгай назора яхши-ямон.

Тушгай андин ғаними кўнглига бийм,
Ғолиб ўлгай, чу бийм топти ғаним».

Бу хаёли била бўлуб хурсанд,
Саъд аёғига солди маҳкам банд.

Қалъа тошида бор эди ғоре,
Қаро гўр оғзидин намудоре.

Солди ғор ичра зулм айлаб фош
Кўйди ғор оғзида бир оғир тош.

Зангийи наҳс кўйди қалъага пай,
Саъдни ғор ичинда бости май.

Соғолиб субҳдам чу уйғонди,
Ўзининг ҳолатига айланди.

Кирди, чун кўнгли бўлди фикратсоз,
Кечаги ҳоли ёдиға оз-оз.

Туши чун кирди кўнглига бир-бир,
Қилди аввалғи қуш сўзин таъбир.

Руқъаким бермиш эрди доно ёд,
Ўқумоғлиғни айлагач бунёд:

Онча қувват таниға юз урди
Ким, чу қайдини чекти, синдурди,

Ғор оғзидин олди тошни ҳам,
Кўйди ҳинжор ила йўлиға қадам.

Ел киби борур эрди мустаъжил,
Токи тутти сукун, топиб манзил.

Музтариб кўрди хайлини ғамгин,
Рифқ ила берди борчаға таскин.

Аж ила хоки раҳға юз қуиди,
Отланиб ваъдагаҳға юз қўйди.

Шоҳ худ турмиш эрди майдонда,
Зангии девсор жавлонда.

Моҳрух бурж устида ҳозир,
Меҳри анвар Зуҳал сори нозир¹⁰.

Юз туман элга ул тараф оҳанг,
Борчаси Саъд учун бўлуб дилтанг.

Дев нозирки Саъд чун сургай,
Чиқориб тутқунини ўлтургай.

Саъд чун корзор аро кирди,
Занги ул тийра ғор аро кирди.

Халқ бўлди бу ҳолдин ҳайрон,
Топмади банд қилғонин Қатрон.

Анга ул иш кўрунди асру ажаб,
Ўт ниҳодиға солди кину ғазаб.

Чиқтию Саъд сори азм этти,
Ул дағи отидин тушуб етти.

Ҳирздин онча шавкат эрди анга
Ки, ҳарифича қувват эрди анга.

Иккиси зўр келтуруб доим,
Кучлари эрди гўйиё қойим.

Муҳрани Саъд оғзиға олди,
Суйини хасм жониби солди.

Ул рутубатки, зоҳир этти бу сув,
Бўлди зангига мужиби уйқу.

Кўзи чун бўлди уйқунинг ватани,
Саъд андоқ қўнқорди ердин ани

Ким, чу чиқти боши уза ул дев,
Етти ул халқдин фалакка гирев.

Боши устидин они айлаб пахш,
Андоқ урдик ерга боғлади нақш.

Ўйла тушти назора аҳлиға жўш
Ки, фалак гунбадиға тушти хурўш.

Саъд ани қўйди, доғи қилди савол
Ки: «Яна не қилай, қилинг ирсол!»

Бошладилар йўлин ҳакимға чувт,
Қадам урди борурда бўлмай сувт.

Кириб ўтти бурунғи кўрғондин,
Олди ўз торамини Қатрондин.

Сурди иккинчи қалъа бандиға бот,
Кўргач они ҳаким қолди мот.

Саъд филҳол айлади таслим,
Руқъақим ёзди Пайлақус ҳақим.

Очқач устодининг отин кўрди,
Ўпубон, ерга жабҳа тегурди.

Ўқуди, ёзмиш эрди ҳолотин,
Ўзию Саъднинг мақолотин.

Сафҳада килк этиб нигоришлар,
Они қилмиш эди сипоришлар.

Борча ишдин хабар топиб сойил,
Бўлди туфроғин ўпгали мойил.

Деди: «Йўқтур манга ҳаду ёро,
Нукта демак бўлуб суханоро».

Ёзмиш эрди ҳақими дарёдил,
Айламак зол сеҳрини ботил.

Ул иков бу сифат муҳокода,
Эл йироқтин туруб тамошода.

Деди доноки: «Улки дерлар зол,
Золдек мен ясабмен ул тимсол.

Сеҳрдин теграсида тор ила пуд.
Борча эрур намуду йўқ мавжуд.

Сенки ул ён азимат эткунгдур.
Чунки дарбанд ичига еткунгдур.

Золнинг кўксига уруб иттисол,
Киру бўл маҳрам, ҳарими висол».

Чунки бўлди ҳаким анга тобеъ,
Яна Саъд ўлди шаҳ сори рожеъ

Ки: «Не ишга яна шуруъ қилай,
Қилур иш қайсидур, денгизки билай!»

Ожиз айлаб эди ҳакимни ул,
Бошладилар ажуза жониби йўл.

Гарчи эл кирмаги маҳол эрди,
Кирди дарбанд ароки зол эрди.

Кейнича шаҳр халқи ғавғоси,
Қўзғаб элни ул иш тамошоси.

Зол даврида кўп балолар эди.
Шуълапошанда аждаҳолар эди.

Саъд беваҳм уруб қадамни чуст,
Тепти золи хамида кўксига руст.

Зол теббанди чунки ўз еридин.
Жузв-жузви тўкулди бир-биридин.

Пайкаре эрди одами монанд,
Латта бирла сиришдин пайванд.

Риштани аждаҳо қилиб афсун,
Ўтлари ҳулла, поралар гулгун.

Сеҳрларни чу ботил этти тамом,
Ёндию шоҳ сори қилди хиром.

Шаҳ ани қучти, доғи ўпти юзин,
Они фарзанд, ато ўқуди ўзин.

Гулшани бор эди жаҳоноро,
Қўюб отини «Равзаи хазро»²¹.

Анда бир қасрга эди бони,
Қасри ахзар дер эрдилар они,

Айлабон ушбу боғу қасрда сур,
Шаҳрисабз эли айлабон масрур.

Васл топти фаришта бирла пари,
Меҳр бирла ситораи саҳари.

Кечти оз чоқда шоҳи озода
Шоҳ бўлди ерида шаҳзода.

Яшил айлаб либосу тожу сарир,
Оллида икки сабзпӯш вазир.

Гулрух андоқки сарви бўстони,
Кисват айлаб ҳарири райҳони.

То тирик эрди шоду беғам эди,
Адлидин мулки сабзу хуррам эди.

Ранги ахзар баҳор ранги эрур,
Сабзау марғзор ранги эрур.

Афъийи ғам чу элга айлади зўр,
Ани жоми зумуррад айлади кўр²².

Шўхким бўлди сарвдек чолок,
Сабзаи хатти айлар элни ҳалок.

Хизр бу рангдин нишон топти,
Тонг йўқ ар умри жовидон топти».

Чунки рови тугатти қисса дуруст,
Деди Баҳром: «К-эй мусофири чуст.

Аслу пудунгни айлагил тақрир».
Деди ровики: «Эй баланд сарир,

Шаҳрисабз аҳли зодасидин мен,
Саъднинг хонаводасидин мен».

Шоҳға равшан ўлди чун ҳоли,
Қилди ул шаҳр уза ани воли.

Ани осуда қилди қайғудин,
Ўзи осуда бўлди уйқудин.

XXVI

*Сешанба куни Баҳромнинг гулгун либос била қасри гулнорийға таважжух
қилиб, шафақгун ҳуллалик хуршед била соғари ёқутфом ичинда лаъл ранг
май ичғони ва ул ёқут ва лаълдин уйқу учун муфаррих тартиб қилиб,
майдин қизортғон кўзин юмғони*

Чун сешанба сипеҳри чобукхез,
Тўкти анжум шароридин гулрез.

Боғлади золи чарх ўлуб раъно,
Абри шингарфгун била ҳийно¹.

Шоҳ Баҳром кийди гулгун рахт,
Тикти гулгун уй ичра гулгун тахт.

Қасри гулгун сари қилиб оҳанг,
Истади ичса бодаи гулранг.

Сарви гулчеҳр қилди истиқбол,
Гул киби борча рахти ҳуллаи ол.

Тахти гулранг уза тутуб ором,
Жоми лаъл ичра бодаи гулфом.

Шоҳ ила қилди нўш гулгун мул,
Мул алар чехрасин қилиб гул-гул.

Анга тегруки меҳри гулрухсор
Юзига ёпти пардаи кўҳсор.

Шаҳ кўзи бодадин қизориб эди,
Кўзидин уйқу лек бориб эди.

Ул гуруҳики эрдилар маъмур,
Истабон йўлда ончаким мақдур.

Топтилар раҳрави фусунсози,
Нукта айтурға сеҳрпардози.

Келтуруб арз қилдилар они,
Бўлди ижрои ҳукми султоний

Ки: «Бўлуб парда кейнида сокин,
Айлабон улча саъй эрур мумкин.

Сайр қилғонни кўҳу дашт десун,
Не анга бўлди саргузашт десун».

Раҳрав ул навъ ҳукм чун билди,
Сўз сано бирла ибтидо қилди.

Ки: «Шаҳ иқболи ҳасрдин афзун,
Юзи иқбол жомидин гулгун.

Ўзи илгида арғувоний май,
Ити оллида хасм қони май».

XXVII

Тўртунчи иқлим йўлидин кетурган мусофир сухангузорлиғи

Чун дуо била булди нуктасаро,
Дедиким: «Эрта чоғда Деҳли аро

Хисраве эрди шоҳлардин тоқ,
Таҳти ҳукмида кишвари офоқ.

Махзану ганжига ниҳоят йўқ,
Мулку хайлиға ҳадду ғоят йўқ.

Чарх йўқ мулки арсасиға адил,
Ўзга шаҳларнинг отича анга пил.

Адлу инсоф ўлуб сифоти анинг,
Шоҳлар ичра Жуна оти анинг.

Элга базлу ато била машҳур,
Олам ичра сахо била машҳур.

Элга лакларни бебаҳона бериб,
Гар баҳона топиб, Хизона бериб.

Базлае гар дебон сухансанже,
Силасиға ато қилиб ганже.

Буйла машҳур эрурки бир муҳтож,
Чарх мулкидин айлаган ихрож

Айлабон қатъ дашту тоғ ила руд,
Анга келтурди бир сабад амруд.

Неча кун бўлди музди ичра даранг,
Бўлди аллонбар асру кўп дилтанг.

Соғиниб шаҳ дедики: «Топинг они,
Сўрунгуз ҳожатини пинҳони».

Деди сўрғон дам ул гадопеша:
«Ҳожатимдур бир арра, бир теша».

Шаҳ анинг ҳикматини қилди савол,
Деди: «Ҳикмат буким, ёниб филҳол.

Қайда бу мевадин йиғоч мавжуд
Бўлса борин кесиб қилай нобуд».

Шаҳ чу мақсудини анинг билди,
Сила бир мулк молини қилди

Ки, ҳисоб ичра бор эди ўн лак',
Ҳар лаки ўн туман келиб бешак.

Вузаро майл этиб баҳона сори,
Бошлабон шаҳни ул хизона сори

Ки, агар кўрса онча нақд ила мол,
Бордурур бермаги биравга маҳол.

Шаҳ билиб чун назора этти ани,
Оздурур деб дубора этти ани.

Иши йўқ эрди бир анинг мундоқ,
Бор эди ўну юзу минг мундоқ.

Бир кун ўлтурмиш эрди суҳбат аро,
Чарх янглиғ улувви ҳиммат аро.

Дур сочар эрди абри эҳсони,
Бор эди бир ғариб меҳмони.

Тухфа келтурмиш эрди бир кўзгу
Ким, ани тутса ҳар киши ўтру:

Чин деса аксида сафо эрди,
Деса ёлгон юзи қаро эрди.

Кўп киши қилди озмойиш анга,
Айтғондек эди намойиш анга.

Шоҳ анга берди бениҳоят мол
Ким, анинг ушрин этмас эрди хаёл.

Базл чун онча нақду мол этти,
Сўзнинг асносида савол этти

Ким: «Чу олам аро гузар солдинг,
Олам аҳлиға кўп назар солдинг.

Бир менингдек сахий эшиттингму?
Ё кўруб хизматиға еттингму?»

Шоҳнинг бу саволидин масъул,
Беҳад андеша ичра бўлди малул.

Хов, деса шаҳға нуқс рожеъ эди,
Йўқ, демак худ хилофи воқеъ эди.

Оқибат ваҳмдин деёлмай чин,
Ёлгон айтурни айлабон оййин.

Деди: «Ер йўқки мен югурмаймен,
Ров сендек жаҳонда кўрмаймен».

Деди: «Чиндур бу?» — деди: «Чиндур бу»
Шаҳ деди: «Оллиға тутунг кўзгу!»

Чунки наззора қилди кўзгу аро,
Акси кўзгу аро кўрунди қаро.

Бўлди хижлат била сарафганда,
Шаҳ дағи андин ўлди шарманда.

Деди: «Эй раҳрави хужаста сифот,
Биздин ўлди санга бу навъ уёт.

Бу қаро боиси чу ёлгондур,
Чин дегилким, иложи осондур».

Деди: «Кўрдум». Дедик: «Кўзгуга боқ!»
Боқти кўзгуга, бор эди юзи оқ.

Шаҳ деди: «Айтқилки, не кишидур
Ки, бу янглиғ сахо анинг ишидур?»

Деди ровики: «Эй баланд сарир,
Айтмоқдин манга йўқ эмди гузир.

Бу ҳикоятки бас йироқ бўлғай,
Бўлса хилватда яхшироқ бўлғай».

Мажлис аҳлин қўпордилар ҳоли.
Шаҳу ровийға қолди уй холи.

Дедиким: «Ҳинд ичинда шаҳредур,
Равзадин олам ичра баҳредур.

Ҳам сенинг мулкунга эрур дохил,
Моли ҳар йил хизонаға восил.

Васфи бас дилпазиру оти Тароз¹,
Тарзи дилкаш нечукки ишқи мажоз.

Шояд ул ерга етган эркинсен,
Йўқса васфин эшитган эркинсен?»

Шаҳ деди: «Қилмамишмен они тавоф,
Лек элдин эшитмишам авсоф.

Сен ҳадисингни ибтидо айла,
Ҳар не кўрган эсанг адо айла».

Деди: «Шаҳредур ул биҳиштосо,
Нахли Тўби мисоли гардунсо.

Кавсаросо суйи далили анинг,
Ҳар тараф руди Салсабили¹ анинг.

Равза янглиғ ҳавоси жонпарвар,
Суйи Кавсар киби равонпарвар.

Элига боғ зийнати — пеша,
Боғдин яхшироқ анга беша.

Киши йўқким, йўқ анга бўстоне,
Боғида ҳар тараф гулистоне,

Ҳар киши они хурди ҳол ясаб,
Зеб аро улча эҳтимол ясаб.

Шоҳнинг чун адолат ўлди фани,
Эли ушбу жиҳатдин асру ғани.

Шаҳру кўйи биҳиштдек маъмур,
Эл била уйлар анда ҳуру қусур.

Моли забтиға эл бўлуб ҳайрон,
Топмайин, танж қўйғали вайрон.

Навжувоне бу шаҳр аро сокин,
Васфи минг нуктадонға йўқ мумкин.

Ҳусн аро меҳри осмони ул,
Лутф аро оби зиндағони ул.

Ёши озу камоли кўп беҳад,
Зотида мундариж камоли хирад.

Пок табъи сафода кўзгудек,
Сабза узра оқар сузук сувдек.

Фаҳмиға нукта бўлмайин мубҳам,
Нуктаси ичра нукта кўп мудғам.

Табъи ҳар фанда чун мулойим ўлуб,
Анга аҳли фунун мулозим ўлуб.

Йўқ саодатлиқ ўйла бир мавжуд,
Ахтари саъд ўлуб, оти Масъуд.

Аямай андин Эзиди мутаол
Ҳеч ишда камол, хоссаки мол⁴.

Майли гулзор аро қилиб оҳанг.
Доим ичмакка бодаи гулранг.

Токи гул бордурур тузуб мажлис,
Гул эрур мажлиси аро мунис.

Сочибон барги гул қадам то фарқ,
Фарқдин то қадам гул ичра фарқ.

Чунки гул фаслин ўтқариб гардун,
Айлабон ул ҳарирлар гулгун.

Кестуруб барги гул киби бир-бир
Сингдуруб анда атру мушқу абир.

Бори киймакларин қилиб гулфом,
Яна гулфом этиб хужаста мақом.

Раҳбарларда неча бути гулчеҳр,
Чарх тоқи аро нечукким меҳр.

Юзи гулгуна рангидин сода,
Ясоғон гул сепарга омода.

Ҳар қачон ул қилиб нишотқа азм,
Тузса гулфом қасри саҳнида базм.

Нечаким айшининг гули очилур,
Юқоридин бошиға гул сочилур

Ким, анинг базмиға назора қилиб,
Боғи фирдавсдин канора қилиб.

Ишларин гар шикаста баста, дедим,
Юзидин бирни жаста-жаста, дедим.

Ура олмон вале сахосида дам,
Мен неким, гар тирилса юз Ҳотам»⁴.

Айлади чун бу ерда нуктани бас,
Жуна сабру қарорин олди ҳавас

Ким, бу нодир сори гузар солғай
Борча аҳволиға назар солғай.

Деди: «Бир ҳафта истабон ором,
Нўш қилғум ҳарамсаро аро жом.

Хизмат аҳлин ҳам айладим озод,
Айш ила уйларида бўлсун шод».

Элни чу айлади пароканда,
Азму жазм этти шоҳи фархунда.

Ҳарамин хосларға топшурди,
Нукталар борчасига туттурди.

Бор эди бир заминнаварди⁶ анинг,
Бўлмаин барқ ҳамнабарди анинг.

Деб эди отини Сари ус-сайр,
Қолибон сайрдин ҳаво уза тайр.

Ҳафталиқ йўлни борибон бир кун,
Яна бир ончани яна бир тун.

Берибон тавру вазъига тағйир.
Секриди маркаб узра шоҳи далир.

Икки кун саъй ила хиром этти,
Гарчи йўл юз йиғоч⁷ эди — етти.

Кўрди шаҳре нечукки боғи биҳишт,
Туфроғи атр аро абирсиришт.

Нуктагў васфин айлаганча эди,
Балки зийнат аро юз онча эди.

Сурди Масъуд уйин сўроғ айлаб.
Базмини мояи фароғ айлаб.

Еттию кўрди бир бийик кирёс,
Тоқу айвон анга сипеҳрасос.

Соҳати ичра халқ ғавғоси.
Орзухоҳ улус алолоси.

Мутаайин эшикда неча киши,
Ғурабо хизмати аларнинг иши.

Жунани кўрдилар ғариб мисол,
Сўрубон билдиларки, недур ҳол.

Бошлабон олиға югурдилар,
Меҳмонхонаға тушурдилар.

Боғлабон маркабин тавилаға руст,
Бошладилар ўзини қасрға чуст.

Қасрким эрди меҳмонхона,
Фарш ила рахти борча шоҳона.

Жунаға анда бердилар ором,
Тортиб олиға гуна-гуна таом.

Мизбон доғи келди қошиға бот,
Кўр, не меҳмону мизбон, ҳайҳот!

Ул зиёфат тариқида моҳир,
Онча мардумлиқ айлади зоҳир,

Ким ўшул хулқ ила камоли хирад,
Жунани ожиз айлади беҳад.

Бўлғуча ул каломдин фориғ,
Бўлди меҳмон таомдин фориғ.

Қилди юз лутф бирла истимзож,
Жунадинким: «Тиларму бода мизож?»

Ани роғиб кўруб нишот айлаб,
Бодадин зийнати бисот айлаб,

Тузди базмики чархи кўҳнаниҳод
Ўйла бир тоза базм бермас ёд.

Бор эди қаср ёнида ҳаммом,
Фаршу изора анда яшму рухом.

Шиша ўрнида меҳри оламтоб,
Ҳавзлар ичра сув ерида гулоб.

Илтимос эттиким бир-икки замон,
Кирса ҳаммом аро бурун меҳмон.

Ювса йўл гардинин баданни хўб,
Шоҳға ул бор эрди худ матлуб.

Кирдию топти бирдам осойиш,
Кўрди онча асосу оройиш

Ки, анинг мулки ичра йўқ эрди,
Кўруб инсоф борчаға берди.

Тослар зарнигору меҳрмисол,
Сиймгун дастадин бошида ҳилол.

Футалар мушку анбар оғушта,
Тортилиб ип ерида зарришта.

Хидмат аҳли гули тари янглиғ,
Йўқки, ҳаммом аро пари янглиғ.

Юз зарофатда ҳар хужаста ҳариф,
Куллу шайъин миназ-зарифи зариф".

Бу сифат ерда шоҳи озода,
Ўзни йўл гардинин қилиб сода.

Қилди ҳаммомдин чиқорға хиром,
Ҳулла келтурдилар бори гулфом.

Чунки меҳмон эди дағи маъмур,
Кийди гулгун ҳарирларни зарур.

Бўлди Масъуд ила тўни ҳамранг.
Қилдилар базмгаҳ сари оҳанг.

Базми эрди биҳишт омода.
Ҳури-соқию кавсари-бода.

Шаҳни чун базм ичига еткурди,
Шаҳни ўлтуртуб, ўзи ўлтурди.

Мажлис аҳли гулжабин бори,
Борчасининг либоси гулнори.

Хукм қилдики, соқийи мавзун,
Тутти меҳмонға бодаи гулгун.

Чун неча давр ўтти пай-дарпай,
Аҳли мажлис бошига чиқти май.

Шоҳ чун нодири замон эрди,
Ҳикматойину нуктадон эрди.

Мажлисе кўрди ул сифат марғуб,
Бўлуб ул базм шавқидин мағлуб.

Соғ эканда риоят айлар эди.
Ҳифзи ҳоли бағоят айлар эди.

Боши чун бўлди бодадин маҳрур,
Хирад ойиниға етишти футур.

Жаннат ичра ўзи кўруб меҳмон,
Ҳар тараф боқса ҳур ила ғилмон.

Кўнгли сабру қарорсиз бўлди,
Нуктада ихтиёрсиз бўлди.

Оғзининг ҳуққасидин очти банд,
Нукта бир-бирга айлади пайванд.

Баски фош айлади дурафшонлиқ,
Кўйди юз мизбонға ҳайронлиқ.

Шаҳ савол этти: «К-эй хужаста вужуд,
Талъатинг ҳам отинг киби масъуд.

Йўқки мен Ҳинд ичинда сойирмен,
Балки олам аро мусофирмен.

Бу қадар донишу салоҳият,
Мунча жамъияту рафоҳият

Ки, санга Тенгри айламиш мақрун
Ки, они Тенгри айласун афзун.

Кишида кўрмадим жаҳон ичра,
Қолмишам фикрати ниҳон ичра

Ки, не янглиғ санга бу бермиш даст.
Деб, мени қўйма ғам аро пайваст».

Деди Масъуд: «К-эй юзунг фаррух,
Чунки сўрдунг зарур эрур посух.

Муни билгил атои Яздони,
Лек сўрсанг сабаб — эшит они.

Бизга шоҳе дурур, на янглиғ шоҳ,
Олам аҳли бошиға зилли Илоҳ

Ки, ҳаётини Ҳақ мудом этсун,
Зиллу жоҳини мустадом этсун.

Подшоҳе дурур, ажаб одил,
Адли олам эли аро шомил.

Зулм торини ул сифат узмиш,
Адл созини ул сифат тузмиш

Ким, анинг давлатидин аҳли замон,
Топмамишлар бағайри амну амон.

Мулк аро чунки бўлди амният,
Юзланур мулк элига жамъият.

Андин-ўқдур ҳунар ҳисоби ҳам,
Фазл ила дониш иктисоби ҳам.

Бизга бу шоҳ давлатидин эрур,
Сояи жоҳу ҳашматидин эрур.

Буки элдин манга зиёд ўлмиш,
Манга бу навъ эътиқод ўлмиш

Ки, бўлурға бу навъ иш ҳодис.
Гўйиё икки ишдурур боис:

Бири – Ҳақ шукрини адо қилмоқ,
Яна – шаҳ жониға дуо қилмоқ.

Қолди бу икки ишдин эл ғофил
Ки, алардин не ком эрур ҳосил?

Манки билдим, бу бўлди пеша манга,
Нафъи мундоқ етар ҳамеша манга».

Шаҳни бу сўзлар андоқ айлади шод
Ки, яқин эрди айлағай фарёд.

Ўйла кўнглида меҳри ер тутти
Ки, яна хулқи меҳрин ўркутти.

Бўлди хушҳол ўлуб фасонасигол
Ки, фасоҳатдин этти халқни лол.

Кўрди Масъуд ул сифат меҳмон,
Фазлу дониш аро ваҳиди замон.

Истади жон анга фидо қилмоқ,
Мақдами шукрини адо қилмоқ.

Ҳар тараф тожирики кетмиш эди,
Бири ул кун магарки қайтмиш эди.

Келтуруб эрди сондин ортуқ суд,
Топти Масъуд ондин ортуқ суд.

Гарчи ул судким, Худо берди,
Ончаким бир хирожи мулк эрди.

Кўнглин ул моя бирла хуш қилди,
Судини шаҳға пешкаш қилди.

Шаҳ мусофир сўзини айлаб ёд,
Не ўзин ғамлиқ айлади, не шод.

Мизбон ёна бўлди базморой,
Деди: «Ўн ҳур ўлуб нишотафзой,

Раҳбаларнинг эшигин очсунлар,
Гул халойиқ бошиға сочсунлар».

Гарчи ул вақт эрди фасли хазон,
Гул соча бошлади насими вазон.

Ясабон гулбори абирсиришт,
Базмни қилди гулистони бихишт.

Ҳар сори гулузори гулгунпўш,
Жоми гулранг айлар эрди нўш.

Юзи гул-гул бўлуб нишотангез,
Шоҳнинг хорхорин айлаб тез.

Қилди Масъуд бир тараф имо,
Бўлди бир гулузор жилванамо.

Келтуруб жоме ўйлаким хуршед,
Кўрмаган жом анинг киби Жамшед.

Тўлдуруб шоҳға аёқ тутти
Ким, қуёш янглиғ уйни ёрутти —

Деди: «Улдур бу жомнинг ҳоли
Ки, чу бир тўлди — бўлмағай холи.

Ўнг сори давр топса пайдарпай,
Бўлмағай кам киши ичардин май.

Сўл сори ёнса нечаким тўлғой,
Оз ичиб кўп, валеқ кам бўлғой.

Ясоғонда гуруҳи ҳикмат қисм,
Боғламишлар анга бу навъ тилисм».

Озмойиш чу ихтиёр ўлди,
Бу сифат андин ошкор ўлди.

Шаҳни ул жом қилди бодапараст,
Ичмайин бода бўлди андин маст.

Они ҳам чекти мизбони сахй,
Меҳмон олида сахо кўр, ахий!

Шаҳ май андин ичар эди хушдил,
Анга тегруки бўлди лояъқил.

Ул кун ўлди бу навъ ила оқшом,
Уйқудин топти табълар ором.

Субҳ ринди чу қилди майли сабуҳ,
Роҳи меҳр анга тоза айлади руҳ⁹.

Кўптилар бодаи сабуҳкашон,
Бўлубон ул сабуҳ бирла хушон.

Яна кундузга чекти ул мажлис,
Қўймай ул мажлис элга ақл ила ҳис.

Яна¹⁰ кундин такаллуф ўлди фузун,
Гулжабинлар тутуб майи гулгун.

Қасри гулгунда гулфишонлиғ этиб,
Сокини базми гулнишонлиғ этиб.

Яна Масъуд ишорате қилди,
Борди улким ишоратин билди.

Базм аро турфа созе келтурди,
Соз ила дилнавозе келтурди.

Сози ул сарви гулжабиннинг чанг,
Гули устида бурқайи гулранг.

Деди Масъуд: «Созини олсун,
Бурқайин олиб, ўлтуруб чолсун!»

Ўлтуруб чунки бурқай очти хур,
Бўлди эл ақлу хушидин маҳжур.

Чанг ториға чун фиғон берди,
Кимки ўлтурмиш эрди – жон берди.

Бу худ ул навъ шаҳни қилди асир
Ки, чекар эрди чанги бирла нафир.

Муни ҳам чекти шоҳ олиға тез,
Бўлубон лутф бирла узрангез.

Туна кун тортқонча молу жиҳот,
Тортти меҳмон олиға бот.

Ўтти бу навъ ила бу кун доғи,
Уюди базм усруку соғи.

Яна тонгла тузулди беозарм,
Мажлис ўлди ики кунгинин ҳам гарм.

Яна май ичмак эрди, гул сочмоқ,
Яна май чехраларда гул очмоқ.

Зебу зийнат фузун бурундин кўп,
Айшу ишрат бурунги кундин кўп,

Яна амр этти мизбони карим
Ки, биров кўпти ул сифатки насим.

Олибон келди барқрафторе,
Сайр аро барқдин намудори.

Гоми Шабдездин¹¹ келиб афзун,
Ранги гулгуну оти ҳам Гулгун.

Бир париваш ҳаюни девнажод,
Балки деvu пари била ҳамзод.

Шаклидин ақлу ҳис бўлуб мабҳут,
Май анга суvu найшакар анга қут.

Ўн келиб ўзга отча гоми анинг,
Туну кун юз йиғоч хироми анинг.

Ани кўргач хираддин ўлди бари,
Киши андоққи, кўрса деvu пари.

Ани ҳам чекти шоҳ олиға чуст,
Ўйлаким неча тухфа чекти нахуст.

Борчадин шоҳ ўлуб эди мамнун,
Лек мундин борсидин афзун.

Ул ики кунгича яна амвол,
Чекти меҳмони олиға хушҳол.

Яна шом ўлғач ўдилар бори маст,
Мундоқ ўлғайким, бўлса бодапараст.

Жунаи меҳр чун узор очти,
Ҳиндуви шом аскари қочти¹².

Шоҳ Жуна кўз очти хоболуд,
Мезбон толии киби масъуд.

Келдию қилди суҳбат ангези,
Қилғали гулга бода омези.

Шаҳ деди: «Эй рафиқи зебо чехр,
Кўнглумиз боғида кўп эккан меҳр,

Меҳмонлиқ ҳам ўлғай ушмунча
Ки, унут бўлмағай бу ўлгунча.

Саъб эрур гарчи дарди ҳижронинг,
Азм этарбиз гар ўлса фармонинг.

Гарчи келмак эрур иродат ила,
Лек кетмак эрур ижозат ила».

Бўлди ҳижрон ҳадиси чун мазкур,
Тушти Масъуд хотириға футур.

Деди: «Эй раҳнаварди короғоҳ!
Не ҳадис эрдиким, дединг ногоҳ?

Суҳбатинг бирла бор эдук хушҳол,
Бизга ҳажринг қилур мушавваш ҳол.

Хидматингда гар айладук тақсир,
Сен карам бирла топмоғил тағйир.

Шод эдук меҳрваш жамолингдин,
Мутаматтеъ чучук мақолингдин.

Неча кун турсанг ўлғабиз масрур,
Йўқса, тақсиримизни тут маъзур!»

Шоҳ анга узрлар баче қўлди,
Хайрбод айлабон равон бўлди.

Бўлди Гулгун уза жаҳонпаймо,
Урса маҳмиз осмонпаймо.

Сўнгича ҳар не берганин Масъуд,
Забт этиб борчасини буду-набуд.

Ўзининг неча муътамадларидин
Ким, баруманд эди хирадларидин.

Узатурға замони отланди,
Чун узатти висоқиға ёнди.

Шаҳ чу Гулгунни қилди даштхиром,
Тутти Деҳлида ул кун-ўқ ором.

Неча кун чунки анда макс этти,
Неки қолмиш эди кейин етти.

Иши Масъуд ишида ҳайронлиқ,
Келтуруб ақлиға паришонлиқ.

Ёди бирла тўнин қилиб гулфом.
Ичибон ёди бирла гулгун жом.

Биров эрди Тароз уза воли,
Ҳиммати пасту мансаби олий.

Шаҳр анга Жунпур, оти Жайпур,
Зулм ила Ҳинд мулкида машхур.

Ҳам келиб эрди додхоҳ андин.
Бўлуб эрди неча гуноҳ андин.

Айлади ҳукм шоҳи фаррухфол:
Ким: «Битисунлар ушбу лаҳза мисол

Ки, вилоятда шоҳ ўлуб Масъуд,
Ул етушсун эшикка зудо-зуд».

Лек бу номадин бурун бу хабар
Етибон айлади ани музтар.

Билдиким борди салтанат қўлидин,
Сўрғуси шоҳ маъдалат йўлидин.

Ишлари шаҳға чун очилғусидур,
Не сазовори бўлса қилғусидур.

Бор эди ноиби оти Маллу¹³,
Таъбида зулму кина сори гулу,

Чун бу янглиғ иш ўлмоғин билди,
Чорлаб они мушоварат қилди:

Ким: «Не бўлғай бу қиссаға чора?»
Деди золимоваши ситамкора:

Ки: «Бу ишким, санга эрур ҳодис,
Анга Масъуд ўлубтурур боис.

Шаҳға бормиш бу навъ овоза,
Ки анинг базлиға йўқ андоза.

Ҳам демакдин зиёда яхшилиғи,
Яхшироқ олам аҳлидин қилиғи.

Ани сендин чу англамиш фойиқ,
Анга кўрмиш сенинг ишинг лойиқ.

Ул қачон бўлса бу ародин гум,
Сангадур ёр чарх ила анжум.

Фавтидин шоҳ изтирор топар,
Мамлакат ҳам санга қарор топар».

Деди Жайпур: «Гар будур чора,
Ани не навъ этарбиз овора?»

Деди Маллу: «Бурун ани ёр эт,
Таври меҳру муҳаббат изҳор эт.

Чорлабон ўз уюнга суҳбат туз,
Онинг уйига майл ҳам кўргуз.

Чун бўлур бу мусодақат мавжуд.
Мен қилай ҳар неким эрур мақсуд».

Бўлди Жайпур кўнгли беҳад шод,
Солди Масъуд бирла тарҳи валод.

Берибон юз фусун била бози,
Бўлди онинг рафиқу ҳамрози.

Чорлабу бориб уйига беҳост,
Ҳар кун айлаб бириси суҳбат рост.

Анга ўзини ёр деб жони,
Ўзидин эмин айлади они.

Токи Масъуд уйи аро Жайпур,
Бир кун ўлди қадаҳ била масрур.

Шомға тегру айлади ани маст,
Ўзи доғи анга бўлуб ҳамдаст.

Тунд май чунки зойил этти хирад,
Гулшан ичра йиқилдилар беҳуд.

Бўлди Масъуд эли дағи ғофил,
Кўпи бор эрди, балки лояъқил.

Истар эрди бу ҳолни дастур,
Бор эди бир камин аро мастур.

Чиқти бир неча девҳуш бирла,
Кинакаш, балки хиракаш бирла.

Топтилар мизбонни боғ аро чуст,
Боғладилар илик-аёғини руст.

Кўтариб бири бўйниға они,
Қилдилар йўлға азми пинҳони.

Уйиға борди ул қаронғу кеча
Ким, қаро кўрди ўйлаким бу кеча?

Тийра чоҳ ичра солди тутқунни,
Тенгри бир айлаган туну кунни.

Мунда чоҳ ичра беҳуду мазлум,
Қавму хайли ишини қил маълум!

Чунки тун қузғуни ҳаво қилди,
Тонг қуши навҳа ибтидо қилди.

Кўз очиб уйқудин анинг хайли,
Қилдилар барча хизмати майли.

Бўлдилар ҳозир ўйлаким маъҳуд,
Чунки Масъуд ғойиб эрди не суд?

Барча ғамнок ўлуб, қилиб ёқа чок,
Лек Жайпур барчадин ғамнок.

Дам-бадам изтироб анга ортиб,
Қавму хайли била фиғон тортиб.

Кўз неча кун ғамида ёпмадилар,
Тиладилар, валеқ топмадилар.

Ёлқибон оқибат бу суратдин.
Мотамин туттилар заруратдин.

Тушти элга қилиб борин ожиз,
Мотамеким, туганмагай ҳаргиз.

Қилди волийи хорижандеша,
Неча кун ғам ебон азо пеша.

Қавму хайли чу бердилар кўп панд,
Бўлди Масъуд ҳажриға хурсанд.

Етти ошин бериб такаллуф ила,
Уйига борди кўп таассуф ила.

Чунки ул кеча ғадр этиб Маллу,
Ел ичин қилди дард ила мамлу.

Меҳр чун шарқ чоҳидин чиқти.
Ер туби хобгоҳидин чиқти.

Очти Масъуд кўз малолат аро,
Кўрди ўзни ғариб ҳолат аро.

Аёғи илги боғланиб маҳкам,
Кўзига тийра жумлаи олам.

Жисмининг нисфи болчиғу су аро,
Ёрими қийрдек қоронғу аро.

Деди: «Ё Рабки, бу не ҳол эркин?
Тушму эркин ва ё хаёл эркин?»

Нечаким айлади гумону қиёс,
Ҳолатин айлай олмади ихсос.

Очти мундоқда чоҳ бошини бирав,
Чоҳ аро тушти шамъдин партав.

Ани ул чоҳдин азоб била,
Боғлабон чектилар таноб била.

Солдилар уй ичинда зору асир,
Кўрди ногаҳки тун кирди вазир,

Оғзиға ҳар не келганин сўкти,
Бир киши бир қучоқ йиғоч тўкти.

Ҳукм қилдики: «Очингиз расанин.
Яланғочланг, азоб этарга танин».

Дедиким, чекти они икки киши,
Йиғоч урмоқ яна икининг иши.

Нечаким зорлиғ била Масъуд
Дедиким: «Айтингиз, недур мақсуд?

Фараз ар мол эрур эмас ул кам,
Жон эса йўқ турур музояқа ҳам».

Қилмади истимоъ золими хас:
«Йиғоч урмоқни, — деди, — қилманг бас».

Барги гулдек танин топиб яланғоч,
Икки золим урарлар эрди йиғоч.

Неча фарёд этибки, урди печ,
Киши фарёдиға етишмади ҳеч.

Токим икки йиғоч ушолди дуруст,
Бўлди икки йиғоч урғучи сушт.

Деди золимки: «Бас қилинг, урманг,
Букун они таёқлаб ўлтурманг.

Қатл қилмасмен изтироб айлаб,
Ўлтурурмен, вале азоб айлаб».

Қўпти бошу аёғидин икки дун.
Бўлди ул феълидин хижил гардун.

Қўпуб ўлтурди нотавон Масъуд,
Деди тортиб фиғони дардолуд

Ки: «Гуноҳим недур, мусулмонлар!
Қилмади бўйла зулм ёронлар!

Зулму бедод расмидин қайтинг,
Гунаҳе айлаган эсам айтинг.

Одами жойизул-хато бўлмиш,
Бу хато борчаға раво бўлмиш.

Ўтқарай ҳар не таржумон десангиз,
Молдин ким десунки, жон десангиз».

Неча бу навъ зоҳир этти наво,
Қилмади дуни сангдил парво.

Дедиким: «Қўймангиз ани сўзга,
Демасун бу фасоналар ўзга».

Боғлатиб солди чоҳнинг таҳиға,
Яна ер тутти Юсуф ўз чаҳиға¹⁴.

Неча кун бу эди иши онинг,
Манъини қилмайин киши онинг.

Борди Масъуд ҳоли сомондин
Тўқубон ашк, илик юди жондин.

Дер эди: «Тиғи кин сурунг охир,
Мени раҳм айлаб, ўлтурунг охир».

Бас жафодин чу зулмгар тўйди,
Тонгла ўлтурғали кўнгул қўйди.

Чоҳ бошида қўйди бир кишини,
Айлабон уҳда ўлтурур ишини.

Борди Жайлур олиға шодон
Ки: «Бузуқ кўнглунг бўлди ободон.

Душманинг бу сифат эрур мақхур».
Олди ўлтурғали ани дастур.

Келдию уйда тузди базми нишот.
Бода ичмакда айлади ифрот.

Бир қизи бор эди анинг гулрух,
Талхуфтор, бал шакар посух.

Хусн бирла жаҳон элида ғани,
Васфдин балки хусни мустағни.

Ишқ умре солиб димоғига дуд,
Ўтининг боиси эди Масъуд.

Хусни васфини чун эшитмиш эди,
Ҳам йироқтин назора этмиш эди.

Кишига айта олмайин они,
Куяр эрди валек пинҳони.

Ишқдин чун бор эрди кўнглида банд,
Бандини кўрса эрди ҳожатманд.

Меҳнати айлабон сироят анга,
Айлар эрди баса риоят анга.

Уйда-ўқ айламиш эди маълум
Ки, эрур банд ичинда бир мазлум.

Ваҳмдин маҳваши ҳумоюнфол,
Ани сўрмоққа топмас эрди мажол.

Бу кечаким, отосин англади маст,
Қавму хайлин май этти ер била паст.

Чаҳ ниғаҳбони эрди лояъқил,
Мастлиқ уйқусида фориғдил.

Очибон чоҳ бошини маҳваш,
Чорлади меҳр бирла: «К-эй ғамкаш!

Қайси мазлумсен, не отинг бор?
Бу замон мавт, ё ҳаётинг бор?»

Чу эшитти анинг уни мажруҳ,
Жисмига майл қилди кетган руҳ.

Нола айлаб деди: «Отим Масъуд,
Жонима юз туман бало мавжуд.

Сен де, одам ва ё фариштамусен?
Раҳмати Ҳақ била сириштамусен

Ки, унунгдин танимға жон келди,
Жисмима муждаи равон келди.

Қила олсанг ишимга фикре қил!
Йўқса, бору мени ўлук билгил!»

Чун эшитти отин бути чолок,
Ишқдин тушти кўнглига топок.

Қон баса ҳажридин ютуб эрди.
Неча кун мотамин тутуб эрди.

Ғойиб ўлмоғлиғи бўлуб эди чин,
Ўлгани, лекин эрмас эрди яқин.

Отасин ҳам билур эди гулрўй
Ким, эрур девфеълу вожунхўй.

Нозанин кўнгли ичра тушти гумон,
Деди: «Ё Рабки, бўлмағай бу ҳамон!»

Чунки сўрмоққа айлади тадқиқ,
Билди Масъуд эрканин таҳқиқ.

Деди: «Эй жисминга фидо жоним!
Жонинга садқа жисми пазмоним!

Сени кўргунча мундоқ ўлсам не?
Хаста жонинг фидоси бўлсам не?

Кўрдиким, бу фасонадин йўқ суд,
Қилғали чора қўпти ғамфарсуд.

Икки маҳрам каниз эдилар анга,
Жони янглиғ азииз эдилар анга

Ким, анга ул дам эрдилар ҳамраҳ,
Нозанин ишқи ўтидин оғаҳ.

Айлабон улча саъй имкони,
Чектилар чоҳ қаъридин они.

Чиқти бир колбадки, жон йўқ анга,
Тан аро руҳдин нишон йўқ анга.

Оёқ-илгини ештилар филҳол,
Руҳсиз жисмдин эди тимсол.

Ғамидин шўх ўларға ёвушти,
Зор йиғлаб аёғига тушти.

Кўрди ҳолин сўрар маҳал эрмас,
Анда турмоқ натижайе бермас.

Ул икавга кўтартибон они,
Андоқ эвга киярди пинҳони

Ким, неча турса нотаваон анда,
Ҳеч ким қилмағай гумон анда.

Кат юзида тўшак солиб неча қот,
Анда ётқузди зору хастанни бот.

Гоҳ шарбат, гаҳи таом бериб,
Юзидин ўз кўзига ком бериб,

Хизматин айлабон шафиқона,
Бор эди теграсида парвона.

Ул кечаким, ани чиқорди ул ой,
Салх бўлғон вазири хорижрой¹⁵,

Бўлди Масъуд қатлиға жозим,
Қўптию бўлди чаҳ сори озим.

Кўрди: зиндону чоҳ боши очуқ,
Посбон масти хобу, банди-йўқ.

Посбонни ҳамул дам этти ҳалок,
Бўлди ўз жони ваҳмидин ғамнок.

Чопибон борди воли олиға чуств,
Воқеъ ўлғонни шарҳ қилди дуруств:

Иккиси қолдилар ажаб ғам аро,
Ўзлари ҳолатиға мотам аро.

Оқибат ул ики ситамкора,
Ишга бу навъ топтилар чора

Ки, бурун шаҳр аро қилиб таъжил,
Топсалар, айлағайлар они қатил.

Шаҳр аро эрди нотавон ноёб,
Қилдилар тоғу дашт сори шитоб.

Ўн кун истаб фузунроқ имкондин,
Топмадилар нишонае ондин.

Ангача шўх меҳрибонлиғидин
Чиқти Масъуд нотавонлиғидин.

Кенгашиб, рой анга топти қарор
Ким, аён бўлғай иккисига фирор.

Шўх икки от қилиб эди тайёр,
Пўяда мисли кавкаби сайёр.

Қайтғоч волию вазиру сипоҳ,
Йўлда чун ҳеч қолмади икроҳ.

Қочибон йўлға тушти икки рафиқ
Ким, демишлар: «Рафиқу сумма тариқ»¹⁶.

Бу кеча қочтилар ики ҳамроҳ,
Тонгласи халқ бўлдилар огоҳ.

Қавдилар борча саъй этиб жони,
Жаҳднинг улча бўлғай имкони.

То кўрунди алар қаролари ҳам,
Қолмади бир йиғоч аролари ҳам.

Икки бечора жонида эди тоб,
Чора қилди Мусаббиб ул-асбоб¹⁷.

Ким, кўрунди илайарида тенгиз,
Фурзада бир кема, вале юксиз.

Етгач-ўқ музд айлабон таъйин,
Бўлдилар кема ичра баҳрнишин.

Сурдилар кемани шитоб била,
Етти қавғунлар изтироб била.

Кўрубон ўйла меҳнати жовид,
Ул иков ёнди жонидин навмид.

Юрубон қўйдилар қироқ сори юз,
Бу икав сувда ўн кеча-кундуз.

Кемадин чиқтилар иков хушҳол,
Миндилар отқа айлаб истиъжол.

Шаҳрким, туттилар анинг сори йўл,
Пойтахт эрмиш иттифоқий ул.

Йўл юруб кеча субҳ чоғиғача,
Еттилар шаҳрнинг қироғиғача.

Йўлда бир эски қалъа томи эди,
Панаҳида неча ҳароми эди.

Анда етгач аларға сурдилар,
Ҳар бирин ўн киши тушурдилар.

Олибон оту тўнларини тамом,
Қилдилар жилвагаҳлариға хиром.

Икки урён ичида қайғу эди,
Шукр эрдик, тонг қаронғу эди.

Ушбу ҳолатда еттилар хайле,
Қилди Масъуд алар сори майле.

Чун ўз аҳволидин хабар қилди,
Дарди ул хайлға асар қилди.

Бир-ики эски кийгулук ташлаб,
Ёндилар шаҳр сори йўл бошлаб¹⁸.

Сатри аврат қилиб ики ҳамдард,
Кирдилар бир бузуқға ғампарвард.

Ёруғоч тонг сипеҳр жомидек,
Қочти тун ҳиндуси ҳаромидек.

Ул бузуғ ичра эрдилар бу ҳол
Ангачаким, қуёшға бўлди завол.

Очлиғ заъфи бўлди чун ғолиб,
Нафс бўлди ғизо сори толиб.

Шўхда чун йўқ эрди тобу тавон,
Бўлди Масъуд шаҳр сори равон.

Ким, анга етса ҳар нечук рўзи,
Они қут айлағай дилафрўзи.

Қўйди бозор ичига чунки қадам,
Шоҳ базми учун биров ул дам.

Тослар соз этиб эди мақбул,
Нечада умна, нечада танбул¹⁹.

Дер эди: «Ҳар бирига икки дирам,
Музд эрур ҳар кишики қўйса қадам».

Чунки Масъуд эшитти ул сўзни,
Тоскаш айлади равон ўзни.

Ул жамоат аро урар эди гом,
Йўл йироғу аларға йўқ ором.

Заъфлиқ жисми тоби чун кетти,
Шоҳнинг чорбоғиға етти.

Жуна гулшан аро ичар эди май,
Базмида лаҳни уду нолаи най.

Чунки Масъуд ишин эшитмиш эди,
Фамидин ақлу ҳуши итмиш эди.

Ёдидин беқарор йиғлар эди,
Май ичиб зор-зор йиғлар эди.

Боғ аро чунки кирди ул маҳзун,
Ахтачи илгида эди Гулгун.

Чун назар қилди даштпаймоға,
Кўзи ул лаҳза тушти тамгоға.

Англадиким, эрур ҳамул маркаб,
Солди ҳайрат ҳазин ичига тааб.

Деди: «Ул меҳмон буён сурмиш,
Шоҳ олиға туҳфа келтурмиш».

Юругач илгари аёғи анинг,
Топти гулчеҳр унин қулоғи анинг

Ким, чекар эрди соз ила нағмот,
Лаҳнида борча ошно абъёт.

Таниға печу тоб тушти яна,
Кўнглига изтироб тушти яна.

Мунда доғи ичига тушти гумон
Ки, санамни сотиб экин меҳмон.

Қўйди чун шаҳ бисотиға гомин,
Кўрага ичра кўрди ўз жомин.

Жоми майдек ичига қон тушти.
Кўзларидин оқарға ёвушти.

Мунда ҳам они дард этиб беҳол,
Ҳам ўшул икки янглиғ этти хаёл.

Кўнглига заъф булди муставли.
Деди: «Ё Раб, не қилганим авли?»

Шаҳ сори кўзи тушмак эрди ҳамон,
Тонидиким эрур ҳамон меҳмон.

Ўзи берган киби тўни гулранг,
Яна гулранг тож ила авранг.

Бера олмади ўзи бирла қарор,
Ул замон қилғали ўзи изҳор.

Ки: «Агар зоҳир айласам ўзни,
Муздума тикмиш ўлғамен кўзни».

Зоҳир ўлмоқтин ушбу бўлди ғараз
Ки, керак ҳар не қилганига эваз.

Тосни олдилар чу бошидин,
Кўзлари бўлди ғарқ ёшидин.

Тошқори чиқти бормоғин тишлаб,
Мумкин эрмас ғариб иш ишлаб.

Истади боғдин чиқарни юруб,
Ҳиммати гомин осмонға уруб.

Неча ходимки, шаҳға қойтмиш эди,
Меҳмони била узотмиш эди.

Шаҳ эшигида эрдилар бори,
Кўзлари тушти чун анинг сори.

Тонидилар бориси маҳдумин,
Ул дағи кўрди хайли маҳкумин.

Борча беихтиёр ўкурдилар,
Қупуб онинг сори югурдилар.

Сар-басар бўлдилар аёғига паст,
Айлаб ўзни ғирев ила ҳамдаст.

Ул дағи чун алар ишига боқиб,
Аннки беихтиёр кўздин оқиб.

Тошқори чун бу шўру шар бўлди,
Ичкари шаҳға ҳам хабар бўлди.

Воқиф ўлди сўруб шитоб била,
Югуруб чиқти изтироб била,

Кўрубон ёрин уйла ҳолат аро,
Бўлди ёруғ жаҳон кўзига қаро.

Кучубон бўйнини, тўкар эди ёш,
Ул қўяр эрди шоҳ аёғига бош.

Ул тарафдин канизаки чини,
Қон тўлуб дийдаи жаҳонбини,

Гул рухсори ғарқа қон ёшиға,
Эврулур эрди мунъими бошиға.

Топқач ул изтироб ўти таскин,
Шаҳ неча кимса айлади таъйин

Ким: «Исиғ сувға элтингиз они»,
Ул куюб ҳамраҳи учун жони.

Ҳолидин шаммае баён этти
Ким, анга чархдин нелар етти.

Шоҳ чун билди андоқ афсона,
Қилди таъйин заифалар ёна.

Кийгулук ҳуллалар бори гулранг,
Маҳди гулгун ила қилиб оҳанг.

Пари гулчеҳру неча хожасаро,
Топтилар они ул хароба аро.

Кийдуруб бўй-бошиға ҳуллаи ол,
Маҳд ичинда киярдилар филҳол.

Маҳдни боғ аро тушурдилар,
Ани бир қаср аро киярдилар.

Анда гулчехр бирла неча каниз
Асрабон они шоҳвор азиз.

Бу тарафдин исиқ суға Масъуд
Кирибон чиқти ўйлаким маъҳуд.

Борча гулгун либос эди тайёр,
Шаҳға ул айлаган киби изҳор.

Чунки кийди либоси шоҳона.
Истади они шоҳи фарзона.

Яна қучтию ўғлидек кўрди,
Неки бошиға ўтганин сўрди.

Қилди Масъуд саргузаштини фош,
Ул дер эрдию шаҳ тўкар эди ёш.

Қилди ўзга рафиқу соҳиб ани,
Туну кун ҳамдаму мусоҳиб ани.

Берибон кўп хизоналар била нақд,
Анга гулрухни доғи боғлади ақд.

Анинг ўлди Тароз ва Дарбаст.
Неча кишвар доғи анга пайваст.

Қасри гулранг аро бўлуб гулпош,
Майи гулфом била эрди маош.

Бўйла ҳолатда ҳукм топди судур
Ким, топиб қатл Маллуву Жайпур.

Бўлди ер қонлари била гулфом,
Кўрки, гул фаслидур не хуш айём.

Дўстлар ғарқ гул аро то фарқ,
Яна душман бу навъ гул аро ғарқ²⁰.

Хушдурур боғи коинот гули,
Барчадин яхшироқ ҳаёт гули»²¹.

Сурди чун ровий ул дақиқ мақол,
Анга ҳам бўлди шаҳ муфаттиши ҳол.

Ул ҳам эрди Тароз кишваридин,
Балки Масъуд наслу гавҳаридин.

Ўзига қилди ҳамдаму ҳамроз,
Яхшироқ буки, нақду мулки Тароз.

Солди тутқоч бу навъ амр вужуд,
Кўзига уйқу толии масъуд.

XXVIII

*Чаҳоршанба куни Баҳромнинг мовий кисват била гунбади нилуфарийға
майл қилиб, хуршеди осмонийлибос била жоми фирузагун аро кабудон
майидек бода солиб нўш қилғони ва нўшо-нўш унин тоқи нилуфаридин
ошурғони*

Чоршанбаки тоқи нилуфари
Қилди тун корвонини сафари.

Меҳр ўз зарҳалин аён қилди,
Шамт устига шустмон қилди.

Кўк фазосига меҳр қилди сафар
Бўлубон рўбарўй нилуфар¹.

Нилуфаргун либос бирлан шоҳ,
Қасри нилуфар этти манзилгоҳ.

Илгига олди жоми фируза,
Лаъл май андин этти дарюза.

Нилуфардек либослар била ой
Бўлди хуршеддек жаҳонорой.

Ўйлаким, кўз ёрутқали жовид.
Чиқти кўк атласин кийиб хуршед².

Ичти Баҳром жоми нилуфарий
Тавнадекким ёсолғай ул сипари.

Анга тегруки гунбази гардун
Айлади ложувардини шабгун³.

Юз садаф зоҳир этти нили сипеҳр.
Ботти ул Нил ичида заврақи меҳр⁴.

Шаҳ қилиб тарк базми оройиш,
Уйқудин толиб ўлди осойиш.

Қилдилар жамъ мажлис асбобин,
Истабон шоҳнинг шакархобин.

Пардаға кирди шўхи жилванамо,
Ўйлаким шом бўлса, меҳри само.

Хидмат аҳли яна қилиб новард,
Топибон раҳнаварди оламгард.

Келтуруб рост, ўйлаким ҳар шом,
Бердилар парда кейнида ором.

Пардадин буйла зоҳир ўлди нидо
Ким: «Мусофир фасона қилсун адо».

Бўйла бунёд этиб дуо ровий
Деди: «Бу етти пардаи мовий

Қасри жоҳингға пардаи айвон,
Боргоҳингға балки шодирвон.

Меҳр — тожинг уза гуҳар янглиғ,
Чарх — боғингда нилуфар янглиғ».

XXIX

Бешинчи иқлим йўлидин келган мусофирнинг дostonоролиғи

Чун анга бу дуоси еттиким
Охир ўлғоч равон эттиким¹:

«Бор экандур Аданда² жаврфане,
Жавр қилмоқ фанида сафшикане.

Бори манзил бўлуб савоҳил анга,
Соҳили баҳр ўлуб манозил анга.

Ҳам тануманду ҳам шужоу далер,
Ул сифатким жазира ичраки шер.

Ахзи моли ҳаром коми ўлуб,
Бўйла ком истабон ҳароми ўлуб.

Шавкатидин не ёр анга, не рафиқ,
Ялғузун айлар эрди қатъи тариқ.

Корвоне агар ўну гар юз,
Борчасига ҳариф эди ёлғуз.

Йўқ савоҳил ичинда раҳзан ул,
Баҳр аро ҳам анга келиб фан ул.

Бир неча заврақ асрабон тайёр,
Янги ой заврақи киби сайёр.

Қайси заврақким, ул ясаб они
Асрабон ўзга ерда пинҳони.

Неча раҳзан анга мулозим этиб,
Ҳифзини борчасига лозим этиб.

Қайдаким заврақи топиб таскин,
Анда бир дийдбон қилиб таъйин

Ким, жазоирдаким тутуб беша,
Ул кишига бу иш бўлуб пеша.

Ким, чиқиб бир бийик шажар узра
Кўз солиб баҳри мавжвар узра.

Кўзига кема учраса ногаҳ,
Ани филҳол этар эди огаҳ.

Ул миниб заврақи сабуксайре,
Ўйлаким сувда сайр этар тайре.

Кема аҳлиға ҳай дегунча етиб,
Борчаға ҳар не кўнгли истар этиб.

Талабон молу айлаб элни ҳалок,
Ёнибон коми дил била бебок.

Баҳр аро офати нечукки наҳанг,
Беша ичра нечукки шеру паланг.

Сув юзинда сабо киби обир,
Отини халқ айтибон Жобир¹.

Дашту дарёда лек аҳли убул
«Жобири роҳзан» қилиб машҳур.

Бор эди бир жазира маъман анга,
Халқ молин йиғорға махзан анга.

Бир йиғочқа яқин жазираға давр,
Даврида сувға топмайин киши гавр.

Даврасида кўрунмайин кўзга,
Ончаким кўз тушар судин ўзга.

Ичида беадад шажар бутубон,
Сабза ўрниға нилуфар бутубон.

Чашмае эрди хушгувор анда,
Заҳр аро нўш ошкор анда.

Ул су бирла ясаб эди боғе,
Боғ ичинда иморати доғи.

Анда даҳлезу гунбазу айвон,
Суйи андоққи чашмаи ҳайвон.

Гўйиё андағи жазоир аро,
Шаҳре эрмиш оти Биҳиштсаро.

Анда шоҳи сахию донишвар,
Қабзаи ҳукми ичра ул кишвар.

Оти Навдар валек ўзи нодир,
Табъи ҳар нодир иш аро қодир.

Бор эмиш гўйиё анга бир қиз,
Одами ўйла кўрмаган ҳаргиз.

Қадиким нахли сарфароз келиб,
Ҳусн боғида сарвиноз келиб.

Зулфидин сунбул айлабон юз печ,
Оғзидин ғунча ойтмай сўз ҳеч.

Орази машъали жаҳонафрўз.
Партави шуъласи келиб жонсўз.

Сочи айлаб каманд бўлмоқ фан,
Меҳр бўйниға тортар эрди расан.

Юзига меҳр бандау оти Меҳр⁴,
Уйрулуб меҳрдек бошиға сипеҳр.

Баҳрға ноз ила чу кўз солибон,
Дема кўлок, баҳр қўзғолибон.

Бу сифат меҳри оламафрўзе,
Меҳр йўқ, шуълаи жаҳонсўзе.

Бир кун истаб тенгиз тафарружини,
Эл хиромию сув тамаввужини.

Кирибон заврақ ичра сойир ўлуб,
Ул жазоир тўшида зойир ўлуб.

Ўйла баҳри фалакмисол ичра,
Кавкаби ер тутуб ҳилол ичра.

Ногаҳон эсти номувофиқ ел,
Воқиф ўлгунча кемалардаги эл.

Кемаларни тенгиз аро сурди,
Шиддатин лаҳза-лаҳза ошурди.

Токи тунд ўлди баҳр аро кўлок,
Деди маллоҳ айлабон яқо чок

Ким: «Иноят йўқ эрса Яздондин
Эл керактур юмоқ илик жондин».

То бу янглиғ неча кеча-кундуз
Ел сулар эрди кемаларни туз.

Топқуча ел суубати ором,
Кемага онча бўлмиш эрди хиром

Ки, кишиким қўюб эди Жобир,
Дийдбонлиққа ҳар сори нозир.

Сувда чун кемага назар қилди.
Кўрганидин анга хабар қилди.

Кирди завраққа Жобири хунрез,
Ел киби қўйди юз алар сори тез.

Етгач-ўқ бўлди разму кинпардоз,
Қилдилар кин алар доғи оғоз.

Ҳар ўқишим алар сори отти,
Қонларин баҳр сувиға қотти.

Қилдилар, чун кўп айлади бедод,
Қолғони зинҳор ила фарёд.

Олиға солибон борин сурди,
Токим ўз масканиға еткурди.

Кемаларни қироқға боғлаб руст,
Халку амволини чиқорди дуруст.

Шўхдин чун эмас эди огоҳ,
Кўзи тушти анинг сори ногоҳ.

Йиқилиб зойил ўлди андин хуш,
Бир дам эрди ўлук киби хомуш.

Хуши киргач яна назар этти,
Кўргач-ўқ ҳолидин яна кетти.

Неча қатла чу бўлди мундоқ ҳол,
Билдиким, йўқ анга боқарға мажол.

Амр қилдики, моҳи Зухражабин,
Кирди боғ ичра бўлди қасрнишин.

Қошиға қўйди бир-ики гулҳад,
Сарви гулруҳға ҳамдаму ҳамқад.

Ўзга неким бор эрди яхши-ямон,
Берибон жонидин бориға амон.

Қилди бир кема борчаға таъйин,
Ул кема ичра туттилар таскин.

Деди: «Ўз мулкунгузга азм этингиз,
Жон кераклик эса равон кетингиз!»

Ваҳм этиб ул гуруҳ бу сўздин,
Баҳр аро иттилар равон кўздин.

Моҳваш қолди ул жазира аро,
Меҳри иқболи шоми тийра аро.

Жобир онинг хаёлидин хушҳол,
Кўнглига келмайин умиди висол.

Меҳр кўзига шомдек айём,
Меҳрдек кўнгли ўртаниб то шом.

Гўйиё ҳам жазирада бир шаҳр.
Ўзи Фирдавсу Салсабил анга наҳр.

Бор эмиш равзадек ҳавоси анинг,
Чархи мину киби фазоси анинг.

Анда бир шоҳ ҳокиму волий,
Мулки маъмуру ҳиммати олий.

Оти Нуъмону мулки оти Яман,
Адлидин мулки гулистону чаман.

Анга бир ўйла нозанин фарзанд
Ким, башар ичра йўқ анга монанд.

Юзидин барги гул хижил эрди,
Қаддидин сарв мунфаил эрди.

Борча фазлу ҳунарда йўқ мисли,
Кўзгуга боқса ўзи-ўқ мисли.

Ҳунар авжи сори келиб анга майл,
Юзи андоқки меҳр, оти Суҳайл⁵.

Меҳр зулфиға кўнгли боғлиғ эди,
Бу анга гўйиё атоғлиғ эди.

Ўйлаким Меҳрнинг хароби Суҳайл,
Меҳрға ҳам Суҳайл сори майл.

Майлни қўйки, волау зор ул,
Жон бериб васлиға харидор ул.

Бўйлаким ҳажр қўйди бағриға доғ,
Манзил ўлмиш эди анга ул боғ.

Бор эди анда гуна-гуна шажар,
Гул йўқ эрди, бағайри нилуфар.

Нилуфарвор сўгвор эрди,
Нилуфар⁶ ичра ашкбор эрди.

Ашкидин гўйиё берур эди сув,
Оҳ ўтидин қурургайиб қайғу.

Йўқки ҳижрон ғамида зору залил,
Нилуфар ичра оқизиб эди Нил.

Топибон ашки нилуфарда мамар,
Йўқ, ажаб баҳр ичинда нилуфар.

Кўнгли гар нилуфарға роғиб эди,
Меҳр ила нилуфар муносиб эди.

Нилуфар сори кўп қилиб оҳанг,
Киймакин ҳам қилиб эди ул ранг.

Нилуфаргун либос бирла санам
Тутубон ёр ҳажрида мотам.

Мотамин зоҳир айламакка мафар,
Ранг аро сўгвор нилуфар.

Меҳрни чарх этиб асири фироқ,
Айлар эрди Суҳайл отоси яроқ.

Ақд базмини қилғали обод,
Гўйиё бу маҳал эди миод.

Юклабон неча жунг аро амвол,
Анда мавжуд ҳар не қилса хаёл.

Ер тутуб бир ҳилол ичинда Суҳайл,
Меҳр ақдиға айламиш эди майл.

Йўл қироқдин магар йироқ эрди,
Баҳрдин борса яхшироқ эрди.

Бу жиҳатдин мурод сори мурур,
Баҳрдин иттифоқ тушти зарур.

Андаким, Меҳр кемасин кўлок
Сурди баҳр ичра ўйлаким хошок.

Гүйиёким эсиб ҳамул ел тез,
Солди бу элга доғи рустохез.

Сувға сурди Суҳайл кемасини,
Ойириб борча хайлу нимасини.

Берибон кемасига муҳлик мавж,
Бир замони ҳазизу гоҳи авж.

То кема бўлди ул сори обир
Ким, қўюб эрди дийдбон Жобир.

Дийдбон ул тараф боқиб ногоҳ,
Яна Жобирни айлади огоҳ.

Ул кириб заврақиға айлади азм,
Бўлуб ул кема аҳли қатлиға жазм.

Чун етиб қилди эл ҳалокига майл
Разму кин ичра чобук эрди Суҳайл.

Қила бошлаб анинг била пархош,
Ишлари кема ичра бўлди савош.

Жобир ар зарб урар эди беҳад,
Борча зарбин Суҳайл этар эди рад.

Қилса ул доғи зарб изҳори,
Мунга ҳам тушмас эрди ул кори.

Иккиси чунки эрдилар чолок,
Бир-биридин аларға йўқ эди бок.

Кўрди Жобирки, қойим ўлди иши,
Оллида номулойим ўлди иши.

Ғолиб ўлмоқ аро бўлуб ожиз,
Ўзини ул навъ кўрмайин ҳаргиз.

Илгига ҳийла шевасин олди,
Яланғочлаб ўзин суға солди.

Хасмнинг кемаси тубига кириб,
Тиғ ила кеманинг тубини ёриб.

Тахтани ўйла ков-ков этти
Ки, сув йўли нечукки нов этти.

Кемасин чунки нов кўрди Суҳайл,
Тубидин сув юқори этган майл

Дафъига неча ҳийлагар бўлди,
Қилмади суду, кема сув тўлди.

Ул су тўлдию баҳр эрди амиқ,
Кемаю кема аҳли бўлди ғариқ.

Қўлни шаҳзода жонидин юди пок,
Қўйди кўнглин суда бўлурга ҳалок

Қилди Жобир анинг сори оҳанг,
Ул сифатким, болиғ ютарга наҳанг.

Бошига етти айламакка қатил,
Ўлар элга нечукки Азроил.

Қўлига чун анинг қўлин олди,
Ўзининг заврақи аро солди.

Чиқти доғи ешиб камандини чуст,
Боғлаб онинг илик-аёғини руст.

Бўлди ёнмоқ ишига омода,
Келди ногаҳ ўзига шаҳзода.

Кўрди ўзни ғариб – банд ичра,
Ҳалқа-ҳалқа хами каманд ичра

Адув илгида қатра сувдек тиғ,
Еди ўз нотавонлиғига дариг.

Деди Жобирки: «Эй қўлумда асир,
Разму кўшишда қилмадинг тақсир.

Мен бу заврақни сувға то сурдум,
Минг сенингдекни сувда ўлтурдум.

Бирида сенча кўрмадим журъат,
Журъатинг бўлди махласингга жиҳат

Ким, тенгиз ичра бошинга еттим,
Ўларингдин сени халос эттим.

Қатлинга гарчи табъ роғиб эмас,
Лек қўймоқ дағи муносиб эмас

Ким, агар банддин халос ўлгунг,
Бир шаҳи комронға хос ўлгунг.

Бўлмоқ ўлмас халос домингдин,
Бўлмоғум эмин интиқомингдин.

Иш ҳисобин шумора қилгунгдур,
Қатлу кинимға чора қилгунгдур.

Ўлмоқ авло санга каманд ичра,
Тирик ўлмоқ валеқ банд ичра».

Неча изҳори ажз қилди Суҳайл,
Қилмади кинавар жавобиға майл.

Кемасин маскани сори сурди,
Они ўз маъманиға еткурди.

Қасри кунжида бор эди чоҳе,
Кимсани банд айласа гоҳе,

Ул чаҳ ичра қилур эди сокин,
Чиқмоқ андин эмас эди мумкин.

Анинг аъзосидин расан олди,
Банд ила чоҳ қаъриға солди.

Ҳар ким ул чоҳ аро чу бўлди ғариқ,
Нон икита эди, су бир ибриқ.

Юқори дилбару қуйи бедил,
Бир-биридин вале иков ғофил.

Бу иковга бу ерда мундоқ ҳол,
Қавму хайлига эмди кур аҳвол.

Андаким Меҳрни қилиб ношод,
Қавму хайлини айлади озод.

Ул улус жондин айру эл янглиғ,
Сайр этиб сув юзида ел янглиғ.

Кундузу кеча пўя эттилар,
Токи кишварлариға еттилар.

Нилуфаргун либос этиб бори,
Қилдилар борча мотам изҳори.

Шоҳ худ Меҳр иштиёқидин,
Бал жигаргушаси фироқидин,

Ҳам бу ранг айлаб эрди хилъатни,
Хайли доғи бу ранг кисватни.

Чун булар доғи келди мотам ила,
Баҳри андуҳу лужжаи ғам ила.

Шоҳким, бағриға тегиб эди тиш,
Айлади Меҳр ҳолини тафтиш.

Бўлди кетган азо яна тоза,
Қолмади дарду ғамға андоза.

Қилдилар улча бор эди тақрир
Ки, не келтурди олиға тақдир.

Яна андуҳ ила фиғон қилди,
Яна андуҳи қасди жон қилди,

Тийра бўлди жаҳон анга ҳоли,
Гўйиё ботти меҳри иқболи.

Деди ўзига йиғлаб ачиғ-ачиғ
Ки: «Ачиғ йиғламоқ манга не асиғ.

Тиғ ила бағрим айласам пора,
Чун жигаргўшам итти, не чора?

Чора топмоқ керак муфид эмди,
Йўқ ғаму ноладин умид эмди».

Олиб илгига сафҳаю хома,
Қисса шарҳини ёзди бир нома.

Ҳар не иш бўлғонин баён этти,
Шоҳ Нуъмон сори равон этти.

Ёзиб ул нома ичра пинҳони
Ким: «Бу бўлмиш қазойи Яздони,

Лек Ҳақким ғаму бало бермиш,
Дард бермиш вале даво бермиш.

Чора бу ишга интиқом дурур,
Йўқса бўлмоқ тирик ҳаром дурур.

Меҳр агар эрди жонима пайванд,
Санга доғи бўлуб эди фарзанд.

Бўлса ул душман илгида маҳбус,
Манга номус эрур, санга номус.

Мундин ўзга бу ишга йўқ тадбир
Ки, иккимиз черик йиғиб бир-бир.

Сенга мулкунгда бўлмоқ ўлса майл,
Лек фарзанди аржуманд Суҳайл

Ким, эрур пилзўру шершукуҳ,
Панжасидин келиб бу икки сутуҳ?.

Бал ҳақиқат аро анингдур Меҳр
Ки, бу мансуба зоҳир этти сипеҳр.

Бошлабон ул черикни соҳил ила,
Сув яқосидаги манозил ила.

Айлабон разму кийна изҳори,
Келса Жобир жазойири сори.

Мен дағи табъи кийнахоҳимни,
Саъй айлаб йиғиб сипоҳимни.

Яроқ айлаб қўнгул фароғи била,
Улча мумкин черик яроғи била,

Берибон кемалар аро ором,
Ел киби айласак, сув узра хиром.

Мен судин айласам азимат жазм.
Ул қуруғлуқ соридин айлаб азм.

Ўйла тарих айласак миод
Ки, қачонким бўлур бу иш бунёд.

Неча кундин сўнг ўлғай имкони,
Қобсамоқ бу ики черик они.

Ҳам ўшул навъким муқаррар ўлур,
Саъй қилсоқ бу иш муяссар ўлур

Ки, чекилгай бу интиқом охир,
Рўзи ўлғай бу навъ ком охир.

Ул Зуҳалваш жазоға хос ўлғай,
Меҳр ҳам уқдадин халос ўлғай.

Гар бу янглиғ эмасдурур санга ком.
Они ҳам ботроқ айлагил эълom

Ки, чу иш тушса бошима ёлғуз,
Ўзга янглиғ топай салоҳиға юз».

Шоҳ Нуъмон ўқуғоч ул нома,
Билдиким, бўлмиш ўзга ҳангома.

Йиғлабон бўлди асру кўп ғамнок,
Бу ситамдинки айлади афлок.

Они ҳам билди шоҳи озода
Ким, мусофир чу бўлди шаҳзода.

Мақсади сори етмаган эрмиш,
Кема ул сори кетмаган эрмиш.

Икки муҳлик^{*} ажаб ғам ўлди анга,
Мотам устига мотам ўлди анга.

Билмадиким не иш экин ҳодис,
Ким ул ишга бўлуб экин боис.

Ким анингдек Суҳайли сайёра
Чарх зулмидин ўлғай овора?

Ўйлаким бўлмағай асар андин,
Демағай ҳечким хабар андин.

Кўп қилиб фикр топти раъйи савоб,
Ўқуғон номаға битиди жавоб

Ким: «Ҳамул номаким битилмиш эди,
Меҳр ҳолин баён қилилмиш эди.

Ул алам гарчи солди бошима дуд,
Билдим ўртанмагимда йўқтур суд.

Сабт эдиким, юрурга қилсанг майл
Яхши, йўқса чекиб сипоҳ Суҳайл.

Азм айлаб черик яроғи била,
Юрусун баҳрнинг қироғи била.

Нукта қилма Суҳайлдин иблог,
Қўймағил доғим устига яна доғ.

Дегил аввал муники, қони Суҳайл?
Қони улким, дер эрдук они Суҳайл

Ким, Суҳайл этгали сизинг сори азм
Олти ойдур ҳисоб этиб биз жазм.

Кеч келур фикридин эдук ғамнок,
Етмаган анда, бизни этти ҳалок.

Сен қуруғлуқ била сипаҳ чексанг,
Чарх уза авжи борғаҳ чексанг.

Мен бўлуб кема ичра баҳрхиром,
Сипаҳим бирла тутмасам ором.

Топқамен шояд ушбу савлода,
Гавҳаримдин нишона дарёда.

Топсаму топмасам сенинг сори,
Айлагумдур таважжуҳ изҳори

Ки, нечукким керак қилиб кўшиш,
Ҳақ таолодин истабон бахшиш.

Ул ҳаромиға тиғи кин сурсак,
Керагидек жазоға тегурсак.

Эмди мавъид фалон кун ўлди яқин,
Азм учун соат айладук таъйин.

Сен доғи ушбу сўзни айлаб жазм,
Керак этсанг бу ваъда бирлан азм».

Эмдиким ёзди номаға унвон,
Номанинг ҳомилини қилди равон.

Чунки қосид битикни еткурди,
Шоҳ Навдар қўлиға топшурди.

Навдар очтию солди бориға кўз,
Ўқуди анда ҳар не бор эди сўз.

Бўлди миод вақтидин огоҳ,
Ҳам ўшул вақт бирла йиғди сипоҳ.

Ул сари азм қилғали Нуъмон,
Ҳам муайян бор эрди вақту замон.

Бўлдилар икки шоҳ мустаъжил,
Бири дарё била, бири соҳил.

Неча кун айлабон масофат қатъ,
Соҳилу баҳр ичинда офат қатъ.

Бўлди пайдо адув бўлур беша
Тушти икки тарафқа андеша.

Қолди Навдарға чунки бир манзил,
Беша ичра мурур эди мушkil.

Ваҳм олди қарорини шаҳдин
Ки, адув чиқмағай камингаҳдин.

Кестуруб бешани очилғали йўл,
Черигин элтур эрди илгари ул.

Гўйиё сайдлардин ул жангал,
Воқеъ эрди тўла бўғуву марал.

Шаҳға кўп эрди ов ишида вуқуф,
Балки бор эрди асру кўп машъуф.

Ҳар тарафдин дорир эди сайде,
Шаҳға эрди сипоҳ иши қайди.

Сайд етгач кўзини асрар эди,
Кўрмайин деб ўзини асрар эди.

Ногаҳон бир шикорийи гулранг
Ўтғали қилди оллидин оҳанг.

Кейнича ихтиёрсиз чопти,
Ўқ отарға қарорсиз чопти.

Сайд жангал ичини қилди талош,
Йўли ҳам тор эдию ҳам чирмош.

Файр онинг сўнгича чопмас эди,
Ўқ отарға мажол топмас эди.

Изтироб айлабон ота тушти,
Бир-ики ўқ, вале хато тушти.

Ўзга худ бўлди ул сифат беҳуд
Ким, димоғидин учти хушу хирад.

Сайд қасдиға уйла қуйди кўнгул
Ки, адув чиқти ёдидин билкул.

Сайд била бешаға кириб кетти
Ки, адув қавму хайлиға етти.

Қўюб эрди каминда Жобир нев,
Кинаварлар масоф вақтида дев

Ким, киши тутсалар кетургайлар,
Хизматиға анинг етургайлар.

Кўрдилар солур эрди бир буғу хез,
Етти они қовуб бир отлиғ тез.

Пошна рахшларға урдилар,
Ҳай дегунча ани тушурдилар.

Чопибон сайдға солай деди қайд,
Ўзга сайёдларға бўлди сайд.

Шаҳ тилар бўлса шоҳлиқ қилмоқ,
Сипаҳидин керакмас айрилмоқ.

Шаҳни дерлар сипоҳ бирлан шоҳ,
Шоҳ эмасдур йўқ эрса анса сипоҳ.

Шаҳға хайл ўлса фатҳ анинг ишидур,
Бир киши Рустам ўлса, бир кишидур.

Шаҳлиғ ойинин айлабон занбўр,
Айламас бесипаҳ сукуну мурур.

Учса ёлғуз кўрарга оқу қаро,
Не тафовут улу яна бир аро.

Борса шатранж шоҳининг сипаҳи,
Кўрки, борму ҳисоб ичинда шаҳи.

Чунки Навдар адуға бўлди асир,
Сўйдилар ҳар не кийганин бир-бир.

Ҳолиға чун назора қилдилар,
Навдар эрконин жазм билдилар.

Бири ул хайлдин чопиб филҳол
Берди Жобирға муждаи иқбол

Ким: «Бу янглиғ иш ошкор ўлди,
Бўйла сайде санга шикор ўлди».

Ул эшитгач бу навъ афсона,
Тенгрига сажда қилди шукрона.

Деди: «Мавқуф бўлмайин нимага,
Кўзини боғлабон солинг кемага.

Элтибон қаср аро қилинг маҳбус,
Эшигин устидин этинг мадрус.

Андоғ айланг бу ишни пинҳони
Ким, киши фаҳм қилмосун они.

Уй эшигин фалонға топшурунгуз,
Хабарин манга бот келтурунгуз!»

Шаҳни ул қасрға етурдилар,
Борча ҳукмин бажо кетурдилар.

Не, не ер эрконин билди шаҳ,
Не шаҳ эркондин ўлди эл оғаҳ.

Бўлди Навдар ишига сурат бу,
Лек Нуъмонға жилвагоҳ эди сув.

Қолди чун икки кунчилик мақсад,
Яна ел сувни қузғади беҳад.

Бўлди кўлок осмонпаймой,
Кўрунур эрди кемадек янги ой.

Тушти Нуъмон ишига асру футур,
Ҳар замон жонидин эди маҳжур.

То сафар аҳли кўпи ўлди талаф,
Тушти ҳар бир кема бир ўзга тараф.

Гарчи Нуъмонға кўп етишти наҳиб,
Лек тўфондин ўлмади осиб.

Кемаси лекин ул тараф кетти
Ки, бурун ўгли кемаси етти.

Дийдабонлар яна қилиб маълум,
Яна Жобирға дедилар мафҳум.

Яна Жобир етиб алар сори бот,
Топмай ул хайлнинг кўпида ҳаёт.

Тиригидин сўруб чу сурати ҳол,
Зоҳир англабки, не дурур аҳвол.

Илайига солиб, аларни суруб,
Шарҳ қилғон жазираға кетуруб,

Чиқориб шоҳни ўлум ҳоли,
Кемани молдин қилиб холи.

Шоҳ жисмиға заъф топиб йўл,
Фаҳм қилмайки не кишидур ул.

Шаҳни бир пардаға ниҳон қилди,
Ўзга зиндон сори равон қилди.

Ҳар замон шоҳ ичинда жондин ваҳм,
Кимса лекин ул ишни қилмай фаҳм.

Яна ул элни солди кема аро,
Бўлди бу навъ аларға нуктасаро

Ки: «Керак бўлса сизга жон, кетингиз!
Қайдаким кўнглунгуз тилар етингиз!

Бу навоҳида англасам сизни,
Қўймоғумдур тирик бирингизни!»

Кеттилар бошларин олиб бу гуруҳ,
Кўз аро ашку жон аро андуҳ.

Шоҳ Навдар сипоҳи ҳам бори,
Билдиларким, не иш эрур тори.

Рой кўп урдилар тузуб маҳфил,
Шаҳсиз ўлса сипоҳ, йўқ ҳосил.

Топмойин ғайри қайтмоқ чора,
Бузулуб ёндилар баякбора.

Жобири роҳзан бўлуб фируз,
Туну кун боғи ичра базмафрўз.

Меҳр ёди била ичиб соғар,
Сола олмай вале юзига назар.

Боқа олмай анга муроди била,
Қон ютуб, йўқки бода, ёди била.

Меҳр гул янглиғ айлабон яқо чок,
Нилуфарзор аро кезиб ғамнок.

Ёш тўкуб баҳри мавжвар янглиғ,
Кўк либос ичра нилуфар янглиғ.

Юзига бас тапонча урғонидан,
Нилуфарлар очиб гулистонидин⁹.

Ҳажрдин фориг ўлмоғин истаб,
Ул балодин қутулмоғин истаб.

Фикрдин кеча кўзни ёпмас эди,
Чора кўп истар эрди, топмас эди.

Бандини англаб эрди чоҳ ичра,
Фаму андуҳи умрқоҳ ичра,

Деди: «Ул чаҳдин они қутқорсам,
Йиғлабон зор-зор ёлборсам,

Озим этсам Суҳайл учун они
Ким, десам ҳожатимни пинҳони.

Ул магар ҳолатимни англаб жазм,
Махласимға бу сори қилгай азм».

Ёшурун тийра уйга ул дилқоҳ
Кирди икки каниз анга ҳамроҳ.

Келди чаҳ боши узра ғампарвард,
Чекти ун: «К-эй асири меҳнату дард!

Мен доғи бир фақирмен сендек,
Нотавону асирмен сендек.

Махласинг ичра саъй этиб жондин,
Сени чексам бу тийра зиндондин.

Ҳар не десам қабул этарсенму?
Қаён этсам равон кетарсенму?»

Чоҳ ичинда Суҳайл эди бетоб,
Ҳолини заъф қилмиш эрди хароб.

Бор эди онча меҳнати бир ён,
Меҳри гулчеҳр фурқати бир ён.

Бўлғач ул навъ сўз хитоби анинг,
Ошти ул ундин изтироби анинг,

Кўнглини саъй бирла тўхтатти,
Нозанинға бу навъ сўз қотти:

«К-эй башар хилқату фаришта сифот,
Берган ўлган танимға тоза ҳаёт!

Сендин этса бу навъ лутф зуҳур,
Ҳар нечук ишга айласанг маъмур.

Саъй этай то танимдадур жоним,
Қилайин токи бўлғай имконим».

Меҳр эшитгач бу сўзни солди таноб,
Не таноб, икки гисуйи пуртоб.

Нотавон тутти риштани маҳкам,
Меҳр чекти, ул икки маҳваш ҳам.

Тийра уйга чиқордилар они,
Меҳр кўп қилди лутф пинҳони.

Қилди занжиру банддин ани фард,
Ер ўпуб деди зори ғампарвард

Ки: «Не ҳукм этгунг, эй малак сиймо,
Шаммае андин айлагил имо».

Меҳр қилди фасонасин бунёд,
Бошиға неким ўтти-айлади ёд.

Отову мулку жоҳу ҳашматини,
Пардасиға Суҳайл нисбатини.

Кўрганин баҳр мавжидин ташвир,
Тушганин анда нотавону асир.

Бўлғон анда зарурдин сокин,
Қолғонин Жобир илгидин эмин.

Заъф этиб нотавон анинг сўзидин,
Лаҳза-лаҳза борур эди ўзидин.

Анга еткурди сўзни Меҳри мунир
Ки: «Бу янглиғки, мен бўлубмен асир,

Айлай олмас киши халосима майл.
Кўшишу кина бирла гайри Суҳайл.

Санга, эй дардманди овора,
Сўз будурким гар айлабон чора.

Андоқ этсангки, баҳрдин қутулуб,
Яман аҳли сори равона бўлуб.

Жаҳду суръат аро тай айлаб арз,
Ҳолатим айласанг Суҳайлға арз.

Лек бир нукта бордурур ёшурун
Ки, сени мунда асрасоқ неча кун.

Жазм қилсанг бу ишни пинҳони,
Онт ичиб эмин айласанг они

Ки, чу мен бастаи бало бўлдум,
Жобир илгига мубтало бўлдум.

Манга тушмиш кўзи йироқдину бас,
Йиқилиб ерга ётти ўйлаки хас.

Чун кўрар фикри қилмоқ эрди иши,
Чунки кўрди йиқилмоқ эрди иши.

Мунда то зойиъ ўлмиш авқотим,
Будур онинг била мулоқотим».

Муни билгач Суҳайл зору ҳазин,
Шаммае топти хотири таскин.

Сидқ билди яқин анинг сўзини,
Саъй ила асрай олмади ўзини.

Оҳидин ўт димоғига тушти,
Дилбарининг аёғига тушти.

Қилди фарёду борди андин хуш,
Меҳрни ҳайрат айлади мадҳуш.

Чунки ҳолин билурга айлади майл,
Яхши таҳқиқ қилғоч, эрди Суҳайл.

Ўлгудек нола қилди ул доғи,
Ҳуши бориб, йиқилди ул доғи.

Йиғлабон бошларида икки каниз,
Кўтариб бошларини меҳромиз.

Келгач ўзига Меҳри равшанрой,
Дедиким: «Фитна бўлди болкушой».

Айлади они тийра уйда ниҳон,
Анга тегруки тийра бўлди жаҳон.

Заъфи ифротидин Суҳайл доғи,
Ўзига келди лек уйқу чоғи.

Бўлди бир-бирга жисм ила жондек,
Ё магар сарву ишқпечондек.

Неча кун қаср аро ниҳон эрди.
Сарви гулрухқа меҳмон эрди.

Токи берди таом ила шарбат,
Заъфлиқ зор жисмига қувват.

Ани ҳам жазм билдиким Жобир,
Меҳрдин ҳажр ила эмиш собир.

Бир кун ўлғонда Жобири гофил
Боғни сайр этарга фориғдил,

Чиқти ўтрусидин Суҳайли далер,
Ул сифатким қобон масофиға шер,

Дедиким: «Паҳлавонлиқ эрмас ул
Ким, киши макр бирла урғай йўл.

Тешиб эл кемасини ҳийла била,
Фарқ этиб сувға бу васила била.

Қолмоғон чоғда кимсанинг жони,
Тутубон банд айлағай они.

Сен агар зоҳир эттинг итликни,
Мен санга кўргузай йигитликни»? —

Дедию хасм сори қилди шитоб,
Хасмни ҳайрат айлади бетоб.

Чун талашмоққа айладилар майл,
Кўтариб ерга урди они Суҳайл.

Боғлади қўлларин шитоб била,
Муни ул боғлағон таноб била.

Солди филҳол ани ҳамул чаҳ аро,
Будурур табъу фаҳми оғаҳ аро:

«Ҳар кишиким бировга қозғой чоҳ,
Тушгай ул чоҳ аро ўзи ногоҳ».

Чун Суҳайл ўлди ул сифат фирўз,
Меҳр ақдиға бўлди базмафрўз.

Тушти Жобир дафойини қўлиға,
Балки олам хазойини қўлиға.

Андағи эл бўлуб сарафканда,
Шаҳ топиб барча бўлдилар банда.

Эмдиким, тузди базми айшу фараҳ,
Қўлиға олди шоҳвор қадаҳ.

Фикр этиб комгору давлатманд,
Деди: «Ҳар кимки Жобир этмиш банд,

Мен билиб борин айладим озод,
Келтурунгким, қилай қадаҳ била шод».

Икки банди-ўқ эрди боғ ичра,
Келгач ул мажлиси фароғ ичра.

Бири Навдар эди, бири Нуъмон,
Кимга бўлғай бу навъ қисса гумон?

Бу маҳални не навъ шарҳ этайин,
Эл билур, билмас ўлсалар нетайин.

Бори икки ато, ики фарзанд,
Риштаи васл ила топиб пайванд.

Қўпубон йиғлашиб кўруштилار,
Ўлтуруб бир-бирин сўруштилар.

Бўлди маълум чун бори ҳолат,
Шукрлар қилдилар этиб ҳайрат.

Икки шаҳ кирдилар Худо йўлиға,
Мулкларин солиб анинг қўлиға.

Мулк эли шукр қилдилар бори,
Айлабон шодмонлиғ изҳори.

Эврулуб ком бирла даври сипеҳр,
Васл топти Суҳайл бирлан Меҳр.

Меҳрким, чарх хоки роҳи эди,
Нилуфарзор жилвагоҳи эди.

Тўни ул рангу кўнглаки ул ранг,
Ёрининг доғи киймаки ул ранг.

Нилуфар ранги келди таъпазир
Ким, либос этти они Меҳри мунир.

Ҳар пари чехраеки маҳваш эрур,
Мовий ўлса либоси дилкаш эрур.

Меҳрким, гулруҳи самовийдур,
Нилуфарваш либоси мовийдур».

Чун тугатти фасонани ровий,
Пардадор очти пардаи мовий.

Шоҳ Баҳром абри эҳсони,
Лутф била кўкортти они.

Қадриға бергач, онинг афзойиш,
Кўзига уйқу солди осойиш.

XXX

*Панжшанба куні Баҳромнинг сандалосо хилғат била гулиани
сандалбўйда пром тутуб, сарви сандалнасим била бодаи
сандал-шамим ичмак ва ул сандаллар лахлахасидин димоғи
муаттар бўлуб, кўзи уйқу майли қилмоқ*

Панжшанбаки субҳи чархмаҳал,
Сувади кўк жабиниға сандал.

Сандалосо насими лахлахасой
Кўк димоғиға бўлди атрфизой.

Бу сифат атри сандалосодин,
Тун мизожи қутулди савдодин¹.

Сандалий қилди шоҳ борча либос,
Сандалосо уй ичра тузди асос.

Сандали қўйди осмонся,
Анга сандал йиғочидин поя.

Жилвагар бўлди сарви сандалбў.
Сандалигун либоси тў-бартў.

Хулла сандал насими турфа сижоф,
Сарбасар даврасида сандалбоф.

Базм атриға зоҳир этти бухур,
Ўт уза қурси сандалу кофур.

Чун қадаҳ доир ўлди, қилди видоё.
Кечаги майдин улча эрди судоё.

Маида соқий магар қилиб эди ҳал,
Дардисар дафъиға қизил сандал.

Чунки хуршеди сандали боғи,
Қўнуб очти қанот тун зоғи.

Шом очиб мушкфом чодиршаб,
Қурси сандал анга ёйиб кавкаб¹.

Сандали¹ ёнидин қўпуб гулчеҳр,
Юз ёшурди нечукки сандал меҳр.

Яна ком этти шоҳи фарзона,
Уйқу майли қилурға афсона.

Қилдилар ҳозир уйла сайёҳе,
Балки сўз баҳри ичра маллоҳе

Ки, кеча ўлтуруб фасона дегай,
Ғойибидин магар нишона дегай.

Нуктагў бошлади дуо аввал,
Бериб анфоси нафҳаи сандал.

Деди: «То чарх бўлғуси дойир,
Қилғуси давра анжуми сойир.

Чарҳдин маснадинг рафиъ ўлсун,
Нажмдин ашҳабинг сариъ ўлсун».

XXXI

Олтинчи иқлим йўлидин келтурган мусофир нуктатирозлиғи

Фориғ ўлғоч бу дур нисоридин,
Дедиким: «Бохтар диёридин

Қилдилар азми Ховар икки киши,
Туну кун сайр ўлуб аларнинг иши.

Бириси Муқбили биебонгард¹,
Яна бир Мудбири бихорнавард².

Раҳрав ул иккидек бу кўҳна саро,
Қилмай эҳсос барру баҳр аро.

Муқбил озодаи ҳумоюнфол.
Элга мақбул этиб ани иқбол.

Мудбир андоқки борса ҳар сори.
Ўлтуруб юзда гарди идбори.

Йўлда бир води эрди асру махуф.
Қилмай андин мурур аҳли вуқуф³.

Тикану шўра — сабзау боғи,
Нафту гўгирд — суву туфроғи⁴.

Чун бухору уфун ҳужум айлаб,
Исо анфосини самум айлаб⁵.

Ели ўтким, киши таниға уруб,
Чун кул айлаб ҳам ўзи-ўқ совуруб.

Анда йўқ жонварнинг имкони,
Қирибон чун ўзи чиқиб жони.

Дебон эл «Водийи Ҳамим» отин,
Ҳирқати айлаб они исботин.

Ул иков йўлдин ўлмайин огоҳ,
Бўйла водида бўлдилар ҳамроҳ.

Кўрдилар чунки йўл суубатини.
Ул бало даштининг укубатини

Ки, нечаким анинг канораси йўқ,
Қатъ қилмоқтин ўзга чораси йўқ.

Ҳар бало қўйса юз таҳаммул этиб,
Кирдилар дашт аро таваккул этиб.

Чун ҳарорат шарора кургузди.
Мудбири хас шароратин тузди

Ки, дер эрди: «Бу не ҳаво бўлғай?
Халқ қилмоқ бу не раво бўлғай?»

Гоҳ дер эрди масту беҳушвор:
«Сув яратмоқ магар эрур душвор?»

Йўқ эди майл қилса ҳар сўзга,
Тенгрига эътироздин ўзга.

Чунки ул поядин таназзул этиб,
Таъну ташниъи ҳамраҳиға етиб

Ким: «Мен нотавони хастаға кош,
Сен киби бўлмағай эди йўлдош!

Сени кўрмак не шум кун эрди
Ки, ёмон мунча хосият берди».

Муқбил эрди Худой ила машғул,
Зикру тасбиҳи Тенгрига мақбул.

Сўзи Мудбирға ғайри панд ўлмай,
Лек анга панд судманд ўлмай.

Чекти Муқбил баса азоби алим,
То анга қатъ бўлди дашти ҳамим.

Чунки ул дашт нопадид ўлди,
Баҳри дарду ано падид ўлди.

Ҳамраҳидин батанг эди Муқбил,
Хайрбодиға табъ этиб мойил.

Чун кўп эрди азоб шайни анга,
«Қола ҳозо фироқу байни»⁶ анга.

Яна Мудбир тилаб қилурға сафо,
Айлабон қилғонидин истеъфо.

Аилагон тавридин қироқ тутуб,
Ер уза бош қўюб қулоқ тутуб.

Бўлубон тавба бирла узровар
Ки, ани Муқбил айлабон бовар.

Жавридин хотирини айлаб соф.
Унутуб ҳар неким, деб эрди газоф.

Сув қироғига бўлдилар оён,
Кема эрди тенгизда бепоён.

Ҳар тараф соҳил ичра гом урубон,
Ховар аҳлини топтилар сўрубон.

Ҳар бир ўз муздини қилиб таслим,
Кирдилар баҳр ичига қилмай бийм.

Берди маллоҳ аларга бир сандал
Ки, бор эрди ҳамул иковга маҳал¹.

Тоқтилар олиб ихтиёрин анинг,
Бир улук кемага маҳорин анинг².

Қилдилар чунки баҳр азмини жазм,
Бир неча кема бир ён айлади азм.

Ховар аҳли ҳам ўлдилар сойир,
Кема суръатда ўйлаким тойир.

Яна Мудбир ўзин тутуб бадҳол,
Майл қилди демакка ҳарза мақол.

Ёри чун мазҳари саодат эди,
Иши тасбиҳ ила ибодат эди.

Анга ҳам ёвадин бўлуб монё,
Бўлмайин ул бу манъ ила қонё.

Онча куфр айта бошлади фар-фар
Ки, дамидин аён бўлуб сарсар.

Тенгиз узра зухур этиб кўлок,
Кема аҳлини айлади ғамнок.

Бўйла сўзлар хитоби Ҳаққа мудом,
Буки: «Йўқ ишларингда ҳеч андом.

Куму даштингда онча сўзу гудоз,
Баҳру мавжунгда бу қадар таку тоз.

Анда тафриту мунда бу ифрот,
Эл ҳиссу ақлини қилур исқот».

Шум анфосининг шаоматидин,
Баҳр чайқалди мавж офатидин.

Тушти дарёда ул сифат ошуб
Ки, су амвожи бўлди гардункўб.

Солди онинг риёҳи идбори,
Ҳар киши кемасини бир сори.

Узди заврақчанинг маҳорини ҳам,
Ташлади жунг рахту борини ҳам.

Кемаларнинг ичинда онча фариқ,
Қолди баъзию, баъзи ўлди ғариқ.

Қолғони доғи ҳар тараф тушти,
Борчадин амн бартараф тушти.

Ул иков заврақида сайру шитоб,
Мудбир аҳволи заврақ ичра хароб.

Муқбил айлаб дуо тазарруъ этиб,
Тенгридин ёрлиғ таваққуъ этиб,

Мунча офат тенгизда бир сори,
Бир сори ҳамдамининг идбори.

Ҳам дуоси анинг қилиб таъсир,
Топти таскан тенгизда ул ташвир.

Ел тиниб баҳр топти чун ором,
Заврақ айлар эди су узра хиром.

Қилибон етса баҳр уза юз бийм,
Ўзни Тенгри қазосига таслим,

Буйла ҳолатда боқти озода,
Бир саводе кўрунди дарёда.

Ранги онинг сипеҳри хазродек,
Ҳайъату даври чархи минодек.

Эсти андоқ насим ул ёндин
Ким, хабар берди нафҳаси жондин.

Сандалосо шамиму рих анда,
Елга бориб дами Масих анда.

Баҳр исидин димоғи фарсуда,
Бўлди Муқбилға бир дам осуда.

Саждаи шукр айлагач филҳол,
Ул тараф сурди заврақин иқбол.

Чунки иқбол заврақин сурди,
Тонг йўқ ар бир нафасда еткурди.

Гўйи ул бир дарахт эди олий,
Рангу рифъатда чарх тимсоли.

Ул дарахт эрди гўйиё сандал,
Барги кўзгулари топиб сайқал.

Кимки ҳар кўзгуни қилиб манзур,
Шоҳиди бахт айлаб анда зуҳур.

Рифъати кўкка тегуруб поя,
Баргидин баҳрни ёпиб соя.

Соясидин су гарчи анбарфом,
Сандалосо топиб исини машом.

Онча тупроқ сув юзини тутуб
Ки, фазосида ул дарахт бутуб.

Танаси ичра бир азим шикоф,
Чашмае жавфи ичра беҳад соф.

Сийми маҳлулдек суйи тоби,
Жўшида изтироби сиймоби.

Фулғули баҳр эли ишига кулуб,
Фулғул айлаб тенгиз аро тўкулуб.

Етгач анда ики ситамдида,
Бир дам ором эди писандида.

Зоҳир эрди йиғочқа бир реша,
Чиқибон Муқбили хирадпеша,

Боғлабон заврақи маҳорин руст,
Майл қилди дарахт жавфиға чуст.

Кўрди ул чашма бошида бир тош,
Хатлар этган анинг юзида харош.

Кирди Мудбир доғи шитоб қилиб,
Сувдин ичмакка изтироб қилиб.

Тош эди зеб бирла қозилғон,
Турфа хатлар юзида ёзилғон.

Ўқуди Муқбил, они Мудбир ҳам.
Бу ҳадис эрди ул хужаста рақам

Ким: «Бу манзилға ул кишики етар,
Бу ғаройибниким тафарруж этар.

Муни билдикки симиёдур бу!
Ҳис қошида ғалатнамодур бу!

«Сандали симиё» мунунг лақаби,
Эл ҳаёлотидин фузун ажаби.

Мундаким етса содику козиб,
Табъи бўлғай сув ичғали жозиб.

Сувдин ўлғон замонда соғаркаш,
Айлағай манъи жуу дафъи аташ⁹.

Содиқ ўлғай бир ойғача хурсанд,
Бўлмайин ер-ичарга ҳожатманд.

Лек козибқа уч кун ўлғач ком,
Тилағай уч кун ўтса, суву таом.

Баҳра бу чашма суйидин олғон,
Тилига ногаҳ ўтса бир ёлғон,

Қорни ул навъ чок бўлғусидур
Ки, ҳамул дам ҳалок бўлғусидур.

Ичмагининг бу навъ эди жиҳати,
Кирмагинингдур ўзга хосияти:

Кирса ёлғончи куйғай андоми,
Пишғай ул сувда пайкари хоми.

Ростгў кирса, бўлмағай анга жўш,
Суйи берғай ҳавоси чашмаи нўш.

Чунки гусл айламакка кўз юмғой,
Қулоғу бурнини тутуб чўмғой.

Бош чиқорғоч не кўрса кўрғай ўзи
Ки, демак бўлмас ул фасона сўзи.

Лек бир чўмғон улча кўрғай ҳол,
Яна чўммоқ эрур бу сувға маҳол

Ким, кириб гўта истаса пайваст,
Сув бўлур паст, ул ўлса гўтаға баст».

Ўқуғоч хатни содику козиб,
Бўлди козибқа ул ҳавас жозиб.

Ки, бир-икки дам ул судин ютқой,
Кизб ила ёва таркини тутқой.

Гарчи мумкин йўқ эрди ул услуб,
Бўлмоқ онинг мизожидин маслуб.

Лек жуу аташ ҳароратидин,
Зоҳир ўлди анинг иборатидин.

«Буки, ёлғон демакни тарк эттим,
Йўқ еса иртиқоби марг эттим», –

Деди бу сўзнию судин ичти,
Чашмасор ҳаётидин кечти.

Содиқ айлаб вузусиға тажид,
Қилди тажид шукри Рабби Мажд.

Сўнгра нўш этти ул зулоли ҳаёт,
Ага жуу аташдин ўлди нажот.

Истади Мудбир ул суға кирмак,
Тийра жисмиға шусту шў бермак.

Авр ўлуб сувға чун илик урди,
Қайнабон илгини сув куйдурди.

Лек содиқ белига боғлаб лунг,
Сувға кирди нечукки баҳрға жунг.

Сув яқосида тўлмуруб йўлдош,
Акси янглиғ чўмурди ул суға бош.

Бош чиқорғоч суға чу боқти қуйи,
Кўрди сув эрмас эрди чашма суйи.

Ҳавзи эрди суйи нечукки зулол,
Лаб-балаб ҳавз ичинда молломол.

Йўнулуб тоши софию мавзун,
Ярақон ранг, балки сандалгун.

Даврида гулшане нечукки Эрам,
Оллида манзаре нечукки Ҳарам.

Чиққоли ҳавздин чу қўйди аёқ,
Кўрдиким неча сарви сиймин соқ

Еттилар хидмат амриға чолок,
Очибон қўлда фўталар бори пок.

Тан қурутмоққа ҳулла бирла ҳарир,
Борчаси дилнавозу табъпазир.

Хожаға бандавор туттилар,
Суртубон жисмини қуруттилар.

Кийдуруб хилъат анга тў-бартў,
Борча сандал насиму сандалбў.

Бошиға қўйдилар амома доғи,
Анда сандал била шамома доғи.

Бўлғоч ороста тутуб қўлини,
Қасри сандалға бошлабон йўлини.

Бериб онинг насими руҳиға қут,
Хожани ҳайрат айлабон мабхут.

Кўрубон солса ҳолиға кўзини,
Ўзга оламда ҳар замон ўзини.

Кирди чун қаср ичига беҳушвор,
Ҳайрат ичра не масту не ҳушёр.

Кўрди қасре равоқи гардунсой,
Умр қасри киби нишотафзой.

Сақфи сандал, равоқи ҳам сандал,
Эшигу фаршу тоқи ҳам сандал.

Атриким солибон хирадға хуруш,
Гаҳ бериб ҳушу гоҳ этиб беҳуш.

Қаср аро тахти сандалиойин,
Кўп жавоҳир била топиб тазйин.

Тахт устида бир ажаб тимсол,
Жину инс ичра йўқ юзига мисол.

Пайкари ҳайъат ичра руҳоний,
Бошидин то аёғи нуроний.

Ҳуснидин олам аҳли руҳиға қут,
Юзи хуршеди олами малакут.

Нурдин қадди равзанинг нахли,
Йўқ вужудида моу тин дахли¹⁰.

Жисми боштин-аёқ латофати маҳз,
Бўлуб элга бу ҳолат офати маҳз.

Даврида юз кавокиби саҳари,
Жилва айлаб нечукки ҳуру пари.

Хожа солғоч кўз ул дилороға,
Ҳуши ул навъ борди яғмоға

Ким, қуруб қони ранги сорғорди,
Йиқилиб ерга ўзидин борди.

Сарви гулрух келиб бошиға анинг,
Лутф ила ўлтуруб қошиға анинг.

Келди гулрух насимидин ҳуши,
Бўлди кўргач яна фаромуши.

Кўнглидин маҳв ўлуб нишони хирад,
Гоҳ ўзида эдию гаҳ беҳуд.

Кўргузуб лутф сарви ҳурнажод,
Лутфиға айлади ани муътод.

Токи топти рамида кўнгли қарор,
Кўнглининг ўтидин гум ўлди шарор.

Юз тамаллуқ била хужаста арус,
Ўзини қилди хожаға маънус.

Бемуҳобо ёнига ёндошти,
Шавқ ўти хожа бошидин ошти.

Айрилиб сабр ила қароридин,
Ўйла фард ўлди ихтиёридин

Ки, яқин эрди сийначок ўлғой,
Шавқи туғёнидин ҳалок ўлғой.

Маҳваш илгин тутиб қўпорди ани,
Олибон тахти узра борди ани.

Хожа ер ўптиким: «Манга не ҳад,
Бўлғали такагоҳим ул маснад».

Маҳваш ул навъ тутти они азиз
Ки, дегайсен ўзидур анга каниз.

Андоқ ўлди аён маоши анга
Ким, яна қолмади таҳоши анга.

Тахт уза тутти ер бути гулрух,
Анга ёндошти хожаи фаррух.

Чектилар шарбату таом аввал,
Иккисидин етушти ком аввал.

Атъима ул сифат латифсиришт
Ким, дегайсен эрур наими биҳишт¹¹.

Чун ғизодин етушти табъига ком,
Базм аро жилва қилди бодау жом.

Қўйдилар турфа шира сандалдин,
Борча нақшу нигори зарҳалдин.

Устида шиша, ёнларида сабў,
Борча анбарсиришту сандалбў.

Қўпти гулчеҳраи дилоройи
Атри базм ичра сандалосойи.

Ичибон тахт сори қилди хиром,
Тутти, маҳвашқа жоми сандалфом.

Маҳваш олиб чу бир-ики ютти,
Оғзидин олди, хожаға тутти.

Хожа худ андоқ ўзидин борди
Ки, олиб беҳудона сипқорди.

Ўйла эврулди жоми нўшо-нўш
Ки, тарабдин етушти кўкка хурўш.

Қилди май хожанинг димоғин гарм,
Рафъ бўлди ҳижобу пардаи шарм.

Онча мардумлиғ айлар эрди пари
Ким, бўлур эрди хожа пардадари.

Хожа забт айлай олмайин ўзини.
Сарви гулруҳдин олмайин кўзини,

Бошлади нукта беҳижобона
Ким, пари қилмиш эрди девона.

Сўз дебон ҳар замон талабангез,
Ҳаракат айлабон тамаъомез.

Шўхи аблаҳфиреб манъ этмай,
Илги хожа илгидан кетмай.

Хожанинг қолмади таҳаммули ҳеч,
Солди шаҳват ҳужуми жисмиға печ.

Ғалаёни қувойи жисмони,
Ўйла бетоқат айлади они

Ким, чекиб ҳурвашни беҳушвор,
Деди: «Ҳолимни айладинг душвор,

Раҳм этиб дардима даво айла!
Васл ила ҳожатим раво айла!»

Лобалар бирла сарви шаккарханд.
Деди: «Бўл мунчаға букун хурсанд

Ки, букун онча майпараст ўлдуқ
Ким, кетиб ҳушу ақл маст ўлдуқ.

Тонгла бўлғон замон бир ишга шуур,
Хусравона қилай таҳийяи сур.

Ақд этиб сурати салоҳ била,
Ҳарамингга кирай никоҳ била.

Чун муяссар бўлур ҳалол наво,
Бу ҳарамда ҳаром кўрма раво.

Сурубон шаҳват этма беҳуда,
Пардаи исматимни олуда».

Хожаға шаҳват эрди муставли,
Қилмади суд лобагар қавли.

Яқин эрдикӣ юз фиғон этгай,
Жаҳд қилдикӣ комиға етгай.

Айлабон шаҳват они нафсоний,
Қўлни бир ерга сунди пинҳоний

Ки, иши уқдасидин очиб банд,
Ож сандалға айлагай пайванд.

Деди маҳвашки: «Саъй бўлса неча,
Ул иш имкони йўқтурур бу кеча.

Бера олмас эсанг ўзунгга сукун,
Дейки, бир сарв қомати мавзун,

Тонгға тегру бўлуб парасторинг,
Айласун ўзни ҳамдаму ёринг.

Бу ўтунгким, аён қилур бас кин,
Топсун онинг зулолидин таскин».

Хожа фаҳм айладики. ҳол недур,
Арода посуху савол недур.

Мутаҳаййир бўлуб бу суратдин,
Яна дам урмади заруратдин.

Бути маҳвашким, они топти хамўш,
Анга бир ойни қилди ҳамоғўш.

Икки човуши эрди маҳсиймо,
Ноз ила андоқ айлади иймо

Ки, иков хожа сори бордилар,
Лоба кўп кургузуб кўпордилар.

хилват ичра тузуб сару корин,
Ҳамдами қилдилар парасторин.

То саҳар хожа масту уй хилват,
Не буюрғонни билмади шаҳват.

Чарх чун тун ливосин этти нигун.
Бўлди тун обнуса сандалгун.

Уйқудин анда очти кўзки сипеҳр
Ерга ёймиш эди ашиъаи меҳр.

Кирди ёдиға ул қазия тамом
Ки, бўлуб эрди воқеъ андин шом.

Топти ўзни ажаб хижолат аро,
Кўнглин ул ҳолдин малолат аро.

Борча тақдир ила кўпуб ноком,
Айлади ҳавз жонибиға хиром

Ким, кириб сувға пок ғул этгай,
То жанобат кудурати кетгай.

Боғлабон белга сандали фўта,
Урди чун ҳавз аро кириб гўта.

Бош чиқорғоч ҳамул булоғ эрди
Ким, йиғоч жавфида суға кирди.

Ҳавлдин бўлди ҳар сари нозир,
Бўй боши ўрнида эди ҳозир.

Яна бир неча гўта айлади фош,
Ушбу ер эрди чун чиқорди бош.

Чархи танноз таън этиб асру,
Дер эди: «Ул гузарни элтти сув».

Кавкабин тийра айлаб иқболи,
Чиқти нокомдин ўлум ҳоли.

Музтару лол қолиб ўз ишига,
Ҳоли андоқки бўлмасун кишига.

Бир тараф онча дарди жонкоҳи,
Бир тараф нохужаста ҳамроҳи.

Ул уқубат аро урар эди печ,
Ҳолин изҳор айлай олмай ҳеч.

Яна ул тош сори тушти кўзи
Ки, битилмиш эди бу чашма сўзи.

Гўшасида битилмиш эрди бу сўз
Ки, бурун солмамиш эди анга кўз

Ки: «Биравким бу симиё кўрди,
Кирибон сувға юз бало кўрди.

Чиққоч-ўқ тутмамоқ керак ором,
Айламаклик керак сув узра хиром.

Бўлса лахте азиматида даранг,
Дев ани ўлтурур, йўқ эрса наҳанг».

Деди: «Турғум кечиб нажотимдин,
Ўлганим яхши бу ҳаётимдин».

Чунки фикр этти жон азиз эрди,
Ул мақом асру фитнахез эрди.

Биззарурат азимат айлади жазм,
Ешибон заврақини қилғали азм.

Кўрубон Мудбир анда кўп тағйир,
Ҳолин англарға қилди кўп тадбир.

Қилмади ошкор мутлақ анга,
Бўлди оромгоҳ заврақ анга.

Бўлди Мудбир доғи яна йўлдош.
Бўйла йўлдош йўлда бўлмаса кош.

Сурдилар сув юзига заврақни,
Ўзларига паноҳ этиб Ҳақни.

Муқбили нотавон хароб эрди,
Ҳажр ўтидин ичинда тоб эрди.

Шайну ошуби эрди ҳамвора,
Мудбир айлаб ишига наззора,

Сўрса эрди, жавоб бермас эди
Ким, ғами шарҳ этардек эрмас эди.

Дер эди: «Эй рафиқи зебохўй,
Бўлма мендин бу сўзга посух жўй!

Буки, ҳолимни шарҳ қилмасмен,
Айб эмас, чун ўзумни билмасмен.

Санга ҳолимдин гар малолат эрур,
Сен муҳиқсен, манга хижолат эрур.

Қилса беҳудлуғум сени ранжур,
Не дейин, чунки борсен маъзур.

Нафасингни манга дилосо қил,
Лутф ила неча кун мувосо қил.

Бахтдин ком агар бўлуб ҳосил,
Бўлса бир кун мақомимиз соҳил.

Ҳажрима хотирингни шод айлай,
Ўпуб илгингни хайрбод айлай», —

Деб бу сўз оллиға қўюб бошин,
Кўзидин юммайин тўқуб ёшин.

Заврақ ичра хуруш солур эди,
Ўти дарёға жўш солур эди.

Мудбир аҳволидин бу навъ оғаҳ
Ким, анга қўйди юз жунун ноғаҳ.

Чашма узра бўлур чу деву пари,
Урунуб бўлди бу сифат асари.

Кўрунуб бу анга ғариб нима
Ки, аён бўлди бир азим кема.

Чун ел ўз эътидолидин ошти,
Заврақ ул кема бирла ёндошти.

Кемага қўйдилар иковла қадам,
Бўлғали мавж хавфидин беғам.

Кема аҳли тамом ўлуб эдилар,
Жон ғамидин халос ўлуб эдилар.

Кема ичра йўқ эрди ғайри ўлук,
Анда сандал йиғочидин тўла юк.

Мундоқ эрмишки хусрави Ховар
Ки, эмиш ул тараф жаҳондовар.

Бир қизи бор эмиш пари янглиғ,
Не пари, меҳри ховари янглиғ.

Шоҳ умрига зеб ила зайн ул,
Шоҳга балки қурратул-айн ул.

Воқеъ эрмиш судоъ доим анга,
Кўрунуб умр номулойим анга.

Ҳукамо айлабон иложин кўп,
Келмай онинг мизожиға бири ҳўб.

Гайри сандал исики нофиъ ўлуб,
Бошининг оғриғиға дофиъ ўлуб.

Бу жиҳатдин шаҳи сипеҳрмаҳал,
Қасри олий бино қилиб сандал.

Борча азжоси сандалипайванд,
Рифъат ичра нечукки чархи баланд.

То тутуб маҳваш ул уй ичра мақом,
Етгай андин судоиға ором.

Олам ичра тушуб бу овоза,
Руҳи тужжорнинг бўлуб тоза,

Анда сандал соторға жозим ўлуб,
Ҳинд мулкига борча озим ўлуб,

Тошибон онча сандали хушбў
Ки, бутуб ул иморати дилжў.

Гўйиё ул гуруҳдин нечаси,
Бўлғон иш саъйи кундузу кечаси.

Бу кема ичра топибон ором,
Юклабон сандал айламакда хиром,

Кема гирдоб аро бўлуб доир,
Йиллар ул даврада эмиш сойир.

Тутаниб чун алар захираси пок,
Бўлубон кема аҳли борча ҳалок.

Бу маҳал ел эсиб тенгиз уза тез,
Зоҳир айлаб тенгизда рустохез.

Баҳрни чунки ел қилиб раққос,
Чарх урардин бўлуб сафина халос.

Киргач ул кемага ики ҳамроҳ,
Бор эди Муқбил иши нолаю оҳ.

Тутубон кунже ўз фиғони била,
Қолибон баҳр ичинда жони била.

Мудбир ул ўлган элни суға солиб,
Кемау моли ихтиёрин олиб.

Кема амволини қилиб ўзининг,
Кемани балки ҳам билиб ўзининг.

Ул бу амвол забтиға машғуф,
Ёриға йўқ анинг ишида вуқуф

Ким, кўрунди йироқтин соҳил,
Кема соҳилға етти мустаъжил.

Бу тарафким кема шиновар эди,
Гўйиёким диёри Ховар эди.

Шаҳ букун майл этиб тамошоға,
Айлар эрди назора дарёға.

Кўргач ул кемани деди: «Юрунгуз,
Элидин бир кишини келтурунгуз!

Кема кайфиятини фаҳм этайин,
Фаҳм этиб, ёниб уй сори кетайин».

Кўрдилар икки кимса эрди қарин,
Бу бири шоду ул бири ғамгин.

Шаҳ сўзи ул иковга чун етти,
Мудбир ул ён равон хиром этти.

Ер ўпуб айлагач дуо филҳол,
Шоҳ анинг ҳолатини қилди савол,

Деди: «Тожирмену тижорат ишим,
Қолмади бу сафарда ҳеч кишим.

Бўлубон сув уфунати мақрун,
Ўлдилар борчаси бўлуб тоун¹².

Эмдиким бўлди манзилим соҳил,
Мен мену бир қулум оти Муқбил».

Ул бу янглиғ суруб фусун била дам
Ким, бўла бошлади таниға варам.

Варамидин либоси чок ўлди,
Кўкси ҳам чок ўлуб ҳалок ўлди.

Шоҳни ҳайрат айлади ожиз,
Бўйла иш кўрмаган учун ҳаргиз.

Муқбили нотавонни қилди талаб,
Кўргач-ўқ кўнглига юз урди тараб.

Оллидин ҳамраҳини ёшурди,
Сўрди ул сўзки, ёридин сўрди.

Муқбил андоқки бор эди бир-бир,
Қилди ондоқки бор эди тақрир.

Шаҳ деди, кемау неким аҳмол,
Борчаси бўлди жамъи байтулмол.

Ҳар не Муқбилғаким баён бўлди,
Чинлиғи шоҳға аён бўлди,

Деди: «Аҳсанта, мухбири содиқ,
Сидқ аро кимгаким десак фойиқ.

Тузлугунг кўнглумизни сайд этти,
Жонимизни асири қайд этти.

Иста, биздин неким санга дилхоҳ»,
Муқбил айлаб дуо деди: «К-эй шоҳ,

Шоҳнинг умру жоҳин истармен,
Чарх авжида комин истармен.

Яна матлуб Ҳақ ибодатидур
Ким, улус мужиби саодатидур.

Шоҳ агар қилса бандасин озод,
Туну кун айлағум дуо била ёд».

Чунки Муқбил сўзи эди дилкаш,
Ҳусн хулқию ҳусни хулқи хуш.

Шаҳ кўруб ул сифат ҳамида хисол
Ки, башар хайлидин эрур бу маҳол.

Муқбили хуш баёну зебо чехр,
Ўйла гарм этти шоҳ кўнглида меҳр

Ки, анга хизматин ружуъ этти,
Шаҳ деганда бу ҳам шуруъ этти.

Қилди қуллуғни ўйла табъпазир
Ки, шаҳ этти ани қошида вазир.

Сўнгра хидматдин ўтти поя анга
Солди давлат ҳумойи соя анга.

Шаҳ бўлуб вуслат амриға машғул,
Они фарзандлиққа қилди қабул.

Гарчи ул қилди узрлар ангез
Ки, ўти ўзга барқдин эди тез

Ким, анга қилмиш эрди ғорати хуш,
Бути сандал насими сандалпўш.

Боқмайин шоҳ эътирозига ҳам,
Қўймай они ўз ихтиёриға ҳам.

Харж этиб махзан ошкору нуҳуфт,
Қурратул-айнин айлади анга жуфт.

Кийдуруб ҳулла борча сандалбўй
Ким, париваш бу ишга қилмиш хўй.

Қасри сандалға чектилар они,
Топшурурға гули сумансони.

Чунки боқти ҳамул ғаройиб эди
Ки, анга мужиби масойиб эди.

Қаср ул, сақфу остона ҳам ул,
Тахт ул, офати замона ҳам ул.

Ҳайрат ўти солиб димоғига дуд,
Айлаб ул ўт вужудини нобуд.

Оҳу афғон чекиб йиқилди яна,
Жони чиқмоққа майл қилди яна.

Ўзига гар келур эди гоҳи,
Яна борур эди чекиб оҳи.

Атри сандал топиб димоғи анинг,
Ёрубон гар кўзи чароғи анинг.

Кўзин очқоч яна кўруб аҳвол,
Нола айлаб бўлур эди беҳол.

Кўрубон бўйла ишқи дилкаш анга,
Меҳрибон бўлмиш эрди маҳваш анга.

Токи тадриж ила топиб ором,
Топти маҳваш висоли бирлан ком.

Лек ҳайратдин эрди доим лол,
Сўрди бир кун бути ҳумоюн фол:

«Ким санга ҳайрати эрур ғолиб?
Бормен онинг вуқуфига толиб».

Чун анга нукта йўқ эди жуз рост,
Кўрганин шарҳ қилди бекаму кост.

Шажару чашма можаросини ҳам,
Сандалу қасри симиёсини ҳам.

Мутабассим бўлуб бути маҳваш,
Анга афсона бошлади дилкаш

Ким: «Мени хўблиқ аро тақдир,
Чун жамол ичра қилди оламгир,

Тушти ҳуснум сўзи жаҳон ичра,
Не жаҳон, балки инсу жон ичра.

Манзаримдин ўтарда ногоҳе,
Ҳуснума вола ўлди жин шоҳи.

Қаср уза тушти жин алолоси,
Мени девона қилди савдоси.

Шаҳға чун қилдим они жилванамо,
Бошим устига келтуруб ҳукамо.

Яна ромию соҳири ҳунари,
Дафъ этардек зиёни деу пари.

Қилдилар иттифоқ ила чора
Ким, алар дафъ бўлди якбора.

Лек гоҳе қанот садоси келур,
Қулогимға пари нидоси келур.

Бўйла дерларки жин шаҳи ёна,
Чунки бўлмиш ғамимда девона.

Баҳр уза симиёе этмишлар,
Манзари дилкушое этмишлар.

Сандалий қасру даврида боғе,
Сандалий тахт уза мени доғи,

Сен нечукким кўруб аён эттинг,
Манга кўрган киби баён эттинг.

Нақш қилгон эмишлар анда тамом,
Кўрубон хаста топқали ором.

Сен ҳамоноки анда етмишсен,
Ўзни нақшимға вола этмишсен.

Анда вола эдинг мисолимға,
Мунда еткурди Ҳақ висолимға».

Рафъ ўлуб Муқбил оллидин мушқил,
Бўлди гулрух ҳаёлидин хушдил.

Қасри сандалда комрон бўлди,
Тўни ҳам сандалийнишон бўлди.

Сандал осойиши равон англа,
Атри онинг ҳаёти жон англа.

Сандал исинда тек туруб бўлмас,
Мушқни кимса ёшуруб бўлмас».

Чун бу афсона сурди нуктасаро,
Уюди шаҳ насими сандал аро.

XXXII

Одина кун Баҳромнинг кофурий асвоб била қасри кофургун ичинда
мушкин зулфи кофурий либос била тахти оғ узра жоми булуридин
бодаи кофурмизож ошом қилғони ва ул кофуркорлиқдин ҳижрони
ҳарорати таскин топиб, ўз ғазоли мушқбўсидин хабар топқони

Чунки одина бу рафъ равон,
Қилди тоқин саҳар гачидин оқ.

Солиб эрди мушаъбиди гардун,
Нажм доналаридин оғзиға ун.

Субҳдин лек ўила жушқурди
Ким, дамидин ул ўтни совурди.

Субҳ савбини гозури афлок,
Меҳр собуни суртубон юди пок¹.

Шоҳ айлаб либосин оқу ҳарир,
Жилва қилди нечукки меҳри мунир.

Қилди, оламни ёрутуб нури,
Азми гунбази саройи кофури.

Ҳулла бирла ҳаририни бути Чин,
Бериб эрди бу ранг ила ойин.

Тахти ож узра шаҳ чу тутти мақом,
Шўх ҳам топти ёнида ором.

Яна ишрат учун тузулди асос,
Мажлис аҳлиға оқ борча либос.

Яна бир гулрухи паризода
Тутти чини қадаҳ била бода.

Чини эрди валеқ фағфури,
Чин буқим, ранги эрди кофури.

Шоҳ оқшомға тегру бода ичиб,
Лек ҳар кунгидин зиёда ичиб,

Меҳр чун даҳрдин ёшурди нур,
Сочти ой чарх томидин кофур.

Яна уйқу нишоти истади шоҳ,
Солдилар оқ уй ичра маснадгоҳ.

Ҳозир эрди мусофири пурдон,
Нуктадин кўнгли ҳуққаи дурдон.

Қилди боғишда ўлтуруб бунёд,
Шаҳ дуосинки: «Чархи кўҳнаниҳод.

Бу оқ уюнга боргоҳ ўлсун.
Боргоҳинг жаҳонпаноҳ ўлсун!»

XXXIII

Еттинчи иқлим йўлидин келтурган мусофирнинг фасонасиголлиғи

Чун дуо қилди деди фарзона
Ки: «Дей ўз кўрганимдин афсона:

Менки, тушмиш буён гузор манга,
Мулки Хоразм эрур диёр манга.

Санъатим анда соз чолмоқ иши,
Билмайин мен киби ишимни киши.

Илми адвору фанни мусиқи,
Мендин ул илм аҳли таҳқиқи.

Элга таълим этмоқ вирдим,
Кимки устоди қавм шогирдим.

Ногаҳон тушти мундоқ овоза,
Эл аро бўлди бу хабар тоза

Ким, келур тожири хитойизод,
Биласи бир канизи ҳурнажод.

Хожанинг моли баҳру кондин кўп,
Ҳар неким эл гумони ондин кўп.

Лек тожирға ончаким амвол,
Моҳвашға юз онча ҳусну жамол.

Бовужуди жамоли фитнафикан,
Бор эмиш хуш навоу барбатзан¹.

Бу хабар элни беқарор этти,
Неча кун ўтти, хожа ҳам етти.

Қилди Хоразм аҳли истиқбол,
Фаҳм қилмоққаким недур аҳвол.

Хожа худ бор эди деганча ғани,
Зуҳду тақво анинг шиору фани.

Юзи сажжода узра матлаи нур,
Мушкининг чарх айлабон кофур.

Парда ичра маҳи фалакпайванд,
Асли нисбатда хожаға фарзанд.

Хожаи баҳркаф била гуҳари,
Ул сифатким, фаришта бирла пари.

Лек маҳваш юзи ниқоб ичра,
Меҳрдекким бўлур саҳоб ичра.

Ул ниқоби — ниқоби кофурий,
Меҳр узра саҳоби кофурий.

Йўқ ниқобики, ҳар не кийгани оқ,
Не кияр бўлса истабон ани оқ.

Ҳар куни икки қатла — субҳ ила шом:
Тузубон нағма сарви сиймандом

Парда ичра қилиб навозиш чанг,
Унун ул чанг ила қилиб оҳанг.

Тузуб ул навъ руд бирла суруд
Ки, олиб жонлар ул суруд ила руд.

Пардадин тошқори улусқа ҳужум,
Пардаги ҳоли лек номаълум.

Пардада ҳол ошкоро йўқ,
Киши кўрмак тиларга ёро йўқ.

Субҳ ила шомким тарона тузуб,
Халқ фарёди беҳудона тузуб.

Элни алҳони нотавон айлаб,
Нотавонларға қасди жон айлаб.

Ўйла кун ўтмайинки бир ғамнок,
Ўлмағай оху нола бирла ҳалок.

Ўлубон халқ ул навоға кучун,
Жон бериб балки андоқ ўлмак учун.

Мулк шоҳиға тегуруб нома
Ки, фалак бўйла тузди ҳангома.

Айлай олмай ани тиларға хитоб
Ким, эрур хожа ҳам рафиъжаноб.

Берибон ўз либосиға тағйир,
Шоҳни ишқ этиб фақир у ҳақир.

Сойири халқ ичинда пинҳони,
Шаҳни ҳам вола айлаб алҳони.

Солибон парда ичра маҳрамлар,
Зуафодин санамға ҳамдамлар.

Хуснин англаб навосидин афзун,
Бўлди бу қисса бениҳоят узун.

Қилиб ул парда ичра ком тамаъ.
Васлин истаб шаҳ ўлди хомтамаъ.

Айлаб ул навъ булъажаб ҳавасе,
Солди даллолалар ароға басе.

Истабон моҳваш била пайванд,
Айламак хожаға ўзин фарзанд.

Ҳосил ўлмай бу мақсади ноёб,
Хожадин шаҳға бўйла келди жавоб

Ким: «Бу сўзларки, шоҳи банданавоз,
Қилди бу қулға мужиби эъзоз.

Тийра туфроғни кўкка тегурди,
Зарра қадрин қуёшдин ошурди².

Манга не ҳадки шоҳи давлатманд,
Пойим этгай бу ерга тегру баланд.

Лек мундин ҳам ортуқ айласа жуд,
Манга толеъ агар йўқ эрса, не суд?

Ҳосилан бу санамки маҳвашдур,
Жуфт амридин асру саркашдур.

Ҳақки қилди ягонаи офоқ,
Жуфтдин доғи они айлади тоқ»³.

Деди улким: «Анинг шиори бор,
Шоҳ ҳокимдур, ихтиёри бор».

Шаҳ муни тутмайин мусаллам ҳеч,
Сўзда кўп тушди тоб бирлан печ.

Сўз кўп уммиду бийм бирла деди,
Посухи хожанинг ҳамул сўз эди.

Кўрдиким, айлар они ишқ ҳалок,
Ўзи мағлубу ишқ эди бебок.

Шаҳват они чу беқарор этти,
Фазабу зулм ошкор этти.

Ҳукм қилдики, бордилар хайли,
Шаҳға андоқки бор эди майли.

Юклабон хурнинг аморисин,
Хожанинг луъбати ҳисорисин.

Элтибон шоҳи тийра рой сари,
Мойил айлаб ҳарамсарой сари.

Қаср ичинда тушурдилар филҳол,
Шаҳни мағлуб этиб хаёли маҳол.

Азм қилди санам сори хушдил,
Чун бу ҳолатни билди моҳи чигил:

Чангини қўлга олиб айлади соз,
Чанг ила нағма айлади оғоз.

Нағма ул навъ ошкор этти
Ким, эшитгач шаҳ ўзидин кетти.

Етса ҳар кимсанинг қулоғига бу,
Йиқилиб элтибон ани уйқу.

Чун улус борча масти хоб бўлуб,
Шўхқа уй сори шитоб бўлуб.

Шоҳ чун уйғониб сипоҳ била,
Ҳайрат айлаб сипаҳни шоҳ била.

Кўзларидин юбон чу уйқуни,
Келтуруб ёна шўхи жодуни.

Яна ул навъ нағмасоз айлаб,
Уйқу кўзларга турктоз айлаб.

Яна айлаб санам уйига хиром,
Тутубон пардаси аро ором.

Неча қатла шаҳ этти уйла жадал,
Анга маҳваш кетурди бўйла бадал.

Оқибат иффати муассир ўлуб,
Шаҳ ишидин рамида хотир ўлуб.

Хожа оллиға келди лутфомез,
Бошлабон юз ҳадиси узрангез.

Базм тартиб этиб аёқ тутти,
Ота айтиб ани қулоқ тутти.

Ойға ҳам инфиол этиб изҳор,
Қилғонидин малол этиб изҳор.

Парда тошида узрхоҳ бўлуб,
Узр айтурда хоки роҳ бўлуб.

Тутубон чун бу меҳр айлаб фош,
Икки дунёда они қиз қардош.

Ота муни, сингил дебон они.
Айлаб улча риоят имкони.

Шўх чун шоҳдин бўлуб эмин,
Бўлубон ул диёр аро сокин.

Хожа боғе ясаб биҳиштосо,
Анда бир қасри тоқи гардунсо.

Яна ул кавкаби саодат учун,
Ясамиш хужрае ибодат учун.

Моҳ кофургун қабопайваст,
Бўлуб ул хужрада худойпараст.

Бори кийган ҳарири субҳнишон,
Кўзи тонг отқуча ситорафишон.

Тенгрига туну кун муножоти,
Биров уммиди бирла авқоти.

Лек они кимсага аён қилмай,
Чун аён қилмай ул, киши билмай.

Субҳ бўлғоч яна суруд чекиб,
Нағма бирла навойи руд чекиб.

Ҳам анинг руди иштиёқангез,
Ҳам суруди келиб фироқомез.

Бир нафас чунки элни зор қилиб,
Савти тош кўнгли ичра кор қилиб.

Яна тоатқа юз қўюб то шом,
Шом айлаб ҳамул ишига қиём.

Парда тошида элга нолау оҳ,
Шаҳ дағи анда ер тутуб гаҳ-гоҳ.

Ул ғаройибни истимоъ айлаб,
Хуш анинг кўнглидин видоъ айлаб.

Ясабон хожа хони меҳмони,
Улча бўлғой такаллуф имкони.

Кўргузуб юз туман латофат ила,
Узатиб шоҳни зиёфат ила.

Хожанинг суду моясиға газанд
Тегуруб, икки булғажаб фарзанд.

Менки ул шаҳр нағмасози эдим,
Базмлар дostonнавози эдим.

Ҳам кунум лаҳни руд бирла ўтуб,
Ҳам маошим суруд бирла ўтуб.

Чунки ул зоҳир этти руду суруд,
Офият мендин айлади падруд.

Топмадим элдин илтифот ўзга,
Талх бўлди манга ҳаёт ўзга.

Чун ишим мухтал ўлди якбора,
Айладим ўз ишимга бир чора:

Айладим рағбат ул қадар кофур
Ким, ҳароратдин айлагай маҳжур.

Ражулият чу салб бўлди тамом⁴,
Хожа даргоҳи сори урдум гом.

Хожа маҳваш ҳаримида эди шод
Ким, йироқроқтин айладим фарёд.

Истади хожаи фариштахисол,
Парда ичра нигори хур мисол.

Сўрдиларким: «Недур бу фарёдинг,
Ким сену кимдин ўлди бу додинг?»

Айттим: «Зулм сиздин ўлди манга,
Сен отоу бу қиздин ўлди манга».

Дедилар: «Тухмат этма, эй мазлум
Ки, эмас бизга зулм даъбу русум!

Тонимоқта магар янгилмишсен.
Ўзга эл бизни фаҳм қилмишсен».

Дедим: «Андоқ эмас, сўрунг бир-бир,
То қилай ҳар не қилдингиз, тақрир.

Қилингиз чора берсангиз инсоф,
Йўқса тортинг сўзумга ҳукми газоф»⁵.

Дедилар: «Айт». — Айладим оғоз,
Сўзни аввал дуодин эттим соз.

Сўнгра ҳолим дедим шитоб этмай.
Сўз адосида изтироб этмай.

Кулубон туттилар мусаллам ани,
Хожа ҳам, сарви лоларух ҳам ани.

Токи бу ерга етти сўз охир
Ки, муродимни айладим зоҳир

Ки: «Тиларменки улча бўлса ҳаёт,
Ушбу дарғаҳда сургамен авқот

Ки, ишим ғайри лаҳну руд эрмас,
Ўзга иш шуғли даст ҳам бермас.

Қувват берса фаришта эҳсони,
Қути руҳ ўлса ҳур илҳони»⁶.

Бўйла таълимким эрур ҳавасим,
Мингидин бирга бўлса дастрасим.

Умрум ар Нухдин⁷ кам эрмасдур,
Ҳосили умр ул манга басдур.

Меники бу навъ кўрдунгиз ожиз,
Йуқ бу фан ичра мен киби ҳаргиз.

Бу мамоликда кимга бу иш вирд,
Борча бордур манга камин шогирд.

Бор экандур менинг қошимда забун,
Арзи мусиқий этса Афлотун.

Лек бу ишки, эмди бўлди аён,
Сабтидин ожиз англа килки баён

Ким, кўрубтур чу нағмае тузмак,
Гаҳ қилиб қатл, гоҳ тиргузмак.

Лаҳнким топти мояи эъжоз,
Андин ўлди менинг ишим носоз».

Кўрдилар чун бу ажзу хорлиғим,
Асар этти аларға зорлиғим.

Лутф ила дилнавозлиғ айлаб,
Ҳолима чорасозлиғ айлаб,

Деди хожаки: «Ёримиз бўлсанг,
Соз ила ғамгусоримиз бўлсанг.

Худ маишат санга эрур ҳосил,
Лек бир муддао эрур мушкил.

Сарви гулрухға хидмат этмак ҳам
Ки, яқин келмас анда номаҳрам».

Дедим: «Ўзумни маҳрам айлабмен,
Сизни ул ишда беғам айлабмен.

Ҳунар уммидидин бўлуб маъюб,
Ражулиятни қилмишам маслуб.

Онча кофур иттифоқ эттим
Ки, ҳаво майлини йироқ эттим.

Чун эрур ушбу парда кофури,
Ҳам бу ранг ичра парда мастури.

Манга ҳам ўзни қилғали ҳамранг,
Бўлди кофур жониби оҳанг.

Бўлмасам ушбу пардадин маҳжур,
Бир камин бандамен, отим Кофур».

Сўз дедим чун бу навъ адо бирлан,
Хожау сарви маҳлиқо бирлан.

Ҳайрат айлаб, чу қилдилар тафтиш,
Англадиларки, воқеъ эрди ул иш.

Илтифот эттилар ниҳоятсиз,
Кўргузуб хулқу лутфи ғоятсиз.

Бўлубон лаҳзае ишимда малул,
Хидматим иккисига тушти қабул.

Хидмат амрида ул сифат бўлдум
Ки, иккисига мултафат бўлдум.

Пардада гоҳ хожаға дамсоз,
Парда кейнида ойға ҳам ҳамроз.

Чун бор эрди муносабат мавжуд,
Асру кўп илтифот тутти вужуд.

Моҳрух чун тузар эти нағамот,
Мени бир ҳайрат айлар эрди мот:

Неки абёти жонфизоси эди,
Борчаси дарду ҳажр адоси эди.

Нағмаға кирса ҳар тарона анга,
Нолалар эрди ошиқона анга.

Англадим хилват ичра ҳам они
Ки, бaсe йиғлар эрди пинҳони.

Асру кўп музтар айласа эди ғам,
Парда кейнида мен эдим маҳрам.

Ҳар нечук сўзки, қилса эрди хаёл,
Мендин ул сўзни айлар эрди савол.

Билганимча жавобин айтур эдим,
Бори сўзнинг савобин айтур эдим.

Тунлар уйқудин ўлса бегона,
Манга дер эрди: «Айт афсона».

Қайдаким бўлса эрди шарҳи фироқ,
Йиғлар эрди ягонаи офоқ.

Буйла аҳволидин тааққул ила,
Жазм бўлди манга тааммул ила

Ки, паривашки зору маҳзундур,
Гўйиёким бировга мажнундур.

Ҳажр хори ичин чу ковиш этар,
Савт ила тошқори таровиш этар⁹.

Чекмаса нағма туну кун они
Куйдурур ул шарора пинҳони.

Ҳоли чун мундоқ эрканин билдим,
Андин англарни орзу қилдим.

Айтур эрдим ҳадис ҳар соридин,
Сўз ўтар эрди хайру шар соридин.

Токи толтим ўзумга беҳад ром,
Тавсани табъида бaсe ором.

Буйла ҳолатда дедим: «Эй маҳваш,
Тенгри тутсун ҳамеша кўнглунг хуш!

Хотиринг қайғудин йироқ бўлсун,
Айш ҳар лаҳза яхшироқ бўлсун!

Мушкиледур манга қилайму савол». — «Қил!» — дегач, сўзни бошладим филҳол

Ким: «Неча вақт эрурки бандангмен,
Меҳрдек хоки раҳфигандангмен¹⁰.

Кузатурмен ҳамеша ҳолинг не?
Айш ёхуд ғаму малолинг не?

Ҳар тарафким етибдурур кўнглум,
Ўйла маълум этибдурур кўнглум

Ким, сенинг бир ғами ниҳонинг бор,
Халасидин хароши жонинг бор¹¹.

Анга боис биров муҳаббатидур,
Балки андуҳу доғи фурқатидур

Ки, чу андин етар алам чекмак,
Даъб этарсен суруди ғам чекмак.

Ўзни машғул этиб тарона била,
Нола айларсен ул баҳона била.

Чун кўнгул шарҳи ҳоли айларсен,
Хаста кўнглунгни холи айларсен.

Манга бу ғамни ошкор этсанг,
Мени бу сирда роздор этсанг.

Токи бўлғай ҳаётим имкони,
Кимса мендин эшитмагай они.

Лек мумкиндурур даво қилурум,
Саъй этиб ҳожатинг раво қилурум».

Чун эшитти сўзум бути гулрух,
Фикр этиб бўйла айтти посух

Ки: «Бу сўзким дединг йироқ эрмас,
Ростдин нукта яхшироқ эрмас.

Яхши бўлмиш ишим санга маълум,
Лек шарҳин сен айламак мафҳум —

Хирад оллинда номувофиқ эрур,
Сўрмамоқ сендин они лойиқ эрур.

Санга йўқ суд англамоқ они,
Манга юз минг балият имкони.

Ишки таҳқиқи бежиҳат бўлғай,
Сўрмоқ они не маслаҳат бўлғай?

Мунда гар истасанг ўзунгга нузул,
Икки ишдин бирини айла қабул:

Ё бу тафтиш таркини этгил,
Ёки билгач бошинг олиб кетгил. —

Ўйлаким бўлмагил бу водида,
Балки бу мамлакат саводида».

Гарчи ул нуктадин етишти ҳарос,
Лек жон қасди айлади васвос.

Бир неча кун кезар эдим ғамгин,
Топа олмади хотирим таскин.

Ҳам замиримни ғамкаш этти бу фикр,
Ҳам димоғим мушавваш этти бу фикр.

Чунки сабру қарорсиз бўлдум,
Оқибат ихтиёрсиз бўлдум.

Яна хилват топиб дуо қилдим,
Суди йўқ можаро адо қилдим

Ки: «Хаёлимда фикр ўлуб пеша,
Мени савдойи этти андеша.

Чун ҳадисингни истимоъ этайин,
Бошим олиб қаён десанг кетайин!»

Деди маҳваш: «Ғариб эрур бу сўзунг
Ки, тиларсен бало ўзунга ўзунг.

Шаҳрда турмасингга паймон қил,
Бошинг олиб кетарга аймон қил».

Хотирига не таврким етти,
Аҳд қилдим нечукки амр этти.

Кўнглида ваҳм қолмагач ёна,
Маҳваш оғоз қилди афсона

Ки: «Мени чун ғамин хаёл эттинг,
Ул ғамимга жиҳат савол эттинг.

Сўзни аввалдин этмасам марқум,
Яхши бўлмас ғамим санга маълум.

Билки, Чин мулкидур диёр манга,
Ўтубон анда рўзгор манга.

Икки хон кину размидин тақдир,
Тифл эканда биравга қилди асир,

Байъима хожа муштари бўлди,
Бандаси меҳри ховари бўлди.

Гарчи мундоқ азиздурмен анга.
Сотқун олган каниздурмен анга.

Чунки йўқ эрди хожаға фарзанд,
Мисли фарзанд қадрим этти баланд.

Чун унум дилкаш эрди, лаҳжам хуш,
Чекар эрдим таронаи дилкаш.

Ҳукамоким бу фанда моҳир эди
Ким, маҳорат аларда зоҳир эди.

Келтуруб уйга кўп риоят этиб,
Жуду икром бениҳоят этиб.

Ул қадар саъй айлади маҳу сол
Ким, манга касб бўлди мунча камол.

Ҳосилим бўлди тортмоққа нағам,
Музҳику мубкию мунаввим ҳам¹².

Унум овозаси жаҳон тутти,
Чангим овози осмон тутти.

Ҳусн худ беқиёсу андоза,
Бўлди овоза узра овоза.

Эшитиб борча аҳли жоҳу тамиз
Ким, бор эрмиш бировда бўйла каниз.

Бўлдилар нақдсанж байъим учун,
Тўктилар молу ганж байъим учун.

Ҳар тарафдин чу мол рез этти,
Хожа ўз фарзандини каниз этти.

Неча кўпрак кўруб харидорим,
Тезрак айлар эрди бозорим.

Чинда бу навъ шўр ила ғавғо,
Ҳар кишининг бошида бир савдо.

Чинда бор эрди бир ажаб наққош,
Сунъ наққошидек жаҳон аро фош.

Иши монандсиз, оти Моний.
Ул ёзиб суратимни пинҳоний.

Сафар этмак учун ўзин тузмиш,
Бир шаҳаншаҳға они кўргузмиш

Ким, жаҳон мулки ичра ҳар ким шоҳ,
Бор эмиш анга бандаи даргоҳ.

Шоҳ суратға майл этиб пайдо,
Балки бўлғон эмиш кўруб шайдо.

Ўйлаким топибон амин кишилар,
Покпайванду хурдабин кишилар,

Йибориб Чинға шўр солмоқ учун,
Бир канизакни сотқун олмоқ учун,

Бир харидор эди Хито хони,
Ҳукм бирла йироқ этиб они.

Байъ этиб хожанинг мизожи била
Неча бирла Хито хирожи била.

Шод ўлуб бахтдин кушод топиб,
Ёндилар истаган мурод топиб.

Фарз йўл қатъини билурлар эди,
Икки манзилни бир қилурлар эди.

То мени шоҳға кетурдилар,
Дурни дарё сори етурдилар.

Етти чун зарра меҳри анварға,
Банда султони бандапарварға.

Шоҳ ул элни бениёз этти,
Олам аҳлида сарфароз этти.

Ватан этти манга шабистонин,
Не шабистонки, равзаи жонин.

Андоқ ўлдики, менсизин бир дам,
Тийра эрди анга ёруғ олам.

Умридин ҳосили жамолим анга,
Балки умри абад висолим анга.

Иш анга ишрату шикор эрди,
Гашти саҳроу лолазор эрди.

Чопибон кўху дашт сори саманд.
Гўр бўйнига солур эрди каманд.

Хар қаён чопса гўрпўя сутур,
Ўлар эрди сутури оллида гўр.

Лолагун гўрни шикор айлаб,
Қонидин ерни лолазор айлаб.

Лолазор ичра чун ичиб майи ноб,
Гўр эти эрди базми ичра кабоб.

Хоҳ шаҳр ичра, хоҳ дашт ичра,
Хоҳ орому хоҳ гашт ичра

Менсизин йўқ эди даме коми,
Ком йўқ, хотирининг ороми.

Бўлмасам ҳамраҳ урмай ул бир гом,
Мен наво чекмай, ичмай ул бир жом.

Мен қаю нағмаким адо айлаб,
Ул чекиб оҳу жон фидо айлаб.

Дашт аро сайр қилса, ёнида мен.
Шаҳр аро хилвату ниҳонида мен.

Олмайин кўз даме жамолимдин,
Тўймайин бир нафас висолимдин.

Оқибат бўлди ул сифат мағлуб
Ким, мен эрдим ҳаётидин матлуб.

Етти ул ерга ишки хайлу сипоҳ,
Қўйди навмидлиққа юз ногоҳ

Ки, алардин йўқ эрди шаҳға вуқуф.
Кеча-кундуз манга эди машъуф.

Ончаким шаҳ манга эди мойил,
Хаста кўнглум анга эди мойил.

Васлин истарга ихтиёрим йўқ,
Ҳажрида лаҳзае қарорим йўқ.

Шавқ ўти икки ёндин андоғ тез
Ки, бўлуб шуъласи сипеҳрситез.

Шоҳдин илтифоти номақдур,
Қилғон эркондурур мени мағрур.

Мен канизи сиёҳбаhti лаим,
Ҳам сияҳбаhtу ҳам сиёҳгилим.

Шаҳдин ул бандаликки кўргаймен,
Ҳавсала қайдаким сингургаймен.

Ҳар неким нутқум айлар ўлса баён,
Бор эмиш бошидан-аёқ ҳазён.

Бир кун ул навъ воқеъ ўлдики шоҳ,
Овда эрдию мен анга ҳамроҳ.

Маст эди ул, эрди бодапараст,
Лек мен худпарастлиқдин маст.

Шаҳ этиб бир кийик сари оҳанг,
Чапиға ё ўнгиға олди хаданг.

Деди: «Чун рахшим ул тараф сурайн,
Ани ҳар навъким десанг урайн».

Мен дедимки: «Қўлин шикил этгил,
Ҳам йироқтин-ўқ айлагил бисмил»¹³.

Билгач ул сўзни хотири поки,
Тикти икки қўлин отиб хоки.

Чунки солди икки қўлиға шикол,
Кайбур отиб бўғузлади филҳол.

Қилди бир ишки қилғоли они,
Одамизоднинг йўқ имкони.

Керак эрдики жон фидо қилсам,
Шастининг муздини адо қилсам.

Эмдиким мендин истади инсоф.
Бошлабон мен сиёҳбахт газоф.

Ақлдин жаҳл сори қайтибмен,
Ул қадар ҳашву ҳарза айтибмен¹⁴

Ки, агар адл ила қилиб чора,
Мени қилдурса эрди юз пора.

Деганимга жазо эмас эрди,
Қилганимга сазо эмас эрди.

Анда ҳам қаҳр тигини сурмай,
Мендек ўлтургуликни ўлтурмай.

Боғлатиб солди бир биёбонда
Ки, қазо етса ўлгамен онда.

Қаҳр ила маст қўйди шаҳрға юз,
Токи ўтти ики кеча-кундуз.

Хожаким, деб эди мени фарзанд,
Лек сотиб эди узуб пайванд.

Хотири қолиб иштиёқимға,
Туза олмай ғаму фироқимға.

Мени кўрмак учун бўлуб жозим,
Бўлгон эрмиш Хитойдин озим.

Манга солгонда жаҳл бўйла хато,
Икки манзилға етган эрмиш ато.

Ул ики кунки, мен эдим мағзуб,
Хожаға кўрмагим бўлуб матлуб.

Сулар эрмиш фарас қилиб шабгир,
Тийра эрмиш кеча нечукким қир¹⁵.

Уркудаб йўлдин оти чиққон эмиш,
Бир ики қул била озиққон эмиш.

Сурубон водию биёбонга,
Юз машаққат аро етиб жонга,

Ул қаро тунда бахти бедори,
Солғон эрмиш ани менинг сори.

Тийра тун чун манга яқин етмиш,
Хожага уйқу асру зўр этмиш.

Тушубон бормиш уйқуга бир дам,
Чун кўз очмиш ёруб эмиш олам.

Ёнида юз қадамга ёқин йўл,
Иттифоқо назора айламиш ул.

Дашт аро бир қаро кўрунмиш анга,
Бир қаро дашт аро кўрунмиш анга.

Кишидекким гулулабанд ўлғай,
Бор бўйида хами каманд ўлғай¹⁶.

Айлайин деб ҳақиқатин маълум,
Қилмиш ул сори хожа ранжа қудум.

Етса кўрмиш заифаи зори,
Ҳар сари мў танида озори.

Боғланиб сочининг каманди била,
Ётибон дашт уза бу банди била.

Раҳм этиб ешгали узотмиш илик
Ки, ўлукму экин бу, йўқ эрса тирик?

Чунки таъжил ила ешиб они,
Юзида гарчи йўқ эмиш қони.

Бўю боши манга шабиҳ эрмиш,
Кўзу қоши манга шабиҳ эрмиш.

Аёғ остида зулфи помоли,
Зақани холи, лаълининг холи.

Хожа билмайки маст эрур, ё соғ,
Топмай уйқудадурму, ё уйғоғ.

Ҳар дам ул ҳайрат ани лол айлаб,
Ҳар замон ўзга бир ҳаёл айлаб.

Хожанинг бўйла ибтилоси чоғи,
Кўрунуб корвон қароси доғи.

Йибориб бир қулинки элни суруб,
Келтуруб ул мақом аро тушуруб.

Неча қиз борча ҳамдаму ёрим,
Зуафодин неча парасторим.

Етгали хидматимга жон бирла,
Келган эрмиш бу корвон бирла.

Хожа ул борчани қилиб ҳозир,
Манга қилган эмиш борин нозир.

Алар англаб нишоналар бирла,
Навҳа тартиб тароналар бирла.

Юзни йиртиб, яқони чок айлаб,
Дарддин навҳаи ҳалок айлаб.

Хожаи кордону фарзона,
Бўлуб ул ҳайрат ичра девона.

Дард ила навҳаи ғамим тутубон,
Йиғлабон зору мотамим тутубон.

Лек фаҳм айламайки ҳол недур?
Меҳри умрумга бу завол недур?

Асру ожиз бўлуб бу суратдин,
Ашк ила юб мени заруратдин.

Кафан айлаб ҳарир ила саифур,
Сепибон ул кафан аро кофур.

Чун мени чирмаб ул ҳарир била,
Они хушбў этиб абир била.

Чун сепилгач абири ноб анда,
Сепилиб дам-бадам гулоб анда.

Танки, ўлган киби эмиш бетоб,
Чун топиб нафҳаи абиру гулоб.

Юзланиб заъфлик димоғима хуш,
Нафас ўлмиш танимға ҳамоғуш.

Чун алар фаҳм этиб ҳаёт манга,
Нақди жон айлабон закот манга.

Юзларин суртубон аёғимға,
Яхши ислар тутуб димоғимға.

Дер эмиш ҳар бир ўзга янглиғ сўз
Ки, ўзумга келиб, очибмен кўз.

Чун кўзум тушти нотавонларға,
Меҳрпарвард меҳрибонларға.

Айттим: «Мунда турмайин юрунгуз,
Кўчубон жаҳд айлабон сурунгуз

Ким бу манзил маҳалли офат эрур,
Жонситон водийи махофат эрур».

Кўч ўлуб чунки нола чекти даро,
Манга ер бўлди бир амори¹⁷ аро.

Томизиб гоҳи оғзима шарбат,
Гаҳ равойиҳ била бериб қувват.

Юрубон йўл ики кеча-кундуз,
Кўйди сиҳҳат менинг мизожима юз.

Кололар чун ҳорарға ёвушти¹⁸,
Хожа бир чашма бошига тушти.

Сабза узра ясалди кошона,
Зеблиғ боргоҳу шамёна.

Ясабон тахт уза рафеъ мақом,
Манга бердилар устида ором.

Келиб оллимга хожа ўлтурди,
Шарҳи ҳолимни мў-бамў сўрди.

Мен доғи ул сифатки, воқиф эдим,
Борин андоғки воқеъ эрди, дедим.

Хожа бир дам бошин тутуб қолди,
Яна бир дам бошин қуйи солди.

Анга мен чунки шарҳи ҳол эттим,
Ҳолин онинг дағи савол эттим.

Ҳолин ул ҳам деди, нечукки эди,
Қиссаси бор эди, нечукки деди.

Назар этмай замона ғамлариға,
Шукр деб Тенгрининг карамлариға.

Анда чун бир кун ўлди осойиш,
Сўз юзига берилди оройиш

Ки чу айтилди: «Ҳар жиҳат эмди,
Не дурур ишга маслаҳат эмди?»

Мен дедимким: «Агар канизига шоҳ,
Ғазаб этти Худой эрур огоҳ.

Бор эдим улча бўлди изҳори,
Юз туман ончанинг сазовори.

Чунки шаҳ кину қаҳрини сурди,
Тенгри асради гар ул ўлтурди.

Киши ўлгонга тиғи кин сурмас,
Бир ўлукни икита ўлтурмас.

Бу кафанким, либосим айлабсиз,
Хилъати мавту ёсим айлабсиз.

Кийибон дарғаҳига қўйсам юз,
Айтсам бу фасона равшану туз

Ки: «Гуноҳеки мен қилиб эрдим,
Ўлтурурдек эдим, билиб эрдим.

Адл ила шоҳ ҳукми қатл этти,
Неки қилмиш эдим — жазо етти.

Янги жон манга берди эрса Худо,
Ани ҳам келмишам қилурға фидо.

Қатл агар қилса ҳам фигандаси мен.
Афв ҳам айлар эрса, бандаси мен.

Журмум ўлса ўзи паноҳим эрур,
Караму лутфи узрҳоҳим эрур.

Мундоқ этсак бу қиссаға тадбир,
Ҳеч шак йўқки шоҳи оламгир —

Афв расмин риоят этгусидур,
Карами бениҳоят этгусидур».

Мен бу сўзни чу айладим ийрод,
Хожау халқ қилдилар фарёд

Ким: «Хатодур бу раъйким қилдинг,
Хирадингдин магарки айрилдинг?

Ёва дерсен! Ўзунгдаму йўқсен?
Ёки хони ҳаётдин тўқсен?

Шаҳки, бир сўз учун тўкар қонинг,
Яна қилмоқ недур, фидо жонинг?

Шоҳ бир шуълаи фурузондур,
Ҳар кишига етишса сўзондур.

Ўт аро ихтиёр ила сурмак,
Баҳра бермас, бағайри куйдурмак.

Шоҳким бўйла тангдил бўлмиш,
Ҳазаби ўти муштаил бўлмиш.

Қочмоқ андин савоб эрур бу дам,
Неча андин йироқ — офат кам.

Ҳазабиға тугангач андоза,
Ҳар тараф етгусидур овоза

Ким, бу ишким санга раво кўрди,
Жониға юз бало даво кўрди.

Андин андуҳ ила надомати бор,
Ёки айш ичра истидомати бор.

Нодим ўлса иложи осондур,
Борибон қайтмоқ не нуқсондур.

Бор эса қилғонида исрори,
Жонни қутқорғон ўлғабиз бори»¹⁹.

Ҳожа сўзни тугатмак эрди ҳамон
Ки, ҳадисин беганди яхши-ямон.

Сўзга бу навъ чун қарор ўлди,
Маслаҳат бир сари фирор ўлди.

Чун йироқ эрди кишвари Хоразм,
Қилдилар ул тараф азимат жазм.

Мен чу шаҳдин бу навъ айрилдим,
Ҳажрида қолмағум тирик, билдим.

Ўлган-ўқ айладим ўзумни гумон,
Ҳажр воқеъ ҳамону — марг ҳамон.

Ул кафанким, либосим ўлмиш эди,
Мужибии эҳтибосим ўлмиш эди.

Ани киймак танимга фан бўлди
Ки, ўлук кисвати кафан бўлди.

Менки, бўлдум висоли маҳжурӣ,
Кафанимдур либоси кофури.

Бот тўкулмас учун тани ранжур,
Сепилибдур кафанда ҳам кофур.

То бу кишвар ҳудудиға еттук,
Токи бу шаҳр аро нузул эттук.

Гар йироқсен, йўқ эрса, ҳамраҳсен.
Бори бўлғон ишимдин оғаҳсен.

Бу шаҳ оллинда мунча ёлғоним,
Анга юз изтироб солғоним,

Демагилким кўнгул ҳавоси эди
Ки, валинеъматим вафоси эди.

Чун санга сиррим ошкор эттим,
Сен доғи қил, неким қарор эттим.

Шартким айладинг — вафо этгил,
Бу диёр ичра турмайин кетгил».

Мен самоъ айлагач бу навъ суруд,
Сарви гулруҳқа айладим падруд²⁰.

Мулк-бармулк тутмайин ором,
Айлабон йўлни қатъ гом-багом.

Кишига зоҳир этмадим бу роз,
Мунга тегруки шоҳи банданавоз.

Ҳукм қилдики: «Айт афсона!
Мундоқ афсона топмадим ёна.

Ҳам кўруб бўйла қасри кофурий,
Ёдима кирди ул бути ҳурий

Ки, фироқ ичра бўлғали ранжур,
Бу²¹ сифат ҳулла айламиш кофур.

Йўқки, кофургун кафан қилмиш,
Анга кофур урарни фан қилмиш.

Улки, олам аро ажойибдур,
Бўлса бу қаср аро муносибдур».

Сўзга бергунча қиссагў анжом
Ғойибидин нишон топиб Баҳром —

Ҳуш юз қатла тарк қилмиш эди,
Юздин ортуқ ўлуб тирилмиш эди.

Ушбу афсонадин ўлуб, ёна
Тиргузуб они ушбу афсона.

Ноладин асраб ўзниким ногоҳ,
Бўлса ровий фиғонидин огоҳ.

Айласа бир нафас фасонани бас,
Анга боғланғай ўзга роҳи нафас.

Дегучи чун деди фасонани пок,
Кўкка тортиб фиғони оташнок,

Чорлабон нуктагўни чун қучти,
Булбули руҳи гўйиё учти.

Анинг оби ҳаётдек сўзидин,
Борди ўлган киши киби ўзидин²².

Кимни беҳуш этар бу афсона,
Ўзига худ келиб нетар ёна?

XXXIV

*Баҳром ғойибидин нишон топиб, ўздин ғойиб ва бенишон бўлуб,
Хоразм мулкига нишон йибориб, хожани фарзона била гавҳари ягонани
тилатиб, алар келгунча ўзи дағи ўтру чиққони ва субҳ анфоси
Масихларидек ўлук танға руҳ кимргони*

Чунки ул кеча шоҳи шоҳнишон,
Ғойибидин бу навъ топти нишон.

То саҳар беқарору бедил эди,
Ўйлаким сайди нимбисмил эди¹.

Шавқ ўтиға куюб нечукки хасе,
Бетаҳаммуллуқ айлар эрди басе².

Шеваси изтироб қилмоғлиқ,
Гоҳ кўпмоқ, гаҳе йиқилмоғлиқ.

Топса эрди бузуқ мизожи қарор,
Буюрур эрди қиссаға такрор.

Иши чун қилганини билмак анга,
Гоҳ ўлмак, гаҳи тирилмак анга.

Ҳажр андуҳи чун қилиб беҳол,
Ҳолига келтуруб умиди висол.

Не дейин ҳажрдин нелар кўрди
Ким, ул оқшомни тонгға тегурди.

Онча қилди тирилмаку ўлмак
Ки, падид ўлди субҳға кулмак.

Субҳға чунки бўлди кулгу падид,
Дамидин ёнди шуълаи хуршид³.

Шоҳнинг итти ҳосил ороми,
Қилди майл андаким Дилороми.

Ул тараф жазм қилди азм этмак,
Токи Хоразм ҳалдиға етмак.

Бўлуб аркони давлати монёъ,
Неча кун сабр ила қилиб қонёъ.

Дедилар: «Азм қилмамоқ авли
Ки, эрур шаҳға заъф муставли.

Гарчи муҳликдурур фиरोқ асру,
Лек бу йўл эрур йироқ асру.

Бўлмағай ранж чун шадид ўлғай,
Сихҳат асбоби нопадид ўлғай»⁴.

Хукамо ҳам келиб алар била рост,
Қилдилар шаҳға ер ўпуб дархост

Ки: «Неча шаҳға ишқ ойиндур,
Лек кўхвиқору тамкиндур»⁵.

Тоғ ойини истиқомат ўлур,
Чу таҳаррук топар қиёмат ўлур»⁶.

Неча кун кўнглунга тутуб ғамни,
Тутқил орому бузма оламни!»

Кишилар топти оқибат таъйин,
Чархсуръат валек меҳройин.

Хожаға нома истимолат ила,
Ойға ҳам, лек бас хижолат ила

Ким: «Бу янглиғ хабар эшиттук жазм
Ки, бор эрмиш маконингиз Хоразм.

Бу хабардин агарчи бўлдуқ шод,
Етти юз навъ бандимизға кушод.

Лек ҳолатни англаған ҳангом,
Тутмангиз анда бир нафас ором.

Кеча-кундуз демай хиром қилинг,
Уйқуни биз киби ҳаром қилинг».

Шоҳнинг⁷ руқъасида пинҳони
Томизиб ашкдин боғир қони

Ки: «Фироқинг ичимни қон қилмиш,
Ани кўз йўлидин равон қилмиш.

Келки айлай санга фидо жоним,
Йўқса бўйнунгга бўлғуси қоним,

Фурқат ичра чиқорма жонимни,
Дашна урмай оқизма қонимни.

Келки чиқсун қошингда жоним ҳам,
Яна оқсун йўлунгда қоним ҳам.

Хажр тигини жонима сурма,
Жон берурдин бурунроқ ўлтурма.

Сайр аро меҳри ховари янглиғ,
Манга келгил учуб пари янглиғ.

Гарчи ўлтурмак айладинг манга фан,
Келу кўр, бўйнум узра тиғу кафан.

Гар қошингга етурмадим ўзни,
Оразингга ёрутмадим кўзни.

Айлама ҳамл комронлиқга,
Ҳукм қил они нотавонлиқга

Ки, фироқинга то асир ўлдум,
Заъфдин ул сифат ҳақир ўлдум

Ки, сув ичмак манга не имкондур,
Томизурлар валеқ ул қондур.

Бўйла мажруҳу нотавондурмен,
Нотавон жисму хаста жондурмен.

Келу ўлғон танимга жон бўлғил,
Жисмима мояи равон бўлғил

Ки, таваққуф қилурда фаҳм этгум.
Ваҳки, келгунг валек мен кетгум!

Даҳр чун айлағай мени нобуд,
Сен таассуф емак не қилғай суд?»

Чун рақам айлади бу руқъаи дард,
Руқъанинг сафҳасиға берди навард.

Солди қосидлар оллиға ҳайҳот,
Деди: «Турмай етинг нигорима бот!»

Яна Хоразм шаҳиға ёзди мисол,
«Буки Хоразмдин бир иллик мол,

Хожаға зоди роҳ еткурсун,
Хожа маҳмилни бу тараф сурсун».

Шаҳдин ул ишда мундоғ англаб майл,
Ер ўпуб йўлга кирдилар ул хайл.

Ел киби йўлда қилдилар таъжил,
Гўйи бир гом ўлур эди бир мил.

Чунки мустаъжил эрдилар беҳад,
ЕТтилар бот андаким мақсад.

Хожа боғин топиб нечукки насим,
Шаҳ мисолини қилдилар таслим.

Хожа чун олғач они, қилди сужуд,
Ойға ҳам етти руқъаи мақсуд.

Хожа боши сипеҳрдин ошти,
Моҳваш фарқи меҳрдин ошти.

Чунки Хоразм шаҳиға етти мисол,
Важҳ берди хизонадин филҳол.

Ўзи доғи хизона еткурди,
хидмати бекарона еткурди.

Асру кўп шодмона бўлдилар,
Тахт сори равона бўлдилар.

Кўргузуб йўл юурда истиъжол,
Шоҳ худ қилгон эрмиш истиқбол.

Чунки қолди арода бир манзил,
Шоҳ этиб борча халқни ғофил.

Уюгон чоғда эл қилиб тадбир,
Айлади моҳрух сари шабгир.

Ел киби кеча тинмайин кетти,
Сарви гулрухға субҳидам етти.

Корвон ёлқибон урардин гом
Топмиш эрди ҳамул замон ором.

Гўйиё эрди тонг қаронғуси,
Элтибон эл кўзини уйқуси.

Борғаҳ чашма бошида тикилиб,
Наргиси гулнинг уйқу майли қилиб

Чашма бошида бир рафеъ чинор,
Ичи ковоки, ул сифатким, ғор.

Ичини ўртаган шарори ҳалок,
Кўкси ошиқ ичидек ўлгон чок.

Шаҳ отин бир ҳажарға боғлаб руст,
Ул шажар сори азм айлади чуст.

Кирди пинҳоний ул чинор ичра,
Ёри ғор ул сифатки ғор ичра.

Анда чун эрди сарви хурсиришт,
Топар эрди машоми атри биҳишт.

Шоҳнинг чун мақоми ўлди дарахт,
Ойни уйғотди уйқусидин бахт.

Кўпубон субҳ ўйлаким маъхуд,
Зоҳир этти бурун тариқи сужуд.

Тенгрига чун ниёз кўргузди
Олиб илгига чангини тузди.

Тақя айлаб йиғочқа бошлаб руд,
Қилди оғоз ошиқона суруд.

Нола шаҳнинг фироқидин айлаб,
Оҳ анинг иштиёқидин айлаб.

Чашма сори уруб паридек гом,
Тутти сарчашма бошида ором.

Анга лойиқ навойи руд ясаб,
Номаси сўзларин суруд ясаб.

Ҳар сўзидин чекиб фиғон йиғлаб,
Оқизиб сели ашқу қон йиғлаб.

Шоҳ ҳар нағмада бориб ўзидин,
Ашки андуҳ ёғдуруб кўзидин.

Токи ой ун чекиб тарона била,
Бошлади савт бу фасона била

Ки: «Бу йўл не бало узоғ ўлди,
Тобидин доғим узра доғ ўлди.

Етти оғзимга ранждин жоним,
Қолмади ғам емакка имконим.

Умрдин ноумид бўлдум ло!
Михнати ҳажр ичинда ўлдум ло!

Ул кун ўлғайму, эй сипеҳри дани
Ки, солиб шоҳ хидматиға мани.

Қулоғиға сўзумни еткурсанг,
Аёғиға кўзумни еткурсанг.

Васлдин ҳосил ўлса дармоним,
Бўлмағай ўлсам ўзга армоним!»

Бу сурудини чун эшитти шоҳ,
Ёқасин чок қилди тортиб оҳ.

Югуруб жисми нотавон бирла,
Чиқти юз нолау фиғон бирла.

Нафасининг ўти шарорангез,
Шуъла чиққон киби йиғочдин тез.

Ёр аёғиға бўлди андоқ паст
Ки, қуёш кўргай офтобпараст.

Қолмади анда ҳушнинг асари,
Ўйла девонадекки кўрса пари.

Чун пари оғи кўрди андоқ ҳол,
Айлабон ҳайрат они беҳуду лол.

Шоҳ оёғиға дур сочиб кўзидин,
Борди ўпгач аёғини ўзидин.

Ёр уза чунки паст бўлди сипеҳр,
Ёрга тушти сипеҳр аёғиға меҳр⁸.

Қора туфроққа тушти зилли Илоҳ,
Сояға тушти меҳр ҳам ногоҳ⁹.

Шоҳ беҳуд ёр узра, моҳ доғи,
Моҳ келмай ўзига, шоҳ доғи¹⁰.

Ҳажр поён топиб висол кўрунг,
Аллоҳ-Аллоҳ, ғариб ҳол кўрунг!

Ҳажр шомӣ худ эрдилар беҳол,
Ҳол кўргил, чу бўлди субҳи висол.

Нафас урғунча субҳи абязпўш,
Бирида йўқ эди нафас, бал ҳуш¹¹.

Чун саҳар очти маъдани кофур,
Меҳр оламға ёйди ҳуллаи нур.

Корвон аҳли айлабон маълум,
Қилдилар ул иков бошиға ҳужум.

Хожаким, кўрди ул ғариб аҳвол,
Билдиким, қунди тойири иқбол.

Элни ул теградин йироқ сурди,
Бир саропарда чуст келтурди.

Кўруб ул теграга саро парда,
Тутти кофургун саропарда.

Кирди ою қуёш ниқоб ичра,
Балки кофургун саҳоб ичра.

Ўзига келгач ул ики дилхоҳ,
Не дейишгандин ўлмадим огоҳ.

Бир шабистонки, эл эмас маҳрам,
Қайси элким, саҳар насими ҳам.

Сўзки васфида ҳар наमत бўлғай,
Рост бўлса, дағи ғалат бўлғай.

Етти алқисса чун муродиға шоҳ,
Сўнгғидин етти борча хайлу сипоҳ.

Шаҳға чун завқ инбисот топиб,
Барча ул завқдан нишот топиб.

Хожани шаҳ вазири хос этти,
Суду савдосидин халос этти.

Касб чун эл ғанимат айладилар,
Шаҳр сори азимат айладилар.

XXXV

*Баҳром Гўрнинг ов азмиға чарга солғони ва ажал хайли овининг
чаргасиға қолғони ва сайд азмиға гўр суммининг тезрафторлиғи
ва ўзининг гўр домиға гирифторлиғи ва салтанатининг анжому
ва тарих ва фасонасининг итмоми ва ихтитоми*

Шоҳ чун шаҳрни мақом этти,
Яна оҳанги руду жом этти.

Заъф кетти мизожидин билкул,
Баски гул атри бирла ичти мул.

Ўзи бирла муқаррар этти мун
Ки, ўтар ҳафтанинг чу етти кун.

Ул ети қаср аро хиром этгай,
Ҳар кун бирда майли жом этгай.

Моҳвашлар била қилиб май нўш,
Тутқай ўз маҳваши била оғуш.

Бўлса гулчеҳралар анга маҳбуб,
Лек маҳбубин англағай марғуб.

Бўлғай ул қаср ранги малбусот,
Балки кўрмакта борча маҳсусот.

Неча йил бўйла комлар сурди,
Ҳой-ҳуйин фалакка еткурди.

Оқибат ҳай дегунча чархи дани,
Тийра гўр айлади анинг ватани.

Қилма Баҳромдин мун ҳайрат,
Анга худ чарх берди оз фурсат.

Киши юз қарн подшоҳ ўлса,
Тахтгиру жаҳонпаноҳ ўлса.

Етти кўк гунбазида ороми,
Човуши бўлса чарх Баҳроми'.

Ҳам керак оқибат видоъ этмак,
Борчанинг таркини қилиб кетмак.

Шоҳ Баҳромнинг бутуб коми,
Мундоқ ўлди ишининг анжоми

Ким. ичар эрди етти қасрда май,
Ҳар бирига мурури пайдарпай.

Қайси манзил ароки бўлса муқим,
Сарви гулчеҳр эрди ёру надим.

Чанг бирла тарабфизо дағи ул,
Нағма бирла ғазалсаро дағи ул.

Бўлса девори баст аро дилгир,
Азм этар эрди қилғали нахчир¹.

Анда ҳам ёнида эди маҳваш,
Чекиб от узра нағмаи дилкаш.

Нағмапардоз ул эрди, соқи ҳам,
Боқийи умру умри боқий ҳам.

Юзидин мажлисиға оройиш,
Унидин хотириға осойиш.

Онсизин эрмас эрди бир соат,
Хоҳ айш айласун вагар тоат.

Бир кун ов солмиш эрди беҳад кенг,
Давраси чарх даври бирлан тенг.

Сайд ул овда ўйлаким анжум,
Борчасиға фирор рахнаси гум¹.

Анда отликқа ҳад йўқ эрди падида,
Сайдға ҳам адад йўқ эрди падида.

Бир фалаквор марғзор эрди,
Тўла отлиғ била шикор эрди.

Отлиғи чаргалар тузуб неча саф,
Қўшулуб бир-бирига икки тараф.

Чун қўмарғолға етти ул чарга,
Халқ беркиттилар аёқ ерга⁴.

Сайдға ҳаддин ошги эл жаври,
Уч йиғоч⁵ эрди чарганинг даври.

Лек ўн беш саф эрди тў-бартў,
Сайддин чарга ўртасида гулув.

Захм ила сайд баски зор ўлди,
Марғзор ўйла лолазор ўлди.

Балки қон бўлди селлар ҳар ён,
Айлади сел майллар ҳар ён.

Сайдким, ерга оқти қони анинг,
Чиқти қон сели бирла жони анинг.

Шоҳ Баҳром Гўри беозарм,
Ўзни гўр ўлтурурға айлаб гарм.

Чаргада мингча қодирандози,
Борчанинг сайд уарға парвози.

Сайддинким келур чиқориб тил,
Ҳар бирисига юз рамида қатил.

Чарга аҳли отиб ёғиндек ўқ,
Ҳар тараф қўйса юз, қутулмоқ йўқ.

Ўлубон неча юз туман жонлиқ,
Ҳар киши неча сайд ила қонлиқ.

Қон тўкардаки, йўқ ҳарос элга,
Бўлубон лолагун либос элга.

Қондин ул ерда гулистон бутти,
Гўйиёким ул элни қон тўтти.

Марғзорики ов эди анда,
Қон йўли нов-нов эди анда.

Гўйиё ўйла ер экандур бу
Ким, бор эрмиш тубида болчиғу сув.

Юзини гард таҳ-батаҳ тутмиш,
Анда ёмғур ёғиб гияҳ бутмиш.

Чун гияҳ бутмиш ўйлаким беша,
Тубини маҳкам айламиш реша.

Бир қориға яқин захомат анга,
Реша бандидин истиқомат анга.

Эмдиким қондин оқти ҳар ён сайл,
Сел ўз марказиға айлади майл.

Сингиб ул навъ нам қуйи кетти
Ки, бу нам сув намиға ҳам етти.

Болчиғ ул навъ бўлди ов элига
Ки, етар эрди кимсанинг белига.

Бодполарға ботмоқ ўлди иш,
Болчиғ устида ётмоқ ўлди иш.

Бўйла ҳолатда меҳр чекти ниқоб,
Парда ёпти қуёш юзига саҳоб.

Булут эл узра қатрабор ўлди,
Нуҳ тўфони ошкор ўлди.

Қуйидин суву юқоридин нам,
Юқоридин наму қуйидин ҳам.

Арода бўлғон ўлса туфроқ руст,
Асрағон бўлса ажриғ они дуруст.

Чун юзин юз туман черик ёпқай,
Сайд кейнича ҳар бири чопқай.

Ажаб эрмас бўлуб тахалхул анга,
Етса ҳар соридин тазалзул анга⁶.

Хоссаким қондин оқибон юз ариғ,
Ҳар ариғ қилса ер юзин балчиг.

От аёғи ани халоб этса,
Юқоридин ёғин дағи етса.

Не ёғинким этиб фалакка ҳаё,
Тўкса олам эли уза дарё.

Умридин эл не айб кўз юммоқ?
Қайда тебранмак, анда-ўқ чўммоқ!

Ушбулар борча бор эди мавжуд,
Бўлди бир дамда ов эли нобуд.

Чарга даврики халқдин тўлди.
Ер юки оғир эрди хам бўлди.

Ўйла юмрулди ерга юз минг хайл,
Қилдилар бир йўли су қаърига майл.

Давра бирлаки, чўмдилар мутлақ,
Бўлди ул ов ҳисориға хандақ.

Сувки хандақ қироғидин тошти,
Не қироғким, ҳисоридин ошти.

Кўрган ул давра ичра мундоғ ҳол,
Ерни андоғки, сув уза ғарбол.

Жондин ул сув била илик юдилар,
Шоҳ, балким бори черик юдилар.

Топмас эрди чўмуб итардин амон,
Сайдафкан ҳамону сайд ҳамон⁷.

Сайд учун борчаға хиром ўлди,
Сайдгаҳ худ аларға дом ўлди.

Шер ила жайран ул мақом ичра,
Туштилар чун бу навъ дом ичра.

Юз туман шеру жайран ўлди чу ғарқ,
Шеру жайран аро ўларда не фарқ?

Билдилар ошкору пинҳони,
Йўқ эканни қутулмоқ имкони.

Саъй ила бир-бирин тутуштилар,
Муғтанам англабон қучуштилар.

Бор эди ул қучушмоқ андоқ руст
Ким, бир ўлдилар ики ҳамдам чуст.

Бўйла ваҳдат чу ошкор ўлди,
Бир-бирига иков шикор ўлди.

Кўрди шаҳким, сипоҳи даштнавард,
Ботти андоқки, йўқ алардин гард.

Ул сариким, азимат этти сипоҳ,
Ҳам ўшул ён азимат айлади шоҳ*.

Мўрдек тушти ул сипоҳ аро шўр,
Кирдилар ерга борча ўйлаки мўр.

Кирди гар мўрдек сипоҳи дажам,
Кирмайин қолмади Сулаймон ҳам.

Гўрдур борча олам аҳлиға қисм,
Анга Баҳроми Гўр эди худ исм⁹.

Аждаҳоедурур бу даҳри дани,
Элни ютмоқ чекиб шиору фани.

Токи ютмоқ шиорини тутти,
Юта олғонча халқни ютти.

Лек қонуни эрди ютмоғининг,
Биру ё ўн, йўқ эрса юз ё минг.

Андин элга бәсе тааб тушти,
Лек Баҳром иши ажаб тушти

Ки, ани онча иззу жоҳ била,
Даҳр аро сизмаған сипоҳ била.

Бермаин бир дам ичра ҳеч амон
Ўйла чеккай бу аждаҳойи дамон

Ки, биров топмаин хабар андин,
Даҳр аро қолмағай асар андин.

Аллоҳ-Аллоҳ, не аждаҳодур бу,
Аждаҳо демаким, балодур бу

Ким, киши топса аждаҳодин ранж,
Ҳам топибдурлар аждаҳо била ганж.

Мунда йўқ ганж, ғайри вайронлиқ,
Кимса андин қутулмаин жонлиқ.

Токи жондин эрур нишон кишига,
Андин эрмас даме амон кишига.

Жонни олғон била дағи қўймас,
Танни ютқон била дағи тўймас.

Жисми хокини хоксор айлар,
Кўкка ажзосини ғубор айлар.

Ончаким бўлғай, ул ғубор асари,
Етар ажзосига анинг зарари.

Анга бир дамладур тутулмоғлиқ,
Лек йилларда йўқ қутулмоғлиқ.

Бордур андин бировга истиғно
Ким, шиори эрур тариқи фано.

Гарчи бўлди забуни Афридун¹⁰,
Бу Фаридундек айлар они забун.

Эй Навоий, вужуд ҳарфин унут,
Адам ўлмоқ била фано йўли тут.

Сен чу урсанг фано йўлида алам,
Йўққа мумкин эмас етишмак алам.

Аламин кўрмайин десанг йўқ бўл,
Сени йўқ топса ўзга нетгай ул?

XXXVI

*Даҳри муҳолиф норостлиғи таронасин тузмак ва бенаво ушшоққа
андин ижтиноб пардаси кўргузмак ва сипеҳр зулмидин беҳабарларга
таън тоши отмоқ ва ғафлат уйқусидин жоҳ мағрурларин насихат
гўшмоли била уйғотмоқ*

Эй кўнгул, боқмағил жаҳон ишига
Ким, жаҳон қилмади вафо кишига.

Бир улугроқ кесак эрур бу жаҳон
Ки, эрур кўпраги сув ичра ниҳон.

Кураи хок келди бебунёд,
Сув ичинда кесакка не бунёд.

Анга оқил не эътибор этгай,
Анда бир дам қачон қарор этгай

Ким, кесакни сувда назора қилур,
Бир-икки лаҳза чун ўтар эзилур.

Бу кесак манзили иқомат эмас,
Кимсага анда истиқомат эмас.

Бурун андинки, сувда ҳал бўлғай,
Сув тубига чўмар маҳал бўлғай.

Сен фано бирла киштие соз эт,
Анга рахтинг солурни оғоз эт.

Кимки ул кишти ичра топса футух,
Йўқ ажаб бўлса кемачи анга Нух!

Кимгаким Нух бўлди киштибон,
Фам йўқ ар кўкка мавж урар тўфон

Воқиф ўлғилки, айлабон талбис
Топмағай йўл бу кемага иблис.

Дема гарчи топар эсанг ёро,
«Лотазар кофирина дайёро»

Кўрма ул демакда осонлиқ
Ки, эрур сўнгғиси пушаймонлиқ.

Кураи хокким дедук бешак
Ки, эрур ўйлаким сув ичра кесак.

Чарх мундин доғи бақосиз эрур,
Йўқ, кесак гўрдек вафосиз эрур.

Анга бўлса сувда кесакча ҳисоб,
Муни дарё юзида англа ҳубоб.

Гар ҳубоб ўлса ўйлаким гунбад,
Анда қилмас иқомат аҳли хирад.

Гунбадеким йиқар нафас они,
Киши қилмоқ недур ҳавас они.

Уйки бир дамда бўлғай ул барбод,
Ани не навъ эл истағай обод.

Чарх тоқиқи бесутун ўлғай
Ҳар нафас сайр ила нигун ўлғай

Гоҳ фарш ўрнига келиб арши,
Гоҳ арш устига чиқиб фарши.

Кимса не навъ этар бу уйда мақом,
Ё тутар бу мақом аро ором.

Мухталиф келди чархи зангори,
Андин ортуқ нужуми сайёри.

Қайси сайёр, бал савобит ҳам,
Мутаҳаррик демайки, собит ҳам.

Ҳар бири луъбате ясаб ўзини,
Хира айлаб ўзига эл кўзини.

Бир шабистонда жилва айлаб соз,
Фалак ул лаъбларға луъбатбоз.

Луъбати маҳваши суманбар ҳам,
Шомдин зулфи мушку анбар ҳам.

Юз туман лаъб ошкор айлаб,
Олам аҳлини беқарор айлаб.

Ангаким эътибору жоҳ бериб,
Фалак авжида жилвагоҳ бериб.

Тахти жоҳи қилиб баланд сипеҳр,
Гирд болишти жоҳи айлаб меҳр.

Кўргузуб анда зебу оройиш,
Лек бир лаҳза бермай осойиш.

Зулм ила феъли бозгун бошлаб,
Чархдин они сарнигун тошлаб.

Кимки тахтин анинг самоға чекиб,
Ерга урмоқ учун ҳавоға чекиб.

Элки бу навъ аларни қилди банд,
Яна туфроғ узра қилди нажанд.

Сарбаландеки бўйла қилди нигун,
Анга ҳадду қиёсдин афзун.

Элгаким берди чарх уза авранг,
Не Каюмарс³ қолди, не Ҳушанг⁴.

Қани Таҳмурасу⁵ қани Жамшид?⁶
Бордилар борча даҳрдин навмид.

Қани Заҳхоку⁷ қани Афридун*
Ки, борин қилди сарнигун гардун.

Қани аждарни ўлтурур Гуштосп⁹,
Қани ганж элга базл этар Киршосп?¹⁰

Қайдадур Кайқубоду¹¹ Кайковус¹²,
Қани Кайхисраву¹³ Таҳамтану¹⁴ Тус?¹⁵

Қани Доро¹⁶, доғи, қани Баҳман¹⁷,
Қани Асфандиёри¹⁸ рўйинтан?

Қани Искандари¹⁹ жаҳоноро,
Қани Доробу²⁰ Ашк бин Доро?²¹

Сомким адл қилди вирд қани,
Мазҳари зулм Яздижирд қани?

Қани Баҳромшоҳи чархсарир
Ки, сарир айлади сипехри асир?

Етти иқлим мулкани олди,
Етти чарх узра маснадин солди.

Етти гунбад нечукки етти сипехр,
Ҳар бири иҷра ҳуре ўйлаки меҳр.

Бириси бирла бир кун ороми,
Лекин ороми дил-Дилороми.

Айшлар соз айлади пайваст
Ки, салотиндин элга бермади даст.

Мунча коминки, берди чархи кабуд,
Ўйла бир дамда айлади нобуд

Ки, бўлуб даҳр ноумид андин,
Асаре қолмади паид андин.

Деди ул лаҳза ақл ўлуб ожиз,
Гўйи Баҳром йўқ эди ҳаргиз.

Шоҳларким, жаҳонпаноҳ эдилар,
Бори оламға подшоҳ эдилар.

Чархнинг ишвасози таннози
Бориға берди бу сифат бози.

Неча кун чунки ришханд этти,
Марг домиға пойбанд этти.

Қочмади кимса бандидин онинг,
Чекмади бош камандидин онинг.

Сену мен худким ўлғабиз охир
Ки, қўлидин қутулғабиз охир.

Борчаға чун адам сори йўлдур,
Корвон ичра корвон улдур

Ки, бурунким чолинса кўси раҳил,
Йўл яроғидин айлағай таъжил.

Ўзни оламдин айлаб озода,
Андоқ ўлғай сафарға омода

Ки, муроди анинг хиром бўлуб,
Кўйи мақсуд сори гом бўлуб.

Бўлубон дўст ёдидин хандон,
Кўруб ўзига даҳрни зиндон

Ки, қачон марг ваъдаси етгай,
Ул стардин бурун бу азм етгай.

Чун азимат қилурға топти вуқуф,
Қилмағай ўзни бир замон мавқуф.

Эй Навоий, сафарға тайёр ўл,
Токи мумкиндур сабукбор ўл.

Ўзлутунгдек оғир юкинг йўқ бил,
Ул оғир юкдин ўзни айла енгил.

Чунки ул юкни ўздин эттинг кам,
Дўст кўйида бил бурунғи қадам.

Балки ул юкни чунки салб эттинг,
Қадаминг ранжа айламай еттинг.

Ватан ичра сафар бировки демиш,
Анга таъвил гўйё бу эмиш.

XXXVII

*Нозимнинг бу жавоҳири самин ва бу лаолийи анжумойин назм
силкига тортилгонга кон қозор машаққатидин фароғат топқони
ва осойиш уйқусига кўзин ёпқони ва Шоҳ Баҳром хаёли тушида
мутамассил бўлғони ва бу тарих назми учун узрлар қўлғони*

Лиллаҳил ҳамдким, яна иқбол
Кавкаби бахтим этти фаррухфол¹.

Толии саъд ёрлиқ қилди,
Қаламим дурнисорлиқ қилди.

Ёлғузун йўқки, дурри уммоний,
Балки турлук жавоҳири кони².

Ул жавоҳир нужумидин ҳомун
Бўлди андоқки қўллаи гардун³.

Мен неча фикр айладим ўзума,
Ул жавоҳир кўрунмади кўзума.

Гавҳари обдори жолача ҳам,
Лаълу ёқути барги лолача ҳам⁴.

Баски ҳар ён хиром этиб эди чуст,
Қаламим пўядин бўлуб эди сушт.

Пайк янглиғки бўлса даштнавард,
Тийра айлар юзини тер била гард.

Даъвийи рост, гар газоф айлар,
Пўяда даъвийи масоф айлар.

Қатъ бўлди чу дашт пайкори,
Оритур оразин ҳаводори.

Мен дағи чун бу пайки фаррухпай
Қилди мундоқ васеъ даштни тай.

Хаста хотирни завқнок эттим,
Юзидин гарду хайни пок эттим.

Топти чун қилғон ишта бахшойиш,
«Неча кун, — дедим, — этинг осойиш».

Манга ҳам тифли табъ ҳормиш эди,
Баски ул пайк бирла бормиш эди.

Айладим ҳужра азми тинмоқ учун,
Кўзларим уйқудин исинмоқ учун.

Бир куҳан бўрё фирош эрди,
Муттако гўша узра тош эрди⁵.

Бўлғоч оромгоҳим ушбу фирош,
Уйқу истаб қўюлди тош уза бош.

Уйқу этмай ҳануз кўзга нузул,
Кўнгул ўлмай хаёлдин маъзул,

Жилва қилди назар фазосинда,
Навму уйғоғлиғ аросинда,

Шўру ғавғода бир гуруҳи касир
Бошлари узра бир баланд сарир⁶.

Вазъи ул тахтнинг мусамман ўлуб,
Ўртасида биравга маскан ўлуб.

Бошида тожи салтанат зоҳир,
Юзида нури маъдалат боҳир.

Яна ул тахти осмонсоя
Ки, анга бор эди секиз поя.

Поялар узра эрди секиз бурж,
Ҳар бири бир жамол дурриға дурж.

Дуржларда секиз самин гавҳар,
Буржларда секиз мунир ахтар.

Ҳар бирин бир қуёш нишеман этиб,
Буржни акси бирла равшан этиб.

Манга ул тахт келди ўтруда,
Мен не уйғоқ эдим, не уйқуда.

Мутаҳаййирки, не мисол эркин?
Манга бу тушму ё ҳаёл эркин

Ки, бирав келди ул тарафдин тез,
Деди: «К-эй нуктагўйи сеҳрангез!

Қўпу бир лаҳза ранжа айла қадам
Ки, тилар суҳбатингни шаҳ бир дам!»

Яна бир қиз ҳам эҳтимом айлаб,
Етти ҳам бу замон хиром айлаб,

Сурди бу нукта шўхи ширингў
Ки: «Саломинг деди секиз бону»,

Еттиси шоҳи комронға ҳарам,
Бири маҳбубу муниси ҳамдам».

Нутқини айлади каломовар,
Ўйлаким бурноғи паёмовар.

Дедим: «Эй ики нуктагўйи фасиҳ,
Нутқунгузда хавоси нутқи Масиҳ!

Манга аввал бу шоҳ отини денг,
Яна секиз пари сифотини денг!

То билиб ул сари қадам урайин,
Нукта сурсам вуқуф ила сурайин».

Дедилар: «Хусрави баланд мақом,
Етти иқлим шоҳидур Баҳром.

Ҳарам аҳли ети гуландоми,
Бориси дилбару дилороми»⁸.

Билгач ул сўзни шодмон ўлдум,
Қўпубон ул тараф равон ўлдум.

Чун ер ўптум, шаҳ истади ўзига,
Қадам урдум мутеъ ўлуб сўзига.

Сурттум тахт поясиға жабин,
Онча кўрдумки, қўпти тахтнишин.

Чекти оғушиға нахуст мени,
Қучти такрор бирла руст мени.

Шоҳ бирла, қучушқучи бирла,
Хўблар ҳам илик учи бирла,

Қўпубон чун кўруштилар маҳжуб,
Турубон ерга тикти кўз ҳар хуб.

Шоҳ тутқоч қўлумни ўлтурди,
Зарра қадрин қуёшқа тегурди.

Неча дедим ерим эмас бу макон,
Тушғали қўймоқ ўлмади имкон.

Бўлмади тушмак изтироб била,
Сокин ўлдум туман ҳижоб била.

Қуёш оллида заррадек бетоб,
Титрабон жисмим ўйлаким симоб.

Бўлди Доройи кордон хомуш,
Киргуча танға тобу мағзима хуш.

Чун муни билди шоҳи фарзона,
Нукта оғоз қилди шоҳона:

К-эй билик мулкин айлаган тасхир,
Найзаи килк бирла оламгир!⁹

Чун чекиб тил салойи назм солиб,
Даҳр мулкин бу тиг бирла олиб.

Назм кишварситони ҳам сенсен,
Балки соҳибқирони ҳам сенсен!

Келди жонбахш назминга авсоф,
Киши ҳайвон суйин демаклик соф!¹⁰

Буки тарихимиз баён қилдинг,
Элга аҳволимиз аён қилдинг.

Тил анинг васфидин эрур ожиз,
Сеҳр худ бор, агар эмас муъжиз.

Ўзгалар ҳам йўнуб бу ишга қалам
Айладилар бу дostonни¹¹ рақам.

Сафҳани чун мунаққаш айладилар,
Ёздилар ҳар неким хуш айладилар.

Не эшитганни айлабон тасдиқ,
Қилдилар назм, айламай таҳқиқ.

Ки, қаламзан қилур замон таҳрир,
Топмиш эрди фасона кўп тағйир.

Чину ёлғонни қилдилар маълум,
Нома зимнида қилдилар манзум.

Санга навбат чу етти саъй эттинг,
Қиссанинг ҳарф-ҳарфиға еттинг.

Сидку кизбида ончаким мақдур,
Саъй этиб нома айладинг мастур.

Яна буким, алар ёзарда варақ,
Бердилар чун рақам ишига насақ.

Қисса кўпрак эканни билмадилар,
Яна истарга саъй қилмадилар.

Бири назм ичра ҳар неким қилди,
Анга етганда ўзга ҳам қилди.

Бу жиҳатдин баса ғариб умур,
Қолди олам эли аро мастур.

Сен бу ишнинг пайиға чун бординг,
Эски дафтар¹² баса кўп ахтординг.

Ложарам кўп ғаройиб ўлди аён
Ки, бу афсона ичра топти баён.

Яна буким алар қилурда рақам,
Форсийни магарки эрди қалам

Ки, неким килк савти солди садо
Форсий лафз бирла топти адо.

Форсий билган айлади идрок,
Лек маҳрум қолдилар атрок.

Сен чу назмингни турктоз эттинг,
Форсий тилдин эҳтироз эттинг.

Ҳолиё чун замонда султонлар,
Кўпраги келди тахмисахонлар.

Даҳр аро шаҳ чу турк воқеъдур,
Эл аро турк лафзи шоеъдур.

Чун бу маънини айладинг малҳуз,
Турк улус доғи бўлдилар маҳзуз.

Мен чу қилдим видои дори гурур,
Ики минг йил қилиб сипехр мурур.

Айттинг мунча достон мендин,
Солдинг эл ичра кўп нишон мендин.

Отима ўчмиш эрди овоза,
Ани янги боштин айладинг тоза.

Бўлса эрди менинг чоғимда бу иш,
Ганжлар айлагай эдим бахшиш.

Токи тушти менинг қўлумга жаҳон,
Қилмадим ер тубида ганж ниҳон.

Ҳар не илгимга тушти сарф эттим,
Шоҳи дарвеш даҳрдин кеттим.

Ганж қўйсам эди Фаридундек,
Нақдлар кўмсам эрди Қорундек.

Манга роҳат етиб бу чоғ андин,
Санга бергай эдим сўроғ андин.

Шоҳларким кўруб замонада ранж,
Ер тубида қўярлар эрмиш ганж.

Анда ҳам бу сифат жиҳатлар эмиш,
Бўйла лўшида маслаҳатлар эмиш.

Одами бўлмади чу олими ғайб,
Манга бу иш кўрунур эрди айб.

Гарчи сендин баса хижилдурмен,
Шукрунг айтурда мунфаилдурмен.

Кўнглум ар асру бас мушаввашдур,
Икки ишдин валек баса хушдур:

Бири буким, бу навъ дерлар хайл
Ки, санга йўқ эмиш жаҳон сари майл.

Даҳр ишидин малолатинг бор эмиш,
Жоҳидин саъб ҳолатинг бор эмиш.

Йўқ эмиш жоҳи сори парвойинг,
Молидин муштаниб эмиш ройинг.

Ҳар неким, даҳр моли топса вужуд,
Кўзунг оллида бор эмиш мардуд.

Нимаким хотирингга дилкаш эмас,
Санга қилмоқ ружуъ ани хуш эмас.

Яна бир буки давраи афлок,
Гар вужудумни қилди тўдаи хок.

Анга ҳам етти сарсари бедод,
Ўйлаким берди борчасин барбод.

Қолмади олам ичра осорим,
Тутти йўқ ҳукмини – йўқу борим,

Лек шоҳеки шаҳнишон бўлғай,
Кафи эҳсони дурфишон бўлғай

Ки, жаҳон аҳли сарфарозидур,
Эмди оламда Шоҳи Ғозийдур¹³.

Шоҳ Султон Ҳусайни чархсарир
Ки, анга йўқ жаҳон элинда назир.

Раъйи оллинда наййири аъзам,
Қуёш оллинда заррадин ҳам кам.

Қадри қошида гунбади мино,
Чархи мино қошида мисли Суҳо¹⁴.

Сифати васфидин чу келди фузун,
Кўп дейилса, фасона бўлғай узун.

Сен ангаким бу дам мулозимсен,
Жон била қуллуғиға жозимсен.

Гарчи шоҳедурур жаҳондовар
Ки, анга борча ишда Ҳақ ёвар.

Шоҳларким, жаҳон аро эдилар,
Даҳр мулкига қадхудо эдилар.

Мисли Жамшед ё Фаридун ҳам,
Ё Скандар, йўқ эрса Ҳорун ҳам.

Борчадин бордурур нишон анда,
Кўргузуб бахт қомрон анда.

Бориға гарчи бор мушобаҳати,
Манга кўпроқдурур муносабати.

Бири ул жумладин шижоатдур,
Шаҳға бу иш улуг бизоатдур.

Манга шаҳликда берди бу иш даст
Ки, қўлумни чу қилди ҳодиса паст.

Қилди хоқони Чин диёрима азм,
Истадим рўборўй қилмоқ разм.

Сипаҳим бевафолиғ айладилар,
Борча мендин жудолиғ айладилар.

Мутаҳаййир бўлуб бу суратдин,
Ўзни чектим йироқ заруратдин.

Анга борди элу сипоҳим ҳам,
Қўлиға тушти тахту жоҳим ҳам.

Ул бори олам узра шоҳ ўлди,
Манга ҳар ер гурезгоҳ ўлди.

Оқибат бахтнинг ҳидоятидин,
Бахт йўқ, Тенгрининг иноятидин.

Оз киши бирла устига сурдум,
Анга барвақт узумни еткурдум

Ки, ул этгунча разм учун бигим,
Учуриб эрди бошини тигим.

Яна олам саросар ўлди манга,
Рубъи маскун мусаххар ўлди манга.

Шоҳи Ғозиға ҳам бу ҳол ўлмиш
Ким, чу мулкига интиқол ўлмиш.

Чархдин уйқуға қолиб бахти,
Тушмиш аъдоси илгига тахти.

Черики ҳам қўюб адусиға юз,
Ўзи қолғонда бекасу ёлғуз.

Оз киши бирла бир тараф кетмиш,
Хасми бошиға илғабон етмиш.

Иёлаб тожу мулку масканини,
Топмиш ўз коми бирла душманини.

Қонидин тигин айлабон гулранг,
Лолагун майға айламиш оҳанг.

Чун бу иш душманиға кўргузмиш,
Менинг ўлган отимни тиргузмиш.

Лек инсоф агар арода дурур,
Мендин онинг иши зиёда дурур

Ки, мен эттим ул иш биёбонда,
Лекин ул шаҳр бирла қўргонда.

Яна улким, Хаварнақе ясадим,
Даҳр боғиға равнақе ясадим.

Не Хаварнақ — Эрам гулистони,
Не Эрам, балки равза бўстони.

Анга доғи бу ком бўлди насиб,
Даҳр аро боғе айлади тартиб.

Туфроғи мушқу анбари соро,
Оти олам аро Жаҳоноро¹⁵.

Жаннатосо ҳариму бўстони,
Юз Хаварнақча бир гулистони.

Яна бир буки, айладим ети қаср,
Ҳар бири ўз чоғида зийнати аср.

Чаманосоки, бор анга бир боғ.
Равза боғиға ҳасратидин доғ.

Анда ўн қаср, балки ортуқ ҳам,
Ясамиш ўйлаким риёзи Эрам.

Яна улким, манга бу берди даст
Ки, кўнгул салтанат аро пайваст.

Майл этиб айш ила тарона сори,
Боқмадим ганж ила Хизона сори.

Ул дағи айш сори мойилдур,
Нағмау савт бирла хушдилдур.

Манга бўлса хизона гар нобуд,
Анга йўқтур хизона худ мавжуд.

Бўйла шоҳеки мунча ҳолоти,
Турфа вазъу ажаб ҳаёлот.

Шаҳлар ичра манга эрур монанд,
Дей олурман — эрур манга фарзанд

Ки, жаҳон шаҳлариға шоҳ ўлсун,
То қиёмат жаҳонпаноҳ ўлсун.

Сенки оллинда бир камин қулсен,
Боғида хуштарона булбулсен.

Қилмоғинг улча муддаоси эрур,
Кеча-кундуз ишинг дуоси эрур.

Фаразинг буки, умри ўлғай узун,
Давлати доғи лаҳза-лаҳза фузун.

Гарчи ҳар ишта Тенгридур ёри,
Йўқки мен ҳам эман хабардори.

Ул чу фарзанд эрур манга ҳосил,
Руҳум андин эмас дурур гофил.

Қайси саъб иш сарики юз кетурур,
Анга руҳум басе мадад етурур.

Санга чун бор анинг муроди — мурод,
Мен муродиға айласам имдод.

Гўйиё бўйла ҳукм этар хирадим
Ки, санга ҳам етар эмиш мададим.

Аллоҳ-Аллоҳ, бу не деган бўлғай,
Тенгри узрунгни ҳам магар қўлғай.

Менки базлу саҳода отлиғмен.
Бўлса юз мунча ҳам уётлиғмен.

Эмди шоҳингға де саломимни,
Сўнгра мундоқ етур паёмимни

Ки, жаҳон кимсага вафо қилмас,
Шоҳлиғ таркига киро қилмас.

Шаҳки минг йил анинг ҳаётидур,
Фараз: ўлганда яхши отидур.

Минг йил ўлса ҳаёт маддиға печ,
Ул замонким ўлар, эрур бари ҳеч.

Яхшилик бирла гар қолур оти,
Бу эрур мужиби мубоҳоти.

Сенки мустаҳсан ўтти авқотинг,
Яхшиликқа чиқибдурур отинг.

Минг йил уммид эрурки қолғайсен,
Яхши от-ўқ жаҳонға солғайсен».

Шоҳ чун сўзни мундоғ этти тамом,
Ул секиз сарв қадду сиймандом

Ҳам қўпуб ҳамд ила сано дедилар,
Маҳди улёға қўп дуо дедилар.

Мен қабул айлабон дедим: дей сўз
Ким, оғиздин бурун очилди кўз.

Кўз очиб англадим туш эрмиш бу,
Кўз юмуб истадим яна уйқу.

Жаҳд ила гарчи топмадим они,
Лек қўп етти файзи руҳоний.

Доваро, хисраво, фалак жоҳо,
Сарфарозо, шаҳо, шаҳаншоҳо!

Неким эрди нидойи Баҳроми,
Раҳи этти адои пайғоми.

Санга ул ҳар не пандким берди,
Демаки, эҳтиёж эмас эрди

Ки, анга ҳар неким ирода дурур.
Сенда юз ончадин зиёдадурур.

То қилур чарх гунбади даввор,
Акс этар сайр сабъаи сайёр.

Етти кўкни Ҳақ айласун пастинг,
Етти кавкабни ҳам фурудастинг.

Фалак устида тахту жоҳинг ҳам,
Фалак этган бино паноҳинг ҳам!

XXXVIII

*Сўз ғояти ва назм ниҳояти ва ғоятсиз хиёлат изҳори ва ниҳоятсиз
журъат эътизори ва ўқур элга насойиҳи санойиҳ ўқумоқ ва битир
хайлға мавоиз ажзоси битмак ва тарихининг табиини ва абёти
ададининг табиини*

Чун манга файзи фазли Раббони
Рўзи этти бу турфа иншони.

Файзи қудсидин ихтимом ўлди
Ки, бу дафтарға ихтитом ўлди¹.

Ўз ишимда тафаккур эрди манга,
Не тафаккур, таҳайюр эрди манга

Ки, неча сафҳани қаро қилдим,
Бир неча шарҳи можаро қилдим.

Сурубон рокиби баён асру,
Килким ўлди сабукинон асру.

Йўл юруга ўзумни чун туттум,
Етти бу навъ ақбадин ўттум².

Не ети ақба, етти манзили бийм,
Биймдин эсмай ул даманға насим.

Етти кўкнинг бало макони ул,
Рустами Зол ҳафтхони ул³.

Ҳар нечук бўлса гарчи қатъ эттим,
Балки мақсад ҳаримиға еттим.

Гарчи юзланди бўйла мултамасе,
Хотиримда тараддуд эрди баса

Ки, неча назм сушт ё сода,
Чун эрур кимса табиға зода.

Зодаи табъ элга хуш кўрунур,
Ўғли зангига хурваш кўрунур.

Шеър ҳам чун кишигадур фарзанд,
Кўнглига қуту бағрига пайванд.

Зишт эса қойили кўрар ани ҳўб,
Элга мардуд эрур, анга марғуб.

Бас бу бир неча бикр субҳғаҳи
Ки, манга айбдин кўрунди тиҳи.

Чун ўғул айбини ато кўрмас,
Кўрса ҳам қилғонин хато кўрмас.

Воқеан яхши ё ёмонму экин,
Дилрабо, йўқса жонситонму экин?

Яхшилик бирла бўлса гар шоеъ,
Бўлмағай ранжу меҳнатим зоеъ.

Ганж уммидидин улки кўргай ранж,
Ранжи зоеъ эмас чу топқай ганж.

Гар ёмон бўлса мунча печо-печ,
Ранжу меҳнатки, чектим ўлғай ҳеч.

Кишидекким, ҳарамға азм этгай,
Умр этиб сарф дайр аро етгай.

Гар кўзумга менинг ғубори йўқ,
Бу назарнинг кўп эътибори йўқ.

Эл ўкардин кўнгулни шод этмон
Ки, хушомадға эътимод этмон.

Кўнглума асру хорхор эрди,
Хорхорим ҳамеша бор эрди.

Мени гирён этиб бу сурати ҳол
Ким, қулуб кирди ҳужрама иқбол,

Деди: «К-эй дурфишону гавҳарпош,
Дурру гавҳар киби недур санга ёш?

Бу жавоҳир сўзунг аро басдур,
Кўз аро эҳтиёж эрмасдур.

Санга бу ҳолким эрур ҳолис,
Манга деким, недур анга боис?»

Чун кўруб ул сифат ёмон ҳолим,
Сўрди ҳолим хужаста иқболим.

Ул сўруштин манга нишот ўлди.
Хаста кўнглумга инбисот ўлди.

Ҳар не кўнглумда эрди нақшпазир
Ки, менга эрди мужиби тағйир.

Зоҳир этмакни ихтиёр эттим,
Борин оллинда ошкор эттим.

Дедиким: «Эй улусда нодиру фард!
Бўлмасун хотиринг алампарвард!

Ўзни меҳнатқа солғон эрмишсен,
Булғажаб ғамга қолғон эрмишсен.

Бу не андешаи хато бўлғай?
Сену мундоқ хато раво бўлғай?

Ким қуёш нурини ниҳон қилди?
Бадрни мис табақ гумон қилди?

Гарчи даҳр аҳли ҳийласоз ўлғай,
Ёмони кўпу яхши оз ўлғай.

Лек кундузни дегучи кечадур,
Билса бўлғайки, даҳр аро нечадур?

Шабпарак бирла бум қилса бу зўр.
Юз туман турфа қуш эмас худ кўр.

Гар зумурраддин ўлса кўр афъи,
Ҳам зумуррад қилур анинг дафъи.

Гул иси гар жуал балосидур.
Ҳамул ис-ўқ анинг вабосидур⁴.

Андин ўтмиш каломинга поя
Ки, дегай нукта ҳар фурўмоя.

Эътироз улки ҳам таваҳҳум этар,
Айтурида оёғ-илик гум этар.

Чун хавос оллида киромийдур.
Не деса ғам йўқ, улки омийдур.

Тоғ илаким кесак қилур новард,
Чиқорур урғоч-ўқ ўзидин гард.

Хас агар ўт била ситез айлар,
Ҳам ўзидин ул ўтни тез айлар.

Асру машҳурдурур бу сўзда бали:
«Ит урар, корвон кечар» масали.

Келу мундин нори таабни унут,
Ўзни бу фикрдин муарро тут.

Сен ўзунгни тонимас эрмишсен,
Ўз сўзунгни тонимас эрмишсен.

Рўд янглиғ неча фиғону хурўш?
Баҳр ўлуб айлагил ўзунгни хамўш!»

Чун эшиттим бу нукта шод ўлдум,
Баҳрдек муҳташам ниҳод ўлдум.

Тушти бу баҳр узра андоқ мавж
Ки, анинг мавжи тутти чарх уза авж.

Табъдин мунчаким дури сероб,
Борчаға меҳрдек сафо била тоб.

Баҳрдин тошқори бериб эрдим,
Бу сафина аро териб эрдим.

Чекиб эрдим назм силкига ҳам,
Лек хотирда эрди мунча алам

Ки, бу дурларки айладим манзум,
Филҳақиқат эмас санга маълум

Ки, нечукким мен айладим идрок,
Бормудур элга доғи софию пок?

Эмдиким хотир ўлди андин жамъ,
Ҳар бири ёқти тийра кулбама шамъ.

Ёнибон кўшиши тамом била,
Бориға боқтим эҳтимом била.

Гарчи назми топиб эди таркиб,
Борча вазъида йўқ эди тартиб.

Чун назар таҳтида зухур этти,
Не керак эрди борчаға етти

Ки, бирор байт бешу кам бўлди,
Гар кам ўлди фузуда ҳам бўлди

Ки, бирар лафзға бериб тағйир,
Бири кам бўлса, ортти ёна бир.

Бўлуб ислоҳнинг рақамзадаси,
Етти итмомға мусаввадаси.

Мен демасмен не айладим марқум
Ким рақамға боқар қилур маълум.

Ҳар кишиким, ўқурда бу нома,
Табъиға гарм бўлса ҳангома.

Неки мен қилмишам назар этса,
Юзидин гар бирисига етса.

Табъи гар софу зиҳни пок ўлғай,
Шак эмастурки завқнок ўлғай.

Анда шоядки, аилабон таҳсин,
Анга қилғай дуони доғи қарин.

Ё Раб, андоқ кишига раҳмат қил!
Охир оромгоҳи жаннат қил.

Топмағон табъи поку хотири соф
Ки, анинг даъби бўлмағай инсоф.

Қатрача дурдин олмаса баҳра,
Деса, фируза кўрса, хармуҳра.

Анга ойини даъбу инсоф эт.
Кўнглини поку хотирин соф эт!

Улки таҳсин этар вале билмай.
Ўқуғон нукта даркини қилмай.

Сўзи гар яхши, гар газофдурур,
Ҳар неким ул деса маофдурур.

Яна котибки тез этиб хома,
Истагай нақш қилса бу нома.

Неки мен ёздим уйла сурса қалам,
Не рақам қилдим они қилса рақам.

Байтларда таҳаллуф айламаса,
Лафзларда тасарруф айламаса.

Оқ ўлуб анга номаи аъмол,
Тушсун илгига хомаи иқбол.

Кимки ёзмоқта музд қилди ҳавас,
Борча мақсуди музд бўлсаю бас.

Қора пул узра можаро қилса,
Юзидек сафҳани қаро қилса.

«Кўз» уза нуқта қўймай айлаб зўр,
Мардуми бўлмағондек айласа, «кўр»⁶.

«Файб»дин нуқтаи йўнуб амадо,
Хат аро «айб» айласа пайдо.

Хомасиға кўзи мидод ўлсун,
Ул қародин анга савод ўлсун.

Тили шақ бўлсун ўйлаким хома,
Орази тийра ўйлаким нома⁶.

Бу ети зарнигори олий қаср
Ким, яна йўқ алар мисоли қаср

Ки, бу кишварда айладим маъмур
Ки, ети қаср ичиндадур ети хур.

Сайр бирла нишот этиб Баҳром,
Бўлубон ҳар бирисида бир шом.

Шом чун обнуса айлаб ож,
Ул бўлур эрди уйқуға муҳтож⁷.

Бир мусофир дер эди афсона,
Топқоли уйқу шоҳи фарзона.

Лутф бу назм аро бағоятдур,
Фараз аммо етти ҳинқоятдур.

Чунки қойил ети мусофир эди
Ки, алар сайр ишига моҳир эди.

Бўлди чун бу рақам иши тайёр,
Қўйдум отини «Сабъаи сайёр».

Тортқонда бу турфа савту маддин,
Байти беш мингга тортти аддин⁸.

Манга айёми гарчи ёд эрмас,
Лек тўрт ойдин зиёд эрмас.

Бўлсам ўзга умурдин эмин,
Бор эди тўрт ҳафта ҳам мумкин

Ки, ёзилғай эди бу назм равон,
Балки бу нома бошиға унвон.

Чун ниҳоятсиз эрди ашғолим,
Касрати шуғлдин ёмон ҳолим.

Ўтуб авқотим эл газофи била,
Чину ёлғон сўз ихтилофи била.

Йўқ куну кеча хўрду хоб манга,
Кеча ғам, кундуз изтироб манга.

Эл ғулуси қилиб мени мабхут,
Ғам кўнгулға ғизоу жонима қут.

Буйла аҳвол ила мени мазлум,
Мунча фурсатда қилғоним манзум.

Яхши гар бўлмаса, ёмон ҳам эмас,
Ёмонин кимки яхши бўлса демас.

Лек жамъики сурдилар бу рақам
Ким, ҳақ урсун хатолариға қалам.

Ишлари ғайри сўз демак йўқ эди,
Балки демаклари бу сўз-ўқ эди.

Манга фурсат қилурда бу таҳрир,
Йўқ алар бирла тенгки, ушри ашир⁹.

Толиим гар муяссар этгай эди,
Улча килким мусаввар этгай эди.

Деса бўлғайки, чарх атбоқи,
Бўлсалар эрди назмим авроқи.

Рақами назми дилкаш этгай эдим,
Нукта бирла мунаққаш этгай эдим.

Мунча меҳнат аро бу фурсат ила,
Мунча фурсат аро бу меҳнат ила.

Бу рақамники, айладим мастур,
Жойи ул борки, тутсалар маъзур.

Кел Навоий, фасонани қил бас
Ким, эмишсен ажаб дарознафас!

Ё Раб, ушбу ҳадиси печо-печ
Ки, рақам торттим ториқмай ҳеч.

Сўзни гар туз дедим вагар оздим,
Неки тақдир айладинг ёздим.

Килк ўлурда варақнигор манга,
Қайда бор эрди ихтиёр манга?

Ҳар не килким вараққа ёзди бу кун.
Килки тақдир ёзмиш эрди бурун.

Ёзгоним хўб, йўқса зишт ўлди,
Манга найлай? Бу сарнавишт ўлди.

Неки ёздинг ани рақам қилдим,
Шак эмасдурки, саҳв ҳам қилдим.

Ростқа лутфдин рақам чеккил,
Саҳвума афв ила қалам чеккил.

Деганимни улусқа марғуб эт!
Ёзгонимни кўнгулга маҳбуб эт!

Тилга лафзини ногузир айла,
Жонға назмини дилпазир айла!

Гарчи тарихи эрди секкиз юз
Сексон ўтмиш эди яна тўққуз.

Ойи онинг жумодиюссоний,
Панжшанба ёзилди унвони¹⁰.

Вараку сатрин айлабон таъйин,
Байтини беш минг айладим тахмин¹¹.

Халққа зеби торак айла ани!
Уқуғонға муборак айла ани!

Етти афлокни анга ёр эт!
Етти иқлим элин харидор эт!

Кўрсаткичлар

«ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН»НИНГ ШАРҲ ВА ИЗОҲЛАРИ

«Лайли ва Мажнун» ҳақидаги қисса араб халқлари орасида кенг тарқалгани ва ғоят машҳур бўлгани ҳақида академик И. Ю. Крачковский шундай ёзган эди: «Шарқда Лайли ва Мажнун Ғарбдаги Ромео ва Жульеттага нисбатан машҳурроқдир».

Ибн Қутайба, Ал-Жоҳиз, Абу Бакр ал-Волибий ва бошқа араб олимларининг асарларида Лайли ва Мажнун ҳақидаги турли-туман ривоятлар берилади. Бадий адабиётга келганда Низомий Ганжавий, Хусрав Деҳлавий, Ашраф, Жомий, Амир Шайхим Суҳайлий қаламига мансуб дostonлар яратилди. Туркий тилда эса Гулшаҳрий, Ошиқ Пошо, Шаҳидий каби шоирлар Лайли ва Мажнун орасидаги ишқ саргузаштлари ҳақида ўз дostonларида айрим парчалар бердиларки, «бу парчалар Лайли ва Мажнун афсонасининг туркий тилдаги дастлабки куртаклари сифатида аҳамиятлидир».

«Лайли ва Мажнун» Алишер Навоий «Хамса»сининг учинчи дostonи бўлиб, 1484 йилда ёзилган. Дostonнинг қирри бобларидан бирида Навоий анъанани давом эттириб, бу мавзуда асар ёзган салафларини чуқур ҳурмат ва эҳтиром билан тилга олади. Улардан фарқли ўлароқ асарини туркийда ёзганини алоҳида таъкидлайди. Навоий Низомийнинг дostonини «қалъа»га, Деҳлавийникини яхши безакли «қаср»га ўхшатиб, ўзининг дostonини эса «қалъа» ва «қаср» атрофидаги шаҳар ва боғларга қиёс этади. Шоир ўз асарини «Фироқнома», «Номаи дард» деб ҳам атайдди.

«Бу дostonнинг асосий ғояси ҳам, қаҳрамонлари ҳам, сюжети ҳам Низомийда қандай бўлса, Хусрав Деҳлавий, Жомий, Навоий, Ғозулий ва бошқаларда ҳам шундайдир. Шунга қарамай, бу муаллифларнинг ҳаммаси оригинал асар ёзган. Чунки бу қиссани ҳар қайси санъаткор ўзи яшаган тарихий шароитдан келиб чиқиб, ўз шахсий услуби ва шоирлик салоҳияти билан куйлаган».

«Лайли ва Мажнун дostonи бир неча анъанавий боблар билан бошланади.

1. Шарқ мумтоз адабиётида аниқ анъана мавжуддир. Унга кўра ҳар қандай асар Худонинг мадҳи – ҳамд, унга илтижо – муножот, Муҳаммад (с.а.в.) таърифи – наът каби махсус боблар билан бошланади.

Навоийнинг «Лайли ва Мажнун» дostonининг I боби ҳам худди шу анъанага мувофиқ Худо мадҳига бағишланган. Унда шоир даврнинг буюк сўз устаси ва файласуф олими сифатида оламнинг яратилиши, тун, кун, ой, қуёш, юлдузларнинг, баҳор, куз, қиш фасллари ва улардаги табиатнинг ўзига хос жилолари, инсоннинг яратилиши, йўқдан бор, бордан йўқ бўлиши – булар ҳаммаси Худонинг беқиёс қудрати ва улуғлигининг ифодаси эканини таъкидлаб, Унга ҳамду санолар ўқийди. У ўзининг тажаллиси билан ҳамманинг дилига завқ бағишлайди. Навоий яратувчининг «ҳар соридаги тажаллиси жаҳонда Лайли бўлиб кўринади, жилва қилади, унинг бу хусусияти эса яратилганларни Мажнун қилмоқдир», деб ёзади:

Эй ҳар сориким, қилиб тажалли,
Ул мазҳар ўлуб жаҳонда Лайли.

Эй оники Лайли айлаб отин,
Мажнун қилмоқ қилиб сифотин.

Навоий ўз даврининг мукамал билимли фарзанди. Уни Аллоҳ илмидан айри тасаввур қилиш мумкин эмас, албатта. Ҳозирги янгича фикрлаш жараёнида шоир асарларини унинг Аллоҳга, тасаввуфга оид қарашлари билан боғлиқ ҳолда ўрганишга эътибор берилмоқда. Жумладан, «Лайли ва Мажнун» достони соф илоҳий севги асари сифатида ҳам таҳлил этилади. Ваҳоланки, Навоийнинг буюклиги ва мутафаккирлиги шундаки, «Лайли ва Мажнун»да гарчи тасаввуфга оид талқинлар бўлса-да, воқеалар замирида киши қалбини ларзага солувчи ғожиавий-мажозий ишқ қисмати, ижтимоий адолатсизлик тасвири шу қадар ҳаётий тасвирланганки, бундан шоирнинг ўзи ҳам қаттиқ изтиробга тушади ва: «Йиғлай-йиғлай тутатдим охир», деб қиссага якун ясайди.

Мажнун — телба, девона, жинни демакдир. «Шарқдаги энг машҳур қаҳрамонлардан. Қадимий араб манбаларининг шаҳодат беришича, Мажнун тарихий шахс, Арабистондаги Бани Омир қабиласига мансуб бўлган. Унинг ошиқлик қисмати ҳақида Шарқда жуда кўп ривоятлар тўқилган. У Низомий, Деҳлавий, Навоий каби улуг санъаткорларнинг ижодида ғожиавий қаҳрамон сифатида ўрин эгаллаган». Худди шу фикрлар Лайлига ҳам тааллуқлидир. Лайли араб манбаларида кичик эпизод образ — кўринишга эга бўлган. Ибн Қутайба ўзининг «Китоб уш-шеър ва-ш-шуаро» номли асарида Лайли ҳақида сўзлаш Мажнунни гапиртириш учун асосий калит эди, деган фикрни билдиради. Низомийдан бошлаб, бу фикр маҳорат билан ривожлантирилди ва Лайли дostonда мукамал, етук, баркамол аёл образига — севги ва вафо рамзига айлантирилди. Айни вақтда дostonда Навоий Лайли ва Мажнунлар образи орқали мажозий ошиқ-маъшуклар тимсолини гавдалантирган.

2. Ушбу байт «Хамса»нинг 1960 йил нашрида тушиб қолган. Биз уни «Лайли ва Мажнун»нинг танқидий матни асосида тикладик.

3. *Жаллат олоуху ва шаънуҳ* — арабча: унинг эзгуликлари ва шаъни улуг демакдир.

II

1. *Шайъан лиллоҳ* — арабча: Худо йўлида бирор нарса (бер!) демакдир.

2. Мазкур бобда шоир Худога муножот қилиб, Уни борлиқни яратган ягона ва олий зот деб қарайди ва ўз гуноҳларини, хатоларини кечиришни илтижо қилади. Шоир дostonни ёзишга киришар экан, Худодан мадад ва кўмак сўрайди. Бунда Навоийнинг Аллоҳга ишончи, юсак эътиқоди, диний қарашлари ўз ифодасини топгандир.

Муножотларда руҳий, маънавий поклик, имон ва эътиқод софлиги инсон камолоти учун ҳаётий зарурат экани таъкидланади.

Навоий Аллоҳдан илтижо қилиб ёзади:

Ҳар неча эмас манга бу осон,
Лекин санга бордур асру осон.

Боқ дарду малолатимға, ё Раб,
Раҳм айла бу ҳолатимға, ё Раб,

Лутф айла ўзум сори йўлум чек,
Чектинг чу йўлум тутуб кўлум чек...

Чун оллима қуимадинг ёвуз йўл.
Сайр ичра насибим айла туз йўл.

Шукрунға тилимни қойил айла,
Сажданға бошимни мойил айла.

Ўксутма ҳидоятингни мендин,
Кам қилма иноятингни мендин...

Ҳар қиссада шукр сол тилимға,
Ҳар ғуссада сабр бер илимға...

3. *Мо арафнок* — арабча: «сени (Аллоҳ) етарли танимадик», маъносини билдиради.
4. *Ана афсаҳ* — арабча: «мен сўзга чечанман», деб бошланадиган ҳадисга ишора.
5. *Ло уҳси* — арабча: «Сенга (Аллоҳим) чексиз сано айта олмайман, деган мазмунни англатади.

III

1. *Каш-шамси нисфун-наҳор* — арабча: кун ўртасидаги (жазирама) қуёшга ўхшайди, деган маънони англатади.

2. Ушбу бобда Навоий Муҳаммад (с.а.в.) мадҳига ўтали. Шоир Муҳаммад пайғамбар Исломи динининг асосчиси, Худонинг ердаги расули ҳамда анбиёларнинг охиригиси, унинг барча яхши хислатлари, каломи эл учун ўрнак ва табарруқ эканлигини таърифлайди. Муҳаммад (с.а.в.) нинг ҳар бир сўзи мусулмонларга ҳам қарз, ҳам фарз деб таъкидланади:

Буйруғларинг элга қарз янглиғ,
Суннатларинг элга фарз янглиғ...

Рухсорики келди қурси хуршед,
Ул меҳр қамарваш ўлди жовид.

3. *Кунту набийян* — арабча: «Мен пайғамбарман», деб бошланадиган ҳадисга ишора.
4. *Жибрл* — Жаброил сўзининг қисқарган шакли. Худо билан пайғамбар ўртасида воситачи, ваҳий келтирувчи фаришта номи.

5. *Сулаймон* — Исролда пайғамбар ва шан-шавкатли подшоҳ ҳамдир. Ривоятларга кўра, унга еру осмон, шамол, деу пари, барча ҳайвонот олами бўйсунган. Унинг тахтини девлар кўтариб, шамол учириб, қушлар эса бошига соябон бўлишар экан. Бир кун Худхуд Сулаймонга Сабо шаҳри ва унинг маликаси Билқис ҳақида хабар келтиради. Бу икки байтда шунга ишора қилиб талмеҳ орқали Жаброилнинг Муҳаммад пайғамбарга пайк — хабар етказиб туришини Худхуднинг Сулаймонга хабар етказишига қиёс этилмоқда.

IV

1. *Вал-лайли изо яғшо* — арабча: тун қоронғиси билан ҳасам ичаман (оят).
2. Диний манбаларга кўра, Муҳаммад пайғамбарнинг Маккадан Қуддусга бориши ва у ердан Буроқ отига миниб кўкка чиқиши ва Худо билан мулоқотда бўлиб қайтган туни — Меърож туни деб аталади. Мазкур бобда Навоий Муҳаммад пайғамбарнинг сайёралар,

юлдузлар, ўн икки бурж аро кўкка кўтарилиши тасвири ажойиб манзара касб этади. Навоий илми нужумдан яхши маълумотга эга бўлганлиги сабабли сайёра, юлдузларнинг номларинигина эмас, уларнинг хусусиятларини ҳам кўзда тутди ва ташхис санъатидан фойдаланиб, коинотдаги жонсиз нарсаларни инсоний сифатларда жонлантиради ва Меърож тунининг мўъжизавий ҳолатини тасвирлайди:

«Гардун кўзини унинг — пайғамбарнинг юзига очади, анжум эса дираммин юзига сочади»; ҳаммаёқда уни хуррамлик билан кутиб оладилар:

Баҳром кўриб бийик жанобин,
Ташлаб қиличин, ўпуб рикобин.

Биржисқа чун етиб рикоби,
Иш анга саодат иктисоби.

Сойислиғига Зуҳал уруб фол.
Газ дастаси била қўлида ғирбол.

Савру Ҳамал айлабон фиғонлар.
Қурбони анинг қилурға жонлар...

Баҳромни Миррих ҳам дейдилар; Форсларда Баҳром, юнонларда Марс сайёраси. Уни уруш ҳомийси ҳисоблаганлар. Қадимги илми нужумга кўра Баҳром бешинчи фалак сайёраси бўлиб, ердан кичик, тўртинчи ўринда туради. Бу байтда шоир Ҳазрат Муҳаммад пайғамбар Меърожга кўтарилганда, уни кўрган Баҳром қўлидан қиличини ташлаб; отининг рикоби — узангисини ўпади, дея таърифлайди. Шоир бу воқеанинг мушоҳидлари сайёралар эди, демоқчи бўлади.

Биржис — Муштарий (Юпитер) сайёрасининг форсча номи. Илми нужумда бу сайёра «Саъди акбар» ва «Фалак қозиси» ҳам деб юритилади, жойи бешинчи фалакда дейдилар. Шоир бу байтда Муҳаммад пайғамбар отининг узангисини Баҳром ўпди, кейин Биржисга рикоби етишти ва бундан у ғоят саодатманд бўлди, дейди.

Зуҳал — Сатурннинг арабча номи, Кайвон ҳам дейилади. Жойи олтинчи фалакда экан. Шоир бу байтда Зуҳал сайёраси Муҳаммад пайғамбарга отбоқар бўлишни орзу қилганини таърифлайди.

Савр — эски астрологияда осмондаги ўн икки буржнинг иккинчиси. Қуёш йили ҳисобида апрель ойига тўғри келади.

Ҳамал — ўн икки буржнинг биринчиси, унга қуёш март ойида киради. Қуёш йили ҳисобида биринчи ой номи март ойига тўғра келади.

3. *Мозоғ* — арабча: ўнгу сўлга боқмади... (оят).

4. *Ва мо тағо* — арабча: ҳаддидан ҳам ошмади (оят).

Оятнинг тўлиқ маъноси: (Пайғамбарнинг) кўзи (ўнгу сўлга) оғгани ҳам йўқ, ўз ҳаддидан ошгани ҳам йўқ («Ван-нажм» сураси, 18-оят).

V

1. *Қорун* — беҳисоб бойликка эга бўлган ўта хасис шахс. Навоий ўзининг «Тарихи анбиё ва ҳукамо» асарида Қорунни Мусо пайғамбар қариндошларидан экани, илму фазилатда ўткир, айниқса, кимё фанида моҳир, қобилиятли киши бўлганини ёзади. Кейинча, у кўп олтин тўплаб, катта бойликка эга бўлади. Ҳазинаси билан бирга унинг

хасислиги, имонсизлиги оша боради. У Худонинг буйруғини ҳам тан олмай қўяди. Мусонинг уни динга, эътиқодга қақришига ҳам парво қилмайди. Натижада Мусонинг дуойибадига учрайди, тамоми хазинаси, бойлиги билан уни ер ютади.

2. «Панж ганж» («Беш хазина») — Низомий Ганжавий (1141–1204) нинг яратган дostonлари кўзда тутилмоқда. Улар «Махзан ул-асрор» («Сирлар хазинаси»), «Хусрав ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Хафт пайкар» («Етти гўзал») ва «Искандарнома»дан иборат.

Маълумки, Низомий биринчи бўлиб беш dostonни яратган, ҳамсачилик анъанасини бошлаб берди. Навоий ўзининг «Хамса»си таркибидаги ҳар бир dostonнинг кириш қисмида Низомий ва унинг «Панж ганж»ини катта ҳурмат ва самимият билан тилга олади.

3. *Ҳинд соҳири* — ҳамсачилик анъанасининг давомчиси Хусрав Деҳлавий кўзда тутилади. Хусрав Деҳлавий (1253–1325) Шарқ шеърятининг улкан санъаткорларидан. У ўзининг оташин шеърйи ғазаллари ва «Хамса»си билан машҳур. Хусрав Низомий «Панж ганж»ига биринчи бўлиб назира битган шоир. Низомий dostonи «Лайли ва Мажнун» деб номланган бўлса, у ўз асарини «Мажнун ва Лайли» деб атаган.

4. «Олдида гавҳар бир қатра сувдек туюладиган сўз гавҳари васфида бир неча сўз демоқ. «Беш хазина»си олдида Қорун хазинаси вайронадек кўринадиган Ганжа ҳақими таърифида ганж сочмоқ: Кашмир жодулари унинг олдида ип эшолмайдиган Ҳинд сеҳргарини унинг гавҳари шодасига тизмоқ ва ўз назмининг чуруқ ипини ва узук торини ҳам уларга уламоқ».

Бу бобда Навоий ўздан аввалги салафларининг «сўздан қандай фойдаланганлари ҳақида, сўзнинг қиммати, уни ҳеч қандай дурру жаҳоҳирлар билан тенглаштириб бўлмаслигини, сўз бир денгиз бўлиб, унинг тубида чексиз маъно олами яшириниб ётганини таъкидлайди.

5. *Коналоҳу лам якуи маъаҳу шай* — арабча: Аллоҳ таоло билан бирга ҳеч нарса йўқ эди, яъни у ёлғиз эди, демакдир.

6. «Сени дур дейдилар. Бу — маъкул гап эмас. Сен руҳ жавҳарисан, дур қуруқ сувнинг ўзи-ку!»

7. «Демак сени дурга ўхшатиш, худди дурни шудрингга ўхшатишдир».

8. «Тил сенинг зикринг билан юксаклик эгаси, тишлар эса унга инжу тасбеҳи бўлди».

9. «Ганжада маскан тутган зар сочувчи кишидан ўзга бир киши — бу тил билан мақсадга эришолмади». Бу байтда Низомий Ганжавий ва унинг «Лайли ва Мажнун» dostonи назарда тутилади.

10. «Унинг яширин хазинаси шараф айвони, хазиначиси эса лутф мезонидир», демакдир.

11. «Маънонинг хосхонасини эгаллаган ҳам, сўз қизини турли тақинчоқларга ғарқ этган ҳам у».

12. *Тур* — Арабистондаги тоғ. Ривоятларга кўра, Тур тоғида Мусо пайгамбар Худонинг жамолини кўришга чиқади. *Қоф* — бутун ер юзини ўраб олган деб ҳаёл қилинган афсонавий тоғ. *Анқо* — афсонавий қуш. Гўё қушларнинг подшоҳи бўлиб, унинг ошиёни шу тоғда экан.

13. *Афсаҳул-каломи* — энг фасиҳ нутқлиси, равшан баён этгувчиси.

14. «У Ганжада хазинадек яширинган-у, лекин беш хазинага белги қўйиб кетган». Бу ерда гап Низомий ва унинг беш dostonи устида бормоқда.

15. «Бу хазинада маъни инжулари бўлиб, сўз ва иборалари эса унинг тилсимидир, лекин бу тилсим шундай мустаҳкамки, буни ҳар бир темир қўрғонни эгалловчи ҳам очишда ожизлик қилади».

16. *Кашмир* — Осиёда, Ҳимолай ва Тибетнинг ўртасида жойлашган тарихий диёр. Кашмир тўғрисидаги дастлабки маълумотлар милoddан аввалги VI асрга оид манбаларда учрайди.

17. «Ундаги ёзувлар Бобил мамлакатининг катта йўлидай, қамиш қаламининг ичи эса Бобул чоҳидир». Бобул — Чоҳи Бобул — ривоятларга кўра Бобул аталган шаҳарда бир қудуқ (чоҳ) бўлиб, кўкдан ерга тушиб гуноҳ ишлар қилган икки фаришта чоҳда ётар экан, бу чоҳни сеҳр манбаи ҳам дейдилар. Бу ерда Хусрав Деҳлавий ижоди Бобулнинг катта йўлига, қаламининг қаваги мазкур чоҳга ўхшатилади.

18. «Беш махфий хазинани ўз бағрига олган тошдан яратилган қалъа рўпарасида беш қаср тикланди». «Беш қалъа»дан мақсад Хусрав Деҳлавийнинг «Хамса»сини қайд этмоқ.

19. «Мўъжиза билан сеҳр орасидаги тафовут Каъба олдидаги бутчалик каттадир».

20. *Ашраф* — XIV асрнинг II ярми ва XV асрнинг бошларида яшаб, ижод қилган хамсанавис шоир. Унинг тўлиқ исми Ашраф ибн Шайх ул-Ислом Абу ал-Хусайн ибн ал-Хасан ал-Мароғий ат-Табризийдир. Алишер Навоийнинг «Мажолис ун-нафоис» тазкирасида Ашраф ҳақида шундай маълумотлар берилган: «Мавлоно Ашраф — дарвешваш ва номуродшева киши эрди. Ва кийиз бўрк устига қурчук чирмар эрди. Ва эл билан доғи омизиши оз эрди. Кўпрак авқот «Хамса» татаббуъига сарф қилур эрди, то ул китобни туготур тавфиқи топти, воқеан ўз хурди ҳолига кўра ямон бормайдур. Афв фазилатида «Хамса»сидан бу байт яхши воқеъ бўлиб турким:

Ба назди касе к-ў ба дониш меҳ аст,
Зи муҷримкушй чурмбахшй беҳ аст...

Мазмуни: Билимда шогир бўлган киши қошида гуноҳкорни ўлдиришдан гуноҳини кечиш яхшидир.

21. Бу ерда «учинчи номаи дард» «Лайли ва Мажнун» достонидир.

VI

1. *Абдурахмон Жомий* — буюк шоир, Навоийнинг яқин дўсти ва устози. Жомий салафлари Низомий, Хусрав Деҳлавийларга татаббуъ қилиб, етти дostonни ўз ичига олган «Ҳафт авранг» асарини яратди. Ундаги дostonлар: «Тухфат ул-аҳрор» («Ҳимматлилар тухфаси»), «Силсилат уз-зиҳаб» («Олтин занжирлар»), «Соломон ва Абсол», «Сабҳат ул-аброр» («Яхши кишилар тасбеҳи»), «Юсуф ва Зулайхо», «Лайли ва Мажнун», «Хирадномайи Искандарий» («Искандарнинг донишмандлик китоби»).

Навоий «Хамса»га кирган ҳар бир дoston муқаддимасида, «Мажолис ун-нафоис»да Жомийга махсус ўрин ажратади. Жомийга бағишлаб «Хамсат ул-мутаҳаййирин» асарини ёзади. Жомий ва Навоий ўзларининг «Лайли ва Мажнун» дostonларини бир йилда (1484) тугаллаганлар.

2. «Валийлик осмонининг жаҳонга нур таратувчи юлдузи тўғри йўл кўрсатиш конининг соф гавҳари, шеърят авжи фалагининг ҳашамли қуёши ва маънолар жомининг тоза май ичувчи ринди, яъни мавлоно Нуриддин Абдурахмон Жомий мадҳида нукта сурмоқ ва унинг жомидати дурдани симирмоқ».

3. «Бош оғриғига сандал ёғочини майдалаб пешонага суркалгани каби, фаришта Жомий кавшлари гардини юзига суртади».

4. «Букилишдан ҳассаси бошида пайдо бўлган тоб, икки жаҳонни тортмоқ учун илмоқдир».

5. «Учидаги найзаси ғазабга кирса, дев билан шайтонларни кўр қилади».

6. Бу икки байт мазмуни: «Тасбеҳига банд қилинган юз дона юз файз қушларини овлайди. Доналар белидаги торни жаҳон халқи учун маҳкам ип деб бил».

7. «Унинг ювинадиган идиши фалак денгизидир. Ундан томган ҳар қатра сув энг ноёб дур бўлади».

8. *Каъб* – оёқнинг тупиғи демакдир. Шоир бу ерда азизларнинг товони теккан ер – муридлар йиғиладиган даврани назарда тутди.

9. «Лақаби ҳам жаҳонга нур таратади. Зоти билан ҳам нуран ало нурдир». Бу ерда шоир «Нуриддин» сўзига ишора қилиб, «нур устига нур» иборасини қўлламоқда.

10. Бу беш байтда сўз Жомий томонидан яратилган асарлар («Тухфат ул-аҳрор», «Силсилат уз-зиҳаб», «Сабҳат ул-аброр», «Юсуф ва Зулайхо», «Девон») устида бормоқда.

VII

Бу боб Султон Ҳусайн Бойқаро мадҳидадир.

1. Султон Ҳусайн Бойқаро Темур кўрагон наслидан бўлиб, Мирзо Мансур бинни Мирзо Бойқаронинг ўғлидир. У 1438 йили туғилган, 1469 йили Ҳирот тахтига ўтириб, 37 йил ҳукмронлик қилган. Навоийнинг болаликдан дўсти бўлган. У Ҳусайний таҳаллуси билан шеърлар ёзган. Бизгача унинг девони етиб келган. Унинг қаламига насрий «Рисола» ҳам мансуб. У 1506 йилда Ҳиротда вафот этди. Ҳусайн Бойқаро имкон борича мамлакатда илм-маърифатни, маданиятни тараққий эттиришга интилди. Бобур Ҳусайн Бойқаронинг замони ҳақида ёзади: «Султон Ҳусайн Мирзонинг замони ажиб замоне эди, аҳли фазл ва беназир элдин Хуросон, батахсис Ҳирий шаҳри мамлу эди. Ҳар кишинингким, бир ишга машғуллуғи бор эди, ҳиммати ва ғарази ул эрдиким, ул ишни камолга тегургай».

Навоий Ҳусайн Бойқаро ҳақида деярли ҳамма асарларида ёзади. «Мажолис ун-нафоис» тазкирасининг саккизинчи мажлисини Ҳусайний шеърияти таҳлилига бағишлайди. Унинг насрий рисоласига жавобан (1485 й.) ўзининг «Назм ул-жавоҳир» асарини ёзади ва асар муқаддимасида бунини эътироф этади ва Ҳусайн Бойқаро шаънига мадҳиялар ўқийди. Ҳусайн Бойқаро Навоийнинг давлат арбоби сифатидаги фаолиятини, ижодини қўллаб-қувватлаган. Улар самимий дўст бўлганлар.

2. *Жунайд* – Саййид ут-тоифа Жунайд Бағдодий. У ҳақда Алишер Навоий «Насоим ул-муҳаббат» асарида шундай маълумотлар беради: «Иккинчи табақадиндур ва кунияти Абулқосимдур ва лақаби Қаворирий ва Зажжож ва Харроз Қаворирий ва Зажжож андин дебтурларки, отаси шиша сотар эрмиш ва Харроз анинг учунки, харз санъатин билур эрмиш. Асли Ниҳованддиндур. Таваллуд ва маншаи Бағдоддин ва Абу-Савр мазҳабида бўлур эрмишки, Имом Шофъийнинг улуғроқ шогирдидур ва баъзи дебтурларки, Суфън Сурий мазҳабида эрмиш...

Жунайд икки юз тўқсон еттида (909 й.) дунёдин ўтубтур. «Табақот» китобида Қушайрий рисоласида бу навъ битибтур ва Имом Ёфий тарихида тўқсон саккизда дебтур ва баъзи тўқсон тўққизда дебтур». Ҳижрий икки юз тўқсон етти деганда – ҳозирги йил ҳисобимизда тўққиз юз тўққизинчи йил англашилади.

Мазкур байтдаги «Жунайд Сони», яъни иккинчи Жунайд дейилганида Ҳусайн Бойқаро кўзда тутилади.

3. *Ҳозий* – Ҳусайн Бойқаронинг унвони бўлиб, «Шоҳи Ҳозий» деб ҳам юритилади.

4. Бу байтда шоир Ҳусайн Бойқаро шаънида муқаддас оятлардагидек сўзларни айтиш мумкин, унинг одиллиги эса шариатни ҳимоя қила олади, демоқчи бўлади.

5. Бу байтлар, умуман шу бобнинг ўзи ўта мадҳий мазмунда бўлиб, Навоий Ҳусайн Бойқарони кўчларга кўтаради. Айни чоқда, Навоий Ҳусайн Бойқаронинг ўткир зеҳн эгаси эканини таъкидлайди. Унинг давлат иши билан банд бўлиб, илм билан шуғуллана олмаса-да, лекин иқтидори ҳар қандай масалани ҳал қилишга қодир эди, деб қайд этади.

6. *Набийи мурсал* – юборилган пайғамбар.

7. *Фикҳ* (арабча: билиш, тушуниш демакдир) – мусулмон динининг йўл-йўриқлари, қоидалари тўғрисидаги ҳуқуқ илми, яъни ҳуқуқшунослик.

Фиқҳ — диний ҳуқуқшунослик сифатида икки соҳадан: шариат манбаларини ишлаб чиқиш ва шариатни аниқ соҳаларга татбиқ қилишдан иборат бўлган.

8. *Абу Ҳанифа* — Имом Аъзам Нуъмон ибн Собит (699—767) — машҳур имом, Ҳанафия мазҳабининг асосчиси. Абу Ҳанифа Куфада туғилган. Ҳаммод ибн Абу Сулаймондан ҳадис илмини ўрганган. У биринчи бўлиб фиқҳ илмини фарз, суннат ва шарт каби бобларга ажратган.

9. *Жамшид* — Эроннинг қадимги подшоҳларидан бири.

Жамшид жомӣ — Жамшид ясаттирган тилсимли жом. (Навоийнинг таърифича, Жамшид ҳакимларга буюриб, иккита жом ясаттирган, бирининг оти Жомӣ ишратфизоӣ — бу жомдаги май ичган билан тугамас, тўлиқ тураверар ва қийшайтирилса ҳам тўкилмас экан. Иккинчисининг оти Жомӣ гитийнамоӣ — бу жомда дунёда юз берган ҳодисалар кўриниб турар экан. Бу жомни Жомӣ жаҳонбин ҳам дейдилар).

VIII

1. Бу боб Султон Бадиуззамон мадҳида ёзилган.

2. *Султон Бадиуззамон Мирзо* — Ҳусайн Бойқаронинг катта ўғли, Астробод вилоятининг ҳокими, отаси вафотидан сўнг укаси Музаффар Мирзо билан бирга мамлакатни бошқаради. Навоий «Мажолис ун-нафоис»да у ҳақда шундай дейди: «Ҳусни сурат ва ҳусни сийрат била ораста ва жамоли зоҳирӣй ва камоли ботинӣй била пийроста йигитдур. Разм атворидин отар-тутарда дилписанд ва базм асбобидан ичмак ва бағишламоқда, бемонанд. Табъи ҳам назм услубида мулоимдур».

Балхни талашиб, Бадиуззамоннинг Ҳусайн Бойқарога қарши чиқиши мағлубиятга учрайди. Шу низо оқибатида Бадиуззамоннинг ўғли Мўмин Мирзо қатл этилади. 1497 йил охирларида юз берган бу даҳшатли воқеадан сўнг Ҳусайн Бойқаро ва Бадиуззамон муносабатлари янада кескинлашади. Лекин 1506 йилда Шайбонийнинг Балхга юриши уларни бир қадар бирлаштиради. Улар Мурғоб томон отланадилар. Аммо йўлда 1506 йил 5 майда Ҳусайн Бойқаро вафот этади. Шайбоний Ҳиротни забт қилгач, Бадиуззамон Эронга Исмоил Сафавий ҳузурига қочади. «Мажолис ун-нафоис»нинг форсча таржимони Муҳаммад Қазвиний маълумотига кўра, турк султони Салимхон Табризни эгаллагандан сўнг Бадиуззамонни иззат-икром билан Истанбулга олиб кетади. Бадиуззамон тез орада тоун (вабо) касалидан вафот этади.

Навоий Бадиуззамон сиймосида давлатни идора этиш сиёсатини пухта билган, илмлардан хабардор, адолатга таянган валиаҳдни кўрар, ундан доно панд-ўғитларини дариг тутмас эди. «Муншаот» таркибида Бадиуззамонга ёзилган мактублар ана шулардан далолат беради.

3. *Бадиуззамон* — замон аҳлининг ажойиб гўзали, нодири, демақдир.

4. *Чавгон* — «Гўй ва чавгон» ўйинида от устида туриб гўй — тўпни тутиб, тўхтатиб олинадиган учи эгри узун таёқ.

5. *Савлажон* — чавгон.

IX

1. «У тун дағдағаси таърифидеки, савдойи ишқ аждаҳосининг дами ўтининг тутуни ва юлдузлари оламини ўртайдиган ўша оловнинг ёлқинлари эди: шундай тунда ҳаёл сайёҳи кўргиликлар отига миниб ҳар томон йўл олмоғи ва ишқнинг юз офатлик даштига етмоғи; офат ёғинларидан бало довулига қолмоғи ва бало яшинлари унинг жонига шавқ ва муҳаббат ҳароратини солмоғи; ишқ дури шамчирогини ўша кеча топмоқ ва у йўлчи

юлдуз билан сўз майдони жавлонига чопмоқ; Лайли ҳасели билан кўришмоқ ва Мажнун дардига тушмоқ».

2. «Вужудим шу зулматга асир бўлиб, кўнглимга фалак зулмати қўнган эди».

3. «Ишқнинг ҳидини сезган ҳамоно у от чопишдан ҳам қолди».

4. *Ясриб* — Мадина шаҳри шундай деб ҳам юритилган.

5. *Расули Ҳошимийкеш* — Муҳаммад пайғамбар кўзда тутилади.

6. *Халил* — Иброҳим алайҳиссаломнинг лақаби.

7. *Намруд* — Бобил подшоҳларидан бирининг номи. Ривоятларга кўра, Худолик даъвосини қилганда Иброҳим (Халил) пайғамбар унга қарши чиққан. Намруд уни ўтга ташлаган, лекин Иброҳим гуноҳсиз бўлгани сабабли оловда ёнмаган.

8. «Шу яшин ҳар лаҳзада Яман томондан кўриниб, ўзининг ўтлик сиртмоғини ташлар, у — Суҳайл юлдузи балқиб, Яман тунини ярқиратганидек эди. Йўқ-йўқ, балки Увайс қалби ёлқини қора тунни ойдинлаштирмоқда».

9. *Суҳайл юлдузи* — бир ёрут юлдуз. Ямандан равшанроқ кўрингани учун Суҳайли Яманий, Суҳайли Яман деб ҳам атаганлар.

10. *Увайс* — Шайх Увайс Қараний, Алишер Навоий «Насоим ул-муҳаббат» асарида Увайс Қараний тўғрисида, жумладан, шуларни ёзади: «Гоҳ-гоҳ Хожай олам муборак юзин Яман сори қилиб дер эдиким, мен Худонинг нафасини Яман томонидан топдим». Юқоридаги талмиҳ орқали ана шу ҳақиқатга ишорат қилинган.

11. *Абуқубайс* — Қубайс тоғининг номи.

12. «Айман анори ўз шохини ёритганидек, гоҳо Изам водийсига шуъла сочарди».

Изам — Арабистондаги тоғнинг номи.

13. *Нори айман* — Мусо пайғамбарга кўринган нурли бир дарахт.

14. *Нажд* — Ироқ ва Ҳижоз ўртасидаги жой номи.

15. *Шом* — Сурия ва Дамашқнинг шарқ қўлёзмаларида учрайдиган номи.

16. *Ҳай* — Араб қабиласи. Лайли шу қабиллага мансуб, қабилла бошлиғининг қизи.

17. «Бу суяклар чўлдаги қуриган ўт каби тўда-тўда бўлиб ётарди».

18. «У буни ҳали англаб етмай, ғойибдан нидо келди».

19. «Бу ишқ даштида ғавғо солаётган йиртқич ҳайвонлар шу даштнинг ҳар томонидаги қурт-қумурсқалардай».

20. «Мозий дунё бир кишидан бошқа ҳеч кимнинг бу водийга қадам қўйганини билмайди».

21. «Жисмини ташкил этган унсурлар ҳам унинг тузилишини мураккаб қилган».

22. *Ажам* — Араб халқлари ва мамлакатларидан бошқаси (кўпинча Эрон мамлакати ва халқига айтилади).

23. *Суҳайлий* — Шайх Аҳмад Суҳайлий — XV асрнинг II ярмида яшаб ижод этган форсигўй шоир. 1465–1469 йилларда Навоий Самарқанддалик вақтларида Шайхимбек Суҳайлий ҳам у билан бирга бўлган. 1469 йилда Навоий билан Ҳиротга келган ва Султон Ҳусайн Бойқаро хизматига кирган. Навоий уни ардоқлаб, ёри азиз, дер эди. 1470–1472 йилларда Навоий тавсияси билан Суҳайлий муҳрдорлик лавозимига тайинланган. «Суҳайлий» тахаллуси қилур учун, Шайхим Суҳайлий дерлар эрди», деб ёзади Бобур.

Суҳайлий бадий ижод билан қизғин шуғулланган. Алишер Навоий «Мажолис ун-нафоис»да ёзади: «Хуросон мулкининг мутайин элидиндур. Кичик ёшидан таъб осори ва зиҳе намудори андин кўп зоҳир ва ҳамида ахлоқ ва писандида маош атворидин боҳир эрди.... Аввалдин охиргача фақир била илтифот ва иттиҳоди кўп учун мундин ортуқ таърифин қилинса, ўзумни таъриф қилғондек бўлурдин қўрқиб ихтисор қилилди».

Суҳайлийнинг «Лайли ва Мажнун» достони ўз даврида машҳур бўлган.

X

1. «Қайснинг йўқлик мажлисидан қутулиб, вужуд бешигига тутилгани: қон ютмоқдан емиш ва ишқ доясидан парвариш топгани; ишқ зоти баҳрасидан эл кўзига ширин ва азалий дард ҳароратидан халойиқ назарига иссиқ кўрингани».

Қайс — Мажнуннинг асл номи.

2. «Ҳаёт ускунаси эскириб, умри дарахти йиқилишга майл этганда, ёнида гўзаллиги санавбар гули каби янги кўкорган ниҳоли (фарзанди) бўлиши керак».

3. «Билмайдик, гулистон қуриса, булбул сайрашдан тўхтайди».

4. Бу икки байтнинг мазмуни: «Ишқ мулкининг шоҳи кўкдан ергача ҳукм қилдиким, шодмонлик билан осмон гўлбазигача зийнат бериб байрам қилсунлар».

5. «Гул япроғи асалга тушгандек, уни бешикка боғлайдилар».

6. «Бодомнинг ичида мағиз сақлаганидек, бу бола ҳам кўз бешигида фароғатда яшарди».

7. Байтнинг мазмуни: «Юзида малоҳат шуълалари, нутқида фасоҳат нашълари бор». Бу байтда тарсеъ санъати қўлланилган.

8. «Уни жон йўрғагига ўраб, кўз қорачиқларини исириқ қилардилар».

XI

1. «Қайснинг донолик мактабида илмлар варақларини ўтиргани: ишқ изғирини етиб, у варақларни совургани, яъни Лайли ҳусни гулшанидан хасталик хазони четлашиб, саломатлик баҳори елидан латофат гуллари очилиб, мактабга йўл олгани ва у гуллардан Қайс кўнгли оёғига ошиқлик тиканлари санчилгани».

2. «Унинг қарам дастурхони олдида қуёш қора кулчадек қадрсиз».

3. Бу байтда шоир ружу (мусалсал) санъатидан моҳирлик билан фойдаланади. Бу санъатга кўра предмет, воқеа-ҳодиса ёки шахсга нисбатан ўхшатишли муболаға ишлатилади. Лекин бу камлик қилиб, янада кучли муболаға ишлатиб, тасвир кучайтирилади, бўрттирилади.

4. Бу байтларда тазод санъати қўлланилган. Унга кўра тасвирни бўрттириш учун бир-бирига зид тушунчалар қўлланилади.

5. «Буларни ҳинд лашкари дема, балки Чин даштини кийикларига қўйилган қатор тузоқлардир».

6. Бу байтда Навоий талмех санъатидан фойдаланиб, «ул дона» деганда, Одам Атонинг жаннатда еган бугдой донасига, «бу дона»да эса Лайли холига ишора қилмоқда. «Ул дона» бир одамни сайд этган бўлса, «бу дона» эса олам аҳлини ўзига тортади.

7. «Икки қизил лаби жон бўлса, ияк остидаги бағбақалари «жон» сўзининг «нун» ҳарфидир».

8. Унинг пок гавҳари ҳали ипга тизилмаган, лаъли эса заргар қўлидан зарар кўрмаган».

9. Бу икки байтнинг мазмуни: «Икки қора сочининг узунлиги интиҳосиз икки қоронғи кеча. Шунинг учун унинг исми барот (ҳижрий йил ҳисобида саккизинчи ой бўлган шайбоннинг ўртаси, байрам куни) ва қадр (рамазон ойининг «Лайлат ул-қадр» (қадр кечаси) деб аталадиган 27-қутлуг туни) кечасидаги тўлин ойдек жилваланарди».

10. «Бу хилдаги покиза гавҳарни (Қайсни) топгач, дарё (муаллим) бу завқдин шодланди».

11. *Ориза* — касаллик.

12. «Таъбидаги қуёшдек ҳарорат аччиқ азоб солган эди».

13. «Чироғи ўчаётган бечора чироғига ёғ қуйилса, яна ёнаверади».

14. «Асал, май ва ўз иссиқ табиаи ҳама ҳавонинг ҳарорати — тўртталаси шўълаланиб унга ўт солдилар».

15. *Аҳиббо* — арабча: муҳиб сўзининг кўплиги — дўстлар, атиббо — арабча: табиб сўзининг кўплиги — табиблар.

16. «Унинг мизожидан хасталик кетишига ёрдам бўлмаса, Исонинг элга жон беришидан нима фойда?»

Исо — Исо пайгамбар, у мўъжиза кўрсатиб, ўликларга жон ато қила олган, тирилтира олган экан. Бадий асарда кўпинча Исо нафаси — жон бахш этувчи куч тимсоли сифатида келади. Бу ерда шунга ишора қилиняпти.

17. Бу байтда китобат санъатидан фойдаланган ҳолда Лайли зулфининг юзи ёноғига тегиб туриши «хад» сўзидаги долнинг туришига, «фам» сўзидаги нуқтани эса лаби устидаги холга ўхшатилади.

18. «Унинг сочлари устидаги дурраси васл шомидани ойдинликка ўхшарди».

XII

1. «Баҳор фарроши ҳар нафас эсан шабадаларни пуфламоғи билан лола чирогини ёритганда ва булут найрангбози лаҳза-лаҳза тушган чақин чўқкурмоғидан тоғ димоғини қуритганда, ўша кўзини ҳусн чирогини ёритган ва димоғини ишқ савдоси қуритган одамнинг гулзуллар билан боғ сайрига боргани ва Лайли ҳусни гулининг шабадаси димоғига тиб, бир йўла ўзидан кетгани».

2. *Қавси қузаҳ* — баҳор чоғида осмонда кўринадиган камалак.

3. «Агар фалак тўти бўлишни орзу қилмас экан, нега ерни кўк рангга бўяди?»

4. Яшил фалак тўти бўлиб, ер куррасини жўжа қилиб очганда «ер юзини тутган майсалар унинг аъсосидаги янги патларга ўхшар эди».

5. *Ярақон* — сариқ касаллиги.

6. «Ер юзи себарглардан совут кияркан, саясан бошига гўрзи кўтарди».

7. «Гўнча» бошида жез қалпоқ кўрган чоғ муз тиги чаманни тарк этади».

8. *Фарҳод* — Шарқ халқлари оғзаки ижоди ва ёзма адабиётида кенг тарқалган образ, Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин» достонида асосий қаҳрамон. Байтда Навоий Фарҳод қисматидаги ҳижронга ишора қилмоқда.

9. *Парвез* — Хусрав Парвез — Шарқ халқлари оғзаки ижоди ва ёзма адабиётида кенг тарқалган образ. Унинг тарихий илдиши сосоний подшоҳларидан Хусрав Парвез (VI аср охири) фаолиятига бориб тақалади. Бадий адабиётда, чунончи, Фирдавсийнинг «Шоҳнома»си, Низомийнинг «Хусрав ва Ширин»ида идеал шоҳ. Навоийда эса Хусрав мутлақо салбий қаҳрамон сифатида талқин этилади.

Навоий «Тарихи мулуки Аҷам» асарида у ҳақда ёзади: «Парвез Малойин тахтига ўлтуруб, кўп мамоликни ҳийтаи тасарруфига киюрди. Ва макнат ва шавкати бир ерга еттиким, андин бурунги салотинга муяссар бўлмайдур эрди. Ва баъзи муаррихлар анга муяссар бўлгон нималарни (тожи, тахти, кулоҳи ҳам шу жумладан) ҳайрат тариқи била теъдод қилибтурлар».

Навоий бу ерда талмеҳ санъатидан моҳирона фойдаланган. Унга кўра тасвирда тарихий шахслар, воқеалар, географик номлар, афсона ва айрим асарларга ишора қилинади. Байтда «сахродаги лола япроқларининг учиши Парвез кулоҳини эслатади», дегани унинг кулоҳи рангига ҳамда унинг шахид қонига — ўғли томонидан ўлдирилганига ишоради.

10. «Лола гўнчаси лаъл қутчасига ўхшайди, очилганлари эса алвон лаълдур».

11. «Май шишаларига (балбала) тушган гул барглари турна кўзига ёхуд тустовуқ қонига ўхшайди».

12. «Насрин барги тўқилгач кўва ёғини эслатар, занбақ (хушбўй) гулининг баргига тўқилган мушкнинг ҳиди унинг димоғини қуритарди».

13. «Чаманга ёғилган шудринг кўкнор гули япроғига кўкнор доналаридек доғлар сепарди».

14. *Ул икки* — яъни Лайли ва Мажнун.

15. «Боғ кенг эди-ю, халқ сайр этарди, дарахтлар зичлиги элга парда эди. Чаман гул буталарнинг бир-бирига ёпишганлиги ишқ аҳли учун висол пардаси эди».

16. *Наъли бозғуна урмоқ* — асли маъноси тескари нағал қоқмоқ бўлиб, ўзини билиб-билмасликка солиш, ўзини ахтарувчиларни чалғитиш маъноларида ишлатилади.

17. *Ўзни авжалий айламоқ* — жўрттага ўзини билмасликка солмоқ, муғамбирлик кўрсатмоқ.

XIII

1. «Қайснинг айрилиқ тунида шабнам гулоби юзига сочилганидан кўзи очилгани; уйқусиз булбул билан ишқ дostonлари ифодасида нола қилгани ва булбул соясидек тупроққа йиқилгани; отаси унинг булбулдек фиғонларини эшитиб, бошига етгани ва маҳофа қафасига солиб олиб кетгани».

2. *Сўз* — ғам, мусибат, мотам, аза, ўлим қайғуси.

3. *Духонин бўтратмоқ* — тутунни бурқиратмоқ.

4. Бу байтнинг мазмуни: «Йўқ-йўқ, бу тутунлар унинг оҳи эди, сомон каби заиф жисми ёнарди».

5. *Каҳдуд* — сомон тутатишидан ҳосил бўладиган аччиқ тутун.

6. «У сарғайган юзини шунчалик шапатиладики, бундан юзлари кўкариб кетди».

7. Бу байтда тажнисдан фойдаланилган. Бу санъатга кўра шаклан бир хил, мазмунан бошқа-бошқа сўз (омоним)лар шеър қофияларида ишлатилади. Биринчи — «алам» — ғам, қайғу, иккинчи — «алам» — ранг, шуъла маъносини англатади.

8. Кўк гулшанининг гуллари тўкилиши — юлдузларнинг сўниши; ғунчанинг кулиши — тонг отиши демакдир.

9. Бу икки байт мазмуни: «Гоҳ бир лаҳза ҳам бошини кўтармасдан бинафшага меҳрини билдирар ва бу бинафшанинг атридан Лайлининг хушбўй зулфини искагандек муроди ҳосил бўларди».

10. «Хушхабар даракчининг хабаридан сўнг, ҳаммаларининг ҳам кўнгиллари жойига тушиди».

11. *Юсуф* — Қуръонда номи зикр этилган пайғамбар. Шарқ халқлари адабиётида машҳур бўлган «Юсуф ва Зулайхо» қиссасининг бош қаҳрамони. Яъқуб пайғамбарнинг ўғли, акалари томонидан кўп азият чеккан — чунончи, чўлда адаштирилиб, қудуққа ташланган, қул қилиб сотилган ва ҳоказо. Бу ерда Қайснинг йўқолиши Юсуф билан боғлиқ ўша воқеаларга ўхшатишмоқда. Шарқ адабиётида Юсуф образи гўзаллик ва поклик рамзига айланиб кетган.

12. «*Амора, маҳил*» — одам тушадиган кажаво. У туя ёки филга ортилган бўлади.

XIV

1. «Қайснинг ҳажр шомида андуҳ гуруҳи уйдан чиқиб висол қабиласи томон юргани; у қабила ўти билан тилдошлик ва ити билан ҳамдostonлик қилиб, қабила яқинига етгани; Лайли унинг товушидан уйдан чиқиб, бир-бирларини кўргач, у ҳам, бу ҳам ҳушидан кетгани».

2. *Инфиол* — хижолат, уят.
3. «Халқ уни дев урган дейди, билмайдик, унга пари тегиб ўтган».
4. Байт мазмуни: қоронғуликдаги учқунлар гўёки ҳаракатдаги юлдузлар эди.
5. «Ҳар томонни қоплаб олган тун зулматида шуъла бахт йўлини кўрсатади».
6. «Ранги норий (анордан қип-қизил), табъи ҳам норий (ўтли), бу лаъл буткул анор ранг бўлган».
7. «Ой билан кун иккиси сен ёниб турадиган ўчоқ — манқал; уд, сандал ёғочлари сенга тутантириқ бўлсин».
8. «Эй, мунгли ноланг жонимга хушхабарчи, эй ғамгин овозинг руҳимга озиқ берувчи!»
9. «У гоҳ хушда, гоҳ беҳуш ҳай қабиласи кўргони атрофида айланар эди».
10. *Талоя* — қўшин игори, олд сафлардаги.
11. «Бу хилдаги ишқ ўтида қизиган икки шахс (Лайли ва Қайс)нинг ноладан оғизлари садафдек очиқ эди».
12. «Ўша кўтаришда қадди букик кампир фалакдай қаддини ҳам ҳам қилди».

XV

1. Қайснинг ғойиб бўлганидан қабила аҳли хабардор бўлиб, тоғ ва водийга елдек етиб, унинг бир кум ичида беҳуш ётганини кўриб, ел хашакни учирганидек уйга келтирганлари; Қайснинг у пари ишқиде ақлу ҳушини йўқотиб, мажнунлик билан шуҳрат топгани.
2. «У из Ҳай қабиласи чегарасига етгач, қабиладан яна икки из чиқиб қўшилганлигини кўрдилар».
3. Байт мазмуни: ҳар томондан унга қилинаётган панд-насиҳатлар қон тўкувчи ханжар каби эди.
4. «На унинг руҳига қийналиш малол келар, на табиатига хурсандчилик ёқарди».
5. «Ҳар кеча унинг шиори шу зайлда қочиш, ота-оналарнинг иши уни қидириш бўлиб қолди».
6. «Девоната эсли кишининг панд-насиҳат қилишидан кўра Мажнуннинг сўзи ақллироқдир».
7. 1960 йилги «Хамса» нашрида бу байтлар ўрни алмашилиб тушган.
8. Шоир бу байт мазмунида халқ орасида касални даволашда фусунчилар (дуохонлар)нинг «куф-суф»лаб дам солишларини назарда тутиб: «эл унга чора кўриш учун қанча фусун қилса, дам солса, унинг у «пуф»лари билан шунча тутатиб кетар эди», деган. Бунда ўтти қанча пуфласа, шунча авж олиши кўзда тутилади.

XVI

1. Мажнуннинг ошиқлигидан Лайлининг отаси хабардор бўлиб, Мажнуннинг отасига тил найзаси, балки найза тили билан захми забон (тилдан (гапдан) етган озорлар) юборгани; бу ҳалокатли заҳарни ичиб, сингдириб Мажнуннинг отаси ўғлини кишанга солгани.
2. «Ҳаммадан воз кечибди дейдилар, унинг миясига футур етибди, дейдилар».
3. *Сомия* — Лайлининг отаси назарда тутилади.
4. «Бу қабила унга иффат гўшангаси эди, бунга иффат насимидан бўлак нарса аралашмас эди».
5. «Унинг (яъни гўшанганинг) атрофига пардалар тортилган бўлиб, унинг ўриш ва арқоғи поклик ва зуҳддан эди».

6. «Назмида ҳар вақт бир исмни зикр қилади (Лайлига ишора), у исмни айтмоқлик бизга мумкин эмас».

7. *Нол* — қамиш ичидаги ингичка томир, қилтириқ.

8. *Наузу биллоҳ* — арабча: Худо сақласин, демакдир.

9. «Унинг бутун вужуди занжирбанд этилган, занжир ҳалқалари ҳам ўралган ва эгилган эдилар».

10. «Жиннилик занжирида банд бўлган, бу занжирлар ичида хурсанд бўл! Кимки бу кишан билан шод бўлса, юз кушодликка эришади».

XVII

1. «Мажнуннинг фироқ чоҳида тандир ичидаги ўтдек ўртаниши; айрилиқ бандида тузоққа тушган қушдек изтироб; табиб афсунидан телбалигининг туғғени ва табиб парҳезидан иситмасининг ғалаёни; ўз бахтсизлигига тўккан аччиқ кўз ёшлари ва бу ёшлардан комида аччиқ-аччиқ хунобаси; кўнгил ўтидан темир банди сув бўлгани ва сувдек саҳро томон юриб кўз ёшларидан водийлар тўлгани».

2. Беш байт мазмуни: «Мажнуннинг Лайли ишқи савдоси ўтида чароғи ёниб, дуди эса димоғи (миясига) ўрнашди. Бу дуд у уй ичида ортган сари тақво билан ақл юзини қорайтирди. Бу икки (тақво билан ақл) у уйдан кўчгач, у ерда жунун шоҳи ўз тахтини қурди. У дуд савдо қўшини бўлиб, у қўшин ҳар дам ғавғо солди. Мана бу хилда димоғи ичида тўполон юз бериб, кўнглини жунун оёғ ости қилди».

3. «Мажнунга баҳра олсин учун берилган овқатлар унга зарарли луқмалардай бўларди».

4. Бу тўрт байт мазмуни: «Мажнун танини ишқ найзаларидан халос этаман, деб табиб унинг жисмини яна чок-чок этарди. Бу чокларни тикадиган меҳрибонлар, игна билан эмас, балки найза билан тикардилар. Ўқ учларини топаман деб табиб бемор баданини ёрган бўлса, бу кишилар уни тикмоқ учун ўқ келтирардилар. Булар ўқ ахтариб овора бўлардилар, ҳолбуки ғам ўтида ўқ эриб сув бўлган эди».

5. *Бухор уди* — қоп-қора буғи — тутуни.

6. «Энг яхшиси, мени ғавғо бошлаб ўтга ташлаб куйдириш эди».

7. *Мағок* — чоҳ, чуқур.

8. *Ибтило* — балога қолиш, гирифтор бўлиш.

9. Бу ерда икки кўз назарда тутилади.

10. *Ламъа* — ёлқин, порлоқлик, равшанлик.

11. «У ўт ичида қуёш бир патирдек, ойни айтиб ҳам ўтирмайман, чунки у куйган кулчадек бўлиб қоларди».

12. *Равзан тутулса* — туйнук бекитилса.

13. «Жисмини ҳар хил гумонлар тинчитган бўлса-да», унинг иши толпинмоқ эди».

XVIII

1. *Ибн Салом* — арабларнинг Бани Асад қабиласи бошлиғи, катта бойлик эгаси.

2. «Лайлининг хиромон сарви гулшанидан уйи сарига юртанда Ибн Салом кўнгли қуши у сарв томон парвоз қилгани, у парвозда баҳор шабадаси гул япроғи тўккандек танга сочиб, умид ниҳолидан мақсад гули очилгани ва ўша шабада титрашидан гул юзлари сарв соядек шикаст тупроғига йиқилгани».

3. *Хал* — тер.

4. Бу икки байтнинг мазмуни: «Араб элидаги бир бадавлат навқирон йигит уни — Лайлини йўлда кўриб қолди. Зотида ҳеч қандай нуқсони йўқ бу соғлом кишини бахт Ибн Салом деб атаган эди».

5. *Бани Асад* — араб қабиласининг номи.
6. *Посух тилалоқ* — жавоб кутмоқ.
7. «Лекин унинг бир оз сабр қилиши ҳам керак Чунки гулимнинг (Лайлининг) шохи синикроқ Ҳали бу умид ниҳоли ёш, яъни қуёшим ҳали ҳилолдир».
8. *Ҳажр турктози* — ҳижрон босқинчиси, талончиси.
9. «Бу можаро уни ҳам ҳамиша машғул қилар, сайр ва томошада экан, ҳар қадамда малоли ошиб кетар эди».
10. «Ёсуман — ақли паст, бемаъни, лақма бир кампир кўнгилсиз Лайлининг кўнглини хуш қиламан деб сўзга тушди».

XIX

1. «У мушкин оҳу овига бани Асад аҳлининг қасди маълум бўлиб, қуёшнинг олтин жайрони ғарб авлоқ гўшасида сарғайиб, титраб шафақ тўккандек, у оҳунинг хилват уйда тупроқ ва қон изтироб чеккани; фалак золидек онаси у ишдан воқиф бўлиб, унинг ҳолига дол-фарёд солгани».
2. «Сўз булоғини қазиган киши бу чашмадан чиққан сувни шундай таради».
3. «Олий мартабали сарв — Лайли дард зўридан соядек ётар эди».
4. «Чунки кўнглум ғамдан бениҳоя ўксиган, ғавғолардан ҳам жуда безган».
5. *Меҳнату қайғу* — азоб-уқубат, дарду ғусса.
6. «Кўксини уриб жароҳатлаб, тирноқлари билан моматалоқ қилиб ташлади».
7. «Кўз ёш қатраларини сочавериб, танининг тупроғига ғам уруғларини эди».
8. *Жайхун* — Амударёнинг қадимги номи.
9. Бу ва кейинги байтларда шоир тўла изчиллик билан таносуб санъатини қўллаиди.

XX

1. *Арафот* — Макка шаҳри атрофидаги тоғ номи, зиёратгоҳ.
2. *Арасот* — ғавғо, тўполон, қиёмат.
3. «Мажнуннинг отаси уни ишқ биёбонидан келтириб, Каъба зиёратига олиб боргани ва у муножот баҳонаси билан кўнглидаги яраларни ёргани ва дуо қилмоқ оҳанги билан кўнглидаги маҳфий мақсадини тилидан чиқаргани ва Арафот аҳлидан арасот кўтарилгани».
4. Хуш, худ, беҳуд, дархурд, сархуш, нохуш каби «вов» ёки «замма» билан ёзиладиган сўзлардаги «вов»ни «ови маъдула», яъни «ўзгартирилган вов» дейилади. Шу сўзлардаги бу ҳарфни «алиф»га айлантириб, хаш, хад, беҳад, дархард, сархаш, нохаш қабилида талаффуз қилиш мумкин. Лекин ёзувда «вов» сақланади. Асосан бу ҳодиса қофия тақозоси билан содир бўлади.
5. *Каъба* — мусулмонларнинг Макка шаҳридаги зиёратгоҳи. Каъба мусулмонлар учун қибла ҳисобланади ва у томонга қараб намоз ўқилади.
6. *Арши аъзам* — осмоннинг энг юксак арши. Каъбага шундай баҳо берилмоқда.
7. Бу ва кейинги тўрт байтнинг мазмуни: «Ер юзининг барча улуг ва кичик одамлари бу манзилга келиб зиёрат қилдилар. Ёки у Каъба кўринишда, кўнглида Тангридан бошқа ҳеч кими бўлмаган сўфига ўхшарди. Ёки ўша сўфининг чопон кийиб, ерда чўккалаб ўтирганига ўхшарди. Ўрнида қимирламай туриши қутб юлдузи, атрофидаги майда тошлар майда юлдузлардир. Бу қутб юлдузи эмас, балки зўр авлиёдирки, кўп авлиёлар киприклари билан унинг эшигини супурганлар».
8. *Ҳайли хуффош* — кўршапалаклар тўдаси.
9. «Хамса»нинг 1960 йилги нашрида бу байт сатрлари алмашилиб тушган.

10. Бу уч байт ишқ сўзидаги ҳарфлар: «айн», «шин», «қоф» ва нуқталарига асосланган сўз ўинини ишлатилган. Шоир «ишқ» сўзидаги «айн» ҳарфининг ёзувдаги шаклини назарда тутиб, уни бўйнимга тавқ — боғич ҳалқа қилгин, «шин»ни эса шуълаи шаяқ айла, «қоф» (бу ерда ҳарф номи назарда тутилади)ни эса менга ҳам тоғига, уч нуқтасини учқунларга ва қолган иккисини тошларга айлантир, дейди.

11, 12. Бу байтларда тарсеъ санъати қўлланилган, яъни биринчи мисра сўзлари билан иккинчи мисра сўзлари бир-бирига оҳангдош, вазндош ва қофиядошдир.

XXI

1. *Навфал* — Араб қабилаларидан бирининг бошлиғи, дostonда Мажнуннинг ҳолатини тушунган, унинг халоскори сифатида баён этилган. Навфал гарчи давлатманд бўлса-да, инсон қадр-қимматини, унинг ички кечинмаларини чин юракдан тушуниб, юқори баҳолайди. Навфал Мажнуннинг ишқини тушуниб, ёрдамлашса ҳам, унинг одамлардан узоқлашиб, тоғ-тошларда, ёввойи ҳайвонлар орасида юришини қоралайди.

2. «Мажнуннинг ваҳшатли элдан улфатлик ипини узгани ва биёбон ваҳшин ҳайвонлари билан дустлик йўлини тутгани, кийиклар билан Навфал ови оралиғида қолгани; Навфалнинг восил ваъдаси сиртмоғини унинг бўйнига солгани ва кийикларни озод қилиб, уни тутгани ва кўнглини овлагани».

3. Бу байтларда ғоятда моҳирлик билан тарсеъ санъати қўлланилган.

4. Байтларнинг мазмуни: «оловли назми димоғидан тутун чиқарар эди».

5. «Мажнун бир пайт овчилар қуршовида қолди».

6. «Юзида сафо (софлик) кўёши намоён бўлади; эғнида вафо нури барқ уради».

7. Сўнгги уч байт мазмуни: «Инсон ақл чароғи, қолаверса, бутун коинот кўзининг нуридир. Одамлардан қочиб, ҳайвонлар билан улфат бўлишинг ақл олдида сабабсиз кўринди; бу ҳолат менга жуда қизиқ туюлди».

8. *Юракка хорхор солиши* — юракка орзу, севги солиш.

9. *Ашҳабнинг туюғи* — бўз отнинг туюғи.

XXII

1. «Навфалнинг Лайли гавҳарини Мажнун шодаси тизимига тизиш учун гавҳардек сўзларни назм ипита тизиб, Лайли отасига юборгани; унинг сўз гавҳарини синдириб, алоқа ипини узгани; Навфал лашкар тортиб, у ҳам адоват кўшинини тузгани ва ўч майдонига от суриб дов тилашганлари; фалак тадбири билан бир-бирига барабар келмоқлари ва хилват жойларни истеҳком қилиб турганлари».

2. *Футувват* — саховатлик, жувонмардлик, олижаноблик маъноларини англатади. Ижтимоий-сиёсий, ахлоқий ва диний мафкурага оид фалсафий таълимот бўлиб, ҳунарамандлар манфаатини ифода қилган.

3. *Асру мағмум* — кўп ғамгин.

4. *Сипоҳи жаррор* — қўрқмас жангчилар тўдаси. Навфал шундай жангчилар билан Лайлининг отасига қарши курашга отланади.

5. «Отлар шамоли жанг майдонини супуриб, шафқат ва марҳамат гиёҳларини совурди». Бу байтда гулув санъати ишлатилган. Унга кўра ақлга сиғмайдиган, имкониятдан ташқари кучли муболага ишлатилган.

6. «Найзаларнинг дастаси офтоб доирасидек эгилиб кетди. Учи бўлса, тол баргидек эди».

7. *Ҳарир парнийён* — юпқа ва нозик ипак кийим.

8. *Пархош кун* — жанг кун.

9. *Ҳазму озарм* — фикр, андиша, келишиш.

10. Бу икки байтнинг мазмуни: «Қоронғилик қўлини соя солгач, юлдузлар унга кузатувчилик қилди, Хитой шоҳи — қуёш ўз тахтини тарк этиб, ер юзини эса қоронғилик босди».

XXIII

1. «Лайлининг отаси ўз кишиларини Навфал лашкари қошида кучсиз кўриб, душманга тортган тигини ўз жигарига урмоқчи бўлгани; яъни Лайли қонини оқизай дегани; у қуёшни Мажнун тушида кўриб, ботишдан сақлагани ва мотамзада тундек Навфал олдида кўз ёшлари (юлдузлари)ни оқизгани ва Навфалнинг ўти пасайиб қайтгани».

2. «Худо кўрсатмасин, одамларимиз қочиб».

3. Бу беш байт ружуъ санъати асосида битилган. Бу санъатга кўра нарса ва ҳодиса дастлаб маълум образли ифода орқали тасвирланиб, айни замонда янада кучлироқ таъсир ўтказиш мақсадида ундан воз кечиб, бошқа кучли сўз — образ ишлатилади.

4. «Навфал англадики, бу воқеа чиндир: Мажнуннинг туши шубҳасиз тўғридир».

5. Бу икки байт тун чекиниб, тонг ёрий бошлади, деган мазмунни англатади. Шоир бу ерда гоят гўзал ташбеҳлар ишлатган: тун — араб мусофирларига, тонг — оқ уйга, осмон эса кўк майсазорга ўхшатилади.

XXIV

1. *Зайд* — Лайлининг қабиладоши. У икки ошиқ-маъшукқа ҳамдард, уларга хат етказиб туради. Зайд Низомийда кичик бир образ бўлиб, асардаги диний руҳни кучайтиришга хизмат этади. Навоийда эса Лайли ва Мажнун севгисини, улар характерини тўлақонли чиқишида воситачи образ сифатида ўрни муҳим.

2. «Мажнуннинг Навфалдан айрилгани ва елоёқ отини шамолдек суриб, биёбонга йўл олгани; Зайдга йўлиқиб, аҳволини маълум қилгани ва унга етган бедодликдан бунинг ҳам кўнглига алам етгани; унга таскин бермоқ учун ўзининг ҳамма нарсасини топшириб, Лайли қабиласи кўчган ерга кетгани».

3. 1960 йилги «Хамса» нашрида бу байт ўрнида:

Мажнун мени тийра рўзмен бил,
Тиғ ол, неки хотиринг тилар бил, —

байти ёзилган.

4. «Улардан бирор пана ерга қочиб қутулмоқ менга қийин эди. Халтамда бўлган озиқ-овқатларимни олдилар».

5. *Тозиёна* — қамчиламоқ.

6. Бу байтда ҳам таносуб, ҳам тазод, ҳам тарсеъ санъатлари ишлатилган: жон бадан, бош билан оёқ бир-бирларига муносабатда бўлганлари каби буларнинг орасида зиддият ҳам бор. Бунда таносуб ҳам тазод санъати келиб чиқади. Жоним — бошим, баданинг — қадаминг, шифоси — фидоси сўзлари ҳам, вазн ҳам қофия жиҳатидан бир-бирларига баробар ва мос тушганлари сабабли тарсеъ санъати юзага келган.

7. «Бу ишдан кўркма: мен хижолатдаман, ҳар нарса қилсанг ҳам розиман».

8. Бу тўрт байтнинг мазмуни. «Деди: Эй ишқ оятига сингиб кетган замонанинг яғонаси! У ҳажр тунининг умид тонги йўқ, балки абадий қуёши, жамоли саодат осмонидан чиқадиган покизалик пардалари юзига ниқоб бўлган Лайли, сенинг ғамингда шундай нотаваонки, сўзи элга дostonдир».

9. Нажми Соқиб — ёруғ юлдуз. Бу ерда Зайднинг Мажнундан номани олиб Лайли қабиласи томон тез от суриши фалакнинг ёруғ юлдузига қиёс этилмоқда.

XXV

1. *Ҳубоб* — сув пуфаги, фалак гумбази.
2. *Сардоба* — қарвон ўтадиган йўлларда сув сақлайдиган чуқур устига қурилган иншоот.
3. *Мусомот* — баданда тер чиқарадиган майда тешикчалар.
4. «Қуёш чашмаси саратон буржида макон топиб, ҳарорат зўрлигидан ҳаво ҳубоб сардобаларида ва ўт тош мусомотида яширинганида Мажнуннинг ўтдек изтироб ва шамолдек шитоб билан Лайли ҳашами ўрнига келиб қўтир итни кўргани ва ит ўз ошнасига ялинганидек, у итга ялингани; элдан ҳайратангиз хитоб эшитиб, ваҳшатомуз жавоб бергани; ўша ит қошидан кийиклар суҳбатига етгани; унинг мушкин оҳусидан мушк сочувчи хабар етказгани».
5. *Сўз соҳатида* — сўз майдонида.
6. «Ёз фаслининг туш чоғи бўлиб, жавзо ойининг энг жазирама вақти келган эди».
7. Ушбу байтлар Навоийнинг «Муншоат» асарида ҳам саратон ҳароратини тасвирлашда келтирилади.
8. «Ҳароратли табиат сабза мўйловни оқартирганидек, қуёш чизиги экинларни қовжиратиб-оқартириб юборган эди».
9. *Кишта айламоқ* — мевани қурутмоқ.
10. Бунда Мажнун назарда тутилмоқда.
11. «Эс-хушидан айрилган Мажнун Лайли қабиласи кўчиб кетган манзилни — дамани айланди».
12. *Нийрон* — ўтлар, оловлар. Бу ерда Мажнун кўнглига ўт туташди маъносида келган.
13. Бу икки байтнинг мазмуни: «Хусусан, кўнгил уйини безағувчи ишқ, унинг кўнглига: бу даман ёр мақомидир, тупроғи эса жонига ватандир, деган бир роз солди».
14. Қадимги табобатда ярага кийиз қуйдириб босиш қўлланилган. Бу байтдаги фикр мана шу ҳақида.
15. «Табънинг кўршапалак мижозини топган ҳушёрлигинг қўйчибонларни кўкнори бергандай роҳатлантирган».
16. «Йўлбарс олдинда худди чала туғилган боладай».
17. «Кафтларинг тушган ерни каркаста ўхшаш икки юлдуз ва изларингни парвин — олтига кичик юлдуз деб англардилар».
18. *Гавзи жайран* — буту, кийик.
19. *Қилода солмоқ* — бўйинбоғ, тасма солмоқ.
20. *Самандар* — гўё ўтдан пайдо бўлиб, ўт ичида яшайдиган қуш. Бу ерда Зайд Мажнунни самандарга қиёс этган.
21. Байтнинг мазмуни: «Итнинг оёқ-қўлин ўлиб, Мажнун дашт ҳайвони томонига кетди».
22. *Маънус* — ўргатилган, ўрганган, улфат.
23. *Суруш* — хушxabар етказувчи фаришта. Байтда Лайлидан хабар келтирган Зайдни Мажнун фариштага қиёс этади.
24. «Тез бўл, дўст кутмоқда, бу ишда тўхтаб туриш зарарлидир».

XXVI

1. «Мажнун Лайлининг кеча тўлини ойдек оппоқ саҳифада лайлат ул-қадрдек номасини ўқиб, оғзи висол шаҳдидан ширин бўлганда комига занбур ниши санчилгани; қалам нўгини ари нишидек тезлаб, жавобида қоғаз табақини шира қилгани».
2. «Айрилиқ балосига гирифтор бўлганларга васл шифосини ҳам ато қилди».
3. «Эй жунун занжири қўлингда бўлган, йиртқич ҳайвон қўйруғидан белингда арқон бўлган одам».
4. «Кошки, наҳс юлдузли осмон менга ҳам у неъматларни берса эди».
5. Бу байтларда: «Лайли ўзининг висол орзуларини билдириб, жаҳон ҳам, бутун борлиқ ҳам нобуд бўлиб, ёлғиз иккимиз қолсагу кўнгил истаганча, хавф-хатарсиз висол кунларини кечирсак», дейди.

XXVII

1. «Лайли Мажнуннинг кўз қорачиғи ва киприги қалами билан жон саҳифасида ёзган кўнгли заҳарли шарҳини ўқитани ишқ ҳамдардлиги тақозоси билан Мажнун кўнглининг жароҳатидан мунинг ҳам кўнглини оғритгани; унинг ҳам қайгуланиб, еган-ичгани заҳарга айлангани».
2. *Машишота* — соч ўрувчи ва келинларга пардоз берувчи.
3. *Волас* — пастарин, тубан.
4. «Ваҳший ҳайвонлар ваҳшатимдан ҳайратга тушадилар, қушлар ҳам кулфатимдан ранжу алам топадилар».
5. «Воқеа шундай эди: у лашкарбоши (Навфал) мени кўрганда йиртқичлар менинг кўшиним эди».
6. Қаранг: XX боб, 4-изох.
7. «Навфал масаласини ёзган эдинг, лекин у жиннилик мендан воқеъ бўлмаган эди».
8. «Унинг маънодор, ўлчовли хатини Мажнун тумор қилиб, тақиб олгандек, бу ҳам унинг хатини тумор қилиб тақди».

XXVIII

1. «Мажнуннинг отаси дашт атрофини қуюндек кезиб, ўз девона ниҳодини саргаш-талиқда топмоғи; жунун дашти қароқчилари ҳар дамда унинг ҳуши қарвони одамларини савдойилик асир этганидан ажиб ҳолатга тушиб қолгани; насиҳатлар ҳуш доруси билан уни бир лаҳза ўзига келтиргани ва ўзи билан уйига олиб боргани».
2. «Дод-фигонига панд-насиҳатни ҳам қўшди, шоядки уни тийилтирса».
3. «Кўнглини яхши умидлар билан тинчитиб, ҳар томонга туясини сурарди».
4. «Гоҳо шошилиб кесак ташиш билан машғул бўлар ва у кесаклардан минора ясашга уринар эди».
5. Бу олти байтда такрор ва тарсеъ санъати ишлатилади.
6. Бу байтнинг мазмуни: «Бирин-бирин барча кетганига ўхшаган, бевафо фалакдан ота-онамга етишган иш менга ҳам етиб қолса».
7. Бу байтда ирсоли масал санъати ишлатилган. Унга кўра шоир ўз фикрини тасдиқлаш учун ҳаётдан, табиатдан ёки халқ мақоллари, ҳикматли сўзларидан фойдаланади.
8. «Хамса»нинг 1960 йилги нашрида бу байтдаги мисралар ўрни алмашган.
9. «Жавобда бундай сўзларни гапирди».
10. «Йиртқич ҳайвон қай томон кетса, унинг орқасидан кетиш ярамайди, одам ёввойисини одам қилиб бўлмайди».

11. Бу икки байтнинг мазмуни: «Узрини батамом айтиб бўлгач, туя томонга тез қадам ташлади, юкдаги арқонни чаққон ечиб олиб, уни ўз бўйнига боғлади».

XXIX

1. «Навфалнинг Мажнун қабиласи меҳмондан қайтгач, Мажнун отасига мезбонлик қилгани; пайвандлик ипи ораларида маҳкам бўлиб, меҳмон уйига келмасдан Мажнун биёбонга азм қилиб, Лайли чўпонига йўлиққани; у чўпон итидек ялиниб, қўйлар орасига уни яширгани; Лайлини кўргач, қурбон қўйи (Мажнун) билан хўтон жайрони (Лайли)нинг йиқилмоғи, ҳар қайсига бир васила билан ўз қабилаларига элтганлари».

2. «Сўз карвонининг карвонбошиси».

3. «Қуёш Навфали ўзини яширганда, осмон Мажнуннинг кўз ёшини кўпайтирди».

4. «Юлдузлар йўл кулчаларини ёйиб юбордилар. Навфал отланиб йўлга тушди».

5. «Мажнун учун қайғурганда, уни ўзига қуёв қилиш масаласини ҳам айтган».

6. *Подоиш* — эваз, бадал, мукофот.

7. «Сур иши» — тўй иши.

8. Бу сатр «Хамса»нинг 1960 йилги нашрида «Оҳу ҳавола қилиб таку дев» тарзида берилган. У «Лайли ва Мажнун»нинг танқидий матнида «Ойини ҳаволаниб таку дав» шаклидадур. Биз ҳам сатрни танқидий матндаги ҳолда тикладик.

9. Бу тўрт байтнинг мазмуни: «Мажнуннинг оҳи, осмонкезар қуёшдек ҳавода елиб-югурар, уни ёри меҳри осмон меҳри (қуёши) бош ургунга қадар элтмоқда эди. Фалак кампири эчкисини соғиб олгач, тездан сут қатраларини артиб олди (яъни шарқдан оқариб тонг отди). Кампир ҳунар ишлатиб, у сут билан дарҳол юмалоқ пишлоқни намоён қилди (яъни қуёш чиқди)».

10. *Хизр* — «оби ҳайвон» (тириклик суви)ни излаб топган ва ундан ичиб доим тирик юрган пайғамбар ёки авлиё киши. Кишиларга ҳамроҳлик қилиши билан машҳур. Байтда шунга ишора қилинади.

11. *Фанам* — қўй.

12. *Фанжу дало* — ноз-карашма.

13. «Шу пайтда икки тевалик, теваларини жадаллатиб етиб келишди».

14. *Ноқа* — ургочи туя.

15. *Водийи Айман* — Арабистондаги жойнинг номи.

XXX

1. «Мажнуннинг отаси кўп насиҳатлар билан Навфал ҳашамига олиб боргани; Навфал сур асбобини сурур билан чиқаргани; никоҳ ипи ақди тузилиб, у маҳкам бўлмасдан бурун узилгани; бир ошиқ маъшуқи васлидан ком топгани; яна бир ошиқ маъшуқи васлини тилаб етиб келгани».

2. *Талофи* — эваз, бадал маъносида.

3. Бу байтда тўй олдида Мажнунни ясантириб, унга тун ва кунга ўхшаш, яъни қора ва оқ юнгли пўстин кийдиришгани ҳақида гап боради.

4. *Жашн анжумани* — тўй мажлиси.

5. *Ийси иъжоз* — Исонома мўъжиза кўрсатувчи. Бу ерда никоҳ қилиш пайтидаги имом ва у томонидан ўқиладиган дуоларга ишора.

6. «У атрофда кўпчилик ёки бирор айғоқчи, хулласки, бирор махлуқ йўқ эди».

7. *Фаромат* — пушаймон, қайғу-ҳасрат.

8. «Эл ичида мени ёмон отлиқ қилмай».

9. «Мен эл ичида мазамматга (тап-сўзга) қолмасам, сен шундан маломатларга ўзингни тутасан».

10. *Дашна* – ханжар.

11. Бу икки байтнинг мазмуни: «Тонг субҳ келинининг юзида ёруғлик кўргузгач, фалак пардозчиси у келин рўпарасига қуёш чашмасидан кўзгу тутди».

12. Бу байтда ирсоли масал санъати асосида «Тақдирини тадбир этиб бўлмас» мақоли мазмунида фойдаланган.

13. «Дард-машаққатлар берган бу сир унинг жисмини касаллантириб кўрпага ётқизди».

XXXI

1. «Фалак золи найрангининг ўзгариб туриши Мажнунни Навфал қизи висолига еткурмай туриб айиргандек, Лайлини ҳам Ибни Салом маломатидан саломат айириб, ҳажрнинг қаро тунида икки номуродни муродга еткургани ва бадансиз руҳни руҳсиз баданга кюргани; руҳ билан бадан васли муяссар бўлгач, фироқ тигини суриб, ўша сув билан висол ўтини ўчиргани».

2. Бу икки байтнинг мазмуни: «Иши кўпроқ ҳийла ва алдовдан иборат бўлган фалак, бир неча кун Мажнун билан ҳазиллашиб, йўқ, балки, беҳаёлик билан уни уйланишга буюрди».

3. «Никоҳ ўқиш соати келиб, бу тўй тантанасини яна ривожлантирар эди».

4. «Бу кеча фалак иккиюзламалиги билан кўп қизиқ ҳодисалар юз берди. Бириси шуки, жонлари дардга тўла у икки шахсни фалак дарёси мавж уриб, ҳар иккаласини айрим-айрим қовуштирмоқчи бўлиб, буларнинг ҳар бирини бошқа биров билан жуфт қилди-ю, лекин ҳар икки гавҳарни ҳам бежирим (пок) сақлади».

5. Бу икки байтнинг мазмуни: «Гўёки назар солувчи мунажжими эди-ю, ҳар икки ишга бир вақтни белгиллаган эди, лекин агар бу ишда мунажжим ожиз қолган бўлса, аслда «мунажжим ёлғончидир», яъни ҳақиқатни олдиндан белгилай олмайди».

6. Бу икки байтнинг мазмуни: «Алҳисса қуёв ҳолдан кетиб, кучсизлик унинг танини поймол қилганда, ўша кеча бутун эр ва аёл, кампир, қизлар унинг бошига тўпланган эдилар».

7. Бу байтдан бошлаб, ошиқ-маъшуқларнинг висол айёмида жаҳондаги барча мавжудотларнинг уларга хайрихоҳлигини гоёт гўзал ва ёниқ таърифини беради: «Жаҳондаги барча махлуқотлар, шу пайтда ҳар иккаласининг васлини тилар эдилар. Ўргамчи ҳам шувоққа ўралиб, иплари билан ўз тумшуғини боғлаб олган эди. Кўршапалак ҳам қаноти билан оламга парда солган эди. Бўрининг эса кулоқлари юзига тушиб, кўзининг чироғи ёпилган эди. Укки бўлса, ногоҳ овоз чиқариб юбормаслик учун тумшуғини парлари ичига олган эди. Кўйчи итини уйқу деви ҳар бир жунига кириб олгандек, босиб олган эди. Бу анбар олуд қоронғи кеча, макр билан тулкининг уясига тутун солган эди. Ҳайвонот ва қушлар тинчланиб, газанда ва йиртқичлар уйқуга чўмган эдилар».

Бундай васлнинг зое кетмаслиги учун табиат ҳам мадад кўрсатарди. Не гард учиб, не ел эсар эди, сувлар ҳам жимгина оқиб, ҳеч қандай ўтнинг ёлқини кўринмас эди. Ҳаво мизожи ўт кўрасининг юзини тўсиб олишга мойил эди. Совуқлик сипоҳи тушмасин угун ўтнинг пардаси тўсқинлик қиларди.

Тўққиз фалак бир-бирининг юзини тўсгани сингари шу совуқлик фалак юзини пок сақлар эди. Ҳаракатсиз юлдузлар эса бахтсизлик келтирувчи ниятларидан воз кечиб, саодат бағишловчи юлдузлар орасидан ўрин олдилар. Ойнинг кулчасида нур ҳам кўринмас эди, ер уни қуёш кўмачдонига кўмган эди. Аторуд (Меркурий) тонг отгунча ҳеч кўзини юммасдан, «кўз тегмасин» оятини ёзар эди. Зухра юлдузи ашула қилмай, чанг чалолмай, парда ичига яширинаётган эди. Қуёш шамъи ер тагига ботиб, кеча хилвати ўз шамъини чиқарган эди. Баҳром (Миррих) юлдузи ғазаб билан найза ўқталиб, ҳар ким ёмон кўз

билан қараса кўр қилмоқчи бўлиб турар эди. Биржис (Муштарий-Юпитер) эса шу икки дилрабога фурсат тилаб, қўл очиб дуо қилар эди. Зухал юлдузи эса, бахтсизлик ёғдиришдан номус қилиб, шунга ўз юзидан қора ранг берар эди. Тун ҳам қўлларини қорага булғаб, сахар йўлини тўсар эди. Тонг шабадасини урмас ва тун кулларини ҳам совутмас эди. Чин тонг нафас олишга ҳам ҳавас қилмас, ёлғон тонгга эса, бу кечадан ўрин ҳам йўқ эди. Фалак гардишини тун дудлари тутиб, тонгнинг дамини қайтарган эди.

Элдаги ақл чароғида ёруғ ҳам йўқ, бутун махлуқот чуқур уйқуга толган эди. Улар иккиси бахти уйғоқ кишилардай, бир-бирларининг дийдоридан маст бўлган эдилар. Фалахнинг йиллар бўйи давом қилган хилоф одати, ҳаракатлари бир кечада йўқ бўлган эди».

8. *Нофаи тотор* – тоза ва энг хушбўй мушк (қора тусли ва энг хуш исли нарса).

9. «Ёлғон кулишларга роғиб бўлиб, ёлғон тонг ҳам ота бошлади».

XXXII

1. Мажнун Лайлидан айрилиб шу Нажд тоғ чўққисида ваҳший ҳайвонлар орасида кун ўтказади. Бу ердан Лайли қабиласининг манзили кўриниб турарди.

2. «Фироқ тоши кўксига урилавериб, Мажнуннинг Нажд тоғини оромгоҳ қилгани; кўзидан тўккан бағир қонидан у тоғда лоззор очилгани; мушк бўйли оҳуси ёди била сўзга кириб, мушк сочувчи насим билан наво кўргизгани».

3. «Ой (Лайли)нинг чодирини бўш қолган эди, бу чодирнинг ойи қайтиб ўз чодирига кирди».

4. «Субҳ куёвдек берилиб, жилва билан намоён бўлгач, ундаги диққинафас садбарг гули ранги билан уни сарғайтирди», яъни тонг отиб, сўнгра куёш чиқди.

5. «Нажддаги қоплондан осмон асалига кулфат етарди, эчкиси эса осмоннинг жадди (кўкдаги 12 бурждан бири – у кийик шаклида тасаввур этилган) билан барабар югурар эди».

6. «Унинг сурати лутф қалами билан чизилган эди, жони эса нофа мушкнинг хушбўй ҳидидан эди».

7. Бу икки байтнинг мазмуни: «Силлиқ тананга ипакли либос кийгансан, остингга ипак ўрнида қоқум териси тўшалган. Сағринингга эса, тоза ўртик, юзинг ҳам, пешонанг ҳам ажойиб гузал».

8. Шоир маъшуқа тишларини лола устига тушган шудрингларга ўхшатади.

9. *Полахр* – заҳарни қайтарувчи, заҳарга қарши.

10. *Қаламинг шақи* – қамиш қаламининг ёриқ қисми.

11. Достоннинг бошқа боблари охирида Навоий ўз шахси номидан (ман, мани, манга) лирик хотима ясайди. Танқидий матнда ҳам «манга» ёзилган. 1960 йил нашрида эса «санга» деб хато берилган.

XXXIII

1. «Мажнуннинг ота-онаси унинг муҳлик фироқидан ҳалок бўлиб, у бу ҳолни кўргани; тупроқлариغا елдек етиб, ота гўри бошида етимлик дарди билан, она қабри тошида асирлик мунги билан фиғон тортгани».

2. «Кофурни (ғоятда оқ ва хушбўй модда) шарбат каби ичган сари, баданидаги ҳарорат баттар кўтарилар эди».

3. «Агар табиб касалга тухмиёна (доривор ўсимлик уруғи, ҳабдори) берса, унинг доналаридан заҳарли гиёҳлар ўсади».

4. «Табибнинг тараңжабин (ични юмшатадиган) дориси касалнинг ичини қабзият қилар, исканжабин (сафро моддасини йўқотадиган) дориси бўлса, сафрони кўпайтирар эди».

5. Бу уч байтнинг мазмуни: «Касал учун қилинган бутун тумор, жодутарлик ва дуохон-ликлар касалнинг азобини яна ҳам оширишга сабаб бўлар, касаллигининг азоби қурқинчли бўлганидан бу азобларни тўхтатишга илож топилмас эди. Кўкдан «Омонатни бер!» деган товуш келганидан сўнг, ўзидаги жон омонатини топширди».

6. *Зол* — кекса кампир; бу ерда Мажнуннинг онаси кўзда тутилади.

7. *Абушқа* — ёши улуг киши, қари одам. Бу ерда Мажнуннинг отаси кўзда тутилади.

8. *Жавона чиқармоқ* — бола очиш.

9. *Жўёйи мақом бўлмаслик* — ўз жойига қайтмаслик, ўз ерини қидирмаслик.

10. *Ҳамомани қут қилмоқ* — кабутарни емоқ.

11. *Қубур* — арабча: қабрнинг кўплиги — қабрлар, гўрлар.

12. *Мунхасиф* — тутилган, нури тўсилган, хираланган.

13. «Лекин қум устида чеккан оҳининг алангаси ўз жисмини қовурган балиқдай қилди».

14. «Бу ҳолат ўтгач, ҳаёли яна ота-онасига кетди».

XXXIV

1. «Мажнуннинг ёр ҳажри ўтидан куйган танига ота-она ҳасрати яна икки ўлдирувчи доғ кўйганидан машаққати қаттиқ бўлганини Лайли эшитиб, у куйганни куйдирган ўтлар тобидан иситиб, дудидан ўзининг ҳаёт рўзғори қаро бўлгани».

2. *Эрам, Боғи Эрам* — афсонавий гўзал ва хушҳаво боғ. Бу байтда Лайли Эрам боғидати гулга ўхшатилади.

3. «У сарв сенинг наҳс, жаҳонни хароб қиладиган зузанобинг (куйруқли юлдуз, наҳс юлдуз) эмас эди-ку!»

4. Бу икки байт мазмуни: «Буларга қаноатланмай тошлар орасида талқон қилмоқчисан. Баҳроминг билан барабарлашиб қонидан ранг олган эмас эдим». Бу ерда илми нужумдаги Баҳром сайёрасининг ҳарбий ишлар — қон тўкишлар ҳомийси экани назарда тутилган.

5. «Терлари гул юзига томиб, иситмаси билан юзи чўтдек қизарган эди».

6. «Гоҳ хушида, гоҳи беҳуд эди, нур йўқ кўзларида, мурда каби эди».

XXXV

1. «Хазон ели боғ зеболари ҳаёти шамъини ўчирганда Лайли ҳаёти баҳорининг гулларини ажал хазони совуқ шамоли кўкка совуриб, Мажнуннинг руҳи булбули бадан қафасини гулбун узра ташлаб, у яраланган гул барги сўлгунча учиб кетгани».

2. «Куз фаслининг шамоли шундай етишдики, барглар ҳам ўз жонидан кечиб юборди». Бу байтнинг биринчи мисрадаги «махражон» сўзи «меҳргон»нинг арабчалаштирилгани бўлиб, «мезон» буржи маъносидадир, иккинчи мисрадаги «меҳржон» икки сўз бўлиб, «меҳр» (муҳаббат)ни жондан кўтарди, демакдир».

3. *Афион* — наққошликда бир турли нақшнинг номи. Бу нақшда наққош рангни қилқалам билан қоғоз устига сепади, бундай нақшни ўзбекчага айни таржимаси «сепма» бўлади. Навоий бу икки мисрада наққошликдаги мана шу санъатдан фойдаланиб, сувни мовий вараққа (қоғозга), хазон баргларини унинг устидаги сепилган «сепма» нақшга ва ел (шамол)ни наққошга ўхшатади.

4. «Оғиз юмилгач, ияк чуқурчаси очик намоён бўлиб қолган» (чуқурчани чоғга, унинг ёнидаги холни кабутарга ўхшатиш).

5. *Сакароти мавт* — жон талвасаси.

6. Бу байт мазмуни марҳумнинг ота-онасига айтилган тасалли сўзларни англатади.

7. *Ўз қолибини тиҳи айламак* — ўз танини руҳдан бўшатади, яъни жони бадандан чиқади.

8. Байт мазмуни: «Ўрилган сочларингни ёзиб, оламга хушбўй ҳидларни таратсам».
9. *Икки афъи* — икки илон, яъни икки ўрам соч. Лайлининг онаси қизи ўлгач, унинг сифатларини айтиб йиғлайди.
10. «Юзунгга гултожихўроз донаси каби қора хол қўяй».
11. *Миғжар* — бошга ўраладиган рўмол.
12. «Керак нарсаларни ҳозирлаб, ўликни одат бўйича ясантирадилар».
13. *Мурури айём* — кунлар ўтиши.

XXXVI

1. «Ишқ таърифидаки, айнининг нурли тобланиши тупроқни чашмадек оқизади; шинининг учқунлари шуъласи кўнгуллар қўшинига нуқсон етказур; қофининг вазмин тошли тоғи кимга юкланса, нобуд этар ва нуқталарининг тоза доғи ҳар чок кўнгилга тулса лоланинг беш баргидек қонга бўййди».
2. «У ўтда агар хушҳол бўлса, шу билан бирга у ўша ўтда эриб ҳам кетди».
3. *Ойинаи Искандар* — Искандар ойнаси. Искандар томонидан темирга сайқал бериб яратилган ойна. Гўё унда Жамшиднинг жомидагидек, ҳамма нарсани кўрса бўлар экан. Бадиий адабиётда Искандарга бағишланган асарлар жуда кўп. Низомий, Деҳлавий, Жомий ва Навоийларнинг махсус дostonлари шулар жумласидандир. Уларда Искандар қудратли ҳукмдор тимсолига айланган.
4. *Фаранг* — Европани англатади.
5. *Ишқи мажозий* — зоҳирий ишқ, борлиқ — олам ва одамга бўлган муҳаббат.
6. «Бу тўрт байтнинг мазмуни: «Аввалгисида киши тозаланиб, иккинчисига ўтса, йўқ-йўқ, ўтиш эмас, балки ҳақиқий ишқни ўзига тортиб, кўнглига висолнинг уруғини экса, ҳам уни бутунлай торож этиб, унинг рамзий шаклидан асар қолмаса, кўринадиган жойдан кўринмасдан мақсадга сингиб кетса».
7. *Субҳи козиб* — ёлғон тонг.
8. Бу уч байтнинг мазмуни: «Ҳар қандай ранги сариқ кишини ошиқ деб бўлмайди, чунки ҳар бир сариқ гул ҳам заъфарон бўлолмайди. Жазб этолмайдиган сариқ юз риёли бўлади, самғ (дарахт елими) қаҳрабо ўрнига ўтмайди. Сариқликда қанчалик машаққатлар кўрган билан зирних (олтингургурт билан маргумуш аралашмаси) олтин бўлолмайди.
9. *Барий* — пок, четда.
10. «Яратилишиданоқ унинг қанотида доғ бор, ишқ уни ҳеч бир тарк этган эмас».
11. «Эй косагул, оташпарастрлар оловини ёққин! Менинг ғамим обнус (қора тусли қаттиқ ва хушбўй дарахт) ёғочига ўхшаган қора қайғудандир».

XXXVII

1. «Фалак эҳтиромли, қуёш нисбатли осмон бўлган шаҳзода, яъни Султон Увайс баҳодир мадҳида хотима: насиҳатлар бисотида кўп лаъл ва яхши сақланган дур ва панду насиҳатлар дастурхонида мевалар ва гуногун нозу неъматларни ул ҳазратга қулоққа олмоқ ва оғизга солмоқнинг қақриғи».
2. Бу уч байтнинг мазмуни: «Дарёнинг дурри ва коннинг лаъли каби сўзларни топгач, уларни шаҳзодага бағишлайин. У адолатли шаҳзодадир, унинг етти отасигача шох бўлгандир. Бутун коинот, замона султони шаҳзода Увайс даргоҳининг тупроғи ҳисобланади».
3. *Шаҳзода Увайс* — Султон Ҳусайн Бойқаро акасининг ўғли.
4. «Зотидаги ҳаё ва одоб, худди аммаси, холаси, тоғаси ва отасига ўхшашдир».

5. Ота-онага баб-баравар қул бўл, чунки Худо: «Ота-она эҳсондир» деган (яъни ғанимат ва улуг неъматдир демак).

6. *Мустафо* – Муҳаммад алайҳиссаломнинг сифати.

7. *Зилли Илоҳ* – Худо сояси, подшоҳ.

8. Бу икки байтнинг мазмуни: «Қассобнинг қора молини парвариш билаи семир-тириши уни ўлдириш – сўйиш учундир. Парваришдан ҳўкиз нима баҳра оларди; у ботмонлаб семирса бўлди».

9. Бу икки байтнинг мазмуни: «Шуниси қизиқки, ўтридан қолган нарса билан жонни қутқариб, шаҳарга етганда тамғачи (савдогарлар молидан бож олувчи) ҳам унинг бошига келиб, дўқ билан закот сўрайди».

10. *Ложуръа сулурлюқ* – қўлтуғламасдан, тўхтамай симирмоқ.

XXXVIII

1. «Бу дард йиғиси тугашининг тараннуми ва бу ҳасратномаси охирининг айтилиши ва тартиби авзойининг афсонасини тузмоқ, хато ва камчиликлари рақамларига эътироф айтиб, бу бобда ҳақдан афв сўрамоқ».

2. «Саҳифаларнинг юзида дард жилваланади, мистар (чиқиқсиэ) қоғозга чиқиқ тушириш учун қалин қоғозга иплар тортиб ясалган (чиғич) чиғичи ҳажрнинг катта йўлидир».

3. *Суроҳи* – май идиш.

4. «Форсий тил билан сўзлар назм этилганидан, фақат форсча биладиганларгина баҳра топдилар».

5. *Атрок* – турклар.

6. «Агар модда камроқ эрса, яъни мазмун унчалик чуқур бўлмаса, ғам емаймиз, чунки бунда асли мақсад завқдирки, бу кам эмас».

7. *Филотун (Афлотун)* – қадимги Юнон (грек) файласуфларидан, Сукротнинг шогирди ва Арастунинг устози. Эрамиздан илгари 427 йилда туғилиб, 347 йилда вафот этган.

«САБЪАИ САЙЁР»НИНГ ШАРҲ ВА ИЗОҲЛАРИ

«Сабъаи сайёр» Алишер Навоий «Хамса»сининг туртинчи достони бўлиб, 1484 йилда ёзилган ва дostonнинг илмий-танқидий матнига кўра ҳажми беш минг тўққиз байтдан иборат. У арузнинг ҳафиф баҳрида яратилган.

Алишер Навоий «Муҳокамат ул-луғатайн» асарида «Яна чун «Сабъаи сайёра» расадин замирим боғлабтур. Ашраф «Ҳафт пайкар»нинг етти ҳурвашин пешкашимга яроғлабтур», деб ёзган ва дoston номини «Сабъаи сайёра» деб атаган бўлса-да, аммо дostonнинг хотимасида:

Лутф бу назм аро бағоятдур,
Фараз аммо ети ҳикоятдур.

Чунки қойил ети мусофир эди
Ки, алар сайр ишига моҳир эди.

Бўлди чун бу рақам иши тайёр,
Қўйдум отини «Сабъаи сайёр», –

деб таъкидлайди ва диққатни асарнинг асосини ташкил этган етти ҳикоятга, бу ҳикоятларнинг айтувчилари сайр ишига моҳир бўлган етти мусофир эканлигига қаратиб, дoston номини «Сабъаи сайёр», яъни «етти сайёр (кезувчи)» деб атаганини уқдиради.

Навоий достонидаги асосий ғоя сайёҳлар ва уларнинг ҳикоятлари орқали ёритилади, лекин сайёралар билан боғлиқ масалалар ҳам бор. Шунга кўра, Навоий «сайёр» сўзига унинг иккала маъносини юклаб, дostonни «Сабъаи сайёр» деб атаган. Қолаверса, Низомийнинг «Ҳафт пайкар» дostonи номидаги «пайкар» (1. гўзал, 2. сурат), Деҳлавийнинг «Ҳашт беҳишт» дostonи номидаги «беҳишт» (1. тахт, 2. жаннат), Ашрафнинг «Ҳафт авранг»идаги «авранг» (1. тахт, 2. сайёра) сўзлари ҳам иккала маъносида ишлатилган. Шунингдек, «сайёр» ҳам «пайкар», «беҳишт», «авранг» сўзлари каби ёпиқ бўғин билан тугалланган.

Демак, Навоий дoston номланишида ҳам салафлари изидан борган ва дostonини «Сабъаи сайёр» атаган.

I

Дostonнинг биринчи кириш боби ўтмишдаги бадий асарларга хос бўлган анъанавий «Ҳамд» билан бошланади. Унда Худо оламнинг яратувчиси сифатида мақталади ва дostonнинг мазмуни тақозоси билан шоир бу бобда етти рақамга алоҳида эътиборни қаратиб, бадий санъатлардан илтизомни қўлагани ҳолда фалакнинг етти қават эканлиги, етти гumbаздан ташкил топгани, ер юзи етти иқлимга бўлингани, етти кўк, етти юлдуз (ҳафтанинг кунларига нисбат берилган) кабилар ҳақида фикр юритади. Баҳром ва Дилором сўзларини асл ва мажозий маъноларда қўллайди ва сайёралар олами, космогоник мифология билан боғлиқ ҳолда дунёнинг яратилиши ҳақидаги ўз фалсафий қарашларини ифодалайди.

II

Дostonнинг иккинчи боби «Муножот» деб аталган ва шоирнинг яратувчига мурожаати, нажот умиди, тавба ва илтижолари ўз аксини топган. Дostonнинг барча боби сарлавҳалари насрнинг сажъли турида ёзилган.

III

Дostonнинг бу боби «наът» бўлиб, пайғамбарлар таърифига бағишланади.

IV

Тўртинчи боб, меърож кечаси таърифида. Бу бобда пайғамбар (Муҳаммад алайҳис-салоту-вассалом)нинг кўкка (Аллоҳ ҳузурига) кўтариладиган тўни тасвирланган бўлиб, дунёнинг моддийлиги ҳақидаги шоир қарашлари, коинот сирлари ва буржларга алоқадор фалсафий фикрлари баён этилган.

V

Бу боб сўз таърифида. Унда дунё вужудга келганидан бери сўз ҳам мавжудлиги, сўз инсонни бошқа махлуқотдан ажратиб туриши ҳақида фикр юритилиб, «сўз» асалдан ширин, лаълдан ҳам рангдор каби кўп сифатларда таърифланади ва сўзнинг қудрати ва сеҳри хусусида қалам тебратилади.

1. «Кун» арабча сўз бўлиб, «бўл», «пайдо бўл» маъноларини билдиради. Бу ерда Навоий Аллоҳнинг «кун», яъни «бўл» деган амри билан дунёнинг пайдо бўлиши ҳақидаги ривоятга ишора қилган.

VI

Бу бобда насрдан назмнинг афзаллиги хусусида ҳикоя қилинади. «Беш ганж» жамловчилари Низомий ва Деҳлавийлар мадҳ этилади. Шоир дастлабки байтларда «сўз фани» — бадий адабиётда икки услуб, яъни назмий ва насрий услуб мавжудлигини таъкидлаб, уларни бир-бирига қиёслайди ва назмнинг насрдан устун эканлигини исботлар экан, шеърӣ асарларда чиройли, таъсирли ибора ва бадий санъатларни кўплаб қўллаш ва инжун ипга тергандек мисралар тизиш мумкин, наср эса, сочиб юборилган жавоҳир каби гўзалликдан маҳрум дейди.

1. Майдондан тўпни олиб чиқиб кетди, яъни «гўй ва чавгон» ўйинида ютди. Бу ерда Низомийга нисбатан, у маснавий яратишда биринчи бўлди, дейилмоқда.

2. Биринчи яратилган «Хамса»нинг муаллифи — Абу Муҳаммад Илъёс Юсуф ўғли Низомий (1141 й. Озарбайжоннинг Ганжа шаҳри — 1209 й.).

Низомийни дунёга машҳур этган, унинг вафотидан сўнг бир китоб шаклига келтирилиб, «Панж ганж» — «Хамса» деб аталган беш йирик достонидир. Улар «Махзанул-асрор» («Сирлар хазинаси»), «Хисрав ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Ҳафт пайкар» («Етти гўзал») ва «Искандарнома» бўлиб, Низомий бу асарлари билан Шарқ адабиётида хамсачилик анъанасини бошлаб берди. Низомийдан сўнг «Хамса» яратган Хисрав Деҳлавий, Ашраф, Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоийгина бу анъанани муваффақиятли давом эттирдилар. Навоий «Хамса» достонларининг барчасида Низомий «Панж ганж»ини алоҳида ҳурмат билан тилга олади ва унинг асарларига ўз холис муносабатини билдиради. Бу ҳол, айниқса, унинг «Ҳафт пайкар» достони хусусида ёрқин ифодаланган ва «Сабъаи сайёр» достонининг махсус бобларида ўз аксини топган.

3. Қорун — жуда кўп бойликка эга бўлган шахс. Бу ерда Низомий «Хамса»си Қорун хазинасининг бештасига қиёс қилинмоқда.

4. Амир Хусрав Деҳлавий (1258—1325) форс адабиёти классикларидан бўлиб, иккинчи яратилган «Хамса»нинг муаллифидир.

Хусрав Деҳлавий 1299—1301 йилларда Низомийнинг беш достонига жавобан «Матла ул-анвор» (Ёритқичларнинг чиқиши), «Ширин ва Хусрав», «Мажнун ва Лайли», «Ойинаи Искандарий», «Ҳашт беҳишт» («Саккиз жаннат») достонларини яратиб, «Хамса» яратиш анъанасини бошлаб берди.

Хусрав Деҳлавий бир қатор эпик достонлар, тарихий мавзудаги кўплаб асарлар, бир қанча илмий рисоалар муаллифи бўлиб, мутахассислар фикрича, унинг поэтик мероси 99 (баъзи таъкиранивислар 199) номда бўлиб, 500 минг байт атрофида.

Хусрав «Хамса» достонларини уч йилда яратган дейилса-да, у биринчи тўртта достонини ёзишга ўн ойгина сарфлаган. «Ҳашт беҳишт» эса, икки йилдан ортиқ муддатда ёзилган. Чунки муаллиф ўз достонини саккиз ҳикоят асосига қуриб, асарнинг асосини ташкил этган Баҳром ва Дилором саргузашти қаторига етти ҳикоят қўшар экан, бу ҳикоятларнинг янги, хушчақчақ ва шу билан бирга ҳаётӣ бўлиши учун кўп изланди, ҳинд фольклори, тарихи билан қизиқди ва улардан кенг фойдаланди.

Навоий «Сабъаи сайёр» достонида Хусравга эргашиб, достон воқеасининг бошланиши (Баҳромнинг тахтга ўтиришидан), Баҳром севгилисининг «Дилором» деб аталиши ва Дилором тақдирининг айрим жиҳатларини сақлаб қолди.

Навоий Хусрав Деҳлавийни фақат хамсанависликда эмас, балки шеърӣятда ҳам ўз устози деб билди ва қатор асарларида бунӣ таъкидлади.

5. *Ашраф* (тахаллуси) – тўлиқ исми Ашраф ибн Шайх ул-умам Абулҳасан ибн ал-Ҳасан ал-Марағойи ат-Табризий (туғилган йили номаълум, вафоти 1450 ёки 1460 йил). Ашраф Марағойи XV асрнинг кўзга кўринган шоирларидан. У тўртта девон соҳиби, «Хамса» ижодкори. Ашраф «Хамса»сининг ягона нусхаси Оксфорднинг «Бадлеан» кутубхонасида (инв. № 875) сақланади, 1457 йилда кўчирилган, 23630 байтдан иборат. Ашраф «Хамса»си «Минҳож ул-аброр», «Риёз ул-ошиқин», «Ишқнома», «Ҳафт авранг», «Зафарнома» дostonларидан иборат.

Алишер Навоий Ашраф ва унинг асарларига юқори баҳо беради ва «Хамса» дostonларининг кириш қисмида, «Мажолис ун-нафоис», «Муҳокамат ул-луғатайн», «Насойим ул-муҳаббат» асарларида шоирга алоҳида ўрин ажратади.

6. Бу байтларда Навоий «Хамса» яратган икки буюк ижодкор (Низомий ва Деҳлавий)лар олдида ўзини камтар тутиб, уларни шахмат доналаридаги оқ оту (Низомий), қора филга (Деҳлавий), ўзини оддий пиёдага нисбат беради (бу ерда ташбеҳ санъати қўлланган).

VII

Дostonнинг бу боби Мавлоно Нуриддин Абдурахмон Жомийга бағишланади. Абдурахмон Жомий форс-тожик адабиётининг улкан намояндасидир. У 1414 йилда туғилиб, 1492 йилда вафот этган. Жомий ҳам етти дostonдан иборат «Силсилат уз-заҳаб» (Олтин занжирлар), «Саломон ва Абсол», «Тухфат ул-аҳрор» (Ҳимматлилар тухфаси), «Субҳат ул-аброр» (Яхши кишилар тасбиҳи), «Юсуф ва Зулайхо», «Лайли ва Мажнун», «Хирадномаи Искандари» (Искандарнинг донишмандлик китоби) – «Ҳафт авранг» (Етти тахт) асарини яратди ва хамсачилик аъъанасига янгича улуш киритди. Шунинг алоҳида таъкидлаш керакки, Жомий «Ҳафт пайкар», «Сабъи сайёр» типидagi дoston яратмаган. Бунинг сабабини Жомийнинг «Хирадномаи Искандар» дostonи муқаддимасида келтирилган қуйидаги фикрлардан билишингиз мумкин:

«...Хираднома э-он ихтиёри ман аст,
Ки афсонахоня на кори ман аст.
Зи асрори ҳикмат суҳан рондан,
Беҳ аз қиссаҳои куҳан хондан...

Мазмуни: Хираднома (донишмандлик китоби) менинг раъйи-хоҳишимдир, афсоналар ҳикоя қилмоқ менинг ишим эмас. Ҳикмат сирлари ҳақида сўз сўзлаш эски қиссаларни ҳикоя қилишдан яхшироқдир...» Шунга кўра Жомий ўз «Хамса»сида «Ҳафт пайкар» типидagi дoston яратмай, фалсафий-дидактик дostonлар миқдорини кўпайтирган бўлса керак». Дарҳақиқат Жомий «Хамса»сига киритилган етти дostonдан учтаси фалсафий-дидактик дostonдир («Тухфат ул-аҳрор», «Субҳат ул-аброр», «Хирадномаи Искандар»).

Шунингдек, Жомий ўз даври фанининг турли соҳаларига – адабиёт назарияси, тилшунослик, тарих, фалсафа, musiқа илмига оид қатор рисоалар битди.

Алишер Навоий устози Абдурахмон Жомийга жуда катта ҳурмат билан қараган, ўз ижодий фаолиятида ҳам, ижтимоий ишларида ҳам Жомий билан маслаҳатлашиб турган ва устози фикрларига амал қилган.

Навоий Жомийга атаб махсус «Хамсат ул-мутаҳаййирин» (Ҳайратланганлар бешлиги) номли беш бўлимдан иборат асарини ёзган. «Хамса» дostonларининг ҳар бирида Жомийга алоҳида боблар ажратган. Шунингдек, «Мажолис ун-нафоис», «Насойим ул-муҳаббат» асарларида Жомийга бағишланган айрим равзалар мавжуд. «Муҳокамат ул-луғатайн»,

«Маҳбуб ул-қулуб» асарлари ва «Арбаин» таржимасида ҳам Навоий ўз ўрнида устози тўғрисида жуда илиқ ва самимий фикрларини билдирган.

1. Ибни Ҳожиб лақабли Абу Амр Жамолиддин Усмон бинни Умар (1175–1249) – араб тили грамматикаси билимдони. Жомий Ибни Ҳожибнинг «Кофия» асарига шарҳ битган. Бу асар «Шарҳи Мулло» номи билан машҳур бўлиб, асрлар давомида Хуросон ва Туркистон мадрасаларида бирдан-бир дарслик сифатида ўқитиб келинган.

2. Жоруллоҳ Замахшарий унвони билан машҳур бўлган Абулқосим Маҳмуд бинни Умар (1075–1144) хоразмлик олим бўлиб, араб тили ва адабиётига оид асарлар битган. Унинг илмий асарлари 15 ададга етади.

3. *Тафсир* – Куръон оятлари изоҳи.

4. *Ибн Ҳажар* – Куръон оятлари ва пайғамбар ҳадисларига шарҳ битган олим.

5. *Арбаин* – «Арбаин ҳадис» – Жомийнинг асари. Унда қирқ ҳадис форсийга таржима қилинган. Бу асарни Навоий 886 йил ҳижрийда туркий тилга ўтирган (1481–1482 й.).

6. *Имоми Аъзам* – Ислоҳ ҳуқуқшуноси Абу Ҳанифанинг лақаби. Бу мисрада Жомий фикҳ илмида Имом Аъзамга тенглаштирилмоқда.

7. «Лавомеъ фи шарҳ ул-хамрия» асари, 1470–1471 й. да сўфий шоир ибн ал-Фариднинг «Қасидаи Хамрия»сига шарҳ тарзида битилган. Иккинчи мисрада лавомеъ – ялтироқ маъносида (Ийҳом санъати қўлланган).

8. «*Лавойиҳ*» – Жомийнинг сўфий ва машойихлар ҳақидаги асари. Иккинчи мисрада лавойиҳ – равшанликлар маъносида.

9. «*Ашиъатул-ламаот*» – Жомийнинг фалсафа ва тасаввуфга оид асари бўлиб, Ҳамадонийнинг «Ламаот» асарига шарҳдир. Иккинчи мисрада шуъла, зиё маъносида.

10. «*Тову Мимия*» – Ибн Форизнинг (араб ҳуқуқшуноси) фикҳга оид «Тоия» китобига Жомий битган шарҳ, рисола.

11. «*Шавоҳид*» – Жомийнинг «Шавоҳидун-нубувват» номли насрий асари (пайғамбарлардан гувоҳлик берувчи).

12. «*Нафаҳот*» – Жомийнинг «Нафаҳот ул-унс мин ҳазаротул – қудс» (Пок зотлар ҳузуридан эсган дўстлик хуш ислари) номли асари. Унда Шарқнинг йирик файласуфлари, сўфийлик оқимининг таниқли намояндалари ҳақида қимматли маълумот тўпланган. Форс-тожик тилида ёзилган бу асарни Алишер Навоий 1495–96-йилларда (ҳижрий 901) туркий тилга тўлдирилган ҳолда таржима қилган. У «Насойим ул-муҳаббат мин шамойим ул-футувват» (Улуғлик хушбўйликларини таратувчи севги шаббодалари) асаридир. Алишер Навоийнинг «Насойим ул-муҳаббат» асари Жомийнинг «Нафаҳот ул-унс» асари асосида яратилган таржимагина бўлмай, балки Фаридиддин Аттор («Тазкират ул-авлиё»), Шайх Фарид Шакарғанж китобларида номлари зикр этилган сўфийлар ва Аҳмад Яссавийдан тортиб Навоий давригача яшаган машҳур машойихлар ҳақидаги маълумотлар билан тўлдирилгандир.

13. «*Тухфат ул-ахрор* (*Ҳимматилар тухфаси*)» – Жомийнинг «Ҳафт авранг» номли етти дostonидан бири, 1481–1482 й. да ёзилган.

14. «*Субҳа*» – Жомийнинг «Субҳат ул-аброр» (Яхшилар тасбеҳи) дostonи, 1482 й. да ёзилган.

15. «*Силсила*» – Жомийнинг «Ҳафт авранг» асарига киритилган дoston. У уч китобдан иборат бўлиб, «Силсилат уз-заҳаб» («Олтин занжир») деб аталади, таркибида «Саломон ва Абсол», «Лайли ва Мажнун» ҳамда «Хирадномаи Искандарий» бор.

16. *Ошиқу маъшук* – «Ҳафт авранг» дostonларидан Юсуф ва Зулайхо ҳақидадир.

17. *Қасойид* – қасидалар. Улар шоир девонлари таркибида берилган.

18. Ҳазалиёт – Жомий назмлари уч девонга тартибланган. Улар 1479 й. да тузилган «Фотиҳат-уш-шабоб» (Йигитлик ибтидоси), 1489 й. да тузилган «Васитат ул-икд» (Ўртача марварид шодаси), 1491 й. да тартиб берилган «Хотимат ул-ҳаёт» (Ҳаётнинг хотимаси) девонларидир.

19. «*Ўзга ҳар фандаким, расойил анги*» — Навоий «Хамсат ул-мутаҳаййирин» асарида Жомийнинг 40 дан ортиқ асарлари номини келтиради. Унда адабиёт соҳаларига алоқадор асарлари (қофия, муסיқа, муаммо, нақшбандия ва б.) ҳам саналади. Навоий устози Жомийни фақат «Сабъаи сайёр» достонидагина эмас, балки бошқа бир қатор асарларида ҳам ҳурмат билан эслайди.

VIII

1. «*Ғарибун-кал-аъмо*» — мусофир кўрдай бўлади.
2. *Ганжа ганжур* — Низомий Ганжавий назарда тутилади.
3. *Беш ганж* — беш ҳазина — «Хамса», Низомий асари кўзда тутилган.
4. *Ҳинд соҳири* — Хусрав Деҳлавий.
5. *Онча ганжина* — «Хамса» — беш ганж назарда тутилади.
6. Икки йилда учта ганж яратдинг, яъни уч достонни («Ҳайрат ул-аброр», «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун») ёздинг.
7. Тўртинчи достон — «Сабъаи сайёр» демакдир.
8. «*Ҳафт пайкар*» (*Етти гўзал*) — Низомий Ганжавийнинг «Хамса»сидаги тўртинчи достони.
9. «*Ҳашт биҳишт*» (*Саккиз жаннат*) — Хусрав Деҳлавий «Хамса»си таркибидаги бешинчи достон.
10. «*Муаббири қомил*» — уста таъбирчи (тушни таърифловчи).
11. Чин суратхонаси — аввалдан Чин будда ва маъбудлар, нозик ва гўзал халқ амалий санъати, миниатюралар ватапи бўлган. Бу ерда «Хамса» достонларининг ҳар бири шунга қиёс қилинмоқда.
12. Алишер Навоий устозлари яратган Баҳром образида учта камчилик кўради. Шулардан бири Баҳромнинг ишқдек дарддан — инсонга хос бўлган ҳақиқий севгидан маҳрум ҳолда тасвирланганлигидир.
13. Устозлар достонида Баҳром етти рангдаги етти қаср қурдириб, етти шоҳнинг етти гўзал қизига уйлангач, ҳар куни май ичиб, маст ҳолда шоҳ қизларидан навбат билан афсона айтиб беришни талаб қилади. Алишер Навоий бу ҳолат билан келишолмай, уни асарнинг иккинчи камчилиги деб ҳисоблайди.
14. Алишер Навоий устозларининг яна бир қилмишларидан куйиниб, «Агар улар беварқ бўлмаганларида нодон Баҳромни шунчалар васф этармидилар», — дейди.
15. Бажарилгуси ишнинг қанчалик оғир ва масъулиягли эканлигини Навоий «пашшага фил иши» юклатилганидек, «осмонга нардбон», «қуёшга шамъдон» ясаш, «ўргумчак ипи билан аждаҳони банд этиш» ишига қиёс қилади.

IX

Бу боб 1469—1503 й. да Хуросон ҳукмдори бўлган Султон Ҳусайн Баҳодирхон мадҳига бағишланган.

1. *Зуҳал* — Сатурн сайёрасининг арабий номи, форсча «кайвон» деб атайдилар. Мақоми еттинчи осмонда, ранги қора. Бадий адабиётда у юксаклик рамзи сифатида қўлланади. Бу мисраларда шоир Зуҳалга мурожаат этиб, «Менинг сиёҳдонимни юзингдаги тер (қора ранг) билан тўлди», — демоқда.
2. *Муштарий* — Юпитер сайёрасининг арабий номи, форсча «Биржис» деб аталади. Бадий адабиётда у бахт юлдузи деб талқин қилинади. Мунажжимлар бу сайёрани «саъди акбар» ва «фалак қозиси», жойи олтинчи фалакда дейдилар.

3. *Баҳром* — Марс сайёрасининг форсча номи. Арабларда «Миррих» деб аталади, ранги қизил. Бу сайёра жанг ва қаҳрамонлик рамзидир, дostonдаги Баҳром шоҳ характериға ҳам ишора бор.

4. *Меҳр* — қуёш, офтоб. Мажозий маънода ишқ оташи, севги.

5. *Зухра* — Чўлпон юлдузи (Венера). Бадий адабиётда у осмон чолғувчиси, созандаси, санъат ҳомийси, нафосат рамзи сифатида талқин этилади. У дostonдаги Дилором тимсолидир.

6. *Уторуд* — Меркурий сайёраси. У Шарқ адабиётида фалак котиби, ёзувчи ва шоирларнинг ҳомийси саналади.

7. *Қамар* — Ой. Юқоридаги байтларда шоир етти сайёраға мурожаат этиб, Ҳусайн Бойқаро мадҳини бошлаш учун шарт-шароит яратишларини сўрайди.

8. «*Ҳам ато хону ҳам анга ано хон*» — Бойқаро ҳам ота, ҳам она томонидан шоҳ бўлишға ҳақли эди, бу ҳақида Бобур «Султон Ҳусайн мирзо каримут тарафайн эди, асил подшоҳ эди», деб ёзган.

9. *Алонқуво* — қадимда мўғул ва олтой туркий халқлари орасида машҳур бўлган афсонанинг бош қаҳрамони: Алишер Навоий Ҳусайн Бойқаронинг онасини шу афсонавий аёлға, отасини эса, Чингизхонға ўхшатади.

10. *Жайхун* — Амударёнинг қадимги номи. Бу ерда дарё маъносида келади.

11. «*Маснади Жамшид*» — Жамшид тахти. Жамшид — Ажам (қадимги Эрон) мулкидаги пешдодийлар сулоласига мансуб подшоҳ. У ҳақда «Тарихи мулуки Ажам»да Навоий ёзади: «Чун салтанатға ўлтурди, жаҳон мулкин адл ва дод била тузди. Ва ҳусну жамолда дилпазир ва фазлу камолда беназир эрди. Ғариб ихтиролар қилди».

12. «Форсийгина эмас, Ироқу Ажам ҳам мафтун бўлади». Бу сўзларда мамлакат номиға ҳам классик куйларға ишора қилинмоқда.

13. *Сухайли Яман* — Яман юлдузи, Яман томонда жуда равшан кўринадиган юлдуз.

14. *Каёний* — Эроннинг каён сулоласига мансуб бўлган шоҳлар лақаби.

15. «*Алафбаҳо*» — солиқ номи, экиннинг кўкиға қараб белгиланган солиқ. Султон Ҳусайн бу солиқни бекор қилган.

16. *Нуширвон* — одил шоҳ деб ном чиқарган сосонийлар сулоласига мансуб Эрон шоҳларидан. Бу ерда Навоий Ҳусайн Бойқаро одиллиги ҳақида гапириб, агар Бойқарони Нуширвондек одил шоҳ кўрса, у ҳам ҳайратда қоларди (бошини қимирлатиб, чапак чалгай), дейди.

17. «Худо мулкини кўп ва абадий қилсин» (дуо).

Х

Бу боб Ҳусайн Бойқаронинг хотинларидан бири Хадичабегимға бағишланган. Навоий Хадичабегимға атаб махсус ғазал ҳам битган.

1. *Сулаймони аҳд* — Ҳусайн Бойқаро назарда тутилади.

2. *Билқиси соний* — иккинчи Билқис. Билқис — Сулаймон пайғамбарнинг суюкли хотини. Навоий у ерда Бойқаронинг хотини Хадичабегимни «Билқиси соний» деб атамоқда. Унинг яна «махди ульё» (олий йўлбошчи), «исматут-дунё» (дунё покизаси) каби унвонлари бўлган.

3. *Сораи Узмо, Хадичаи Кубро* — Хадичабегим назарда тутилади.

4. *Уммон* — Арабистондаги бир денгиз, бу ерда, умуман «денгиз» маъносида.

5. «*Икки саъд ахтар икки фарзандинг*» — Ҳусайн Бойқаро ва Хадичабегимнинг икки ўғли — Шоҳ Ғариб Мирзо ва Музаффар Мирзо назарда тutilган.

Музаффар Мирзо — Ҳусайн Бойқаронинг Хадичабегимдан туғилган катта ўғли. У тахт вориси сифатида Бадиуззамон билан кўп ихтилофда бўлади. Бойқаро ўлимидан сўнг

ҳам акаси Бадиуззамон билан бирга Хуросон тахти учун курашиб, тезда Шайбонийхон ҳужумига дуч келади ва Астрободга қочиб кетиб, ўша ерда вафот этади.

Шоҳ Ғариб Мирзо – Ҳусайн Бойқаро ва Ҳадиҷабегимнинг кичик ўғли. Туркий ва форсий тилларда шеърлар битган, уларни тўплаб девон ҳам тартиб берган. Навоий «Ҳайрат ул-аброр» достонида ва шаҳзода ўлими муносабати билан ёзган «Марсия»да Шоҳ Ғариб Мирзо ҳақида самимий фикрларини баён этган.

6. *Масиҳо* – Исо пайғамбарнинг лақаби. У ўз нафаси билан ўлганларга жон бахш этиш мўъжизасига эга бўлган.

XI

Бу боб Баҳром тарихига бағишланган.

1. Бу байтларда шоир сўздан фойдаланиш маҳоратини заргарнинг асл лаълни танлаш маҳоратига қийслайди ва қимматбаҳо тошни танлаш зоти асил одамни танлашдек мураккаб ишлигини уқдиради.

2. «Ота тубан (хулқлигу), ўғил шарафли, бу (ўғил) латифу, у (ота) касофатли бўлиши мумкин».

3. *Халшуллоҳ* – Иброҳим пайғамбарнинг лақаби. Озар – Иброҳим алайҳиссаломнинг отаси. У бутпараст бўлган.

4. *Яздажурд* (*Низомийда Яздингурд*) – Баҳромнинг отаси, сосонийлар сулоласидан бўлиб, қадимий Эронда 399–420 йилларда ҳукмронлик қилган, ўта солим бўлган. Алишер Навоий у ҳақда «Тарихи мулуки Аҷам»: «...чун мамлакат эгаси бўлди, гўёки мулк эгасиз қолдиким, ул солим ва нодон киши эрди», – деб ёзган эди.

5. *Баҳром би́ни Яздажурд* – сосонийлар сулоласига мансуб Эрон шоҳларидан бири. «Отасидан сунгра салтанат тахтига ўлтурди, отаси бузгонларни тузди ва анинг ўрнига адолат кўргузди». Шарқ адабиётида Баҳром анъанавий образлардан бири бўлиб, у Фирдавсийнинг «Шоҳнома», Низомий ва Деҳлавийларнинг «Ҳамса» асарларида етук бадиий образ даражасига кўтарилган.

6. У (Яздажурд) нимани бузган бўлса, бу (Баҳром) ҳаммасини тузатти. Бу байтда тарди акс санъати қўлланган.

7. *Нуъмон* – Яман шоҳларидан, Баҳром унинг қўлида тарбияланган.

8. *Мунзир* – Нуъмоннинг ўғли.

9. *Аҳмади Мурсал* – Муҳаммад (с.а.в.) пайғамбар.

10. *Хаварнақ* – Баҳром учун қурилган афсонавий қаср. Тарихий маълумотларга кўра Хаварнақ ер юзиде тенги йўқ муҳташам қасрлари билан шуҳрат топган шаҳар бўлган.

11. *Гўр* – ёввойи эшак, қулон. Иккинчи мисрада қабр, мазор маъносига қўлланган. Бу сўз Баҳром исми билан бирга ишлатилишининг сабаби шундаки, шоҳ шу ҳайвон овини жуда севган. «Гўр» Баҳромнинг лақабига айланган. «Ани Баҳромгўр дедилар. Муниги жиҳатин баъзи дедиларким, гўрни шер сайд қилганда, анинг ўқи эгнисидин ўтуб, ерга тегди. Баъзи дебтурларким, гўр овига кўп мойил эрди».

12. Бу мисрада қўйидаги маълумотта ишора этиляпти: Навоий «Тарихи мулуки Аҷам»да ёзишича, Яздажурднинг зулмини кўп тортган халқ унинг ўғли Баҳромнинг шоҳ бўлишини қатъиян истамайдилар ва Ардашер наслдан бўлган Кисро отлиқ кишини тахтга ўтқазадилар. Бу воқеани Баҳром эшиттач, ота тахтини эгаллаш мақсадида Нуъмон билан етиб келади. Эл Баҳромни тан олмайди. Шунда Баҳром: мамлакатда хавф туғилса қайси биримиз дафъ эта олишимизга қараб, шоҳ тайинлангиз, – дейди. Шунда халқ шоҳлик тожини икки оч шернинг ўртасига қўйиб, тожни ким ололса, шуни шоҳ тайинлаймиз дейишади, Кисро тож олишга журъат этмайди. Баҳром эса, шу икки оч шерни егиб, тожу тахтга эришади.

13. *Хусрави Ғозий* – Ҳусайн Бойқаронинг сифатларидан бири. Баҳромшоҳнинг турк хоқонини тору мор этишдаги уруш усули (Баҳром кўп минг кишилиқ турк хоқонини ғафлат пайтида қўлга тушириб, ўз тахтини эгаллайди)ни Алишер Навоий маслаҳати билан Ҳусайн Бойқаро ҳам Ёдгор Муҳаммадга қарши қўллаган. Шоир шунга ишора қилмоқда.

14. Низомий ва Хусрав Деҳлавий.

15. «*Етти бўстон*» – «Сабъи сайёр» кўзда тутилади.

XII

1. Достоннинг бошланиши: Бунда Баҳромнинг овга чиқиб, сураткаш Моний билан учрашгани, у Дилоромнинг суратини кўрсатгани ва Баҳромнинг ишққа мубтало бўлгани ҳақида ҳикоя қилинади.

2. Бу мисраларда «моҳ» – ой ва балиқ маъноларида келган. Яъни, Баҳром, «Ойдан ойга муттасил – узоқ вақт шоҳлик гаштини сурди, ойдан балиққача – ердан кўккача бўлган элнинг шаҳаншоҳи бўлди (Ўрта асрларда ерни катта балиқ ўз устида кўтариб туради, деган тасаввур мавжуд эди).

Бу ерда Навоий «Моҳ» ва «Моҳи» сўзларидан сўз ўйини ясаган.

3. «*Ғариб улур*» – Бу ерда «ғариб» сўзи ҳам бечора, ёлғиз маъносида, ҳам ажойиб-ғаройиботларга тўла умр маъносида ишлатилган.

4. Иккинсин, яъни бири – ғариб бўлиб юришинг сабабини айт, иккинчиси, ўзинг кўрган энг ажойиб-ғаройиб воқеалардан айт.

5. Билки: ахтарган топади.

6. *Моний* – афсонавий моҳир рассом, Моний ибн Фатак (216–276) ўзининг муқаддас китобларини жуда гўзал миниатюралар билан безатган. Шарқ адабиётида Моний – уста наққош, рассом сифатида машҳур.

7. Иккинчи сўз – бу ерда кўрган энг ажойиб воқеалардан сўзлаб бериш.

8. *Муштарий* – бу ерда харидор маъносида.

9. Биринчи мисрада сурат – расм, иккинчи мисрада ажойиб ҳолат маъносида (тажнис санъати қўлланган).

XIII

Бу боб Дилоромнинг ҳусни таърифида, уни бедил (ошиқ) Баҳромга олиб келганлари ҳақида.

1. Бу ерда шоир лафзий санъат қўллаб, зулф (кокил) ва лайл (тим қора – тун, кеча) сўзлари орқали гўзалнинг тим қора зулфи – кокили дом (тузоқ)га ўхшашлигини тасвирлайди («лайл» сўзидаги «ل» ҳарфини тузоққа (илгакка) нисбат беради).

2. «Кўзи оху, унинг қоралиги (қорачиғи) Хўтан (шаҳар номи, у ерда аъло навли мушклар етиштирилган) мушкига (мушк – тим қора тусли хушбўй нарса) ўхшайди, худди жайрон (оху) ўз мушкидан унинг кўзига хол томизгандек (жайрондан мушк олинади)».

3. «Лаблари орасида оғзи шундай яширинки (очилмаган) тешилмаган лаъл дейсан – оғзи (лаълга нисбат берилган) шунчалик кичикки, лаблари орасида кўринмайди».

4. Бу байтларда лафзий санъат қўлланган бўлиб, лабнинг жонбахшлигига ишора қилингани ҳолда, тақдир котиби «жон» яратишда – (ёзишда *جان* сўзидаги) «нун» – «ن» ни қуйироққа ёзиб, унинг ғабғаби (ияк) айланасини ва «нун»нинг нуқтасидан ғабғаб чуқурчасини ясаган, дейилади.

5. «Қошлар бутхона пештоқидек бир-бирига пайваста (туташган) ва улар ичида раҳмсиэ мастона икки кўз. Тоқни қўй, у (қош) қоронғу меҳроб (саждагоҳ), қош устидаги холи қора пашшадир».

6. Бу ерда «Дилором» ҳам исм, ҳам луғавий маъносида («дилга ором берувчи») қулланилган. Хусрав Деҳлавийнинг достонида ҳам Баҳромнинг севгилиси «Дилором» деб аталган. Низомий «Ҳафт пайкар»ида эса, унинг исми «Фитна», Ашраф «Ҳафт авранг»ида «Озода».

XIV

Бу боб Дилоромнинг чанг чалишдаги маҳорати хусусидадир.

1. *Қақнус* — афсонавий қуш, у жуда хушовоз ҳисобланган. Унинг тумшугида жуда кўп тешиклар (360 та) бўлиб, уларнинг ҳар бирдан турлича овоз эшитилиб, гўё куй пайдо бўлар эмиш. Бу қушнинг муҳаммад таърифи «Лисон ут-тайр» достонида берилган. Бадий адабиётда қақнус — абадий ҳаёт тимсоли ҳамдир.

2. *Ҳўтан* — шаҳар номи бўлиб, у шарқ шеъриятида гўзал аёллари, аъло сифатли мушқлари, нафис шойилари билан шуҳрат қозонган шаҳар сифатида талқин қилинади. Бу ерда Дилоромнинг гўзал сифатларига ишора қилинмоқда.

XV

Бу боб Баҳромнинг май ҳарорати таъсирида Дилоромини дашту биёбонга ташлагани хусусида ҳикоя қилади.

1. *Қаламзан* — шоҳ саройида ҳукм ва фармонларни ёзиб, халққа тарқатувчи мирзо.

2. Бу мисра танқидий матида: «Дема қўй туъма бўлди балки шубон».

3. Танқидий матида «уйи».

4. «Муз сумалагидан шамъ ясаиман, деган бўлади», яъни нияти пуч бўлади.

5. Низомийда:

Фитна дейди: «Ўқинг билан қулоннинг оёғини бошига тик!»

Хусрав Деҳлавийда:

Дилором дейди: «Кийикларнинг урғочисини эркак, эркагини урғочи қил!»

6. Низомийда:

Фитна дейди: «Бу кучининг кўплигидан эмас, машқнинг натижасидир».

Хусрав Деҳлавийда:

Дилором дейди:

«Бу ҳунар — жоду, сеҳр ишидир».

7. «Икки қаттиқ ҳадис»нинг бири бу ерда Дилоромнинг шоҳга таҳсин айтмагани, иккинчиси тўғри гапни айтгани эди.

8. Низомийда:

Баҳром Фитнани ўлимга маҳкум этиб, ҳукми бажаришни саркардасига топширади. Хусрав Деҳлавийда: Баҳром Дилоромни отдан тушириб, саҳрода қолдириб кетади.

XVI

Бу боб Баҳромнинг мастликдан ҳушёр бўлиб, Дилоромини истаб, биёбонга кетиб, уни топмай, ўзини йўқотгани ҳақида.

1. *Форати Ғур* — бу ерда «ра» — «талон-торож» детан маънода. Яъни Ғурга қилинган босқинчилик.

2. Жони бўлмагандан кейин тан ернинг қуида (тагида) бўлади, яъни ерга кўмилади.

1) «Куёш ботиб, осмонда юлдузлар пайдо бўлди»

2) «Дилором кўринмагачи, Баҳром кўз-ёш тўкди».

3. Бу байтда ташбиҳ санъати қўлланиб, икки маъно ифодаланган.

XVII

Бу боб Баҳромнинг айрилиқ азобида кечган кунлари ҳақида ҳикоя қилади.

1. «Бу кеча шоҳ Баҳром гўрлар (кийикларнинг бир тури) маконини мақом этди».

2. «Кўҳна дунё унга гўрдек (қабрдек) қоронғу тўйилди».

3. «Икки шери ариш» — икки чангалзор шери. Бу ерда тож эгаллаш вақтидаги шерлар билан тўқнашув воқеасига ишора бор.

XVIII

Бу боб Баҳромнинг ўз париваши ҳажрида девона бўлгани ва савдойилигини тузатиш ва кўнглини очиш мақсадида етти иқлим (мамлакат) султонларининг етти қаср бино қилганлари ҳақида.

* Низомийда Баҳром Хаварнақ ҳужраларидан бирининг деворига нақшланган етти маликанинг суратини кўриб, (бу маликаларнинг исмлари ҳам маълум: Фурак, Ягманоз, Нозари, Насринпуш, Ҳумой...) ошиқ бўлиб қолади ва уларга атаб етти қаср қурдиради. Сўнг Баҳром етти рангдаги етти қасрда етти мамлакатнинг етти қизига уйланиб, кунда бир маликадан қисса эшитади.

Деҳлавий достонида эса, Баҳром қулон овига ҳаддан ташқари берилиб кетиб, шоҳлик ишларини унутиб қўяди. Бундан ташвишланган аркони давлат Баҳромни овдан чалғитиш учун етти қаср қурдириб, етти мамлакатнинг етти қизига уйлантирадилар. Кечалари шоҳ маликалардан ҳикоя тинглайди.

Ашраф достонида эса, Баҳромнинг Озода билан кийик овида бўлиш эпизоди умуман йўқ. Унда Баҳром етти мамлакат шоҳларининг етти қизига уйланганидан сўнг бу маликаларга атаб етти қаср қурдиради. Мамлакати ва халқи тинчлиги ва осойишталиги йўлида адолатли иш юритаётган Баҳром ҳафтанинг ҳар бир куни шоҳликка таҳлика туғдираётган хавфли кучларга (аждаҳо, дев каби) қарши курашиб, уларни енгиб қайтади ва маълум бир қасрда дам олиб, маликалардан ҳикоя тинглайди.

1. *Тахта* — бу ерда сартахта, тобут маъноларида.

2. *Бехуд* — ҳушсиз. Бу ерда вазн талабига мувофиқ «бехад» ўқиш керак. Худ, ҳуш каби «вов» ёки «замма» билан ёзиладиган сўзлардаги «вов»ни «вови маъдула» (ўзгартирилган вов) дейилади. Шеърятда қофия ва вазн талабларига мувофиқ бу товуш «алиф» билан алмашиши мумкин.

XIX

Бу боб етти қасрнинг қурилиб битказилгани ва етти иқлим (мамлакат) шоҳлари қизларининг у етти қасрда Баҳром билан никоҳдан ўтганлари ва ҳафтанинг ҳар куни Баҳром бир қасрда суҳбат қургани ҳақида.

1. «Хаёли қасрдаги нақшлар билан банд бўлиб, ўз хаёлидаги ишқ савдосини унутиб».
2. «У бир нечага уйланиши керак, қасрлар ичида куй ва май (хурсандчилик) бўлиши керак».
3. «Тўй-тамошо авжга чиқиб, моҳлар (гўзаллар) шоҳга никоҳландилар».
4. *Вақтшунос* – (кунинг шарофатли ёки шарофатсизлигини аниқловчи) олимлар яхши вақтни аниқлашга киришдилар.
5. «Юлдузлар шарофатли кун бўлишидан дарак бердилар».

XX

Бу боб шанба куни Баҳромнинг қора кунини тунга улагани ҳақида ҳикоя қилади. Шанба куни – Шарқда ҳафтанинг биринчи куни ҳисобланган. Кейинги кунлар эса, шанбадан сўнгги биринчи кун (якшанба), иккинчи кун (душанба) тарзида давом этган.

Сарлавҳадаги қоралик маъносини англатувчи мушкфом либос, мушқин гунбад, мушкбў газол, мушқин бода, дуди қаро, шом сўзлари кетма-кет ишлатилган ва шоҳнинг фироқ дардида ўртанаётган кайфиятини ифодалаш воситаси сифатида қўлланилган. Бу таносуб санъатининг энг яхши намунасидир.

1. «Қоп-қоронғу тунли шанба тонги юзига оқ рангли нафис парда ёпти». Мажозан айтилган бу ибора қора тун тугаб, шанба, тонги отди – маъносини ифодалайди.
2. «Чин гўзалларига ўхшаган ҳинд гўзали (ҳинд-қора рангга ишора)».
3. «Уйдаги барча жиҳозлар мушқдан – қора рангга бўлгани учун маҳваш (у гўзал) худди зулматдаги оби ҳаёт (тириклик суви, ўлганларни тирилтирувчи)га ўхшарди».
4. *Вориси Жамшид* – Жамшид тахтининг меросхўри. Бу ерда Баҳромшоҳ назарда тутилади.

XXI

1. *Сарандиб* – Цейлон оролининг қадимги номи.

2. *Жасрат* – жасоратли, Фаррух – ҳусндор, бахтиёр. Шоир асарларида, хусусан, «Сабъаи сайёр» достонида ҳикоя қаҳрамонларининг номи уларнинг ички руҳий олами ва ташқи кўринишига («Оти Фаррух, жамоли фархунда») қараб аталган, исми жисмига монанд этиб танланган. Достондаги Дилором, Саъд, Масъуд, Муқбил, Мудбир кабилар шулар жумласидандир.

3. *Маҳмил* (кажава – ичида одами билан кўтариб юриладиган арава) устида қора духоба, ундан Чин мушкидек ҳуш ис сочиларди.

4. «Тонг шамоли эсиб, тун қоронғусини (тутунини) тарқатгач, осмон чодирини хушбўй пардани йиғиштирди, яъни тун кетиб, тонг отди, демакдир. Бу ерда ташбиҳ санъати қўлланган.

5. Вазн талабига биноан «беҳад» ўқиш керак.

6. «У замонда ким зиёратга борса, Каъба ўрнига Қуддусга борар эди». Каъба мусулмонларнинг Макка шаҳридаги зиёратгоҳи. Қуддус шаҳри ҳам «Байтул – муқаддас» номи билан машҳур зиёратгоҳ.

7. *Ҳалаб* – Сириядаги бир шаҳарнинг номи.

8. «Тонг кўраси (ўчоқ – дам бериб (пуфлаб) олови ёндириладиган) дамнини ишга солиб, оламни қуёш ўти билан ёритди». Яъни тонгнинг ғира-ширасини кетиб, қуёш чиқди (ташбиҳ санъати қўлланган).

9. «Тонг оқ пардасини тутиб, бошига нурли салласини кийганда», яъни тонг отиб, қуёш чиққанда.

10. «Хўроз саҳардан дарак бериб чақиргандан сўнг, келин каби кун ҳам жилваланди», яъни тонг отди.

11. «Икки: бахт юлдузи (ёри ва дўсти) кетгандан кейин унинг ёруқ бахтига зарар етди».

12. Танқидий матнда «ўзга».

13. «Биродарлик хатини жонига чекди», яъни ака-ука тутунди.

14. Мусою Ҳорун ака-ука бўлган. Ҳорун – Мусо пайғамбарнинг акаси. Бу ака-укалар бир-бирларига жуда меҳрибон бўлган эканлар.

15. Ҳикоянинг бошланишидан олдин қора ранг Баҳромнинг Дилоромдан жудолик кунлари, мотам, азадорлик рамзи сифатида қўлланган бўлса, ҳикоя охирига келиб, анъанага зид ҳолда қора рангнинг бошдаги тож эканлигини, яъни бошдаги сочининг қоралиги инсоннинг бахтиёрлигидан, ёшлигидан дарак берувчилигини таъкидлаш билан тугалланади. «Сочнинг қоралиги навқиронлик белгиси. Навқиронлик эса, муборак – ҳутлуғликнинг ўзи».

16. «Висол тонгидан умид бор жойда ҳижрон шоми абадий қолмайди».

XXII

Бу боб якшанба куни Баҳромнинг заррин қасрда кечирган куни ҳақида ҳикоя қилади. Сарлавҳада сариқлик маъносини билдирувчи сўзлар таносуби кетма-кет ишлатилган: қуёшдек зарбафт либос, заррин қаср, сариқ кийимлик ҳур, олтин қадаҳ, сап-сариг май қуёш нури, офтоб ранги.

1. «Якшанба куни қуёш байроғини кўтаргач, кўк гумбази зарбафт тўн кийди.

«Кўк келини зарли тўнга ўралиб, гул юзли моҳвашдек кўринди», яъни офтоб чиқиб, олам ёришди. Бу ерда ташбиҳ санъати қўлланган.

2. С. Айний нашрида, «Тун сияҳтаб қилди олтунини». Афсоналарга кўра, тоғларда ранги қорамтил олтин тошлар (санги сиёҳтоб) бўлар эмиш. Шоир бу мисрадаги ташбеҳда шунга ишора қилади.

«Румий наслдан бўлган гўзал қуёш боттандек, пардага кирди» (уйқуга кетди).

XXIII

1. «Тонг шабадаси – дам, осмон гардиши кўра (темирчи кўрага дам бериб, металлни эритади), ҳар бир олтин бўлаги қуёш айланасидек эди унга», яъни у қуёш айланасидек олтин бўлақларни осмон гардишидек кўраларга солиб, тонг шабадаси билан дам берар эди (муболаға санъати қўлланган).

2. Соҳиб иёр – олтин-кумушларнинг (қиммагбаҳо тошларнинг) софлик даражасини белгилловчи.

3. Зайд Заҳҳоб – Заҳҳобзаргар, Зайд – заргарнинг номи, исми, бу сўзнинг луғавий маъноси «кўпайтириш», «қўшиш» бўлиб, ҳикоя қаҳрамони феъл-атвориға мос келади.

4. 2000 ботмон – беш тонна (бир ботмон, 2,5 кг. – бу оғирлик ўлчови ўзгариб турган).

5. Ҳумой – афсонавий давлат қуши, гўё унинг сояси бошига тушган киши бой ва бахтли бўлар эмиш.

Шоирнинг бу ҳаёлий тахти ҳозирги лифт, эскаляторларни эслатади.

«Икки дуогўй (тўти) ўрнига икки сир фош этувчи (тўти)ни қўйилса».

«У икки тўтини бу икки тўти билан алмаштирди».

Фаранг, Фаранж – Франция. Ҳозирги Европа кўзда тутилган.

10. Қўстантаня – Константинополь – Истамбул.

11. «Ҳамма ёғи яшим (яшил қимматбаҳо тош), пастки қисми эса оқ тош билан зийнатланган, ер эса оқ мәрмартош билан қопланган эди».

12. *Сивмнот, Лот* – Исломдан илгари араблар чўқинадиган машҳур бутларнинг номи.
13. Танқидий матнда «бир».
14. «Кофирларнинг илоҳидан (бутидан) битта ҳам илоҳ (бут) қолмади, ёлғиз Худодан бошқа Аллоҳ йўқ».
15. *Заъфарон* – ўрта асрдаги Шарқ табиблари таълимотига кўра заъфарондан тайёрланган дори қаттиқ култу келтирар экан.
16. Танқидий матнда «ҳар дам» ўрнида «зоҳир».
17. «Тонг юзи сарғаймагунча чарх унга қуёшни кўрсатмайди», яъни оқ (юз) сарғаймагунча ёр висолига етиб бўлмайди (ташбиҳ қўлланган).

XXIV

Бу боб душанба куни Баҳромнинг яшил ранг қасрда кун ўтказгани ҳақида. Бу сарлавҳада навбаҳор монанд либос, яшил ранг қаср, сабзаранг либосли сарв (гўзал), зумрад ранг жом, ҳаёт суви, тириклик чашмаси, хизр каби яшил ранг маъносини англатувчи сўзлар таносуби ишлатилган.

1. «Душанба куни зангори осмон кўзгусини зангдан тозалади. Гардун юзини турли ранг билан тонгнинг зумуррад чодирига ўради. Оламтоб қуёш нурлари билан кўк сабззорини сероб қилди», яъни зангори осмон булутлардан тозалангач, қуёш ўз нурини кўкаламзорларга ёйди (ташбеҳ санъати қўлланган).

2. «Кўм-кўк осмон тун қоронғулиги босишидан қоп-қора бўлгунча», яъни кеч бўлгунча.

XXV

1. *Жамоли Юсуфи Мисрий* – Мисрнинг гўзали, айнан «Юсуф ва Зулайхо» асарининг қаҳрамони Юсуф каби (Юсуф пайғамбарга ҳам ишора бор).

2. *Шаҳрисабз* – Самарқанднинг жанубий томонига жойлашган шаҳар бўлиб, қадимий номи Кеш, Каш. *Шаҳрисабз* – яшил шаҳар демакдир.

3. Танқидий матнда – «бир».

4. «Сув билан авж олаётган ўтни (оловни) ўчириш мумкин эмас».

5. *Хизри роҳ* – Хизрдек ҳамроҳ (халқ орасида тарқалган ва узоқ йўлга кузатилаётган кишига айтиладиган яхши тилак: «Хизр ҳамроҳинг бўлсин» иборасига ишора).

6. «Осмон қуёшини яширганда тун ҳам осмондек қуёшсиз бўлди», яъни қоронғулик тушди.

7. *Барҳаман* – бараҳман – оташпарастлар ибодатхонасининг бошлиғи, руҳоний.

8. *Ҳисни Хайбар* – Хайбар қалъаси, Мадинага яқин қишлоқ бўлиб, у ерда қадимги яҳудийлар яшаган.

9. *Пайлақус* – Луқмон ҳакимнинг шоғирди.

10. «*Ҳикмат айтурга яхшироқ Луқмон*» – халқ ҳикматли сўзларидан. Луқмон – пайғамбарлардан бири, Шарқ адабиётида у ҳаким – табиб тарзида таърифланади. Унинг номи билан боғлиқ кўп ҳикматлар ва ҳикоятлар мавжуд.

11. «Бало хавфидан кўра балонинг ўзи яхшироқ».

12. *Хизр* – валийлар раҳнамоси. Баъзи манбаларда пайғамбар дейилган. Шарқ адабиётида инсонларга йўлдошлик қилувчи, тўғри маслаҳат берувчи шахс, абадийлик тимсоли сифатида гавдаланади. Бу ерда Хизрга ўхшаш қария назарда тутилган.

13. Яшил ранг абадийлик, яшовчанлик рамзи.

14. «*Жомоспнома*» – келажакни олдиндан айтиб берувчи китоб.

15. Ахтари саъд, Саъди акбар — айнан, бахт юлдузи, хосиятли юлдуз. Бу ерда ҳикоя қаҳрамонининг — Саъднинг тақдирига ишора ҳам бор.

16. Танқидий матнда «башир».

17. «*Офати аср*» — шоҳнинг қизи назарда тугилади ва у ўз даврининг ўта гўзали бўлганига ишора қилинади.

18. Танқидий матнда «ким».

19. «Шу ҳолатида қонхўр занги худди қоп-қора булутдек тоғ орасидан (чиқиб келди)».

20. «Ой юзли гўзал минора устига чиқиб, қуёш нурларини Зуҳал сайёраси томон тарагандек турар эди». Зуҳал сайёрасининг қора рангли белгисига кўра, бу ерда қора танли посбон назарда тугилган.

21. «*Равзаи ҳазро*» — яшил жаннат (боғ).

22. Яъни май ғамни йўқотди, айнан — «ғам аждаҳоси элга зўрлик қилмоқчи эди, уни зумурад жом кўр қилди» (афсоналарга кўра зумрадга тикилганнинг кўзи кўр (юмук) бўлиб қолар экан).

XXVI

Бу боб сешанба куни Баҳромнинг гулнорий қасрда ўтказган кун ҳақида. Сарлавҳада қизил рангни англатувчи сўзлар бирикмасидан моҳирона фойдаланилган: гулранг либос, гулнорий қаср, шафақранг либосли қуёш (гўзал), ёқут ранг қадаҳ, ёқуту лаъл дори, май каби сўзлардан қизиллик маъносини ифодаловчи таносуб санъати қўлланилган.

1. «Сешанба куни тезюрар осмон юлдуз учқунларидан гул сочи. Кўҳна чарх раъно (қизил) рангга кириб, қизғиш булут билан хиоланди», яъни тонг ёришиб шафақ билан қопланди (ташбеҳ санъати қўлланган).

XXVII

1. *Бир лак* — юз минг, ўн лак — бир миллион.

2. *Тароз* — дostonда Ҳиндистондаги шаҳар. Асардаги географик номларга шартли равишда ёндашмоқ керак.

3. *Каясар, Салсабил* — жаннат сувлари, тоза, тиниқ ва лазиз оқар сувлар.

4. «Тангри ундан барча юксакликни, мукамалликни, ҳатто молу дунёни ҳам аямаган».

5. *Ҳотам* — Шарқда ўзининг ўта сахийлиги билан ном чиқарган шахс. Алишер Навоий «Ҳайрат ул-аброр» достонининг қарамга бағишланган бешинчи мақолотида Ҳотамнинг ҳиммат ва саховатига бағишланган махсус ҳикоят келтиради.

6. *Заминнавард* — айнан, «ер кезувчи», мажозий маънода «от».

7. *Йиғоч* — узунлик ўлчови, бир йиғоч тахминан — 7–12 км.

8. «Ҳар бир суҳбатдош юз хил ҳазилнома сўз айтар, ҳамма нарса бир-биридан гўзал эди».

9. Яъни тонг отиб, қуёш чиқди.

10. Танқидий матнда «Туна».

11. «*Шабдез*» — Хисрав Парвезнинг оти («Фарҳод ва Ширин» достонидаги қора тусли от).

12. Қуёш шоҳи юзини очғач (кун ёригач), тун ҳиндусининг лашкари қочди (тун қоронғулиги йўқолди).

13. С. Айний нашрида Маллу ўрнида «Баллу».

14. Юсуф пайғамбарнинг кофурлар томонидан чоғга ташланганига ишора (талмех санъати қўлланган).

15. *Вазири хорижрой* — емон ниятли, фикри бузуқ вазир, яъни Маллу.
16. «Аввал рафику сўнгра сафар», яъни аввал ҳамроҳ танла, сўнгра сафарга чиқ
17. Сабабларнинг сабабчиси, Тангри.
18. Танқидий матнда мисралар алмашиб тушган.
19. *Амна (манго), танбул* — Ҳиндистонда хушбўй япроқлардан тайёрланадиган махсус овқат.
20. «Дўстлар гулга фарқ эдилар (атрофлари гул, баҳор эди), душманлари ҳам гулга фарқ ётарди» (аммо фарқи шу эдики, улар (душманлар) фарқ бўлган «гул» қизил рангдаги ўз қонлари эди).
21. Ҳаётнинг гўзаллигини тараннум этувчи бу мисралар Алишер Навоийнинг ҳикматли сўзларидан бирига айланиб кетган.

XXVIII

Чоршанба куни Баҳромнинг мовий қасрда кун ўтказгани ҳақида Сарлавҳада таносуб санъати қулланиб, ҳаво ранг турли кўринишларда ифодаланган: мовий кийим, кўк (осмон) ранг қаср, оч кўк (қуёшли осмон) либос кийган гўзал, ферузагун қадаҳ, кўкимтир май.

1. «Чоршанба куни мовий фалак тун қарвонини сафарга чиқарди. Қуёш ўз зарҳалини ёйиб, қоронғулик устини ёруғлик ёпти, Қуёш кўкда сафар қилиб, нилуфарга рўбарў бўлди», яъни тонг отиб, қуёш ўз нурларини мовий осмонда таратти (ташбеҳ қўлланган).
2. «Гўё кўзни абадий ёритмоқ учун офтоб кўк атласини кийиб чиқди», яъни ой чиқди.
3. «Кўк гумбази ложуварди (юзи)ни қаро қилгунча», яъни қоронғу тушгунча (давом этди).
4. «Осмонда юлдузлар пайдо бўлиб, қуёш кемаси Нил ичида (кўк ранг ёки Нил дарёси ичида) ботди», яъни қуёш ботиб, қоронғу тушди. Бу ва юқоридаги мисраларда мураккаб ташбиҳ кенг қўлланилган.

XXIX

1. Танқидий матнда бу байт аввалги бобнинг сўнггида берилган.
2. *Адан* — Ҳозирги Саудия Арабистонига қарашли шаҳар, Яманнинг жанубида жойлашган.
3. *Жобир* — жабр этувчи, золим. Бу номда шоир ҳикоя қаҳрамонининг ички қиёфасини ҳам фош этади.
4. «Меҳр» исмининг қуёш, офтоб маъноси билан бирга севги-муҳаббат, ишқ маънолари ҳам бор.
5. *Суҳайл* — энг ёруғ юлдуз. Афсоналарда бу юлдуз бахт келтиради деб талқин қилинган. У Яман томондан яхшироқ ва равшанроқ кўринар экан. Суҳайлнинг Яман шаҳридан эканлиги ҳам шундан.
6. *Нилуфар* — сув юзида очиладиган ва сувда ўсадиган кўкимтир рангдаги кўзасимон чиройли гул.
7. *Икки сутуҳ* — икки даҳшатли фил билан шер.
8. *Икки муҳлик ажаб ғам* — икки даҳшатли, ҳалокатли ғам, яъни ҳам Меҳрнинг, ҳам Суҳайлнинг Жобир қўлида асирликда экани назарда тутилган.
9. «Юзига шапалоқ ураверганидан юзи кўкариб кетди (гулистонида нилуфарлар очилган эди)».

XXX

Бу боб панжшанба куни Баҳромнинг қора-сариқ рангли гулшанда ором олгани ҳақида.

1. «Пайшанба куни фалак тонг маҳалда кўк юзига сандал ҳидини уфурди, насим сандал каби ҳид тарқатиб, кўк димоғини атирга буркади, сандал исига ўхшаш атирдан тун мижози ўзгарди (қоронғуликдан қутулди)», яъни тонг отиб, хушбўй шабала эсди (мураккаб ташбиҳ қўлланган).

2. «Соқий бош оғриғини дафъ этиш учун майга сандалнинг қизил (шарбат)идан қўшган эди». (Сандал дарахти эфир мойига бой бўлгани учун Шарқ табобатида у бош оғриғи давоси сифатида ҳам қўлланган. Бу ерда сандалнинг шу хусусиятига ишора қилинмоқда). «Сандал боғининг хуршеди ботиб, тун зоғи (қора) қанотини ёйди. Кеча мушк рангли чодирини ёпингач, осмон сандали унга юлдузларини сочди», яъни кеч кириб, осмонда юлдузлар пайдо бўлди.

3. Сандали — курси, сандал (қора-сариқ рангли хуш исли) дарахтдан ясалган курси.

XXXI

1. *Муқбили биёбонгард* — биёбон кезувчи Муқбил. *Муқбил* — иқболли, қобил демакдир.

2. «*Мудбири биҳорнавард*» — дарё кезувчи Мудбир. *Мудбир* — иши орқага кетувчи, бахтсиз демакдир. Низомийнинг «Ҳафт пайкар» достонида сандал рангли қасрдаги гўзал «Хайр ва шарр» (яхши ва ёмон) ҳақида ҳикоя сўзлайди. Навоийнинг «Муқбил ва Мудбир» ҳикояси ғоя жиҳатидан Низомий ҳикоясига яқин туради. Алишер Навоийнинг «Лисон ут-тайр» достонида ҳам Муқбил ва Мудбир ҳақида ҳикоят келтирилган бўлиб, шоир уларни шундай тасвирлайди:

Бири ноқисваш, бири комилсифат,
Онга Мудбир, мунга Муқбил эрди от.

Ҳар бирига зот эди оти киби
Ул сифатким, от эди зоти киби.

Муқбил айтур эрди аҳлуллоҳдин,
Динда хайли комилу огоҳдин.

Аҳли нуқсондин эди Мудбирға сўз
Уйлаким, бут васфидин кофирға сўз...

3. «Хабардор кишилар бу ердан юрмас эдилар».

4. «Суву туфроғи — нефту гутурт эди».

5. «Буғу қўланса ҳид ҳужум қилиб, Исо нафасини ҳам заҳарлаб қўйди».

6. «Бу ўртамизда айрилиқ бўлур».

7. «Маллоҳ — кемачи уларга икки кишилиқ кема (сандал) берди».

8. «Бир улут кемага унинг арқонини (боғладилар)».

9. «Дарҳол очлик ва ташналиги йўқолади» (жуу аташ — очлик ва ташналик). Танқидий матнда бу мисра «Айлагай дафъ жую манъ аташ» шаклида берилган.

10. «Нурли қадду-қомати жаннат ниҳолидек (эди), Вужудининг туфроғу сувга дахли йўқ эди.

11. «Таомлар шундай тотли эдики, гўё жаннат неъматларига ўхшар эди».
12. «Сувнинг бадбўилиги сабаб бўлиб, барчалари вабо касалидан ўлдилар».

XXXII

Жума куни Баҳром оқ қасрда гўзал маъшуқаси Дилоромдан хабар топгани ҳақида. Бу сарлавҳада оқ рангга мутаносиб сўзлардан фойдаланилган оппоқ (кофурий) кийим, оқ (кофургун) қаср, оппоқ либосли гўзал, фил суягидан (у оқ бўлади) ясалган тахт, биллурий (оқ) жом, оқ ранг бода кабилар.

1. «Жума куни бу баланд осмоннинг тоқи тонг ганжидин оқарди. Фалак сеҳргари юлдуз доналаридан оғзига чўғ солиб олган, у эрта тонгдан бошлаб шундай алангаландики, нафасидан оламга ўт сочди. Тонготар тарафни фалак тозаловчиси қуёш (меҳр) совунини суртиб, покизалаб ювди», яъни оппоқ тонг отиб, қуёш чиқди.

XXXIII

1. «*Барбатзан*» — барбат чалувчи аёл, барбат — — ёй шаклида ясалган қадимги чертма торли соз, чолғу асбоби.

2. «Меҳрибон шоҳнинг шу сўзлари (хожага қуёв бўлиши ҳақидаги) бу қулга (хожага) иззат-икром кўрсатиш эди: қора тупроқни осмонга кўтариб, заррани қуёш даражасида қадрлади».

3. «Ҳақ уни даврнинг ягонаси ва дунёдан тоқ ўтадиган қилиб яратган».

4. «Ҳаётимдан тамом умид узилганда»...

5. «Йўқ эрса, сўзимга лойиқ ҳукмингизни чиқаринг».

6. «Фаришта (дек хожа) эҳсонидан озиқланиб, ҳур (қиз)нинг хонишларидан роҳатлансам».

7. *Нух* — узоқ умр кўрган пайғамбар.

8. *Кофур* — оқ рангли ва хушбўй модда (камфара). Уни кўп истеъмол этилса, киши организмидаги айрим ҳужайраларга салбий таъсир этади. Кофур исмида шунга ишора ҳам бор.

9. «Ҳажр тикани унинг ичини азоблар, куй(лаш) билан (азоблар) ташқарига сизиб чиқар эди».

10. «Оёғинг тагидаги йўлни қуёш (нури)дек ёритувчингмен».

11. «Қийноқдан азобланган жонинг бор».

12. «Натижада кун чалиш билан (кишиларни) кулдирадиган, ухлатадиган, йиғлатадиган (санъатга эга) бўлдим...»

13. «Мен дедимки: (Аввал) қўлини банд эт, Кейин йироқдан туриб бўғизла!»

14. Шу қадар бемаъни ва ўринсиз гап айтибмен.

15. «Қоп-қоронғу кечада ҳам ухламай от суриб келар экан».

16. «Коптоқдек бандланган одам бўлиб, бошдан оёғи сиртмоқланган эмиш».

17. Туя ёки филга ўрнатилган кажава (Унда аёллар олиб юрилган).

18. «Йўловчилар бир жазирамага етганда».

19. «Агарда сўзида қатъий турган бўлса, Ҳеч бўлмаса, жонни қутқариб қолайлик».

20. «Мен бу хил гапларини эшитгач, Гул юзли гўзал билан хайрлашдим».

21. Танқидий матнда «не».

22. Унинг (ҳикоя айтувчининг) жонбахш этувчи сўзидан (Баҳром) ўлган кишидек ўзидан кетди. Бу мисраларда «тазод» санъати қўлланилган.

XXXIV

Баҳром йўқотган кишисидан хабар топиб, ўлик танига жон киргани ҳақида.

1. «Чала бўғизланган овдек эди».
2. «Оловда куйган хасдек ўртаниб, ниҳоятда сабрсизлик айлар эди».
3. «Тонг кулиб ёришганда,
Куёш шуъласи (унинг) дамидан ёнди», яъни тонг ёришган куёш нурлари таралди.
4. Дедилар: «(У тарафга) бормаган яхши, чунки шоҳда ҳолсизлик юз бермоқда. Гарчи фироқ ўти ҳалокатли бўлса-да, лекин орадаги бу йўл (ҳам) анча йироқ. (Йўл) машаққати шиддатидан саломатликка зарар етиши мумкин.
5. «Лекин тоғ улуғвору вазминдур».
6. «Тоғнинг одати (ўз ерида) мустаҳкам туришдир. Агар у қўзғолса, қиёмат бўлади».
7. «Хамса»нинг 1960 йил нашрида «Шўхнинг»
8. «Осмон ергача паст тушиб, ерга тушган осмон оёғига куёш (бош қўйгандек) бўлди». (Осмон ва куёш сўзларида шоҳ ва Дилоромга нисбат берилиб, ташбеҳ санъати қўлланган).
9. «Қора тупроққа Худо сояси тушгандек, сояга тўсатдан куёш ҳам тушди» (Худо сояси – шоҳ, куёш – Дилором). (Бу ерда ташбеҳ санъати қўлланган).
10. «Шоҳ ерда ўзидан кетиб ётар эди, моҳ ҳам,
Моҳ ўзига келмас эди, шоҳ ҳам.
- Бу мисраларда «тарди акс» санъати қўлланилган.
11. «Оппоқ тонг отгунча биттасида ҳам ҳуш йўқ эди».

XXXV

Баҳромгўрнинг овга отлангани ва унинг салтанати тугагани ҳақида.

1. «Етти фалак гумбати оромгоҳи бўлиб, фалак Баҳром (сайёраси) хизматкори бўлса ҳам...»
2. «Ўз уйида (хурсандчилик девори ичида) диққат бўлса, овга отланарди».
3. «У овда овланадиган (ҳайвон)лар (осмондаги) юлдузларча (кўп) эди. (Уларнинг) барчасига қочиб кетадиган жойлар беркитилган эди».
4. «Қуршов эгаллангач, халқ тўхтади».
5. *Йиғоч* – узунлик ўлчови, бир йиғоч – тахминан етти-ўн икки минг метрга тенг.
6. «(Бу ҳолатда улар) бир-бирдан ажралиши ажаб эмас, (чунки) ҳар тарафда ер зир титрар эди».
7. «Сайд қилувчилар ҳам, сайд бўлувчилар ҳам чўкиб кетишдан қутула олмасдилар».
8. Яъни, «сипоҳ кетган томонга (ўлим ботқоғига) шоҳ ҳам кетди».
9. Навоийда Баҳром ўз одамлари билан ботқоққа ботиб кетади. Низомийда Баҳром қулон (Гўр) орқасидан қувиб бориб, бир ғорга кириб кетади ва қайтиб чиқмайди. Деҳлавийда Баҳром ов пайтида бир тубсиз чоғга тушиб кетиб ғойиб бўлади.
10. *Афридун* – Фаридун – Қадимги Эрон шоҳларидан бири. Жамшиднинг набираси. У яхши ахлоқлик олим ва одил подшоҳ бўлган... «Фаридуннинг подшоҳлиги беш юз йил эрди». Навоий бу ерда Фаридун шунча йил шоҳлик қилгани билан бари бир ўлимдан қутула олмади, демоқчи

XXXVI

Даврнинг норостлигини айтиб, мансабдан мағрурланганларни танбеҳ билан уйғотмоқ ҳақида.

1. Энг узоқ умр кўрган деб фараз қилинган пайғамбарнинг номи.

2. «*Лотазар кофирина дайёро*» — кофирлардан бирор уи-жой эгасини қолдирмагин. (Қаранг: «Нух» сураси, 26-оят.)

3. Қадимги Эрон ҳукмдорларини тарихчилар тўрт табақага ажратганлар. Булар пешдодийлар, каёнийлар, ашконийлар ва сосонийлар сулоласидир.

Каюмарс — пешдодийлар сулоласига мансуб бўлган биринчи подшоҳдир. У ҳақда Навоий қуйидаги маълумотни келтирган: «...Ҳар тақдир била подшоҳлик қондаси андин бурун йўқ эрди. Бу қондани ул тузди. Дағи аввал кишиким, шаҳр бино қилди, ул эрди»...

4. *Ҳушанг* — Каюмарснинг набираси. У ҳақда Навоий ёзади: «Хирадманд ва одил ва олим подшоҳ эрди... Ва дод ва адл жиҳатидин ани пешдод дедилар. Ва темирни тошдин ул чиқорди... йиғочдин тахта ул кесиб, уйларга эшик ясади ва аксар конларни ул чиқорди ва барсни ва итни ул кийик олғувчи қилди ва отқа эгар ул ясади ва тевани юкка ул кийорди... ариғлар қозиб сув солиб, ободлиғ ул қилди...»

5. *Таҳмурас* — Ҳушангнинг ўғли. Навоий ёзишича, у «...халойиқ риоятига ва мамолик ҳимоятига жидд била машғул бўлди... Ва форсий китоб битмак ва бўз тўқумоқни ул ихтироъ қилди. Ва анинг замонида қаттиқ вабо бўлди. Ҳар кимнинг бир севар кишиси бор эрса эрди, анинг сувратин ясаб, анинг била хурсанд бўлур эрди».

6. *Жамшид* — Таҳмураснинг укаси (айрим манбаларда жияни).

7. Заҳҳок — Жамшиддан сўнг унинг тахтини эгаллаган жияни. Навоий маълумотида кўра, у «...зулму ситам оғоз қилди... Аммо Заҳҳок салтанати ва зулми узоққа тортти, андоқки эл анинг зулмидин ожиз бўлдилар...»

8. *Афридун* — Жамшиднинг набираси, олим, оқил ва одил шоҳ бўлган.

9. *Гушосп* — Каёнийлар сулоласидан бўлган подшоҳ.

10. *Киришосп* — Гиршасп — пешдодийлар сулоласининг сўнгги подшоҳи.

11. *Кайқубод* — Эрон шоҳларининг иккинчи табақаси — каёнийлардан бўлган биринчи ҳукмдор.

12. *Кайқояус* — Кайқубоднинг ўғли. (Кўпроқ эл набираси дерлар).

13. *Кайхисрав* — Кайқояуснинг ўғли.

14. *Таҳамтан* — Каёний шоҳларидан бири.

15. *Тус* — Эрон шоҳларидан бири.

16. *Доро* — (мел. ав. 336–330) каёнийлар сулоласидан бўлган шоҳ. «Чун золимтабъ киши эрди, зулмидин улуғ эл озурда бўлдилар...»

17. *Баҳман* — каёнийлар сулоласи шоҳларидан бири.

18. *Асфандиёр* — (Исфандиёр деб ҳам ёзилади) — Баҳманнинг отаси.

19. *Искандар* — Каёнийлар сулоласининг машҳур подшоҳи — (лақаби Зулқарнайндур — икки шоҳли).

«Ҳам ҳаким эрди, ҳам вали. Баъзи анга нубувват устоди ҳам қилибтурлар. Тўрт юз ҳаким анинг хидматида эрдилар... Оламининг барру баҳрин олиб, ҳайвон суйи таманноси била зулумотқа кирди... Машҳурдурким, васият қилдиким яланг иликларни тобутдан тошқари чиқорсунларким, олам аҳлига мужиби танбиҳ, балки ибрат бўлғайким, оламдан илик торта тутқанлар — Ва анинг осоридин Яъжуж саттидур...»

Алишер Навоий Искандарга бағишлаб махсус «Садди Искандарий» достонини ҳам битган.

20. *Дороб* — Баҳманнинг ўғли, Доронинг отаси.

21. *Ашк бин Доро* — Ашконийлар табақасининг ҳукмдорларидан.

XXXVII

Ёзувчининг Шоҳ Баҳром суратини тушда кўргани ва бу тарих назми учун уэр сўрагани ҳақида.

1. «Аллоҳга шукрки, яна иқбол юлдузи бахтимни порлоқ қилди».
2. «(Булар) фақат денгиз дурлари эмас, балки турли жавоҳирлар конидир».
3. «Бу жавоҳир юлдузлардан худди қирларда осмон (бўйи) чўққилар пайдо бўлгандек эди».
4. «Соф гавҳарлар дўл донасича, лаълу ёқутлар лолача (кўринмади)».
5. «Бир эски бўйра тўшак эди, бир чеккадаги тош суянчиқ эди».
6. «Бир гуруҳ оломон ғавғо-тўполонда бошларида бир баланд тахт кўтариб, пайдо бўлдилар».

7. *Секиз бону* — саккиз хоним. Бу ерда етти рангли қасрдаги етти мамлакат маликаси ва Дилором кўзда тутилади. Юқоридаги секиз поя, секиз бурж, секиз самин, секиз муннор каби сўз бирикмаларида ҳам етти иқлим воқеалари ва Баҳром Дилором саргузаштларига ишора қилинади.

8. *Дилором* — ҳам исм, ҳам сифат. Бу ерда тажнис санъати қўлланган.

9. «Эй билим мулкини забт этган, қалам найзаси (учи) билан оламни эгаллаган».

10. «Назмнинг жонбахш деб таърифлаш — Оби ҳаётни (жонбахш этувчи сувни) соф (топ-тоза) деб мақташ билан тенгдир».

11. Низомийнинг «Ҳафт пайкар» ва Деҳлавийнинг «Ҳашт беҳишт» дostonлари кўзда тутилади.

12. Тарихий асарлар кўзда тутилади.

13. Султон Ҳусайн Бойқаро «Шоҳи Ғозий», яъни урушларда ғалаба қилувчи шоҳ, деб ҳам аталади.

14. «Ҳусайн Бойқаронинг фикри қуёшдан афзал, қуёш эса (унинг) олдида заррадан ҳам кам. Куч-қудрати олдида кўк гумбази Суҳо юлдузи (Хулқар тўпламидаги энг хира юлдуз) чадир».

15. «*Жаҳоноро*» — афсонавий «Хаварнак»қа нисбат қилинган бу ҳашаматли боғни Ҳусайн Бойқаро ўзи учун қурдирган. Тарихий маълумотларга кўра боғ Ҳиротнинг шимоли-шарқ томонида жойлашган. У 440 жериб (1 кв. км.) майдонни эгаллаган. Боғ ўртасида баланд сарой, шимол қисмидаги ҳовуз атрофида 4 та шийпон қад кўтарган.

XXXVIII

Сўз охири ва дoston тарихининг баёни ва байтлар сонининг аниғи.

1. «Раббоний фазилатининг файзи менга бу ажойиб асарни — (яратишни) насиб этди. Поқлик файзининг ғайрати билан бу дафтар (китоб) тугатланди».

2. «Етти хил қийин йўлдан ўтдим (Етти сайёҳ ҳақидаги асарни тугатдим)».

3. «У Рустами Зол («Шоҳнома» қаҳрамони) ўтган етти хатарли йўлди». Рустам жинлар қулида тутқунда бўлган Кайковусни қутқариш учун Мозандаронга йўл олади. Етти кечаю етти кундуз йўл юриб, етти халфли тўқнашувга (арслон, аждаҳо, ажина ва б.) учраб, уларни енгган Рустам Кайковусни озод қилади.

Алишер Навоий «етти ақбадин ўтдим — етти қийин йўлдан ўттим, яъни етти ҳикоятни тугатдим», — деганда, ўзининг бу ишини Рустам ўтган йўлга қиёслайди.

«Етти» сўзи «Сабъи сайёр» дostonида етти иқлимдан келган етти сайёҳнинг ҳафтанинг етти кунда сўзлаган етти ҳикояти, етти шоҳнинг гўзал қизи, етти ранг, етти сайёра, етти фалак, етти қаср бирикмаларида қўлланилган бўлиб, жами тўқсон марта ишлатилган.

4. «Зумурраддан илон кўзи кўр бўлса, шу зумуррад кўрликни дафъ ҳам қилади. Гул иси қўнғиз балоси бўлганидек, шу ис балонинг вабоси ҳамдир».

5. «Котиб (кўз) сўзидаги (з) ҳарфи тепасига қўйиладиган нуқтасини чекмаса, кўзни қорачуғсиз (нуқтасиз), яъни кўр қилиб қўяди». Бу ерда лафзий санъат қўлланган.

6. Тили қамиш қаламдек ёрилсин, башараси хатидек қора бўлсин.

Алишер Навоий билимдон ва маданиятли киши сифатида ўз асарларининг (ундаги сўз ва ибораларнинг) беҳато ва нуқсонсиз бўлишини жуда истар эди. Айрим котибларнинг «тузатиш» ва эътиборсиз кўчиришлари эса шоирни қаттиқ ранжитар эди. Алишер Навоий «Маҳбуб ул-қулуб» асарида котиблар зикрига алоҳида фасл ажратган бўлиб, унда ҳам хато кўчирувчи котиблар хусусида тўхталиб, қуйидагиларни ёзган:

Қайси бир котибки, ул сўзга қалам сургай хилоф,
Ул қаро юзлуқ, боши бўлсун қалам янглиғ шикоф.

7. «Қоронғу кеча оппоқ тонг билан алмашганда, унинг (Баҳромнинг) уйқуси келар эди».

8. «Бу ажойиб (асарни) бошдан оёқ ҳисоблаб чиқилса, байти беш мингга боради».

9. Бу асарни ёзишга кетган фурсатим уларнинг (Низомий, Деҳлавийнинг) кетказган ўндан бир вақтининг ўндан бирига тенг.

Агар Низомийнинг «Ҳафт пайкар», Деҳлавийнинг «Ҳашт беҳишт» дostonлари икки йилдан ортиқ, Ашрафнинг «Ҳафт авранг»и уч йилда яратилганини эсласак, Навоийнинг бу сўзлари нақадар ҳақлигига ишонч ҳосил қиламиз.

Ваҳоланки, юқорида Навоий ўзидан аввал Баҳром ҳақида дoston яратган ижодкорларнинг асосий ишлари фақат ижод билан шуғулланиш эканлигига, Навоий эса, эл-халқ моjarосидан ортган вақтдагина қўлига қалам ола олишини, шунга қарамасдан, бу дoston тўрт ойда ёзилганини, агар бошқа ишлардан озод бўлганида эса, тўрт ҳафтада ёзиши мумкинлигини таъкидлаган эди.

10. Бу байтларда дostonнинг ёзилиш тарихи берилиб, асар 889 йил жумодус-соний ойининг пайшанба куни тугаллангани маълум қилинади. Бу ҳижрий йил ҳисоби. Агар мелодийга айлантирилса 1484 йилнинг июнь ойига (6, 13, 20, 27-кунларига) тўғри келади.

11. Варағу сатрларини ҳисоблаб, беш минг байт тахмин қилдим. «Сабъаи сайёр» дostonининг П. Шамсиев нашрга тайёрлаган илмий-танқидий матнида (1956 й.) байтлар сони беш минг тўққизтадир.

МУНДАРИЖА

ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН (Наширга тайёрловчи: И.Ҳаққул)

I. Эй яхши отинг била сароғоз.....	6
II. Пастлиғ юзидин муножот ул рафиъ уд-даражот ҳазратидаким, саносида ақли кулл тили лол, балки ақли кулл тили шикастамақол келди ва ул бобда маъзиратни унутмоқ ва узр демакдин ўзни маъзур тутмоқ ва ажз ва номурадлик кўйига қочмоқ ва гадолиқ ашқин сочмоқ ва «шайъан лиллаҳ» овучин очмоқ.....	11
III. Ул рисолат сипеҳрининг қуёши наътидаким, мағриб соридин тулуъ қилиб, Макка авжида камол тутти, балки анвори ашроқи била машриқдин мағрибқача «Каш-шамси нисфун-наҳор» ёрутти ва куфр шомида ислом шамъи ёқти ва шомға яқин уёқти.....	14
IV. Ул шоми висолинингким, «Вал-лайли изо яғшо» ояти бўла олғай анинг шонида саводи ёзилмоғи ва мунингдек шомда ул мусофири самовийнинг шабгир баланд қилмоғи ва субҳи висол эшиклари юзига очилмоғи ва меҳри мурод топилмоғи.....	18
V. Сўз гавҳари васфидаким, гавҳар сўзи анинг қошида гавҳар оллида бир қатра сувдек бўла олғай, бир неча сўз сурмоқ ва Ганжа ҳаками таърифидаким, ганжи Қорун анинг «Панж ганж»и қошида ганж оллида вайронадек кўрунғай—ганжфишонлиқ қилмоқ ва Ҳинд соҳириниким, Кашмир жодулари анинг оллида ип эша олмаслар — анинг гавҳари силкига тортмоқ ва ўз назмининг чуруқ ришласин ва узук торин ҳам аларға уламоқ.....	26
VI. Валоят сипеҳрининг ахтари жаҳонтоби ва ҳидоят маъданининг гавҳари сероби ва назм авжининг меҳри фалак эҳтимоми ва маоний жомининг ринди софий-ошоми, яъни Мавлоно Нуриддин Абдураҳмон Жомий мадҳига нукта сурмак ва анинг дурди жомин сумурмак.....	31
VII. Ул шоҳ мадҳидаким, Чин ва Ҳинд шоҳлари анинг арсаи базмида шатранж шоҳларидек ҳаракатдин муарро ва фалаки фарзинрав пили ҳамул пиллардек остониға рух кўюб саркашлиқдин мубарродурур ва Кўкбўз ашҳаби сипеҳри тездав ва Баҳром қамар ночахи била оти оллида бир пиёдарав.....	34
VIII. Хилофат тахтиға зеб ила зайн ва салтанат шахсиға қурратул-айн, яъни Султон Бадиуззамон Баҳодир ибн Абулғози Султон Ҳусайн Баҳодирхон «халладаллоҳу таоло мулкаҳумо ва султонаҳумо ва авзаҳа алал-оламина бирраҳумо ва эҳсонаҳумо» ҳазратида нисъ арзи.....	39
IX. Ул тун маҳобати таърифидаким, савдойи ишқ аждаҳоси дами ўтининг бухори ва анжуми ул оламсўз ўтининг шарори эрди ва мундоқ тунда ҳаёл мусофири савдо адҳамиға миниб, ҳар ён азм этмоқ ва ишқнинг юз офатлиқ даштиға етмак ва офат ёғинларидин бало тўфониға қолмоқ ва бало чоқинлари анинг жонига шавқ ва муҳаббат ҳарорати солмоқ ва ишқ дури шабчароғин ул кеча топмоқ ва ул шамъи ҳидоят била сўз майдони жавлониға чопмоқ ва Лайли ҳаёли била кўрушмоқ ва Мажнун савдосиға тушмоқ.....	41
X. Қайснинг адам мажлисидин қутулуб, вужуд маҳдиға тутулғони ва қон ютмоқдин хўриш ва ишқ доясидин парвариш топқони ва ишқ зоти чошнисидин эл кўзига ширин ва дарди азалий ҳароратидин халойиқ назариға исит кўрунғони.....	51

XI. Қайснинг хирад мактабида улум авроқин эвургони ва ишқ тундбоди етиб, ул авроқин совургони, яъни Лайли хусни гулшанидин заъф хазони канора қилиб, сиҳхат баҳори насимидин латофат гуллари очилиб, мактаб азми қилғони ва ул гуллардин Қайс кўнгли аёғига ошиқлиқ тиканлари сончилғони..... 125

XII. Баҳор фарроши нафас-нафас эсган насимлар пувламаки била лола чароғин ёрутқонда ва саҳоб мушаъбиди лаҳза-лаҳза тушган чоқин чушкурмокидин тоғ димоғин қурутқонда ул кўзин хусн чароғи ёрутқон ва димоғин ишқ савдоси қурутқонининг гулруҳлар била боғ тавфиға азм этғони ва Лайли хусни гулининг насими димоғига етиб бир йўли ўзидин кетғони..... 127

XIII. Қайснинг ҳажр шабистонида шабнам гулоби юзига сочилғонидин кўзи очилғони ва булбули шабхез била ишқ дostonлари адосида нола қилғони ва булбул соясидек туфроққа йиқилғони ва атоси анинг булбулдек фиғонларин эшитиб бошиға етғони ва маҳмил қафасига солиб олиб кетғони..... 129

XIV. Қайснинг ҳажр шомида андух хайлхонасидин чиқиб, висол қабиласига азм этғони ва ул қабила ўти била ҳамзабонлиқ ва ити била ҳамдostonлиқ қилиб, қабила қироғига етғони ва Лайли анинг униндин ҳашамдин чиқиб, бир-бирин кўргач, ҳам ул ва ҳам бу ўзидин кетғони..... 131

XV. Қайснинг ғойиб бўлғонига қабила аҳли ҳозир бўлуб, елдек тоғ ва водиға етиб, анинг бир кум ичинда беҳуд ётқонин назора этиб, ел хошокни элтгандек уйға элтганлари ва анинг ул пари ишқида хирад тариқин унутқони ва Мажнунлуққа шухрат тутғони..... 133

XVI. Мажнунни беҳабар ошиқлиғидин Лайли атоси хабардор бўлуб, Мажнун атосига тил синони, балки синон лисони била захмзабонлар йиборгони ва ул бу ҳалоҳил захрин нўш этиб, сингуруб, Мажнунни салосил ва ағлол била муқайяд қилғони..... 135

XVII. Мажнуннинг фироқ чоҳида танур ичидаги ўтдек тоби ва ҳажр бандида тузоққа тушган қушдек изтироби ва ҳақим фусунидин жунунининг тутғони ва табиб парҳезидин иситмасининг ғалаёни ва ўз захр комлиғига тўккан талх-талх шўробаси ва бу шўробадин комида аччиғ-аччиғ хунобаси ва кўнгли ўтидин темур банди сув бўлғони ва сувдек саҳро азми қилиб ашки суйидин водилар тўлғони..... 137

XVIII. Лайлининг сарви хиромони гулшандин уйға хиром қилғонда Ибн Салом кўнгли қуши ул сарв сори ҳаво қилғони ва ул ҳавода баҳор насими шукуфа яфроғин тўккондек дирампошлиқ қилиб, умед гулбунидин муроди гули очилғони ва ул насим таҳаррукидин сарви гулруҳ соядек тақассур туфроғига йиқилғони..... 139

XIX. Ул ғазоли мушқин сайдиға Бани Асад аҳли қасди маълум бўлиб, қуёш заррин ғазоласи мағриб хилватгоҳида сорғориб титраб, шафақ хунобин тўккандек хилват уйда туфроғ ва қон аро изтироб кўргўзғони ва фалак золидек аноси ул ишдин воқиф бўлуб анинг ҳолиға навҳа тузғони..... 141

XX. Мажнуннинг атоси ани ишқ бодиясидин келтуруб, Каъба тавофиға олиб борғони ва ул муножот баҳонаси била кўнглидаги чирни ёзғони ва дуо қилмоқ таронаси била хотиридаги маҳфий мақосидин тилидин чиқорғони ва Арафот аҳлидин арасот қўпорғони..... 143

XXI. Мажнуннинг ваҳшатлиғ элдин улфат риштасин узғони ва биёбон ваҳшийлари била унс навосин тузғони ва кийиклар била Навфал ови аро қолғони ва Навфал висол ваъдаси камандин анинг бўйниға солғони ва кийикларни озод қилиб, они сайд қилғони ва кўнглин овлағони..... 145

XXII. Навфалнинг Лайли гавҳарин Мажнун иқди силкига тортар учун гавҳардек сўзлар назм силкига тортиб Лайли атосига йиборгони ва анинг сўз гавҳарин ушотиб, пайванд риштасин узғони ва Навфал сипоҳ чекиб, ул доғи адоват ясолин

тузгони ва кин арсасиға от суруб дов тилашгонлари ва фалак мансубаларидин бир-биридин қойим айрилишқонлари ва берк ерлар ҳисор қилиб тушгонлари.....138

XXIII. Лайли атоси ўз хайлин Навфал сипоҳи қошида забун кўруб, адувға чеккан тигни ўз жигарита урмоқ истагони, яъни Лайли қонин оқизай дегони ва ул қуёшни Мажнун тушта кўруб, заволини равшан қилғони ва мотамзада тундек Навфал олдида ахтари ашқин оқизғони ва Навфалнинг разм ўти таркин тутуб ёнмоғи.....145

XXIV. Мажнуннинг Навфалдин айрилғони ва бодпойин девбоддек суруб, бодия азма қилғони ва Зайдға йўлуқуб аҳволин маълум этгони ва анга етган бедоддин мунинг ҳам кўнглига алам етгони ва анинг истирзоси учун ҳарне борин анга бериб, Лайли ҳашами кўчган ерга кетгони.....150

XXV. Қуёш чашмаси саратон макони бўлгондаким, ҳарорат фартидин ҳаво ҳубоб сардобаларида пинҳон ва ўт хоро мусомотида ниҳон бўлурда Мажнуннинг ўтдек изтироб ва ҳаводек шитоб била Лайли ҳашами ўрнига етиб, қўтур итни назора этгони ва ит ошноға ялингондек ул ошнорўй итга ялинғони ва элдин ҳайратангез хитоб эшитиб, ваҳшатомез жавоб бергони ва ул ит қошидин кийиклар суҳбатиға етгони ва Зайднинг мушкин ғазолидин рақами мушкбор еткурғони.....157

XXVI. Лайлининг «лайлат ут-бадр»дек сафҳа баёзида «лайлат ул-қадр»дек номаси саводин Мажнун ўқуб, оғзи висол шаҳидин ширин бўлгонда комиға занбур ниши сончилғони ва занбур нишидек хома нўтин тез этиб жавобида қоғаз табақини шаҳдолуд қилғони.....169

XXVII. Мажнуннинг кўз қароси ва кирпич хомаси била жон сафҳасида ёзгон кўнгли шурҳалари шарҳин Лайли ўқуб ишқ иттиҳоди иқтисоси анинг кўнгли жароҳатларидин мунинг ҳам кўнглин оғритқони ва анинг талхком бўлгонидин мунунг доғи комин очитқони.....174

XXVIII. Мажнуннинг атоси девбоддек дашт атрофиға эврулуб ўз девонаниҳодин саргашталиқда топмоғи ва жунун дашти қароқчилари ҳар дам анинг ҳуши қорвони хайлин савдо сипоҳиға асир этгондин ғариб ҳолат мулоҳаза қилғони ва насойиҳ ҳуш доруси била ани лаҳзае ўзига келтурғони ва ўзи била уйига еткурғони.....181

XXIX. Навфалнинг Мажнун қабиласи меҳмонлиғидин уйига борғоч, Мажнун атосиға мизбонлиқ қилғони ва пайванд риштаси ораларида маҳкам бўлуб, меҳмон уйига келгунча Мажнун биёбонға азм қилиб, Лайли шубониға йўлуққони ва шубон итидек лоба қилиб, шубон ани қўйлар аросида яшурғони ва Лайлини кўргач қурбон қўйи била Хўтан жайранининг йиқилмоғи ва ҳар қайсини бир васила била ўз қабилалариға элтмоқлари.....191

XXX. Мажнун атоси ўғлини кўп насихатлар била Навфал ҳашамиға олиб борғони ва Навфал сур асбобини сурур била чиқарғони ва тазвиж риштаси ақди тузулғони ва ул гириҳ маҳкам бўлмасдан бурун узулғони ва бир ошиқ маъшуқи васлидин ком топқони ва яна бир ошиқ маъшуқи васлин тилай гом урғони.....201

XXXI. Фалак золи мушаббидлиғининг буқаламунлуғи Мажнунни Навфал қизи солиға еткурмасдин бурун айиргондек, Лайлини доғи Ибн Салом малолатидин саломат айириб, ҳажр қаро тунида икки номуродни муродға еткурғони ва бадансиз руҳни руҳсиз баданға кивургани ва руҳ била бадан васли муяссар бўлғоч тиги фироқ сургони ва ул сув била бу висол ўтин ўчургони.....210

XXXII. Мажнуннинг фироқ тоши кўксига урар учун Нажд тоғини оромгоҳ қилғони ва ул тоғда кўзидин тўккан бағир ҳунобаси била лолазор очилғони ва ғазоли мушкбўйи ёдидан мушкин ғазоли била тақаллум тузгони ва насими мушқафшон била наво кўргузгони.....219

XXXIII. Мажнуннинг ато-аноси анинг муҳлик фироқидин ҳалок ўлуб, ул аларнинг бу навъ воқияларини воқиада кўруб, туфроғлариға елдек етиб, ато гўри бошида ятимлик дарди била ва ано қабри тошида асирлик мунги била навҳа қилғони.....225

XXXIV. Мажнуннинг ёр ҳажри ўтидин куйган таниға ато-ано сўги яна икки муҳлик доғ қўйган жиҳатдин меҳнати қаттиғ бўлгонин Лайли эшитиб ул сўхтани куйдиргон ўтлар тобидин иситиб дудидин рўзгори ҳаёти қаро бўлғони.....211

XXXV. Ҳазон ели боғ зеболари ҳаёти шамъин ўчурганда Лайли ҳаёти баҳорининг гулларини ажал ҳазони тундбоди кўкка совуруб Мажнуннинг доғи булбули руҳи бадан қафасин гулбун узра ташлаб, ул ҳаволангон гул барги сўнгинча ҳаво тутқони.....211

XXXVI. Ишқ таърифидаким, айнининг нурлиғ тоби туфроғни «айн» қилур ва «шин»нинг шароралиғ шуъласи кўнгуллар хайлиға шайн солур ва қофининг гаронсанг тоғи ҳар кимга юкланса нобуд этар ва нукталарининг тоза доғи ҳар чок кўнгулга тушса лоланинг беш баргидек қонға бўяр.....211

XXXVII. Шаҳзодаи сипеҳржаноб ва сипеҳри хуршед интисоб, яъни Султон Увайс Баҳодир мадҳида сўз интиҳоси ва насойиҳ бисотида кўп лаъл ва дурри макнун ва мавоиз хонида фавоқиҳ ва ниами гуногун ул ҳазратқа қулоққа олмоқ ва оғизға солмоқнинг салоси.....211

XXXVIII. Бу дард навҳаси итмомининг тараннуми ва бу ҳасрат номаси ихтитомининг такаллуми ва тартиби авзоининг фасонасин тузмоқ ва тақсими атворининг таронасин кўргузмоқ ва саяҳу хато арқомиға эътироф варзиш этиб ҳақдин ул бобда талаби омиризиш қилмоқ.....211

САБЪАИ САЙЁР

(Нашрга тайёрловчилар: С.Рафиддинов, М.Мирзааҳмедова)

I. Эй сипосинг демакда эл тили лол.....211

II. Мўножоти Борий ул бобдаким, ўзи айни вужуддурур ва андин ўзга борча нобуд, балки номавжуд ва ҳожот изҳори ул маънидаким, нобудлар гуноҳиға анинг баҳри раҳмати қошида не вужуд бўлғай ва бевужудлар хатоси анинг дарёи вужуди олтида не мавжуд.....211

III. Ул шоҳи рисолатпаноҳ наътиким, «лавлока» ливойи била «ана афсаҳу» алифи анинг сипоҳи давлатиға ливо келди, «ва мо тағо» то ва ғайни била «асро» роси анинг мисоли субутиға туғро ва ул мисолда икки олам салтанати мубайян ва ул мисол юзи меҳри нубувват била музайян.....211

IV. Ул мусофири баводипаймо, балки ул рокиби самовотпаймо меърожи кечасининг таърификим, буроқи барқғомлиқ ва пайки буроқ хиромлиқ қилди ва ул рахш била пайк ҳаёл етмас ергача чопти ва ул чопмоқ била ҳақими хирал фаҳми бовар етмас нималар топти.....211

V. Сўз таърифиди бир неча сўз сурмак ва сўз аҳлиға андин неча сўз тегурмак ва коинотқа тақаддумининг сифоти ва мумкинотқа тааххурининг исботи ва онинг пардасидин бошқа маоний бикри жилвадин орий ва кўнгул кунжида мутаворий эрконининг изҳори.....211

VI. Сўз насридин назми хушроқ ва парокандасидин жамъи дилкашроқ эрканин даъво қилмоқ ва бу жамъиятни «беш ганж» жомеъи Низомий ва ҳинд шакаррезии, балки ширин каломига мусаллам тутмоқ ва ул баҳраинға қатра нишон ва ул наййирайнға заррасон ўзин еткурмак.....211

VII. Жаноби сипеҳр макон хидматкорлиғи ва саҳоби гавҳарафшон ҳаводорлиғи, яъни ҳазрат шайхул-исломи мавлоно Нуриддин Абдуллаҳмон Жомий мадда зиллаҳул – олий мадҳида хома найнининг шакарборлиғи ва кўнгул садафининг гавҳарнисорлиғи.....211

VIII. Бу етти гулшани жаннатосо ва етти қасри сипеҳрфарсо тарроҳлиғининг жиҳати ва меъморлиғининг кайфияти ва бисотин тарҳини тағйирлар била хушроқ

ва қусур биносин табдиллар била дилкашроқ қилмоқ ва густохликлар узрин демак
ва бебокликлар маъзиратин айтмоқ..... 100

IX. Салтанат баҳрининг дурри ноби ва хилофат маъданининг лаъли сероби,
офариниш тожиға жавҳари зоти зеб ила зайн, муиззус-салтанати вад-дунё вад-дин
Султон Ҳусайн Баҳодирхон халлада мулкаҳу ва султонаҳу мидҳати кўсин урмоқ
ва бу баҳона била заррани қуёшқа соғиндурмоқ..... 111

X. Исмаи баҳористоннинг шукуфта боғи ва ифбат шабистонининг гавҳари
шабчироғи, рўпўшлиғ Қофининг асмой париси, маҳжублиғ сипеҳрининг меҳри
ховарийси, ахлоқи ҳамида ва авсофи писандидасидин шаммайе изҳор қилмоқ..... 124

XI. Шоҳ Баҳром достониға шуруғ қилурдин бурун бир неча сўзга муртакиб
бўлмоқ ва ул достонида тағйир ва табдил воқеъ бўлгоннинг узрин қўлмоқ ва
ҳар ганжға бир уй макон бўлгондек ҳар достонни бир байтда ниҳон қилмоқ..... 132

XII. Достон оғози ва шоҳ Баҳромнинг сайдға парвози ва Монийи суратгардек
ғариб қушни сайд қилғони, балки анга сайд бўлғони, ва Монийи фалаки
нақшбоздин ажаб сурат юз кўргузгондек Дилоромнинг дилрабо суратин кўргузғони
ва Баҳромнинг риштайи тоқатин ул суратдин узғони..... 147

XIII. Дилоромнинг дилоро ҳусни камолинда сўз сурмак ва ани Баҳроми бедилға
еткурмак ва васл шамъин ишрат шабистонида равшан қилмоқлари ва ҳажр
хазонидин қутулиб, висол баҳорида ғунчадек кўнгулларининг гул-гул очилмоғлари..... 349

XIV. Моҳи Зухражабиннинг нағмаси шаҳни зор қилғони ва кўнгли қуши анинг
чанги ришталариға гирифтор бўлғони ва чангдек кўнглин анинг ғайридин холи
қилиб, жон ришталаридин фиғон тортқони ва анинг захмаси илгидин, балки илги
захмасидин жони ришталарининг фиғони дам-бадам ортқони..... 356

XV. Баҳромнинг ишқ тўфони тугёнидин беҳирад ва май ўти ҳарорати галаёнидин
беҳуд бўлғони ва ўз ғазоли шерафканиға ғазол отқонида таҳсин қилмагондин
оҳутирлик бошлагони ва домға беркиган кийикдек, ани ўз камандиға беркитиб,
кийиклар қуномиди тошлагони..... 362

XVI. Баҳромнинг ғазаб мастлиғидин ҳушёр ва ғафлат уйқусидин бедор бўлуб,
ул ошуфта тушлардин паришон, балки уйғоқликда қилгонларидин пушмон бўлғони
ва мушкбў ғазолин истай биёбонға ўзи кетиб, ани топмай, ўзидин кетғони..... 369

XVII. Ҳажр шоми тулининг имтидоди ва саводининг бедоди ва ул шомда Баҳром
жонига андуҳ хайлининг шабихунлари етмак ва ул шабихун аҳлининг жон ва
кўнглин асир этмак ва ул асирона навҳа била ўзидин кетмак ва арқони давлати бало
дашгидан ани даво шаҳри сори элтгонлари..... 375

XVIII. Баҳромнинг ўз париваши ҳажридин девона бўлғони ва ҳукамо анинг
ошуфта димоғи танқиясиға иштиғол кўргузуб, мумтад замонлар муолажа асбобин
тузуб, кўп заҳматлар била анинг оз нима ўзига келғони ва савдоси дафъиға тамошо
учун етти иқлим салотинининг етти қаср бино қилгонлари..... 382

XIX. Етти фалакдек етти қасрнинг тутанғони ва Монийи мусаввир ҳар қасрни
ўзга бир ранг била нақшбандлиқ қилғони, доғи етти иқлим салотинининг қизларин,
ул етти қасрда Баҳром била ақд қилгонлари ва ҳафтанинг ҳар куни Баҳром бир
қасрда суҳбат тутқони..... 397

XX. Шанба куни Баҳромнинг мушкфом либослар кийиб, гунбади мушкинға
хиром қилиб, ғазоли мушкбў била бодаи мушкин ичғони ва бу машғуллуқ била
ҳижрон ўтининг дуди қаро қилгон кунни шомға еткурғони..... 411

XXI. Аввалғи иқлим йўлидин кетурган мусофирнинг фасона демағи..... 415

XXII. Якшанба куни Баҳромнинг қуёшдек зарбафт либос кийиб, гунбади
зарнигорға азм қилиб, сариғ ҳуллалиғ ҳур била баъзи айш тузуб, олтун соғарда

асфар май ичгони, йўқким, қуёшнинг сариг гули очилғони чоғдин офтоб зардигача анга бир йилча кечгони.....	428
XXIII. Иккинчи иқлим йўлидин кетурган мусофир ҳикояти.....	429
XXIV. Душанба куни Баҳромнинг навбаҳор монанд ахзар либос била гунбади ахзарға юз қўйғони ва сарви сабзоранг сабз ҳулла била жоми зумуррадфом ичинда зулоли ҳаёт нўш қилғони ва ул чашмаи зиндагонидин Хизр ҳаёти касб эттони.....	450
XXV. Учинчи иқлим йўлидин кетурган мусофир айтқон афсона.....	451
XXVI. Сешанба куни Баҳромнинг гулгун либос била қасри гулнорийға таважжуҳ қилиб, шафақгун ҳуллалик хуршед била соғари ёқутфом ичинда лаъл ранг май ичгони ва ул ёқут ва лаълдин уйку учун муфарриҳ тартиб қилиб, майдин қизортғон кўзин юмғони.....	481
XXVII. Тўртунчи иқлим йўлидин кетурган мусофир сухангузорлиғи.....	482
XXVIII. Чаҳоршанба куни Баҳромнинг мовий кисват била гунбади нилуфарийға майл қилиб, хуршеди осмонийлибос била жоми фирузагун аро кабудон майидек бода солиб нўш қилғони ва нўшо-нўш унин тоқи нилуфаридин ошурғони.....	516
XXIX. Бешинчи иқлим йўлидин келган мусофирнинг дostonоролиғи.....	518
XXX. Панжшанба куни Баҳромнинг сандалосо хилъат била гулшани сандалбўйда ором тутуб, сарви сандалнасим била бодаи сандал-шамим ичмак ва ул сандаллар лахлахасидин димоғи муаттар бўлуб, кўзи уйку майли қилмоқ.....	544
XXXI. Олтинчи иқлим йўлидин келтурган мусофир нуктатирозлиғи.....	545
XXXII. Одина куни Баҳромнинг кофурий асвоб била қасри кофургун ичинда мушкин зулфи кофурий либос била тахти ож узра жоми булуридин бодаи кофурмизож ошом қилғони ва ул кофуркорлиқдин ҳижрони ҳарорати таскин топиб, ўз ғазоли мушкбўсидин хабар топқони.....	569
XXXIII. Еттинчи иқлим йўлидин келтурган мусофирнинг фасонасиголлиғи.....	571
XXXIV. Баҳром ғойибидин нишон топиб, ўздин ғойиб ва бенишон бўлуб, Хоразм мулкига нишон йибориб, хожаи фарзона била гавҳари ягонани тилатиб, алар келгунча ўзи дағи ўтру чиққони ва субҳ анфоси Масиҳларидек ўлук танға руҳ киюрғони.....	598
XXXV. Баҳром Гўрнинг ов азмаға чарға солғони ва ажал хайли овининг чаргасиға қолғони ва сайд азмаға гўр суммининг тезрафторлиғи ва ўзининг гўр домиға гирифторлиғи ва салтанатининг анжоми ва тарих ва фасонасининг итмоми ва ихтитоми.....	606
XXXVI. Даҳри муҳолиф норостлиғи таронасин тузмак ва бенаво ушшоққа андин ижтиноб пардаси кўргузмак ва сипеҳр зулмидин беҳабарларға таън тоши отмоқ ва ғафлат уйқусидин жоҳ мағрурларин насиҳат гўшмоли била уйғотмоқ.....	613
XXXVII. Нозимнинг бу жавоҳири самин ва бу лаолийи анжумойин назм силкиға тортилғонға кон қозор машаққатидин фароғат топқони ва осойиш уйқусиға кўзин ёпқони ва Шоҳ Баҳром ҳаёли тушда мутамассил бўлғони ва бу тарих назми учун узрлар қўлғони.....	618
XXXVIII. Сўз ғояти ва назм ниҳояти ва ғоятсиз хижолат изҳори ва ниҳоятсиз журъат зътизори ва ўқур элта насойиҳи санойиҳ ўқумоқ ва битир хайлға мавоиз ажзоси битмак ва тарихининг табиини ва абёти ададининг таъйини.....	631
«Лайли ва Мажнун»нинг шарҳ ва изоҳлари.....	642
«Сабъаи сайёр»нинг шарҳ ва изоҳлари.....	666

УДК 821.912.133
84 (591)
814
ББК 84 (591)

*Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг
Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти
Илмий кенгаши томонидан нашрга тавсия этилган.*

Нашрга тайёрловчилар:

Иброҳим Ҳаққул, Сайфиддин Рафиддинов, Марғуба Мирзааҳмедова

Масъул муҳаррир
Сайфиддин Рафиддинов

ISBN 978-9943-03-378-8

© Ғафур Ғулом номидаги
нашриёт-матбаа ижодий уйи,
2011 й.

Адабий-бадний нашр

АЛИШЕР НАВОИЙ

Тўла асарлар тўплами

Ўн жилдлик

Еттинчи жилд

ХАМСА

Лайли ва Мажнун

Сабъи сайёр

Китоб безаклари ва макетини

Анатолий Бобров ва Шухрат Мирфаёзов тайёрлади

Нашр учун масъуллар: *Лазиз Тангриев, Илҳом Зойиров*

Муҳаррир *Илҳом Зойиров*

Бадний муҳаррир *Ақром Баҳромов*

Техник муҳаррир *Татьяна Смирнова*

Саҳифаловчилар: *Умида Валижонова, Акмал Сулаймонов*

Мусахҳиҳ *Доно Тўйчиева*

Нашр. лиц. № 154. 14.08.09. Босишга 20.07.2011 й.да рухсат этилди.

Бичими 70 x 100 ¹/₁₆. **Таймс** гарнитураси. **Офсет** босма.

56,11 шартли босма тобоғи. **25,5 нашр** тобоғи.

Адади 3000 (1-завод 1000) **нусха.** 83 — 2011 **рақамли шартнома.**

337 рақамли буюртма. **Баҳоси шартнома** асосида.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг

Фафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи
босмахонасида чоп этилди. 100128. Тошкент. Шайхонтохур кўчаси, 86.

Бизнинг интернет манзил: www.iptdgulom.uz

E-mail: iptdgulom@sarkor.uz

Навоий, Алишер.

Хамса: тўла асарлар тўплами: 10 жилдлик / А.Навоий; нашрга тайёрловчилар: И.Ҳаққул, С.Рафиддинов, М.Мирзааҳмедова; масъул муҳаррир С.Рафиддинов; ЎзР ФА, А.Навоий номидаги тил ва адабиёт ин-ти. — Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2011. — 696 б.

Ж.7 : Хамса: Лайли ва Мажнун. Сабъаи сайёр. — 696 б.

ББК 84 (5у)1